

ТОҒЛИ ДИЁР ҚЎШИҚЛАРИ

*Тоҷик адибларининг
қисса ва ҳикоялари*

Душанбе
»Адиб» нашриёти

2005 йил

84(5 Тоҷ) Тоҷик бадиий
адабиёти

ББК 84 Тоҷик 7-4

Т-73

**УШБУ КИТОБ ҲУРМАТЛИ ПРЕЗИДЕНТИМИЗ
ЭМОМАЛИ ШАРИФОВИЧ РАҲМОНОВНИНГ
БЕВОСИТА МАДАДИ БИЛАН ЧОП ЭТИЛДИ.**

Китобни чопга тайёрловчилар:

*Ато Ҳамдам,
Жамолиддин Тошматов.*

Масъул муҳаррир:

Жамолиддин Тошматов.

Нашриёт муҳаррири:

Юсуфҷон Аҳмадзода.

Т-73 Тоғли диёр кӯшиқлари.

Тоҷик адибларининг қисса ва хикоялари.

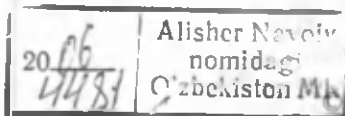
Душанбе, «Адиб», 2005, 440 сах.

Н

7402540201-5

М 503 2005

2005 ББК 84

Тоғли диёр кӯшиқлари. 2005 йил

ҲУРМАТЛИ КИТОБХОН!

Сиз жаннатмакон диёримиз – Тоҷикистон-нинг тӯксон уч фоизидан кӯпроғини тоғлар ташкил этишини яхши биласиз. Одамлар бу диёрни тупроғи зар, тоғлари хазина, кишилари меҳмоннавоз, меҳнатсевар ва шоиртабиат деб аташларининг боиси ҳам шунда.

Кӯлингиздаги китоб серкуёш Тоҷикистон-нинг турли гӯшаларида дунёга келиб, вояга етиб, ўз диёрларини куйлаган тожик адибларининг асарларидан ташкил топди. Уни варақлаб, қисса ва ҳикояларни ўқир экансиз, ҳар бир адиб ўз асарини тоғ шаршаралари-ю, жилғалари сингари ўзига хос оҳангда кӯшиқ килиб куйлаётгандек туюлади. Ҳар бирида она юрт ишки, орзу – истак, ҳаёт учун жонбозлик, ўтганларга эҳтиром, севиш-севилишда вафодорлик, ҳаққу ҳалоллик, фарзандларни эъзозлаш, дӯст қадрига етиш ғоялари муҷассамдир. Марҳамат ўқинг, муаллифлар дил садоларини тингланг!

АБДУМАЛИК БАҲОРИЙ

Абдумалик Баҳорий (Раҳмонов) 1927 йилда Хӯҷсанд шаҳрида дунёга келган. Хӯҷсанд давлат педагогика институтини тугатган.

«Садоқат», «Гирдоб», «Менинг давлатим», «Кама-лак» каби шеърӣ китоблари, «Жӯралар», «Тугилган кун», «Таниш одамлар», «Сумбула» каби прозаик асарлари чоп этилган.

Рудакий номидаги Тоҷикистон Давлат мукофоти лауреати, Тоҷикистон Халқ шоири. 1950 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

СИНОВ (хикоя)

Вакт алламахал бўлди. Алижон стол устини йиғиштирди-ю, чарчаганидан ечинмасдан ҳам ўзини каравотга ташлади. У бир ойлик семинар тугаб, икки кундан кейин уйига қайтиб онла аъзолари билан бир дастурхон бошида ўтиришини ўйлаб хурсанд эди.

Уларнинг семинарига қарийб ҳамма шахру ноҳиялардан тингловчилар келишганди. Бу ерда шўх Назокат айтгандай «уларнинг малакаларини оширишди», яъни озик-овкат маҳсулотларидан тежамкорлик билан фойдаланиш, турли хил мазали таомлар тайёрлаш ва шахсий ишлаб чиқариш гигиенасини тушунтирдилар.

Энди машғулотларни якунлаб, тажриба-ю, янги билимлар билан қуролланиб ишни давом эттириш мумкин.

«Таом ҳар жойда-ю, маза бир жойда», — дейишадди. Масаллик, бир хил бўлса ҳам ундан ҳар кимнинг тайёрлаган овкати турли хил чиқади. «Бу ошпазнинг маҳоратига боғлиқ». — деди ўқитувчи. «Йўк! — дарров эътироз билдириб кулди Назокат. — Унинг инсофи, ҳалоллигига ҳам боғлиқ. Қозонда бори чўмичга чиқади, яъни окмай-томмай хўранданинг қорнига кирса, яхши ҳазм бўлаверади. Назокатнинг ҳулосасида ҳам, албатта, жон бор. Пазанда уришу арқодан урмаса, масалликнинг бежирим жойларини ажратиб ўз халтасига солмаса, таомнинг хушхўру мазали бўлиши аниқ. Аммо, афсуски, иш билан амал дастуру таълимдан фарқ қилади.

Назокат — ой юзли, тўладан келган, қоп-қора ўйноқи кўзли ёшгина аёл — тезда ҳамманинг диққатини ўзига тортди. Ҳатто ўқитувчилар ҳам у билан мулоқим муомала қилишиб, очик кўнгил ва ёшлик ҳурматини ўрнига қўйишарди. Лекин... Нима сабабдандир бириинчи кунларданок Алижон Назокатнинг диққатини ўзига тортди, машғулотларда у билан ёнма-ён ўтирадиган бўлди.

— Яхшироқ ўқинглар, ҳамкасабалар! — дерди у танаффусларда ҳаммага юзланиб, чиройли бармоқларини кирсиллатиб. — Рост-да. Ўчоқ тутини-ю, қозон бугидан бир оз фориғ бўлдики. Бу ерда озода кабинетлар, гамхўр муаллимлар ҳар биримизга меҳмонхонадан алоҳида хона бердилар. Одам учун яна нима керак? Семинардан кейин разрядимиз юқори бўлиб, маошимиз кўпаяди. Донулар айтганидай, ҳам гулу ҳам пул. Ахир, шундай эмасми? Мен, масалан, бу ерга келганимдан хурсандман.

Назокатнинг бир хамшаҳари, баланд бўйли, коп-кора ялтирок мўйловли йигит лабларини ялаб, кўзларини сузиб гап ташлади:

—Агар Назокатхон, Сиз биз билан бўлсангиз, асло зерикмаймиз.

Назокат унга хавотирлик билан тикилди-ю, кейин баланд овоз билан деди:

—Биламан, сен нимани истайсан. Қарашларингдан маълум. Келганингга уч кун бўлмасдан, нима хотинингни унутдингми? Эҳ, мулоҳасиз ошик!

—Ҳар гулнинг ҳиди бошқа-да, қариндошим! Наҳотки шуни билмасангиз?

—Мен яхши биламан, ҳаммаларингнинг ичларинг ола. Бу ерда факатгина мана шу Алижон пок, хотину болаларига содик. Шу сабабдан унга ишониб, унинг ёнида ўтираман.

—Ҳасад эмасу, хавас. — ох чекди йигит. — Алижон бахтли экан.

—Сен ҳам ҳолис ният билан юрсанг, хурматли бўласан. — жавоб берди Назокат.

«Тўғри. — шифтга тикилганича кўнглидан ўтказарди Алижон. — Шунча кун сабру токат қилдим, йўлимда тўғри юрдим. Энди гап-сўз бўлмасдан ҳалолу пок уйга қайтаман. Ҳар бир бандан мўминга ўзининг жуфту ҳалолни насиб қилсин».

Одамни бир кўришда билиш қийин экан. Алижон биринчи кунлар Назокат ҳақида турли гумонларга борарди. Уни шарму ҳаёсиз, шаттаки ва маншатбоз, деб ўйларди. Аммо аста-секин унинг пок-домонлигига ишонч ҳосил қилди. Назокат шу қадар гап, учириму аскияларига карамай ўз йўлида тўғри эди. Бирон бир серпулу хушомадгүй эркакка рўйхушлик бермасди. Кундузлари Алижоннинг хонасига ошкора кириб чой ичиб ўтирарди. Имтиҳонларга биргалашиб тайёргарлик кўрарди. Кечкурунлари коллективдан ажралмай кино ё театрга бориб келарди.

Эртасига яна шоду хандонлик билан машғулотларда ҳозир бўларди. Алижон бирон ўринсиз сўз айтиб уни гумону шубҳага солмасликка ҳаракат қиларди. Эркагу аёлнинг маҳрамлик муносабатлари бобидан икковлари ҳам оғиз очишмасди. Факатгина шу бугун эрталаб Назокат Алижоннинг вазоҳатига қараб турди-ю, сўнгра астагина пичирлади:

—Кўзларингиз маъюс, Алижон ака. Чарчабсиз, шекилли?

—Икки-уч кундан бери дуруст ухлай олмайман, - деди Алижон.

Назокат конспектларига кўз тикиб бир оз хаёлга чўмди-ю, кейин дардли уф тортиб деди:

—Мен ҳам... Донмо томоғим қуриydi. Одам чанкаса, анҳорни туш кўраркан...

Мана, бор-йўғи шу. Улар ўртасида бундан бошқа бирон гайри оддий гап бўлмаган. Лекин бугун Назокат ҳеч ким билан ҳазил-мutoйиба қилмас, ишқибозларининг пичингу илтижоларига ҳам эътибор бермасди. Танаффусда дераза олдида тик турганича ташқарини назардан ўтказди, худди қарахту паришонхотир кишидай кўринарди. Ҳар ҳолда шуниси яхши бўлдики, улар орасидаги муносабат софлигича қолди.

Алижон ўрнидан туриб ювинди-ю, чироқни ўчиришдан олдин костюмининг кўйини чўнтагидан бир суратни олди. Жиллоли қоғоздан унга иссиқ чехра-ю, маъсум кўзлар билан хотинни бокиб турарди. Алижон суратни узундан-узоқ томоша қилди ва бу вафодор хотинининг ўзига ярашиб турган ва табиий нозу ишваларини эсладди. Лабларида ширин табассум пайдо бўлди. «Афтидан у ҳам қаттиқ соғинган-у, ҳозир йўлларимга кўз тикиб турибди», — кўнглидан ўтказди Алижон. Эҳ, аёллар. Табиат сизларни шунчалар нозикку жозибали қилиб яратганки... Сизларнинг кадрларинг, хусусан, интизорлик окшомларида айниқса шуъладор бўлади.

Шу пайт эшик бирдан очилиб, хонага шошганича Назокат кириб келди. Унинг эғнида гулдор майин халат, ҳўл ва хали таралмаган сочинин турмаклаб рўмол билан боғлаб олганди. Хона шу лаҳзадаёқ иссиқ буг ва ироқи совун хиди билан тўлди. Назокат гапириш ўрнига тўғри стол олдига келди-да, стулга ўтириб, юзини панжалари билан яширганча йиғи бошлади. Алижон нима қиларини билмай, хотинининг расмини китоб орасига шошганича яширди, Назокатнинг йиғидан қалтираётган елкаларига охистагина қўл ташлаб сўради:

—Нима бўлди, Назокат? Нега йиғлаяпсиз?

—Таъқиб қилишадн, пасту баланд гаплар айтишадн...

—Ким? — сўради Алижон ҳайратга тушиб.

Назокат бурнини тортганича узук-юлуқ тушунтирди:

—Ўша... Шилким ҳамшаҳарим. Орқамдан соя қабн эргашиб юргани-юрган. Ҳозир душдан чиқиб хонамга кирсам, эшик яна тақиллаб қолди. «Оч, совга олиб келдим, дейди, оёқларингга бош ураман», дейди. Қаттиқ гапириб, қайтариб юбордим.

—Роса муттаҳаму беномус экан-ку, у — қазабланди Алижон.

—Ахир, у эрим билан таниш... —Назокат халатининг этаги билан сонларини яшириб деди. —Унга қандай юз билан қарар экан?

Нахотки, хотину бола-чақали эркак таниш ўртоғининг умр йўлдошига шундай муомала қилса? Уларнинг ҳаммасининг ниятлари — шу: аёл ёлғиз бўлса ҳар хил гап ташлаш мумкин деб ўйлашади-да! Тушларини сувга айтишсин! Мен улар ўйлаган кўча аёлларидан эмасман!

—Тинчланинг, Назокат. — Алижон унинг боши узра энгашиб тасалли берди. Ҳамма ҳам унга ўхшамайди-ку? Масалан, мен бирор бир аёлга кўз олайтирдимми? Ёки сизни ранжитдимми?

Назокат бирдан бошини кўтариб кўз ёшларини муштан билан артиб, деди:

—Юрагингиз тош экан, Алижон ака! Сиз мени доимо ёлғиз қолдирасиз, бошқалардан ҳимоя қилишни истамайсиз.

—Туринг, ҳозир иккаламиз биргалашиб борамизу мен у иблисининг адабини бераман! — Назокатнинг билагидан тутди Алижон.

—Йўқ, у ҳозир маст, кераги йўқ, —Алижоннинг қўлини кафтига босди Назокат. — Борманг, ўтиринг!

Шу чоқ Алижоннинг нигоҳи Назокатнинг тугмаларини ўтказилмаган ҳалатининг ёқасидан кўришиб турган очик сийнасига тушиб, юрагини жигиллаб кетди. Алижон қаршисида хирмондай бўлиб ўтирган ва ундан ҳимоя сўраётган гўзал аёлни кутилмаган ташрифидан гаранг бўлиб қолганди. Назокатнинг йиғидан ҳўл бўлган юзу кўзлари ҳозиргина тонг чоғида шабнамда чўмилган атиргулга ўхшарди. Алижон унга тасалли берар ва беихтиёр унинг ҳўл сочларини силаб кўз ёшларини рўмолчаси билан артарди. Бу бежирим ва беғубор юзли аёлни димоқларни қитиқловчи бўйидан маст бўларди.

Назокат юзини Алижоннинг ўнг қўли кафтига қўйиб чуқур ва ҳароратли нафас оларди, энди, кўз ёши тўкмасдан нигоҳларини бир нуктага тикиб деди:

—У яна келиб эшигимни қокитиши, шовқин кўтариши мумкин. Қўли етса, этагинини қирқади бу хил худобехабар, безори. Мен бугун хонага қирмайман, эрталабгача кўчаларда кезиб юраман.

Алижон чап қўли билан унинг елкаларини мулойимлик билан сийпалаб маслаҳат берди:

—Аҳдингиз шундай бўлса, биласизми, нима? Шу ерда қолинг, суҳбатлашиб ўтирамин.

—Ичадиган бирор нарсангиз борми? — сўради тўсатдан Назокат.

—Ҳа, ҳа, совуқ чой бор, пиёлани чакконлик билан стол устидан олди Алижон.

—Илтимос, кўпинг, томоғимни ҳўллаб олай, — Назокат шундай деди-да, бирданига ўрнидан туриб чироқни ўчирди ва келиб қара-
вот четига ўтирди.

—Ойдин кеча-ку. Қоронғу бўлгани яхшироқ. Одамлар бошқача
гумон қилишлари мумкин.

Алижон пиёлани ўн тўрт кунлик ой шуъласида ёришиб турган
дераза рафига қўйди. Дардли изтиробдан, аммо ботиний қувонч-
дан қўллари қалтирарди, қўйнақ чумаги пиёла лабига тегиб жирин-
глаган садо чиқарди.

—Тўғри айтасиз, азизим, деди. Алижон пиёлани қўлида тутга-
нича, қаравотга яқинлашиб, — Дунё хатарли одамлардан ҳол эмас.

Шу пайт нур сочиб турган ойнинг юзини дайди булут тўсди. Ой
қоронғи парда остида қўринмай кетди. Назокат бундан янада бат-
тар даҳшатга тушди, гўё уйқудан бирдан уйғониб кетгандай. У ўрни-
дан сакраб туриб эшикни очиб ёруғ қоридорга чиқди ва энди орқа-
сига ҳам қарамай ўз хонасига шошди. Унинг хонасидаги чироқ узок
вақтгача ёниб турди...

Семинар яхши якунланди. Тингловчилар тажриба орттиришиб,
юқори разряд сохиби бўлишди. Машғулотларга аёлларнинг ишти-
рок этиши янада тароват бағишлади. Сўнгги оқшом ошпазлар зиё-
фат беришди. Улар ўзаро мусобақалашиб кўнгилларига мос таом-
лар пиширишди. Назокат қаймоқ гулли катта торт тайёрлаб ҳам-
мани қойил қолдирди. Мўйловчали йилит, энди, кўпроқ маст бўлиб
Назокатга гап отарди. Ёнига ўтириб олиб ҳамма сирни билишини,
мушк ҳиди пинҳон қолмаслигини айтиб пичирларди.

Назокат ўша оқшом зиёфатдан кейин Алижоннинг олдига кел-
мади, у билан хайрлаша олмай қолди. Бечора бутун тун бўйи хона-
дан чиқмай ўз вазиятини фикр қилиб, ёш умрининг гуноҳу савоби-
ни ақл тарозисига солишга, бундан буён ҳам инсоний ахлоқ қонун-
ларига содиқ қолишга қасамёд қилишга мажбур бўлди.

Алижон зиёфатдан кейин Назокатни кўра олмай эрта тонгдан
аэропортга чиқди. Хотини ишга, болалари боғчага кетмасдан бу-
рун эртароқ уйига етиб бориш учун биринчи рейсга билет олганди.
Самолётда Алижон дафтарчадаги сурат билан бирга турган Назо-
катнинг адресини олиб киссасига солди. У нигоҳини хотинининг
суратидан узиб самолёт ойнасидан тоғ чўққилари-ю, пурғалаён бу-
лутларга қадар экан, ўзидан-ўзи титраб кетди. Ҳа, у дунёдаги кўпчи-
на воқеалар инсон ихтиёридан ташқарида рўй беради, деган ҳуло-
сага келганди.

ШОДОН ҲАНИФ

Асарлари завқ-шавқ билан ўқиладиган бу ёзувчи 1934 йил 10 март куни Самарқанднинг Оқалик қишлоғида дунёга келган. У Тоҷикистон давлат университетининг тарғи-монлик бўлимини тугатиб, республика матбуотларида, маданият вазирлигида фао-лият кўрсатган. Ўз ижоди-ни 1960 йиллардан бошлаган

адиб “Майна”, “Ваҳш қаҳрамони”, “Учрашув”, “Кийик юрар сўқмоқлар” каби тўпламлар ва “Га-равга олинган эсон”, “Яраланган бургут” каби ро-манлар, “Шаҳарлик куёв”, “Сув сотувчи” сингари драмалар муаллифидир.

Шодон Ҳаниф Тоҷикистон Халқ ёзувчиси деган шарафли унвонга сазовор бўлган.

1975 йилдан Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси

ИШҚ МАШЪАЛИ (Ҳикоя)

Ишқсиз юрак-жонсиз тана. Одам меҳр қўйган кишини ишқи билан яшаркан, унинг ҳаёти уйқусиз тунларга айланиб кетади. Ишқ ёшлик ва кексалик орасидаги дилкушо бир манзил бўлиб, ҳар бир киши уни ўз ҳаёт йўлида босиб ўтади. Ғулом амаки ҳам ёшлигида бир ҳамқишлоқ кизга меҳр қўйганди. Ой юзли ва кўнглини ўзига маҳлиё қилувчи бу дилбар кизнинг севгиси унинг бутун борлигини чулғаб олди. Қишлоқ чеккасида уларнинг боғи бўлиб у ўша киз билан девордармиён яшарди. Бир куни киз олма терар. Ғулом эса ўз боғидан унга шавк-завк билан терилиб турарди. Киз бир донга кизил олмани узиб олди-да, ариқчадаги зилол сувга ташлаб, очик чехра билан Ғуломга хитоб қилди:

-Ғулом ака, хув анави олмани тутиб ол, яна суқинг кирмасин. Менга бунчалар тикилиб қолдинг.

Ғулом нима деб жавоб қилишни билмас, гўё тиллари лол бўлиб қолганди. Киз ўша дақиқаларда унинг кўзларига худди ерга қўнган ойдай гўзал ва меҳрибон кўриниб кетди. “Менинг Нигинам, менинг куёшим, мендан хурсандмисан”-бирданига оғзидан чиқиб кетди ва олмани тутиб олиб деди: - Тинчлан Нигина, бу олмалар менинг насибам, менинг жоним ришталаридир.

Ўша лаҳзалардан бошлаб муҳаббат оташи Ғуломнинг қалбида ишқ ва ҳусн баҳорининг ташрифидан башорат берувчи олмос каби ёғду соча бошлади. Энди улар гоҳ дарё лабидаги кекса чинор остида, гоҳо кўча боғининг бирор хилват гўшасида тез-тез учрашадиган, энди улар умрининг ҳар дақиқаси илиқлик ва ҳаловат бағишлайдиган бўлди. Кунларнинг бирида Ғулом ўша таниш чинор остида Нигинани кутаётган эди. Ой тоғ чўккилари ортидан кўтарилиб, қишлоққа ўзининг ҳарир ва ёруғ этагини ёйган, шабада эсиб чинор япроқларини енгил-енгил силкитарди. Қишлоқ жимжит, у ширин ва ноз уйқуда эди. Дарённинг узокдан таралаётган шовқини-гина атрофдаги сукунатни бузиб турарди. Ғуломнинг кулоқларига Нигинанинг нафис ва дилкаш овози бир зайлда эшитилиб турса-да, аммо унинг ўзидан дарак йўқ эди. Ғулом безовталаниб боши тандирдек кизиб борарди. “Нигина, албатта, келиши керак. Эрта-лаб у: - Агар чинор кундаси тагига тўртта оқ тошча қўйган бўлсам, қут, бўлмаса йўқ” деганди-ку, - кўнглидан ўтказди Ғулом.

Орадан чамаси бирор соат утгач, узоқдан Нигинанинг ок дурра-
часи кўзга ташланди. У ой нурини эслатар ва худди чексиз денгиз-
да сузиб келаётган кичик бир елканга ўхшаб кетарди.

Хар гал Ғулом Нигина билан бирга бўлганида дунё унинг кўзла-
рига яна ёруғ ва нузли товланарди. У Нигинанинг нигоҳларидан
янги бир қувват, янги бир куч оларди.

Нигина келди, аммо у негадир паришонхол кўринарди, рўмоли-
нинг учи билан кўзларида ҳалкаланган ёшларни биллантирмай ас-
тагина артиб-артиб деди: - Қайси бир ярамас отамни Кофарниҳон
дарёсининг тўғони бошида тупрокқа белаб, ҳушсиз қилиб кетибди.
Анджонлик Олимжон ака хабар қилибди.

Нигинанинг ғамгин ва кўмак сўровчи илтижолли нигоҳи Ғулом-
нинг юрагини сув қилиб юборди, вужудида қахру қазаб оташи ала-
нга олди.

-Отанг ҳозир қаерда? - сўради у шошганича.

-Уни бричкага ортиб, Янгибозор касалхонасига олиб кетишди.
Ўша ярамас колхозимиз тўғонининг чиму тошларини олиб ташлаб,
ўзи қамшзор пичага яширинибди, - изох берди Нигина.

-Мен нега ариқнинг суви бирданига қуриб қолди, дедим-а? Отан-
гнинг улоқчи оти уйдами?

-Ҳа, қозикда қантарилаган. Отам унинг асбобу анжомларини бе-
затиш учун ургутлик бир устага бериб келган эди.

-Ёпқичу, эгарсиз ҳам бўлаверади, мен отларнинг хислатини била-
ман, мендан кўнглинг тўк бўлаверсин, Нигина. Бориб ўша баттол-
ни, албатта, топаман.

Бир неча дақиқадан кейин Ғулом яланғоч, маст отга минганича
уни тўгон томон чоптириб кетди. От туёғи қишлоқнинг тор кўчалар-
и чангини осмонга кўтарар, чанг устунни орасида уларнинг тўрткўз
ити Бойсар ҳам вовуллаганича чопиб борарди.

У тўгонга етиб ҳеч кимни учратмади. Атроф сукунат кучоғида.
Соқини эди. Бу жимликни факатгина чигирткаларнинг чириллаши
ва қурбақаларнинг вак-вақигина бузиб турарди. Ғулом от жиловини
қоратол шохига боғлаб, Нигинанинг отасининг чайласига кир-
ди ва унинг ўтқир ўроғини олиб дарё лабига тушди. Ўзини ёввойи
жўйда шохлари остига яшириб, атрофги кулок тутди. Дақиқалар
шу тарзда ўтиб борарди.

Шам еган ой тоғлар зулмати орасидан бош кўтариб, дарё юзини
ойна сингари жилвалантира бошлади. Тўсатдан от кулоқларини
диққайтириб пишиқди. Ит ҳам ётган жойидан бирданига сакраб

турди. Аммо ҳеч кимнинг шарпаси эшитилмади. “Нобакор бу ердан узоққа кетмаган, у қўшни колхозлардан бўлса керак. Ё сув ўғрилси, ё хонин. Менинг сув боғлашимни энди кўриб қўйсин. Агар юрағи бутун бўлса ёнimgа келади”, - деди ўзинча Фулом. Ва ўз колхозлари ариғига яқинлашиб, сув сатҳи ярмидан ҳам паст эканлигини кўрди. Тўғон бошига борди ва ярим кечагача совуқ сувдан чиқмай тош ва шоху шаббалар билан дарё сувини ариққа қайтарди.

Ўша йили гарчи ҳаво қуруқ келиб бугдой ҳосили кўнғилдагидай бўлмасада, аммо пахта мўл-кўл бўлди. Фулом бутун мавсум давомида сувчилик қилди. Кўнларнинг бирида у тонггача сув қўйди, сўнгра уватдаги майсалар устида бир оз чўзилмоқчи бўлиб бошини ерга қўйди-ю, кўзини уйку босди. У чоптгоҳда ўрнидан туриб ўзини негадир лохос сезди, оёқлари калтирарди. Вужудида нимадир вижирлаб томирларини қарахт қила бошлади. У анча вақтгача оғриққа бардош берди, дардини ичига ютди, аммо фойдаси бўлмади. Бу бедаво дард ахирини уни оёқдан йиқитди, ётқизиб қўйди. У кечалари оёқларининг оғришидан нола чекар ва гўё шам каби қўйиб адо бўлиб борарди.

У пайтлар қишлоқларда духтур йўқ эди. Фуломнинг отаси ўғлининг чеккан азобини кўриб табиб излашга тушди. Орадан икки ҳафта ўтгач, у Сафедтут қишлоғидан Султон исмли табибни топиб келди. Табиб жиддий киёфали, кичик, ҳаворанг кўзлари билан кишиларга эҳтиёт ва маккорларча боқарди. Чехрасидан унинг лаблари бу яқин орада табассумни кўрмаганлиги маълум бўлиб турарди. Биринчи кунданоқ у Фуломга ёқмади.

Султон ноҳуш табиатли, кичик жусса, лекин абжир, бесаранжом киши эди. У ҳар кун и аср намозидан кейин енгларини билагигача шимариб Фуломнинг оёқлари томирларини камчи дастаси билан уқаларди. Фулом дард азобидан додлар, илтижо қиларди, аммо булар натижасиз эди. Унинг қўлларини боғлаб қўйишди ва у энди ўрнидан ҳам қимирлай олмасди. Султон табиб “меҳнати” эвазига хонадоннинг соғин сигирини олиб кетди. У “даволайман” деб Фуломнинг оёқлари томирларини эзиб, уни бир умр тўшакка михлаб қўйди.

Отаси оламдан ўтган кун и Фулом бориб унинг қабрига уч-тўрт кетмон тупроқ ҳам ташлай олмади. Кўп ўтмай онасини ҳам қишлоқ аҳли тупроққа қўйди. Фулом яқкаю ёлғиз қолди. Баъзида Нигина келиб унинг ҳолидан хабар олиб турарди. Фуломнинг дарду ғамидан фақатгина у хабардор, фақат Нигинагина унинг қайб индосини эшитарди. Нигинанинг Фуломнинг олдига келиб-кетишини сезган онаси бир кун и деди:

-Агар сен яна Ғуломнинг олдига борсанг, мени она дема. Ўша маслукнинг нимасига кўнғил қўйгансан, мени одамлар олдида шарманда қилма! У сенга муносиб эмас, қизим.

Нигина икки-уч ой бедарак бўлиб кетди. Ғулом кўзлари тўрт бўлиб ҳар кун унинг йўлларига интиқлик билан боқарди.

Кунларнинг бирида у худди ўз маконига қайтган қушдек Ғуломнинг уйига кириб келди. Унинг дилларни эркаловчи нигоҳлари гўё денгиз тубини ёритган юлдузлар каби Ғуломнинг қалбига ёруғлик бағишлади:

-Саломатлигинг қандай, Ғулом ака, яхшимисан? У шундай дедию, олиб келган тугунини ечиб, ундан икки дона ёғли кулча ва бир неча қизил олма чиқариб Ғуломнинг болиши ёнига қўйди-да, кўзларини ундан узмай ўтирди.

-Шукур, яхши, ўзинг қалайсан, онанг яна уришдими? - сўради Ғулом.

Нигина лом-мим демади. Бирданига унинг кўзларини иссиқ ёш халқалари тўлдириб, гулдек юзларига қуйила бошлади. Бу қишлоқи, меҳрибон қиз ўзининг мурғак қалбига бир жаҳон туғёнли ҳиссиётни сиғдира олган эди.

Нигинанинг кўз ёшлари Ғуломни хаёлга чўмдириб қўйди: "Ахир, мен энди ярми нураган девор каби кадрли бўлмасам. Бу меҳрибон қиз мени деб бошқаларнинг маломатига қолмаслиги керак. Такдирнинг ҳукми билан мен ундан олисроқ бўлишим шарт. Ғулом ўзига бегона баланд овоз билан Нигинага деди:

-Азизим, Нигина! Бундан буён менинг уйимга келма. Сендан айрилишни истамасдим, лекин менга бахт кулиб бокмади, у мени четлаб ўтди. Сен ҳусн сохибасан, ақли расосан, сен ҳар қандай йигитнинг хонадонини гуллата оласан. Мени деб бадбахт бўлма, Нигина. Қишлоқда яхши, ҳимматли одамлар кўп. Улар менга ёрдам беришади. Бор, жонгинам, бора қол. Бахтнинг ёр бўлсин. Кўнглинг қайси сўқмоқни истаса, ўша бўйлаб юр.

Ғам либосини кийган Нигина бошини қуйи солганича ҳайкалдай жимгина турар, Ғуломнинг гапларидан ранг-рўйи доқадек оқариб, кўзларидан ёш қуйиларди. У орқага уч-тўрт қадам ташлаб, эшик олдида турганича-сўнги марта Ғуломга тикилди-ю, сўнгра худди ўз тўдасидан айрилиб, зим-зиё осмоннинг қайси бир бурчагига гойиб бўлган юлдуздай Ғуломнинг назаридан узоқлашди. Ғулом ҳиссиз, ҳиссиётсиз тошдай қотганича қолди. Унинг назарида атрофдаги ҳамма-ҳамма нарсаси қуйиб, тутаб унинг кўзлари олдида тўлқиндай мавж уриб ўтаётгандай эди. Ғуломнинг юраги сиқил-

лар ва у ҳозир ҳудудсиз сахрога чикиб тўйиб-тўйиб, зор-какшаб йиғлашни жуда-жуда истарди. Бу дам одамзод овози ҳам унинг кулоқларига каттик ботарди. Дунё назарида тобора қоронгилашиб борарди.

Нигина уйига ғамларга тўлиб, эзилиб қайтди. Кўз ёшлари хали ҳам қуйилиб турарди.

-Сенга нима бўлди, кизим? Нега бунчалар ғамгинсан?-меҳрибонлик билан сўради онаси.

-Ҳеч нарса бўлгани йўқ, - чуқур ух тортиб жавоб берди Нигина.

-Ақлу хушнинг ҳали ҳам Ғуломдами? Унга бунчалар елимдек ёпишиб қолмасанг. Нима, ўша мажрух Ғуломсиз куннинг ўтмайдими?

-Йўқ, ўтмайди! - бирданига оловланиб жавоб берди Нигина. - Ахир, бир вақтлар ўзинг Ғулом йиғитмисан-йиғит, кишлоқ йиғитларининг сараси дердинг-ку. Раҳматли онасига нима деб ваъдалар бергандинг? Энди унинг бошига мусибат тушганида сўзингдан қайтасан, ундан ҳазар қиласан. Аммо мен Ғуломдан ҳазар қилмайман, уни севаман, биласанми севаман!

Аёлларнинг раъйи эътибор. Нигина ҳам ўз айтгандарини қилди. Бир умр ҳаётини у билан боғлади. У йиғирма олти йил қолхозда ишлади.

Жанг йиллари ҳам тоғдан-тутганини Ғулом билан бирга баҳам кўрди, уни очликдан қутқарди. Аммо ҳеч кимдан ҳеч нарса таламади, ҳеч кимдан ёрдам ҳам сўрамади.

Қуёш ботиб борарди. Унинг найзалари уфқ ортидан осмон булутларига урилиб уларни худди гултожихўроз хирмонига айлан-тириб қўйганди.

Нигина хола тандирдан иссиқ нонни узди-да, бир пиёла ҳозиргина тайёрланган маска билан олиб келиб Ғулом амакининг олдидаги дастурхонга қўйди. Кейин у ховлидаги тоқдан икки бош узум узиб челақдаги сувда шалолатиб ювди, иккита нон билан дастурхонга ўраб Ғулом амакига деди:

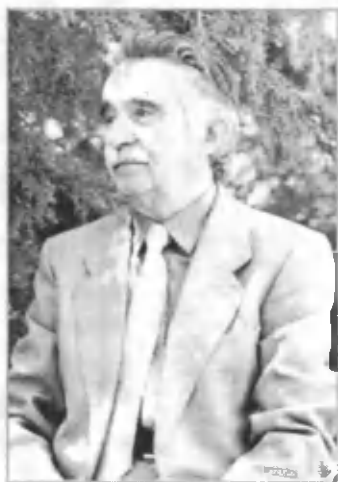
-Умиджонга олиб бораман. Бугун машина теримини бошлайди.

Нигина хола ховли эшигини охишта очиб далага йўл олди. Ғулом амаки унинг ортидан ўтли оҳ тортди-ю, ифтихори жўшиб деди:

-Эҳ, агар куч-қудрат соҳиб бўлганимда эди, сенинг хайкалингни забаржаддан йўниб, тоғ чўққисига ўрнатардим-у, ўша ердан туриб бор овозим билан бутун олам элига: - Мана бу дарёдил аёлга, мана бу меҳрибон сиймога ва ишқ машъали қалбида бир умр порлаб турган олихага бир боқинглар! - дея хайкирардим, деди.

ЎРИН КҶҲЗОД

*Ўрун Кӯҳзод (Жумаев Ўринбой) 1937 йилнинг 15 мартида Панжакентнинг Газза қишлоғида тугилган. Душанбе педагогика инсти-
тутини тугатган.*

Дастлабки асарлари 60 йиллардан чоп бўла бошлаган. Илк китоби 1971 йили чиққан. “Писанддара”, “Кини Хумор”, “Узун, жуда узун кун” каби қиссалари ўқувчилар қалбидан ўрин олган.

1975 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси, С. Айний мукофоти лауреати, Рудакий номидаги Давлат мукофоти соҳиби, Тоҷикистон Халқ ёзувчиси.

АЧИНИШ (Насрий дoston)

1992 йил Вахш водийсида шундай воқеалар рӯй бердики, у ай-тишу ёзиш билан тугамайди, чунончи одамларнинг яхши-ю, ёмон сифатлари наслдан-наслга ўтади ва асрлар давомида яхшиси на оламгир бўлади-ю, ва на ёмони орадан кетади. Одамнинг тирик-лайин терисини шилиш, тили, бурни, кулоғини кесиш, чирок ота-шида куйдириш, аста-секин, шошмай узок қийнаб ўлдириш, тирик-тириклайин кўмиш ва ғудакларни она бағрида қийма-қийма қилиш-лар, Вахшда рӯй берган ҳамма дахшатлар, раҳмсизлигу ваҳший-ликлар янги эмас тарихда ва бу каби мисоллар кўп. Буларни афсус-ки одам фарзандлари кўриб, эшитиб, ўқиб, дахшатга тушибди-ю, маҳкум қилибди, аммо қарангки, ибрат олмабди. Бундай ғайирин-соний ишлардан қўл тортмабди. Нақадар гумроҳ экан бу Одам де-гани? Бу одам қачон Одам бўлади?! Бу саволу хитоблар ҳам тарих-да янги эмас. Такрорланади, яна такрор бўлади во дарего, аммо ҳалигача савол жавоби йўқ!

Аммо ана шу тўс-тўполону харобалар тўфони орасида икки воқеа рӯй берди – бири шуки, она фарзанди фожиасига мотам тутмади, иккинчиси – деҳкон 1992 йил март ойи экан чипити ҳосилини 1993 йилнинг март ойида терди, бу иккинсига ўхшашини ҳеч ким эслай олмайди ва ҳодисаларга тўла оламда бу янги бир нарсадир.

Муҳаммадаминнинг онаси Холдона рисолада келтирилишича, энг яхши аёллардан эди – болажонли ва ҳалим, одамларни ранжи-тишдан ҳамиша ҳазар қиларди. Унинг тўққизта фарзанди бор эди. Муҳаммадамин шу йил кузда йиғирма учга қирарди ва онасининг иккинчи фарзанди эди. Елкалари кенг, тўладан келган, сочлари ўзи-га ярашиб тушган, барно ва хушмуомала йиғит эди.

Ва ҳеч ким, ҳеч қачон, бирор пайт, бирор жойда ахлоқли, хушби-чим бу йиғит ёмон ишга қўл уради ёки бирор кишига жабрни раво кўради деб ўйламасди. Холдона одобли, фаросатли, одамшаванда ўғлининг оила ҳурматини саклашига, авлодларнинг пок номига иснод келтирмаслигига кўнгли тўқ эди. Номни улугловчи эди у, номни барбод қилувчи эмас!

Ўша йили, эрта баҳордан ҳаёт тарзи ва экин-тикин тизими бу-зилди. Одамларнинг бир қисми далага чиқарди, бошқа бир қисми Душанбе шаҳрида, майдонда чодир тутиб ҳукуматнинг истеъфоси-

ни талаб қиларди. Шаҳарда ёмғиру қор остида кеча-кундуз гап га-пириб мавжуд ҳукуматда катъий ўзгаришлар бўлишини собит қилувчилар уларни, деҳқончилик ва хўжаликлари ишлари пайидан бўлганларни, кўрқок, бетараф, ору номуссиз дейишди, қаршилар дейишди ва бу тарғиб пайдар-пай, кундан-кунга авж олиб, душман-лик эшигини борган сари каттароқ очарди. Аввал кўшни-кўшнини хусумат қилди, кейин қишлоқ қарши гуруҳларга ажралди ва бу касаллик: «мен яхши, сен ёмон» қабилида заҳарли печакдай эшигу деворларга тобора чирмашди ва охири - оқибат мулкни бошдан-оёқ ўраб олди, ширасини сўрди, қуритди ва олтинини йил парварини қилган боғу бўстонларни бир ойда хароба-ю, тиканзорга айлантирди. Холдона-ю, кўшнини Моҳшариф ўша жўрқанч кунларнинг жонли гувоҳи, жабрдийда-ю, жафокашлари бўлдилар. Моҳшариф Холдо-надан йиғирма ёш кичик эди ва шу сабабдан уни она дерди. Улар қишлоқда яхши, меҳрибон ва бир-бирини тушунадиган кўшнilar сифатида ном чиқаришганди ва одамлар «киройи Холдона-ю, Моҳшарифдай кўшнинг бўлса», деб ҳавас қилишарди.

Бу орада Муҳаммадамин дала ишини бутунлай эсдан чиқарди, гарчандки машина кабинасидан тушмаса ҳам машина қолхоз мулк-ни эди ва одатда қолхоз мулкнинг хирмон бошига, молхона, яйлов фермаларига ёки сут флягаларини районгача олиб борарди. Энди у гўё қолхоз итлатидан чиққандай донмо митингчилар топширигини бажарарди – Ваҳш водийсидан Душанбе шаҳрига одам олиб кетар-ди, қодир ва озуқа таширди ва уйда жуда кам бўларди. Баъзан мас-ту аласт келар ва ҳамини чўнтақларида даста-даста, сиким-сиким пули бўларди.

Сен бирор жойда ишламасанг, сенга бу пулларни ким беради? – сўради Холдона.

Муҳаммадамин кулди, бир хунук мастона кулдики, лабу юзлари қинғир-қийшиқ бўлиб кетди:

—Мехнат ҳақим.

—Қайси меҳнат, қачонлардир мен сенинг бирор иш билан маш-гул бўлганингни кўрмадим. Акаллан уй ўтини гамини емайсан.

—Мен зарурроқ ишлар билан бандман, — яна кулди Муҳамма-дамин, яна ўша хунук кулги.

Ёқмади ўғлининг бу қинғир-қийшиқ афти онага:

—Ойнага бир бор қара: қара, афту андоминг кимга ўхшайди? Одам кўрқадн афту башарангдан.

—Мен душманларимнинг мендан кўркишларини истайман.

—Сенинг душманларинг ким?

—Ҳамма тақобликлар мен билан сенинг душманимиз. Бир умр биз болообликларни гўрат қилишади. Улар тишларимиз остидаги тошларга айланган. Илдиз-илдизидан қуритиш керак уларнинг ҳаммасини.

—Сенинг ақлингни арақ қуритибди! Бу арақу, бу пулларни ана шу гапларинг учун беришадими? — Холдона ўғлининг кўзларига тик қаради. Ғайритабиий оташлари бор эди кўзларининг. Худди кўз қорачиги бежо бўлгандай ёки кимдир девонавор таҳқиру мулзам қилгандай ич-ичидан шодликка тўларди-ю, лаззат оларди. Бу нотаниш ва ваҳимали ҳолат Холдонанинг юрагига босим берди. Белини камон қилди ва нафаси сиқилди. Аммо Муҳаммадаминнинг юзида ҳамон ўша хунук кулги ўзгаришсиз турарди.

—Пулни менга текинга беришмайди, — деди у. Адолатга сadoкатим учун беришади пулни.

—Оғизларингга тупроқ болам! Ахир, адолату сadoкатни олди-сотди қилишадими?!

Холдона бир оз жим қолди. Ботинида ачиниш, аламу оташларга тўла ачиниш бор эди ва у чунон ҳам серкирра ва бутун вужудини қамраб олган эдики, уни гап билан бирданига ва тўла ифода қила олмасди ва ҳиссиётини айта олмаслиги куйганининг устига намақоб, дарди устига дард бўлиб кўшилди.

—Беҳудага пул беришмайди, — деди у ва айни замонда бу гап айтмоқчи бўлган гапи эмаслигини тушунарди ва шу бонсдан ўзи қаноат ҳосил қилмасди.

—Пул беришдим, хизмат ҳам талаб қилишади. Бу гапимни қулоғингга сирга қилиб ол, хизмат талаб қилишади!

Муҳаммадамин жавоб бермади, у мастона, шоша-пиша бир коса шўрвани ичди-ю, қўлу оғзи, лабларини артди ва жимгина туриб ташқарига чиқди ва машинага миниб кетди. У кўнгли тўлиб кетди майдондорлигига, аммо Холдонанинг қалбига совуқлигу қоралик кирди, худди ногоҳон жарликка тушиб кетгандай ва нажот йўлини тополмаётгандай. У юраги сиқилганидан уйида ўтира олмади. Бошидаги рўмолини ечди, қатларини тўғрилади, қайтадан хафсала билан ўради ва юрак захрини синдириш учун қўшнисининг уйига кетди. Моҳшариф чақалогини эмизаётганди. У гўдаги қўлида Холдонанинг ҳурмати учун ўрнидан турди ва бир қўли билан кўйлагини ёқасини тузатди, сийнасининг устини ёпди:

—Келинг, она, юкоридан ўтинг, кўрпачага ўтиринг. Кейин чакалогини кўкрагидан ажратди-ю, ўчоқка чой кўйди ва дастурхон ёзди. Холдона дардини Моҳшарифга айтиб юрагини бўшатмоқни, баданининг захру зардобини чиқармоқни кўнглидан ўтказди, аммо тили бормади ва ҳамма аламларини ичига ютди. Моҳшарифнинг гўдагини кўлига олди ва юзу сочларидан ўпди.

—Катта бўл, бахтли бўл!

Кейин аёллар чойлашиб ўтириб рўзгорнинг бору йўгидан гап очишди — бугдой уни етишмаётганидан хасрат қилишди, нарху навонинг қиммат бўлганидан шикоят қилишди, болалар кийим-кечаги етишмаётганидан нолишди, жаллобу ҳанотларнинг нонинсофликларидан ва бу ярамас, одамийлик сифатини йўқотганларнинг жиловини тортадиган бирор киши йўқлигидан ва улар мамлакатнинг эгасизлигидан чунонам ўзларидан кетдиларки, ҳатто одамнинг жонини ҳам олди-соттига қўйишади, лаънатилар...

—Биз бир ой бўлдики конфетнинг мазасини тотганимиз йўқ, — деди Холида.

—Конфетсиз ҳам кунимиз бир нав ўтади, — оҳ тортди Моҳшариф. —Совунсизлик дардини айтинг, она мен кеча совунсиз кир ювдим. Қўлларим каварди-ю, кийим тоза бўлмади.

Шу лаҳзаларда шаҳарда, чодирлар тўла, одамлар тўла майдонда Муҳаммадамин машинадан юк туширарди, ҳаво ёмғирли. Гоҳ қаттиқ ёғарди ёмғир ва гоҳо майда ёғарди, ҳамма жойи хўл эди. Осмон нам, ер нам, уйлар девори хўл, хаймалар ёпинғичи хўл ва гарчандки соябонлар майдонда мавж урса-да, одамлар ҳам нам тортишган ва факат минбар, ҳашаматли қириниш жойи сахни қуруқ ва нотиклар пайваста бирин-кетин тўхтамай нутқ сўзлашади. Ва ҳар гаширувчи нутқининг охирида шнор ташлайди ва издиҳом қўл силташу бош қимирлатишлар билан у шнорни уч марта такрорлайди:

—Озодлик, бирлик, истеъфо!

—Бирлик, озодлик, истеъфо.

—Истеъфо, бирлик, озодлик.

Майдон тутайди ва одамлар мастона жавлон уришади ва воизлар садолари баландрок ва бакувватрок янграйди.

Муҳаммадаминнинг юки ҳам, машинаси ҳам хўл ва у ўзини яна ҳам сергайратрок ҳис этади. У майдоннинг бир бурчагида, қоровуллар қуршовида, чакқон ва ҳатто лоқайдлик билан юк туширарди — шакар коплари, нон коплари ва гўшт, молларнинг улгуржи, бутун гўштлири.

Юкларни тушириб бўлгач, у омборчи чодирига кирди. Кишим-ларни бошдан - оёк хул эди, аммо руҳи кўтаринки, ич-ичидан хурсанд. Омборчи унинг учун бир коса сергўшт хомшўрва ва бир шиша арак келтириб кўйди. Аракни икковлари барабар тақсимлашди, шўрванн ёлғиз ўзи ичди. Бадани исиди, боши кизиди:

—Бир мушт туширдим, жойида чўзилиб қолди. Жони шунчалик экан-ку, гап қайтаради-я.

—Ким экан у? — сўради омборчи.

—Такоблик Раҳимни айтаман, сен уни танийсан, «Чегара» колхозни фермасининг мудирин. Фермасига бордим, гўшт бер десам, менинг гўштим йўқ, бу моллар жамият моли, менинг ҳақим йўқ, сизларга беришга дейди. Сенинг фикрингча, биз жамият эмасми? Бир ойдан буён ёмғиру қор остида майдонда ўтирган одамлар, жамият эмасми? Тез бўл, молларни чиқар. Қарасам, ўрнидан қимирламайдди. Қулоғининг тағига бир мушт туширдим, тапиллаб ерга йиқилди-ю, қайтиб турмади. Молларни ўзимиз сўйдиғу терисини шилиб майдаладик.

—Вақти келса бу такобликларнинг илдизини қуритамиз, — деди омборчи.

—Сабр қил, у қун унчалар узок эмас.

Майдон тўлкинланарди — соябонлар тўлкини, одамлар тўлкини, микрофонлардан зинама-зина кўтарилаётган садолар тўлкини.

Шомдан кейин аскарлар машини бошланди ва бу аскарлар ўзларини фидойилар деб аташарди. Майдонни кўриқлаш, майдондагиларни озик-овқат билан таъминлаш, раҳбарларни ҳимоя қилиш, гаровга олишу қарши турганларни кўрkitиш ана шу фидойилар зиммасида эди ва улар ҳар кеч жанг машини ўтказишарди. Аскарлар гуруҳ-гуруҳга таклид қилиб қадам ташлаб узун хиёбондан юқорига боришарди, пастга келишарди, юқорига чиқишарди, пастга тушишарди ва такбир айтишарди:

—Аллоху акбар! Аллоху акбар! Аллоху акбар!

Ва оёқлар товушию такбирларнинг такрорланган садолари ҳавонини ларзага соларди, уйларни тебратарди ва шаҳарликлар уйқусини учирарди. Майдоннинг тунги тартиби шаҳарда тартибсизлик сабаби бўларди — транспорт бир маромда катнамасди, одамлар ишга боролмасди ёки кўрққанларидан боришмасди ва тану жонлари ва молу мулкларини ҳимояси қайси тасодифга боғлиқ экан деб қалблари таҳликада эди.

Ва мелиса, фуқаролар тинчлигини кўриқчиси, ўз ҳаққини, ҳар йил-

дагидек маошини, халк чўнтагидан олдиндан олган, ё садоқат қасамини унутгану ҳеч кимни, ҳеч нарсани ҳимоя қилмайдн – ё қочадн. ё томошабин ёки фидойиларни ҳимоя қиладн.

Мухаммадамин гуруҳлардан бирида оддий фидойи эди ва ўша окшом уни гуруҳ бошлиғи этиб тайинланди ва қўлидаги автоматига қўшимча тарзда унга пистолет ҳам беришди. Унга қурол олиб юриш ярашарди ва ботинану зоҳиран фахрланарди ва хурсандлигини яширмасди, атрофга мағрур боқар ва бошқаларга, айниқса бирон вақт у билан бирор сабаб-ла баҳслашиб қолган бўлсалар, нописандлик билан қарар ва юрагида гина пайдо бўларди.

Фидойилар гуруҳи ҳарбий машқ қилишарди, майдон истеъфони талаб этарди, фуқаролар ҳар эҳтимолга қарши гузарларида ғовлар қуришар ва ғоратгарлар кишиларнинг молу мулкларини рўй-рост тортиб олишар ва эҳтиёткор одамлар кўч боғлашарди.

Ва бир окшом издиҳом гўё, «истеъфо» шиорини унутгандай эди «жиҳод» деяр ва маъмурий бинони забт этишарди ва Мухаммадаминнинг гуруҳи олдинда эди бу ишларда.

Кейин, эрта тонгда Миллий келишув ҳукумати ташкил қилинди ва майдондагиларнинг уйларига кетишларига рухсат берилди. Ва майдон кўч боғлаб, йўлга тушаётганда раҳбарлар фотиҳа беришди: —Биз галаба қилдик, аммо бу ҳали галабанинг ҳаммаси эмас. Сизлар ўз ноҳияларингизда, ўз қишлоқларингизда ҳукуматни олинг, аввал ҳукуматдорларни ҳайданглар.

Майдонда ўтирганлар ўзларининг шаҳарчаю қишлоқларига қайтишди, фидойилар қуролларини бирга олиб кетишди ва у ерда гуруҳлар туздилар ва қурол топишу қурол йиғиш билан машғул бўлдилар ва майдонда бўлмаган ҳар бир кишини қийноққа олдилар.

Бир бутун, бир маромдаги водий тақсимланди.

Қарама-қарши икки гуруҳга бўлинди водий аҳолиси, бир-бирига зид гуруҳга бўлиндилар халқнинг сардору раҳбарлари, икки гуруҳга бўлиндилар бир қишлоқ аҳли ва мактаб муаллимлари ва бир синф талабалари ва бу гуруҳлар болооблиқлару такоблиқлар, деб ном олди. Болооблиқлар қуролланган ва тажрибали эдилар – такоблиқларни танг қилишди – уришарди, ҳибсга олишарди ва ўлдиришарди ва бу қирдорлари орадаги зиддиятни кескинлаштирар, тезлаштирарди, зеро одамзоднинг азалу абад табиаи шундай. Кинна кинани тугдиради ва жанг жавобини жанг беради.

Мухаммадамин ана шу гирдобга тушиб қолганди ва мавжуд ҳар бир етишмовчилик ҳақиқатдан ҳам такоблиқлар айби билан пайдо

бўлади, бошига тушган ҳар бир кийинчилик такобликлар дастидан «ва агар такобликларни мансабдан узоқлаштирсалар рўзгорларида етишмовчиликлар, кийинчиликлар бўлмайди ва озодлигу ободлик, бардамлигу бирлик таъминланади, деб каттиқ ишонарди. Ана шу ақида билан чин дилдан хизмат қиларди ва чин дилдан такобликларни ёмон кўрар ва хушу хурсандлик билан уларни қайғу ғамга ботириб, жону молларини тортиб оларди ва бу воқеани кўрган, эшитган водий аҳолиси юрагига кўркув ин кўяр ва на такоблигу ва на болообли бўлган кишилар таҳликага тушарди. Болообликлар штаби мачитда эди. Муҳаммадамин гуруҳи кечаси тез ёрдам станциясига борди. Такоблик бўлган бош врачни ҳушидан кетгунча дўппослашди ва машинаю бензинларини ўзлари билан бирга штабга олиб келишди. Сўнгра ейишу ичиш билан машғул бўлишди. Ёш йиғитлар улар учун кабоб пиширишарди ва ичкиликларни яшик-яшик олиб келишарди ва дастурхонни йиғиштирмай, ҳар бурчакка ағанашиди ва ухлаб қолишди. Хонадан буй келарди: кабоб бўйи, шароб бўйи, пайтова бўйи ва тер бўйи.

Уларни пешиндан кейин штаб навбатчиси уйғотди. Штаб раиси Муҳаммадаминга деди:

—Уч-тўрт такоблик кўплаб молу пулни олиб кетмоқчилар ва эҳтимол, олиб ҳам кетишгандир. Уларнинг муштарак ширкатига боринг.

Ранс ширкат, одамлар исми ва ширкат номини айтмади, уларни нима қилишни айтмади, айтишга ҳожат ҳам йўқ эди, зеро Муҳаммадамин каерга боришни, нима қилишни яхши биларди. Ва улар иккита «тез ёрдам» машинасига ўтириб кетишди. Бу пайт ширкат одамлари сафарга тайёрланиб туришарди – икки катта машина тўла мол ва ҳар бир кабинада ҳайдовчидан ташқари яна икки кишидан ўтиришарди ва одамлар гуруҳи ҳовлига гўё уларни кузатгани чиқишганди. «Тез ёрдам» машиналари дарвоза олдида шиддат билан тўхтади ва Муҳаммадамин гуруҳи автоматларини қўлларига олганларича машиналардан ўчиб тушдилару, халқа олишди. Муҳаммадамин киска ва зарб билан қичқирди:

—Қимирламанг, отаман!

Ҳамма жойида қотиб қолди. Муҳаммадамин пахлавонларча қадам ташлаб идорага кирди ва у кириши билан пайдар-пай ўқ овози ҳавога чирмашди. Муҳаммадамин ичкаридан телпагини чаккасига қўндириб, ташқарига чиқди ва юк машинаси кабинасидаги одамларни туширди, уларнинг ўрнига ўз одамларини ўтиргизди ва буйруқ берди:

--Хайданг.

Улар кетишди. Идорада такобликлардан бўлган икки майит қолди. На такоблигу ва на болообли бўлган ширкат директори ўринбосарларидан бири деди:

—Дустим, мен кетаман, кучаману кетаман, бу жойлардан. Биродар биродарини ўлдирган мулкда тинчлигу ободлик бўлмайди ва бу ерда яшашнинг ҳеч дилхушлигу ҳожати йўқ.

Ва кўч боғлади у киши. Ва кўч боғлади унга ўхшаш одамлар. Ва кўч боғлади асли Такобдан бўлганлар. Ва йўллар одаму машинаю тракторларга тўлди, кўч юклаган машиналар, кўч юклаган тракторлар, кўч ортган тележжалар ва кўчларини елкалаб олган одамлар ва кўчларини кўтаришга қудрати етмаган одамлар ва факат бошларини олиб қочардилар, қочардилар дунёнинг тўрт томонига. Ота-бобо ватанларидан паноҳ излаб, қариндош-уруғлар паноҳига. Ва ерлар эгасиз қолди – уйлар, боғлар, лимонзорлар, полизлар, пахтазорлар эгасиз қолди. Иш унутилди, иш кераксиз бўлди ва энди иш ё уруш эди ва ё қочиш.

Лекин Холдонаю Мохшарифлар кўчишмади, қочишмади. Холдона болооблик эди, кўчиш қочишга ҳожат йўқ эди. Мохшариф ўтганлари Такобдан муҳожир бўлиб келишганини биларди, аммо кўчиб қаерга боришини билмасди, бобоси вақтида қайси қишлоғу қайси дарадан келганини билмасди ва биларди пунту паноҳ қилиб берадиган қариндошу уруги йўқлигини ва бунинг устига йўлга харж қилишга етадиган маблағи ҳам йўқ.

Қишлоқ шуурсиз, фэйзсиз ва баракасиз бўлди қолди. Кўчаларда шоду хуррам кишилар кўринмасди, болалар майдонларда ўйнашга кўрқардилар, магазинларда ейдиган, қиядиган, ичадиган нарсалар қолмади, пахтазорларни моллар пайхон қиларди, молу ашёларни қуrolдорлар.

Холдонаю Мохшарифлар қочишмади, аммо хўжалик ва рўзгор ишлари билан ҳам машғул бўла олмасдилар – далага чиқиб ишлаш, мол-қолларни боқишга олиб чиқиш, ё у ердан бу ерга зарурат юзасидан бориш хавфли эди. Улар ночор тўрт деворлари ичида ўтиришарди, губорли сув ва ёвғон ошни аҳли аёллари учун пиширишар ва бугун қанақа хабар беришаркан, қачон осудаю осойишталик бўлар экан деб радиною телевизорга кулок солишарди. Лекин радиною телевизордан осудаю осойишталик ҳақида-бирор садо кулокка чаппинмасди.

–Бизнинг расмимизда гийбат айб саналарди. Рўйхушлик кўрсатишмасди гийбатчиларга, – деди Холдона. – Қандай замон бўлибдики радиою телевизорни гийбатхонага айлантиришибди. Кечаю кундуз гийбат қилишгани-қилинган, игво қилинади, захар тарқатишади одамлар орасига. Худоё, бизнинг ишимиз оқибати қаерга етар экан-а?

–Бир лаҳза кўнглим очилмайди, она. Ҳасрат қилди Мохшариф. –Ҳамиша ичим қора, доимо юрагим зиркираб туради. Ҳаёт эмас, бир азоби алим.

Ва аммо маънитда бирор киши озору азобдан ишқоят қилмасди, ҳеч кимнинг кўнгли ғамдан қора бўлмасди, ҳеч кимнинг юраги кўркувдан ларзага келмасди. Серодам ва сергавго эди бу ер. Қуролланган ёшлар юк олиб келишарди, юк туширишарди, подвалга киришарди, яширин эшиклардан чиқишарди, иштаҳа билан тавокдаги таомларни паккос туширишарди, такаббурлик билан ҳовлида кадам ташлашарди, янги хабарлар келтиришарди, янги-янги гаровлар олишарди. Ва Муҳаммадаминнинг гуруҳи бу гал ярим хастаю паришон қайтди. Улар ишларининг бошида икки кишлоқ бошлигини бир кунда янгилашди ва навбатдаги кишлоққа ҳам ўша ҳавою, ўша ҳаёл билан боришди, икки-уч соат ичида унинг раҳбарларини ҳам ўзимиз истаган одам билан алмаштириб қайтамиз деган умидда.

Лекин бу гал улар кишлоққа кириша олмади. Ўқу милтиқ билан қарши олишди уларни. Токи ўзларига келиб қочгуналарича одамларининг ярмисини талофат беринди.

–Такобликлар ҳам қуролланишибди, – алам билан чайнади Муҳаммадамин. – Бизнинг болалардан олти кишини ўлдиринди.

–Жойлари жаннатда бўлсин, – омин қилди штаб бошлиги. – Шу кеча кишлоқнинг ҳамма эркакларини чақиринглар, келишсин. Сен ўз гузарингга хабар бер.

Ва ўша кечкурун Муҳаммадамин гузари эркакларига хабар берди, штабга боришларини айтди, аммо Мохшарифнинг эрини тополмади.

–Эркагинг қаерда? – сўради Мохшарифдан.

–Билмайман, кўркувдан ранглари учиб жавоб берди Мохшариф.

–Бир ойдан кўпроқ бўлди, дараксиз. Муҳаммадаминнинг бада-ни худди бир гугурт уриш билан ёниб кетадигандек вижиллади. У шикаст ейини ва қочиндан кейин кўнгли таскин учун арак ичди. Бир ишча арақни ёлғиз ўзи ичди, аммо таскин топмади. Унинг ус-

тидан наша чекди ва карахт бўлди ва ҳозир ўша карахтлиги билан одамларга хабар берарди ва Моҳшарифнинг ҳозирги жавоби, унинг Такобдан эканлиги, такобликларнинг дастидан фидойиларнинг ҳалокатга учраши ва араку нашанинг заҳри ҳаммаси бир ерга тўиланди ва биргалашиб бориб бошига урди ва у сел каби олдинга юрди. Моҳшариф «вой» дея қўллари билан кўзларини бекитдию ўтириб қолди. Аммо Муҳаммадамин Моҳшариф гомон бормади. гўдак сари кадам ташлади. Гўдак тандир олдида тупроқ ўйнарди. Тандир оғил деворига яқин ерда эди ва паншаха деворга суяб кўйилганди. Муҳаммадаминнинг ҳозирги вазоҳати телбанамо бўлиб, гапирмасди ва унинг бу хомушлиги унинг даҳшат ёғилиб турган башарасини янада даҳшатлироқ қилганди. У паншахани олди ва жаҳл билан уни боланинг юмшоқ баданига суқди ва бир қўли билан боши узра кўтарди ва иккинчи қўли билан автоматдан пайдарпай ўқ ёғдирди.

Гўдакнинг чириллаган овози билан ўқлар парвозининг садоси чирмашиб кетди.

Холдона уни орқасидан кўриб қолди. Моҳшарифнинг ҳовлиси-дан зудлик билан чиқиб кетганини кўрди.

– Ё отангнинг нони ҳаром экан, ё онангнинг сuti. – деди Муҳаммадаминнинг орқасидан.

Ва Моҳшарифни тупроқдан кўтариш учун, юзларига суя сепиш учун кетди.

Моҳшариф тирик ўлик эди. Ва ўша ҳолсизланганича икки ойгача ўзига келмади Моҳшариф. Моҳшариф ўзига келганидан бир ой ўтгач, кишлоққа Муҳаммадаминни Вахшнинг катта кўпригини портлатаётганида қўлга олишгани ва ўлдиришгани – қўли оёқларини кесиб, бурда-бурда қилиб ўлдирганлари хақида хабар келди.

Моҳшариф ҳеч бир мулоҳазасиз ўрнидан турди, рўмолини ўради, бу кора кунда Холдонага ҳамдард бўлиш учун йўл олди ва дарвозадан ташқари чикди ва қулоғу ҳушини Холдонанинг ҳовлиси томон бурди ва у томондан қулоғига ҳеч нарса эшитилмади ва ҳеч бир мотам нишонасини кўрмади ва қайтиб уйига кирди, «бу овоза ёлғон экан, бугунги кунда юз ёлғон овоза тарқалади».

Шундан кейин бир неча ой давомида Муҳаммадаминдан бирор хабар бўлмади ва бу муддатда Моҳшариф Холдона билан борди-келди қилиб юрди ва овозаларнинг рост ёки ёлғон эканлигини сўрашга кўнгли бўлмасди. Авваллари ўша фожиали кунгача, Муҳаммадамин унинг боласини паншахада боши узра кўтарган кун-

гача ҳеч бир ибосиз Холдонага кўнглини очаверорди, аммо ўша ходисадан кейин мулоҳаза қиладиган бўлди — Мухаммадамин аҳволини сўраса яна Холдонанинг юрагига каттик тегмасин, яна такоблик хотин унинг ўгли ўлиминдан ёки гўдаги котили қатл этилганидан хурсанд экан деб ўйламасин, дея андиша қиларди. Алҳазар, бундай гуноҳлардан! Худо сакласин ёмон гумондан! Ана шундай мулоҳазаларга бориб асл ходисани Холдонадан сўрашга юзи бўлмасди ва бу муддатда Холдонанинг ўзи ҳам кўк киймади ва Мухаммадамин соғ-саломат, ким қаерларда юрибди деган умид билан.

Ярим йил ичида дунё неча бор остин-устин бўлди гўё. Болооблиқлар бузишарди, такобликларга етмасин, деб, такобликлар бузишарди болообдагиларга етмасин деб. Болооблиқлар ўлдиришарди, бу такоблик деб, такобликлар болообликалар дастидан қочишарди ва токобликлар ҳам қочок бўлишдию болооблиқлар ҳам қочок. Ва ҳар бирларининг тарафдорлари бор эди, албатта ва ўша узок-яқин тарафдорлар уларга ёрдам беришарди, моддий-пул ёрдами. Қурол ёрдами ва фикрлар ёрдами ва қайси ўз тарафдорларини ҳаққа чиқаради ва қарама-қарши тарафлар тарафдорларини ноҳаққа. Ва ҳар суратда ҳам тожик тожикни таларди, тожик тожикнинг дастидан қочок бўларди, тожик тожикни ўлдирарди.

Холдонаю Моҳшарифлар кишлоғи ҳам ваййону валангор бўлди — ярминин болооблилар вайрон қилишди. Бошқа ярминин такобликлар. Ва Холдонаю Моҳшарифлар вайроналар ичра юришарди.

— Бу бизнинг кишиларга нима бало бўлди экан? — кўнглини изҳор қилди Моҳшариф.

— Бир-бирларининг гўштини ейишади. Нима, жинни бўлишганими?

Улар, Холдонаю Моҳшариф, кўрка-кўрка молларини пахтазордан олиб чиқиниб, юраклари ларзага тушганича ҳовлилари томон боришарди, кўз олдиларида ҳузунли манзара: ёндирилган уйлар, синдирилган шохлар, дайди итлар, оч қолган мушуклар...

— Жинни ҳам бу ишларни қилмайди, — ох тортди Холдона. — Уларнинг бу ишлари атторнинг бирор қутисига сиғмайди. Жангда аскар-аскарни ўлдирарди. Буларнинг жанглари одамлар жангларига ўхшамайди. Кимки кўнглига тўғри келмаса, ўлдираверади. Илоҳо, жанг номи дунёдан ўчсин, жанг одамларнинг энг ёмон кирдоридир. лекин унинг ҳам тартибу қондаси бор. Буларнинг жангида на тар-

гиб бор ва на қонун. Бу ҳам худонинг бир қазаби ҳеч ким кўрмаган. эшитмаган.

Бизнинг айбимиз эмас. бошқалар урушга солишгандию ўзлари томоша қилиб туришарди, дейишарди.

– Ким айтади?

– Одамларнинг оғзидан эшитдим, неча марта радиодан эшитдим. Телевизордан ҳам айтишди.

– Бедодликни биз қилайлигу айбини бошқаларнинг бўйига?! Бошқалар урушга солса, нима бизни дев урганми? Гапни қайтариб оғзига урсак, бўлмайди. Номаткул қилибсиз десагу жанг қилмасак. Йўқ, буларнинг барчаси баҳона, айб ўзимизда, ўзимиз айбдор, мансабталабу мансаб талашадиган енгил фикрлиларимиз кўп. Курсию мансаб кам – ҳаммага етмаслигини ўйламайди. Бизнинг халқимиз аҳил эмас.

Ва кейинчалик жанг Вахш водийсидан бошқа водийга кўчди ва яна кейинроқ қочоқларнинг қайтиши бошланди. Тақоблик қочоқлар ҳам қайтиб келишди, болооблиқлар ҳам ую жойларини эсларди ва бошқа қочоқлар ҳам юкларини олиб келишарди ва гарчанд ҳали компл тинчлик, омонлик мавжуд булмаса-да, гарчандки гинаю адоват ҳар сабаб-ла ҳар бурчакда пайдо булса-да, турмуш кишиларни қорин ғам, уйининг иссиқлиги ва ёруғлиги ғамини ейишга қорларди ва одамларни ўтган йилги ҳосилни йиғиб олишга даъват этди ва халқ далага чиқди.

Баҳор сафарда эди, узоқ-узоқларда қадам ташларди, аммо нафаси бу ерларга етиб келарди. Қиш кишилик пўстинини ечиб танасини қуёшга тобларди.

Пахтазор ўтган йилги пахта билан тўла ва очилган пахта намлиқдан шишиб кетганди, чаноклари аёллар қўлини тирнамасди. Аёллар ёйилиб, сочилиб, ернинг ҳар бурчак-бурчагида пахта теришарди, этаклари тез-тез тўларди ва қуёш ҳар қанча ботишга яқинлашган сари очлиқлари шу қадар ошиб борарди. Холдонаю Мохшариф қуёш ботмасдан ишни бас қилишди ва уйлари томон йўл олишди ва бир неча бошқа аёл уларга ҳамроҳ бўлишди. Ва улардан бири сўради:

– Холдона, Мухаммаданидан бирор дарак борми?

– Хабари тўрт ой бурун келган эди, – жавоб берди Холдона.

– Қерда экан?

Холдона андак жим кетди ва кейин гўё ўзи билан ўзи гаплашаётгандай лабу тиш орасида деди:

- Билмайман, тупроғи қаерда бўлса экан?
- Бўлмаса, ўша овозалар рост эканда?
- Рост жоним, рост.

У шу билан жим қолди. Ҳеч ким гапиришга ботинолмасди. Чехралар тийра ва бошлар ҳам бўлди. Хомушгина кетишарди, машина йўли яқинидаги баланд пуштага чиқдилар, пушталар бўйлаб янги гўрлар кўзга ташланарди ва ҳар бир гўр тўдасига етишлари баравари ўтириб фотиҳа ўқишар, қўлларини юзларига тортиб «омин!» дейишарди ва ҳолсизланиб ўринларидан туриб, мадорсизланиб қадам ташлардилар ва ҳар гал ўтириб туришганида Холдона шу сўзин такрорларди:

- Эй, жону жигар, кимни ўлдирдингки, ўлдирилдинг?!
- Эй, жону жигар кимни ўлдирдингки, сени ўлдирдилар?!

10.05.93

МЕҲМОН БАХТИЙ

1940 йилининг 25 мартида Фарм ноҳиясининг Шули қишлоғида тугилган. 1958 йили Новобод билим юрти, 1963 йили Душанбедаги педагогика институтининг тарих-филология факултетини тугатган. 1973-1975 йиллари Москвадаги Горкий номидаги Адабиёт институтида ўқиган. У тоҷик совет адабиётига драматург сифатида кириб келган. «Унутилмас лаҳза», «Дийдор чанқоғи», «Эй, ёшлик», «Йўлтўсар ва ишчи», «Тил эсароҳати», «Шоҳ Исмоил Сомоний» ва «Темурмалик» драмалари билан шуҳрат қозонди, «Хубон», «Оҳи сабук», «Ширин ҳаёл» каби қисса ва ҳикоялар китобларининг муаллифидир. Кўп асарлари бошқа тилларга таржима қилинган. 1986 йили Тоҷикистон комсомоли ва 1998 йили Рудакий номидаги Тоҷикистон давлат мукофотларига сазавор бўлган. 1972 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар иттифоқининг аъзоси. 2003 йилдан бошлаб Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқининг раисиди.

ТАҚДИР ТАҚОЗОСИ (Қисса)

Икки кундан буён тинмай ҳўл қор ёғди. Куннинг ўрталарида атроподаги қир ва ёнбағирлиқлар устидан кўтарилган қуюқ туман азим тоғ қоялари бўйлаб чўққиларгача етиб борди. Бир соат ҳам ўтмай гўё кўк гумбази сувларни симириб олгандай қуюқ туман сийрақлашди. Туман пардаларининг ҳар ер, ҳар ерида осмоннинг дарё шаҳобчаларини эслатувчи кўкимтир юзи кўзга ташланди.

Мўйсафид келиб-кетувчилар қийналмасин, бемалол қирниб чиқишсин, деб ҳовли саҳни ва қойхона атрофини супурди. Сўнгра қойхона орқасига ўтиб, товукхонасининг эшигини катта очиб «ту-ту»лаб товукларни чақирди. Ичкаридан бир ҳўроз ва бир мокиён чиқди, мўйсафид товукхона бурчагидаги сопол кўзақадан кўнок олиб уларга сепди. Паррандалар донни талашиб-тортишиб бир донга ҳам қолдирмай еб бўлишгач, мўйсафид уларни ичкарига қиритиб эшикни ёпди.

Уч ёздан буён мўйсафид қатакчада икки ёки уч қурқ мокиёнга тухум бостириб жўжа очирарди. Узун кишдан то Наврўзга қадар қўнтаги кўтарадиган меҳмонлар ва шунингдек, бир зумда ночор йўловчилар учун иссиқ овқат тайёрлаб берарди. Урушнинг бундай қаҳатчилиқ, оғир йилларида товук боқиш ҳам мўйсафид учун бир оғир азоб эди. Баъзи тунлар товукхона атрофида тулкино шағол, баъзан оч йўловчилар айланиб қолишарди. Шу сабабдан мўйсафиднинг бир кўзи уйқуда бўлса, бир кўзи уйғоқ. Биринчи йили унинг бепарволиги туфайли бир неча марта жўжалари нобуд бўлди, ўшанда баъзилар товукхона эшигига қулф солишни маслаҳат беришди, аммо мўйсафид «отаю боболаримиз эшигу дарвозаларига қулф солишмасди, ука» дея уларнинг гашига эътибор бермасди.

Қойхона ён атроподаги кишлоқлардан четроқда, тоғлиқ икки ноҳия йўли туташадиган ерда жойлашганди. Ёзда одам кам, аммо кишда гавжум бўларди. Агар киш кунлари серёгин келиб тоғу адир, довону дара йўлларида ўтиш қийинлашса, селу қор кўчиш хавфидан қўрққан йўловчилар ҳафталаб қойхонада қолиб кетишарди. Гоҳо йўловчилар орасидан бироқ киши чиқиб, шомдан саҳаргача қиссагўйлик ёки таронахонлик қиларди. Шу тариқа кишининг узун тунларини қисқа, қалбларидаги ғаму андухни енгиллаштиришарди. Бундай пайтларда мўйсафид ўчоқ ўрнида ишлатиладиган ва

трубаси чойхонанинг ўртасидан тўғри тепага чиқариб маҳкамланган бочка-печкага тез-тез ўтин ташлар ва ўзи пойгадаги доимий жойига бориб ўтириб қайчиланган қалин соқоллини бармоқлари билан ўйнаганича бутун жисмини кулоққа айлантирарди.

Ўн икки йилдирки мўсафид ана шу чойхонани бошқаради. Аввалги йиллари ноҳия матлубот жамияти чойхонани имкони борича чойнак, пиёла, нон, курук чой ва қанд-курс билан таъминлаб турарди, аммо уруш бошланган кундан буён бу чойхона аҳволи ҳам бутун шаҳару қишлоқнинг оғир ҳаётидан фарқ қилмай қолди. Ана шу чойхонадан у чақирув қоғози олган ёшларни армияга кузатар ва яна ана шу ерда жангдан қайтган майибу мажруҳларни кутиб оларди.

Мўсафид қачонлардир тоққа чиқишни кўнглига тугиб қўйганди. Аммо катта қор ва кетма-кет ёққан ёмғирлар унга йўлга чиқиш имконини бермасди. Чойхонада эса факат икки-уч кунга етарли ўтин қолган, ҳолос. Шунинг учун мўсафид қулай пайт, аёз бўлиб ҳўл қор музлаб йўл юриш осонлашишини кутарди.

У ҳар киш икки-уч марта овга чиқиб тоғ эчкиси, қаклик ё тулки отиб келарди. Ўн беш йилдирки, мўсафид милтиғу ов билан машғул. Хотини бир неча марта унга маломат қилиб: «Сен ўз ажалнинг билан эмас, айиқ, йўлбарс ёки бўри қанғалидан ўласан», деганди. Бу йил нимадан бўлса керак мўсафиднинг ўнг кўзидан бир оз сув оқадиган бўлиб қолди. Ҳар замон бир отар милтиғини оғборхонадан олиб, ичу ташини тозалар ва кейин ҳовлига чиқиб ниманидир узундан-узоқ мўлжалга олиб кўзининг кўришини синарди. Аммо нишонга олувчи кўзи тезда ёшланиб хира тортарди. У тез-тез кийрик қоклиб кўз ёшларини қуритар ва яна нишонга оларди. «Ишнинг юришмаганидан» асабийлашиб, ғамгин бўлса-да, овга чиқиш орзуси ҳамиша унинг қалбига олов ёқарди.

Мўсафид ўглини армияга жўнатиб, милтиғига шаҳардан ўку дори топиб келгач, тоққа чиқиш нияти унга тинчлик бермай қўйди. Хусусан, ҳозирги шаронгда, чойхонасининг ўтини захираси ана-мана дегунча тамом бўладиган ва очлиғу қамбағаллик ҳар доим уни тезроқ овга чиқишга қорларди.

Паррандалардан бор-йўғи битта хўрозу иккита мокиён қолганди ва уларни сўйишга мўсафиднинг кўнгли бўлмасди.

Мўсафид бир-неча кун бурун тоғ такаси терисидан тикилган эски ов этигини мойлаб сафарга тайёрланди. У аввал доимий ов жойи тоғнинг офтобрўя бағрига чиқиб, тоғ эчкисини овлаш ва кей-

ин пастроққа тушиб бир-неча кўтарим ўтинни шохмолага ортиб чойхонасига қайтиш ниятида эди. Шохмола нишабликдан қор усти билан осонгина тушар ва бундан мўйсафид кўп қийналмасди.

Ярим тунда хаво очилиб, аёз бўлди. Мўйсафид кечкурундан яримта патир нон, маска ёғи, бир оз олмаю ўрик коки, пичоғу теша ва икки аркону олти дона ўкни тайёрлаб қўйди.

Авваллари ҳар гал овга чиқмокчи бўлганида фақатгина тўрт дона ўк оларди, холос. Ов кўрган кишиларнинг айтишларига қараганда, мўйсафид овини хатосиз урарди. Бугун эса нишонга олувчи кўзига у қадар нишончи йўқлиги туфайли олти дона ўк тайёрлади.

Коронги тушиб, вақт алламаҳал бўлгач, мўйсафид чойхонадан чиқди ва аёз еган қорнинг бардошлигини текширди. У то кун исиб қорнинг юқори қавати нам тортуғунга қадар ов жойига етиб боришга нишонч ҳосил қилди. Сўнгра товукхона атрофини диққат билан айланиб бирор жонзотнинг изи товукхонаси томон келмаганини кўрди. У яна чойхонага кирди ва икки кундан буён чойхонага қараб туриш учун тутиб турган жияни Нодиршоҳни уйғотди.

– Тур Нодиршоҳ, тур, ука!

– Нима, кетмокчимсан, тоға? – уйқусираб сўради Нодиршоҳ.

– Ҳа, кетяпман. Бугунги кун, яхши кун, умидли кўринади, – дея мўйсафид пахтали шимини кийиб керакли сафар анжомларини йиғиштира бошлади.

Нодиршоҳ чойхона бурчагидаги кўрпача устига дастурхон ёйиб, яримта арпа нон, бир коса ўрик сувини қўйди. Мўйсафид ерга ўтириб пайтаваларини тез-тез ўради ва этигини кийиб дастурхон бошига келди. Ташқарида шамол гувилларди.

Мўйсафид кишда қор рангига мос тушиб ов учун жуда қулай бўлган ок чакманини кийдию, ҳар икки арконни белига маҳкам ўради. Кейин унинг устидан ўкдон, теша ва ғилофли пичоғини осди. Нодиршоҳ йўл озукаси солинган юк халтани олиб унинг икки елкасига ўтказди. Милтигини олгач, у жияни билан биргаликда чойхонадан чиқди.

– Ўтинини эҳтиёт қил, ука. Иншооллоҳ, пода қайтгунча етиб келаман.

– Ана шу бетоб йўловчидан хавотирдаман, тоға, – чойхонанинг бир бурчагига ишора қилиб деди Нодир.

Тушда Одиля ўтин билан бир хурма сут олиб келади. Унга сут билан ёғни қўшиб пишириб ичкиз. Тирик қолса қандай яхши. Эҳти-

мол, бугун ё эрта қариндош-уруғлари сўраб келиб қолишар.

Теварак-атроф қоронғилик либосида бўлса-да, тонг отишига яқинлашиб қолганди. Мўйсафид назарида гўё ёруғлик жилоси қор устидан буг каби кўтарилиб, қоронғилик пардаси узра мавжлангандай эди. У одатдаги йўлдан кетиб борарди. Киши кўзига текис майдондай кўринган, бу тоғ баландлигидан чойхона анча пастда ва узок кўринарди.

Мўйсафид ўз хаёлларига ўралганича оғир-оғир кадам ташлаб юкориларди. Бундай чоғларда гоҳо ўзини бу беҳуда боши-кети йўқ хаёллар халқаси домига солгани зеро, ўзи учун фойдали ва муҳим бўлган бошқа бирор нарса ҳақида фикр юрита олмаслигини эсларди. Бу хил ўю хаёллар, айниқса, шу кеча-кундузда мўйсафиднинг миёсида тез-тез чарх уриб турарди. Икки ҳафта бурун кичик ўғли Мирзони урушга олиб кетишди. Катта ўғли эса икки йилдан буён жанг олови ичида. Тўрт ойдики ундан хату хабар йўқ. У обком котиби Шохин Низом хузурига кириб ўғлини бирор йилга жангдан олиб қолиши мумкин эди. Обком котиби Шохин Низомни ҳаёлига келтириши билан кайфияти бузилиб, ғазаби ошиб пичирлаб: «Ҳа, охири-оқибат бўйинингни эгиб олдимга келдингми?» – деб унинг номидан ўзини койиди. Агар бошига бундан қаттиқроқ кун тушса ҳам ҳеч вақт унинг олдига бош эгиб бориб маслаҳат олмасди. Ўн саккиз йил тоқат қилди. Ўн саккиз йил у билан учрашиш ва дийдорлашишдан ўзини четга олди.

Тонг оқариб, энди кўз олдидagi ҳар бир нарса яққолроқ кўриниб турарди. Мўйсафид у қадар баланд бўлмаган тоғ чўққисига чиқиб, атрофни диққат билан кўздан кечирди. У қайтишда ана шу ердаги арчаю бошқа дарахтлардан ўтин тайёрлаб, шохмолага юклаб чойхонасига судраб кетишга қарор қилди. «Ўтиннинг ҳисоби осон, гап овнинг барор олишида» кўнглидан ўтказарди у.

Мўйсафиднинг ов қиладиган жойигача бир соатдан кўпроқ йўл қолган эди. У аввал ўша томонга узундан-узок тикилди-ю, кейин ниманидир ўйлаб орқасига ўгирилди ва ер қаъридан азим бир девордай кўтарилиб водийни тенг иккига бўладиган тоғлар орасидаги тор ва узун водий текислигига тикилди. Бу ерда туриб то кўз етган масофагача тоғ четидан тўлганиб оқаётган ва бу айёмда камсув бўладиган кумуш дарёни кўриш мумкин эди. Дарё сохилидан тепарокда, тепалик бошида, лангар ташланган кемани эслатгандай унинг қишлоғи – Дармоннинг бир чети хира-хира кўзга ташланарди. Қишлоғининг ана шу гўшасини кўриш билан мўйсафиднинг

бусиз ҳам паришон хотираси янада паришонрок бўлди.

Одатан мўйсафид хаёлга чўмганда тезда қовоғи осилар ва албатта, юзини чап елкаси томон ўгириб, бошини икки-уч бор кетма-кет қимирлатарди. «Ажаб дунё, ажаб бир дунё! Одамнинг туну кунни туши, хаёли қаби ўтаркан», – пичирлар ва беихтиёр пастки лабини олдинда қолган тишлари билан сийпалаб ўла захотиёқ андишалар оламинга чўмарди.

Дармон қишлоғи, жонни билан барабар қишлоқ. Сўнгги йилларда қишлоғини тез-тез туш кўрадиган бўлган. Мана, ҳозир ҳам ана шу баландликдан қишлоғининг бир парчаси диққатини ўзига оҳанрабодай тортмоқда. Хотинининг аламзада ва паришон сиймоси тезда кўз олдида жилваланди. Мана, яна чойхона. Аскар болалару қузатувчилар билан лик тўла чойхона. Хотини-ю, Мирзо, ана яна... Эҳ бечора она...

...Чойхона ичидан одамларнинг суҳбати қулоққа чалинарди. Мўйсафид хаёллари паришон ҳаракатсиз булутлар қават-қават бўлиб ётган осмонга узундан-узок тикилди-ю, сўнгра қия очик эшикни итариб чойхонага кирди. Одамлар худди мўйсафиднинг киришини кутиб туришгандай бирданига ғала-ғувур босилиб, ҳамма унга томон кўз тикди. Чойхона ҳам олдинги кунларга қараганда бугун гавжум эди. Туридан то пойгагача катта-кичик, ёнма-ён, зич ўтиришганича жанг борасида, бошларига тушган ташвишу саядо-лар ҳақида суҳбатлашардилар.

Мўйсафид кўз қирғи билан одамлар халқасидан узокроқда, ўртадаги устун орқасида, ўтирган хотини билан ўғлига бир нигоҳ ташлади-да, ўчоқ олдига келди. Район марказидан ҳозиргина аскар йиғитларнинг катта бир гуруҳини бу ерга олиб келишди, улар каторида мўйсафиднинг ўғли ҳам бор эди.

Чойхона ҳавоси мўътадил бўлса ҳам мўйсафид олов милт-милт қилиб ўчиб қолмаслиги учун йўғон, шохли ўтинни ўчоққа ташлади ва кейин эшик орқасидаги жавондан чумагининг ҳар жой-ҳар жойи учган, қадокланган олти чойнагу бир неча пиёлани олди. Чойхонанинг бутун бойлиги ана шу бир неча чойнак, пиёла, ёғоч товоқлару, сопол қосалар, бир ғиламу иккита нимдош наमतдан иборат эди. Ғиламни ҳаммадан тепага ўртадаги икки устун орқасига ва наमतларни икки бурчакдан чойхона узунасига бир қаватдан ташлаб, наमतлардан эшик пойгагача бўйра ва похол солинган эди. Девор миҳида эса хийла дуду чанг, йўловчилар қўнғилхушлигининг ягона воситаси бўлган пўпакли дуторча кўзга ташланарди.

Мўйсафид чойнакларни қаторлаштириб печка устида қайнаб турган қора қумғондан чой дамлади ва ўғли уларни ҳар жой-ҳар жойга, одамлар олдига олиб бориб қўйди. Охириги чойнакни ўзи чойхонанинг бир бурчагидаги пойгакка қўйилган ҳаракда милиционер билан бирга ўтирган ҳарбий комиссар Морозов олдига олиб келди ва сўлгин чехра билан деди:

—Товариш Морозов, иссиқ чой.

Комиссар Морозов мийнатдорлик аломати билан унинг елкасига қўлини ташлаб, нимадир демоқчи бўлди. аммо мўйсафид унинг гапларини қутмай ўчоқ олдига қайтди. Комиссар унинг хаста ва дардли руҳиятини ҳис этиб, ҳаёлларга чўмганича қайси бир нуктага тикилиб жим қолди.

Бу ердаги ҳамма одамлар уни «Товариш Мороз» дейишарди. У жангдан тўрт йил бурун бу районга ҳарбий комиссар этиб тайинланган эди. У аста-секин тожик тилини қадри ҳол ўрганди, энди қаттаю кичиклар билан дўстлашиб кетган ҳам эдики, жанг бошланиб қолди. Жанг бошлангач унинг ташвиши яна кўпайиб кетди. Одамларнинг нолаю фиғони, йиғино фарёди ва юзлаб оилаларнинг оғир куни ва бадбахтлиги зил-замбил бир юк бўлиб, унинг елкасини эзарди.

Чойхона аҳли худди ҳамма чанкаб қолгандай чойнаклардаги чойни кўришгач, ҳаракатга тушибди. Ҳар ким ўз йўл озукасидан бир ҳиссасини олдига қўйиб, нон ейиш билан овора эди.

Мўйсафид хотини ўғли ёнига бориб ўтирди ва беихтиёр устунга суянди. У одатига кўра қалта соқолини панжалари орасига олиб слаганича парижонлик билан ҳаёл сурарди. Мўйсафиднинг хотини ўғлининг сафар ҳалтасидан бигта арпа нони ва бир бурда зоғора нон, бир мушт туту ёнғоқ мағзини чиқариб, дастурхон устига, икковининг олдига қўйди.

—Бу ерга беҳуда келибсан, — астагина хотинига шипшиди мўйсафид.

Дарду аламини ичига ютиб зўрга ўтирган хотиннинг юрагидаги алами эрининг бу гапидан кейин бирданга янғиланди. У энди ўзини тўхтатиб туrolмади ва оқ рўмолининг учи билан кўз ёшларини артиб-артиб қўйди.

—Она, йўлма-йўл йиғлаб келганинг қам эдимми? — онасини тинчлантирмоқчи бўлиб деди Мирзо.

—Эшитдингми, отанг нима деди? Мен бу ерга беҳуда келибман, беҳуда! — она энди ўзини тутиб туrolмади ва мўйсафидга юзланиб

юрагидаги андухлар тугунини очди. — Мирзожон ёш, хали аскарликка олмайди, дердинг. Энди, яна мени тинчлантирмоқчисан? Бепарволигингдан боламини аскарликка олишди. Районнинг каттадан-кичиги сени танийди. Бир марта олдиларига кириб, тушунтирганингда мана бу чой қайнатиш амалингдан олишмасди. Расулжонини олиб кетганига хали икки йил бўлгани йўк. Тўрт ой бўлди ундан хату хабар келмайди. Бу қора кун каммидики, бунисини урушга юборишяпти. Ўша жанг қилаётган катталарнинг, нахотки, фарзандлари бўлмаса? Ахир дардинми кимга айтай? Яна мени беҳуда келдинг, дейсан?..

Мўйсафид хотинининг одатини яхши биларди. Агар ҳозир хотинига бир нима деб жавоб қилса, қиёмат қойим бошланади. Бор овози билан дод солиб юзу сочларини юлиши ҳам эҳтимолдан узоқ эмасди. Хотини кўнглини бўшатиб, бир оз таскин топиши учун мўйсафид сукут сақлади.

—Уч ҳафтадан буён бир марта эшигингдан бош суқмадинг, холими? қандайлигини билардинг. Сенга чойхона бўлсаю, ха-хаю, бегамлиқ. Бошқалар, бегоналар хизматини қилсанг, бўлди! Икки неварангинг ҳолу зори бўйинида. Ўтган окшом иккаласи иситмалаб, куйиб-ёниб чиқди...

—Она! — Мирзо онасининг енгини тортиб норозилиқ билан бош силқиди.

—Назокату Нозим?! — мўйсафид бир сакраб тушгандай тезда хотинига қаради.

—Ҳеч гап эмас, бироз иситмалашди. Бугун худога шукр ўзларига келиб қолишди, — деди Мирзо отасини тинчлантирмоқчи бўлиб.

Чойхона уларнинг қишлоғидан ўн-ўн икки чакирим узоқда эди... Мўйсафид чойхоначилиқни ўз зиммасига олгандан буён уйига тез-тез бориб-келиб турарди. рўзгорнинг бутун оғирлигини кадрини кон ўзи уddaларди. Хотинининг ҳозирги арзи беҳудага эмасди.

Бир ҳафтадан буён мўйсафиднинг авзойи бузилган, қўли ишига бормасди. Ҳатто икки-уч кун чойхонанинг бир бурчагида терга ботиб дард ҳам чекиб олди. Лекин йўловчи ҳамқишлоқларига ялтижо қилиб уйдагиларга ҳеч нарса айтмаслиқларини сўради. Бир оз шамоллабман, иншоолоҳ, бир-икки кунда тузалиб туриб кетаман, дерди.

—Бир бегона эшитса, биллоҳи азим ишонмайди. Боласини аскарликка олиб кетяптию, у беҳабар, — мўйсафиднинг хотини атрофдагиларга аҳамият бермай гапида давом этди. Ёмон қисматим шукки,

мени курса ковоғидан қору ёмғир ёғилади. Бехуда келдим, ёмон иш қилдим! Қани атрофинга бир кара, аскар болалар орқасидан отаю. кариндош-уруғлари келишган. Агар мен келмаганимда, сен ҳам ана шу зорманда колгур чойхонангда бўлмаганингда бу болагинамнинг холи не кечарди? Худди ҳеч кими йўқ етимчалар каби аскарликка кетарди. Бола урушга кетяпти-ю, ота беҳабар!

– Она, секинроқ гапир! Ҳамма бизга қараяпти. – деди Мирзо илтижо оҳангида онасига зорланиб.

– Бир неча кун тобим бўлмади. Ҳаво айниб, каттик шамол бўлди, боролмадим! – мўйсафид шундай дея лахчаларни ўчоқнинг ўртасига итарди.

Одамлар шом овқатларини еб ҳар ер-ҳар ерда суҳбатлашар, аммо аксарият гамгин, хаёллари паришон, чигал ўйларга асир бўлиб жим ўтиришарди. Комиссар Морозов коғоз парчасига тамаки ўраб ўчоқ олдига келди ва оташкурак билан қип-қизил чўғни олиб уни ёндирди-да, ташқарига чиқди.

Мўйсафид тун ярмида йўловчилар совқотмасин деб ўчоққа яна иккита чала ёнган йўғон ўтин ва сертомир. хўлрок кундани ташлади. Чунки саҳаргача ҳар ким ўтирган жойида ўзи истаганча тунникунга уларди. Мўйсафид товўқхонасини хабар олди ва бир неча ўтинни ўчоқ олдига келтириб қўйди, кейин хотини ўғли ёнига бориб ўтирди. Чойхонадан ташқарида шамолнинг ғувиллаши кулоққа чалинарди.

– Кел, сен ҳам чўзил, Мирзо. – Эрталаб узок йўлга чиқасан, – ота шундай дея ўғлининг бошини тиззасига қўйди ва ўзи хотини билан ўртадаги устунга суянганича ҳар бири ўз хаёллари билан бўлиб уйкуга кетишди...

...Самолётнинг кучли овози мўйсафидни ўтмиш хаёлларидан ўзига келтирди. Кўкиш рангли икки қанотли самолёт ундан сал баландроқда худди қорли тоғ чўққиларига теккудек қанотлари билан тўғри қизик тортиб район томон парвоз қиларди.

Мўйсафид борган сари вужудида қандайдир кўнгилларга озор берувчи бир ҳасталикни ҳис этди. Нафасининг қиснши ва оёқларининг мадорсизлиги уни қийнади. У аёзда музлаган, каттик қор устига битта-битта қадам қўйиб азоб билан юқорига кўтариларди. Ҳарчанд этигининг товонлари уни сирғалишдан сақласа ҳам мўйсафид эҳтиётдан қор устига ўтирди ва қўйнидан махсус тайёрлаб қўйган икки қалта арқонни олиб этиклари қапақисига тугиб боғ-

лади ва нафасини бир оз ростлаб яна йўлга тушди. У имкон қадар тезроқ текис йўлга чиқиб узилган ҳаёллари риштасини қайтадан улаб, узок ва огир йўлни орқада қолдириб бир оз бўлса ҳам хасталигини енгиллаштирмоқчи эди.

Мана ҳозир мўйсафид юзини чап елкаси томон буриб, бошини икки-уч марта кетма-кет кимирлатди-да, яна ҳаёлларга берилди.

...Ҳали тонг кўз очмасдан мўйсафид хотини билан биргаликда тўртта товукни сўйиб, аскар болалар учун иссиқ овқат тайёрлади.

Комиссар Морозов кечқурун уларни тонг ёришмасдан йўлга тушишларини айтган эди, шу билан у икки товукни тез-тез майдалаб, олтига ёғоч товоққа солди ва устига шўрва сувини қуйиб ҳар жой-ҳар жойга одамларнинг олдига қўйди.

Шўрваннинг қолганини битта сопол косага солиб комиссар Морозов билан милиционерга, бошқа бир товоқчада ўзи ва хотину ўғлига қуйиб нонушта қилишга ўтиришди. Одамлар қуруқ нонни шўрвага ботириб ейишди. мўйсафид ва унинг ўғли ҳаққига дуо қилишди. Мўйсафид бу илтифоти учун кишиларнинг унинг оиласи ҳаққига билдирган миннатдорчиликларидан хурсанд эди.

Морозов эшик олдига келиб баланд ва жарангли овоз билан йигитларга ташқарига чиқиб саф тортишни буюрди. Мўйсафид қолган битта товукни иккита арпа нон орасига олиб, ўглининг сафар хуржунига солди ва кейин Мирзонинг бошдан, оёғини раҳму шафқат билан назардан ўтказди. Мирзо отасининг нигоҳини сезиб деди:

–Ташвиш тортма, ота, оёғим иссиқ, пайпоғим ҳам бор. Тўним серпахта.

–Хуржунни мен ўзим оламан. Сен шерикларинг билан бирга ташқарига чиқ! Мўйсафид хуржунни кўтариб огирлигини чамалаб кўрди ва кўз қири билан хотинига қаради.

Мўйсафиднинг хотини пешонасини устунга тираганича пиқ-пиқ йиғига тушди. Аскар йигитлар саф тортиб чойхона ховлисига чиқдилар. уларнинг юк халталарини кўтарганларича кузатувчилар ҳам ташқарига шошилишди. Мўйсафид ўчоқ олдидаги ориққина кишини олдига чақирди ва ундан то қайтиб келгунича чойхонага қараб туришни илтимос қилди. Мўйсафиднинг эски дўсти бўлган бу киши доволон йўлни очилгунча бир неча кун шу чойхонада қолиши керак эди. Қолаверса, ҳозир ундан ишончлироқ одам йўқ. Сўнгра мўйсафид хотинига юзланиб деди:

–Ҳали замон Нодир шу ерга келади. Бас йиғлашнинг энди фойдаси йўқ. Қулоқ сол, онаси! Нодир мени кўрмай кетмайди. Мирзо-

ни Душанбега олиб кетди, дегин. (Мӯйсафид одатига кӯра Сталин-нобод ўрнига фақат Душанбе шаҳрининг эски номини тилга оларди). Сўнгра у билан бирга уйга бор! Тушундингми, яна ўзинг ёлғиз кетмагин?! – мӯйсафид ачиниш ва мулоҳим оҳангда хотинига шу гапларни айтди-да, «ё пирим» дея хуржунни елкасига ташлади.

–Харжпули эсингдан чиқмасин! – деди мӯйсафиднинг хотини кўз ёши тўкиб эшик томон йўл оларкан: насиҳат қил, ўқлардан ўзини узоқроқ тутсин. Оҳ, менинг қора бағрим!

Чойхонадан ташқарида, икки йўл туташган жойда, аскар йиғитлар аллақачон саф тортишган эди. Тонг отиб атроф оқариб борарди. Комиссар Морозов аскар болаларни диққат билан кўздан кечирди ва бу ердан Душанбегача аскарча тартиб билан боришни қаттиқ таъкидлади. Шу пайт катта йўлдан уч отлик ўтиб кетди ва мӯйсафид «накадар яхши, улар йўл очиб кетишади» дея кўнглидан ўтказди.

Ҳамма йўлга отланди. Мӯйсафид юкни елкасига олди ва бошқалардан олдинроқ ўтмоқчи бўлиб турганида тўсатдан хотинининг фигони кулоғига эшитилди. Орқасига қайтиб, унинг Мирзонинг бўйнига осилиб олганини ва бир неча киши бир азоб билан унинг қўлларини ўглининг бўйнидан ажратаётганини кўрди.

Мӯйсафид бирданига, қандайдир қаттиқ бир нарсага урилгандай жойида тўхтаб қолди. У бир неча сония хотинининг бу ахволига тикилиб турди, унга раҳми келди.

Мӯйсафид то шу қуну, шу соатгача одам фақат ғаму ташвиш учун дунёга келар экан, деган фикр билан банд эди. Ҳатто, саркардаю давлатмандлар, шоҳу вазирлар ҳам бирор дард ё ғамга гирифторлар. Ҳар ким энг оғир ғамга тайёр туриши керак. Зеро суву ҳаво каби ҳаётнинг ғаму дардини, ташвишини ҳам турмуш одамларга тенг тақсимлаб кўяр экан. Ҳар бир нафас олганда гўё ғаму дардни ҳам инсон ҳаво билан бирга ютади. Зеро азалдан одамнинг туپроғини, табнатиини ана шу билан кўтаришган. Шундай экан, одамнинг беҳудага фигону нола чекишидан нима фойда?

Аммо мӯйсафид ҳозир хотинининг ҳолатини ҳис этиб лабларини қаттиқ тишлади. У бу аскар йиғитларнинг ҳаммаси ўлиму хатар домига кетишаётганини ва улар орасида унинг жигаргўшаси ҳам борлигини яхши биларди. Қарийб ҳар ҳафта ё қўшни қишлоққа ё ўз қишлоғига жангчилардан қора хат ёки бирор нохуш хабар келиб турарди. Бу фикр бирданига мӯйсафиднинг юрагига гулғула солди. Ахир, унинг бутун бойлиги иккита ўғли эди. Ҳар иккала ўғли

хам бугун уруш домида. «Худо ўзи асрасин. – пичирлади мўйсафид ва дардли ох чекди. Йў-ўк аввалу азалдан ғам-андух, ҳаёт ташвишлари одамларга ҳеч вақт – баравар тақсимланмас экан. Албатта, бировига кўпроқ, бирига камроқ. Ҳар ҳолда ғамнинг кичиги ҳам ғам, каттаси ҳам ғам. Ҳар қим вақти соати билан ўз бахту омадини кўради. Бугун оғирлик бизнинг бошга тушган экан, на илож?! Сабр қилиш керак, тоқат қилиш керак, тоқат!» Мўйсафид бу ўю ҳаёллари билан ўзининг илгариги ақидасида устувор қолмоқчи бўлди ва ҳатто, ўзини бир оз енгил ҳам ҳис этди. У ҳали кўзини хотинидан узмаган ҳам эдики, оркадан комиссар Морозовнинг жарангли овози қулоғига эшитилди.

–Ризо бобо, йўлдан қолма, кеч бўлди!

Хотинининг фигони анча жойгача мўйсафиднинг қулоқларига эшитилиб турди. У чап қўли билан хуржуннинг олд томонини маҳкам ушлаганича айқаш-уйқаш ҳаёлларга чўлиб бир зайлда қадам ташларди. Мўйсафиднинг орқасидан кетаётган ўрта бўйли, мўйловли милиционер эпчиллик билан шахдам қадам ташлаб унга етиб олди. Мўйсафид тепаликка чиқдию, орқасига қараб аскар йиғитлару кузатувчилар орқасидан келаётган комиссар Морозовни кўрди. Мўйсафид билан Морозов ўртасидаги масофа анча узоқ эди. Зеро одамлар серқору тор йўлда бир азоб билан қадам ташлашарди.

Кечаси, соат ўнларда улар ҳориб-чарчаб Душанбе вокзалига кириб келишди. Вокзал серодам ва сершовкин эди. Одамларнинг галагувурлари орасидан гоҳо аёллар ва гўдакларнинг йиғини ҳам қулоққа чалинарди. Мўйсафид хуржунни елкасидан тушириб, деворга суяниб ўтирди ва атрофга кўз югуртди. Ҳар жой-ҳар жойда аскар йиғитлар саф тортган, ҳарбий кийимли одамлар у ёқдан-бу ёққа ўтиб туришарди. Унинг назарида ҳамма бетоқату ташвишда эди. Мўйсафид бир неча муддат ҳаёлга чўмди ва унинг кўзлари олдида беихтиёр катта ўғли Расул пайдо бўлди. У ҳам мана бу ҳарбийлар каби қўлида милтик, у ёқдан-бу ёққа бесаранжом қадам ташларди. Ана унинг кўз олдида яна чангли ва тутунли жанг майдони кўринди. Майдон ўртасида елкасига милтигини ташлаганича ўғли яккаю ёлғиз турарди. Шамол туриб чангу ғубор уни кўз олдидан яширди. «Ё худон таоллоҳ иккаласини ўз паноҳингда сакла, ҳали ҳаётда ҳеч нарсани кўришмаган» – дерди дарду алам билан ўзига ўзи мўйсафид. Поезднинг узундан-узоқ хуштаги уни хушига келтирди.

–Ризо бобо, Ризо бобо! Узун соқолли, паст бўйли бир киши унинг

олдига чопиб келди. Ҳозир жўнашади, Мирзо сизни излаяпти.

Мўйсафид шошганича ўрнидан турди-да, хуржунни елкасига ташлаб ҳалиги одамнинг орқасидан жўнади. Аскар йигитлар аллақачон саф тортишган, уларнинг рўпарасида турган Морозов ва яна бошқа бир офицер ўзаро нималардир ҳақида суҳбатлашарди. Ниҳоят, Морозов кўлидаги рўйхатни ҳалиги офицерга топширди-да, каътийлик ва секинлик билан ҳаммага мурожаат қилди:

–Йигитлар, вақт кам қолди! Хайрлашиб, дарҳол вагонларга мининглар! –Морозов олдинга икки-уч кадам чиқиб баланд овозда қичқирди. —Акалар, боболар, доду вой қилманглар! Ташқари совук, тезроқ хайрлашинглар, тезроқ!

Мўйсафид хуржунини ерга қўйишга ҳам улгурмасдан Мирзо хайрлашиш учун отасини қаттиқ оғушига олди. Гирду атрофни бирдан-гина ғала-ғовур ва йиғиyo фиғон овози тутиб кетди. Узоқ-яқинлардан: «Мининглар! Хайрлашини бўлди!», «Э-вой олиб кетишяпти-е!» деган паст-баланд овозлар эшитилди. Мўйсафид хуржунини оёқларини орасига қўйиб, ўғлининг юзу бошларидан бўсалар олди ва унинг ёшга тўла кўзларини кўриб юраги орқасига тортиб кетди.

–Йигит киши йиғламайди! Кўпга келган тўй, болам? Иншооллох, сизлар у ерга етиб боргунча жанг тамом бўлади. Ўзингни кўлдан берма, хушёр бўл, болам! Шерикларингдан узоқлашма!..

Мўйсафид ўғлига яна маслаҳатлар бериб, кўнглини кўтармоқчи бўлди, аммо ўта оғир ва нозик бир ҳиссиёт қалбини чулғаб олди. Ўзини ҳар қанча тутишга уринмасин, бўлмади, беихтиёр кўзларидан ёш отилиб чиқди. У ўгли кўриб кўнгли бузилмаслиги учун тезда ориқ ва қотган қўллари билан кўз ёшларини артди.

–Мирзо бобо, кўнглинг тўк бўлсин, Мирзо ва унинг шерикларини ҳали жангга олиб боришмайди! Уч-тўрт ой машқ қилдиришади! Тайёргарлик кўришгандан кейин боришади, – қолнинг олдига келиб унинг кўнглини кўтарди шоп мўйловли милиционер, – кел, хайрлашгини йигитга жавоб бер. Ризо бобо! Вагондан тезроқ қулай жой олсин.

Одамлар тўрт томондан уларни елкалари билан туртишиб, итаришиб вагонлар томон чопишарди. Бир бурчакдан кимнидир: «Ҳой, одамлар, ҳалтамни ўғирлашибди» – деган фарёди эшитилди. Мўйсафид ён чўнтагидан бирнеча қоғоз пул чиқариб ўғлининг кўлига тўтқазди, оёқларини орасидан хуржунни олиб унинг елкасига қўйди.

–Хайр, худо ўз паноҳида асрасин! Агар жанг... Агар жангга олиб боришса, иложини қилиб акангни топ, – овози тўлик ва эшитилар-

ли чикиши учун мўйсафид икки-уч марта томоғини кириб, йўталди. – Сўрокла, хушёр бўл, болам. Ўзингни қўлдан берма!

Поезд узундан-узок ҳуштак чалиб тўсатдан каттик силкиниб, кейин аста-секин ҳаракатга келди. Мўйсафид одамлар тўдаси ва хотин - халажлар фиғону ноласи орасида ўзини тамомила йўқотиб қўйганди. У одамлар халқасидан бир азобда ташқарига чиқди ва бирин-кетин кетаётган вагонларга қарахт ва бепарволик билан тикилиб қолди. Сўнгги вагон кўздан узоқлашгач, бирданига миясига бир фикр келиб ўзини қойиди: «Нега унга акангни кўргани замон дарров хат ёз демадим. Йўл давомида ана шу фикр миямда эди, охиروқибат айтолмай қолдим-а?!». У хотири паришон, шериклари билан вокзал ҳовлисидан чиқди.

Мўйсафид тунни Шохмансур бозори чойхонасида уйқусизлик билан ўтказди. Минг бир қўрқинчли ҳаёллар вокзалдан бирин-кетин ўтиб кетган вагонлар сингари тез-тез хотирасидан ўтарди. У сахар чоғи ўзини анча оғир ва қарахт ҳис қилди. Бу ҳолати мўйсафидни бир оз асабийлаштирди. Ахир, у энди бу аҳволда узоқ йўлга қандай чиқади. Ҳали серқору оғир, узоқ йўл унинг олдида...

Нонуштадан кейин мўйсафид эски овчи ошнаси олдига борди. Бир отар милтиғи учун ўк ва сочма олди, сўнгра шериклари билан йўлга тушди.

...Мўйсафиднинг кўзи бирданига тоғ қияликларидан енгилгина учиб, пастхамликка тушиб, қор устида унга томон хиромон келаётган какликлар галасига тушди. У ўзини дарҳол кекса арча орқасига олиб милтиғидан тўнгиз ўқни чиқариб ўрнига сочма ўк жойлади.

Аммо факатгина тоғ эчкисини овлаш ниятида келганлигини ва ўк овози уларни бу ерлардан ҳуркитиб, узоқ-узоқларга қочириб юборишини ўйлаб, иккиланиб қолди. «Бордию, бутун кун бўйи биронта ов учратмаса-чи? Улар бу киш фаслида қоя чўққиларида ғору дараларда макон тутишади. Ҳозир ов ўз оёғи билан югуриб, югуриб келяптию нега бу омаддан қўл тортмиш керак? Агар икки-учта каклик овлаганида яхши бўларди-да! Ов қондаси шундай: қулай фурсатни қўлдан бой бердингми, худо билади, кейин овинг оқибати қандай бўлишини? Кел, таваккал қиламан».

Мўйсафид милтиғини какликларга тўғрилаб уларнинг пастхамликдан тушиб, тепачага кўтарилиб, нишонга яқинлашишини кутиб турди. У ҳар эҳтимолга қарши рўмолчасини чиқариб нишонга олувчи кўзи ёшларини артди. Фурсат ўтмай бир неча каклик мўйса-

фид тахмин қилган жойга чоғиб чиқди. У «ё мадад қил», деб пичирлади-да, какликларни нишонга олди ва улар бир жойга тўпланиши билан ук узиб, шошганича ўрнидан туриб ўша томонга чопди. Қор устида ҳар жой-ҳар жойда патлар кўзга ташланарди, холос. Мўсафид кўркув билан атрофга назар ташлаб қон изларини кидирди, аммо ўқининг нишонга текканини билдирувчи бирор белги топмади. У бир неча муддат гаранг бўлганича туриб қолди, сўнгра ўзини қаттиқ қойиди ва умид назари билан ундан четроқ ва юқорироқ кўриниб турган азим тоғ қояларига тикилди. У ҳар сафар овини ана шу ерда қўлга киритарди.

У ҳар гал тоғ ва овни элаганида ана шу азим, тик қоялар унинг кўз олдига намоён бўларди. Зеро у қойхонага ишга келиб маҳаллий овчилардан бирининг маслаҳати ва йўл кўрсатиши билан ана шу гўшага чиққандан буён қўли қуруқ қайтган эмас. Аслида кўпни кўрган овчилар ҳеч вақт «мана бугун овим бароридан келадию, бўш қўл қайтмайман» деб мактанмайдди. Зеро бу тошпадагиларнинг ишлари юришганидан юришмаган кунлари кўп. Аммо мўсафид ана шу ов жойига чиққанини яхшилик аломати, деб билар ва бир оз ризқ рўзи ва озроқ ғаниматини ўша ердан топишига ишонарди. Ҳозир жисму жонига андак қуввати бор экан, ўз ризқини ана шу баланд ва забт этилган тоғлардан териб ейиши керак.

Мўсафид ана шу умид билан ўзининг аввалги ов жойига узок тикилди, беҳуда, ноуддабурулик билан ўк узгани қаттиқ алам қилди. Ўк овози эчкиларни тоғ чўққисининг нариги томонига, баландликларга, қочиргани муқаррар эди. Ўша чўққили камардан ўтиб, у ёққа бориш мўсафиднинг назарига анча мушкул ва хатарли кўринди. Шу дамларда неғадир яна қойхона ва унинг йўлларига кўзлари тўрт бўлиб турган дардманд ва оч йўловчиларни эслади. Мўсафид чакманининг икки четини тўрт буклаб, қор устига ўтирди ва ҳаёлга чўмганича овнинг барор олиши пложини изларди. Қуёш энди сийрак тарқалган булутларнинг ҳар жой ҳар-жойидан юз кўрсатиб офтобрўя қояларни сарғимтир тусга киритганди. Ўша ов жойидан бургут оғир-оғир қанот қоқиб мўсафиднинг сал нарироғидан ўтиб кетди. У миятиққа тўнгиз ўк жойлаб ўрнидан турди ва яна қорамтир қоялар томон йўл олди. У ҳали ўн-ўн беш қадам босмасданок яна ўша таниш самолётнинг овози эшитилди. Самолёт мўсафиддан анча пастроқда, у қадар баланд бўлмаган тоғ устидан ўтиб овози титраб-титраб парвоз қиларди. Самолёт парвози қолнинг назарида осмонда тундбодга қарши учаётган, аммо шамол уни гоҳо орқага,

гоҳо пастга тушириб яна кўтариб ўйнаётган калдирғочга ўхшаб кетарди. Бир лаҳза ўтмай унинг овози ўзгарди, икки-уч марта кетма-кет моторнинг каттиқ тақиллаган товуши эшитилди.

Самолёт ногохон калтираб-калтираб пастга қараб кетди ва тоғ этагидаги баланд тепаликка урилди. Ўша ердан мўйсафид самолётнинг бош қисми қорға ботиб, унинг орқа томони пастхамликка ағдарилиб ва яна бир марта ағдарилгач, бир оз пастликка сирғалиб харсанг орқасида тўхтаганини очиқ-оёқдан кўрди.

Шунингдек, мўйсафид худди уйқусида кўраётгандай ўша манзарага тикилиб нима қилишини билмасди. Агар шу пайт самолётдан пингичка тутун осмонга кўтарилмаганда, эҳтимол, у яна бир неча муддат совук ҳайкалдай қотиб қоларди. Ана шу пингичка тутун уни каттиқ хаяжонлантирди ва мўйсафид бирданига пастлик томон чопди, бир неча қадам боргач, худди кимдир унинг ҳар иккала оёғини ердан озод кўтаргандай орқасига йиқилди. Агар у эпчиллик билан қор остидан кўрилиб турган тошни ушлаб қолмаганида бир муддатдан кейин жар қаърига сирғаниб кетарди. У «ё пирим» дея эҳтиётлик билан ўрнидан турди. Қўлидан қариийб тушиб кетаёзган милтигини яна елкасига олиб, ўз йўлини давом эттирди. У тезроқ фалокат юз берган жойга етиб боришини истарди. Тепадан, энди, ҳавфсиз ва яқин йўлни мўлжаллаб тезлик билан чакманининг ҳар иккала этагини тўрт қават қилиб устига ўтирди-да, унинг учини оёқлари орасидан чиқариб маҳкам ушлаб сирғана-сирғана пастга туша бошлади.

Фалокат юз берган жойга етиб борган мўйсафид пастхамликда самолётнинг кўкиш чал қаноти парчалари ва думи ҳар томонга сочилиб ётганини кўрди. Тутун устун ўрнига, энди, унинг бош қисмидан оқиш тутун толалари худди хавр қабл буралиб-буралиб кўкка кўтариларди.

Самолёт узунчоқ харсанг орқасида ёнбошлаб, унинг ҳар икки ўнг қаноти тик турарди. «Ё тавба, лучик!» дан хабар йўқ, – кўнглидан ўтказди мўйсафид ва ҳавотирланиб самолётга яқинлашди, унинг синган қаноти орқасидан ўтиб харсангдан пастроқда кимдир қўлу оёқларини ҳар томонга ёйганича чалқанча ётганини кўрди. У тезлик билан бориб бир қўлини унинг қорни остидан ўтказиб эҳтиётлик билан орқасига ағдариб кўрди.

Унинг юзини кўриши билан мўйсафид бир сакраб «аҳ» дея ўзини орқага тортди. Кўз олдида вилоят қотиби Шохин Низоми юзи-

¹ Лучик -лётчик

нинг ҳар жой-ҳар жойи қонга беланганча ҳушсиз ётарди. Мўйсафид аввалига довдиради кейин милтигини елкасидан олиб бир томонга қўйди-да, тиз чўкиб шошганича қотибнинг оқ чармли пўстинчаси тугмасини ечиб, қулогини унинг кўкрагига тутди. Тириклигига ишонч ҳосил қилгач, зудлик билан ўрнидан турди ва у ердан анча узоқроқдан Шохин Низомнинг қорақўл терисидан тикилган телпагини топиб келиб бошига қийдирди. Қотиб ҳали ҳам кўз очмай ётарди. Мўйсафид унинг боши узра энгашиб хирри овози билан зўрга эшитиларли қилиб «Шохин, хо Шохин» деб қўлларини сийпалади.

Бир фурсатдан кейин Шохин Низом сал ҳушига келди-да, кўзларини хиёл очиб бошида турган кишининг жуссасини ғира-шира кўрди ва мажолсиз ҳолда бир азоб билан сўради:

– Петя, сен ти...

Мўйсафид унинг гапи давомини эшитмади, оғзини унинг қулогига яқинроқ олиб бориб мулоҳим ва жонқуярлик оҳанги билан гап бошлади:

– Шохин ўзингни ҳушёр тут, танимадингми? Бу менман, мен... Ризо! Танидингми, Ризо! Шохин Низом қийналиб миғжа қоқиб қайтадан нимадир демоқчи бўлди, аммо қуввати етмади.

Мўйсафиднинг қарахт бўлган миғясини гўё шу замон нимадир туртиб ҳаракатга келтирди, шекилли, эпчиллик билан ўрнидан турди ва Шохин Низомнинг чехрасидан ниманидир ўқигандай тева-рак-атрофга кўрқув билан назар ташлади. «Эҳ Петя, дегани яна ўша лучики бўлмасин? О, бу жониворни ўша лучики хайдаб бу ерга олиб келгандир», – кўнглидан ўтказди у.

– Ҳозир ука, ҳозир. Хавотирланма, айтган лучикингни топаман. Иншооллоҳ, соғ-саяомат мана шу атрофдадир, – баланд овоз билан гапирди, Шохин Низом эшитиб тинчлансин деб.

Мўйсафид лётчик қай аҳволда бўлса экан деб чاقқонлик билан самолёт томон юрди. Самолёт харсанг устида қийшайиб турганлиги учун пастдан, у турган жойдан энди ҳар иккала ўриндиқни кўриш мумкин эди. Аммо унинг олдинги қисми тошга ёпишиброқ турганлиги боис, эҳтимол, мўйсафид тушаётиб лётчикни кўрмагандир. Лётчик белидан юқориси самолётдан ташқарида, тош устида ётарди. Чап кўзининг ойнаси синиб, тош устига ёпишган бир юзидан қон оқиб тушиб қотиб қолганди. Мўйсафид унинг устига энгашиб авзойини кўргач қачонлардир ҳалок булганига ишонч ҳосил қилди. Бир нафасда минг бир хаёл, тахмину гумон унинг бошида чарх ўрди.

«Бу қандай фалокату, бу қандай қора кун?

Нима қилсин? Бири ўлгану бирови тирик. Ахир, мурдани тирикнинг ёнига қўйиб олиб бориш яхши эмас. Лекин жасадни ҳам бу ерда қолдириб кетиб бўлмайди. Тунда даррандалар уни бурда-бурда қилиб юборишади. Нима қилсин, нима? Битта чора шу – тирикни тезроқ текисликка олиб боришим керак. Ҳа...» — дерди у ўзига ўзи.

Қуёш булутлар қарвони орасидан нур сочиб турса-да, совук, ёқимсиз шамол юзларни ялаб ўтарди. Булут парчаларни орасидан кўм-кўк осмон худди соф ва зилол ховуздай кўзга ташланарди. Қуёш нури, хавонинг юмшоқлиги мўйсафидга маъкул эди. Чунки, қорнинг устки қавати бир оз эриб мўйсафиднинг бу ердан тушиши учун қулай бўлган эди.

Энди мўйсафид самолётни итариб харсанг ёнига мувозанат қилиб лётчилигини ўша ўтирган жойида юзини осмонга қаратиб ётқизиб, қўйди. Ёнбошлаб ётган самолёт, қўл теккизиш билан қайтадан ерга қорни билан урилди-да, ўнг қаноти уни бошқа томонга ёнбошлашдан сақлаб қолди. У чакконлик билан самолёт тепасига чиқиб, тешаси билан ўртадаги деворчани синдириб ўтирадиган ҳар иккала жойни бирлаштирди. Жасад юзини эҳтиётлик билан осмонга қаратиб ётқизди ва самолётнинг синган бир қанотини олиб унинг устига ёпди. Ҳар эҳтимолга қарши харсанг ёнидан яна иккита кичик тошни тешаси билан қовлаб олиб жасад устига ёпилган қанот тепасига қўйди. «Хайрият бўлди, эрталабгача тинч туради. Бечора лучик, унинг ҳам бола-чақаси, ота-онаси бордир. Биз эса ҳаммамиз жангдан домангирмиз. Аммо булар куппа-кундузи, жангдан узоқда жабр кўришди. Бу ҳам урушнинг қасофати-да?! Эҳ, ҳардамхаёл – сафсата сотиш вақтини топибсан-да», — дея ичида ўзини қойинди мўйсафид ва Шохин Низомни қандай қилиб озор бермасдан чойхонага олиб боришни ўйлай бошлади.

Мўйсафид вилоят котиби аҳволидан хабар топгач, арчанинг иккита йўғон, одам бўйи келадиган шохини кесиб, чанага ўхшатиб йўнди. Унинг ингичка-ингичка шохларини эса ҳалиги ёғочлар устига зич қилиб терди ва белидаги арқон билан бир-бирига маҳкам боғлади. Самолётнинг иккинчи қанотини ёғочлар бўйига мувофиқлаштириб қўйди-да, иккинчи арқон билан мустаҳкамлаб боғлади ва арқоннинг ортиқчасини кесиб кашак ясади.

Чана Шохин Низом ёнида худди эгар, юган солиниб «камчи уриш»ни кутган отдай тайёр турарди. Мўйсафид унинг боши узра эги-

либ хушига келтирмоқчи бўлди, аммо Шохин Низом кўзларини катта-катта очиб ҳайрат назари билан унинг юзига тикилди:

—Бу сенмисан, Ризо?

—Хов, менман, Шохин, мен. Қандай яхшики, ўзингга келдинг, — мўйсафид каловланган ҳолда калтирок қўллари билан унинг пўстини тугмаларини ўтказиб қўйди-да, нигоҳларини ундан олиб қочди.

—Бунн қара-я, келиб-келиб қаерда, яна қандай аҳволда учрашдик, — бўлиб-бўлиб, эшитиларли қилиб деди Шохин Низом.

—Тўғри, бу фалокат қандай қилиб бошингга тушди, ука. Бирор жойинг майиб бўлмаганми? —Бу гал ҳам унинг юзига қарамай сўради мўйсафид.

—Сен қандай хабар топдинг? Лабларини тишлаб, дард билан чуқур нафас олди Шохин Низом.

—Мен хув ана, баландликда... бирон еринг захм емадимми?

—Тешанг овози мени ўзимга келтирди. Ўнг оёғимнинг тиззадан пасти ёнаётди, худди омбир билан бурашаётгандай, — лабини тишлаб ёрдам сўрагандай мўйсафидга тикилиб деди у.

Мўйсафид Шохин Низомнинг нигоҳидан унинг азоби оғирлиги ва уни тезрок пастга олиб тушиб дардига дармон топиш зарурлиги маъносини ўқиди.

—Мана, чана ёнингда, ука. Ўтира оласанми, қани қўлингни бер. Ё пирим, унинг қўлини олиб эҳтиётлик билан ўрнидан турғизиб чанага ўтиргизди чол.

Шохин Низом дардди бир оҳ тортиб оқ наमत этигига қўл чўзди.

—Оёғим, назаримда синганга ўхшайди, Ризо. Аъзон баданим кий-малаб ташлангандай.

—Осон деб ўйладингми? Осмондан келиб ерга урасан-у, бирон еринг оғримасинми? Ҳали ҳам толенг баландлик қилибди, ука, бўлмаса... —мўйсафид сал бўлмаса лётчикнинг халок бўлганини унга айтиб юборарди. Аммо қандайдир фикрга бориб, чайналиб қолди.

Шохин Низом бир азоб билан юзини аранг оркага ўгириб аламли қиёфада йиқилган самолётга тикилди, сўнгра хавотирланган ҳолда мўйсафиддан сўради:

—Петя, лётчикнинг аҳвали қандай бўлса? Ундан хабар олдингми, Ризо? Тезрок тепага чику уни топ!

Мўйсафид айни пайтда лётчикнинг ўлими ҳақида унга ҳеч нарса айтмасликка қарор қилди.

—Лётчикнинг аҳвали оғирроқ экан битта шеригим билан эрта-

рок юбордим. Кани кел, тирсакларингга суяниб ўзингни чана устига ол. Мен пастдан астагина оёкларингни кўтараман. – чанани ёнига жипслаштириб деди мўйсафид.

–Бундай бўлмайди. Ризо. қор устини бироз чуқурроқ ўйгину чанани ўша ерга кўй. Хў-ўш. сирганиб осонгина устига чиқиб оламан. – афтидан дард зўрлик қилди чамаси Шохин Низом яна лаблабини тишлаб, пешонасини тирнштириб сукутга чўмди.

Энди Шохин Низом чана устида чўзилиб ётганича дарднинг оғирлигидан ҳар замон инграр, мўйсафид эса арконларнинг ортикча қисмларини қирқиб олиб уларнинг орасини очиб учга бўлди ва бир-бирига улади. Бу арконлар билан пастга тушаётганда сирганиб чанадан тушиб кетмаслиги учун унинг оёқ ва белини маҳкам боғлади.

Мўйсафид эҳтиёткорлик билан чанани пастга тортиб борарди. Қор устининг эригани пастга-нишабликка тушаётган чананинг тез югуриб кетмаслиги учун аини муддао эди.

–Бечора Петя. ўзиям истар-истамас учганди. – Шохин Низомнинг мингирлаган овози мўйсафид кулогига эшитилди.

–Лаббай.

–Лётчик учишни истамасди, норози эди. Бечора юраги сезиб турган экан, мен мажбур қилдим.

–Фалокат-да!

–Мажлисдан кеч қолмай, дедим. О-о. агар киши нима бўлишнинг билганида, – Шохин Низом мўйсафидни кўпроқ гапга солишни истарди, —Ризо. бу ерда қндай пайдо бўлганингни айтмадинг-ку. ё мен эшитмадимми... Нима, чойхонадан самолётнинг қулаганини кўриб ёрдамга келдингми?

–Эй ука. чойхона қаерда-ю, бу ер қаер. Овга чиққандим. Ҳам овлаш, ҳам ўтин териш ниятида, —изох берди чол.

–Лётчикни қим олиб кетди, Ризо.

–Лучикни... менинг шеригим, бошқа бир овчи.

Мўйсафид бу ноўрин жавоб билан ичиди ўзини маломат қилди. «Қошки ўша ерда бор гапини айтганимда саз бўларди. Пастда яна лучикни сўраса. нима жавоб дейман?..».

Шохин Низом оёкларининг дарди борган сари енгиллашиб зарбеган бир неча жойи худди игна санчгандай оғриганини ҳис этарди. Аъзон баданлари ҳам илгаригидай эмас. оғриги пасайиб қалбини ҳаловатбахш бир ҳолат камраб олганди. Наҳот буларнинг барчаси ўлим нишонаси бўлса. Ёки совуқ ҳаводан одамнинг бадани қарахт

бўлиб, дарди енгиллашадимикан? – сокинлик билан ўйларди у. Киприк қоқишлари оғир, кўзларини иссиқлик эгалларди. Аммо у шу дамларда ўз ихтиёрини уйқуга беришни истамасди, юрагининг бир четнда ваҳимаю, қўрқувни ҳис этарди. Бир неча марта кетма-кет енгил-енгил йўталиб, уйқунн кўзларидан қувламоқчи бўларди. У, энди, мўйсафид билан кўпроқ гаплашишни, дил дардини айтишни истарди. Икковларининг ўрталарида ҳам айтадиган гаплари бор. Аммо не иложки, аввалгидай кўп гапиришга мадори етмайди. Ана яна кўз олднда чўккилар намоён бўларди. Юраги шувиллаб оркасига тортарди. Петяга нимадир айтмоқчи бўлади, аммо айтолмайди. Қулоклари том қотган. Нимадир самолётни пастга тортарди.

Шоҳин Низом дардли оҳ чекди. Мўйсафид чананинг учини қандайдир тошга боғлаб, унинг бошига келди. Шоҳин Низомнинг миннатдорлигу мадад истовчи нигоҳи уни безовта қилди. Яна унинг нигоҳларидан кўзларини олиб қочиб деди:

– Тоқат қил, Шоҳин! Яқин қолди, бир оздан кейин пастликка ета-миз. Нима, оёқларинг оғриғи кучайдимми? – чол чананинг ўртасидан боғлаган арқонни хиёл бўшатди.

– Қошқин энди дарди кучайсаю, кўзларимдан уйқу қочса. Ризо, хой Ризо!

– Лаббай!

– Нега сен дамингни ичингга ютдинг? Биламан, Ризо, сен мендан каттиқ хафа бўлган эдинг. Кел, дардимни енгил қил... кел, дил дардларини айтайлик. Ризо! — мўйсафид юрагидаги эски киналарни ювмоқчи бўлди Шоҳин.

– Қўй, ҳозир бу гапларнинг вақти эмас, ука. Пастликка етганимиздан кейин.

– Пастликка етишимиз гумон, Ризо. Шоҳин бетокат бўлиб дарров мўйсафиднинг гапларини бўлди. – Юрагим ғаш бўляпти. Хўш, оила аҳлинг аҳволи қандай. Ризо?

Мўйсафид чанани тош олдидан чиқариб йўлга тушди-да, бир оз хаёл суриб тургач, бепарволлик билан жавоб берди:

– Мана шу жанг замоннда қайси оила тинч, ука, икки йил бўлдики Расулжон...

– Кетганидан хабарим бор эди, – гапини бўлди Шоҳин мўйсафиднинг мақсадга, тезроқ мақсадга кўчишини истаб.

– Ўтган ҳафта одоб билан икки қўллаб Мирзони ҳам Душанбега олиб бориб, пойизга миндириб келдим. Бечора камбағал эндигина ўн еттинн тўлдирган эди, – бу гапидан мўйсафиднинг овози титра-

ди, чукур совук ох тортиб жим қолди.

– Бунн кара-я, мана шу хурсандчилик худди кечагина эди. Ўша кунн эндигина Душанбедан келган эдим. йўталиб гапини давом эттирдн Шохин Низом. – Янги меҳмонга тўй бераётганингни эшитдим. Даврон икковимиз тўйингда иштирок этганимиздан сенинг хабаринг йўк эди.

– Нима? – бир сакраб тушгандай чанани тўхтатиб, оркасига қаради мўсафид, – кел, ҳазилингни кўй, Шохин. Ёлғон гапирма! Давронни кўрдим, аммо сени...

– Ўша ерда эдим, Ризо, ишон! – лабларига табассум югуриб деди ва бир оз ўйланиб тургач, гапида давом этди. – Хў-уш, Давронни олдимга солиб киритдим узим ховлингни икки марта айланиб чикдим. Кишиларга тўйхонадан чикдим, дердим. Кириб, қувончингга шерик бўлмокчи эдим. Лекин мени ҳам ранжитардингу ўзинг ҳам хафа бўлардинг, деб андиша қилдим.

Ана шу ногоҳоний гапдан мўсафиднинг авзойи ўзгариб рангкути учди. У кашак бандини бенхтиёр силтаб таранглаштирди. Чана тез суръат билан нишобликдан пастга туша бошлади.

– Бунн кара-я, ўн саккиз йил ўтса-да, ҳали ҳам алам юрагингдан чиқмабди-я.

Мўсафид дарров ковок уйди. Юзини чап елкаси томон ўгириб бошнини икки-уч бор кетма-кет кимирлатди.

«Ажаб дунё-е, ажаб бир дунё-е. Одамнинг туну кунн тушу хаёл каби ўтаркан» пичирлади у. Энди пастки лабини тишлари билан кетма-кет сийпалади, нигоҳини атрофлардан йиғиб, йўлнинг бир нуктасига тўплади.

...У отлик, агар ёдидан кўтарилмаган бўлса... Ҳа, дарҳақиқат отлик кўшни кишлоқдан келаётган эди. Камарида тўппончаю, қилич осилгн. У пайтлар ана шундай, қуролланиб юрарди у. Замона шундай эди, нотинч эди. Ўша кўшни кишлоқда аксиланқиллобчи кучлар кечаси муаллим ва шўроларнинг битта вакилини қатл этдилар. Раҳмсизларча, вахшийларча. У ғаму аламда, дилхасталик билан қайтарди. Ҳали катта йўл бошидаги яккабоққа етмай ўнг томондаги кўшниси Карим қўлларини силжитганича унга томон хурсанд бўлиб чошиб келди. «Ризо, суюнчи бер, ўғилли бўлдинг, ўғилли», – деди у. У шу захотиёк уйи томон от қўйди.

Мўсафид ўша фасл, яъни 1926 йил қирк саккиз, ё қирк тўққиз ёшда эди. Агар хато қилмаса, Шохин Низом ундан тахминан, олти ёш кичик эди ва ўша пайтда ноҳия ревкоми вазифасида ишларди.

Ана ўша вақт мўйсафид билан Шохин Низом ўртасида каттиқ келишмовчилик юз берди. Бу низою, келишмовчилик ҳар иккаласи учун ҳам бир неча чигаллардан иборат бўлган боши берк бир муаммодай туюларди. Аммо нима бўлса ҳам мўйсафид учун бу низо ҳийла аламли ва қимматга тушди. Фарзандининг тўйига ҳеч қутилмаганда Шохин Низомнинг келиши ҳам унинг фикрича ана шу сабабдан эди. Лекин... унинг тўйига бир хавасу кўнгли тортиб келишига нима мажбур қилди экан? Ростини гап, бу ҳам бир муаммо эди. Балки менинг оёқларимни янгида - янги гуноҳлар билан боғлагани келдимикан? Агар шундай бўлмаганида менга таъна қилиб, дўсту душман ичида шарманда этиб, яна бетига пўстак ёпиб, ҳеч рўю хотирсиз менинг ҳовлимга келиб тўю томошага шерик бўлишга не ҳожат бор эди?

– Гапим жавобсиз қолди, Ризо. Ё оғзингга сув олдингми? Ҳеч ўзгармадинг-да сен, – узоқ жимликдан сўнг паст титрок овоз билан Шохин Низом мўйсафидни суҳбатга тортмоқчи бўлди.

Мўйсафид гўё узоқ-узоқлардан ўзи учун ноаниқ ва аҳамиятсиз овозни эшитгандай: «Ҳм-м, гапир, ҳаммаси эсимда» дегандай овоз чиқарди ва бошқа ҳеч нарса демай илгаригидай ҳаяллар халқасида қолди:

...Бизнинг орамингда на салом-алик, на борди-қелди бўлган, ана шу ўн саккиз йил бадалида у бирон марта менинг ҳақимда ўйладими, ё йўқ? Ана шу муддатда бизнинг душманлигимиз сабаби нима эдию, оқибатда ўша пайтлар унинг учун энг азиз бўлган бир киши азобу укубатларга гирифтор бўлгани ҳақида бирон бор савол бериб хулоса чиқардимикан? Ҳа, ана шу фикрлар менга тинчлик бермасди, ҳар гал ёдимга тушганида аламу умидсизликка ўралардим. Ҳа, осон эмас, ука, осон эмас. Гўё сен ўта раҳмсиз балиқчи тўрига илинган бир балиқ эдинг у сени соҳилга чиқариб ташлаганди. Ташладимию, аммо орқасига қайрилиб ҳам қарамай кетди. Сен тупроғу лойга беланиб бир жойда ўз ҳолингча типирчилардинг.

– Сен нега бунчалар ўз-ўзингча гур-гур қиласану чанани бу қадар зарб билан тортасан, Ризо! Икки-уч марта гап ташладим, сен бўлсанг қулоғингни қарликка олиб нафасингни ичингга ютасан. Худо инсофингни олсин, Ризо! – бу сафар малол оҳангида овозини кўтариб деди Шохин Низом.

Мўйсафид орқасига қайрилиб қарадию, эҳтимол, Шохин Низом гапларидан хулоса чиқарган бўлса керак, қадам қўйишини секинлаштирди. Аммо яна оғиз очмай жим қолди. У ҳаяжону изтиробга

тўлиб ўша фикрлари билан банд эди ва энди касддан ҳозир ўзи учун кадрдон бўлган бу хотиралар иплари ўртасига узилиш тушишини истамасди.

Олдинги йиллар Дармон қишлоғидан кўплаб ёшлар Фарғона водийси ва Ўрта Осиёнинг бошқа шаҳарларидаги пахта заводларига ишга боришарди. Ўша даврда Ўрта Осиёдаги энг йирик ҳисобланган бу корхоналардаги барча оғирликлар, белни синдирувчи ҳамма ишлар асосан меҳнатда чиққан тоғли тожик паҳлавонларининг елкасида эди. Бутун Ўрта Осиёдаги ишчилар синфининг улкан бир шохини Одиналар номи билан машхур бўлган ана шундай кишилар ташкил этарди.

У йиғирма бир-йиғирма икки ёшларда бўлган пайтларида юрагида Фарғона, Когон шаҳарларига бориб бирор корхонада ёлланиб ишлаш орзу ҳаваси пайдо бўлганди. Зеро бу дидердан қайтганлар ўзларини билан бир олам қиссаю, саргузаштларини олиб келиб уларга юз хил тус бериб ҳикоя қилишар ва афсонавий шаҳарлар Самарканду Бухоро ҳақида ажойиб ривоятлар айтардилар. Албатта, буларнинг барчаси қишлоқ ёшларини учун таъсир кўрсатмай қолмасди. Бундан ташқари, тоғ халқи орасида бир таомил бўлиб, унга асосан ҳар бир ёш йиғит акаллан икки йилни ғариблиғу қийинчиликларда ўтказиб турмуш ва машаққатли меҳнат кадрига етишни ва бир бурда нонини беминнат топиб ейишни керак эди. Келгусида ҳаётнинг азоблару қийинчиликларга тўла йўлига сафарга чиқишга тайёрланишни лозим эди.

Қишлоқда камбағаллик ва йўқчилик туфайли вақти соатида келин тушириб, тўю, томоша қилишга у каби имконлари йўқ йиғитлар кўп эди. Ана шу сабабдан улардан айримлари сарсону саргардонлик йўлини туттишар, ҳаёт ва оламу одамга нисбатан қарашларини, тафаккурлари ўзгариб борарди.

Мўйсафид яна ўша йиллар Дармон қишлоғида кучу қувватли, ҳаммадан эътиборлироқ бўлган Аловуддин саркорни эслади. «Отасини худо раҳматига олсин, миннатдорлик ҳисси билан овозини кўтарди. - мўйсафид... Ана ўша Аловуддин саркор қишлоқнинг ҳамма ёшлари, жумладан ёш Ризо учун ҳам тақдир бешигини тебратувчи бўлди. У, хусусан Фарғона водийсида, корхона бошликларининг олдида катта обрў-эътиборга эга эди. Аксарият мардонкорларнинг унинг тавсияси билан ишга олардилар. Ана ўша саркор бир баҳор ота-онасининг розилиғи билан Ризони Фарғонага олиб борди ва пахтақашлик корхонасига ишга жойлади. Уларнинг фикрларинча Ризо бир

ярим - икки йил ишлаб тўй жиҳозлари ва келинлик сарполарини тўплаб қишлоққа қайтиши керак эди. У шундай ҳам қилди. Фаргонада икки йил ишлагач, юку борини олиб янги кийимлар билан қишлоққа келди. Бир неча кун кўни-кўшнилари, қариндош-уруғлари уни кўргани келишди ва тўйни иложи борича тезроқ бошлашни маслаҳат бердилар.

Ризонинг пешонаси каттиқлигидан бўлди, орадан бир ҳафта ҳам ўтмай бўлажак келин дунёдан кўз юмди. Бу ходисадан кейин Ризо бир неча муддат ҳаёллари паришон, нима қиларини билмай юрди-да, юраклари парча-парча бўлиб яна Фаргонага қайтди. Бу гал у роса уч йил ўша орада қолиб кетди ва бу муддатда Ўрта Осиёдаги кўпгина катта-кичик корхоналар билан алоқа ўрнатди, уларнинг ишчию, раҳбарлари билан дўстлик орттирди. Иккинчи марта Дармон қишлоғига қайтганида Шохин Низом ҳам у билан боришга азм қилди. Шу тариқа улар аввал Қўқону Фаргона, кейин Марву Тошкентда оғир ишларни бажаришди. Ризо Шохин Низомни ўзининг аксарият ҳамкор дўстлари билан таништирди, унинг қалбига меҳнату ҳақиқатга муҳаббат ҳиссини уйғотди. Ана шу ерда илк бор рус империясининг катта корхоналаридаги ишчилар ҳаракатидан хабар топдилар ва бу ҳаракатлар тўлкини Бухоро амирлигию, Туркистонгача етиб келди.

Мўйсафид шунингдек, маҳаллий сармоядорлар ва корхоналар бошлиқларига қарши турли миллат ишчилари ўртасида яқинлик ва бирдамлик пайдо бўлганлигини ҳам эсга оларди. Ҳаракатлар ва ишчиларнинг ўзаро ҳамдигу ҳамшериқликларида асосан бир зумра рус илғор ишчилари, Бухорою, Самарканду Хужанд тожиклари ва Туркистоннинг бошқа фаол ноҳиялари вакиллари таъсири кучли эди. Ҳатто бу жабру зулм-истибдод деворларини ағдариб, янги ҳаётни бунёд этишда ўз қонларини тўкишга ҳам тайёр эдилар. Бу пайтларда Шохин Низом худди йўлда чанқаб қолиб сув топиш умидида ўзини ҳар кўча-куйга урган ташна каби атрофда бўлаётган ҳар бир воқеа-ходисани ва кундан-кун ўсиб бораётган ишчилар ҳаракатининг мақсаду маромини билишга ошиқар эди. У кўплаб яширин ташкилотлар йиғилишларида иштирок этар ва давру замон воқеаларининг асосий моҳиятини тушуниб етмоқчи бўларди. Уни худди ўзининг жону жигаридай дўст деб билган Ризо унинг бу ҳаракатларидан гоҳо кўркувга тушарди. Бу орада бир неча дўсту ўртоқлари таъкибга учраб қамоққа олинганди.

...Чана дарахт тўнкасига урилган бўлса-да, мўйсафиднинг бир

тартибда жараён олган ўйларини тарқата олмади. У бутун хушу ёдини фожиялару ташвишларга тўла ўтмиш саргузаштлари ихтиёрига ҳавола қилганди.

Янги бир ҳаёл – иккаласи қандай қилиб бир гуруҳ инжилар ва инқилобчи аскарлар билан Когондан тўғри Бухорога йўл олганларини хотирасида тиклади. Оёқлари боғланган, ноуддабурро бўлган Амир жон талвасасида тахтининг ўз ҳолича қолдириб Ҳисорни Шодмон томон юз бурди. Бухоро инқилобни ғалабасидан кейин ҳар иккаласининг бир махсус гуруҳ билан биргаликда Амир гумашталарини ва инқилобга қарши унсурларини тугатиш учун Ҳисор водийсига юборишди. Аксилинқилобчилар тор-мор қилинган, Шоҳин Низомини Ҳисор водийсига Ревком вакили сифатида олиб қолишди. Ризонинг эса бошқа аксилинқилобчи тўдани таъкиб қилиш учун Қизил аскарлар гуруҳи билан ўз ноҳиясига юборишди. У бу ерда уч йил Ревком раиси ўринбосарини сифатида иш олиб борди.

1923-24 йиллар бу водийда қайтадан кўплаб янги ташвишу нотинчликлар рўй берди. Эсида... Шўро ҳокимиятига қарши бир тўдани таъкиб қилиш ва уларни Хоса тоғ этакларидаги қишлоқлардан ҳайдаб чиқаришда бир вакил билан гаплари қочган эди. Ўша вакил сомон ғарами ортидан саллални мўйсафиднинг судраб чиқди-да: «мана, босмачини қандай отишади» деб пешонасини нишонга олди. Ризо эпчиллик қилиб қиличнинг орқаси билан унинг билагига урди ва вакилнинг тўппончасини ўқи нишонга тегмай, оёқлари остига тушди. Ўшанда Ризо унга бу ишни хатолигини, зеро аксарият тагжой аҳоли салла ўраб юришини ва бу ҳали уларнинг босмачи эканлигига далил эмаслигини тушунтирди. Ваҳоланки, у мўйсафид Қизил аскар қимлигини дуруст билмай кўрканидан ўз ховлисига яширинган экан. Ахир баъзи содда кишиларнинг бундай ҳатти-ҳаракатлари учун таҳқирлаш, қатл этиш керакми? Ҳар иккаласи орасидаги ана шу совуқчилик ва келишмовчилик мўйсафиднинг кейинги ҳаётидаги воқеа-ҳодисалар жараёнига таъсир қилмай қолмади.

1924 йилнинг охирларида Шоҳин Низом ўша ноҳия Ревком раисини Ризо ўрнига ўринбосар этиб тайинлади. Ризо халқ орасида алоҳида ҳурмат эътиборга сазовор бўлганлиги учун уни офтобрўя томондаги қишлоқларга жамоат шўроси раиси қилиб юборишди. Орадан бир неча ой ўтгач фавкулотда, ҳа, фавкулотда...

... Мўйсафид йўл бошида қандайдир ажойиб-ғаройиб нарсани кўргандай бирданига жойида тўхтади. Чана астагина келиб унинг

оёғига урилди. У зудлик билан орқасига қайтиб, Шохин Низом бошида тик турди.

Шохин Низом ҳолсизланиб ғамгин кўзларини очди.

– Дардинг енгиллашди. Шохин? Сен ҳам жим бўлдинг, – Шохин Низомнинг лаблари табассумга мойил бўлгач, мўсафид бир оз рух олиб чананинг бир четига омонат ўтирди ва бир томонга нигоҳ ташлаб ғамини давом эттирмоқчи бўлди. – Билмадим, пайтимни ё...

– Пайти, Ризо, мана ҳозир пайти. – мўсафиднинг мақсадини сезгандай хастахоллик билан ғап бошлади у. – Лекин сен мени ҳозир мен учун ўта азиз бўлган ширин хотираларим кучоғидан раҳмсизлик билан четга тортдинг.

– Ҳа, ука, агар хотираларинг сен учун ширин бўлса, лекин мен учун ўта аччиқдир.

– Хотира ҳар биримизнинг хушу нохуш ўтказган умримизнинг тирик гувоҳларидир. – Шохин пўрсилдоқ босган лабларини тили учун билан бир оз намлаб оғир ва ғамли нигоҳи билан мўсафид томон юзланди.

– Эсингдами. Ризо? Не-не азоблар билан сен мени Қўқону Фарғонага олиб борганинг «Менинг мақсадимни тушуниб ғамини бошқа томонга буришини қара» лабларини тиншлаб, ўйланиб қолди чол. Шохин Низом паст, ҳазин овозда ғамини давом эттирди:

– Бир кун бўйи Самарқандни бошдан-оёқ томоша қилдирган эдинг. Эсингдами, қайтишда...

– Қайтишда. – суҳбатдошининг ғамини кесди ва сўз жиповини қўлига олди.

– Сабр қил, Ризо. Сен бошқа гапиришни истамаган пайтингда афтидан мени уйку босган экан. Қизик. Қўқону Фарғона йўли ўртасида ўша азобу касаллигим кўз олдимда қайта тирилди. Туш десам, тушга ҳеч ўхшамасди. Хў-ўш, ўша чойхона долонининг четини, менинг тўрт кун қулиб, ёниб ётганим эсингдадир. Бир кечакундуз хушимга келмай ётганимдан кейин кўзимни очдим у бошимда сенинг ғамгин чехрангини кўрдим. Кўзларинг қарийб бошинг қосахонаси қаърига чўккандай эди. Лекин бир нафасда кўзларинг нурланди, чехрангга худди тандирдан ҳозиргина узилган патирдай кизиллик югуриб гулдай очилди. Ўша дамда, Ризо, биласанми, хаёлимда сенинг ана шу чехрангга ота-онам, Дармоннинг бегубор осмонини кўргандай бўлдим. Юрагим орқага тортиб кетди. Назаримда нигоҳларинг юмшок ва жозибали, чехранг ўта ширин

туюлганди. Шохин Низом кўзларини хиёл очиб тўрт томонга қараб табассум қилди.

Мўйсафид кўзининг бир четин билан унинг юзига бир нигоҳ ташладию, сўнгра хаёлга чўмганча соқолига қўл юбориб унинг торларини бармоқлари билан ўйнай бошлади. У энди бутун рағбати билан Шохин Низом гапларининг давомини эшитишни истарди.

–Буни қара. бошимга фалокат тушган ўша оғир кунда ҳам кўз очиб яна сени кўрдим. Ризо. Минг афсус, шунча йил... «ўм» юрагидан кўрқинчли нидо чиқардию, лабини тишлаб жим қолди у.

Мўйсафид қачонлардан буён ўша ҳамкорлик қилган йиллари хотираси ва кейин ўн саккиз йилдан зиёдрок уларнинг орасига жудоллик солган ўша совуқчилик сабаби ва бундан бир лаҳза илгарии уни шу қадар хаяжону изтиробга солган ана шу нукта, фақат ана шу нуктани очик-ойдин билиб олиш учун бир ишорага интизор эди.

–Гапимга кулоқ сол, ука! Қисқа қиламан. Хў, сен келиб Ревком раисию, мен эса жамоат шўроси раиси бўлгандим. Гапимни эшитдингми?

–Гапиравер Ризо. хў-ўш. –юзини мўйсафид томонга бир оз мойилроқ қилди Шохин Низом.

–Агар эсингда бўлса, бир кунни келиб мени уйдан район марказига олиб кетишдию, таҳқиру азоблардан кейин ўн кун маҳкамада тутишди.

–Хў-ўш!

–Айтайлик.бу сенинг айбнинг билан эмасди. Лекин менинг кимунима эканлигимни беш қўлдай билардинг-ку! Ўша уйнинг куйгур ўринбосаринг гапига кириб ижозат беришга қандай юзинг бўлди? –газабини базўр ичига ютиб деди мўйсафид.

–Ўзинг гап очиб қолдинг, энди кулоқ сол! –Овозини аранг кўтариб, безовталаниб гап бошлади Шохин Низом.–Шу воқеадан кейин гапнинг нимадалигини билиш учун сен бирон марта олдимга кирмадинг. Ўзи милтигини амакисининг ўглига берди деб далил келтиришди.

–Бир номарднинг тухматини катъий далил деб ҳисобладдингми?

–Ўша нотинчлик пайтда милтигининг йўқолиши ахир, далил эмасмиди? Кулоқ сол, гапимни бўлма, чуқур нафас олиб курук лабларини ҳар замон ялаб, гапини узук-юлук давом эттирди Шохин Низом.

–Амакиваччаси Ризонинг милтигини олиб доводдан олиб босмачилар олдига кетди, дейишди. Биз ҳаммамиз хавотирга тушдик.

Ишонмадим у зини тезда шу ерга олиб келиб сўранглар дедим. Лекин то мен келгунга қадар қамаманглар деб буйрук бергандим. Чунки мен ўша кунни зарур иш билан Душанбега кетгандим. Ўн кундан кейин келдим у тезлик билан озод қилишни буюрдим. Хў-ўш шундай эмасмиди?

— Озод қилганларича ўринбосаринг қиладиган ишини қилди. Кинна сақлар экан, у. Сен бизнинг жангу жадалимиздан хабардор эдинг у яна мени унинг ихтиёрига ҳавола қилдинг, — мўйсафид ҳаяжоннинг зўридан тез-тез қалтираб гапирарди.

— Унга худо берди. Қишлоқдан мени худди қаттол душмандай олиб келишди. Икки қўл боғланган, арава устида. Сўрок вақтида гапу қасамимга ишонишмади. Қийнади. Эй ука, менинг амакиваччанинг отаси билан гапи қочгану Душанбе томонга кетган, деб тушунтирдим. Одам юбориб бил. Халойик олдида хўрлама, дедим.

— Ҳозирча, ишон, Ризо, бир нарсани яхши тушунмадим. Ахир, ўша милтик қандай қилиб амакиваччанинг қўлига тушиб қолди. Ё ўзинг ов қилиш учун берган эдинг-ми?

— Ўшанда оқизмай-томизмай барча воқеани айтган эдим. Мана яна сенинг ўзинг учун, юзим қиёлада, ростини айтаман. Ўша кечаю, кундуз қишлоқда Ҳасан Мастнинг ити қутурган эди. Ҳамма эшигу дарвозаларини беркитишган, ҳеч ким ташқарига чиқишга журъат этолмасди. Мени сўроқлаб, топиша олишмабди, кўшни қишлоқда эдим. Ноплож, у – Иззат келиб уйдан милтикни олибдию, бориб итни отибди. Шу пайт кимдир унга гўё «Иззат, юзинг қора бўлди, ўлдинг! Ризо ака келди», деганмиш, — мўйсафид гапини эшитяптими ёки йўқлигини билиш учун Шохин Низомга зехн солди.

— У кўркканидан милтикни менинг ҳовлимдаги қиршов ичидаги бир новдага олиб қизимга: «Отангга айт, милтикни олиб уйга киритиб қўйсин», дебди. Ақлсиз қизча айтишни унутибди. Мен эса кеч қайтиб бу воқеадан беҳабар ухлаб қолибман. Тонг отмасдан Душанбега йўл олдим. Бўлган воқеа шу. Фикримча, ҳаммасидан воқиф эдинг.

— Воқиф эдим? – заҳархандалик билан қулди Шохин Низом. У пайтда мен фақат бир нарсадан – бир неча кундан кейин милтигинг топибди-ю, аммо амакиваччангдан хануз ному нишон йўқлигидан – хабардорман. Шунга қарамай келдим у озод қилдим. Мени кўрмай кетмасин, деб тайинладим. Эҳ, Ризо, сен бўлсанг бир сари қадам менинг идорамга кирмадинг, хў-ўш?

— Шунча азобу кўнгил совушлиқдан кейин қайси юз билан се-

нинг олдинга кираман?! Қадрим, дўстлигимиз қаерга кетди, дедим. Нахот бир бадгумон одамнинг: «Милтикни фалончи амакивачча олдию, бориб босмачи бўлди» дейиши хужжат бўлса-ю, бизнинг гапимиз бўлмаса? Ўн беш кундан кейин отаси уни Душанбедан олиб келди.

Лекин ҳеч ким ўша ўринбосарингга туфу, лаънат сенга демади.

—Ишон, унинг Душанбедан топилганидан хабарим йўқ эди. Хўш, лекин мен ўша вақт ўринбосаримга қаттиқ танбех бердим. Бир неча кундан кейин Дармонга бордим ховлингга кирдим. Сен ҳам менинг келганимни билиб секингина ғойиб бўлдинг, шундай бўлганмиди?—жавобини кутиб Шохин Низом бир азоб билан юзини у томонга ўгирди.

—Ха шундай бўлди, ука, шаштидан тушмай жавоб берди мўйсафид. Бу иш фақат сенинг амру хоҳишинг билан бўлганига мени ишонтиришди. Сенинг розилингизсиз мени қамамасди.

Юрагингда шу қадар дарду ҳасратни олиб юра олибсан-у, мени бир бор кўрмабсан... Агар кўрганингда, на сенинг юрагингда кудурат қолардию, на менинг калбимда. Хўш, ўринбосарларим билан сенинг ўртангдаги жанжалдан, муносабатдан заррача бўлсин хабарим йўқ. Шохин Низом икки-уч бор кетма-кет ҳарисона чуқур нафас олди-ю, яна хастаҳоллик билан гапга тушди:

—Мендан ҳазар қилишингу, мен билан юзма-юз бўлишни истамаганимни билиб, не илож дедим. Бир кун эмас, бир кун ҳақ жойига қарор топади, дедим.

—Лекин бу бир куни, ука, мана ўн саккиз йилга чўзилди.

—Кимнинг айби билан, сенинг айбинг билан.Ризо! Мана нима учун фарзандинг тўйи куни тўйхона атрофида юрдиму, кирмадим. Фақат сенга эътиқодим туфайли... — овози томоғида титраб Шохин Низом жим қолди.

Мўйсафид худди оғир бир юкни елкасига кўтараётгандай астагина ўрнидан туриб, фикрларга чўмганича арқонни олиб чанани судраб йўлга тушди. Энди қор бир оз эриган, чол билан чана ён бағирликдан охиста, эҳтиётлик билан ўзларидан қингир-қйишиқ из қолдириб пастга тушарди.

Шохин Низом ҳар йўл билан ҳақиқатни мўйсафидга тушунтирди ва суҳбатларининг бу тарзда бўлишидан вужудида қандайдир юмшоқлик ва осойишталик ҳолатини ҳис этди.

Гарчанд бундай кўп гапириш унинг учун имконсиз бўлса-да, яна у билан дардлашишни истарди. Зеро мўйсафид бошида бошқа бир

шубхаю, гумон чарх урарди ва нимадан бўлса керак бирданига гапиршига тили бормади.

Мўйсафид ковок уйдн-да, юзини чап елкаси томон ўгириб бошини икки-уч марта кетма-кет кимирлатди. «Ажаб дунё-е, ажаб бир дунё-е. Одамнинг туну кунн бир тушдай ўтаркан– пичирлади у. Энди пастки лабини тишлари билан кетма-кет сийпалади, нигоҳини узок-узоклардан йиғиб олдидаги йўлнинг бир нуқтасига тўплади.

... У кейинги воқеаларни тамомн иқир-чиқирлари билан яхши эслайди. Ҳа, тамомн иқир-чиқирлари билан... ё сенинг келгусидаги ҳаётнинг қаттиқ боғлиқ бўлган саргузашту хотиралар чодирлар остида қолиб унутилиши мумкинми?

Мўйсафиднинг фикрича, гоҳо унинг учун мудҳиш ва таъкиб этувчи бўлган воқеа хотираларни унинг аламу ғазабга келганини кўриб завқ-шавққа тўлувчи бирор нопок руҳ касддан ҳар замонда ёдига солаётгандай туюларди. Мана яна... Йў-ўк, йўк яхшиси бу ҳақда ўйламайди, ҳа, ўйламайди. Бор эди, йўк бўлди.

Ёз, арпа пишиги фасли етди. Ризо бугун Дармоннинг гапи ўтадиган уч-тўрт мўйсафиди билан маслаҳатни пишириб хашарчилар кучи билан тепадан, катта ариқ қазиб дарёдан бир тегирмон сув чиқариш фикрида эди. Зеро бутун ёз бўйи сув учун одамлар орасида кўплаб жангу жанжал, арзу дод, кўнгил совушлар бўлиб ўтарди. Бечора деҳқоннинг экинн айни саратон чилласида сувсизликдан қурир ва чекилган меҳнату заҳматлар елга учарди.

Ризо ҳали Акбар чол эшигига етмасданоқ орқасидан одам келди. Мактаб ҳовлисида уни Шохин Низом кутиб турарди... Бунн қаранг-а, истамаса ҳам унинг оғриётган еридан тутиб яна ўша, унинг учун ноҳуш воқеалар томон етаклашадн-я.

Йўк, у ҳозир бу ҳақда бошқа ўйламасликка сўз берган эди.

Мўйсафид энди бир оз тинчланиб жамоат шўроси раиси вазифасидан озод қилингандан кейин қаттиқ ранжиб Дармон қишлоғидан кўч боғлашни истаб қолганлигини эслади. Қишлоқ аҳли уни бу раъйидан қайтарди. Ризо истар-истамас икки-уч йил шу ерда қолди ва бир илож қилиб рўзгор юкнини тортди. Бир неча вақтдан кейин район вакили яна олдига келди. Уни яна шўролар ишига жалб қилмоқчи эканлар. «Токи Шохин Низом шу ерда экан, мен қулогимни тортганман, ука», деб раёндан келган кишига арзу истагини айтди. Шу тарика қишлоқда яна бир неча йил қолиб кетди, ёз бўйи ов билан шугулланди ва кўнгли бошқа

барон раҳбарлик ишига чопмади. Бир кун...

Мӯйсафид ҳар гал ҷойхонага ишга келган йилларини самоварчиллиги ёдига келса, кўзлари чакнаб лабларига табассум югуради. Бир кун Ризо қайси бир йўловчидан самоварчини қайси бир номаъқулчилиги учун ишдан олишганини, икки йўл туташган жойдаги ҷойхона икки-уч кундан буён эгасиз қолганлигини эшитди. Шундан кейин юрагида ҷойхонада ишлаш истаги туғилди. У бу ҷойхонани жуда яхши биларди. Дармондан у ергача ўн-ўн икки чакирим эди. Ана шу обод ҷойхонани олиб тезлик билан қишлоқдан чиқиш орзуси энди унга тинчлик бермасди. Эртаси кун субҳи содиқда матлубот жамияти идораси олдида ҳозир бўлди. Узоқдан нигоҳи Шохин Низом нигоҳи билан тўқнашди. Ризо тезгина идора ичига кириб кетди. Аммо у матлубот идорасидан ноумид бўлиб қишлоққа қайтди. Ҷойхона гўё эгасини топганди. Нима дейсизки, эртасига эрталаб Ризонинг орқасидан одам юборишди. Шу тарзда у ҷойхона соҳиби бўлди. Ҷойхона эгаси бўлдию, сидқи-дилдан ишга ёпишди ва саратон чилласида ҳашар қилиб ҷойхона томинни очиб, ҷойхона деворини бир газ микдорида кўтариб томинни қайтадан ёпди. Орадан бир йил ўтмай, Ризо ҷойхонасининг овозаси водийнинг ҳамма бурчакларигача бориб етди.

Мӯйсафид Шохин Низомни аввал Душанбе, кейин Москвага ўқиш учун юборишганини эслади. Агар хато қилмаса, ўттиз еттинчи йил вилоят котиби эриб тайинланди. Мӯйсафид на табриклаш учун, на бирор зарурат бўлиб унинг олдига борди. Шохин Низомнинг вилоят котиби бўлиб келгани учун кўнглининг бир чети хурсанд эди. Чунки унинг қобилияти ва ишбилармонлиги туфайли вилоят йилдан-йилга қомат тикларди, обод бўларди. Минг афсуски жанг бошланди. Беомон жанг, хонумонсўз жанг.

Шохин Низомнинг пайдар-пай йўталиши, каттиқ инграши мӯйсафидни ҳаёллар олампидан олиб чиқди. У йўл юришдан тўхтаб шошганича унинг бошига келди.

—Шохин, аҳволнинг қандай? Озгина қолди, ука. Ҳозир текисликка етамиз, ҳозир! — унинг рангларини ўчган чехрасидан хавотирланиб деди мӯйсафид.

—Ризо, чанани бирор тепаликка қўй, зора нафасим енгиллашса, — илтимос қилди Шохин Низом.

—Тезроқ етардик, ахир...

—Илтимос қиламан. Ризо! Бир нафас тўхтайлмик.

—Қара, ҳаво нақадар очилиб кетди, — гўё нилгун осмон ва уфқ-

нинг нариги томонига ўта олмай икки чўкки бошида қолган икки парча оқ булутга ширин ва мулойимлик билан боқиб деди Шохин Низом.

Мўйсафид чанани бир текисликда тўхтатди ва худди аввалгидай чананинг бир ёнига, омонат ўтирди. Иккови бир неча муддат гапу сўзсиз жим қолишди. Тоғ этагидаги ана шу текисликдан чойхона ва ҳатто, мўйсафиднинг товукхонаси ҳам кўриниб турарди.

Шохин Низом нигоҳларини осмон узокликларидан олиб фавқуллодда бир бекарорлик билан тез-тез киприк қоқиб мўйсафидга юзланди.

—Ризо, ҳозир гапни юракларимизда сақлаш вақтимиз эмас. Биламан, оғзингни тўлдириб гапирмоқчи бўлдинг у яна андиша қилдинг-а?

—Менинг фикрим ўзингга ҳам маълум, ука. Агар менинг ҳақкимга қилган ўша ёмонлигингни эсласам, юрагим катра-катра сувга айланади. Кел, қўй, Шохин!

—Менинг йўлимни пойлаб, ўлдирмоққа қасд қилганинг қулоғимга чалинганди. Шу гап ростмиди ё одамларнинг гапими? Шохин Низом тик боқиб жавобини кутди. Мўйсафид бир неча дақиқа сукут қилди, сўнгра ҳаяжонла бармоқларини бирин-кетин букиб қарсиллатиб жавоб берди:

—Худо гувоҳ, қилча қолган эди ука, қилча. Тағоби кишлоғида мажлис ўтказишнингги эшитдим. Шом пайғида билинтирмай бокка кирдиму тўғри рўпарангда турдим. Олдингда чироқ милятиллаб ёниб турарди. Атрофингда одам кўп, сен эса уларга нималардир дердинг. Қоронғиликда кишилар орқасидан милятикни кўкрагингга тўғриладим. Аммо беихтиёр қўлларим титради, қаттиқ титради. Шохин!

Ҳаёлимда қимдир қўлларимдан маҳкам тутди. Гўё авлиёлар менга монелик қилишарди. Ҳа, бу ёмонлик аломати дедиму орқага қайтдим, ука.

Икковининг ўртасида оғир, тазийиқ этувчи жимлик ҳукмрон эди. Шу пайт мўйсафиднинг хотирасига ... ўша кунни мактаб ховлисида Шохин Низом Ризонинг келишини кутиб турарди. Аммо у келмади. Шикоятни текшириш учун келганини биларди. Агар борганида кўнглида пишиб ётган барча гинаю, кудуратларини очарди. Ўша вақтда бирор нохуш ҳодиса рўй бериши эҳтимолдан узоқ эмасди. «Қўлингдан бир келса, юз қил», — дедию, кишлоқдан чиқиб кетди. Шохин Низом ва кишлоқнинг икки-уч гапи ўтадиган мўсафидлари боғининг Ризо ўз ховлисига қўшиб олган қисминини кўришди-да, ҳеч

нарсa демай чиқиб кетишди. Орадан икки ҳафта ўтгач, райондан намояндалар келиб, халқни тўплашди ва уларнинг олдида Ризонинг кўшнисининг шикоят аризасини баланд овоз билан ўқишди... Йўқ, аввал... агар унутмаган бўлса, йиғилишдан олдин Ризонни ҳузурларига чақиритиб яхшиси ўз кўшнисини боғининг ўша олган қисмидан қўл тортишини, бу иш унинг шаънига тўғри келмаслигини тушунтиришди. Аслида ўртоқ Шохин Низом ҳам бу масаланинг хушу хурсандчилиги билан ҳал бўлишини истар ва бунга ўз вакилларига ҳам таъкидлаганди. Сухбат давомида Шохин Низомнинг номини тилга олишлари билан Ризонинг ғазабига қайтадан ёғ сепилгандай бўлди. Маслаҳату насиҳатлар унга таъсир қилмагач, мажлис ўтказишиб, Ризо мажбуран кўшнисидан тортиб олган еру боғни яна ўз соҳибига қайтариб беришди. Ногоҳон рўй берган бу ҳодиса унга каттиқ таъсир қилди. У бир неча кун ишга чиқмади. Жамоат шўроси раиси сифатида бирон кишининг арзу доднинг эшитишини ҳам истамасди. Ниҳоят, руҳан тушиб, кўнгли қолиб вазифадан қўл тортиди. Бир неча кун у Шохин Низомдан касос олиш пайидан бўлди, ўзининг бошига тушган барча нохушликларни факат Шохин Низомнинг амалу ғазабидан деб биларди. Энди унинг номини на эшитишга, на тилга олишга мадори бор эди.

-Хў-ўш, қилча қолган эди, дедингми? Агар отганингда, албатта, юрагингда армон қолмасди. Шундай эмасми, Ризо? - ҳазил оҳангида деди ва шу йўл билан мўйсафиднинг фикрини «ўғирламоқчи» бўлди.

-Сомонни совуришимиздан фойда йўқ.- Йўқ, агар қўлинг, ҳали нима дегандинг, ҳа, агар титрамаганда отардинг? Шундайми? - қолга тикилди Шохин.

-Агар отганимда ҳақ мен томонда бўларди. Шохин, хо! - ўрнидан тураётди деди мўйсафид.

-Яна бир оз ўтир, Ризо. Гап юрагимизда қолмасин, дейман. Ўзингнинг гап очилишини кутгандим. Эсингдами, мактаб ҳовлисида ҳўл қутгандик. Хў-ўш сен жамоат шўроси раиси бўлган эдинг... - Шохин Низом сўнгги гапларини махсус оҳангга тағдор қилиб айтди.

-Ҳа, раислигингдан кўп шафоат кўрдик, ука. Айтдимку, кел шу ҳақда...

-Ҳозир ана шу ҳақда гаплашганимиз ўринли. Ризо. Мендан яширма. Имоним қониқки, ўзинг ҳам ана шу фикрда эдинг. Хў-ўш, гапимизнинг давоми нима эди? Биз мактаб ҳовлисида бир соатдан

кўпроқ келишингни кутдик. Биламиз, касддан келмадинг.

- Меннинг келишимнинг энди фойдаси йўқ эди, Шохин! Аламла этигининг учи билан қор устига қинғир-синғир чизикчалар чизиб деди мўйсафид.

-Номаъкул қилибсан, фойдаси бор эди! Агар келганингда иш бу даражага етмасди, ишон!

-Хаёлимда меннинг келгуси ҳаётимни хору зорликда ўтади деб ўйлаганмидинг. Йўқ, ўқинг нишонга тегмади, Шохин. Мен дарду аламдан ўлмадим. Ҳа, ўлмадим. Ҳар қалай ҳаёт йўлини топдим. Ўйласам, одамларга ҳам озми-кўпми фойдам тегади,- бу гал мўйсафид газабини тутиб тура олмадию, баланд овоз билан унга эшиттириб деди:

-Мана, топдим жон жойингдан тутдим. Ризо. Энди гапимни охиригача эшит. Сен кўлимдан ушлаб илк бор қишлоқнинг тор дунёсидан кенг ёруғ оламга олиб чиқдинг, онгимни янгиладдинг. Бу сен эдинг. Ризо, илк марта мазлумларнинг синфий ҳақ-хуқуқи хусусида, уларнинг курашлари ҳақида менга сўзлаб бердинг. У ёғини айтмайман, кундуздай кўз олдимда аён. Майили, мана инқилоб бўлди, мену сен янги ҳукумат вакили бўлиб қон тўқдик, курашдик. Нима учун қилдик? Қамбағалларнинг ҳақ-хуқуқларини бошқа ҳеч ким поймол қилмаслиги учун! Халқ тинч яшаши учун! Мисол учун бу қадар оддий қилиб айтяпман.

Сен ўзинг ҳам буни яхши биласан, Ризо... Шохин Низом мўйсафиднинг унинг гапларига диққат билан қулоқ тутаётганлигини кўриб, дадилланиб мулоҳим ва ҳалим овозда гапни давом эттирди:

-Хў-ўш, ана шу яхши ният билан мену сизни ишчи -деҳқон ҳукумати ўз одаминиз деб керакли жойларга юборди, таянч бўлиб партия ва ҳукуматнинг мақсадини халққа тушунтиришимиз учун юборди. Хў-ўш узокка бормаймиз, Ризо, ўзингдан мисол оламиз.

-Мендан? Майили. - Шохин Низомнинг юзига айёрлик билан боқиб деди мўйсафид.

-Мана сени янги ҳукуматнинг “кўзи” деб бир неча катта- кичик қишлоққа жамоат раиси этиб тайинлашди. Мен ҳозир яхши ишларнингни айтмайман. Чунки кўп хизмату яхши ишлар қилдинг. Шу шароитда яхши ишларга қараганда заррача ёмон иш кўпроқ асар қолдирадди. Баъзи одамлар узок-узокдан ҳамма яхши-ёмон ишларимизни кўриб, текшириб эҳтиётлик билан янги тузумга майл қўйишарди. Сен эсанг, Ризо, ана шундай оғир бир шароитда одамларни

хашарга чакириб ўзинг учун меҳмонхона қурдинг.

-Меҳмонхонани мен ҳукумат меҳмони учун қурдим. Ўша вақт қишлоқда тўрт киши ўтирадиган бирор жой йўқлигини ўзинг яхши биласан.

Битта мачит бор эди, уни ҳам шошганимиздан вайрону валангор қилгандик, - ўзини оқламоқчи бўлиб деди мўйсафид. - Ўша кунлар бу гапни очик-ойдин айтган эдим, ука.

-Бундай экан, нега ўз ховлингда қурдинг? Тўғри, бу масалани биз ўша вақт ҳам эътиборга олмаган эдик. Хў-ўш, асосий гап бошқа ерда, Ризо, жамоат раиси бўлдингу ярим йилдан кейин қўшнинг боғининг ярмини ховлингга қўшиб олдинг. Шундай эмасми? - мўйсафиднинг безовталанаётганини кўриб яна қатъийроқ ҳужумга ўтди Шоҳин Низом, - у гапни бўлмаслиги учун. Сабр қил! Ярим боғини қўшиб олдингу кейин яна сен меннинг устимдан нега арз қиласан? — деб у одамни идорангда қамчи остига олдинг?

-Нима, сен ўша ер етти пуштимиздан мерос бўлганлигини билмасмидинг. Яхшилиқча айтдим, кўнмади. Ҳақини бердим у еримизни олдим.

-Ерни вақтида бобонг сотган бўлса, ҳозир унинг гуноҳи нима? Сен эса мансабингдан фойдалангансан, Ризо. Одамлар олдида ўзингни аввалги амалдорлардай кўрсатгансан. Эшитиб хайрон бўлдим, икки марта одам юбордим, келмадинг. Ночор Дармонга сенинг олдингга келдим. Яна писанд қилмай, қишлоқдан чиқиб кетдинг. Хў-ўш, маслаҳатлашиб бошқа бирон ишга олмоқчи бўлдик. Сен бу гапни эшитиб биз юборган одамга ҳар хил ноўрин гаплар айтибсан. Ишон, Ризо, сен бутунлай бошқа одам бўлгандинг. Қўшнингни қамчилаганингдан кейин чора кўриш учун ноиллож вакил юбордим.

-Ҳа, вакиллариңг ерни мендан олишдию, халойиқ ўртасида обрўйимни икки пул қилишди. Мўйсафид нимадир деб пичирладию, ўрнидан туриб арконни олди ва йўлда давом этди.

Шоҳин Низом гапи мўйсафидга бироз таъсир қилганлигини ҳис этди. Нима бўлса ҳам унинг юрагининг бир четида аввалги гинаю кудуратдан нимадир қолган эди.

Гап шу ерга етдики, у томони бахайр, гарчи юрак уриши дамбадам ўзгариб, нафас олиши оғирлашса-да, у ўн саккиз йилдан кўпроқ ҳаёлан ўрталарида ўзига тақсимлаб олган гуноҳу савобни очик-ойдин қилмоқни истарди. “Ким биларди, агар тирик қолсам, нур устига нур”,- кўнглидан ўтказди Шоҳин Низом.

-Хў-ўш, энди ўзинг айт, Ризо, менинг гуноҳим не эдики, мендан

бу кадар хафа бўлиб юрдинг. Сенинг фикрингча, ўша шароитда мен нима қилишим керак эди?

-Айтдим-ку, ана шу орада мени бир бор кўрганингда иш оқибати бу даражага бормасди. Юз афсус, буларнинг барчаси сенинг кайсарлигингдан бўлди. Ё бирон киши сени йўлдан урдими?

-Мени сен билардинг, Шоҳин, мен гапга кирмайдиган эдим.

-Агар бошқа киши бўлганида, эҳтимол, каттиқ жазо оларди. Лекин биз сени ўз ҳолингга қўйдик. Яхши одам эканлигингни билардик, Ризо. Инқилобга кадри ҳол хизмат қилдинг. Мени сенга қуймайди деб ўйлама. Агар эсингда бўлса, сенинг бу чойхонага келишинг ҳам бесабаб эмасди. Энди айтаман.

-Қандай сабабсиз эмасди? - хайратланиб сўради мўйсафид.

-Эсингда бўлса, сен матлубот идорасига кирдинг, рад жавобини олдинг. Шундай бўлганмиди?

-Ҳа, мудир у ерга бошқа киши боради, деди.

-Лекин эрталаб оркангдан одам юборишди. Чунки мен келганингни кўрдиму ниятингдан вокиф бўлдим, Ризо,- нафаси олиниб кетма-кет йўталиб деди Шоҳин Низом. - Шунга қарамай мени хурсанд қилдинг. Ўзингни олдирмадинг, келиб чойхонани обод қилдинг. Ҳаммасидан хабардорман, Ризо. Ҳаммасидан. Сенинг чойхонанг одамларнинг айтишларича, яхшиликнинг тарғиботу ташвиқот жойига айланди.

-Наҳот, бизнинг ҳамма ишимиздан хабардор бўлсанг?- хайратланиб сўради мўйсафид.- Хабарим бор эди, Ризо, хабардор эдим. Хў-ўш, урушнинг учинчи йили энди бошланди. Охири ҳали номаълум. Бу жангда ҳаммамиз жафо чекдик, ҳаммамиз. Шу куну тунда чойхонангда кўп одамлар кириб-чикиб туради. Мен сенинг қўлингдан келишини биламан, шунинг учун айтяпман, Ризо! Уларнинг кўнглини кўтар, ҳозир ҳамма ширин гапнинг гадоси.

Халқимиз буларнинг ҳаммасига сазовор, Ризо! Афсуски, бу огир шароитда бу ишларга фурсат ҳам топмаймиз, имкониятимиз ҳам йўқ. Ҳа, агар жанг бўлмаганида, кўпгина ишларни ниҳоясига етказишимиз мумкин эди.

Сабру тоқатли ҳалиму фидокор халқимизга юз офарин! Бу жанг ҳамма учун жуда қимматга тушди, жуда қимматга.

Шоҳин Низом шундай мулоҳим ва жонқуярлик билан гапирдики, мўйсафид энди мадорсизланиб, унинг гапларини яхшироқ эшитиш учун жойида туриб қолди.

-Нима бўлди, Ризо?

-Йўк, шундай... бирон гапни бормикан. бўлса керак дебман... чайналиб бирданига нима дейишни билмай колди мўйсафид.

Йиллар давомида сенга айтолмай юрагимда сақланиб келган гапни айтдим. Энди мени сен текисликка олиб борсанг бўлгани.

Дара томонидан енгил, муздек шамол эсиб, атрофдаги тепаликлар узра ҳар томонга чопа бошлади. Шохин Низом бу шамолдан роҳатлангандай бир неча бор оғзини катта-катта очиб чуқур нафас олди. У тобора нурсизланиб бораётган кўзларини ниллий осмонга ва унинг ҳар жой- ҳар жойидаги булутларга ҳарислик билан тикди. Қирдаги уфқ нурида бирин-кетин хотини фарзандларининг чехралари кўрина бошлади. Гўё ҳар бири аргунчакка мингану кимдир уларни тебратиб унинг кўз олдидан олиб ўтмоқда. Нимадан бўлса керак ҳали урушнинг биринчи ойларида ҳалок бўлган катта ўғли акси унинг рўпарасига келиб тўхтади. У милтигини тиззасига уриб, бир неча жойидан синдириб ташлади ва газабланганича ўтиб кетди. Шохин Низом уни орқасидан чақирмоқчи бўлди, аммо товуши чиқмасди. Ана яна анча зарур, нотамои ишлари эсига келди ва уларнинг ҳар бири назарида оғир тошларга айланиб кўкрак кафасини боса бошлади. Фурсат ўтмай кўз олдига ўша аввалги чўққию пунталар пасту баланд бўлиб, кўзга ташланди. Юраги шувуллаб орқага тортди. Петяга нимадир демоқчи бўлди, лекин айтолмади. Текисликдаги қайси бир куч самолётни пастга тортарди.

Ана юраги худди бир ингичка ва сўнгсиз садодай орқага тортди. Ниллий осмоннинг бутун доираси аввал бир гирдоб шаклида кўринди ва сўнгра оҳиста-оҳиста битта кўм-кўк нуқтага айланди. Ингичка ва сўнгсиз садо ҳам нимагадир оҳиста урилиб, жимиб колди.

Мўйсафид чана судраб борар ва тинмай Шохин Низом ҳозиргина айтган гаплар ҳақида ўйларди. У чунон ҳам бу суҳбат таъсири остида колган эдики, шу кеча - кундуз гўё бирор бошқа фикру ҳаёли ва бошқа муҳим иш ийўкдай эди. Мўйсафид сафар олдидан бирор зарур нарсани унутиб колдирмадимми, деб йўл анжомларини яна бир бор кўздан кечирган одамлардек Шохин Низом билан бўлиб ўтган барча саргузашту гумонларни ҳаёлан бир тартибга солиб “ким ҳақку, ким ноҳақ” тарозусида тортарди. Тарозида тортардию бир неча йиллар давомида унинг ичини кемириб келаётган беҳуда тахминну гумонлар курти ўзининг яқравлигу қайсарлиги эканлигига катъий ишонч ҳосил қилди. У юриб борар ва қалби тубида бошу юз

ва елкаларидан энди иссик ва мулойим нур тўкилиб тургандай енгилликни ҳис этарди. Унинг юрагидаги ўзига нисбатан пайдо бўлган гинаю, кудуратни пок-покиза ювиб ташлаш учун ўз навбатида бир ҳалимлигу меҳрибонлик билан Шохин Низомга нисбатан арзи дил қилмокни истарди.

Бу хоҳишу истак унга тинчлик бермади ва мўйсафид чанани бир текисликда тўхтатдию, Шохин Низом бошига келди.

-Шохин, хо Шохин! Бор гапни айтиб яхши қилдинг. Сенга имону эътиқодим борлиги учун гапларингга кулок тутдим. Тўғри айтдинг, биллоҳи азим, тўғри айтдинг, ука. Агар сени бир марта кўрганымда бундай мушкулликларга дуч келмасдим. Шунга қарамай, Шохин, мен ҳам савоб иш қилдим. Чойхонани обод қилиш осон иш эмасди. Гапимни эшитяпсанми, Шохин, хо Шохин!

Хавотир ҳиссини туйган мўйсафид Шохин Низомнинг боши узра эгилиб, диққат билан унинг табассумга мойил, аммо оқариб бораётган чехрасига зехн солди. Унинг қўллари қачонлардир чананинг бир ёнида осилиб турарди.

—Шохи-ин... мўйсафид юрак-юрагидан кўнгилларни ўртовчини до чикарди. – Йўк, ука, сен менинг ҳамма гапларимни эшитган бўлишинг керак. Юз афсус бевақт айтдим, бевақт. Осуда бўл, Шохин, сендан заррача бўлсин, домангир эмасман. Сен яхши ниятли киши эдинг, покиза одам...

Чойхона узок эмасди. Мўйсафид худди бутун кучу қудрати уни тарк қилгандай бирданига ўзини ожизу нотавон ҳис этди. Унинг назарида атрофдаги бутун мавжудот муз қотган эди. У ўзининг кейинги бутун талошу, жаҳду жадалларини каердандир бир кўз кузатиб турарди, деб гумон қилганлигида эканлигини энди тушунди. Ана шу кузатиш гўё унга кечаю-кундуз тинчлик бермасди ва у ана шу кўз яъни, Шохин Низом, юрагида шундай бир дўстандани айрилгани ва унинг ҳақиқага шу қадар «ситам»ни раво кўрганидан таассуф ҳосил бўлиши учун қасддан кўп заҳмату меҳнат қиларди. Ҳа, у ўн саккиз йилдан буён ана шундай бир фикру хаёл билан яшаб келарди.

Гарчи чойхонага яқин қолган бўлса ҳам, мўйсафид назарида анча узок кўринарди, зеро, у бир ҳолатда олдинга силжирди-ю, хаёлида ҳар бир қадамда белингача корга ботиб кетаётгандай бўларди.

Шу пайт мўйсафид миясида муқаррар жасадни эмас, балки инсофу ҳақиқатнинг зил-замбил юқини тортиб бораётгандай туюлди.

Бундай юкни тортиш огир ва мушкул экан.

Тўсатдан чойхона томондан мўйсафиднинг қулоғига жон бағишловчи бир садо эшитилди: «Ризо бобо хат келди, хат, Расулжондан». Бу овоз унинг тасаввурида тоғу тошлар ва дарёлар қаъридан чиқиб бир нафасда бутун атрофни хушхабарга тўлдирди.

Мўйсафид учбурчак хатни боши узра айлантирганича йиқилиб-сурилиб унга томон келаётган Нодирни кўрди-ю, томирларига қайтадан қон югурганини ҳис этди.

СОРБОН

Сорбон (Облоқул Ҳамроев) 1940 йилнинг 27 январида Панжасакентдаги Амондара қишлоғида туғилган. Панжасакент билим юрти, Тоҷикистон давлат дорилфунунининг тарих-филология факултетини битирган. Ўқишдан сўнг илмий ходим, “Ирфон” нашриётида муҳаррир, Ёзувчилар Иттифоқида маслаҳатчи бўлиб ишлаган.

Адибнинг биринчи ҳикоялар тўплами “Дилдаги гап” 1969 йил босилиб чиқди.

Шунингдек, ёзувчининг “Дастлабки қўнгирок”, “Зарафишон”, “Ёлғизлик” каби асарлари китобхонлар қалбига йўл топган.

Сорбон- 1971 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

ЁЛҒИЗЛИК (Қисса)

–Мен машинанг жilовини ушлаб турганим йўқ, аммо бир дона чўпни ҳам олдирмайман. Бу нарсаларни мен сенинг Бўстонинг учун тўпламаганман. Бўстон керак бўлса, бориб топади...

Одамларни олиб борганингдан кейин гамини ҳам егандирсан, уй тайёр деяпсан, уй қуриб беришадиган бўлса, у ёғи нима ҳам қолади... Мен гўдак эмасман, аравангни торт! Вакил бўлсанг, ўзингга! Хотиним ҳам сеники, болаларим ҳам сенга. Масчода битта вахший одам яшаса ҳечқиси йўқ. Ўзинг айтгандай мана шу маданиятли, обод замонда битта-яримта вахшийлар ҳам керак; қолаверса, суяқларини гўрдан казиб овора бўлиб юргунча, ўзларини келиб кўрганларининг бор яхшироқ. Кўйинг, ўз ихтиёримиз билан яшайлик. Бормайман дедимми, бормайман. Ота-онамининг қабрини кимга ташлаб кетаман? Сизларда инсоф деган нарса борми, ўзи? Ҳаммани хонавайрон қилдиларинг-ку, руҳу арвоҳни ўйлайсизларми, йўқми? Мен хиёнатчи эмасман, мен ҳам совет кишиси, лекин қўй, тинчгина яшай. Менинг гамимни ема... бор, борақол!

Қурбон бир оз сарғимтир, жаҳли тез, кўзлари кўкиш бир киши шу гапларни айтди-ю, бориб тошга ўтирди: орқасини ўгириб ўтирди, кўз олдида Масчоҳ намоён. Дехминнорада ўша кунгидай кўтарилган шовқин-сурон, доду войни умрида кўрмаган ва бу зайлдаги катор машиналарни ҳатто, урушда ҳам учратмаганди. «Ҳали ҳам Масчоҳда босмачи бор экан-да, – вакилнинг гаплари қулоқлари остида эшитилгандай бўлди. Лекин Қурбон босмачи эмас, Ватан уруши иштирокчиси, бу гапларни у бола қаердан топдйкин-а? Кўчлар юкланган, одамлар миниб олган машиналар катор тизилгану фақат Қурбоннинг юқини ортиш учун келган машина бўш, эҳтимол, ўшани кутишаётгандир. У жим, кимир этмайди, улар томонга қайрилиб қарамайди ҳам, аммо ҳамманинг нигоҳи ўзига қадалганини билади. Ва ў гўё уларнинг нигоҳларини сезгандай иргиб ўрнидан турди: «Кетаверинглар, дедим-ку?!» ва чопганича бориб оғил олди-дан гурм¹ни олди-ю, ўшандай шиддат билан орқасига қайтди. Вакил ёнида турган икки мелиса югуриб бориб уни тутмоқчи бўлди. Қурбон тўхтади ва уларга тик боқди:

–От дедим-ку, от! – дея олдинга юрди. У аввал жадаллади, кейин

¹ Гурм – учи думалоқ таёқ

айиқ каби битта-битта қадам ташлаб Дехминора дарасига кирди. Ичкарирок бориб тошга ўтирди, у ердан йўл кўринар, аммо қишлоқ кўзга ташланмасди. У машиналарнинг йўлга тушишини кузатиш учун ўша ерга ўтирганди, аммо тош устида узок ўтириб қолди. Машиналар ўша куни йўлга тушмади ва фақат эртасига қарвон бўлиб унинг олдидан ўтиб кетди; Палорак ва Роғ даштини айланиб, Зарафшоннинг ўнг соҳилига ўтиб, Ярм қишлогини орқада қолдириб, Дехминора рўпарасидаги соҳилда чанг-тўзон кўтариб кетди. Қурбон аста-секин қишлоққа тушиб келди; кўркиб, титраб кетди, худди бирор нотаниш, бегона маконга ўғриликка тушаётгандай. Тунни тош устида тонгга улади, аммо гап-сўз кўпаймаслиги ва иш нохушлик билан тугамаслиги учун қишлоққа кирмади, аммо тунгги аёз ва дарадан эсган совуқ шамол азобидан кейин қишлоққа яқинлашиб, Дехминорани эмас, балки асрлардан буён одам оёғи тегмаган каби харобу вайронани кўрди: Дехминора пастидаги қалъа ҳам бузилган, фақат ўз уйининг томи бутун, бошқа ҳаммаси остин-устун. вайрону валангор... Қурбон уйига кириб эски бир наMAT, икки пўстак, бир болишу бир кўрпани кўрди, бошқа ҳамма нарсани олиб кетишган, фақат қозон-товоқ, қора чойдишни қолдиришганди. «Мен учун шу ҳам ортикча», – кўнглидан ўтказди у ва нимадир безовта қилаётгандай бориб у ёқ-бу ёқдан хабар олди: бугдой бор, бошқа ҳеч нарсa керак эмас, ўзи олиб бориб тортиб келаверади. Эшаги ҳам жойида, сигирни ҳам қолдиришибди, яна нима керак? Бир суҳбатдошни эса кўшни бирор қишлоққа бориб топиш мумкин, ахир, ҳамма Бўстонга кўчмагандир-ку. Тун унинг хаёлида худди сўнгсиздай, гўё тонг отмайдигандай, аммо кун ҳам узундан-узок шом бўлмайдигандай эди ва ҳаммаси ана шу лахзалардан бошланди: унинг кўзлари йўлда, яна бирор киши қочган бўлса келиб қолар деган умид билан йўللарга нигорон, аммо унинг кўзлари тешилгудай бўлди-ю, ҳеч ким кўринмади, машина ҳам келмади, гўё юқоридаги барча қишлоқларни бутунлай кўчириб кетишгану машинанинг келишига ҳожат қолмагандай. Ўша куни кечгача ўтирди, томоғидан сувдан бошқа ҳеч нарсa ўтмасди, сув ичарди, ичарди-ю, гўё юрак-бағри тобора ёниб борарди, қуярди, чунон ҳам ўртаб борардики, хаёлига ҳеч нима келмасди ва ўйлашга мадори ҳам етмасди. Худди уни уриб, дўппослаб қолдан кеткизишгандай. Сигирни соғмади, овқат ҳам пиширмади, гўё уларга эҳтиёж йўқдай. Молу эшак истаганларича ўтлаб юраверсин, мулк ўзлариники.

Сутдек ойдин кеча, осмон губорсиз, ой ёғду сочарди, юлдузлар

хам чунон равшанки. чироқ ҳам гўё керак эмасдай, аммо бу поклигу тозалик Қурбоннинг юрагига сигмасди, зеро умрида бирор марта эсмаган тўфон Зарафшоннинг юқори оқимидан, эҳтимол, азим музликлар остидан худди бало-қазодай гулдираб, гўё сувдан чангу ғуборни кўтариб, сохилларга бош уриб, йўлида учраган ҳамма нарсани ўз атрофида тўплаб, осмону фалакка олиб чикиб яна олиб келиб ерга урар ва сўнгра кўз илгамас олис-олисларга улоқтирарди. «Бу бало мени Бўстонга олиб кетмоқчи», – деди ўзига ва томдан тушиб, уйга кирди, эшикка лўкидонни солди. Бир фурсатдан кейин кимдир эшикни тақиллатаётгандай бўлди. «Ким?» деб сўрамоқчи бўлди, аммо тили айланмади, зеро бундай ярим кечада бирор кишининг эшикни тақиллатмаслигини биларди. «Ё кимдир жоним қасдига тушган, ё кампир ўзини машинадан ташлаб қайтиб келган».

– Кампир! – илгаригидай ҳазиллашиб чақирди. Аммо жавоб эшитмади. Эшик яна худди кимдир тақиллатаётгандай товуш чиқарди. «Кимсан? Инсмисан ё жинсмисан? – унга жавобан худди эшик суғуриб ташланадигандай қаттиқ тақиллади, аммо унинг лўкидонни ва турими қаттиқ, мустаҳкам экан. Яна шамолнинг дахшатли овози эшитилди, эшик титраб овоз чиқарди. «Туф, туф, сабил колгир, ўтакамни ёрдинг-ку...», пичирлади у ва яна қулоқ тутди: ҳақиқатдан ҳам шамолми ё... Шамол, шамол... Ҳасу ҳашақларни супурыпти», – хулосага келди у ва лўла қилинган кўрпачага ёнбошлади. Қулогига эшакнинг ханграшию, сигирнинг бўкириши эшитилди, сакраб ўрнидан турди, аммо эшикни очиб бўлмасди, худди очган заҳоти бало уйга бостириб кирадигандай. «Наҳот, аллақачон бўрилар кишлоқнинг кимсасизлигидан хид олишиб келган бўлса?» Қурбон эшик лўкидонини кўтарди, шамол эшикни итарди, одам каби итарди ва у яна эшикни жипслаб ёпди-ю, лўкидонни солди. Шамол худди қаҳратон киш шамоли каби гулдираб, шовқин солар, нола қиларди, хуштак чаларди. Шамол гувиллар, аммо Қурбон ҳис этган даражада ваҳимали эмасди, балки ўзига хос бир овоз чиқариб вайрона деворлар ва уйи томига урилиб, қўкка сакрар ва турли-туман товушлар чиқарарди. Қизилиштон тук, тук, тук, қилиб дарахтга тумшугини ургандай садо берарди. Унинг нафаси қисилди... Бу бўрининг увиллаши эдими ёки шамолнинг ноласими фарқлай олмади. «Еяверинг, насиб қилган бўлса, енг, кетганлар қатори битта сиғиру битта эшак бўрига ем бўлса, ҳеч киси йўқ»

Шамол пасайиб, бора-бора тўхтади. Ҳамма ерда сукунат ҳукмон; чуқур сукунат; на шамол эди, на бўри эди ва на бало... У диқ-

кат билан ташқарига кулок тутар, назарида кимнидир кутарди, гарчи машинаю. бошқаларнинг келишига гумонсираса-да, аммо умр йўлдошининг келишига умид боғлаганди, йўлидан қайтиб келишига ёки Бўстонга етгач, у ернинг жазирама куёшига чидамай ўглини қайтариб олиб келишга мажбур қилишига имони комил эди. У гулдирган шамолни ҳам, ҳайронлик бонгини ҳам унутди ва кўз олди-га карвон бўлиб кетаётган машиналарни келтирди. «Етиб бориш-димикан ё ҳали ҳам йўлдамикан?» – кўнглидан ўтказди у ва: «Соғ-саломат етиб боришсин», – деган фикр ўйга толдирди. Нотинч эди, кўзларига уйку кўнмас, уй ичи ёруғу, аммо худди ёруглик юзини асло кўрмагандай туюларди. «Шу ният билан уй-жой курганмидим, шу умидда бола катта қилганмидим... Йўк!.. Дехминнора қишлоғи суви мазасини унутмаган бўлса, қайтиб келишади. Нахотки, Ватан тупроғи шунчалар қадрсиз бўлса? Мен жанг иштирокчиси ҳамма-дан олдин машинага чиқшим керак экан, гапни қаранг-а? Сен ва-тан тупроғига зор бўлмаган бўлсанг, ўз сўзинг, ўлканг тупроғи қад-рини қаердан биласан, жўжа! Вакил! Сенинг учун нима фарқи бор? Бегонанинг уйи бузилса, сен ҳам ейсанми, аммо ўзингнинг уйингга кетмон уришса, фиғонинг кўкка чиқади... Сени ана шундай ҳолат-да кўрганимда салом берардим. Ахир бу нима деган гап – ота-она қабрини қимга ташлаб кетишди? Ўлдингу тупрок бўлдинг, экан-да? Кеча Мирзахасанни кўмдик, акаллан еттиси куни қабри бошига боришга қўйишмади, тавба, буни нима дейиш мумкин?

Ҳа, илгари бундай ишлар йўк эди, битта-яримта одамлар зару-рат юзасидан, ё куни ўтмаганидан, ё ким биландир мурса қилол-маганидан юртларини тарк этишарди, аммо бутун бир қишлоқнинг кўчганини ҳеч ким кўрмаган... Бир замонлар босмачилик вақтида қишлоқ тоққа кўчганди – у қадар узоқ эмасди, улар яна қайтиб ке-лишганди, аммо булар келмаслар, эҳтимол, «энди роҳат қиладиган жой ҳам топдик» деб хурсанд ҳам бўлишар балки.

Қурбоннинг баданида қичима пайдо бўлди, худди гулдираб кел-ган шамолнинг қаердан пайдо бўлганини ҳеч ким билмагандай бир қичима; қичима унинг бутун танасига тарқалди, ҳатто соқоллари ости ҳам тирноққа эҳтиёж сизди ва оқибат уйда тоқат қилолмай эшик лўкидонини тушириб аввал эшикни қия очди-ю, ташқарига диққат билан тикилди ва тоқати тоқ бўлгач, чиқди. Сигир ҳам жойида, Эшак ҳам. Теварак-атрофда бирор жонзот кўринмайдиган, шунга кара-май, юрагини ваҳима босди; тош деворлар, қалъа бошида, дара оғиз-ларида уни қимдир пойлаб тургандай, унга ҳамла қилаётгандай,

кўл-оёқларини боғлаб, юмалоқ килиб олиб кетадигандай – назари-га шундай туюларди, аммо бирон жойда ташвишга сабаб бўладиган садо йўқ. Ҳали бир кун ўтмай шундай бўлса, кейин нима бўлади? У ердан ҳеч нарса топа олмасди, кўкка тикилди, аммо гўзал ва равон осмондан ҳам ҳеч нарса топмасди, шунчалар толотумлардан кейин ҳавонинг софу беғуборлигига, ер юзидан бирор чўпнинг ўрни бежо бўлмаганлигидан хайратда эмасди, аммо унинг ўзи жойида йўқдай. жою манзил, бунчалар кўп ер, бу кимсасиз дунё кимга ҳам даркор? Уй ичида келмаган ўю ҳаёл очик ҳавода миясига урди: «Рости гап, кимга керак буларнинг барчаси? Унинг назарида бундай аҳвол узок куттирмайди, агар тирик бўлса яна канча туну кунлар ўтади. Томга чиқди, гўё тангу тор оламдан очик дунёга... танасига хуруж қилган қичима йўқолди, хув ана тоғ чўққисида Сармо юлдуз-ни пайдо бўлибди, совук тушади.

Сармо юлдузининг пайдо бўлишига бир неча вақтдан буён нима сабабдандир у диққат қилмасди ё Масчоҳдан кўч-кўч овозаси уни ақлу ҳушини ҳамма нарсадан узоклаштирдимикан? Том орқасида Од каби ишсиз чўзилиб юрар ва кишилар уни бу аҳволда кўриб савдойи деб гап тарқатиши ва унинг овозаси эртага ўлкадан-ўлкага ўтишидан кўрқарди. У мана шу яқин орада кимдир борлигига ва унинг барча ҳатти-ҳаракатини кузатиб турганига имон келтирарди. Чангларга тўла том, қишлоқдаги бузилмай қолган том, ягона том орқасига чўзилди ва у ердан ҳам вайроналар кўзга ташланарди, чўзилди, бир лаҳза тинчланди ва кўзига уйқу кўнди, у ухлашни, тонг отса, бирор тўхтамга келишни маъқул топди, аммо кўрпа узра чўзилиши билан келган уйқу яна йўқолди. Ё Палорак, ё Роғдан хўроз қичқирини қулоғига аранг эшитилди ва гўё ундан узок-рокда эшак хангради. «Нахотки бу тоғлар бағрида ҳаёт давом этаётган бўлса!»

Қурбон сал нарсага қизишиб кетадиган йигит, аммо гапирганда айтадиган сўзини билади, ҳозир шундай: мулоҳазалари ўткир эмас, чунки бир ёкли қиладиган ишлари йўқ. Тонг шамоли юзу танасини камраб олган ҳамма нарсани сидириб кетди, қандай килиб ухлаб қолганини ҳам сезмасди: бир мизғиб уйғониши худди узун тун қимирламай ухлагандай туюлди. Куёш Лагаргиф чўққисида порлаб турибди, аммо Қурбоннинг туришга ҳуши йўқ. Осмонга тикилганича ётиб Одаму олам ҳақида ўйга толади: нега осмон бунчалар баланд, ер бу қадар қаттиқ, нега душман дўст бўлмайдию, дўстнинг душман бўлиши осон?! (Бу фикр жангдан қайтганидан ўн йил ўтгач

хаёлига келди). Аммо бундай фикрлар миясида кўп турмайди. Яна хотину фарзанд ҳақида ўйлайди: «Тирик бўлсак, ҳаммасини кўра-миз». Қурбон ўрнидан сакраб турди, аммо ўрин-жойини йиғиштир-масдан томдан тушди. Ариқчанинг муздек сувида юз-қўлларини ювиб, тўнининг этагига артди ва тўғри эшак билан сигир олдига бориб, уларнинг арконини бўшатди; «Энди боғламайман, мулк ўзларингники».

... Ҳа, ўша вақтдан бошлаб жониворларни боғламади. Ҳаво со-вуши билан улар даладан тўғри оғилга келар ё молхонадан ташқа-рига чиқмасди. Совук тунлари Қурбон уларни кеча-кундуз ему ха-шак билан таъминлаб турарди... Қўрқув, ҳадиги пасайди, уни ту-гади, энди, ўзи ҳақида ҳам қайғуриши керак. Ҳаммасидан хабар олди, бугдойи бор – ейишга ҳам экишга ҳам етади. «Аммо у ерда болаларининг аҳволи қандай экан? Бугдойлари бормикан, ё йўк?» У ёзда болалари қирқиб олиб оғилнинг бир четига тўплаб қўйган қийларни ётокхонасига олиб келиб печкага тахлади ва пайраҳадан тутантирик қилиб ёндирди ва ўзини ўтга тоблаб яна ўйга толди: «Улар нима ейишади?» Аммо хаёли бошқа бир нарса билан банд бўлди. Битта эшак билан қандай қилиб экин экади? Ҳўкиз керак. Бир киши нимани ҳам ерди, кетмонлаб ҳам экиб оламан».

Ҳар куни эрталаб тепаликда битта эшак ханграйдию, аммо Қур-бон унинг қайси қишлоқда эканлигини аниқ билолмайди. «Маҳ-макарим қаердасан? Нега мўрингдан тутун чиқмайди? Абдуҳаким, куйламаяпсан-ку? Жарангдор овозингни соғиндим, ҳой Садаф кампир, кулчаю нонларинг, талкону чанголингни кимлар учун пи-шираяпсан? Ҳой мулла Расула, ҳой мулло Расула энди сув боши-да жанжал, тўполон кўтармайсан, сув сендан ҳам қолди, бошқа-лардан ҳам, ҳаммадан ҳам қолади, дунё кимга вафо қилган? Май-сазорлар устидаги курашлар ҳам йўқолди, дара жанжали ҳам па-сайди, ҳамма нарса йўқоларкан... Менинг ёлғиз яшашимда қан-дай маъно бор?».

У ён-атроф қишлоқлардан бирор кимсани топиш умидида қиш-локдан чиқиб кетди. Уйининг эшигини ҳам бекитмасдан, дуч кел-ган эшикни қоқиб бу мулкда одам қолган, қолмаганини сўроқлаш учун кетди. Даштдан ўтиб Палоракка кирди, Унинг ости-устини излади. Палорак уйларининг ҳаммаси ҳам худди Дехминора ҳов-лилари каби вайрону валангор бўлмаган, фақат ора-орада уйлар-нинг томлари бузилиб, яхши тахта-ёғочларини олиб кетишган ва ую оғиллар ярим вайрона. Қурбон эшиги ёпиқ мачитни кўриб кат-

та қишлоқнинг ўнг томонидаги тор арикчага тикилди ва хаёлидан «Итлар каби яшаш кимга керак?» деган фикр ўтди. Мачитдан кимнингдир йўталгани эшитилди ва у орқасига қайтиб бошдан - оёк оппоқ либосга ўралиб чиқиб келаётган Одина эшонга кўзи тушди.

Қурбон уни кўриб ўзини йўқотди ва беихтиёр эшон томон қадам ташлади:

–Ассалому алайкум!

–Ваалайкум ассалом!

Назарида буларнинг барчаси худди хаёлида бўлаётгандай эди ва оппоқ кийинган мўйсафид овоз бердию, кўз олдидан ғойиб бўлди. Қурбон қаттиқ кўркув исканжасида қолди ва шу заҳотиёқ оёқ-қўлларига титроқ кирди, аммо ўтирмади Сағкуш жарини ҳам унутиб, турмуш ғамини еб яна мачитнинг ёпик эшигига зехн солди, ўғриларча қадам ташлаб девор ёнига ўтиб Деҳминора йўлига равона бўлди. «Мусофирликда ўлиш яхши эмас». Кўрқди, жуда қаттиқ кўрқди, шу билан тезроқ қишлоққа етиб боришни истарди. Нима бўлса ҳам ўша ерда бўлсин ва Палорак даштига етиб тўхтади-ю, орқасига қаради. Яна бир марта бадани жимирлаб кетди, сочлари тикка бўлди, баданидан олов чиқди. «Йўқ, мен ҳеч вақт бирор киши ёки бирор нарсадан кўрққаним йўқ!» Унинг овози гайриихтиёрий эди, гўё баданидан ҳамма ғубор ана шу овоз билан бирга чиқиб кетгандай титроқ тўхтади. Деҳминорадан тепарокда яна ўтирди ва гирду атрофи ховузни эслатувчи Зарафшон соҳилининг кенг дашти назарида бир мамлакат бўлиб кўринди ва гўё Деҳминора ҳокими бу ерда ховуз қуриб, сув тўлдириб, ўрдак қўйиб баланд қалъа тепасидан уни томоша қилгани ҳақидаги ривоят эсига тушди ва зилол сув ўрнига бу ерда кўм-кўк майсазор бўлишини орзу қилди. Яна қишлоққа қайтди. Кун ўтиб, тунлар келди ва у ёлғизликка қарийб ўрганиб қолди. Юрагидаги бор дардларини шамолларга айтарди: сигиру эшаги билан уларга сомон солаётганда суҳбатлашмоқчи бўларди, оғил эшигини очиб жониворларни сўғоришга олиб борганида ҳар нима дер ва сўнгра ўчоқ бўйида ўтириб, миям чайқалибди ёки бу жангариликдан деб ўз айтганларидан хулоса чиқарарди.

У ўша куни кўр тагидаги кўмачни тортиб кулини тозалади ва кўзада қолган ёгдан чанголу тайёрлаб еди, устидан бир дўлча совуқ сувни симириб, ташқарига чиқди, яна бир бор бутун қишлоқни айланиб, ҳар бир уй эшигини номма-ном чақириб, аламини янгиларди, беихтиёр оғил томон юрди; бу гал сигиру эшакни бўшатмади, балки эшакнинг бўйнию, сигирнинг шохига аркон солди, ташка-

рига олиб чиқди, қўшу омовчи эшакка юклади, замин томон ҳайдади. Ер бошига етгач, сигир билан эшакнинг бўйнига бўйинтурук солиб, омовчи улади, омов учига тишини қўндирди. Омов ўқиға гаврон билан уриб, «их, бош!» деди, аммо унинг ихига эшак олдинга қараб ҳаракат қилди, сигир эса, аксинча, ўзини орқага тортиб шох солди, бўйин товлади зеро умрида биринчи марта огир юк ортилганди. «Заруратдан лаънати, заруратдан! Биламан, ҳеч вақт сигир бўйнига бўйинча илишмаган, бу заруратдан... чунончи уруш йиллари аёллар сийналарини омов ўқиға тираб қўш ҳайдашгандай, ҳамма нарса зуруратдан, аксинча, сигир қўш тортмаса ва эшак билан сигир жуфт бўлмаса. У сигирнинг шохига урди, жонивор бошини силкитди, одамнинг айтганини қилишга ақли етмасди ва кишиларнинг амру фармониға ўрганиб қолган эшак «иху нш» дейиши билан бўйсуниб айтганини бажарарди; сигир гаврон тушиши барабари бир сакраб боши айланди, бўйинини орқага бурднью, жуфтакни ростлаб қатордан узоқлашди, гардани омову бўйинтурукка боғланган. кўзлари нргиб чиқди, огзидан қора сув келди ва Қурбон сигирнинг томоғи остидаги арқонни пичоқ билан кесиб бўйнидан бўйинтурукни кўтарди. «Сабил қол, эғасиз қол... ҳайвон. заруратни билмасанг, сен... ҳаёлида мен бу ншни қўнғилхушлик учун қилаётгандай». Аммо унинг шохига боғланган арқонни қўйиб юбормасди, кўзлари яна ўрниға тушди, огзидаги қўпиклари қуриди. У сигирни қайтадан омов остиға олиб келди, яна боғлади. «Энди битталаринг керак бўлдиларинг, муттаҳамлар, ақаллан биттаси ҳам турмади-е, ҳеч бўлмаса сигирнинг арқонини тортишға ёрдамлашарди... Чу! Бош! Их! Гаврон сигирнинг сағриға етди, у олдинга сакрамоқчи бўлди-ю, шу захоти жойида таппа йиқилди. «Сабил қол, зор қол!» Яна бўйинтурукни сигирнинг бўйнидан кўтарди ва уни тортиб олиб гаврон солди: «Ҳайвон! Икки қадам боссанг, ўлмайсан-ку, болаларим нима қаромат кўрсатишдики, сен кўрсатсанг... Мен ҳам сенга бир гард сомон бераман, йўқол, қаердан топиб есанг, ихтиёринг, менинг олдимға келма!» Эшак қулоқларини осилтириб турар, гоҳогоҳо пишкириб кўярди; сигир шундан кейин Қурбондан қўрқадиган бўлиб қолди, қочмоқчи бўлди, аммо арқони унинг қўлида, қочолмасди. «Гум бўл, дедим-ку!» – арқонни бўшатди у. Сигир тўхтади ва ҳайрон бўлганича эғасиға тикилди; тумшуғи ваҳимали, унинг икки кўзи устидан олдинга қайрилган шохлари эрқакни ваҳимаға солди. «Чу бош!»-гавронни кўтариб таҳдид қилди, аммо сигир жилмади. «Даф бўл! Гаврон солиб олдинга ҳайдади, аммо сигир бир неча

кадам юрди-ю, яна тўхтади ва эгаси томонга тикилди: «М-о-о-о!»

–Мо-о-нгни бошқа вақт айтасан, менга буқа тугиб берасан, агар туғмасанг, – гапиришдан тўхтади ва кейин яна давом этди, – гуштга оладиган бирор киши йўқ. бўлмаса, қачонлардир топшириб юборган бўлардим, ё қишлоқлар бунчалик кимсасиз қолмаганда бирор бир ҳўкизга алмаштириб юборардим, ҳатто эшакка, мана бу шалпангқулок билан қўш тортарди.

Қурбон кип-қизариб кетган, юзу кўзларидан тер қуюларди. Оғзидан чиқаётган ҳовурдан ниҳоятда ҳайрон бўлиб, ҳавонинг совуқлигини ҳам фарқлай олмаётгани маълум эди. Эшакнинг бўйнидан ҳам бўйинтурукни олди, аммо унга сиёсат қилмади, индамади. Бўйинтурукни бу учини ҳам ерга ётқизди ва сукутга чўмган эшакни ҳушёр қилди. «Хи!» Эшак қадам ташлади-ю, осилган қулоқларини кўтариб узоқроқ кетди ва ўтлаш учун бошини ерга эгди. Эркак оמוчу бўйинтурукни ер ўртасида қолдириб, уйига қайтди тирқишу гавронни том устига ташлади: «Энди керак эмассизлар». Оғилга кириб эшик орқасидан белни олди-ю, ер бошига қайтди. Сигиру эшак ҳали ҳам узоқ кетмаган эди, бош кўтариб унга тикилишди, аммо Қурбон аччиқлангандай улар томонга қарамади. «Ҳайвон, худонинг сигирни бўйинийўғонлик қилмаганингда, ишим осон кечарди». У юзини Зарафшонга қаратганича ер ағдаришга киришди ва кечқурунғача ер чопди ва чунон ҳам терлади, чунон ҳам чарчадики, танасида бир катра сув ва мадори ҳам қолмагандай эди. Уват бошига ўтирди. «Эртага Мирзахасаннинг қирки, бирон киши келармикан? Уларнинг ахводини сўрай десам, бирор киши ҳам келмайди-я».

Аммо эртасига ҳам ҳеч кимнинг қораси кўринмади. Ўша тун анча вақтгача уйқуси келмади; кўп ҳаракатдан, қон қайнашидан ухлай олмади ва қон босими ғалаёни пасайгандан кейин малҳам қилгандай ухлаб қолди ва кўзини очгач, ташқарига қулоқ солди, ўзгарини борми-йўқлигини билмоқчи бўлди. Бошқа кунлар каби жимлик, хомушлик. У юз-қўлини ювиб қабр бошига борди, бир оз ўтирди, дил дардини тўқмоқчи бўлди, аммо раво кўрмади; «Бўлган гап, ёрдам беролмайдилар, ўлгандан сўнг ёрдам излашнинг нима ҳожати бор? Мирзахасан ака, ақаллан уйингиз бузилмаганда эди, чирок кўярдим, афсуски... Ва бугун ҳам бир марза ерни чопди, бошқа кунлар ҳам, аммо белни ер бошидан олмасданок, ёмғиру қор бошланди, ер экилмай қолди. «Майли ер музлайди, юмшайди, баҳорда эка-

ман... Лекин бунақаси бўлмас экан, ёлғизлик оғир экан. Тавба, нахот Масчоҳда инсон уругига кирон келган бўлса, бирон киши утмайди-я, тўғри, обод бўлмаган ерга парранда ҳам учиб бормайди, аммо улар қай аҳволда эканлар? У ерга ҳам қор ёғдимикан-а?» Ва Курбон кутмаган иш бўлди; У ётиб қолди, аммо нега бу аҳволга гирифтор бўлганини билмасди – совукданми, очликданми, бепарволикданми, ё ёлғизликданми. Ҳар ҳолда кўрпа-тўшак қилиб олди, иситма чиқди, на печка оловнию, на кўрпа-тўшак, на иссиқ чой унинг баданидаги қалтироқни пасайтира оларди. «Ёлғизлик курсин» – кўрпа тагидан терлаган бошини чиқариб дерди-ю, яна кўрпани бошига тортарди.

Дарди оғир эди, бўлмаса у сингари қайсар ва жони қаттиқ эркак бундай касалликларга эътибор ҳам бермасди, балки болтани олиб ўтин кесгани борарди, иш ва тер зарби билан иссиқликни баданидан кеткизарди ва ҳар куни бир марза, бир марза ерни ағдариб бардаму тетик юрарди. Қўлларини кўрпадан чиқарди ва шу аҳволда ухлаб қолди. Бир дам. Сўнгра тери қуриб қайтадан совукотаётганини, бармоклари, бўғимлари оғриётганини ҳис этди. «Қошки, бирон киши кела қолсайди. Бунақанги аросатли қорда ким ҳам келарди...» Яна қўлларини ичкарига тортди, бошига кўрпани ёпди. Қайтадан исиди, аммо бу сафар терламай чанқаб қолди, гўё баданида тер бўлиб чиққани сув қолмагандай. Иссиқ сув йўқ, челақда бир неча кунлик сувки... аммо совук сув унга зарар қилмади. У кўрпани бошидан улоқтириб ўрнидан турди ва бир дўлча совук сувни симириди, бир лаҳза руҳу ва бошу юраклари тозаланди, равшан тортди ва кўп ўтмасдан яна ларзага тушди: «Энди, таом, ўлимим дорисини ичдим... Нодон, Мирзахасан мурдаси ғамини единг, еттиси куни эрталаб қабри бошига боришмади дейсану, аммо ўз ўлимингдан беҳабарсан, ақаллан ўлганингни биладиган бирор кимса йўқ, шу уйда чирийсан... Аҳ! Нима ёмонлик қилгандим? Даргоҳингга ношукурлик қилдим. Қисматдан бош тортдим, шунинг учун». У яна кўрпа остига кирди ва чунон ҳам ларзага тушдики, унинг зарбидан тишлари бир-бирига тегиб шарақларди. «Ва-ва-ва, ху-ху-ху... ме-мен садқайи сар, у-уларнинг а-аҳволи қа-андай бўлса? Ташқаридан шамол элчисининг овози эшитилди, бошқа уйларнинг томлари йўқлиги сабабли, эҳтимол, шамолнинг ҳамма хуружи факатгина унинг уйига етиб шу қадар ваҳимали ва даҳшатли садо берарди. Яна чилла... Чилла хотирасига урилдию, моллар-эшагу сигирни йиқилиб, ётиб қолганидан бўён ҳолидан хабар олмганини эслади,

ўликми ё тирикми улар, билмайди. Бир неча кундирки унинг учун тун ҳам, кун ҳам барабар: чирок ҳам ёкмайди, шамолнинг увиллаши бўри овозига ўхшайди ва албатта, бўри бўлса, ёлғиз эмас, очлик вақтида оғил эшигини беркитмаган, юз жонидан бир жони омон қолмайди. Оғил узок эмас, шундайгина уй биқинида, лекин туриб у ерга боргани қувват қани? Бутун жисми билан қулок солди: бўри овози келяптими ё йўқ, ё эшак ханграб, сигир бўкиряптими?» «Уларнинг овозини эшитмадим, келишдимикан? Ё...» У яна кўрпани юзидан кўтарди. Хаёлларга чўмиб, ўрнида ўтирди. Овқат егиси келди: «Бир пиёла катик бўлганида эди» Лекин на катик бор эдию, на бошқа бир нарса. Қайси бир ерда қурит борлигини эслади. Ўрнидан турди. Кўзача ичида экан. Уни синдириб, бир парчасини оғзига солди. У ҳозир тунми ё кунми билмасди. Эшик олдида борди. «Таваккал, совукни совук кесади». Эшик халқасини кўтарди, нимадир эшикни итарди, у қайтадан эшикни ёпмоқчи бўлди, ёполмади; Эшик очилди ва хонага шамол билан қор кирди, эшик орқасига қор тўпланиб, ичкари қуйилди ва у оппоқ ва ёруғ даштга тикилди, эски солдатча телпагини қошигача бостириб кийди, тўни устидан чакмонга ўраниб, оёғида калиш билан чиқмоқчи бўлди, аммо чиқа олмади, бир азоб билан қорик кийди, кейин чиқди. Ғайратданми ё қўрқувданми бўлса керак баданидаги титрок йўқолиб бир оз ўзига келди. Оғил томонга зехн солди, унинг эшиги очик, аммо атропода бирор жондорнинг изи кўринмасди, илгарирок юрди, тинчлик. Оғил эшигига яқинлашди. «Ҳош-хош!»

–Хуум!

–Бех-бех!

–Ҳик, хик!

У эшаги ва сигири жойида эканлигини билди. Кейин сигир яна бўкирди. У авваллари бунақа бўкирмасди. Қурбон эшикка яқинлашди ва қоронғиликда оғилда ҳеч нарсани кўрмади, қайтиб яна даштга назар ташлади. Кўзига ҳеч нарса кўринмайди, бўриларнинг увиллаши беҳуда экан. Хаёлига шундай туюлган экан. Хавфу хатар йўқ, кириш керак, аммо у кўзларини қоронғиликка ўргатиш учун ичкарига тикилди, икки жуфт кўз ўрнига уч жуфт кўзни кўриб хайратда қолди: «қаердан? Ё эшак, ё сигир ўз жуфтини топиб келдимикан?» Хаёллари сочилди ва бўрилар кирмаган бўлса деб оғилнинг эшигини эҳтиётдан қиялатди. «Бах-бах, олакиш»- дея гўё итни бўрига олқишларди: унинг бўрини кўрқитувчиси бу гал эшакни кўрқитди, хик-хик қилганича ханграб юборди. «Хавфсизми?» – сўради у узун

нафас чиқариб. Қурбон бир оёгини оғил ичкарисига кўйди ва қандайдир юмшоқ нарсага ботиб кетди ва бир қадам нарида қор тўпланиб қолиб эшикни бекитишга қўймаётганини сезди, қизик кириб-чиқадиغان жой йўқ, бу ҳайвонлар нима еган бўлса? Учинчи кўз қаердан пайдо бўлди экан-а? У ҳиқ-ҳиқ қилиб олдига келаётган эшакни «ниш» деб қўли билан қайтарди ва сигирнинг олдига борди, қандай ҳайвон кирди экан? У учинчи кўзни йўқотиб қўйганди. Қўлларини олдинга чўзганича оғилни бир айланиб чиқди; бурчакларни излади, аммо ҳеч нарсани топмади, ҳайрати ошди, «Ажабо, ким эди у, ё кўзига шундай кўриндими? Оғилнинг ўртасида тик турганича сигир ва эшакнинг ҳаракатига ва овозига диққат билан қулоқ тутди. Сигир томондан чулп-чулп қилган овоз эшитилди, аммо эркак у қадар аҳамият бермади: «Ҳар хил овозларни эшитувчи қулоқларимни худо олсин-е».

У сигирга яқинлашди, Аммо мол худди эркакни бирон бало қиладигандай ғалати нафас чиқарди. «Бош-э, сабил! Қоронғиликда касдингни олмоқчимисан?»

«Хуум!»

«Мендан хафа бўлганга ўхшайсан, жонивор, ҳозир ҳазилнинг вақти эмас, ўзим зўрга турибман, пуф десанг учиб кетаман. Сен шунча куну тун нима единг? Афтидан, оғилдан ташқарига чиқмаганга ўхшайсан, акс ҳолда... Қоронғиликдан сигирнинг оёқлари орасидан кўзга ташланган бир жуфт кўз унинг гапларини бўлди, у бир зум жим турди-ю, яна гап бошлади.

–Шошма, шошма,... у нима? Сен туғдингми? –Чараклаб турган кўзлар томон қўл югуртди ва сигирнинг пўписасидан қўркмай олдинроқ борди ва қўллари бузоқчага тегди... –Э, жонивор-е, туғибсан-ку, жимсан-а? Жонивор-е, эркак туғдингми ё ургочи? Айтганимни қилмаган бўлсанг, ишинг расво. Мен гапимдан қайтмайман.

«Хуум!»

–Тушундинг-а, гап битта, сен хали мени яхши билмайсан, шу вақтгача болаларнинг онаси билан иш битирардинг, энди қўлимга тушдинг, онаи зорингни кўрсатаман. Мен бир умр гап эшитиб, шатта еб юрган одам, агар таъбимга қараб иш кўрмасанг, ҳамма аламинни оламан, эшитдинг-а? Ана шундай. –У қўлларини чўзиб бориб бузоқчани ушлади, эркак ё ургочиличини аниқлади ва хурсанд бўлганидан сигирнинг бўйига уриб қўйди. Ана энди қутилдинг. Энди сен билан ишим бўлмайди, эшакка шерик топилди, энди бир иш қилки, букача тезроқ катта бўлсин. Менга сенинг сутинг

керак эмас, болангни эмизу катта қил. Шошма, тукканингга неча кун бўлди, бузокчанг оёғида турибди, бу совукдан уни қандай сақладинг? А? Фақат яладинг. Яладингу эмиздинг-а? Агар шундай қилмаганингда ўларди, кейин сен ҳам мен каби ёлғиз- қолардинг. Биласанми, ёлғизлик нақадар ёмон экан? Ёлғизлик ҳаром ўлиш экан. Мен сен қаллаварамга бекорга жон қуйдириб гапиряпман... Сен ҳам ёлғиз, эшак ҳам ёлғиз, мен ҳам... йўқ, сен энди ёлғиз эмас ва биз биргаликда ёлғиз эмасмиз, лекин бу нарсани сен тушунмайсан, мен минг марта айтсам ҳам тушунмайсан. Мен бу ерда қанчалар азоб чекдим, ўлишимга сал қолдиму сен ҳолимдан беҳабар, узоқлигимиз бир қадам...»

Қурбон гапира-гапира хастаю, беморлигини ҳам унутди, «эиди эшикни жипсрок беркитиш лозим, оғил иссиқ бўлсин, бунинг учун ичкаридаги қорни супириш керак, аммо бел ер бошида, қўл билан олиб ташлаш осон иш эмас». У ер бошига бориб белни олиб келиш учун ташқарига чиқди, худди бошқа иши йўқдай. У қишлоқдаги сўнгги вайрона девордан ўтиб тўхтади, Дехминора дараси даҳанасидан ўтиб бораётган ана шу гала тўдаси уни юришдан тўхтатди. «Эҳтимол, улар бўрилар эмасдир, эҳтимол, қишлоқ кўчишдан бир кун бурун уллос тортиб ҳар томонга тарқаб кетган итлардир, эҳтимол...

Аммо шу қадар ит ёки бўрининг бирга бўлишига кишининг ишонгани келмайди, Эҳтимол, итлар ва бўрилар бирга қўшилгандир. Ҳар қалай ер бошига бориб белни олиб келиб бўлмайди, тезроқ бориб оғилни маҳкамроқ беркитиш керак. У яна оппоқ қор устидаги гала изларига узундан-узоқ тикилди ва иккиланиб қолди, қайтишини ҳам, юришини ҳам билмай ҳайратга тушиб турарди. Бирданига совукдан дилдираб ўзига келди ва яна иситма олаётгандай бўлди, уйига етиб боролмаслиги мумкин. Қайтди, тошу деворларни ушлаб қайтди, аммо уйга кирмасдан оғилга борди ва шу пайт у ёлғиз эмас, ҳамроҳи борлигини сезд. Яна меҳмон ҳам бор. У бузокчанинг рангу шакли қандайлигини кўрмасди. Аммо бузокча ҳам бу окшом илк бор одам овозини эшитди-да, унинг шаклу шамойили қандайлигини дурустроқ кўрмасди, ҳайрон эди. Бу махлук овоз чиқаради, гапиради, унга нормаълум нарсаларни айтади ва қўл ҳам узатади, унинг онасига дўқ-пўнса қилади, аммо уларнинг ҳеч бирини бузокча тушунмайди – бузокча-да...

Қурбон эса бу хусусда ўйламайди ҳам, унинг фикру хаёли эшик олдидаги қорни тозалаш ва беркитиб бўрилардан сақлаб қолиш билан банд.

Унинг қўллари совуқ еди, панжалари қотди, касаллик акси, бўлмаса бунақанги ишлар унинг учун ўйинчок, нафаси билан ҳам эритиб юборарди, аммо ҳозир нафаси оғзидан чиқарди-ю, лабларида муз қотарди. Хаёлида нимадир уй ёнидан ўтгандай, ё уйга киргандай бўлди, эшикни ёпди, ёпилмади, қор қўймасди, қорни тепиб-тепиб оғил ичига титиб юборди, ташқаридаги қорни ҳам оёқлари билан у ёк-бу ёкқа суриб ташлади, эшик қарийб жипслашди, аммо эшик очилиб кетмаслиги учун орқасидан тираб қўйгани ҳеч нарса тополмасди. Яна бир нарса ўтди. Энди уйга кириш учун унда қучкуват қолмагани ва бу эшикни ёппай уйга бориш ўзидан ва ҳамрохларидан қўлни ювиш, холос. Эшик тиркишидан яна бир нарса ўтгандай бўлди ва кейин бир неча бош ўйнаганича қорни пайпаслаб, мулкни эгасиз билиб, йикилиб-суриниб, хезланиб, бир-бирини тишлаб, эркалатиб уйнинг орқа-олдида югурар ва гоҳ-гоҳ унинг эшигига бош суқиб ҳам қўярди. «Билганимда чирок ёндираддим». У оғилдан топган бирдан-бир нарса эшакнинг тўқими бўлди. Уни эшикнинг орқасига қўйди-ю устига ўтирди – ҳалос бўлишнинг ягона йўли шу. «Шу оқшом туриб сизлардан хабар олганимни қаранглар-а, бахтингиз қулди... Бирон милтик ҳам йўқки... Дунёнинг ҳамма иши тескари»

«Алуу! Хуухуу!»

Қурбоннинг сочи тикка бўлди, агар бўрилар бирданига ҳамла қилиб, пешонасини эшикка ургудай бўлса, у бардош беролмайди, истаса-истамаса эшик орқасидан учиб кетади.» Кел, шохингни тира, жонивор», овозини бўри эшитмаслиги учун оҳиста деди у ва эшик тиркишидан қараб уларнинг уйдан пўстакни ташқарига олиб чиқиб, бурда-бурда қилаётганини кўрди. «Ажаб!» – ҳайрон бўлди у бу не аломат эканлигини билмай. Оғил атрофини бўриларнинг гулдир-гулдири, чопкилаб бир-бирларини қувлашлари, туйнук орқасидан ваҳшийларнинг даҳшатли овози келаётганини сизди. У нима қиларини билмай қолди: туйнукни химоя қилсинми ё эшакни. Улар уввос солишиб бир-бирларига туйнукни топдик, деб хабар беришарди.

Эшакнинг оёғи остидан қандайдир овоз эшитилди – темир овози. Қурбон у ерда керакли нимадир борлигини билди. У ташқарига қаради: бўрилар уй эшигидан нари кетмай турибди, бир қисми у ерда, бир қисми оғил орқасида. Зудлик билан бориб эшак оёқлари остини пайпаслади ва кетмон ё бел дастасига ўхшаш нимадир қўли-

га илинди, олиб қараса – паншаха!.. Ақаллан биринчи бўрига қаршилиқ кўрсатиш мумкинлигини билиб, кўнгли ёришиб кетди. Шошганича эшик орқасига келиб ташқарига нигоҳ ташлади. Бирданига бўриларнинг ўзаро талашиб-тортишувлари кучайди, улар тумшукларини осмонга қилиб, тишларини иршайтириб бир-бирларини кўрkitишлари итга ўхшарди ва у яхшироқ диққат қилиб уларнинг икkitасининг думи, қулоқлари кесилганини кўрди. «Худоё, қудратингга қурбон бўлай, бу не ажойибот». Улар уриш бошлашди, бир-бирларига тиш солмоқчи бўлиб ҳамла қилдилар, қурашиб қорга йикитишарди, бошқалари эса томошабин эди. Икки пахлавон ўртасида куч синаш давом этарди. Оғил орқаси тинч, бирданига эшакнинг ҳик-ҳики эшитилди ва у кўрқиб, калтираб хангради. Қурбон гўнг ташланадиган туйнукнинг қоронғилашганини кўрди ва у шошиб бориб паншахани зарб билан туйнукка урди ва нимадир гурсиллаб ерга йиқилди. У қайтиб эшик тирқишидан ташқарига қаради: энди хайвонлар жангни тўхтатиб, ҳар жой-ҳар жойда чўнкайиб ўтиришарди: «Замона оғир бўпти чамаси итлар бўрилар билан тил топишибди». Икки жангарининг ит эканлигини билиб деди у.

Эшак хангради, сигир бўкирди, уларнинг бу ишларидан бузокча билан Қурбон кўрқиб кетишди. Бўрилар гавдаларини кўтаришди ва аста-секин эшик томон келиб унинг тирқишига кўз тикишди ва итларга ўхшаб ҳидлашди, аммо ҳалиги икки жангари уйдан яна пўстакни судраб олиб чиқди, бошқалари эшик олдида тизилишди – Қурбоннинг назарида Масчоҳ тоғининг ҳамма бўрилари шу ерга йиғилган ва уларга эгасиз қишлоқнинг бўрига айланган ити ҳам қўшилганди, ит-бўрилар, бўрилардан баттарроқ, уларнинг зарарлари шундайгина кўриниб турибди. «Қачон тонг отар экан-а?» У қаршилиқ кўрсатишга ожиз эди, овоз чиқаролмасди ва эҳтимол, бу бўрию, ит-бўрилар кетишини пойлаб фақат тонгга умид боғлаганди: касаллик ва совуқлик унутилганди. «Нахот мен тушларига кирмаган бўлсам, бўрининг эшакка чанг солиши унинг узок ҳаёлларини бўлиб юборди. «Кучим етмайди, бўлмаса, онаи зорингни кўрсатаман». У тиззасини эшикка тираб паншаха учини тирқишга суқиб, бўрининг елкасига урди ва улар саросимага тушиб бир оз нарироқка кетишди-ю, чўнкайиб ўтиришди... Яна ит-бўриларнинг овози эшитилди. «Овоз чиқарсам, улар бўриларга ташланишармикан? Йўқ, жим ўтир. Бу кунинг ҳам ҳолва бўлиб қолмасин» Калтак еган бўри нари кетди, аммо унинг газаби ҳаммадан кучли эди. Эшак

яна хангради. Гўнг ташланадиган туйнук қоронғилашди, эркак яна шиддат билан паншаха урди. Ва бўрилар уй олдига тизилишди, чамаси улар бирор ишора ё бирор саркарданинг олдинга киришини кутишарди. Сўнгра улар бирин-кетин уй оркасига ўтди, аммо ит-бўрилар хали ҳам пўстак йиртиш билан овора эди.

Ташқарида ва Қурбоннинг ичида тонг ёришди. У ўша оқшом бутун дардларини унутди; гўё палорақлик эшондан кўрққанидан танасида пайдо бўлган дард бу тундаги кўрқувдан чиқиб кетгандай бўлди. Тошни тош кесди.

Мастчоҳ водийси уфқига ёруғлик инди, осмон аввал бинафша рангга кирди, кейин оқ булутга айланди, у эшикни астагина қия очиб бош чиқариб синчковлик билан ташқарига қаради; тинчлик, паншахани қўлига олганича бемалол чиқиб, эшик олдида тик турди, атрофга тикилди, бўрилар кетган деб тахмин килса-да, аммо ит-бўрилар бу ерда қолган деб гумон қилди – агар бу кишлоқ итлари бўлса, эҳтимол, қолишгандир. ҳар ҳолда уй ичида эмас. Қурбон уларнинг хонадан узоклашганларини кўрган эди, аммо эҳтиёт бўлиш керак, чунки бу итлар у итлар эмас. У хона эшигига бориб парча-парча қилиб ташланган дастурхонни кўрди: «Лаънатилар ўрганиб қолишибди, энди ҳар куни келаверади». Уйнинг теварак-атрофини хабар олди, ҳамма ерда бўриларнинг излари, аммо улар кўринмасди. Кейин у оғил, уй йўлаги ва томдаги қорларни кураш учун куракни топиш пайига тушди. Унинг қаердалигини эслолмади, оғил ва девор атрофларини кўрди, хожатхонага кирди, курак ўша ерда деворга суяқлик турарди: «Сабил қолсин, хотира ҳам, куракнинг шу ерда эканлигини минг марта кўрдию...» Ўша ердан уй эшигигача йўлак очиб келди-да, мадори қуриди, бир илож қилиб том лабидаги қорни туширди, норвон устида туриб яна том устидаги камгина қорни пастга қуради, кейин томга чиқди. Бўрилар жойлашиб олмаганмикан, деб ҳар бир вайрона хонани назардан ўтказди, сўнгра кўзи уларнинг изига тушди, қаерга кетишдийкин, йўқ эди... Зарафшондан ўтишмайди, ё пастга кетишади, ё тепага чиқишади ва ё қайтиб келишади. У бир бел қор қуларди-ю, кишлоқ атрофига қарарди, ҳамма ерни назардан ўтказиб қор қуларди, аммо иши соғлом одамнинг ишига ўхшамасди, бу аҳволда уч кунда ҳам томдаги қорни қураб тугатолмаслигини биларди, яна қор ёғади, иши оғирлашади, мадори қолмади, энди қор ҳам қурай олмасди, оёқ-қўллари қалтирарди ва том устидан қандай қилиб тушишини бил-

масди. Кети билан сирғалиб том бошидаги қор, норвон зиналарини кийими билан супуриб тушди ва норвонга суянганича бу мадорсиэлик касалликданми, ё очликданми деб хаёлга чўмди. «Одам емаса, ўлмас экан, неча кун бўлди? Ёдимда ҳам йўқ. Бугун қайси кун? Буниси ҳам номаълум. Огилга бориб эшикни катта очди, ичкарига ёруғлик югурди.

Сигир билан эшак нафас чиқаришди, аммо бузокча онасининг орқасига яширинди, кўрқди. Қурбон ичкарига кириб унинг бўйнидан ушлади, онасининг олдига олиб кириш учун, бузокча бўйсунмади. «Кучим етмаслигини биласан-а, болача!». Сигир «хумм» деганича олдинга келди ва Қурбон таҳдид қилиб, уни кўрқитиб, боласини олиб чиқмоқчи бўлди, бузокчани итариб-итариб эшикдан чиқарди, аммо у ёруғликдан кўрқиб, яна ичкарига интилди. Қурбон уни орқага қайтишга кўймади, бир илож қилиб уйга олиб кирди ва устига эски тўнани ёпди. Сўнгра исиниш ва бирор овқат тайёрлаш учун ўт ёқди, чойдишга сув тўлдириб олов устига қўйди, кичик сатилни олиб сут соғиш учун сигирнинг олдига борди, аммо сигир йўл бермади, шохлади, тепди. Қурбон сигирнинг шохидаги арқонидан қозикқа боғлади, кашлади, яна бўлмади... Бориб бузокчани олиб келди, унинг ёнига қўйди, сигир боласини ялай бошлади, бузокчанинг думи диккайди, у бузокчанинг тумшугини сигирнинг елинига тутди. Ҳар биридан бир-икки қултум сут эмизгач, унинг тумшугини бир четга суриб, эмчақларини тортди. Сут томчиларининг сатил тагига урилган овози эшитилди ва сўнгра у эшитилмай қолди, сутнинг гув-гуви эркак жисмига жон бағишларди, кўпроқ иссиқ сут хиди. Қўллари ҳам сигирнинг иссиқ эмчақларидан қувват олди, юмшади, ҳаракати тезлашди, сўлакайлари оқди, иштаҳаси очилди... чарчади, қўлларининг мадори қуриди, энди сигирнинг эмчақларини торта олмади, оёқлари ҳам оғиррди, оғирлигини кўтара олмади; Ўтирди, челақни ўшандайинча тутиб ўтирди, челақни оёқлари орасига олди. «Қачон пишираману, қачон ичаман?»

Челақни бошига кўтарди, иссиқ хушбўй сутни ичди – тўйиб симирди-ю, челақни ёнига қўйиб сигир томонга зехн солди: «Барака топ!» Шу гапларни айтиши билан сут қарийб оғзидан келди, қоринни гнжимлади, қайт қиладигандай, ўзини бир оз енгил ҳис қилди, аммо тер остида қолди. «Оз-оздан ичиш керак экан, баднафс». Кетмон билан ургандан ҳам баттарроқ эзилиб кетди. «Сигир бўлсанг ҳам... вақтида туғдинг... Лекин янаги йил кисир қоласан, бука йўқ.

Агар йўловчи бирор бука ўтиб қолмаса, қисир қоласан. Қисир қолсанг ҳам сутдан қолмасанг бўлгани.» У сут челагига қаради, озгина қолибди, яна ичкиси келяпти, аммо зўрлик қилмаса деб кўрқади. Туришга ҳуши келмасди. Худди кишлоқ аҳли кўчиб кетгандан кейин уларнинг ҳаммасининг ўрнига ишлаб қарчагандай роҳат қилишни истарди. Қулоғи чийилларди – ҳуштак қалгандай. Челакни бир четга қўйди ва оғил устунидagi михдан арконни олиб бузоқчанинг бўйнига солди ва ана шу устунга боғлади. Эркалади, «онангнинг сутини баҳам кўрамиз» ва челакни олиб уйга кетди. Хона эшигини очиши билан юзу бошига иссиқлик урди. Эшикни яна ёпди ва челакни ўчоқ олдига қўйиб йиғиштирилмаган ўринга чўзилди. «Қайси кун экан-а? Чоршанба бўлса ётиш мумкин эмас, одам яна оғирлашади. Аммо туришга ҳуши йўқ. «Мен ношукур бандага ажаб бўлди, тақдирдан юз ўгирдим, худонинг буйруғига шак келтирдим, ношукур банда учун шанбаю, чоршанба йўқ...» ва уйкуга кетди.

Кўзини очиб ўзини бир оз енгил ҳис этгач, ўйга толди: ҳаёлида узундан-узоқ ухлаган, орадан анча вақт ўтгандай бўлди – қорлар эриб, бузоқча катта бўлибди ва энди эшак билан бирга қўшга қўшиб ерни экади, ҳаёт давом этади, аммо у яккаю, ёлғиз қолади: эшак ҳам, сигир ҳам, букача ҳам... Аммо ташқари шунчалар совуқ, серқор ва қимсасиз эди. Фақат у кўп хўрликларни бошидан кечиргач, совуғу бўрилар ҳамласи қўркувидан қутилди, унинг ҳаёлий фасли етиб келди, бу орада у сигирнинг сутию, бугдой уни билан ҳаёт кечирди, қатик ивитиш учун оклиқ йўқ эди – суту атала ичади, бугдойни сутда қайнатиб суту кўмоч тайёрларди – аммо эшак билан қўшиб ер ҳайдаш учун бузоқча мол бўлмади...

...Бир кун рўпарадаги кишлоқ томонидан эшак хангради, Зарафшон томондан қандайдир бош кўринди. Қурбон худди йўқотган нарсасини топгандай ўша томонга сукланганича анча тикилиб турди ва вужудида бир қувонч пайдо бўлди, эгаси бўлса эшагининг орқасидан келиб қолар деган умидда ўша томондан нигоҳини олмай турди. Ҳеч ким кўринмади. Эшак ҳам узоққа кетмади. Эркак «бех-бех», - деди, аммо эшак эшитмади. Қурбон эшагини оғилхонадан олиб чиқиб қўли билан жар бошида турган эшакка ишора қилди: «Кўраяпсанми жар ёқасидаги қора эшакни ... Харра, харра, харра!» унга қасд қилгандек эшак бир-икки ҳик-ҳик қилди-ю, аммо ханграмади. Қурбон эшакнинг ханграшини ва у эшак буни эшитиб келишини ё ўзи бориб уни ушлашни истарди. «Олиб келиш керак, эгаси бўлса ҳам тутиб келиш лозим, бўлмаса экин кечикади».

Унинг тахминича бу йил қор анча кўп ёғди, ҳосил яхши бўлиши керак, бунинг учун эса меҳнат қилиш зарур. «Харра-харра! Чақир лаънати, чақир! Харра-харра! Унинг бўр эшаги хангради ва унинг овози тўхтамасдан жар бошида юрган қора эшак овозни эшитди ва кулоқларини динг қилганича думини кўтариб, сабрсизлик билан йўл топиб бу томонга келиш учун у ёқдан-бу ёққа чопди. «Маълумки, сен ҳам ёлғизсан, кел жонивор, кела қол! Бўр эшакнинг ҳам кулоқлари диккайди: Бўр Қора томон овоз берар ва Қора ҳам нимадир дер, аммо Қурбон улар ҳол-аҳвол сўрашяптими ё ёлғизликдан ҳасрат қилишяптими, ё бир-бирига дўк уришяптими билмасди. «Менинг дўстим бўлсанг, чақириб олиб келасан». Лекин ҳаво қоронғилашди. Қора эрталаб яна жар ёқасида пайдо бўлди, Аммо Қурбон муродига етмади. Эртаси кун уй ва оғил эшигини занжирлаб сафарга чиқди, Палорак билан Рогни айланиб Ярмга келди – Дехминоранинг рўпарасига, аммо эшак топилмади. У қишлоқдан чиққанида Қора жар бошида Бўр билан «сухбатлашиб» турарди, ҳозир эса йўқ. У қишлоқни кўздан кечирди, жар ёқасига келиб пастга тикилди. Қора йўқ. У каналдан ўтиб Бўр олдига боргандир деб ўйлади. Дехминорани дикқат билан кўздан кечирди, Қора кўринмади. Бўрнинг оғилда эканлигини биларди. Ниҳоят, чарчаб ҳолдан кетган Қурбон яна узундан-узок йўл босиб тепага чиқишни истамади.

Зарафшондан ўтмоқчи бўлди, аммо ундан олдин Ярмни яна бир бор айланди, фақат мачит ва унинг ёнидаги бир кулба бузилмаганди. Кулба ичидан «мў-мў» деган овоз аранг кулоққа чалинар ва яна жимиб қоларди, бошқа теварак-атрофда ҳаётдан бирор нишона йўқ эди. У нафас ростлаш ва мўлаётган нималигни билиш учун мачит эшиги яқинига ўтирди. Товуш анчагача эшитилмади ва Қурбон ўрнидан туриб ёпик эшик олдига борди-да, калта-калта йўталди. Жавоб эшитилмагач, овоз чикарди:

–«Бирор киши борми? Ичкаридан аввал нолиш садоси эшитилди, сўнгра зораю меҳрибонлик.

–«Вой, келганингга ўлай, қоматингга жоним, Ражабмахмад, келдингми-е?» –Эшик очилди ва Қурбон қаршисида букчайган кампирни кўрди: сочлари пахтадай оппоқ, у кир рўмол остидан яна равшанроқ кўринарди, кўзлари ичига ботган, лаблари пўрсилдоқ босган.

–Ассалому алайкум, буви!

–Маҳмаражабмисан?

Сўрашидан унинг кўзи яхши кўрмаслиги маълум эди, шу боис-

дан ҳам ҳар замон ўглининг номини айтиб чакирарди.

– Мен Маҳмаражаб эмасман буви, Мен – Қурбон, Дехминорадан.

– Янги Мачоҳдан келдингми?

– Йўк, мен кетмагандим.

– Хаёлимда Янги Мачоҳдан келгансан, Маҳмаражабни кўргансан... Имонсиз Маҳмаражабни... наҳотки сен онангни шу аҳволга ташлаб, янги Мачоҳга кетсанг. Аҳволимни қара, қаландарларга ўхшайди, кўрган одам кўрқадн. Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада. Бу замоннинг болалари шу-да, бошқа бир мамлакатни айтсанг чопишади, ўз йортингни обод қил деса, мотам тутишади. Кир, чой қилай... Мачоҳининг уйидан қуруқ оғиз билан кетиш яхши эмас. Олти ойдан буён одам афтини кўрмадим, кўзим ҳам яхши ўтмайди. Дехминорадан бўламан, деддингми?

– Ҳа.

– Дехминорадан бўлсанг, кимнинг ўғлисан?

– Амирбекнинг.

– Даданг борми, бувинг борми?

– Йўк...

– Э!.. Сен менга тоганинг ўғли бўларкансан-ку. Кир, қара қол!

Қампир қоматини тиклашга ҳар қанча уринмасин, бели қолипга солингандай тўғри бўлмасди. У пўстакни судраб келиб ёруғликка, эшик олдига – ташлади, ўша зайлда – дол сурат дастурхон, косада қатиқ олиб келиб унинг олдига қўйди, аммо ўзи ўтирмади.

– Чой керак эмас, буви, қатик бор бўлади, сигирингиз борга ўхшайди-а?

– Бор болам, бор.

Қурбон ўз ҳаёт тарзини сигири борлигию, оклиги йўқлигини айтмоқчи бўлди, аммо ўзини тийди, шундай бўлса-да, асосий мақсадини айтди.

– Менга эшак керак, буви.

– Эшак? Ўтинга борасанми?

– Йўк, қўш ҳайдайман.

– Менинг эшагим йўк, аммо битта Қора эшак келиб-кетиб юради, билмадим кимнинг эшаги бўлса, қундузи пайдо бўлиб кечаси ғойиб бўлади, хаёлимда ётар жойи – Ярмининг ер ости йўли, биласан-а? Ўша йўлдан келмадингми?

– Йўк, адирдан келдим.

– Ўша йўлдан борсанг, топасан. Бугдойинг борми?

– Бугдой керакми?

–Агар ортикча бўлса... Яна, хабар ол, эшакни олиб кетсанг, ўша томондан «ҳоой» деб қўй....

Қурбон ер ости йўлидан ўтди, аммо эшакни топмади, узоқ йўлга юришга мадори йўқлигини билиб бир иложини топиб ўтиш учун канал бўйига тушди. Канал ёкалаб кетди ва кўзи сув қаердандир олиб келиб канал ўртасига ташлаган дарахтга тушди. Ўшанинг устидан ўтмоқчи бўлди, аммо бу томондан оёқ қўйиш имкони бор эдию, у томондан эса йўқ. шунинг учун яна олис йўлни босиб уйи эшигига етганда қандай қилиб Қора эшак ундан олдин бу ерга етиб келганлигини кўриб ҳам шод бўлди, ҳам хайрон. Қора оғил эшигига кулоқ солар ва пишкирарди, у одамни кўриши билан қочмоқчи бўлди. Қурбон ҳам қулай фурсатни бой беришни истамай, дўпписини қўлига олиб эшак томон чўзиб «бех-бех» деди, аммо Қора ундан кўркиб қочди ва оғил орқасига ўтди. Қурбон унинг изидан борди. Қора яна қочди, энди у қайтиб оғилдан Бўрни олиб чиқиб бўйнидан арконини ҳам олмай оғил орқасига олиб ўтиб тўсинга боғлади ва уни ханграшга мажбур қилди. Бўр хангради. Қора қайтиб орқасига қаради, йўлидан тўхтади. Бўр томонга келди, яқинлашишлари билан бир-бирларининг тумшукларини ҳидлашди, бўйинларига суркалишди, гўё иккови бир-бировини қачонлардан буён кўрмагандай, соғингандай, сўнгра бир-бирларининг кулоқларига нималардир дейишдию, аммо маъқул бўлмади чамаси, қадларини ростлашди, бир-бири билан кўришмоқчи бўлганида бўйнидаги аркони халал берди. Маст бўлган Қора баландрок сакраб Бўрнинг бўйнидан босмоқчи бўлди ва шундай ҳам қилди: Бўрнинг бўйнига оғиз солиб тишлаб, қўйиб юборишни истамас, борган сари қаттиқрок тишларди. Бўр қочиб ўзни қутқармоқчи бўларди, аммо аркон унга халал берарди. Аммо Қорани тутишга ёрдамлашарди, аркон Қоранинг олдидан ўтиб, бир учи козиқда, бошқа бир учи эса Бўрнинг гарданида эди. Қурбон Қорани ушлаш учун оғил девори ёнидан ўтиб олдинга борди, лекин бўлмади, унинг бўйнидан ушлашга ушладию, аммо кучи етмади.

Қора зўр бериб арконни узиб, Бўрнинг гарданини қўйиб юборди-ю, Қурбонни олдинга судради ва у эшакни тутишга кучи етмай, икки-уч қадам ташлади-да, қўйиб юборди. Қора ханграганича жарлик томон чопди, каналга тушди ва Қурбон унинг келган йули билан кетаётганини тушунди.

«Сабил ов ўз оёғи билан келдию, қўлга тушмади», – деб қўйди нчиди...

...У эрталаб копга бугдой олди, Бўрга тўким уриб минди ва яна Ярм томон жўнади. Аммо Бўр шунча йўл юрса-да, ер ости йўли олдига келганда оёқларининг томири тортди, калтаклашу «хи-хи»лаш билан иш битмади. Курбон Бўрни бир бутага боғлаб кампир хузурига пиёда боришга мажбур бўлди, бугдой, аркон ва халачўпни олиб кетди, тешикка кираверишда Қорага дуч келди. Қора ундан кочмади, балки Курбонни қандайдир дарранда деб ўйлаб, кулоқларини шалпайтириб унга томон чопди ва шу лаҳзада халачўп еб тўхтаб ҳайрон қотди у, орқага ҳам, олдинга ҳам юришни билмасди. Курбон чакқонлик билан унинг бўйнига аркон солди, тумшугига халқа қилди ва думғазасига яна бир халачўп туширди. Ярм йўли томон тортди. Қора бўйин бермасди, аммо эркакнинг бошқа зарбаларига дуч келгач, унинг кетидан юрди. «Ана шунақа, минг қилсанг ҳам қўлимга тушдинг. Қочиб қаерга ҳам борардинг?», – голиблик билан дерди Курбон. У ер ости йўлидан чикди, эшак қўлидан чиқиш учун яна икки-уч марта зўр берди. Аммо халқа солинган тумшуги бунга йўл бермасди. У Қорани ўриikka боғлади ва кампир олдига кетди. Буви ҳовлидаги офтобшувокда ўтирарди.

– Мен келдим, она.

Кампир бошини кўтариб унга узоқ тикилди ва танигач деди:

– Яна келдингми?

– Ҳа, бугдой келтирдим, – копни кўрсатиб деди Курбон.

– Э, баракалло!

Кампир ўрнидан туриб, уни уйга таклиф қилди. Курбон кўнмади.

– Эшакни ҳозиргина топдим...

– Топдингми?

– Ҳа, буви, ҳеч нарсa керак эмас, озгина қатик берсангиз бўлди.

– Қатик. Э болам, наҳот қатик сендан азиз бўлса.

– Оқлик учун.

– Ҳа, қадамларингга жоним!

Курбон бу гал ҳам гапни чўзмади. «Унинг аламини янгилаш не ҳожат?». Дўлчада оқлик олдию, қайтди. Эшакни ер ости йўлидан олиб ўтди, Бўрнинг тўкимини олиб Қорага урди, минди ва Бўрнинг нўхтасидан тортди. «Энди зўрни кўрайликчи, нима қиларкан!» – дея уни оёқлари билан нихтади. Қора ҳали ҳам бўйин эгишни истамасди. Устидаги одамни йиқитиб қочишни ўйлар, аммо ноилож. Нўхтаси борган сари таранглашарди. «Ҳали сенга кўрсатаман, хайвон!»

Рог кенглигининг бурилишида Қоранинг дами қайтди. «Ўлсанг ҳам тушмайман. Бу нимаси? Нафас қайтиш ҳали олдинда». Қора яна тўхтади, кадам босмади. Қурбон тушиб нўхтасидан судради. Қора бир кадам ҳам босмас, бош тортар, арконни бўйнидан чиқариб қочмокчи бўлар, аммо эшакларнинг феълини билган эркак бундай ҳаракатларга алданмай, нўхтани маҳкамрок ушларди. Бўрга у қадар аҳамият бермас, у ҳали одамдан қочадиган бўлмаган, ҳайдаса ҳам орқасидан кетаверарди, аммо Қорани қаттиқрок тутиш керак: «Хи!» муғамбирлик қилма. Ё терингни шилиб тиркиш қиламан, ё силу зардоб қиласан...» Сени ишлатаман деб бир умр жилов солмайман, ром бўла қол хайвон! Ваҳший бўлиб, нўхтасиз юрибсан! Хи! Ҳанграшинг осмон қулоғини қар қилади-ю, аммо битта тепачага чиқа олмайсан, муғамбир. Хи, дейман! Бўрига ем бўмага-нингга шукр қил. Хи-е!» Қоранинг бўйнига халачўп солди. Тилсиз хайвон авваллари бошига кўп халачўп еган бўлса керак, қулоқларини осилтириб, жувоз мисол айланмокчи бўлганди, Бўрнинг унинг тўқими орқасига боғланган арқони халакит берди. «Ҳаёлингда тўқимни олиб яна Бўрга уради деб, ўйлайсанми, йўк, хотиржам бўл, Сени нима қилишимни биламан».

...У ўша ишни қилди, уриб, қалтаклаб Деҳминорага олиб келгач, икковининг олдига бир оз беда ташлади, бир-бирларига етмаслиги учун арконларини қалтарок боғлади, кейин ер бошига бориб, кузда у ерда қолдириб келган омовчи тишлари, бўйинтурукни ҳабар олди ва оғил томига яшириб қўйган гаврон ва тиркишни олиб, эшакларга яқинлашди ва бош силкитиб жасорат кўрсатиш вақти-соати етганлигига ишора қилди.

«Ана, энди» ҳунарингни кўрсатасан, зўрлигинг маълум бўлади. Бу сафар уларни худди ҳўп вақтида боғлайдигандай қилиб бўйинма-бўйин боғлади ва олдига солди. Қора икки-уч кадам ташлаб, қочмокчи бўлди, аммо нимагадир қокилгандай бўлиб узокқа кетолмади. Вазни ва Бўрнинг бўйнидан боғланганлиги уни узокрок кетишга қўймасди: «Ҳа, ҳа... қочу қандингни ур! Шу зайлда бўйинларидаги арконларини ечмай, уларни бўйинтурук олдиғача олиб борди. Бўйинларига бўйинтурукни илди ва тиркиш ёрдамида омовчи ўқини боғлади, омовчи учидан олган тишни қайтадан солди ва гавронни ўққа урди. «Хи-хи!»

Эшаклар ҳаракатга келди. Омовчининг тиши ерга ботди, кузда ағдариб қўйилган ер тупроғи майдаланиб борарди. Аввалига у фақат омовчини ушлаб «хи-ю, қайт» деб қўшни айлантиради ва муайян

бир муддатда ерни қўлдан чиқариб, уруғ сепиб мола босади-да, хотиржам юраверади ва у томони баҳору кузнинг тез ёки кеч келишига боғлиқ деб ўйларди. Шундай ҳам бўлди, аммо осонлик билан эмас. Қора ҳеч тан бермасди, ё умрида иш қўрмаган эшак эканми, ё ўз ҳолича юришни ҳаммадан аъло деб билса керак, зеро Бўр эса қўшчининг истак - хоҳиши билан ишласа, у аксига юрар, ё олдинга кетиб Қурбонни асабийлаштиради... Кейин Қурбон унинг бошини ерга эгдириш учун қасддан гаврон кўтарарди. «Ҳайвон, ҳали ҳам менинг қўлимдан чиқиб кетаман деган умиддамисан?... Айтдимку, терингни тиркиш қиламан», – деб... Бундай лаҳзаларда Қурбон қизарар, ички газаби юзига урилар, ахлу аёлини ичида дашном берар ва Қоранинг устига калтак ёғдирарди. Бу дўстлар ва ёлғизлик фироқи эди.

«Биттаси хабар олай демайди-я... Наҳот Бўстон ҳаммага маъкул тушган бўлса, биттаси ҳам қайтмади...» Майсалар, утлар барабар кўкарди. Қурбон сигиру бузоқ ва эшакларни майсалар ичига кириб кетмаслиги учун қайтариб турар ва кўпроқ дара ичига ҳайдар шу сабабдан бир кун эмас, бир кун терию суякларимни ўша ердан топишмаса деб хавфда эди. Бу орадан Қурбон аёллар қиладиган ҳамма ишларни ўрганиб олди. Сигир соғди, қатик ивитди, қув урди қурит қилди. Кампирни икки марта хабар олди ва ҳар гал борганида Мастчоҳдан бирор киши келдими, йўқми деб сўрар ва унинг «йўқ» деганини эшитиб: «Биз ҳеч кимга керак эмас эканмиз-да, дерди. Фақатгина бугдой бош торганида геологлар бу маконга келишди ва унинг меҳнати ҳосилини кўришиб, бошқа ерларда нам кам бўлди, уруғ ердан униб чиқмади, дейишди, у ҳаёлга чўмди. Кеча-кундуз экинни эҳтиёт қилиш, паррандаю, ҳайвонлардан саклаши учун шу гапнинг ўзи етарли эди. Дехминорада энг аввало, галлани эҳтиёт қилишарди – чала думбул бўлган бугдой билан арпани чумчуқлар тўпланишиб, еб кетишмасин деб, ҳатто, дарахт ҳам экишмасди. Шу бонисдан Қурбон бугдой бош тортиб то пишиб етилгунга қадар ер бошида юриб чумчуқларни кўрирди, фақат саратон ойининг охирларида у бу ишдан қутилиб, экинга ўроқ солди, ўрди, хирмон қилди, яна эшакларни бўйнидан боғлаб «хўп» ҳайдади, бугдойни янчди, совурди, сомону донини айирди ва худди зоғ каби қишнинг келишини қутиб турди.

...Кунлардан бир кун рўпарадаги соҳилда чангни осмонга кўтариб, юк машинаси пайдо бўлди. Қурбон ҳар қанча бақириб, қўл силтаб машинани ўзи томон чақирмасин, муроди ҳосил бўлмади. Ма-

шина на қайтарди, на тўхтарди, на хайдовчиси унинг ҳаракатларини инобатга оларди. Сочу соколлари ўсган Қурбон қанот чиқариб, Зарафшон узра парвоз қилиб машинага етиб олишни ва унинг бола-чакаларини кўрдими, йўқми, улар соғу саломатми, сўрамоқни истарди. Аммо қаноти қайрилган бу куш парвоз қилиш қудратига эга эмаслигини тушуниб етгач, ҳолсизланганича деворга суяниб ўтириб қолди.

Машина кўздан ғойиб бўлди, энди унинг кўкка кўтарилган чангларигина кўзга ташланарди, холос. Зормонда Қора унинг гашини келтирарди. Яна у яна тепалик устида пайдо бўлди, кулоқларини диққайтириб Дехминорага тикилганича хангради. Аммо Бўр каерда? У Бўрни тополмади. Машинани қайтишида тўхтатиш учун пиёда йўлга тушди, чунки тепаликка йўл йўқ, истаса, истамаса машина орқага қайтади. У ҳар вақтдагидан тезроқ юрарди, ё ниманидир топиш, ё бирор омонатни кимгадир топширмоқчи эди. Тез юрарди – қарийб чопарди, йиртиқ чоригининг орқасидан тупроқ сочилиб, чанг чиқишини кўрмасди, бадани қизиб кетди, худди кўш хайдаган, ўрок ўрган, хирмон янчган кунларидаги каби терлаб борарди, аммо ҳозир Рогнинг тоза ҳавосида баданидан – тўн остидан чиқаётган тер ёқмади. У бадани ҳидини бошқалар билмасин, деб олдинга боришни истамасди, қадами сусайди, аммо оёқлари беихтиёр олдинга тортарди; «Ҳ-хо-хооой!» бирданига кўлини кўтариб қичқирди у ва шу дақиқаларда худди қанот чиқаргандай олдинга чопди.

–Ҳо-хо-хооой! Тўхта! Тўхта! У машина чанг кўтариб узоқлашиб кетади, деб ўйлаганди, аммо машина унга томон келарди, Унинг яқинлашиб келаётганини кўриб, терларга пишиб уват бошига ўтирди.

Машина ундан бироз нарироққа ўтиб тўхтади, аммо Қурбон олдида бормади. Бакириб-чақирганидан пушаймон бўлгандай ўзини четга тортарди.

–Ассалому алайкум, Қурбон ака!

–Ваалайкум ассалом! Фарҳодмисан?

–Ҳа, – жавоб берди дехминоралик Фарҳод. У ҳарбий хизматдан кейин шофёрлик курсини битирган эди.

Улар қучоқ очиб кўришдилар ва узоқ вақтгача бир-бирларини оғушларига олиб туришди. Ҳар иккови йиғларди, унсиз йиғлашарди, фақат гавдаларининг титрашларидан уларнинг йиғлаётганларини сезилиб турарди.

–Келдингми, бутунлай келдингми? – бир-бирларини кўйиб юборишгач сўради Қурбон.

–Йўқ, – бош силкиди Фарҳод. Эшонни олиб келдим, Одина эшонни. Бўстоннинг обу хавосида туrolмадилар, касал бўлишди.

–Ҳа, шундай дегин, мен сени бутунлай келган ёки мени олиб кетгани келди, деб ўйлабман.

–Сиз учун келдим, ака, эшонни қолдираману сизни олиб кетаман.

–Йўқ, мен кетмайман, агар мен кетсам, ярмлик кампир тамомила ғариб бўлиб, уйда ёлғиз ўзи қолади. Йўқ, мен кетолмайман. У айланиб ўтиб машина кабинасида ўтирган эшонни зиёрат қилди. Хол-аҳвол сўрашди.

–Машинанинг тепасига чиқинг, Палоракда хол-аҳвол сўрашамиз, – илтимос қилди Фарҳод. Қурбон машина устига чиқди ва у йўлга тушиши билан юз-кўзларига шу вақтгача урилмай турган шамолни ҳис этди. У машина тепасидан кампирни кўриш учун бир марта Ярмга тикилди, аммо у кўринмади. «Кетаётиб хабар оламан!» – у бу фикрни хаёлидан ўтказиб, яна нима учун бундай деганини ҳайдовчи тушунмай қолмасин деб, – ён томондан унга қаради. Сўнгра нима қилай, деганича ўйланиб қолди. Машина тайёр. У ўйининг охирига етмасданок, машина уларни етказиб келди, аммо Одина эшоннинг қаерга бориши маълум эмасди. Уйларининг аҳволи маълум.

–Мачитда тушаман, – деди эшон. Аммо Қурбон уни ўз уйига олиб бориш истагини айтди. Бироқ эшон бува бу истакни қабул қилмади, Чунки унинг ортикча гап ва ўринсиз рафторларга ҳуши йўқ эди. Фарҳод унинг кўрпа-тўшагини орқалади, бошқа нарсаларини Қурбон кўтариб мачитга олиб киришди.

–Ҳамма соғ-саломатми? Болалар яхшими?– сўради Қурбон.

–Ҳа-а, – чўзиб жавоб берди Фарҳод ва бундан Қурбоннинг юраги орқасига тортиб кетди. –Сен бил-у, худо, ростини айт.

–Яхши, ака, яхши... фақат ҳозирча обу хавосига ўрганолмаяпмиз.

–У томонларда ёгингарчилик бўлмабди, дейди. –А?

–Ҳа, ака бир оз фарқи бор.

–Сен яна қайтиб кетасан-а? Мен бугдой берай, болаларга олиб бор.

–Агар ўзингиз ҳам бирга борсангиз, олиб кетаман.

–Йўқ, мен кетолмайман, бу ерда ишим бор, Истасанг, бугдойни

юклайман, курут бераман.

–Олиб кетмайман, ака.

–Отангнинг арвохи ҳурмати, олиб кет. Ким билади...

–Болаларга ичингиз ачиса, бирга борасиз.

–Йўқ, йўқ, сен бир савоб иш қил... Сенга ҳам бугдой бераман.

–Мен юз жойдан бугдой топаман, аммо сиз, албатта...

–Нима учун албатта, ё...

–Йўқ, ҳамма соғ-саломат.

Қурбон ўйланиб қолди. «Майли айтганинг бўла қолсин. Тайёр машина, хабар олиб келаман».

...Машина Қурбоннинг эшиги олдида турарди. Бугдой солинган қопларни машинага юклашди, аммо ҳампадаги бугдойга қўл уришмади.

–Энди кетавер, Фарход, мен бормаيمان.

–Сиз қанака одамсиз, ака?

–Туширинг, бугдойларингизни! – Фарходнинг жаҳли чиқди.

Қурбон узок вақт бошини қуйи солиб турди ва кейин қандайдир хулосага келди, шекилли, унга юзланди: Бундай бўлса, сигиру буюқни ҳам юкла. Кейин Ярмда бир зум тўхтайсан. Мен кампир билан хайрлашаман... ва яна... Йўқ! Бир шарт билан минаман: олиб борасану, яна олиб келасан...

МАҲКАМ ПЎЛАТ

*Маҳкам Пўлат 1940 йилнинг 29 майида Хўжандда тугилган. Хўжанд давлат олийгоҳини битириб, бир неча йил маориф соҳасида фаолият кўрсатган. Студентлик даврида ноқ бадийий ижод билан шугулланган бўлиб, шу кунгача «Умр ме-
васи», «Ўтган кунлар» каби асарлари чоп қилинган.*

1984 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

БУ ҚАНДАЙ ҒАВҒО?!

(хикоя)

Аввалибахорнинг рутубатли, ёмғирли кунларидан бири. Момақалдирок еру осмонни ларзага соларди. Бир гуруҳ кишилар полковник – Зафар Маҳмудовга бир «рахматнома» ва уч дона меҳчагул беришиб: «Хизматингиз учун раҳмат» - дея «тантана»ли ва-знятда уни ишдан бўшатдилар. У мажбуран истеъфога кетди.

Полковник – ўрта ёшларда, аммо анча бардам, кўриниши йиғитлардек эди.

- Ташаккур, ўртоқлар! – деди у дўстларга жавобан жойидан туриб, - агар иш давомида бирор кишига қаттиқ тегиб, озор берган бўлсам, узр, роз бўлинглар.

Киши дардини иссиғида у қадар ҳис этмайди, деганлари рост экан, у киши ҳам бу адолатсизликдан аввалига заррача хафа эмасди. Чехраси очик, одатига кўра бегаразона кулимсираб гапирарди. У жойи, вазифаси бошқаларга лозим эканини яхши биларди... Ахир унда, пул йўқ эди-да!..

Аммо кимдир бу ахволдан беҳабар полковник ишда хатоликка, ислоҳ қилиб бўлмайдиган камчиликка йўл қўйган чоғи, деб ўйлаши ҳам мумкин эди. Йўқ, ҳеч вақт бундай эмас!

Зафар Маҳмудов ғайратли, саводли, ҳалолкор ва яхши инсон... Аммо...

... Полковник бекорчилик кунларида неча эшикка бош суқди, аммо иш топилмади... Икки- уч кун йўл бўйида ўтириб сигарет ва қурут сотди. Бу ишидан ўзи уялди!..

Ғам одами занглаган темир сингари адо-ю, абгор қилиб кўяди. Полковник ўз кадрига қуюниб, мумдайд эриб борарди: баланд бўйли, қадди қоматли, серғайрат ва абжир киши оз вақт ичида сўлиб, маънос бўлиб қолди.

Полковникнинг кўпгина ёр-дўстлари, улфату ошнолари бор эди. Йиғирма тўрт йил бадалида шаҳарма-шаҳар, ноҳияма-ноҳия кўчиб, уй-ҳаёли ўқиш ва иш билан банд эди. Ҳатто ноилжликдан лозим бўлган фотиҳа-ю, тўйларга ҳам боролмасди. Борса ҳам жуда озига борарди. Хотину болалари унинг дийдору суҳбатига ҳеч тўймасди.

... Меҳнат қилиш айб эмас. Ғарлик ва ўғирлик, порахўрлигу ёлғончилик, иккиюзламачилигу сотқинлик айб... - деди у дард-

манд хотинига ва эртасига мардикорлик қилишга чикди...

Мана, бир неча кундирки, сахардан-шомгача меҳнат билан овора. Меҳнат булганда ҳам огир меҳнат. Аммо, муҳими шундаки, пул топади. Ахир, пулсиз яшаш гўрда ётгандан ҳам баттар! Халк ибораси билан айтганда, пулсиз киши ҳолига «маймунлар йиглайди!»

Ҳаммаси маъқул эди-ю, бир нарсаси асаб ва юрагини тимдаларди. Баъзи соҳибкорлар мардикорларга нисбатан дағал муносабатда бўлиб, каттиқ тегардилар.

- «Тур ўрнингдан, бу ер сенга дом отдых эмас!».. таъна қиларди юзи лагандай келадиган ёш, семиз иш хўжайини юк тўла замбарни бир лаҳза ерга қўйиб нафас ростламоқчи бўлган мардикорга кўз олайтириб.

«Тез-тез овқатни еб, ишнинг пайдан бўлинглар!» - каттачилик билан буюрарди хушлибосли бойвачча йигит лабига қимматбаҳо сигаретни қистирган ҳолда, - қимки муғамбирлик қилса, эртага ишга келмай қўя қолсин!».

Полковник бу таъна-тазийқларга тоқат қиларди, тишини-тишига қўярди.

...Бир хонадонда ишлашаётганда, ғишт тугаб қолди. Иш буюрувчи, Зафар ва яна икки мардикорни машинага миндириб бир жойга олиб борди-да, юк машинасига талайгина ғишт юклатди. Кейин, ҳисоб-китоб чоғида ғишт хўжайини билан баҳс-талаш бўлди: ғишт сотувчи минг дона ғишт фалон пул дерди. Соҳибкор эса: «Йўқ, хом ғиштининг нархи бундай. Фалон сўм бераман, вассалом!» дерди. Ғишт олувчи очикдан- очик ноинсофлик қиларди.

- Нега ўзим ғишт қўйиб сотмайман? Ўз ихтиёримча ишлаган бўлардим... - бу фикр кейинроқ полковникнинг миясида яшиндай пайдо бўлди. - Шундай қилганида касу нокасининг иллату миннатини эшитмасдим. Халқимизнинг: «Қўлингни ишда ўроқ қилу ўроқчининг миннатини эшитма, қабилда ишлайверар эдим». Ана шу ҳаёл уни бир неча кун тинч қўймади.

Бу кеч у гарчанд чарчаб уйга қайтган бўлса-да, томоғидан дуруст овқат ўтмади. Татби хира, хуши паришон эди. Ўзини овутиш учун бир канча эски рўзномаю журналларни олиб варақлашга тушди. Аммо бир-биринга уланган ҳаёллар уни ҳар кўчага бошларди: у ўрта мактабни тугатгандан сўнг, ҳарбий билим юртига ўқишга кирди ва ўша кундан бошлаб то тунов кунгача тирикчилиги ҳарбийча тарзда давом этиб келарди, тиниб тинчишни билмасди. Тўғри,

карийб чорак асрлик иши давомида баъзи «хатолик»лар ҳам юз берди. Аммо у «гуноҳ»лар баъзи ҳамкорлар ва хушомадчиларнинг савобидан авлорок эди. «Бошингга қилич келса ҳам, ёлгон гапирма!» - дерди таниш-билишларига ва ўзи айтганига амал қиларди. Ҳа, бир сўзлик унинг вужудига сут билан кирган эди...

- Армияга – Ватан хизматига ҳамма тоифадаги кишиларнинг фарзандлари баробар даъват этилсин, - дерди у ҳар сўзида каттият билан. – Одамларни хилларга ажратиш гуноҳ, балки жиноят ҳамдир...

Ана шундай кайсарлиги, бемуросалиги эвазига бир неча марта ноҳақ «қалтак» ҳам еди. Ана, оқибат «қискартириш»ни баҳона қилишиб, ҳатто яна бир йил ишласа нафақа ёшига етишига ҳам карамай, ишлаб турган вазифасидан озод қилдилар... Катта йўлнинг ўртасида қолдириб: «тўрт томонинг қибла» дедилар...

Бечоранинг туни билан уйкуси келмади. Гоҳ у, гоҳ бу томонига ағдарилиб, дардмандай нафас оларди. У бугун эрта сахарда уйкудан турмади. Хотини ҳам эрига раҳм қилиб, дилида: «бечорагина эркак обу адо бўлдилар. Дам олсинлар» деб уни безовта қилмади.

Маҳмудов чошгоҳдан сўнг уйидан ташқарига чиқди. Куз милклари бир оз шишган, бемаҳал оқарган сочлари паришон эди. У ювиниб нонушта қилгач, тоза уст-бошини кийиб кўчага чиқди.

Ўтган куни Зафар максadini бировга билдирмай баъзи кишилар билан гаплашиб, маҳаллада хандақ казишаётганини билиб олган эди.

Нихоят, ахтариб-ахтариб, ўша жойни топди. Дарҳақиқат, эскаватор гулдираб ишлаб, ер казирди. Катта машиналар бир-бирининг изидан келишиб, сариқ, тоза тупрокни ортиб кетарди. Шағал аралаш сариқ тупрок кишининг ҳавасини келтирарди.

Маҳмудов қурилиш саркорини топиб сўради:

- Тупрок канча, биродар?

- Бепул, канча керак бўлса олаверинг – деди қора кўзли, хушкомат йигит.

- Мен рости билан сўраяпман. Бир машина тупрок неча пул? – хижолатли оҳангда яна сўради полковник.

- Мен ҳам рости билан айтаяпман, - деди йигит ҳам қулимсираб. -Тупрок бепул. Фақат ортиш ва ташиш пулини берсангиз қифоя.

Зафар йигитнинг катъий оҳангда айтган гапларига ишониб:

- Ташаккур ука, минг раҳмат! – дея миннатдорчилик билдирди. Шу аснода янги келган машина фишшу вош қилиб, неча бор орқа-олдинга юриб, нихоят тупрок олиш жойида тўхтади, шофёр кабинадан тушиб, битта-битта қадам ташлаб дарахт соясига Зафар ва йигит олдига келиб ўтирди.

- Бу кишига тупрок керак, - деди йигит шофёрга қараб.

- Майли, бемалол, - деди пемонасида йилтиллаб турган тер томчиларини кўрсаткич бармоғи билан сидирган шофёр Зафарнинг юзига боқиб.

- Исмнингиз нима? – сўради полковник шофёрдан.

- Исмим Замир.

- Менинг исмим Зафар. Зафар Махмудов, - деди тупрок олувчи ва қўлини Замир томон узатди.

- Бир мошин тупрок канча туради? – саволомўзона тупрокка боқди Зафар.

- Беш сомонданга ортади. – Боши билан машинаси томон ишора қилди шофёр. – Агар олиб борадиган жойингиз шаҳарнинг ичида бўлса мен беш сомонданга элтиб ташлайман. Шаҳар ичидан узокроқда бўлса, нархи ошиқроқ бўлади. Чунки ёнилғи қиммат... - гапни лўнда қилди шофёр.

Зафар бир пас ўйланиб, бир машина тупрок неча донга гишт бўлиши ва уни неча пулга сотишини ҳаёлан ҳисоб-китоб қилди.

- Сўнг тупрок ортқиш ва ташишни бир оз арзонлаштириб савдо қилди-да, рози бўлди.

- Фақат бир илтимос, гап ўз орамизда, - полковник Замирнинг тирсагидан ушлаб икки-уч қадам юрди. – Гап шуки, ёнимдаги нақд пулим озрок. Агар ҳа десангиз, қамига бир янги гиламим бор, бориб кўрасиз, маъқул бўлса ўшани ҳам бераман.

Хуллас, гап пишди. Замир ўн машина тупроқни элтиб, Махмудов ховлисининг ёнидаги ялангликка бўшатди. Зафарнинг ҳисобига кўра ўн машина тупрок йиғирма беш, ўттиз минг донга гишт бўлади. Ўттиз минг гиштнинг ҳар минг донаси қамида йиғирма сомондан олти юз сомон... - эҳ-ҳе...

Полковник ичида хурсанд бўлиб, ўзини қўл-оёқларига қувват югургандай ҳис эт-ди. Қасрдандир гишт қолипни топиб ўша кечқурунок ишни бошлаб юборди...

Ҳамма иш яхши, хоҳишга яраша эди. Аммо!.. Зор колсин, шу «аммо!».

Бошқа кун тушлик пайтида икки киши ўзаро гаплашиб, гиштрэз олдига келишди. Бирини ўрта бўйли ва ўрта ёшларда орикдан келган кўса. Иккинчиси баланд бўйли кексароқ киши. Полковник ҳар иккисини яхши танирди, иккови ҳам шу маҳалладан.

Кўса-яқин вақтларгача сотувчилик қилиб юрарди. Ишдан ҳайдалгач, харомхўрлик йўлига кириб устозсиз, тарбиячисиз ўзича мулло бўлиб олган. Иккинчиси авваллари муаллим эди. Ҳозир эса рассомчилик билим юрти хўжалигининг ишчиси. Қарилликда эшак-ўйин қилиб, текин арак топса ичиб, маҳалла кўчасидан гандирак-лаб ўтмаган кун йўқ. Бу икки махлуқнинг ҳислатларини баён этиш учун қанчадан-қанча қоғозни қоралаш лозим бўлади. Шуниси кифояки, ҳар иккиси ёлғончиликда бир-биридан қолишмайди, бахил, ҳасадчи. Агар кўшини аёл эчки сотиб олса, кўса тезда илгоғарни топиб, иккиси юқори ташкилотларга варақ-варақ илгоғо ёзишади. «Фалончининг ҳовлисида бир неча бош моду кўйи бор... Текширилсин, у пулни қаердан топади?..»

- Кўшини, ҳормасинлар, - деди хўрсиниб мулло ҳасад оҳангида.

- Саломат бўлинг, - деди Зафар ишдан бош кўтариб уларга жавобан.

- Бунча тупрокни нима қиласиз? - Гўё қуёш нуридан камашган тор кўзларини тупрок ғарамига тикиб сўради кўса.

- Кўряпсиз-ку, гишт қуйяпман, - деди Зафар қолипни кўлга олар экан.

- Кўриб турибмизку-я, аммо шунча кўп гиштни нима қиласиз, дейман-да?

- Сотаман, гишт қуйиб сотаман, нима қилай, тирикчилик, - дея полковник лўнда жавоб берди ишга киришини чоғида.

- Бир оғиз маслаҳат қилмабсиз-да...

- Қандай маслаҳат, ким билан маслаҳат қилай? - Зафар шартта муллонинг юзига тикилди.

- О, бу ер маҳалла, - овозини кўтарди кал киши. - Қабристон тупроғини олиб келиб маҳаллага тўкиш яхши эмас, деб кечадан буён одамлар гапиряпти. Тупрок ичидан, хатто, одамнинг суякларини чиқибди...

- Ё наузанбилло! - хотинларникидек ингичка панжаларин билан ёқасини ушлади мулло.

- Окибати бахайр бўлсин! Бу жуда огир гуноҳ-а! Руху арвоҳ безовта бўлса...

- Гап шуки, домулло! – кўсанинг гапини шартта кесиб, ичи лойга тўлган қолипни озод кўтарган ҳолда хитоб қилди Маҳмудов: - Кечкурун маҳалла фаолларини жамланг! Биз билан сизнинг ким эканлигимизни ҳамма билади. Агар маҳалла аҳли ҳар иккинчисини ҳақ десалар, мен тупрокни бу ердан йўқотаман.

- Астағфирулло денг, муаллим, - бирданига паст келди мулло, - маслаҳат билан битадиган ишни чигаллаштириб, маҳаллани оёкка турғазини кимга керак?

Бўйи узун кал киши ёмғир кўрган бўри маконини ташлаб қочган тулкига ўхшарди:

- Маҳалла бўлса, маҳалла-да! – деб кўйди айёрлик билан. – Тўплаш керак бўлса, тўплаймиз... О, гўр тупрогини одамлар эшиги олдига келтириб тўкиш кимга ёқади?..

- Йўк, йўк, дунёи муросо, дейдилар, - овозини баландлатди мулло. – Парвардигор бандасининг мушқилкушося. Ҳозир кун кечирини қийин. Бир-бирига ёрдам қилиш ҳар бир мўмин бандасига ҳам фарз, ҳам суннатдир.

- Яъни, масалан, сиз муаллим бир ошлик масалликни келтиринг, ё, агар, ишдан қоламан десангиз, бирор ўттиз сомон беринг, ўзимиз харид қилиб, чойхонада ёки менинг ховлимда бир дуои фотиҳа, яъни хатми қуръон қиламиз бу гуноҳни кечирини Парвардигорнинг ўзига топширамиз. Маҳалладан ҳам икки-уч кишини айтамыз. Ўзим дуо ўқиб фатво бераман, ҳеч ким лом демайди.

- Аввало шуки, ҳозир ўттиз минг сомон беришга имконим йўк, - деди қатъий оҳангда полковник, иккинчидан, бу, гўр тупроғи эмас. Кўр ҳам биладики, тупроқ тоза, сурмадай.

- Хайр, биз, ҳаммаҳаллачилик, дўстлик юзасидан айтдик-да, - мингиллади кўса, – ноҳушликнинг олдини олдинроқ олиш содда.

У кўрдик, полковникнинг «гурунчи сув кўтармайди», кўса оҳиста қўл чўзиб шеригининг тирсагидан ушлаб: «кетдик» деган маънода тортиди.

- Яхшиликни билмасалар, ўзларининг айби-да, - деди иғвогар бир дона қийшайган сигаретни кўкрак чўнтагидан олиб, панжалари орасига қисган ҳолда.

- Юринг, кетдик, - деди мулло, - намозга кечикамиз.

Маҳмудов бу беинсофлик, бахилликдан ранжиб, хангу манг

бўлиб қолганди, кун бўйи аламини ишдан ола бошлади. Иш жараёнида гоҳ-гоҳ гур-гур пичирлаб, тез-тез лой олиб, шашт билан қолипга урарди. Оғир қолипни гўё бўшдай енгил кўтариб, бир неча кадам нарига элтиб, бўш жойга асабий ҳолда тап этиб ташларди.

Катта лой қилган эди. Кечгача анча гишт қуйди. Аммо лой ғарами камаймагандай турарди.

Зафар бир лахза тайёр лойга қараб турди-ю, кейин ҳаёлига бирор фикр келдими, кўлларини тупрок билан «ювган» бўлиб, ҳовли томон борди ва таҳмондан сим ўрамини олиб айвондан то лой ғарамигача бир нуқта чирог сими тортди. Унинг ёруғида ярим кечгача ишлади.

Уй атрофи қуйилган гиштларга тўлиб кетди. Эрта учун яна лой ётқизиб, сахар палласи уйкуга кетди.

* * *

Қуёш найза бўйи кўтарилиб, ҳаётнинг яна бир файзли кунини нурафшон этарди. Зафар эса ҳамон уйкудан уйғонмасди. Хотини охишта уйга кириб, гоҳ-гоҳ хабар олиб кўярди, аммо уйкусига ҳалал етказмасди. Ақлли ва севимли хотини ана шундай ажиб ҳислатларга эга эди.

Соат ўнларда ҳовли эшиги такиллади. Зафар эндигина ювиниб, бир пиёла чой ичмоқчи бўлиб турган эди.

- Биз горсвет идорасидан, - деди юзи-кўзи бежорок пакана йигит. Унинг шериги – кўккўз аёл уй эгасига мушукдек муралаб қараб, мижжа қокмай турарди.

- Хўш, хизмат? – деди полковник пакана йигитга қараб.

-Айтдим-ку, биз горсветдан, назоратчи, деб.

- Айтинг, нима истайсиз? Электр пулини биз топширганмиз, қарзимиз йўқ, - деди Зафар мулойимлик билан.

- Биз, сиз электр чирогини кўчага чиқариб, ташқари линия ҳисобидан фойдаланяпти, деб эшитдик. Факт тасдиқ. Ана... - тортилган симга ишора қилди аёл бошини қимирлатаркан.

Маҳмудов гап замирини тушуниб, заҳархандалик билан деди:

- Аввало шуки, иғвогар, нотагонларнинг уйи қуйсин! Марҳамат, - ҳовли эшигини ланг очди у, - кириб кўринглар, чирогини қаердан улабману, сўтчиқ ишляптими, йўқми!

Назоратчилар ичкари кириб кўришди-ю, ҳаромкорлик

йўқлигига амин бўлишди. Лекин бирор нарса «ундирмоқчи» бўлиб яна даъво қилишди:

- Амаки, ҳар ҳолда бизнинг ижозатимизсиз кўчага чиқарганингиз конунга зид. Аслида сиз идорамизга бориб арза беришингиз, уста келиб техника талаботи асосида чироқни ташқарига олиб чиққанида бошқа гап эди. Энди... коиданики бузибсиз, жарима тўлашингиз керак...

- Жағингнинг тагига шундай тушираманки, ўттиз икки тишинг тўқилиб тушадн! – ғазаби қайнаганидан полковникнинг вужуди титраб кетди. У бир қадам олдинга юрганди, аввал кўккўз хотин, унинг пиздан пакана йиғит югуриб дарвозадан ташқари чиқишди.

Полковник яна икки, уч катта-катта қадам қўйиб уларнинг ортидан борди.

- Э, жинни-пинним, бу одам? – деди кўккўз хотин пакана йиғитнинг қўлидан ушлаб – кочинг, қочинг, дея лўққиллаб кочди.

- Шаҳарнинг бозори-ю, кўчаларида юзларча одам ижозатсиз сиз тортиб қандай номаъқулчиликларни қилишиб ётибди-ю: «Узунни кўю-калтани кес» қабилда иш тутиб бу ерга келиб йўқ айбни менга ағдарасан! – бақирди Зафар улар орқасидан. Ҳа...

- Сиз ўзингизни билинг, - наридан туриб гўлдиради кўккўз аёл бир ёнбош қараб. – Бизга устингиздан арз қилдилар. Уни текшириш-бизнинг бурчимиз!

Зафар ҳам бўлиб, ердан тош олмоқчи бўлди. Уларнинг ўтакалари ёрилиб, ура кочиниб, муюлишга яширинишди.

Учинчи кун Маҳмудов тушликкача бир зайлда ишлади. Аммо... Яна «аммо!»

Кечга яқин ўрта бўйли, башанг кийинган қўлида дипломат ушлаган бир киши пайдо бўлди. У Зафар билан гўё эски танишдай тўғри унинг олдида келди-ю:

- Амаки – Зафар Маҳмудов? – деди қатъий оҳангда.

- Ҳа, ман Зафар Маҳмудов, - деди полковник панжаларига ёпишган лойни олар экан.

- Сизни бир минутга мумкинми?

- Марҳамат, эшитаман, - қўлидаги лойни қолипга ташлаб ўтирган жойидан турди полковник.

- Айтишларига қараганда, сиз кўп йиллардан буён ғишт қуйиб, сотар экансиз. Шундайми? – даъвогарлик оҳангида гапирди келган киши.

- Неча йил эмас, атиги уч кундирки, гишт қўйяпман, - деди Зафар панжаларига ёпишган лойни сидирар экан.

- Бунинг бизга фарқи йўқ, - деди даъвогар киши, - мен солиқ идорасиданман. Сиз сохибкор шахс сифатида солиқ беришингиз керак. Биласиз-а, бу бозоргонлик даврининг талаботи. Ҳозир давлат солиқ ҳисобига кун кўряпти. Корхона – фабрикаю, заводлар ишламаяпти... даромад йўқ...

Махмудов бир лахза қўл-оёғини йўқотгандай гаранг бўлиб қолди. Нима, деб жавоб беришини билмасди.

- О, мен қандай сохибкор? – деди у нпҳоят ўзини қўлга олиб. – Ўз пудимга тупрок олдим. Кунига ўн саккиз-йингирма соат каттик ишлаб гишт қуяман. Ким учун, нима учун солиқ тўлашим керак?..

- Амаки, ҳозиргина сизга айтдим-ку, бозоргонлик даври, деб? – дипломатини очиб қаламу қоғоз олди солиқ идораси назоратчиси.

Зафар у билан анчагина мулоҳим гаплашди. «Биласизми, охирги пул ва ҳатто уйдаги гиламни бериб тупрок олдим... Мен истеъфодаги полковникман. На маош бор, на нафақа бор...» деди.

- Амакижон, бозоргонлик қонуни олдида сизнинг кимлигингизнинг фарқи йўқ. Ҳозир сиз истеъфодасиз. Бирор хил имтиёзингиз йўқ. Бунга ордену медалларингиз ҳам ёрдам бера олмайди. Гапнинг қисқаси ўн мошин тупроққа ўн сомондан юз сомон берасиз. Кейин гишт сотиб олинган даромадни ҳисоблаб, кўриб чиқамиз.

- Менда сизга берадиган бирор сўмим йўқ. Бу бир, иккинчиси, мен баъзи дахлдор идораларга бориб халқу давлатнинг баъзи «дўст»лари шу даражагача азоб беришга ҳақлими, деб арз қиламан... - қизишди полковник.

- Бу, бефойда амаки! – овозини кўтарди солиқ идораси вакили ҳам, - қасрга борманг, гап битта! Ишлаб, даромад оласизми, албатта, солигини тўлайсиз, вассалом! – қўлидаги қаламу қоғозини аччиқ қилиб яна дипломатига солди назоратчи ва гапига ҳулоса ясади:

- Сизга икки кун муҳлат. Агар тўлашдан бош тортсангиз, солиқ полициясидан одам келиб чора кўради, жиноий дело очишадди... Кейин пушаймон қиласиз!

Солиқ назоратчиси қайтиб кетди.

Полковник тош устига ўтирганича ўйланиб қолди: «Игвогарнинг уйи қуйсин!» - дерди ўзига-ўзи оҳ тортиб.

- Ҳорманг, ох-хо, ана гайрату мана гайрат, - қўшни Фозилбойнинг бу гапи Зафарнинг хаёлини ўзига келтирди. Фозилбой хуш-

чақчақ одам, маҳалла аҳли хизмати билан овора. Тўю маъракаларга сардор, бошқа ишларда маслаҳатчи.

- Энди, муаллимжон, нафақага чиқибсиз деб эшитдим, - у ҳам тош устига рўмолчасини қўйиб ўтирди-ю, Махмудовнинг ҳафалигидан беҳабар гапга тушди. - Сиз ҳам гоҳ-гоҳ маҳаллада бўлаётган тўйларга чиқиб тулинг. Одамларга қўшилиш керак. Одам-одам билан тирик. Мабодо, гапимдан хафа бўлманг-а? Мен дўстлик юзасидан айтяпман...

«Х-э, ўша афту башарангга!..» Энди сен қолувдинг... - деди полковник дилида, аммо буни тилига чиқармади.

- Хўп бўпти, қўшни, - деди малол келгандай оҳангда, - вақти-соати билан борамиз... Агар одам деб, ўша игвогару харомхўр кўсани айтаётган бўлсангиз, садқаи одам кетсин у... Башараларини кўрмай. Бу ҳар икки муттаҳам кеча келишиб... кўнглимни қора қилиб кетишди.

- Муаллимжон, уларнинг кимлигини биз ҳам биламиз. Аммо, балодан хазар деб, юзларига: «Ҳа,ху» деймизу, сен қанақа инсон демаймиз. Нима бўлди, сизга ҳам заҳарларини сочдим, бу палидлар?..

Зафар қўшнининг очик чехралиги ва самимийлигидан кўнгли тўлиб, бўлиб ўтган воқеани қисқача сўзлаб берди.

- Об-бо-а! О, номардлар-ей! Аслида қадимдан шундай бўлиб келган, муаллим. Халқимиз: «Агар бурун бўлмаса, бу кўз у кўзни ейти» деб бекорга айтмаган, Ҳа... Хафа бўлманг, Худога ташлаб қўяверинг. Гўрков ўз қазиган чуқурига йиқилади.

Қўшнининг кўнглини кўтарувчи гаплари Зафарга бир қадар қувват ва руҳ бағишлади. У яна иш пайдан бўлди. Аммо бу кеч бошқа лой тайёрламади. Ўтган кунларда қўйган гиштларини анча овора бўлиб, шамол тегиб, тез қуриши учун ағдариб ёнбош қилиб қўйди...

Қандай даҳшат! Қандай разиллигу инсофсизлик! Ишга қаранг:

Махмудов сахар кўчага чиққанда бошига нимадир урилгандай кўз олди қоронғилашиб кетди-ю, жойига ўтириб қолди. Ҳамма қуйган гиштларини сув босибди. Кенглик бетида гишт ўрнига бир қаричдан уюм-уюм лой турарди. Маълум бўлдики, кимдир ариқ сувни шу томонга ўнглаган. Полковникнинг кўз ўнгида бадбашара, қал қишининг хунук турки намоён бўлди.

Умрида биринчи марта полковникнинг маънос кўзларида ёш

халқаланди. Қон босими ошиб, гандираклаб кетди.

Хайриятки, хотини кутилмаганда кўчага чикиб қолиб, воқеадан огоҳ бўлди ва Зафарнинг қўлтигдан олиб уйга киргизди.

Полковник кўрпача устида шифтга қараб ётарди. Хўрлиги келиб кўзларининг икки четидан ёш оқарди.

- Худоё, - дерди дилида, - йиллаб мусофирчиликда бўлдим, қанчадан-қанча азобу уқубат кўрдим. Афғонда юзлаб одамқушу ёшларнинг ўлиб ётганини кўрдим. Қанчадан-қанча тухматлару иғволар ёқамдан олди... Аммо Ватанимда, туғилган жойимда, маҳалламу ўз уйимда бундайин бағритошлик, инсофсизлик, номардликни кўриш ҳаёлимда ҳам йўқ эди... Шу даёусу номардлар билан ҳамроҳона яшагандан, ўлган яхшироқ...

- Мен ҳозир қайтиб келаман, - деди хотини Зафарга уйга киратуриб, - нону каттик оламану тез қайтаман.

- Бозорга борасанми?

- Ҳа.

- Пиджагимнинг кукрак чўнтагини кўр. озгина пул бор. Икки метр аргамчин ҳам олиб кел.

- Аргамчинни нима қиласиз? Қўйимиз бўлмаса... - хайрон бўлди хотини.

- Олиб келавер, жоним, ишинг бўлмасин.

Хотин хайратона қифтларини учуриб, охишта чикиб кетди. Кўп ўтмай қайтиб келди. Нималарнидир гапириб, яна уйга кирди. Фозилбой унга ҳамроҳ эди.

Фозилбой кўчада лойга айланган гиштларни кўриб, афсусланиб, бош қимирлатиб турганида полковникнинг хотини ҳовлидан чикиб қолади. Кўшнининг «Бу, ўша гўрсўхталарнинг иши» дегани аёлни янада тутактириб юборди.

- Аҳволлари оғир, қон босимлари ошиб кетди, - деди ох тартиб аёл.

- Мен бир хабар олай, ўзлари якками? – сўради хавотирланиб кўшни ширин сўз билан.

Инсофли, исми жисмига монанд – Фозил амаки беморнинг бошида ўтириб бир олам насиҳату пандларни айтди ва мисолу ажойиб воқеаларни келтириб, Зафарнинг кўнглини кўтарди, ҳатто кулдириб ҳам юборди.

Полковник ҳам ўз саргузаштларидан инсон кадри ҳақида ишора қилиб сўзлади. Фозилбой амаки ҳам бошини қимирлатиб, ох тортиб унинг гапларини эшитар экан деди:

- Дунё умид билан, асло хафа бўлманг, бир кунмас бир кун жазоларини кўришади... Ҳаммаси соз бўлади. Шу куннинг ўзидаёқ ташкил қиламан. Сиз ҳам кўнглингиз чўкмай, ўзни қўлга олинг. Маҳаллада зардали, инсофли одамлар оз эмас. Уч кундаёқ ҳамма тупрокни лой қилиб, хашар билан гишт қуяйиз. Бир ховуч ҳам тупрок қолмайди. Тепамда Худо, муаллимжон. Сиз, ахир, айтдим-ку, маҳалла аҳли билан бирга эмасда, шербаччаларимизнинг ҳиммату одамгарчилигини билмайсиз...

Полковник кизарган кўзларини кўшига тикади. Фозилбой амакиннинг иссиқ чехраси, нуроний юзи кўз ёшлари ортидан яна нуронийроқ туюлади.

- Бўлди, бўлди, асабни эҳтиёт қилинг, - дея Фозилбой амаки қўлини полковникнинг кифтига қўяди. - Бу ишга ўзим бош-қош бўламан. Кейин ҳамир учидан патир қилиб, бир олиймақом палов пиширамайиз...

Зафар енгилгина кулимсираб Фозилбой амакининг қўлини қўлга олиб:

- Эҳ, тирикчилик, тирикчилик – дейди чуқур хўрсиниб.

- Айтдим-ку, тирикчилик азалдан шундай деб? – оҳмонанд нафас тортиб Фозилбой амаки ҳам...

2001 йил, апрел.

КАРОМАТУЛЛО МИРЗОЕВ

1941 йилнинг апрелида Ленин (ҳозирги Рудакий) ноҳиясининг Нилкон қишлоғида тугилган. Душанбе педагогика институтининг тарих-филология факультетини тугатган. «Умид юлдузи», «Биринчи маош», «Кабуджарда бир кеча», «Ишқ дарди», «Ота орзусида», «Тириклик нишони» каби роман қисса, ҳикоя ва очерклар тўпламлари чоп этилган.

1992 йили Рудакий номидаги Тоҷикистон Давлат мукофотига сазовор бўлган. Тоҷикистон Халқ ёзувчиси, «Тоҷикистонда хизмат кўрсатган ҳодим» унвонларига эга. «Шараф» ордени соҳиби.

1982 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

ИШҚ ДАРДИ (Қисса)

У автобусдан ҳаммадан кейин тушди. Одамлар оркасидан бир неча кадам ташлади – ю, йўл чеккасидаги аркчадан ўтиб, гулдан тушиб ям – яшил япрокларга бурканган бир туп олича дарахти остида тўхтади. Кўз олдида асфальтланган кенг майдон. Майдоннинг теvarак – атрофида бир – икки қаватли бинолар. Деворлари оппок. Бинолардан бири сартарошхона, унинг биқинида пойафзол таъмирлаш устахонаси, озик – овқат магазини, хўжалик – буюмлари, газлама, атторлик магазинлари... «Шаҳарга ўхшаб кетибди – ку,» – деди ўзига – ўзи хайратланиб.

—Бу Гулоб қишлоғими? – китоб магазинидан бир неча қалам – дафтар кўтариб чиққан йигитчадан сўради. Йигитча унга бир тикилди – ю: «Ҳа, бобо, бу Гулоб қишлоғи» деди-да, йўлида давом этди. Қария била туриб сўради. Хув, ана ўша кўриниб турган Ака чинори. Қишлоқнинг кираверишида, тана қўйиб, шохлари тарвақайлаб кетибди. Бобо чинорга яқинлашди. Бир талай болалар чинор тагида чопкилашиб, уйнаб юришарди. Уларнинг баъзилари чинорнинг баланд шохларига – гужур-гужур, чирик-чирик қилаётган майна, чумчуқларга – хайрат билан тикилишар, бошқа икки – учтаси эса қўлда чўзма уларни нишонга олишарди. Бир майна боласи пириллаб канот қоққанича қайси бир новдадан ерга кўнди. Болалар унга томон чопишди. Майналар безовта бўлиб, полопонларини қутқариш, учун қиғос солишар, ғала – говур кўтаришарди.

Гулоб болалари... бир замонлар у ҳам ана шулар каби эди. Чинор тагига келишарди, кўпчилик эдилар. Парвона ҳам бирга. Улар чинор танасига чирмашиб, ҳатто унинг энг баланд шохларигача чиқиб боришарди. Болалик даврининг шўх қийқириқлари садоси қулоқлари остида жаранглади. Парвонанинг ширин, тотли хандаларини эшитди. Унинг чақнаб турган чаросдек мафтункор кўзлари, дилларни эркаловчи, табассумга тўла гилосдек лаблари кўз олдида намоён бўлди. Унинг ғаму ташвишсиз қувончли, хузурбахш кунлари эди у замонлар. Энди Парвона қани, қани унинг болалик ва беғамлик кунлари, қани? Қасрда?!

Рустам бобо охиста, битта – битта кадам ташларди. У ҳар бир тому эшик, боғу майдон, навнихоллар, йўл бошидаги дову дарахтларга суқланиб, меҳр билан боқарди. Улардан нишона изларди,

ўтган кунлар, кетган кунлар нишонасини. Тенгкурлар, ўртоклар, кўзи кўрганларини эсга оларди. Қани, қайда қолди улар? Кўринмайди, йўқ, йўқлар. Қишлоқнинг бугунги одамлари эса уни танимайдилар. Ҳеч ким: «ана кўринглар, Рустам келди, ҳа, худди ўзи. Ёлғиз, онасиз. Қарибди, сочлари оппок, корга ўхшайди» демайди. Афсус, афсус...

Танишлар, ҳамқишлоқлар, Парвона деб кексайган чоғида, қишлоққа азм қилди, уларни деб келди. Ёки қишлоқнинг у даврдаги одамлари... Йўқ, йўқ, тириклар. Ахир, мана унинг ўзи яшайпти, ўлмабди –ку!

Қишлоқнинг бугунги одамлари уни танишмаса, кел дейишмаса ҳам ҳечқиси йўқ. Гулоб - ўзи туғилган жой. Киндик - қони тўкилган макон. Бегона эмас, унинг бир фарзанди. Унинг сувини ичиб, тупроқларида юмалаб – юмалаб катта бўлган, соф-у беғубор, дилкаш хавосини тўйиб – тўйиб симирган. Ота – она, бобо-ю – бобокалонлари Гулобдан, Гулоб - Парвона вояга етган жой, унинг ўзининг жойи, кўча-ю, боғлар, дову дарахтлар уларнинг бирга бўлганликлари, юрганликлари гувоҳи, умрларининг ширин лаҳзалари шохиди. Гулоб - ўтганларининг муқаддас манзиллари. Рустамни ҳам ана шу тупроқ ўзига тортган. Хотин-у фарзанд, обод ҳовли – жойни ташлаб Гулобнинг тупроғига кўшилай деб келди. Гулобнинг суви, тупроғи унинг учун азиз, муқаддас. Жисму жони унга фидо бўлсин, унинг огушида жон беради армонсиз, тинчу осуда...

Рустам бобо бир лаҳза туриб қолди. Қайрилиб, келган йўлига юзланди. Куёш ботиш арафасида. Ўша узок – узокларда, куёш ботадиған томонларда уйи, хотину болалари қолишган. У ер – шаҳар. Хотину фарзандлари назарида Гулоб нима? Ободончиликдан узок бўлган бир вайрона. «Қишлоқ ўзи қанақа жойки, у ерга бориб яшайсан?» - дейишади. Уларнинг эсу хуши шаҳарда, шовқин – суронли, дуду ғуборли шаҳарда. Улар ўша ерлик, ўша шаҳарда дунёга келишган. Киндик қонлари ўша ерда тўкилган, эҳтимол, шу жиҳатдан шаҳарга меҳр боғлашган ва эҳтимол, Гулоб ҳам шу боисдан унга – Рустамга азиздир. Эҳтимол, эҳтимол... аммо Рустам бутун умри давомида шаҳарга кўниқолмади, меҳр кўя олмади. Осмони чангу ғубордан асло холи эмас. Машиналар тутуни, заводу, корхоналар тутуни. Кўчаларда трамвайларнинг тарақ – туруғи, машиналарнинг кулоқни қоматга келтирувчи сигналлари... ҳамма ерда шовқин – сурон, гала – ғовур. Ит эгасини танимайди. Сочларига оқ оралади-ю, аммо у буларга кўниқмади. Қариликда сабру – тоқати тугаб, бо-

шини олди-ю, қишлоққа кочди. Мана қишлоқ, рухларни нақадар тетиклантирувчи ҳаво, жонинг роҳат қилиб, танинг яйрайди. Оқшом тушгани учун чумчуқлар, ҳамма паррандалар дарахтларнинг шохларига, инлари олдига тўпланишиб, чирик – чирик, кий – чув, бозор қилишяпти. Чумчуқларнинг овозларини эслайди, уларни жуда – жуда соғинган. Қулоқларига бирам ёқимли, бирам чиройли эшитиладикан... Агар бошларига ўша қора кунлар тушмаганида, ахир, қишлоқдан кўнгил узиб кетишармиди, иссиқ кучоғини тарқ этишармиди? Асло! Йўқ, у ердан кетмок осон кечмади, оғир, жуда оғир бўлди. Қишлоқ, ҳамқишлоқлари унинг жону жигари эдилар. Ахир, юрагинг, қалбинг боғланган ерни ташлаб кетиш осонми?

Қаршисида шохлари нилӣ осмонга туташган тўрт – беш туп катта – катта ёнғок дарахти намоён бўлди. Бу ёнғоклар неча – неча одамлар умрининг гувоҳи. Дарвоқе, ҳозир у кўчанинг қаерида турибди? Мана шу яқинларда, ҳув анани тепаликдаги чинордан пастрокда, раҳматли Эшонжоннинг ҳовлиси бўларди. Фақир бобо, Саидризолар у билан ёнма – ён қўшни эдилар.

Ҳовлиларининг олди боғ, олма, ўрикзор эди. Ўша боғлардан ҳам нишона топмасди. Уларнинг ўрнида икки – уч қаватли бинолар қад кўтарибди, деворлари оқ, янги. Ё уларда ҳовлиларнинг ўша пайтдаги эгалари яшайдилармикан? Фақир бобо-ю, Саидризолар ҳаётмикин-а? Ҳа, энди эслади. Бу ёнғоклар раҳмати Исмоилхонники, уларнинг боғида эди. Ёнғок териш чоғлари ёнғок терувчиларнинг қалтаклари овозини эшитишлари билан бутун маҳалла болалари ўша томонга от қўйишарди. Тешиклар, деворларнинг қулаган жойларидан боққа кириб боришарди. Гўё ёнғок остига осмондан сағир ру қабирлар ёғиларди. Аммо уларни уришмасдилар. Раҳматли Исмоилхоннинг хотини ҳаммага бирдай меҳрибон эди, тилидан бол томарди. Ёмон сўз, жангу жанжал нималигини билмасди, топган гаплари: «Умрларингга барака берсин, болажонларим» эди.

—Келинлар, болажонлар, кела қолинглар. Келиб яхши қилиб-сизлар, ёрдам берасизлар. Ёнғок теринглар, қимки икки сатил ёнғок терса, тўла – тўла икки дўпписи ўзиники, олсин, ҳалоли бўлсин, ош бўлсин. – дерди уларга.

Рустам ўша кун бир зумда икки сатил ёнғок териб, икки дўппи қапсан эгаси бўлди. У ёнғокларни олди-ю, боғ раҳнаси – туйнуги томон чопди. У ерда Парвона кутиб турарди. Унинг лаблари хандаларга тўла, тишлари оппоқ, садафдек. Қизининг ўша пайтдаги ширин табассумини ҳеч қачон унутолмайди. Парвонанинг ўша хан-

даси тотли, қанду асал эди. Рустам ёнгоқларни Парвонанинг рӯмо-
лига бўшатди: «Ол, йўқ дема, ол» - деди унга.

Бу хабарни ўзидан олдин уйларига етказишди. Дарвозадан ки-
риши замон онаси ундан сўради:

— Ёнгоқларнинг қани?

— Қайси ёнгоқлар? — ўзини нодонликка олди у.

— Нима, сен Исмоилхоннинг уйида, ёнгоқ теришда, йўқмидинг?
— сўради она.

— Бор эдим, - истар — истамай жавоб берди.

— Бор эдинг-у, ёнгоқларнинг кимга бердинг? Парвонанинг
рӯмолига бўшатдингми?

— Ҳа, - гунохкорларча бошини эгди Рустам.

— У қиз сенинг кимнинг бўлади? Айб болам, уят... кичкина эмас-
сан, уйлансанг, болали бўласан. Парвонанинг ҳам айни турмуш
курадиган пайти. Қолаверса... у фотиҳа қилинган, бешиккертиси
бор. Эшитишса, нима дейишадиган? Бошимиз балога қолади. Кейин
куйиб кул бўлган билан ҳам ўзимизни оқлолмаймиз. Эҳтиёт бўл,
болам! Бусиз ҳам улар тирноқ остидан кир қидириб юришибди. Отан-
гни дўппослашди — ку, эсингдами? Бу хали ҳалво, ҳеч гап эмас, ха-
мир учидан патир. Бизни тинч қўйишмайди, унинг қўлидан ҳар нш
келади. - она алам билан куйиб — пишиб гапирарди.

Отаси ҳовли ўртасига, қора хангилари боғланган қозик олдига
келди. Ранг — қути учган, боши доқа билан боғланган. Хангининг
олдига бир ўрим кўк беда ташлади. Қўлларини белига қўйди. У Ру-
стамнинг онасини гапларидан дадилланди.

— Онанг тўғри айтади, болам. У сени ўйлайди. Ана шундай иф-
лосларнинг даври келди. Энди унга қараб кулиб бўлмайди... - деди.

Уларнинг уйларида Мансур Калтанинг устидан кулишарди. Бир
пайтлар у Рустамнинг онасига ошиқ бўлган экан, ошиқу шайдо,
девоани Мажнун... Жамиланинг уйларига совчи юбориб, «агар
менга турмушга чиқишга рози бўлса, хоки пойларини кўзларимга
тўтиё қиламан, қўлни бир умр совук сувга урдирмайман, малика-
лардай яшайди» - дер экан.

Аммо Жамила: - Нахотки мен ўша бадбашарага турмушга чиқ-
сам, унинг етти маҳалласидан безорман, келинг, ўшанинг гаплари-
ни қўйинг» - деб ғавго кўтараркан. У Рустамнинг отасига турмуш-
га чиқиб, келин бўлиб келади. Овозаси етти иқлимга кетган Ман-
сур Калтага қўшни бўлади. Девордармиён қўшни. Кулса ҳам, йўтал-
са ҳам эшитиб туради. Жуллас, маъшуқа ошиқ бури остидан жой

олади. «Куйганнинг устига намакоб – ку! Булар нима қилиб қўйишди ўзи? Ё менда қасдлари бормиди? Куйиб кул бўл, дейишдими?» Калта бедаво дардга учради. Аммо осмон - узоқ, ер - қаттиқ. Нечора? Ахир у ярим жон бўлса. Рустамнинг отасидай барваста, «ман – ман» деган йигитни нима ҳам қила оларди. Бир муштига ярамайди. Калта ҳам ўзига муносиб аёл топади, кўнгли ором олгандай бўлди – ю, аммо юрагидаги алам олови пасаймасди. Жон душмани – Рустамнинг дадасига бўлган кина-ю, адовати унга тинчлик, ором бермасди. Йўл – йўлақай учрашиб қолди дегунларича Калтанинг оёқ – қўллари қалтирар, ранг – рўйи ўзгариб, тумшуги осилиб, ковоғидан қор ёғиларди. Ўз – ўзича гунғиллагани – гунғиллаган. Нима дейди? Биров билмасди. Бош силкитади-ю, ўзи беҳабар. «Ҳа, Мансур, ахволлар қандай? Кел, ярашайлик, аразлаб юришдан не фойда?» – дерди Рустамнинг дадаси, унга томон пешвоз чиқиб. Аммо у яна ўз ҳолича ундан узоқлашарди.

—Агар сенинг мана шу хушторинг, - баъзида отаси унинг онасига ҳазиллашарди, - худо кўрсатмасин бирор амал эгаси бўлиб қолса борми, мен билан қандай гаплашишни ўзи билади. Гўштимни сизга тортиб, ўтда пиширса ҳам кўнгли таскин топмайди.

—Қўйсангизчи, дадаси, бир одамни меннинг хушторим қиласизки, турки курсин ўшанинг, нима, мени масхара қияпсизми? – дерди-ю, дастурхон бошида ўтиришган бўлса, унинг четини буклаб, ранжигансимон аста туриб кетарди.

Нихоят шундай кун келди. Хонадонларининг душмани – Мансур Калтага амал тегди. Уруш бошланган эди. Гулоб йигитлари Ватан ҳимоясига отланардилар. Колхоз раиси Нарзулла амаки ҳам фронтга жўнади. Унинг ўрнига раис сайлаш масаласи кўтарилди. Узоқ фикрлаш, маслаҳатлардан кейин бир тўхтамга келишди: «Мансур Калта раис бўлсин» дейишди. Нохияда бундай хулосага келишларида жон бор эди: осмон келиб ерга урилса ҳам, икки дунё бир бўлса ҳам Мансур Калтани армияга олишмасди, туриши, узри маълум. Қолаверса, бутун Гулобда ундан саводли одам йўқ. Шаҳардаги қайси бир мактабни битирган, ҳисоб – китоб ишида бир бало-ю, офат эди, колхоздаги ҳамма ҳисобчилар ишини ҳам бажара оларди. Ана шу сабабларга кўра, у ўз фикрича катта одам, дову дастгоҳ эгаси – «Гулоб» колхозига раис бўлди.

—Хушторинг Нарзулла амаки ўрнига раис бўлди-ку! – ўша куни кўчадан Рустамнинг онасига хушхабар олиб келди ота. Албатта, онаси дадасининг гапига ишонмади: - Куракда турмайдиган бир

гапларни айтасизки... Калта қаерда-ю, раислик қаерда? Унинг гапини, ҳатто хотини писта пўчокка олмайди – ку... Рустамнинг дадаси ана шу совуқ қилигини ташламади – ташламади-да, ўша Калта маймун ўлмадики, Жамила кутилса. Хўш, ўша шум нусха унга кўнгил кўйган бўлса, унинг айби нима? Ит бир акиллади-ю, ўтди – да.

—Ҳазиллашаётганим йўқ, хотин, ҳозир мажлис бўлди. Нохиядан катталар келишган эди, - отаси энди жиддий гапирарди. Лабларидаги кулгу табассум йўқолди. Ўша кундан бошлаб уларнинг уйларида Мансур Калта ҳақидаги ҳазил – хузул гаплар барҳам топди. Отаси ҳам унинг номини қайтиб тилга олмасди. Рустамнинг сезишича, «ракиби» раис бўлгандан буён отасининг кайфияти бузилган, ўйчан, зик бўлиб қолганди. Бирор гап эшитса, ҳаёлга чўмади.

Рустамнинг онасининг: «Калта шум – шакл нима-ю, раислик нима? Унинг гапини ҳатто хотини олмайдию» деган акидасига қарши у ишини дўку пўписадан бошлади. Кимдир гўё унга аввал одамларни кўрқитиб, кўзини очиш керак, халқ зулмпарвар, зулм қилмасанг, гапинг шамолга учади, назар – писанд қилинмайди, сиёсатингни ўтказ, сиёсатингни деб маслаҳат берганмиш. Бу маслаҳат унга ёқиб тушибди. Бундан ташқари, гулобликлар фикрича, ёмонлик унинг қон – қонига сингиб кетган экан. Ана шундай кун – қора кун қишлоқ аҳлини кутар экан. Раислигининг биринчи кунлари ҳовлисидан тўс – тўполон билан чиқарди. Жангу сиёсатни уйидан бошлаб... хотинини ҳар куни бир бор камчи остига олар, оҳу войини кўкка чиқарарди. У ҳақида афсоналар тарқалди. Ўша раисликка сайланган кунлари бир кеча Мансур Калта хотинига савол қилибди:

—Ҳой хотин, биласанми, мен кимман?

Хотини аввал ҳайратга тушиб чайналади, нима деб жавоб беришини билмайди.

—Хотин, мен сендан сўраяпман, эшитяпсанми, мен кимман? – ўтирган жойидан шошиб турибди Мансур Калта.

—Сизми?

—Ҳа, мен!

—Ахир, сиз Фозилжоннинг дадаси-да.

—Номаъкул қилибсан, номаъкул, ҳафтафаҳм, агар мени яна бир марта Фозилжон – Позилжоннинг дадаси десанг, тилингни суғуриб оламан, - деб хотинининг юз – кўзига қарамай мушт тушира бошлайди. – Яна Фозилжоннинг дадаси дейсанми?! – дея Калта наъра

тортади ва хотинининг ўрнига ўзи жавоб килади: - Мен бундан буён Фозилжоннинг дадаси эмасман, мен раис, ҳа мени раис, де, раис.

Шундан бери Мансур Калтанинг хотини эрини Фозилжоннинг дадаси деб чақиришни унутиб уни раис деяр экан.

Мансур Калта раис этиб сайлангандан бир ҳафта ўтгач, ўқитувчи Фирдавсни аскарликка чақиришди. Уни кузатадиган кун каттаю, кичик орқасидан қишлоқ довонигача боришди. Ёшгина хотини Малика уруш бошлаганларни қарғаб оҳу фиғон кўтарарди. Фирдавснинг онаси йиғларди, отаси ҳам... Гуё қиёмат – қойим бошланганди. Қишлоқнинг катта – кичикларининг ҳам юраги аламга тўлиб, улар каторида кўз ёш тўкарди. Муаллимнинг ёру дўстлари кўп эди. Ҳамма уни кузатгани чиқди. Мансур Калтадан ташқари. У қишлоқнинг оғзи катталарни, ўз ақидасича, «Гулобнинг устунлари билан гаплашиб қўяман» деб овоза таркатган эди.

Қишлоқнинг ана шундай устунларидан бири, унинг обрўли, гапи ўтадиган кишиси мана шу муаллим Фирдавс ҳисобланарди. У ҳамманинг маслаҳатчиси, қишлоқнинг тўю маъракасига бошу қош эди.

—Ана шу Фирдавсни мен жангга юбордим, урушнинг қайнаган жойига! – бор овози билан жар солди муаллимни кузатишган кун. Бу гап ростми, ёлғон ҳар ҳолда баъзиларга таъсир қилмай қолмади. Шу кунгача Гулоб муаллимларидан бирортасининг жангга чақирилмаганлиги, шунингдек икки - уч кун бурун Мансур Калта билан муаллим Фирдавс ораларида қора мушук ўтганлигини билганлар бу гапда жон борлигига ишонишарди.

Муаллимнинг Роҳила кампирга ёзиб берган аризаси туфайли Мансур Калта билан ораларида келишмовчилик пайдо бўлибди. Роҳила кампир ариза билан Мансур Калта олдига кириб:

—Ўғлим жангда, аҳволим оғир, уйимда бир сиқим ҳам уним йўқ, ўзим, келину невараларим оч, колхоз бирор пуд ун берсин, раҳмимизни есин, - дебди.

—Бун сенга ким ёзиб берди? – аризани ўқигач, сўрабди Мансур Калта.

—Муаллим Фирдавс, илоҳа барака топсин, жавоб берибди кампир.

Шу сабаб бўлди-ю, муаллимнинг боши гавғодан чиқмай қолди.

—Муаллим, эшитиб ол, бундан буён аризабозлик қилма, халқ издан чиқади, оқибати яхши бўлмайди, - таъкидлабди Мансур Калта.

Муаллим Фирдавс кулибди, кулибди-ю, номаъкул қилибсан, Калта, дебди.

Муаллим Фирдавсдан кейин қишлоқдаги яна уч – тўрт нафар ёшлар номига чақирув қоғози келди. Негадир чакирик қоғозларини Мансур Калтанинг ўзи эгаларига элиб берарди. Одамлар маъюс, бутун қишлоқ ғамхонага айланганди. Лекин Калта раис бу ғаму аламлардан йироқ, уларга шерик эмасди. У гўё осмондан тушгану ҳеч ким билан иши йўқдай эди. Хурсанд, шодликдан оғзи қулоғида. Халқ орасида: «Раис кимга истаса, чақирув қоғози ёзиб бераверар экан, ўз оғзи билан айтибди» деган гап тарқалди. Баъзи чолу камширлар илтимосу илтижо қилиб унинг уйига келишарди: «Раис, садаганг кетай, мана шу бизни болани урушдан олиб қол, айт, унга повиска ёзишмасин, урушга олиб кетишмасин. Барака топ, Мансурхон. Тупроқ олсанг, олтин бўлсин. Жўжаларинг умри узок бўлсин.» Мансур Калтанинг уйи худди бозорга ўхшарди. Эрта тонгдан ярим кечагача ҳовлисининг икки табақали дарвозаси тинмай ғиж – ғиж қилиб очилиб – ёпилиб турарди, кирди – чиқди, ҳамманинг иши тушган.

—Агар истасам, қўлимдан ҳар иш келади. Эркак зотининг бурнидан сим ўтказаман. Қани биронтаси «ғинг» деб кўрсинчи? Йўқ, деёлмайди. У кунлар ўтди-ю, кетди. Ҳаммани жангга жўнатаман, биронтасини қолдирмайман. Давру даврон ўзимники, - ким – кимлар олдида кўкрагига мушт уриб, ўзини еттинчи осмонда кўрсатарди, одамларни кўркитиш, кўзини очиш ниятида!

Саидбек Гулобнинг гапини бировга бермайдиган, мағрур ва кайсар йигитларидан бири эди. Ҳамма уни «Саидбек пахлавон» деб атаарди. Биров билан гапи қочса борми, у билан ёқалашмагунча, ўзи айтганидек чаккасидан қон чиқармагунча қўнгли ўрнига тушмасди. Қолхоз ишига бир кун чиқса, тўрт кун ўз ихтиёрида. Бригадиру қолхоз катталарини назар - писанд қилмас, бозорма – бозор жаллоблик қилиб юарди. Сталинобод билан Янгибозор ўртасида бўзчининг моқисидай эди. Бир бозордан молу сигир олса, иккинчисига элиб пулларди. Шу ҳисобдан дастурхони очик, уйи сермехмон. пичоғи мой устида эди.

Бир кун Мансур Калта бодомгулли, арпа еб маст бўлган отини ўйнатиб ана шу Саидбекнинг уйига йўл олди. Уни уйдан чақириб чиқарди. Саидбек дарвозаси орқасида турган Мансур Калтани кўриб, унинг мақсадидан беҳабар «Хўш хизмат» дегандай рўпарасида тўхтади.

—Саидбек, мен сени нега чакирганимни биласанми? – Мансур Калта юганини тортиб, узангига етиб – етмай турган оёқларини отининг биқинига босди.

—Йўқ-ку, хўш, қани айтчи, нима истайсан? – писанд қилмагандай кулди Саидбек.

—Бозорма – бозор юриш бас энди, жўра, энди ишдан қолмайсан. Эртага ўроғингни олу ўримга бор. эрталаб қуёш чикмасдан. Ўзим ўша ерда бўламан. Агар чикмасанг, ўзингдан кўр, хафа қиламан, - деди Калта.

Саидбек хайрон бўлди. Тошдай қотиб қолди. Мансур Калта у билан бундай оҳангда гапиришга қандай журъат қилди? Уни ишга чик дедими, қулоқларига ишонмасди. Кейин қулгиси келди, қўлини кўкрагига қўйиб қах-қах урди:

—Сен ўзи кимсан? Худо ҳақки танимаяпман. Саидбек қўлини пешонасига соябон қилиб, яқиндан Мансур Калтанинг юзига тикилди. Ие, сен ўша Мансур Калта-ку! Ё менинг кўзларим хира тортидими? Адашмадимми? Йўқ, сен чиндан ҳам ўша Мансур Калтасан. Ҳа, худди ўзисан, ўзи. Лекин гапиришларинг бошқача... у янада қаттиқроқ кулди.

—Масхарабозлик қилма, Саидбек, бу йўллар билан кутиловмайсан, агар ҳақиқатан ҳам, кўзларингни парда босган бўлса, мени танимайсан, танимасанг, таниб ол, мен Мансур Хотамов, «Гулоб» қолхозининг раиси, эшитдингми, эртадан кеч қолмай ишга чиқасан.

Саидбек яна кулди, аммо бу гал дарҳол қулгидан ўзини тийди.

—Сен раис бўлдим деяпсанми? Мени ишга чик, нонингни ҳалол қилиб е деяпсанми? Дўк уряпсанми?! Сен онангдан яна бир марта тугил, бу ҳилда эмас, дунёга одамсифат кел, ажабмаски ўшанда мен сенга қулоқ соларман. Аммо ҳозир узр, ҳозир сен одамга ўхшамайсан, сенинг гапинг нима-ю, итининг ўт ейиши нима? – Саидбекнинг юзлари ғазабдан лов – лов ёнарди.

—Таъна қилма! Пушаймон бўласан, оёқларим остига йиқиласан, нола-ю, зорланасан, кеч эмас, ҳозир зорланишга тушасан... Мансур Калта отни Саидбек томон ҳайдаб унинг сағрига кетма – кет бир неча қамчи урди. Саидбек ўзини девор панасига тортди. Кўркувдан кўзлари ярим юмилди. У шу ҳолатда аста – секин орқага тисарилиб борди-ю, чакқонлик билан сакраб, катта бир тош устига чикди. У энди қулай жой топган эди, бир ҳамла билан Мансур Калтанинг қўлидаги қамчини тортиб олди-да, қамчи билан эгасининг бошига солди. Қамчи сопининг учи Мансур Калтанинг чаккасига

тегди, кўзлари устидан қон шарийлаб қуйила бошлади. Аммо Калта орқага қайтмас, дод – вой қилиб, қишлоқни бошига кўтарар, Саидбекнинг устига от қўярди. Бир зумда гўё ер ёрилиб одам чиқкандай атроф катта – кичикка тўлиб кетди. Ҳамма томошабин, хангоматалаб. Мансур Калта узангида худди кўғирчокдек турганича бақирарди: «Қулогингдан пахтани ол, мен сенга Нарзулло амаки эмасман. Мени Мансур дейишади, тупроғим бошқа жойдан, шундай қиламанки, авлод – авлодинг эслаб юради. Эслаганда баданлари титрасин. Танасига мурғак тошсин. Могу мулкингни қолхозга ўтказиб, ўзингни қоратаёқ қиламан. Агар мана шу бугун эрталаб айтганимни қилмасам, уйим менга харом, отамнинг боласи эмасман, кўзингни мошдай очиб қўяман». Мансур Калта эгар устида худди қопни эслатарди, даҳшатли, гулгулага тўла, қулоқни қоматга келтирувчи овоз келаётган қопга. «Бу ким? Калтами? У ўлган сичқон эди-ку, худди қовоқари каби гўнғилларди, овозини эшитмасдик, раис бўлиб овоз чиқариб қолибдимиз? Тавба. Амалсизга амал, қал эчкига шох берма» деганлари рост экан – да. Ҳозир бўлганлар таажжубдан ёқа ушладилар. Мансур Калта билан Саидбек ўрталаридаги жанжални бостиришиб, уй – уйларига тарқалишди.

Аммо Мансур Калта Саидбекнинг кетини қўйвормади. Гапида турди. Эртаси куни эрталаб ноҳия ҳарбий комиссариатининг бир вакили билан ўша бодомгулли, арпа еб маст бўлган отида Саидбекнинг ҳовлисига кириб келди.

—Саидбек! Ҳой Саидбек!! – қўлидаги қамчи дастаси билан унинг дарвозасини тарақлатди.

Саидбек шошганича уйидан чиқиб келди. Эшик орқасида қалин – қалин қошлари қимирланган, қазабидан ўзини тутолмаган Мансур Калта турарди. Қўллари титрар, юзлари қорайиб кетган, қос-тюмининг олдинги чўнтагидан бир парча қоғозни чиқариб, Саидбекка узатди.

—Мана ол, - деди.

Бу қанақа қоғоз эди, аввалига Саидбек тушунмади.

—Бу нима? – қўрқинчли ва олинган овоз билан сўради Саидбек.

—Ўки, агар кўзинг ўтмаса, ўзим ўкиб бераман, - бир лахзадан кейин давом этди, - бу қакирув қоғози, урушга борасан, урушга, - раис мағрурлик билан от жиловини тарангроқ тортди. Жонивор безовталаниб дам – бадам бўйинини олдинга чўзар ва бундан Калтанинг қўллари титрар, отни тутиб туролмас, тилсиз жонивор тинмай типирчилар, ўйноқларди...

—Қўлингдан шу иш келишини билардим. Яхши қилдинг, жанг-га бориш – биз, эркаклар учун, қарз. Омон қолсак, яна келамиз, яна сен билан учрашамиз, қочгани жой тополмайсан, ўшанда, - Саидбек ховлисига кириб, жаҳл билан дарвозани қаттиқ ёпди.

Қишлоқда янги гап пайдо бўлди: Саидбек кечкурун раиснинг кўнглини огритди-ю, эрталаб кунини кўрди. Орадан кўп ўтмади. Худо денгларки, бу ифлос Қалта билан гапларнинг қочмасин, бўлмаса у ҳамманинг бошига сув қуяди, офат ёғдирадди. Ҳа, унинг қўлидан ҳар иш келади. Ҳаммани урушга юборар эмиш, аёлларни ҳам... ўзи айтибди. Аммо баъзилар қулоғига бошқа гап ҳам етиб келди: «Саидбекнинг номига чақирув қоғози олдинроқ келган экану. Мансур Қалта ўзининг қимлигини кўрсатиб қўйиш мақсадида қоғозни яшириб қўйиб, у билан жанжал чиқариш йўлини излар экан».

Одамлар ёдида Мансур Қалтанинг зарба-ю, дашномларидан бошқа воқеалар ҳам сақланиб қолган.

У отга минганича подажойга келарди. Елкасига таёгини ташлаганича келаётган кекса подачи Аввалмуродни учратиб қолади.

—Қаердан келяпсан? – раис мўйсафидни йўлдан қайтаради.

—Пода бошидан.

—Пода қаерда?

—Қаптаргузар жарн лабида, қизларим боқишяпти.

—Подани бу томонга, - қамчи дастаси билан тепаликларга ишюра қиладди у, - Пистадарага ҳайда.

—У ерда ўт йўқ-ку. Икки кун бурун пода Пистадарада боқилган эди.

—Ўт борми – йўқми ишнинг бўлмасин, мўйсафид, раиснинг гапига бўлса керак. Ҳозир подани мана шу ердан, менинг кўз олдимдан олиб ўтиб Пистадарага ҳайдайсан.

—Сен билан маймунбозлик қилиб ўтиргани биз бекорчи эмасмиз. Дўку дарангини кўринг-а... яна олдиларидан пода ҳайдаб ўтарминшман. Номаъқул қилибсан, маслук Қалта! – мўйсафид ғазаб отига минадди.

—Нима дединг? Қани яна бир марта такрорлачи, - отини мўйсафид устига ҳайдайдиган Мансур Қалта.

—Яқинлашма дедим, яқинлашма, маслук, яна беажаб ўлиб кетмагин, - Аввалмурод узун заранг таёгини маҳкам тутди. Мансур Қалта парво қилмади. «Ит йили келди-ю, сен раис бўлдинг, дедингми?» - доду вой қилиб мўйсафид томон от қўяди у.

—Э йўқол-е, башаранг гўрда... Роса ўйнашадиган одамнинг

топибсан – да, мен сени ўлдираману, конингни тўкаман. Ана! – узун хассасини боши узра айлантириб. Калтанинг белига туширади. Мансур Калта юм – юмалок тўпдай бўлиб эгардан ерга кулайди. Дод солади, оламни бошига кўтаради. Кейин чириллаганича ўша куни қандайдир иш юзасидан бир неча мелиса билан колхозга келган ноҳия вакили олдига чопади. Юзу кўзлари тупрогу лой... вакилнинг жаҳли чиқиб дарҳол қишлоқнинг катта – кичигини тўплаш-ни буюради. Мажлис қилишади. Агар кимда ким Мансур Калтанинг гапига кирмаса, топшириқларини бажармаса ё унга қўл текизса жазоланади, камалади, – деб таъкидлайди. Калта давлатнинг одами, унинг гапи ҳамма учун қонун, қонунни бузишсин-у, қунларини кўришсин. Кейин мелисалар мўйсафид Аввалмуродни тутиб келишади, мажлис ахлига кўрсатишиб, олиб кетишади. У бир неча вақт панжара орқасида ўтиради, қишлоққа қайтиб, энди асло раиснинг гапларидан чиқмаслигини айтади. Ҳамқишлоқлари айтишгандай уни анча тартибга келтириб қўйишганди. У энди ипакдай мулојимлашиб қолганди.

Бундай воқеалардан кейин – қишлоқ эркакларининг аксарияти фронтга кетган, кишилар дарду гамга гирифтор бўлганларидан кейин қишлоқда Калта билан бошма – бош бўладиган бирор киши топилмас, қишлоқда гўё унинг мушугини пишт, кучугини тур дейдиган одам қолмаганди. Мансур Калтанинг ўзи подшо, таъби вазир эди. Май ичиш, ишратпарастлик авж олди. Ўзум пишган кезлар ҳар бригададан икки – уч нафардан кўзга яқин, чиройли аёллар раис ихтиёрига юборилиб эртадан – кечгача ишқомлар ичра юришиб унинг учун хусайни, кишмиш, соҳибни узумларини излашарди. Ширин – ширин узумлардан турли навлардаги кўза – кўза май тайёрлашарди. Урушнинг дастлабки йили ёзида Мансур Калта ховлисининг бир четинда икки қаватли ойнаванд меҳмонхона қурдирди. У ҳаминша сермеҳмон эди. Ноҳиядан қайси бир ўртоғи келар, қўшни қишлоқлардан ҳам таниш – билишлар пайдо бўларди.

Бир ҳофизу қизикчи донм меҳмонхонасида хизматда. Маст бўлиб қолган Калтанинг ўзи ҳам ликопчани қўлига олар, классик қўшиқларни паст – паст овоз билан хиргойи қиларди. Раис меҳмонхонасида базми жамшид бошланарди. Ҳаммалари кайфлари олишиб, суялар сепилган шиннамгина ховлига чиқиб олишар, базм қизигандан қизиб борарди. Мансур Калтанинг уйида шодлигу – қувонч ҳукмрон эди. Қишлоқ ахлининг дарду гамидан фориг бўлган ягона ховли эди – бу ховли. Шаҳид бўлган фарзандлари доғида кўзларидан

кон окқан оналар йиғиси, эрсиз қолган тул аёллар ноласи, қақалоклар, мўйсафидлар, ёш яланглар фиғони бу хонадон аҳли қулоқларига келиб етмасди, бу ер – базмгоҳ, хурсандчиликлар жойи. Ҳамма ўз дарду ғами билан сарсону саргардон. Мансур Калтанинг кўзлари гўзал аёлу қизларда... Улар бирин – кетин Калтанинг ифлос, жирканч ҳаракати билан бадном бўлишарди.

— Биз худо берган бир хўроз-да! – баъзан шодлиғидан оғзи қулоғида гурур билан дерди Мансур Калта улфатларига, - Қишлоқ тўла киз-у, аёл, бири – биридан гўзал, бири – биридан хушрўй, мана – мен дегани, қайсинисини хоҳласам иложи йўқ, рози бўлади, ризқ – у аскарлар аёллари, бева қолган аёлларни назарда тутарди.

Мансур Калтанинг сиёсати аста – секин юраклар тубигача етиб борарди. Оналар, ҳатто, бешиқдаги болаларини ҳам унинг номини айтиб кўрқитишадиган бўлишди. Қақалоғи ҳархаша кўтарганда она «жим бўл, дамингни чиқарма, ранс келди» деса у дарҳол йиғидан тўхтарди.

... Отаси ҳали ҳам қора хангилари яқинида-ю, онаси улардан нарироқда. У Рустамнинг Парвонага ёнғоғини берганидан ва бу киз – Мансур Калтанинг бўлажак келини билан бирга юрганидан ташвишда эди.

— Болам онанг тўғри айтади, - яна Рустамнинг онасини гапини эслади отаси, ҳозир мана шу Калтага ўхшаганларнинг даври келди. Ҳамма ғамгин, паришон, бир томонда уруш... агар бугун ё эрта мен ҳам олиб кетишса, аҳволларинг не кечади: Бу Калтанинг кўлидан ҳар нш келади. Ўз жонинг ғамини е. Кўрдинг – ку, у ҳатто, мен аямади, калтаклади. Ҳали ҳам бошим ўзимники эмас.

Қаргалар раҳматли Исмоилхоннинг баланд – баланд ёнғоклари шохларидан қағ – қағ қилиб кўкка кўтарилишди. Улар қишлоқ, уйлар, боғу майдонлар устидан ялқовлик билан қанот қоқишарди. Узок ўтмиш Рустам бобонинг хотира лавҳасидан ўчди. У яна Гулобга келган эди. Осмонранг, чиройлигина енгил машина йўл устида ўйнаб юрган болаларни орқада қолдириб, магазин олдидан бурилди. Атлас кўйлак кийган, бошларида бир хил зардўз дўппилари бўлган уч киз икки қаватли, оппоқ, чиройли, зардўзлар уйи бинносининг зиналаридан бирин – кетин тушиб келишарди.

Рустам бобо Қўйи Гулобдан ўтиб, Юқори Гулоб томон борарди. Олдинда дара – болалик йиллари ана шу дарада сайр қиларди. Бугун ҳам у аввалгичдай сердарахт, майсазор, бугун ҳам Юқори Гулоб билан Қўйи Гулобни бир-биридан ажратиб турарди – бу дара.

... Рустам ота – онасининг Мансур Калтадан кўрқишларини биларди. Унинг номи, гап – сўзлари қора булут каби хонадонларига соя ташларди.

Ҳа, отаси Мансур Калтадан кўрқар эди. Ваҳимага тушиб кўркувини, хатто, хотини, Рустам олдида ҳам яширмасди. «Калта ёмон. Жохилу касофат» дерди. Рустам отаси каби бўзбола, бир полвоннинг нега Калтадан кўркиши сабабини билмай хайратда эди. Калта ўзи ким бўлибдики, ундан кўрксанг? Ахир, у одам эмас, ярим одам. Бўйи шунчалар пастки, баландроқ ўтзор ичига кирса, йўқолиб кетади. Излаб, қидириб одам тополмайсан. Ана шу шаклдан отаси кўркади, кечаларни уни эсласа, ўрнидан сакраб туриб кетади. Шу бонсдан отасидан ҳам унинг ихлоси қайтган. Майли, агар ундан жуда юрак олдириб қўйган бўлса, ихтиёрини Рустамга топширсин. У Калтани чумолидай эзиб ташлайди, оёқлари остида тепкилаб ўлдиради. Ёки дадаси у раис бўлгандан буён подачиликни йиғиштириб, унинг пуштибони, химоячисига айланган Салим дароздан кўркадимикан? Истаса, унинг ҳам адабини бериб қўяди. Ахир, кўп курашларда унинг отаси – номдор полвон билан кураш оладиган талабгорлар топилмаганини ўз кўзи билан кўрган. Шундай бўлса, нега энди у Калтадан кўркади. Бирор сабаб бордир, беҳуда эмасдир.

Бир кун у ўзини кийнаган ана шу саволларни отасига берди.

—Дада, шу Мансур Калтадан кўркасимми? – дея сўради.

—Сен, болам, хали ёшсан, - деди ота.

—Нега?

—Отасиз қоласан болам.

—Нима учун?

—Калтанинг ким билан гапи қочса, уни жангга юборади, ўлим қайнаган жойга, - отаси уялмай-нетмай юрак ҳадигини айтди. Мана нима учун Мансур Калта олдида унинг тили айланмас, уни кўриши билан гунгу қарга айланар экан. Ўз жонини ўйлар экан ота.

Рустамнинг отаси Мансур Калта билан юзма-юз бўлмаслик, муносабатни бузмаслик учун ишдан асло қолмасди. Субҳидамда ўроғу арқонини олиб, қора ҳангисини эгарлаб, олдига солганича дарвозадан чиқарди. Тунлари, қоронги тушганда хориб-чарчаб уйга қайтарди. Димоғи куйганича уйкуга кетарди. Гўё бирор лаҳза Мансур Калта унинг хаёлидан нари кетмасди.

Отасининг дамини ичига ютиб юриши ҳам иш бермади. Калта уни, Рустамнинг онасини унутмаган экан. Буни отаси ҳикоя қилиб берди.

Кейинги бир неча кун ичида Мансур Калта у билан жанжал чикариш учун турли бахоналар излаб орага гап ташлар экан. Рустамнинг отасини оғзига талкон солгандай юришини кўриб хакорат, дашномга ўтаркан. Аммо Абдусалом оғир тошни сув олмайди маколига амал қилиб, қулоқларини карликка солиб, Мансур Калтанинг аччиқ дашномларини ичига ютарди, бардош берарди. Лекин бўлмабди. Ахир, минг тўғри юрсанг ҳам душманга гап топилади, деб бежиз айтишмаган-ку, ҳеч бўлмаса нега итингни думи кийшик дер экан. Жанжал чикариш учун Мансур Калта ҳам бахона топади.

Мансур Калтанинг хирмоннинг бир четига боғланган оти козиғидан бўшалиб арпа чоши томон чопади. Тумшугини арпа уюмига сукиб киртиллатиб уни ея бошлайди. Бу ҳам етмагандай у олдинги оёқлари билан арпа чошини ҳар томонга титаверади. Арпа эса атрофга сочилиб, хасу хашакларга кўшилиб кетибди. Чошнинг бир томонида копларга арпа солаётган Абдусалом хивчинни кўтарганича отга томон чопибди, «чу сабил колгур» деб отни бир хивчин урибди. От эса ҳуркиганича кочиб қолибди. Мансур Калта ана шуни кутиб турган экан ва хирманчилар капасидан учиб чикибди-ю, оёқлари остидаги гавронни олибди.

—Сабил колгур деяпсанми? Раиснинг отини сен сабил дедингми? Тилинг чикиб қолдими? - Мансур Калта қўлида гаврон Абдусаломни арпа уюми атрофида кува бошлабди. Мансур Калта худди ақлдан озгандай гавронни гоҳ ерга урар, гоҳ осмонга кўтариб бақирар экан. Аммо Рустамнинг отаси Мансур Калтанинг бу ишига жавобан лом-мим демабди. — Тилдан қолдингми? Гапир ахир, тош эмассан, одамсанку, жонинг борми? Ё ору номусни йўқотдингми? Бир замонлар мени одам ўрнида кўрмасдинг, устимдан кулардинг, калака қилардинг. Эсингдан чиқдими? Аммо мен қилган ишларингни унутганим йўқ, кечагидай эсимда. Мана бугун бизнинг навбат. Дунё иши ана шунақа, бир кун эрта бўлмаса, бир кун кеч...

Абдусалом туфайли юрагидан жой олган аламлар қайта оловланиб, уни куйдира бошлади. Сабру тоқати тугаб, жаҳл билан Абдусаломнинг бошига гаврон билан туширди яна ва яна...

Абдусаломнинг юзу кўзлари қонга бўялди. Боши ҳам ўзиники эмас, гўё ёрилиб майда – майда бўлгандай. Раиснинг товогини яловчи Салим дароз ҳам ундан бир қадам ажрамасди. У ҳам Абдусалом томон чопиб, унинг ҳозирги аҳволини кўриб ҳаволанди:

—Сен раисни ёлғиз деб ўйладингми? Йўқ, токи мен тирик эканман, унинг оёғига тикан киришига йўл қўймайман. Раиснинг сен-

дай эски душманларини саранжому саришта қиламан. Ураман, ўлди-
раман!! – у Абдусаломга ёпишди. Ёқасидан тутиб дўк ура бошлади.
– Қани ҳозирнинг ўзиёқ раиснинг оёқлари остига тиз чўк. Хоки
пойини ўп! Ҳа, агар ана шундай қилмасанг, бошингни танангдан
жудо қиламан. Ҳа, қани, бўла қол! У Абдусаломнинг бошини ерга
эгмокчи бўлар, аммо кучи етмасди.

Мансур Калта билан Салим дароз уни тепкилай – тепкилай жўнаб
қолишди.

... Рустамнинг дадаси чуқур оҳ тортди.

—Болам, дадангнинг кучи мана шу Калта маймунга ё анаву эшак
думига (Салим дарозни назарда тутарди) етмайди деб ўйлайсанми?
Йўк, болам, агар мен истасам, унинг ичакларини суғуриб оламан.
Бу Калта нима бўпти, ўзи? Униси-чи? Яна бошқа уч-тўрттаси қўшил-
са ҳам бўйин бермайман, аммо андиша қиламан. Юзимни қора
килибди, икки тутам соқолим дейишади-ку. Сен билан онангни
ўйлайман. Агар мен жангга кетсам, сизларнинг аҳволларинг нима
бўлади? Сизларни деб бутун оғирликни ўзимга олдим, тилимни тиш-
ладим.

Яна ўша эски гап: жангга бормасам, дейди дадаси, қўркади. У
урушга кетса Рустам билан онасига бирор гап бўлармиди? Ҳеч нар-
са бўлмайди. Бошқа болаларнинг оталари ҳам фронтга кетишган-
ку? Уларни ҳеч бало урмаган. Мансур Калта ўша отасиз болалару,
уларнинг оналарини еб ютмабди-ку. Йўк. Отаси ўз жонини ўйлай-
ди. Ҳа, шундай...

—Яхши қилмадингиз, дада, - деди Рустам.

—Нега?

—Қўрқдингиз.

—Ўшаларданми?

—Йўк.

—Кимдан бўлмаса?

—Урушдан...

Отанинг юзига Рустам гўё тарсаки тортгандай бўлди. Илгарини
униги бетига бирон марта бу хилда чопмаган эди. «Қўркасиз, жан-
гдан қўркасиз», - деди. Бу гаплар отасининг юрагига оғир, тошдай
ботди. Бутун вужудини ларза тутди, оғрик, санчиқ югурди. Ҳўш,
ота боласининг, ўз пуштикамаридан бўлган фарзандининг бу саво-
лига нима деб жавоб қилсин? Ниҳоят отаси Рустамга босиқлик би-
лан деди:

—Жанг болам, бизнинг Гулоб эмаски осуда, тинч юрсанг. У ерда

одамни нишонга олишади, отишади, ўлдиришади. Урушнинг бошланганига ҳали икки ой бўлгани йўғу, кишлоғимиздан йигирма икки киши кетди. Шулардан биронтаси қайтдими – а? Кўпчилигининг ўлими ҳақида совук хабар келди. Бошқалари ҳам эҳтимол, мусофирликда жон беришгандир. Муаллим Фирдавс кани? Болаларининг оху фигони кўкни тутати. Мен ҳам борсам, бирор ўққа нишон бўламан, ўлими хабари келади, онангнинг кўз ёшлари юзларини ювади. Сен онанг билан ёлғиз қоласан... ана шундай, болам. Мен биргина ўзимни эмас, сизларни ўйлайман.

Отанинг гаплари Рустамнинг юрагига йўл топди. Жангда одамларни нишонга олишади, отишади, ўлдиришади. Кеч эмас, тез...

—Болам, сен бир нарсани тушунгунча ҳали анча гап бор. Шукр қилки, отанг бошингда соғу-саломат, хор бўлмайсан... - Она ҳам уни қойиди.

—Онанг тўғри айтади. Хар гул ўз бутасида бўйли... худо дегинки, етим қолмагин. Етимлик нималигини ҳали билмайсан. У қора кун, аччиқ бир кун, болам. Ота яна насиҳат қила бошлади: - Сен ҳалиги Мансур Калтанинг бўлажак келинига гап ташлама. У кизни раиснинг укаси олишини халқу худо билади, тўйлари ҳам яқин. Хотин масаласи ёмон, хотин – одамнинг ору номуси. Қаҳри келади, ўз ғамингни е, болам, бўлмаса ҳайф бўласан. – отаси қошларига тушиб қолган доқа учини тепага, тугунлар остига яширди ва қўлини орқасига қилганича битта – битта қадам ташлаб пешайвон томон юрди.

Ҳали Мансур Калтанинг номи тилларидан тушмай дарвозанинг хар икки тавакаси шарақлаб очилиб, бўрини йўқласанг қулоғи кўринар деганларидек унинг ўзи отлик ҳовлига кириб келди. Ҳовли ўртасига етиб, отининг бошини орқага, пешайвон томонга бурди. Пешайвон остида бошидаги гулобий юзи ва мафтункор кўзларига ярашиб тушган ок ҳарир рўмолининг учини тишлаб турган Рустамнинг онаси ҳайрон қолди. Рустам ҳам унинг ёнида. Ҳовлига оғир сукунат чўкди. «Калтанинг келишига Рустамнинг Парвонага икки дўппи ёнғоқ берганини эшитибдими, катта-катта қора кўзлари қўрқинчли ва газабли» ўйларди у.

Мансур Калтанинг нигоҳи Рустамнинг юзларига чопди. «Ҳа, уни излаб келибди. Салим дароз ҳам шу яқин орада, унинг кетидан қолмайди. Ҳозирок кириб келса ажабмас».

—Жамила, - деди Мансур Калта Рустамнинг онаси билан юзма – юз туриб, - эртадан сен ҳам ишга чикасан, уйда ўтириш бас! Уро-

гингни ол, бугдой ўришга бор, гапимдан чикма. Эшитдинг-а, урокка бор, дедим, - таъкидлади у. – Ё сенга ўриш маъкул эмасми, белинг огрийдими? – кулгиси қистади, - огир-а? Ихтиёринг... - унинг овози мулойимлашди.

Аммо Рустамнинг онаси оғзини очмасди, жим эди.

—Гапир Жамила, жим туришдан фойда йўқ. Ё сен учун биронта энгилроқ иш топайми? Топаман. Лекин бекор юриб бўлмайди, конун – коидалар ёмон, ўзинг биласан, уруш замони... Агар мен истасам, бундай одамлар бошига балолар ёғдираман, кунларини хуфтон қиламан. Нима дединг? Ё ярамайман дейсанми?

Онаси Калта бир умр, ҳатто орқасидан куйиб-ёниб юрган кезлар ҳам унга бирор оғиз гапирмагани, юзига тикилиб қарамаганини бир неча марта айтган эди. Ҳозир эса Калта у билан юзма – юз туриб ундан гап сўраяпти. Жамиланинг боши ҳам. Мансур Калта унинг нафас олишини эшитиб турарди. Севгилисининг нафас олишини. Юрагида ҳаяжон. Ўзини ноқулай ҳис этар, оғиз очолмас, гапи тиллари учида қолди, гап тополмади. Аммо афтидан вазифасини – ўзининг колхоз раиси эканлигини эслади-ю, обрў эътибори ҳақида кўпириб гапириб ҳозир қаршисида турган дилдори юрагига йўл изларди.

—Жамила, шу кунларда бизнинг уйимиз сермеҳмон, - у юрагидаги гапининг учини чиқарди, – ноҳиядан, ҳатто Сталинободдан келишади, танишу жўралар ҳаддан зиёд. Қозонлар учоқ устида, қарийб ҳар куни битта мол ёки кўй сўйишади. Уй бозорга ўхшайди, кирди – чиқди... битта Зарифа (хотинини назарда тутарди)га кийин, эрта-кеч тиним билмайди. Уйимизга кел, эпласанг, унга ёрдам бер ё истасанг, кулганича гапида давом этди Калта, - уни ишга сол. Фармон бер, нима истасанг, ол, е, уйингга олиб кел, узок юрма. Бир жиҳатдан бизнинг уйимиз иши ҳам колхоз иши ҳисобланади, давлат вакиллари хизматини қиласан, меҳнат куни бераман. Эртага, албатта, уйга кел, ахир, Жамила сен бегона эмассан-ку! Эсла, ё кел-майсанми?

Жамила ҳали ҳам аввалгидай ерга тикилиб турарди. Ё Мансур Калтанинг гаплари унинг кулоқларига кирмасмиди? У қандай ҳаёллар билан банд? Рустам беҳабар, билмайди. Аммо юраги кўксидида қоврилар, куярди. Мансур Калта Рустамнинг онаси билан ҳазил – мутойиба қилишни истарди, ишқ изҳор қилмоқчи «бизнинг уйга кел, бегона эмассан» дейди. Ҳа, Рустамнинг онаси Калта олдида хору забун, ночор қолди. Иложини тополмаяпти. Аммо тўнғич ўғли ҳам

бир маслукнинг огзини ёпа олмайди. Уят, бундай ўгилнинг ўлгани яхши! Ота-чи? У Мансур Калтани кўргани замон уйга кирди, яшнринди. Калтанинг қаҳрига учрамай, жангга юбормасин, деб кўрканидан. Ахир, эркак дегани бундай бўлмайди-да, эр киши ўлса ҳам хотини номусини ҳимоя қилиши керак. Мардона ўлиши лозим. Аммо унинг отаси-чи? Албатта, у ҳозир Калтанинг гапларини эшитиб турибди, ўз ховлисида, кўзлари олдида, бир нокасининг унинг хотинига гап отаётганини кўра била туриб индай олмайди. У қанақа эркак ўзи? Ё Рустамнинг ўзи Калтанинг ёқасидан олиб, от устидан кўтариб ерга урсинми? Кейин бир бошга бир ўлим деганларидай уни роса тепкиласа-ю, ўлгунича урса...

—Кел, албатта уйга кел, - Калтанинг гапларидан Рустам ўзига келди. У онасига яна бир марта тикилди-ю, отини ўйнатганича ховлидан чиқиб кетди.

Рустам бобо дарадан пастга туша бошлади. Фикру ҳаёллар юки елкасида оҳиста – оҳиста қадам ташларди. Дара оғушидан дилларга ором берувчи муздек шамол эсарди, гуллар, гиёҳларнинг хушбўйи хиди анқирди, болалик йиллари, ундан баҳра олган ажиб бир нашта... гулу гиёҳлар бўйи, қишлоқнинг тупроғу лойи бўйи мўйсафидни яна болалик йиллари босиб ўтган ўша кўча-ю, сўқмоқлар томон кўлларида етакларди. Дара яшил, ям – яшил. Авваллари бу дарадан эшак ёки отда ўтишарди, минг бир азобда. Баъзан тошлар, қияликларни ушлаб, йиқилиб, сурилиб... яна туришарди, юкори, юкорирок кўтарилишарди. Аммо ҳозир асфалтланган йўл худди бир гўзал нилий лента сингари ён бағирликлар ва баландликларга чирмашиб, буралиб – буралиб, тепага, тоғ чўққиларидаги булутлар сари ўрлаб борарди. Мана ёнидан визиллаганича енгил машина ўтиб кетди. Ўша узок, олис баҳор, айёмида дара дарахтлари остидаги майсазорлар уларнинг ўйин жойлари эди. Хусусан, йилнинг бу келинчак фаслида қишлоқнинг ёш-яланглари – йигит-қизлари кўпроқ шу ерга келишарди. Гулга ғарқ бўлган дарахтлар, гуллар узра куёш нурлари. Асаларилар визиллаганича гулдан – гулга қўнишарди. Рустам бобонинг нигоҳи гулдан – гулга сирғаларди. Ниҳоят, Парвона билан илк бор бирга ўтирган кадрдон тошни топди. Улкан, тигдор харсангтош. Ҳа, ўша тош, ўрнидан қўзғалмабди. Ўша йиллар улардан баланд эди бу тош. Аммо энди – чи, энди тош унинг

бўйига бас кела олмасди. Рустам бобонинг бўйи тошдан қарийб икки барабар баланд, оппоқ соколи кўксига тушган. агар Парвона ҳаёт бўлганида, бу тош унинг ниҳолдай қадду қомати олдидан ҳам пастгина кўринарди. У бели ингичка, бугдойранг ва баланд бўйли қиз эди. Рустам бобо, шунингдек, яна ўша кунлар гулларга чулганган новдаларни тош устига бош қўйган кекса ўрик дарахтини излади. Аммо ўрик дарахти энди ўз ўрнида йўқ, унинг жойида ёшгина олича дарахти бўйи чўзиб турарди. Олича япроқлари кўм-кўк, тароватли. Парвона билан Рустам ана шу тош устида ўтиришганди. Рустам бобо тош танасига қўл югуртди. Қирк тўрт йилдан кейин унинг қўли яна ўша қадрдон тошга тегди. Кафти билан тош устидаги чангларни артди, унинг тепасида оёқларини осилтириб ўтирди. У тошдан гўё ўша ўтган кунлар ҳикоясини эшитмоқчи эди. Аммо қани ўша совуқ тошдан ҳарфу сўз эшитган одам? Узоқдан, тоғ камаридан, дара қатъидан қулоқларига сувнинг жарангдор овози эшитиларди. Ўша хуш садолар ҳозир ҳам Рустам бобонинг қулоғига етиб келарди. Парвона боғланган китобларини тиззасига қўйиб ўтирарди. Ўша қуёшли кунда асаларилар ўрикнинг гуж – гуж гулобийи гуллари устига қўнар ва яна парвоз қиларди.

— Асаларилар гуллар ширасини сўришади-а, Рустам? – асаларилар ва гуллардан кўзларини узмай сўраганди Парвона.

— Ҳа, шундай.

— Бувим болалар ҳам ана шу асалариларга ўхшайди, - дейишганди, - гўзал бир қизни қўйиб бошқа бир чиройлироқ қизга ёпишадилар, хушлари кетади. Чиройли хандадан Парвонанинг юзлари ёришиб кетди. Рустам уни ҳеч қачон ўша пайтдагидай чиройли кўрмаганди.

— Бувинг тўғри айтибдилар, Парвона, шунақа болалар ҳам бор, лекин кам, кўп эмаслар.

— Сен ўзинг уларнинг қайси хилидан?

— Мен бир гул ошиғиман, бир гулни севаман, фақат бир гулни.

— Ўша гул қаерда? Менга айтмайсанми? Кўрсатмайсанми?

— Сени уни кўрмаганмисан?

— Йўқ.

— Менинг гулим шу ерда, шундай яқинимда, ёнгинамда.

— Қани кўрсат, ўша гулингни бир кўрай.

— Кўзларингни юм.

— Мана юмдим, - Парвонанинг кўзлари ярим юмилди-ю, юзлари кенгайганда* бўлди.

—Йўк, бундай эмас, каттикрок.

—Майли, бўлмаса, мана, Парвонанинг мушкдай коп-кора, узун киприклари ўзаро бирлашди.

—Мана шу хушрўй менинг гулим, менинг чиройлигина гулим, - Рустам қўлларини Парвонанинг тиззалари устига қўйди.

—Ёлгон айтмаяпсанми? - Парвонанинг бодом кўзлари куларди, - мен гўзал эмасман, хунукман.

—Сендан гўзалроқ йўк, Парвона, ҳеч ерда, бутун оламда.

—Жуда ошириб юбординг-ку, сенга худо тилдан берган-да.

—Рост айтаман.

—Борди-ю, бўлсачи?

—Йўк.

—Майли, кел, фараз қилдик, агар бўлса орқасидан чопармидинг?

—Айтдим-ку, сен чиройли, сен Гулоб париси, онанг сени фақат мен учун тукқан, мен учун...

—Уларнинг кўнгли бошка ерда-ку. Мен бешиккертти эканман.

—Айтгандай Абдул неча ёшда бўлса?

—Мен унинг бешигини тебратмаган бўлсам, неча ёшдалигини қаердан билай?

—У раиснинг укаси.

—Бундай дема.

—Мен бор гапни айтдим, ёлгон гапирмайман.

—Тўй яқин - а? Акаси бой - бадавлат, роҳат қиласан, маликалардай яшайсан.

—Таъна қилма. Қани айтчи, сенингча мен нима қилишим керак? Нима, ўзим уйлариңгга борайми? Ота-онамга мени унга олиб беринглар дейми? Нега ўзинг жимсан. Гапирмайсан, оғзингга талқон солиб юрибсан? Сенинг севгинг ана шундай юзаки, биламан. Парвонанинг лабларидан табассум йўқолди.

Парвона ҳақ эди. У ҳеч вақт, эрсиз ўлса ҳам ўзи уларнинг уйига кириб бормайди. Ҳеч қачон! Рустамнинг бешиги осмондан тушган бўлса ҳам. Рустамнинг ота-онаси халқ, ота-боболар удумига мувофиқ уларнинг уйига совчи юборишлари керак. Аммо шундай қилишмайди, қилишолмайди, нега? Парвона раиснинг укасини фотиҳа қилинган хотини номидан ҳамманинг юраги от ўйинига тушадиган, «ҳаммангни жангга - ўлим ўчоғига юбораман» деб одамлар бошига наъра тортадиган раиснинг. Рустамнинг ота-онаси ҳеч қачон раиснинг юзига оёқ босишмайди, унинг бўлажак келинини келин киламан дейишга журъат қани? Бусиз ҳам улар Қалтадан қўрқиб,

қалтираб зўрга юришибди. Ана шундай гаплар. Аммо... аммо буни Парвонага айта олмайди, дами ичида. Парвона эса беҳудага хафа бўлади.

—Хўш, ахир, айт, нима қилай? Уйимизда туй тараддуди, мен билан Абдулнинг тўйини бошлашмоқчи.

Парвона Рустамдан мадад кутарди. Аммо у жавоб бера олмади. Қизнинг боғланган китоблари тиззалари устидан сирғалиб, аввал тош устига, кейин ерга тушди...

Рустам бобо тош устидан туриб, хассасини ердан, оёқлари олди-дан олди. Уни йўтал тутди. Бир неча марта кетма – кет йўталди, дарадан акси садосини эшитди: «Уху...уху».

...Мансур Калта отини ўйнатиб уларнинг ховлиларидан чикди. Аммо от наълининг кўчадаги тошларга урилиб чиқарган қарс-курс товуши гўё унинг кулоқлари остида нари кетмасди. У садо Рустамнинг кулоқларида эди: қарс, қарс...

Нихоят ота уйдан чикди. Ранг-рўйи учган, лаблари бир – бирига ёпишган, пўрсилдоқ босган...

—Рустамнинг онаси, - деди у.

—Лаббай, - она бош кўтармасди. У ўзини гуноҳкор ҳисоблар, гўё ер ёрилса, кириб кетишга тайёр эди. Аммо Рустамнинг ақидасича онаси заррача гуноҳкор эмасди. Гуноҳ юки отасининг елкасида. Худо кўрсатмасин-у, агар Парвона Рустамнинг никоҳида бўлган вақтда бошқа бирор бегона эркак унга бежо назар ташласа, муҳаббат изҳор қилса...У савдойи бўлади, оёғини осмондан келтиради, ўлдиради. Ўлади-ю, аммо ҳозир отаси онасини туширган аҳволда қолдирмайди. Бир жонини ору номус, шарафу виждон йўлида қурбон қилади. Аммо отаси...

—Дада, - деди Рустам ва бир лаҳзалик сукутдан кейин қўшиб қўйди: Сизда ору номус йўқ экан. Ўз жонингизни ўйлайсиз-у...

Пичоқ отасининг суягидан ўтди, ўзини қўлдан берди, одамлар оғир-вазмин деб юрган киши шундай газабга келдики, авваллари асло бу ҳолга тушмаганди.

—Менга таъна қиялсанми? Ору номуссиз дедингми? Оғзингга қараб гапир, тирранча. Ҳаддингдан ошма, тилингни суғуриб оламан, ақлингни киритиб қўяман. Отаси олдида учраган нарсаларни унга томон улоқтира бошлади., лекин улар Рустамга етиб бормас,

тегмасди. Отасининг кўнгли ҳам совумасди. – мен урушдан қўрқармишман. ўз жонимни ўйларканман. Ўша лаҳзаларда отаси худди кафасдан чиққан шерга ўхшарди. Эшигу деворлар унинг кўз олдида гўё ҳеч нарса эмасди, арконларни узиб, эшикларни синдириб, деворларни ағдариб чиқиб кета оларди. Пешайвон остидан Рустам томон ташланди. – Сен мени ҳади ору номуссиз дедингми? Ҳозир, шошмай тур. бўйинингни узиб ташлайман!

—Айб бўлади, дадаси, шошманг. Нахот, шу бир гўдак билан тенг бўлсангиз. астағфируллоҳ денг. ўзингизни қўлга олинг. - Рустамнинг онаси ўртага тушди, отани шаштидан қайтарди.

—Мен ўз жонимни ўйлар эканман. – Рустамнинг бу гаплари отасининг газабини ҳаддан ошириб юборганди. Шу боисдан уни такрор-такрор тилга оларди.

—Агар сендай фарзанд менинг бошингда омон юришимни истамасанг, менинг ўлимимни хоҳласанг, эртанинг ўзиёқ военкоматга бораман, мен жангга юбор, дейман. Тезроқ навбатсиз олиб кет, болам шунга тасдиқ, дейман.

—Дадаси, ўз болангизга аччиқ қилманг, - яна насиҳат қилди она.

—Ахмоқ одам фарзанд ғамини ейди, жон куйдиради, лекин беҳуда. Ҳаммаси беҳуда! О, ахир мен сенга неча бор сенинг ғамингни, онангни ғамини ейман деб айтган эдим-ку. Отаси Мансур Калта олдида нега жим юришининг сабабини тушунтирмоқчи бўларди. – Фирдавс муаллимнинг ўлими ҳақида хабар келганига пикки кун бўлгани йўғу Калта маймун аллақачон унинг хотинига харидор. Фирдавс муаллимнинг хотинига уйланмасам, отимни бошқа қўяман, дейди. Агар мен бугун урушга кетсам, эртасига у пўшт-пўшт демай, сўрамасдан уйга кириб келади. Онангни бадном қилади, ўзинг эса унинг қўлида нобуд бўласан. Ана энди тушунгандирсан, нега менинг юз муштни ўзимга олиб, бир муштни ҳеч кимга бермаслигимни. Ё мен жангга кетсам, сен онангни ҳимоя қила оласанми? Шу ишни удалай оласанми? Калтадан қўрқмайсанми? – саволига жавоб сўраб ота Рустамга тикилди.

—Мен у маймуннинг бошини узиб ташлайман. Ҳовлимизга кадам босолмайди... гур-гур қилди Рустам.

—Сен шу қадар зўрсанми? – отанинг хира кўнглида фахр учқун пайдо бўлди.

—Агар сиз ҳа десангиз, уни ҳозирок ўлдираман, қўлимдан келади, деди Рустам.

—Мана, кўрдингми, ёшсан-да, ёш, отанинг ховри пасайганди. -

у одамнинг бошига хийла-ю, найранг билан сув қуяди, у ёлғиз эмас, у менинг юрагимга ханжар урмоқчи. сени ҳам нобуд қилади. Сен мени қўрқок деб таъна қилма.

—Мен қўрқмайман!

—Болалик қилма, - деди яна отаси.

—Даданг тўғри айтади, болам. эҳтиёт бўл. У билан ишнинг бўлмасин, - деди онаси ҳам.

Дадаси бир оз ўйга толгач, – давом эттирди:

—Сабр қиламиз болам, сабрнинг меvasи ширин бўлади. Бу кунлар ҳам ўтиб кетади, жанг тугайди. Қишлоқ эгалари (эркаклар) қайтишса, нима қилишларини ўзлари билишади. Саводли одамга қахат келган бўлса-да, уни бир кун ҳам раислик қилишга қўйишмайди, тахта – ўқлогини йиғиштиради. Кейин мен ҳам мол эмасман-ку, ақлу хушим жойида, касдимни оламан. Салим дарозидан ҳам. Ота Мансур Калта олдида нега музтару жим юрганлигига бир дунё далиллар келтиради.

Аммо ота ҳар қанча қайғу алам билан гапирмасин Рустам уни кечиролмасди. Кўз олдида Мансур Калта. У отда хунук жилмайишидан афту башараси янада хунуклашар ва шу туришига унинг онасига гап ташларди. «Жамила, мен сенга бегона эмас!» - дейди. Онасининг боши янада қуйироқ эгилади. Рустам олдида. Эри қолиб-да. Лекин афсуски, на ўғли ва на эри уни бу аянчли ахволдан қутқара олмайди.

Эртаси кун эрталаб ота – онаси биргаликда уйдан чиқишди. Ота ўша қора хангиларини миниб олган. она пиёда. Она ўрок елкасида қиру адирлар – галлазорлар томон йўл олди-ю, ота хирмон бошига. Шундан кейин улар ҳар кунни пода қайтар чоғида уйга қайтишарди, ҳориб, чарчаб, ҳолдан тойиб... бир муддат шу ахволда ўтди. Аммо Мансур Калтанинг Рустамнинг онасига «нишга чиқ» деб дўк-пўписи қилиши замирида бошқа нарса – коса тағида ним коса бор экан. Уни ўз уйига олиб бормоқчи экан. Бунни бригадир Нусратулло бобо айтди.

Онаси ишдан қайтиб, ўрогини пешайвоннинг бир четига улоқтирди-да, ҳовли ўртасидаги ариқчага бориб офтобда қуйиб, хозиргина тандирдан чиққан нондай кип-қизарган юзини ювди.

—Чарчадингми? – отаси ҳам эндигина хирмон бошидан қайтиб эшагининг айилини бўшатарди.

—Йўл узок, сув олиб боришмади, куйиб кетдик, – деди онаси сўнгра ховли ўртасидаги супага сув сепиб супурди. Гиламча олиб чиқди, устидан кўрпача тўшади. Ошхонада иш билан куймаланиб юрди. Рустам билан отаси бирга ўтиришарди. Онасининг фикрича, Рустам отасининг юзига чопган ўша кундан буён у ўглидан ранжигандай. У билан очилиб гаплашмайди. Рустамнинг ҳам отасидан кўнгли қарийб қолган. Ҳозир эса ота-бола ўз хаёллари билан банд.

Онаси ишга чиққан бир неча кун давомида Рустам уйда пойлоқчилик қиларди. Ҳовлидан чиқмасди. Онаси далага борган биринчи кун анча вақтгача ўзи ёлғиз ўтирди. Қуёш олманинг баланд шохларида ўйнарди. Қип-қизил олмалар унинг нурларида товланиб кўзларни камаштирарди. Рустам олма устига чиқди. Бир қўйин олма терган ҳам эдики, дарвозадан Парвона кўринди. У қўрқа-писа келарди. Ҳадикда эди, уларнинг очик қолган эшикларига қараб-қараб кўярди.

—Рустам, – деди у тўсатдан, – Рустам жавоб ўрнига қип-қизил, хушбўй олмани унга томон улоқтирди. Қизнинг нигоҳи олмага қадалди. Рустамни изларди.

—Аҳа. Мана топдим, сен қаерда экансан. – Парвона уни кўрди. Лаблари табассумдан гулдай очилди, қип-қизил, аргувоний гулдай. Парвона куларди, унинг юзлари, жисму жони куларди. Бутун олам куларди.

—Тушайми? – Рустам олма шохларини ушлаб пастга энгашди, – якинрок кел.

—Мени кўтариб ерга тушир дейсанми?

—Қўлингдан келса, кучинг етса.

—Йў-ўқ, мен сен айтган қизлардан эмасман.

—Ма, ол! – Рустам қўйнидаги олмаларни Парвонанинг этагига сола бошлади. Унинг қўйни бўшаб, Парвонанинг этаги олмага тўлди. Қизил, анор доналаридай қип-қизил олмаларга. Рустам олма устидан тушди ва улар арикча лабига ўтиришди. Парвонанинг кўзлари зилол сувга қадалган. Унинг ширин нигоҳларини сув эркалик билан олиб кочарди. У бирданига хаёллар асирасига айланганди.

—Зиқ кўринасан, Парвона.

—Кўнглим гаш, бир ерда ўтиролмайман.

—Нима учун?

—Дадам урушда ярадор бўптилар.

—Ким айтди?

—Касалхонадан хат келди.

—Ўзлари ёзиптими?

—Ўзларининг ёзуви эмас.

—Ахволлари оғир эканми?

—Ҳа.

—То бу жанг тамом буладики...

—Ражабали амакининг айтишича якин — орада тугамас экан.

—Ҳа, Ражабали амаки иккала юёкларидан айрилиб келдилар.

—Ҳамманинг кунини қора қилди бу жанг. Ҳозиргина Қалта уй-имизда эди. Биз нима ғамда-ю, у тўй қиламиз, дейди-я. Худо олсин уни. Онам: —Раис, кўнглимизга ҳеч нарса сиғмайди, ҳали бу гапларни кўятуринг, - деди. Лекин қайда, унга гап тушунтириб бўладими?

—Худо кўнгил қораликдан сақласин, биз тўй, хурсандчилик қилмоқчимиз, дейди.

—Тўғри айтасиз, раис, тўй хурсандчилик яхши, лекин ҳозир вақти — соати эмас, - деди онам кўз ёшларини қўйлагининг енги билан артиб.

—Нега энди вақти — соати эмас? Ҳаммаларинг сиҳат саломат-ку.

—Парвонанинг дадаси ўк ебди. Хат келди. Мана ўзингиз ўқинг, — онам хатни Қалтанинг олдига ташлади. У истар-истамас мактубни олди, уни очиб ковоқаридек гўнгиллаб ўқиди.

—Э куда, мен бирор кўнгилсизлик рўй бердимикан дебман, ҳеч гап эмас экан-ку! Султонмурод соғ-саломат, ярадор бўлган экан холос, жангда ҳар лаҳзада одам ўлади, жон беради, жанг дегани шунақа... Келинг, ҳозирча бирор нохуш хабар келмаган экан тўйни ўтказайлик, тўй муҳим хайр, савоб иш, бир уй обод бўлади, икки киши бир болишга бош қўяди, орзуга етишадилар... - дастурхон четини кўтариб хатни унинг остига улоқтирди Қалта.

—Бир болишга бош қўйишади, орзуга етишади, дейдими? — Рустам ўрнидан сакраб турди. Абдул билан бир болишга бош қўяман дейсанми? Бу гапни айтишга тилинг қандай борди? Ё ўзинг шуни истайсанми?

—Сен нега бунчалар оловланасан? — бўлган ишни айтдим, - деди Парвона.

—Кейин онанг нима дедилар? У ҳам сизларнинг бир болишга

бош қўйишларингга розимилар? Тўй бўлсин дейдимми? «Ҳа» айт, дедиларми? – Рустам қўлидаги бир неча олмани ҳовлининг қайси бир бурчагига улоқтирди-ю, қўлларини худди тупрок бўлгандай бир-бирига уриб, коқди.

—Менга бақирма, Рустам, мен бирор номаъкул иш қилганим йўқ. «Ҳа» демадим!

Парвонанинг димоғи қуйди...

Нусратулло амаки отасини чақирди ва кутиб турмасдан, ўзи дарвозани очди.

—Келинг, амаки, келинг, - отаси уни очик чехра билан кутиб олди.

—Кел демасанг ҳам мана келдик, - бригадир дарвозадан ичкари кирди-ю, уни беркитди. Биргалашиб дастурхонга ўтиришди. Ой бошларида мўралаб турибди. У узок-узоклардан юлдузли, беғубор осмондан супа юзига, дастурхон устига нур сочиб турарди. Улар бир - бирларини ой нурида кўришар, ширин суҳбат қуришарди, Нусратулло амаки Рустамнинг онаси узатган пиёладаги чойни олди-ю, дастурхон устига қўймасдан:

—Абдусалом, - деди, - меннинг уйингга нимага келганимни ҳам сўрамайсан.

—Ўзингиз айтинг, - деди отаси.

—Мени раис юборди.

—Нима дейди? – отаси бепарво эди.

—Рустамнинг онаси эртадан ўроққа чиқмай раиснинг уйига борсин, хотини касал экан, кейин у Султонмуроднинг қизини келин қилар экан, ёрдам бериб турсин, дейди.

Улар қанча вақт сукут сақлаб ўтирганлари Рустамнинг эсида йўқ. Отаси, бирор оғиз гап айтмоқчи эдимми ё йўқ билмайди. Онаси не ахволга тушганини кўрмади, ҳис этмади. Фақат Мансур Калтанинг онасига кўз олайтирганини тасаввур қилди. Уни Парвона билан касалванд укасининг тўйига тайёргарлик кўриш учун уйига олиб борармиш. Кўра била туриб... Калта Рустамнинг онаси изидан-у, укаси Парвона кетидан. Афтидан Калтанинг бу талаби ҳам отасига қор қилмади. У ҳали ҳам ўзини қайси бир сиққон уйига уришни кўзлаб турганга ўхшайди. Нима бўлса бўлсини жангга бормасин... «жангда одамни отишадди, нишонга олишадди» деб ўзи айтди-ку.

—Амаки, ўша Калтага бориб айтинг, қадамни ўйлаб боссин, агар отам ҳам ундан кўркаса. - Рустам отасини жаҳл устида «сен» деди, - мен кўрмайман. Мен уни шу ҳолича қўймайман, чангини осмонга чиқараман. Унинг ўзи қанақа ит? Ким бўпти у? - Рустам йиғлагудай бўлди, дастурхон бошидан туриб кетди.

—Агар мен уни ўлдирмасам, одам эмасман. - У хўнграганича дарвоза томон чопди.

—Қани, бу ёкка қайт, жойингга ўтир! Ҳе, жўжахўроз, зўр бўлмай кет, яна калланг учмасин, жувонмарг! - Ота уни бир тарсаки уриб, йўлидан қайтариб, жойига олиб келиб ўтказди.

—Болам, қизишма, - ҳамма жим эди-ю, Нусратулло амаки унга насиҳат қила бошлади, - ахир, Калта сенинг онангга «кел» дегани билан у чопиб унинг уйига бормабди-ку. Бир гап айтибди - қўйибди-да. Ит-да, номаъқул қилибди, туш кўрибди. Сен, болам, енгиллик қилма, яна уни йўл-пўлда учратиб сену менга бориб юрма, агар мени десанг, нафасингни чиқарма. У одамларни суд қилади. Мелисага ушлаб беради, ҳа, қўлидан ҳар нш келади у бадбашарани.

—Майли, ўша маслук мени суд қилсин, қўйинг мени отсин, аммо, мен онамни унинг уйига боришига, қўймайман, ўлсам ҳам қўймайман, онамга эғаллик қиламан, мен ору номуссиз эмасман, - Нусратулло амакининг насиҳатлари қор қилмади, шамолга учди.

Нусратулло амаки билан дадаси ховлидан ташқарига чиқишди. Аммо узокка боришмади, дарвоза орқасида туришиб, гўё қулай жой топишгандай суҳбатлари кўр олди. Уларнинг гаплари Рустамнинг кулоғига элас-элас эшитилиб турарди. Аммо нима хусусида суҳбатлашяпти у билмасди. Дадасига бўлган нафрати ҳали ҳам босилмаганди, ичйда уни қойирди: У ўзи қанақа эркак? Хотинини Мансур Калта каби қандайдир бир зот қўлидан тортиб олмоқчи-ю, у бўлса жим, дами ичйда. Рустамни ҳам «огзингни очма» деб урди. Нима у Рустамга: «қўй, онангни Мансур Калта уйига олиб бораверсин, ихтиёри, ишинг бўлмасин» демоқчими? Ана ота-ю, мана ота. Ундан кўнгли совуди... у билан бошқа гаплашмоқчи эмас эди, лекин эртасига шундай бир воқеа рўй бериб, ота - бола бир - бирларининг гуноҳларидан ўтишди.

Қишлоқ довори бошигача бирга келишди. Онаси ҳам бор эди. Нусратулло амаки, Парвона, қишлоқнинг қарийб ҳамма катта-кичиги. Ўша кунлар одамлар фронтга йўл олган фарзандларини ана шу довонгача кузатиб келишарди. Ҳозир Рустам бобо қирк беш

йилдан кейин юзланиб бораётган довонгача... Урушнинг даҳшатларга тўла кунлари орқада қолди, бугун бу фароғатли кунларда у довондан ўтиб бормоқда... Мана шу ерда кишилар жигарбандлари билан хайрлашардилар, бир - бирларини иссиқ оғушларига олишардилар. Мана шу ерда онанинг ориқ, қотган қўллари дилбанди бўйнига халқа бўларди, фарёдлар баланд, фиғонлар кўкка чирмашарди. Ана шу ердан оналар коматлари ҳам бўлиб, дилшикаста, ғам-алам сели кўзларидан шариллаб оқиб яна қишлоққа қайтиб, довондан тушишарди, кучсиз, мадорсиз, худди узоқ касалдан турган одамдай...

Баъзи оналар жанг кунлари ана шу довонни ўзларига манзил – макон қилиб олишганди. Маҳалла аҳли айтганидай худди ини бузилган чугурчукдай нола кўтарганлари - кўтарган.

Муаллим Фирдавс ҳақидаги нохуш хабардан кейин унинг онаси номига яна иккита хат келди, мудҳиш хатлар. Муаллимнинг бир дунё хирожига арзийдиган икки укаси Ҳикматулло билан Нозим ҳам ҳалок бўлганди. Буларнинг барчаси бир бўлиб уларнинг онасини ақлдан оздирди. Тонг отди дегунча кампир ҳассасини судраб қишлоқ довонига йўл олар, унинг устида сертупрок йўл ўртасига бошидаги рўмолини ёйганича чордона қуради. Қани, бирор йўловчи унинг олдидан тинчгина ўтиб кўрсинчи? «Тўхта», деганича ҳар бирини навбатма – навбат йўлидан тўхтатарди. «Кимсан?» худо раҳмати фалончининг ўғлиман дедингми? Танидим, танидим... Қаерга боряпсан? Қайси томондан келяпсан? Кейин у сўрарди: менинг Ҳикматулло, Нозим, Фирдавсимни кўрмадингми? Саволига яна ўзи жавоб қайтарарди: «Ёлғон, ёлғон, менинг болаларим тирик, келишадди, учовлари бирга, қаерда бўлишса...» баъзи кунлар йўлдан ҳеч ким ўтмасди. Узоқ йўл. Хаёлида сўнгсиз, чексиз, кимсасиз йўл. Гўё унинг устидан қуш ҳам учмасди. Лекин онанинг кўзлари, ҳампша йўлда нигорон. Орзуси: ана шу йўлда ўғилларидан бирортасини кутиб олиш, ўзи, ҳаммадан аввал ўзи ўғлини кўрсин, хурсандлигидан танасига сиғмай, оғзи қулоғига етиб. «Мана, кўринглар, суюнчи беринглар, болаларимни олиб келдим, болаларимни. Айтгандим-ку, улар тирик деб, ўзим билардим». Фазила кампирнинг бирдан-бир орзуси шу эди: «Қошки орзуларимни тупрокка олиб кетмасам». Гулоб аҳли довон бошидан Фазила кампирнинг ноласини эшитардилар бир кун эмас, ҳар кун. Кампир тонгдан шомгача нола чекарди. Бир киш ва баҳорнинг ёмғирли кунларини ҳам у ана шу ерда ўтказди.

—Совук ейсан хотин, тентаклик қилма, бас, шукр кил, тақдирингдан кўр, —эри қорли кунлар уни доводан бошидан қишлоққа олиб тушмоқчи бўларди.

—Мени совук ейсан дейсизми? Мен совук ейманми-а? — такрор сўрарди эридан. — Болаларим-чи? Фирдавсу, Нозим, Ҳикматулло иссиқ жойдами? Кўрпа тагидами? Уларнинг ўрнига худо эртарок менинг жонимни олса бўлмасмиди? — Мўйсафид эри гапига кирмас, уни тошбағр, қиличдай ўғиллари учун қайгурмайди деб койинар ва олдидан хайдаб соларди.

Ёзда Фазила кампир боқувчисиз қолди. Фирдавснинг хотини истаса — истамаса уни оламан деган, кетидан тушган Мансур Калта хонадоннинг яккаю ягона эркаги — Фазиланинг эрини тухматга ўради. Мўйсафид: — токи мен тирик эканман келинимни эр қилишга қўймайман, Мансур Калта хушёр бўлсин, — деяр экан. Мансур Калта Фирдавснинг отасидан қутулиш йўлларини изларди.

Бир куни туш пайтида мўйсафидни хирманчилар қапасида ухлаб ётганини кўриб бир қопни бугдойга тўлдирди-да, чолнинг эшагига ортиб, уни қишлоқ томон йўлга солиб юборди. Сўнгра мўйсафидни уйғотади: «Иш кетидан бўл, хирмон ухлайдиган жой эмас, уйингда ухлайсан, тур!» — деди.

Мўйсафид қападан чиқса, эшаги йўқ. Қаерга кетдийкин? Ё арқонни уздимикан-а? Унинг изидан қишлоққа чопади. Мансур Калта ҳам чолнинг кетидан, аммо у отлик. У эшакни юки билан қишлоқ яқинида ушлайди ва чолни жамият молини талон — тарож қилувчи деб эълон қилади. Уни ноҳияга олиб боришади, қамашади. Орадан икки-уч кун ўтгач, ёзнинг ўша кечасида, Рустамнинг отасини жангга кузатишган жойдан — доводдан Гулоб аҳли ярим тунгача Фазила кампирнинг оҳу ноласини эшитди. Кейин аста — аста у жимиб қолди, эрталаб ҳам овоз чиқмади. Қария шахид бўлган уч ўғли йўлида кўзлари тўрт бўлиб фигон чек-чека йўл устида — хору хаслар устига йиқилиб жон таслим қилганди. Чошгоҳга яқин мурдасини доводан бошидан кўтариб қишлоққа олиб келишди.

Энди Фирдавс муаллимнинг хонадонида унинг ёш, пушти паноҳсиз хотинидан бошқа бирор кимса қолмаганди. Мансур Калта шунини кутарди, шунини истарди. Эртаси куни уни зўрлик билан, дўку даранг билан уйига олиб келди. Мансур Калта энди икки хотин эгаси бўлганди. Мўйловини болта кесмасди. Тумшуги осмонда, у:

—Қимки менга душман бўлса, аҳволни ана шундай бўлади. Мен душманларим бошига суя қуяман, кулнинг кўкка совураман деяр

экан. Биттаси мана шу Фирдавс муаллим эди. Мана аҳволи нима бўлди? Ажал домига юбордим уни, укаларини ҳам, онаси куйиб-куйиб ўлди, отасини панжара оркасига ўтказдим. Зурриёти кирилди. Хотини ўзимники, уйимда... Агар истасам, одамлар бошига ҳар балони келтиришим мумкин. Бегоналар, ўзиникилар олдида Мансур Калта кўкрагига муштраб фаҳрланиб, мактанар экан.

Рустамнинг дадаси кечкурун хайрлашиш учун келган қариндош – уруғлар, кўни – кўшниларни ҳовли дарвозасигача кузатиб уйига кирди. Сунада ота-она ва у ёлғиз қолишди.

—Болам, энди ую ҳовли, онангнинг ихтиёри сенда, – отаси илк бор унга худди катта кишидай мурожаат қилди: ақлингни йиғ, каллани иплат, болалигу ақлсизлик бас. Калта касофатга асло бирон нарсa дема, нима деса, «хўп» дегин, бошингни эг. Одам оғирлик билан, бош эгишлик билан бир жойга етади. Ҳозир унинг кўли баланд, у ёлғиз эмас, лаббай дейдиганлари кўп. Анави номард Салим дарозни биласан, бир пул, бир лукма нон учун хотинини ҳам сотади. Ору номуси йўқ. Калта уни ўзига ҳимоячи қилиш учун армиядан олиб қолди. Ана шу одам маслукнинг истаги билан сенга зарар етказмаса деб кўркаман. Айтдим-ку, у ҳеч нарсадан тап тортмайди. Юрагимдаги бор орзу умидим сандан, хайф бўлмагин дейман, болам. Ўзим ҳам у билан ҳисоблашмоқчи эдим, аммо афсуски, қутулиб қолди, бу жанг – жанг бўлмади, бир балойи жон бўлди. Одамларнинг оёқ-кўлларини ипсиз боғлаб қўйди. Мансур Калта каби маслукларнинг тиллари узун, одамларнинг бошларига чиқиб олишган. Мени ҳам фронтга ёздирди. Кўрдингми, кеча у уйимизга қандай хурсанд кириб келди, қарийб раксга тушиб кетарди. «Чакирувни ол, жангга борасан» деб яна ўзини ғамгин кўрсатади. Худди артист каби минг хил рангда товланади. Мақсадига етди.

Дадасининг ҳамма ишни маслукка нисбат бериши Рустамга ёқмади:

—Йўқ, дада, у одамларга чакирик қогози ёза олмайди, ноҳиядан ёзишади, у ўзини шунчаки кўрсатишни истайди, ман-манлик қилади. Кейин, дада, ҳамма жангга боради. Мансур Калтасиз ҳам кета-веришади.

—Мана, кўрдингми, болам, сен ҳали ҳеч нарсани тушунмайсан, ёшсан. – деди яна отаси. Мансур Калта илон, у одамни ҳар йўл билан чақади, чунон ҳам чақадики, билмай қоласан, ўлиб ҳам ундан

кутулмайсан, унинг балолиги ана шунда-да. Истаса, душманини болта билан чопадн, истаса шакар билан...

Макр – ҳийла, найрангнинг кони у. Фирдавс муаллим хонадони тупрогини ким кўкка совурди? Ақлли одамлар хали бу воқеани унутишмайди. Калтадан хазар қилишадн. О, болам, бу ишлар бир сабоқ, кўрга ҳасса, дейишадн-ку... кейин, болам, ота бу окшом юрагидаги бор гапни унга айтмоқчи эди. – кейин болам, - деди яна у – Калтанинг бўлажак келини билан бошқа гаплашма... Бугун-эрта тўй қилишмоқчи. Мен шу томондан кўркаман.

—Дадангнинг гапи тўғри, у беҳаё қиз, - деди онаси ҳам. – Сенинг бошингга бало ёғдирадигандай. Мен ана шундай кирт – пирт қиладиган қизларни ёмон кўраман, қўлларидан ҳар иш келади, болам, бирон балога учрамайлик...

—Ўтган кунн ўша қиз уйинмизга келганмиди? – сўради отаси. Рустам жавоб бермади.

—Қўшнилар кўришибди, пиқовларинг кечгача уйда чакчаклашиб ўтирибсизлар. Бунинг учун сени адабингни бермоқчи эдим, аммо мана кўриб турибсан насиб қилмади.

Ота-она тунн билан миғжа қоқишмади, гаплашиб чиқшди. Бир-бирларига айтадиган гаплари кўп эди.

Гап орасида Рустамга ҳам мана бу ишни қил-у, мана бунисини қилма, - деб қўйишарди.

—Болам, энди мен бошқа бирор гап айтишга имкон топмайман, гапларим айтилмай қолмасин, дейман.

Тонг отса-да, отанинг панду насихатлари тугамасди.

...Довон бошида ҳам отаси Рустамга насихат қиларди.

Сўнгра отаси охириги марта қайтиб ҳамма билан хайру хуш қилиб, Рустамнинг юзларидан ўпди, бўйинларидан кучоклади. Онаси билан ҳам хайр-маъзур қилишди. Улар бир-бирларини гўё бошқа кўришмайдигандай, бир-бирларидан кўз узолмасдилар.

Уларнинг маҳзун нигоҳлари одамлар орасида ўзаро роз айтишарди. Онаси бардош беролмади, пиқ-пиқ қилиб йиғлади, юзларини гулдўзи қўйлагн енглари билан яширди. Хайрлашувдан кейин отаси орқа-кетига қарамай доводан туша бошлади. Юк халтаси орқасида. Йўл ўртасида ёлғиз кетиб борарди. У йўлма-йўл хаёлан қиш-

локнинг барча дову дарахтлари, тоғу тошлари, суву тупроқлари билан суҳбат курар, уларга хайр, хайр дерди...

Рустам бобо отаси кетган йўлдан, онаси кетган йўлдан, ўзи кетган йўлдан кишлокка қайтарди, ўша кекса сада олдидан, жанг кунлари кишлок фарзандлари, Фирдавс муаллим урушга кузатилган мавзедан.

... Онаси бугдой ўришга бормади. Эрталабдан худди бирор нарсасини йўқотган кишидай у уйдан – бу уйга кирар, эшикларни очиб ёпарди. Гўё Рустамнинг отасини изларди. Рустамнинг назарида ҳам катта ховлилари-ю, уйлари вайронага айлангандай, нуру фариштаси йўқолгандай эди. Онаси айтгандай улар Рустамнинг отаси билан чиройли, фариштали экан.

—Даданг ҳозир Сталинободда бўлса керак, болам, ҳасрат ила Рустамнинг дадасини эслади онаси.

—Шахарда неча кун туришади?

—Билмадим, болам.

—Ким билади, болам, қолаверса, отангнинг дурустроқ саводи ҳам йўқ эди.

—Нега у киши вақтида ўқимаганлар? Мактаб-ку, бор экан-а?

—Оналари қўйишмаган, мактабга борсанг, кофир бўласан, дейишаркан.

—Бўлмаган гап.

—Одамлар илгари шундай деб ўйлашарди, шунинг учун ҳам ўқишмасди. Шу боисдан кишилар «саводли» деб Калта маслукка мухтожлар.

—Уни шаҳарнинг қайси бир мактабида ҳам ўқиган дейишади.

—Ҳа, бу бадбахтнинг зехни ўткир, илмни сув қилиб ичган, ношукурлиги шуки, илми олдинда-ю, ўзи орқада.

Мансур Калта дарвозани очди. Отлик эди, ўша арпа еб маст бўлган бодомгулли отида.

—Рустамнинг онаси, - камчи дастасини ялтираб турган этиги соғига шарт – шарт уриб қақирди у. Афтидан, уларнинг уйига киришдан олдин ўзига роса оро-ю, тора берганга ўхшайди. Эғнида кўк шоҳи тўн, бошида гулибоғ навли дўппи, соқоли калта, кайчи-

ланган. Узун-узун мош - гуруч мўйловларини бармоклари орасига олиб бурарди.

—Рустамнинг онаси, - яна уни чакирди Мансур Калта... онаси уйдан ташкарида, эшик дамида турарди. Калтанинг қалин-қалин лабларида ҳали ҳам ханда. — Абдусаломни яхши кузатдингми? Кетгани яхши, - кикирлади. Қишлоқда ҳам ўзи ҳеч ким қолмади-а? Битта мен қолдим — ҳамманинг эгаси. Бир уч-тўрт нафарини олиб қолсак яхши бўлар экан-у.

У Рустамнинг онаси олдида ўзини таъриффу тавсиф қиларди, обрў эътиборидан гап очарди, аммо Жамила жим, гўё Мансур Калтани кўрмас, гапларини эшитмасди.

—Нима, Абдусаломнинг кетганидан хафа бўлдингми? - Мансур Калта бошқа никобга кириб, гўё маънос тортди.- Хафа бўлма, ҳамма касалликнинг бошланиши зикрликдан, касал бўласан. Камчилигинг бўлса ўзимга айт, ҳолингдан хабар олиб тураман, шундай ташлаб қўймайман, ахир мен тирик, ўлган эмасман-ку. Сенга ёрдам бермасам, кимга ёрдам қиламан. Мену сен ёшликдан бир-биримизни биламиз, бирга ўсиб катта бўлдик.

Агар Рустам хато қилмаса Мансур Калта от устида қарийб бир соат туриб онаси билан гаплашди, аммо жавобига бир оғиз ҳам гап эшитмади. Ниҳоят, беҳуда гаплардан оғзига жун чиқди, зерикди чамаси, отининг юганини бўшатди, ҳовлидан чиқди. Она-бола ёлғиз қолишди. Сўзсиз, гапсиз, жимгина. Ўзларини йўқотишиб... нима ҳам дейишсин? Жим, хомуш эдилар, улар...

—Рустам, ҳой Рустам, - Парвонанинг овозини эшитди.

—Ким чакиряпти? — сўради онаси.

—Билмадим.

—Парвона-ку.

—Ҳа, Парвона келибди.

—Ҳозир, кўз олдингда ким чикиб кетди? Шу ерда эмасмидинг? Уни кўрмадингми? Ё аллақачон у шум соя ёдингдан кўтарилдимми? Ҳали ўлмаган, ўлими ҳақида хабар келмаган-ку! Ё дунёни душмансиз кўрддингми? Парвона, ҳой Парвона, Парвона! — онаси уни чакирди. Парвона дарвозадан ичкарига кирди.

—Дарвозани ёпгин-у, яқинроқ келгин, болам, - деди Рустамнинг онаси. — Нима дейсан болам, менга бирон гапнинг бормиди? — дарвоза ёпилгач, Парвонадан сўради у.

—Рустамга ишим бор эди, — уялганидан нима дейишни билмасди Парвона.

—Рустамга? Болам. Парвонажон, бир гап айтсам, кўнглингга олма, - Рустамнинг онаси мақсадга кўчди. - Энди сен ёш эмассан, сенинг ёшингда мен турмушга чиқиб, болали бўлгандим. Сенинг ҳам эрта-индин тўйинг бўлади, фотиҳалик кизсан. Қадрингни ерга урма, колаверса... Қайнотанг ҳам кичкина одам эмас... Мен, болам, бир бечора, ўз гапи билан юрган, саргардон одамман. Сени деб болагинамдан айрилиб қолмай дейман. Болам, сен аклингни йиғ, ҳар ерга учадиган бўлма. Гапнинг қисқаси шуки, сени ўлсам ҳам келин қилмайман, болам ўзим учун азиз, битта-ю, биттагина...

—Она, биз билан ишингиз бўлмасин, бас! - Рустам ҳамкишлоқларининг фикрича, шарму ҳаёни йиғиштириб, яхши кўрган кизини деб онасидан баланд келди, оғзини ёпди.

Рустамнинг онасини гапларидан баъзиларигина «сени деб болагинамдан айрилиб қолмай, сени ўлсам ҳам келин қилмайман, болам ўзим учун азиз, битта-ю, биттагина», - эшитган Парвона аччиқланиб Рустамдан ҳам, унинг онасидан ҳам юз ўгирди. У кетиб борар, аммо қаерда ерда ё осмондалигини асло билмасди... Уйлари томон чопиб борарди. Нима номаъқулчилик қилиб қўйди, ўзи? Қадру қимматини тўкди, ер билан яқсон қилди. Мана, Рустамнинг онаси у ҳақда қандай фикрда экан «ҳар ерга учадиган бўлма...»

Ўша кунлар Рустамларнинг уйларида ноҳушлик устига ноҳушлик рўй бера бошладди. Биттаси эрдан чиқмай, иккинчиси пайдо бўларди. Отасини уришди, Мансур Калта онасини деб бир неча марта уйларига кириб келди, тўғридан-тўғри, ҳеч қандай истихोलасиз. Отасини армияга олиб кетишди. Парвонанинг тўйини бошлашмоқчи. Худоё Рустам ўша кунни плохо кўрмасин-да. Наҳотки унинг Парвонаси бошқа бир киши билан қовушса. Йўқ, бундай ҳол рўй бермайди.

Лекин ҳозир Парвона уни сўроқлаб уйларига келди, онаси уни ҳайдаб чиқарди, шарманда-ю, шармисор қилди, Парвонанинг эшитмаган гапи қолмади. Унинг чиройли, шахло кўзлари булокка айланди. Кўзларини ёшлаб уйларига кетди. Онасидан ўтди, унга ноўрин гапларди.

—Яхши иш қилмадингиз, она, - онасига шундан ортиқ бирон нарсаси деёлмади.

—Сени ўйлайман, болам, - онаси ҳам қилмишидан пушаймон бўлди, - ҳаммаси ўша қасофатнинг дастидан, - нигоҳлари Мансур

Калтанинг уйига қадалди, - ҳаммамизнинг қора кунимиз ана ушардан, болам. Илоҳо, уйи куйсин!

Рустам бобо дара ўртасидаги асфальтланган, машиналар ўтиб турган йўл четидан кетиб борарди. Дарага тушишдан бир оз олдинроқ тепалик бошидан, Юқори Гулоб уйлари орасидан, ўзларининг ва Мансур Калтанинг ховлисини излагандай бўлди. Ховлилари ўртасидан, кизил олма, ундан бир қучок териб Парвонанинг этагига ташлаган олма тагидан, ариқ оқиб ўтарди. Ховлининг тўрт бурчагида тўрт туп беҳи дарахти бўлиб, улар баҳорда оппоқ гулларди. Супанинг бир четида гилос соя ташлаб турарди. Кекса эди, аммо серхосил, сахарлаб Рустам ариқ бўйида юз-қўлларини ювар, кейин ота-онаси билан супада ўтириб чой ичишарди. Қуёш ошхоналари томи устига тушганида ўртоқлари – Сайфиддин, Садриддинлар кириб келишарди. Парвона ҳам бирга. Улар биргалашиб гул теришга чиқишарди. Қишлоқ устидаги неча-неча довлардан ўтиб, Гулобдан узоқлашардилар, хилват сойлар ичига тушишарди, бекинмачок ўйнашарди. Унинг кадрдон дўсти Садриддин – Нусратулло амакининг ўғли эди. Улар синфдош, ҳаммаша ёнма-ён ўтирардилар. Ҳозир эса Садриддинларнинг баланд, ўймакор қилиб ишланган уйларида ҳам, ўзларининг ховлиларидан ҳам ному нишон қолмаганди. Қишлоқ, унинг уйлари тарҳи, ҳаммаси ўзгарган, ўзгача эди. Мансур Калтанинг уйлари ҳам кўзга ташланмади. Ё онасининг дуоиси мустажоб бўлиб, у золимнинг уйлари ер билан яксон, вайронага айландимикан?

...Парвона йиғлай-йиғлай ховлиларидан чикди-ю, ўзи билан бирга Рустамнинг тинчлигини ҳам олиб кетди: ҳа, онаси яхши қилмади. Қиз қалбига ханжар урди, таъна қилди...

Парвоналарнинг ховлилари уларнинг уйларида бир неча кўчаю, паст кўча нари, жар лабида эди. Чуқур жарнинг бир томони қишлоқ тепасигача халқа бўлиб, кўплаб боғу роғларни ажратар, пастдан эса у Оксув дарёси лабигача етиб борарди. Унинг ичи бошдан-оёқ қаминш. Баҳорда бу ерларга гала-гала чўл ўрдақлари учиб келарди. Бутун тун бўйи қурбакалар шу ерликлар таъбирича куйлашар, уларнинг вақар-вуқури ҳар бир хонага, қишлоқнинг ҳар бир гўшасигача етиб борарди.

Рустам Парвоналарнинг ховлиларига яқинлашиб, тут тагида бир оз тўхтади. Уларнинг катта, баъзилар айтгандай чигина кирадиган дарвозаларининг икки табакаси берк. Устига янтоғу тиканаклар билан қалин қилиб ёпилган ёз бошларида ҳар жой – ҳар жойларига таппи ёпилган, аммо ҳозиргача узилмаган деворлар унинг назарида анча баландроқ кўринди. У тут танасини тутганича дарвозага юзланди. Дарвоза оркасида товуклар кут-кут қилиб донлаб юрибди. Бир кизил мокиён кўзларини кия очганича иссиқ тупроққа шунгиб қанот қоқарди, орқа, ёнларини унга суртарди. Бир мушук том лабидан қўшнининг пастак деворига сакради. Қирқтожли ок хўроз мушукни кўриб кут-кутлаб қичқириб патар-патар қилиб қанот қоқди, бошқа товуклар ҳам кут-кутлашиб бир зумда дарвозанинг табакалари орасидан ховлига кирди.

Лахзалар ўтиб борарди. Дарвоза ҳали ҳам ёпик. Ундан бирор киши чиқмасди. У Парвонани кўрмоқчи, уни кутарди. «Агар бу ердан тўсатдан Мансур Калта ўтиб қолсачи? Уни кўради... Ҳозир унинг билмагани яхши» Девор туйнугидан Рустам ўзини Ризо бобо боғига олди. Бир парчаси жар ичига кириб кетган бу ер илгари тошлоқ эди. Ризо бобо ерни тошлардан тозалаб, кўчат экди. Нихоллар вояга етиб, мана уч йилдирки ҳосил берапти. Аммо Ризо бобо вафотидан кейин унинг боғи қаровсиз қолди. Бу ерга қарийб ҳеч ким келмайди. Боғ атрофидаги деворларнинг ҳар жой – ҳар жойи қулаган. Ҳовли ё боғ, ҳамма нарса ҳам одам билан чиройли, эгасиз қолдими вайрона деяверинг. Бир пайтлар мўйсафид эртадан – кечгача меҳр бериб парвариш қилган олма, ўрик, шафтолиларга ишлов берилмади. Боғ аянчли тусга кирди, қўшниларининг молу ҳоллари унинг ичида. У гоҳо Ризо бобонинг ана шу боғчаси ичида Парвона билан учрашар, дарахтзорлар, ёнбағирликлардан тушиб, жар лабигача борардилар. Унинг ақидасича, илон ҳам бош суқолмайдиган бутазорлар ичида соатлаб бирга бўлишарди, дил розларини айтишарди. Албатта, буларнинг барчаси бир оз илгарироқ унинг Мансур Калтанинг укаси билан тўйи бўлиши ҳақидаги гаплар бошланишидан олдинроқ эди. Бу ноҳуш воқеалардан кейин улар бу ерда учрашмайдиган бўлишди. Ўқув йилининг сўнгги кунлари-ку, Парвона мактабга қатнамай қўйди. Раис синф раҳбарлари – қариндошлари – Қосимийга бир иложини топиб Парвонанинг кўнглини ўқишдан совиштиришди, кейин номини ўқувчилар руйхатидан ўчиришни буюрибди.

Рустам олма боғининг уч-тўрт жўягини босиб ўтди. Қаршисида

яна Парвоналар ҳовлисининг баланд девори. Ичкарига карай деса, бирон жойда, бирор туйнук ҳам йўк. Девордан нарирок кетди. Катта бир баланд олма дарахтига тирмашиб чикди. Тепадан уйга нигоҳ ташлади. Ҳеч ким кўринмасди. Товуқлар пешайвон остида ку-кулашганича тупроғу кум ичидан дон излашарди. Дарвозахона олдидаги ёнғок остига боғланган оқ ҳангилари олдига бир боғ кўм-кўк беда ташланган. Ҳанги киртиллатиб беда чайнаёпти, пашшалар гоҳо ёли устига, гоҳо елкасига кўниб уни безовта қилар, у эса кулоқларини кимирлатиб пишқирганича олдинги туёқлари билан ерни тепар, думи билан пашшаларни ҳайдарди. Аммо улар яна хиралик қилиб, қайта ёпишарди. Ҳангининг аҳволи танг бўларди. Уй эшиги ғижирлади. Парвонанинг онаси кўринди. Назарида у ўзини анча олдирган, заиф эди. Эрининг ғам-аламидан, мажруҳ бўлганидан. У пешайвондан тушиб, кўйлагининг этагидаги бир неча кафт қизил бугдойни товукларга сепди. Ранг- рўйи учиб, мадори қолмаганди, зўрға юрарди. У сомонхона томон бурилди. Рустам ўзини олманинг сербарг новдалари орасига олди. Лекин кўзлари ҳовлида.

Парвона шу ерда – уйдамикан? Эҳтимол, ухлаётгандир. Йўк, у ухламайди. Рустамнинг онаси уни ранжитди, беҳуда гаплар айтди, аламини оширди. Ажабмаски ҳозир у ўзини кўрпага ташлаганича юм-юм йиғлаётгандир.

Куёш нурлари олманинг баланд-баланд шохлари устидан узилиб, тоғ чўккиларига қўнди, Гулоб тепасига соя тушди, кун тийра бўлиб борарди. Қишлоқни шом аста-секин ўз оғушига олди, қоронғилик пардаси ўради. Уйларда бирин-кетин чироқлар ёна бошлади. Олма устидан кўплаб ҳовлилар худди унинг оёқлари остида тургандай кўринарди. Саид бобо ҳовлисида ўт ёқишди. Уларнинг ҳавсаси йўк дейди онаси. Тўртта кесакни устма-уст қўйиб ўчоқ ясашибди. Худди янги кўчиб келган кишилар қаби, ҳамма уларга кулади. Иброҳим заргарнинг ошхонасида ҳам олов шуъласи кўзга ташланди. Афтидан иссиқ овқат тайёрлашмоқчи. Парвонанинг онаси эса бу орада ишларини саранжомлаб бўлганди. Пешайвонда ҳеч ким кўринмасди.

Лахзалар яна ўтиб борарди. Само юлдузлардан гўё гуллар тўкирди, жилоли гуллар. Осмон кўм-кўк. Тоғ чўккисидagi юлдуз яркираб кўринди, кўзларига гўзал ва эркаловчи кўринди. У юлдуз «Парвона юлдузи». Нигоҳи ерга, уларнинг уйларига қайтди. «Қани у? Ниҳоят яна эшикнинг ғижирлаган овозини эшитди, Парвона! Ҳа, худди ўзи. Қандай яхшики, у чикди. Рустамнинг кўнглидагидай

бўлди. Қўллари гулдўз камзулининг чўнтакларида. Осмонга, юлдузга тикилганича ҳовли ўртасида қадам ташлаяпти, ҳаёлларга гарк. Ҳа, аниқ: ҳали ҳам Рустамнинг онасининг аччиқ гаплари кайфияти уни тарк этмабди «Сени деб болагиннамдан ажралиб қолмай дейман... Ўлсам ҳам сени келин қилмайман, ўлсам ҳам! Ақлингни йнғ, ҳар ерга учаверма. Болам ўзим учун азиз, бита-ю, биттагина...»

«Парвона» - дея чақирди у. Қиз эшитмади. Боши устидаги бир шохни ушлаганича оёқ уни билан тик турди: «Парвона!» «Рустам?» Парвонанинг кўркннчли нигоҳи атрофга югурди. Ниҳоят уни кўриб, «Парвона, кел» деди Рустам. Парвона бир муддат тошдай қотиб қолди, «Боряпман» деди ўзига келгач ва Рустам томон йўл олди. Энди Рустамнинг юраги кўкрагига сиғмас, беқарор эди: Парвона келади! Мана шу кимсасиз, танҳо-ю, одамсиз бокка, мана шу юлдузли қоронғи тунда... Рустаму Парвона бирга. У шоху барглари юзидан бир четга суриб олмадан пастга тушди. У бир катта ва кенг боғчанинг қаерида турншу, қаерида Парвонани кутишни билмасди. Боғнинг бир жўягидан иккинчисига сакрар, гўё Парвона «Боряпман» дейиши билан унинг юрагига олов ёққанди. У бокка қайси томондан келаркан? Бир томони йнқилган девор сари чопди. Девор устидан уни кўтариб олади-ю, кейин аста ерга қўяди. Нақадар гўзал ва дилбар бу қизгина. Кўзлари эркаловчи, гулгун юзларидан кўз узмасам, соатлаб боксам дейсан. Қомати ниҳол, нозик ниҳол. Ҳали у кучоғига келади, кучоғига олади Парвонани Рустам. Ҳа, ана шундай фурсат етди.

Девор орқасидан оёқ шарпаси эшитилди. Кимдир ўтлар ора-лаб келарди. «Парвона келяпти, Парвона!». Қизча девор орқасидаги ариқчадан сакради. Девор туйнугига оёқ қўйди. Қалби ҳаяжону изтиробга тўлиб, эркин нафас ололмасди, нафаси гўё томоғига ўрларди, энтикарди...

—Секин, эҳтиёт бўл. Парвона, яна йнқилма, - Рустам унга яқинлашди.

—Жим тур, овоз чиқарма, - Парвона девор кесакларини ушлаб, иккинчи оёғини ҳам унинг устига қўйди.

—Кел, кўлингни бер.

—Йўқ, бир четрок тур, ўзим тушаман, - Парвона қоматини бир оз тиклаб, боши устидаги олма шохини ушлади. Оёғи остидан бир кесак қулади-ю, шалоплаб ариқка тушди. Эҳ! - деди Парвона кўркүвдан бир сакраб. Рустам худди ана шу ҳолни кутиб тургандай унинг кўлидан ушлади. Парвона кўркмади, ўзини ундан олиб қоч-

мади. «Қоч, бир четроқда тур, бирон киши кўрса уят бўлади», демади. Парвонанинг нозик қўлларининг унинг бўйига чирмашди. Нақадар ширин, тотли, неча кунлар орзиқиб кутилган лахзалар. Парвона оғушида Рустам қоронғиликлар қўйнидан, дарахтлар орасидан ўтиб борарди. Ҳаёлида Парвонани кучоғидан чиқармай бир умр олиб юриш, узок – узокларга, қаерга борса у – Парвона бирга бўлишини, унинг билан юзма – юз, ёнма – ён ўтиришни, юзларини ёпган зулфларини бармоқларин билан майин, мулоҳим, озор бермай сиплашини, юзларидан иссиқ – иссиқ бўсалар олиб уни кулдирини, кулгисини кўришни истарди. «Парвонанинг ширин табассумлари Рустамга ёкиб – ёкиб тушарди, унга куч бағишларди.

— Шу ерда, - қиз улкан бир ўрик дарахти остида, Рустамнинг кучоғидан тушмоқчи бўлди. Рустам уни Ризо бобо боғи ўртасида курган ва аксарият дам олиш чоғлари гилам ёки шолча тўшаб унинг устида ўтирадиган ё фарзандлари билан чой ичадиган супа устига қўйди. Қоп – қоронғи тун, соф ва беғубор осмондан киши назарига юлдузлар жуда олиқдан янада тинчроқ, нурлироқ кўринарди.

— Уйларингдан нима деб, чиқдинг? – сўради Рустам.

— Бахона кам деб ўйлайсанми? Мен билан сенинг сочларимиз толидан ҳам кўпроқ. Истасам, лак – лак бахоналар топаман, - Рустам тун пардаси ортидан Парвонанинг табассумга мойил лабларини кўрмасди.

— Холамининг уйига бораман. Зерикдим, - дедим.

— Агар холангдан сўрасалар – чи?

— Қачон?

— Эртага.

— Кўрдингми, хали сўрашмайди. Эртага сўрашади. Эртагача бир қоп умр керак. Шу кеча ўтса, мен билан сенга бирон гап бўлмаса бўлгани. Кейин бошимга ҳар бало келса ҳам майли, розиман. Фақат шу оқшом ўтсин. Ё сен қўрқасанми?

Рустам жавоб бера олмади...

Ховлилари ўртасида бодом гулли от минган Мансур Калтани кўриб турарди. Маст от сувлук чайнарди. Бир ерда тинч туролмасди. У от жиловини тарангроқ тортарди. Рустамни назар – писанд қилмай унинг онасига дил розини айтарди: «Абдусаломни жўнатдингми? Кетгани яхши... қайғурма, ҳайф бўласан...» Отаси унга: «Ҳали шошмай тур, агар мен жангга кетсам... у юзингда кўзинг борми демай уйга кириб келади ҳам. Онангни бадном қилади» дерди. Мана отасини кузатганига бир кун бўлмай Мансур Калта ки-

риб келди, онасининг бошига... У тинмай куларди. Кулгидан унинг катта – катта кўзлари остидаги ажинлар шиллиқ куртлар каби хал-каланарди, бундан унинг башараси янада жирканчли кўринарди.

—Биламан, - деди Парвона, - Мансур Калтадан кўрқасан. Ундан ҳамма кўрқади, бир сен эмас. Хамманинг юрагини олган.

—Мен ундан кўрқмайман.

—Ростдан – а?

—...
—Шу бугун эрталаб уйимизга келган эди. Тўй кунини белгиларди. Жума оқшоми.

—Ўзинг тўйга розими?

—Розин?! У билан бир болишга бош кўйгани таъбим тортади дейсанми? Яхшиси бу бошни гўрга олиб кетаман.

—Бир иложини топиш лозим.

—Қандай илож? Қани, ўзинг айтчи? Маслаҳат учун, ана шу гапни айтиш учун уларнингга боргандим. Лекин қилмишимдан пушаймон бўлдим, - Парвонанинг алами янгиланди.

—Кўнглингга олма. Парвона, илтимос, онамдан хафа бўлма. У киши шунақалар, гапни айтишга айтадилару кейин пушаймон бўладилар, - аламлари кўп. – Рустам Парвонанинг турмакланган сочларини бармоқлари билан силаб эркалади, узр сўради... Бирон иложини топиш лозим, - деди у яна.

—Қандай илож?

—...
—Кўрдингми, Рустам, кўрқасан. Лекин мен сен билан маслаҳат қилмай, йўлини топдим, жуда осон йўл...

Рустам Парвона қандай йўл топди экан деб хайрон эди. Сўрамади. У Парвонани бу йўлдан қайтаришини асло тасаввур ҳам қилолмасди. Ахир, Мансур Калтанинг истак – хоҳишига қарши нима ҳам қила оларди. Қишлоқ ҳам, одамлари ҳам унинг ихтиёрида. Парвона хали ёш, бир нарсани тушунмайди. Истаса, истамаса тўй қилишади, уни Мансур Калтанинг уйига олиб боришади, Абдулнинг хотини бўлади. Ақлу фаросатсиз, гўё гунгдай, кунлар ўтса-да, бир оғиз сўз айтмайдиган Абдулнинг. Қариб қолсада хали уйланмаган. У хотин тополмайди-ю, аммо неча йиллардан буён Парвонага совчи. Рустамнинг қўшниси, шундайгина бурни тагида. Бундан буён Рустам уни ҳар куни ўн мартадан кўради, кўради-ю, куйиб кул бўлади.

Парвона майсалар устига тиз чўкканди, оёқлари оғриди шекил-

ли, ўрнидан турди. Тундай коп –қора кокиллари гулобий юзлари узра ёйилган. Бармоқлари билан кокилларини мулойим – мулойим тараганича Рустамнинг олдида борарди.

—Рустам, юлдузлар чиройли – а? Осмон ҳам, дунё ҳам... нигоҳлари тоғ тепасидаги юлдузларга қадалган эди. Мана шу боғ ҳам, ҳамма, ҳамма жой гўзал.

—Ўзинг-чи? – Рустам қизнинг оёқлари олдига чўзилганди. – Ўзинг дунёдан, бутун оламдан ҳам чиройлисан. Қақдинг ниҳол, қора сочларинг оёқларингни ўпади, кўзларинг, юзларинг, кўлларинг...

—Яна нима дейсан?

—Нима десам, барчаси рост, ёлгон эмас.

—Юлдузлар, куёшу ой мену сендан илғари ҳам бор эдилар – а?

—Муаллим Фирдавс айтардилар-ку, дунё кўҳна деб.

—Бизлардан кейин ҳам юлдузлар чиқадилар – а ?

—Ўзинг айтдинг-ку, у кунгача бир коп умр керак. Қариймиз, кейин у тарафини ким билади, нима бўлади...

—Мен учун якин қолди.

—Нима якин?

—Юлдузларни қайта кўрмайдиган, улар билан хайрлашадиган кун...

—Нега бундай беҳуда гапларни айтасан?

—Қайдам, - билмасам ўрнига ана шу севган сўзини тилга олди Парвона ва беихтиёр кулгуси қистади, аммо юзлари дарҳол яна ғамгин тус олди, бир – биримиздан ажрашамиз, Рустам, бир умрга, тамомила. Лекин сен мени унутма, эслаб тур. Сен яшайсан, сен ҳаёт кечирасан, бахтли ҳаёт...

—Қўйсангчи, шу гапларни Парвона, - Рустам ўрнидан туриб ўтирди.

—Менинг бундай умидим йўқ эди, орзуларим кўп эди. Бирга яшаймиз, ҳамроҳ бўламиз, деган фикрда эдим. Ўзим сени бир кўрмоқчи эдим, уйларингга бордим, лекин онанг...

—Онамнинг гунохидан ўт, Парвона, илтимос. Илтимос қиламан.

—Хайриятки келдинг, яхши бўлди.

—Нима демоқчисан? Мени қийнама, гапир.

—Бошқа иложим йўқ. Мен уни хоҳламайман.

Қишлоқ чироқлари ўчиб, уйлар бирин - кетин қоронғилик қучоғига яширина бошлади. Атрофга сукунат чўкди. Фақат баъзи ховлилардан қучуқларнинг ақиллаши қулоққа чалинарди.

Парвона жимгина олдинда борарди. Рустам унинг ёнида кадам ташларди. Улар дарахтзор ичига кириб боришди. Рустам Парвонанинг кўлларида ушлаб юришига ёрдамлашарди.

— Нима, бугун ухламаймизми, Парвона? — уни йўлидан тўхтатди Рустам.

— Уйку дейсанми? Бу ерда кўрпа бўлмаса, болиш бўлмаса.

— Ўрик тагидаги супага борсак-чи?

— У ер уйимизга яқин.

— Яқин бўлса, нима?

— Гапларимизни эшитиб қолишади.

— Овоз чиқармаймизда.

— Борди — ю...

— Совқотмаймизми?

— Истасанг, ўзим иситиб кўяман. Бугун мен сен билан бирга, фақат бир кеча...

— Кошки... лекин бир кеча эмас, доимо...

Рустамнинг хаёлида кулоқлари гувиллар, у энди Парвонанинг гапларини эшитмасди...

Юраги, бутун жисму жони титрарди. Парвонани оғушига оларди, оғушига олгани билан тўймасди... «Бағрингга бос», — деди Парвона, яна ўша гапи оғзида эди! «Қаттиқроқ бос, ахир, бос». Парвонанинг бу ширин шевасини кўнгил лавҳасидан ўчириб бўлмайди. асло, харгиз. Бу овозни эшитиб турибди бугун, ҳозир ҳам.

Тонг ёришиб борарди. Унда — мунда қолган юлдузлар хали ҳам бошлари узра кўкдан уларга тикилиб туришарди, посбонлари, қузатувчилари эди юлдузлар.

Парвона тонг отишини томоша қилиб, Рустам билан суҳбатлашиб ўтирарди.

— Биласанми, Рустам, нега мен бу оқшом сен билан бирга бўлдим? — Парвонанинг кўзларида ёш халқаланди.

— Йўқ.

— Мен ўзимни ҳалок қиламан.

Қандай тун эди ўша тун. Рустам бобонинг хаёлидан харгиз ўчмайди. Ўша тун ёди, Парвона ёди кексалик дамида унга қайта ҳаёт бағишлади. Гулобга етаклади.

Рустам бобо дара қаърига тушиб кела бошлади. Ҳали ҳам ёшлик

чоғлари бир пайтлар четида ўтирган ўша бир тегирмон сув оқиб турарди. Соф, тиник сув. Мўйсафид жилға лабига келди-ю, бир тошга ўтирди. Эғилиб икки – уч ҳовуч сув ичди. Сув оқиб келарди. Тошлар узра юмалаб... қаърида баликчалар намоён. Чиройли думчаларини ўйнатиб, бир зумда бир тош остидан чиқиб, бошқа бир тош ёнига сакрайди, ё совук сув юзи узра бир маромда сузишарди. Сув остидаги тошлар худди баликлар қориндек оппоқ. Ваъдага кўра сўнгги марта Парвона билан ҳозир ўтирган ердан бир неча қадам юқориқоқда, хув анави ўша пайтлардагига нисбатан сершоҳ, хашаматли чинор остида учрашишди.

Шом эди. Рустам Парвонадан эртароқ шу ерда ҳозир бўлди. У ҳам довондан тушиб келарди. Рустамнинг назарида у гўё Парвона эмас, балки довонлар узра юз кўрсатаётган бир тўлини ой эди. Оҳиста – оҳиста қадам ташларди. «Оёқлари озор чекмасин». Ризо бобо боғида бирга бўлганларидан бўён у Рустам учун бутунлай бошқача Парвона эди. Унинг жону жигари, руҳи равони эди. Ҳаётда ана шу қиз билан бирга бўлишдан ўзга юрағида бирор орзуси йўқ. Кошки ҳаёт – мамоти у билан боғланса-ю, бир лаҳза, бир зум ундан ажралмаса. Парвонанинг энди бошқа кишиники бўлишини ҳаёлига ҳам келтира олмасди. Йўқ, бундай ўй – ҳаёл унинг учун бегона, унинг кўнглига сиғмайди. Парвонаси энди ўзиники, ҳа шундай! У бу қиз учун энди ҳеч нарсадан, ҳатто ўлимдан ҳам қайтмайди.

Парвона деб жон беради, армонсиз кетади. Парвона унинг ору номуси, у отаси каби эмас. Парвонани ҳимоя қилади, ўз қаноти остига олади. Қўлидан келади, қуч – қудрати етади.

Шу кун пешинга яқин уйларига Нусратулло амаки кириб келди. Элчи, Мансур Қалтанинг элчиси. Нусратулло амаки ўзининг айтишича, ноилоҳ келибди. У Рустамнинг онасига яллар, илтижо қиларди:

—Кел, менинг гапларимни ол, уйига бор. Не илож, ўша маслук шунинг истаркан, ташвишлари кўп...

—Қанақа ташвиши бор экан? – истар – истамас сўради Рустамнинг онаси.

—Билмагандай гапирасан – а? Эртага кечқурун келин туширади, - Рустам Нусратулло амакининг бепарволик билан айтаётган гапларидан тинчлигини йўқотди. «Келин туширади, дедими? Туш кўрибди, насиб қилмайди, мен ҳали ўлганим йўқ, Қалтанинг тупроғини кўкка соғураман, тўйин мотамга айланади». У ўзига – ўзини гапирарди-ю, аммо кулоқлари Нусратулло амакида эди.

—Уйида икки хотин, Калта уларнинг тирноғига ҳам арзимаиди. Қолаверса, қишлоқ сағира-ю, кабира, бева, бечорага тўла. Истаса, бошига чопиб билган ишларини қилишади. — Рустамнинг онасининг Нусратулло амакидан димоғи куйди — ундан юзини ўгирди.

—Иккита хотин дейсанми? Муаллимнинг хотини уни писанд киладими? Зўрлик, сиёсат билан уйига олиб келган... Биллоалазин бу аёлнинг кўлини ҳам тута олмайди. Худо хотинларга инсоф берсин, бўлмаса, унинг ўзи нима? — мўйсафид завқланиб кулди.

—Таъби тоза ит у билан нон ҳам емайди.

—Бугун ана шу маслук бошимизга катта.

—Даври ҳам ўтади.

—Айтдим — ку, Рустамнинг онаси, кел, жанжални бошимизга сотиб олмайлигу, уйига бор. Одамлар катори ўша ерда бўл, ўзингни кўрсатиб тур. Шу билан Калта хурсанд бўладиган бўлса, майли, де. Ахир, у сени нима қила оларди? Нусратулло амаки яна кулди.

Онасининг лабларига ҳам табассум югурди-ю:

—«Хайр»... деди.

—Нима дедингиз? — онасининг жавобидан Рустамнинг боши айланиб кетди. — Сиз Калтанинг уйига бормоқчими? Отам жангда бўлса ҳам, мен хали борман. Мен Калтанинг уйига ўт кўяман. Сиз ҳеч ерга бормайсиз, ўрнингиздан кимирламайсиз.

Нусратулло амаки жаҳл устида унга бирор нима дейишни истамди, ўрнидан турди.

—Сен болам, хали ёшсан — да, ёш, — отасининг айтганларини такрорлади-ю, чиқиб кетди.

Онаси ҳам лабларини тишлаб қолганди. У ўтирган жойида ўтириб қолди. Пешайвондаги гиламча устидан турмади. Нусратулло амакини кузатгани ҳам чиқмади. Афтидан ўғлининг дағал гаплари унга ҳам ўз таъсирини ўтказганди. Рустам ўшандай газаб билан ишга уннаб кетди. Оғил эшигини очди, молу бузоқлар тагини сурди, оғилни тозалади, охурларга сомон, ўт олиб келиб солди. Уй орқасидаги арикчадан бир челақ сув келтириб эшак олдига қўйди. Сигиру кўйларни пода бошидан қайтарди. Мансур Калтага нисбатан нафрати ошиб елиб — югурди, уй ишларини тугатди, кун кеч бўлганини билмай қолди. Парвона билан ваъдалашган вақт яқинлашган эди. Кўнгли хижил, таъби хира, ўша кунги воқеалар туфайли гўё еру осмон бошига келиб урилгандай бўлиб, ваъдалашган жойга ҳозир мўйсафид Рустам ўтиб бораётган дарага келди.

...Парвона довондан тушиб келарди. Унинг Парвонаси... Қад-

ди - қоматининг қурбони бўлсин, табассуму қарашмалари садқаси бўлсин. Унинг ишқи йўлидан қайтмайди, яна айтади: уни ўлдирсалар ҳам, нобуд қилсалар ҳам! У қасамёд қилди: еру осмон ҳаққи, ёруғ дунё ҳаққи!

—Келдингми, Парвона? — худди бошқа гап тополмагандай ундан сўради.

—Келаман — деган эдим-ку.

—Келганинг яхши бўлди. Келмаганингда уйлариנגга борардим.

—Қўркмасдан-а?

—Йўк, сенинг учун энди ҳеч кимдан қўркмайман, жонимни бераману, аммо сени қўлдан бермайман, сен энди меники...

—Қачондан буён.

—Кечадан...

—Авалларчи?

—Сени ҳамма вақт ҳам яхши кўрардим.

—Чинданми, ҳазил эмасми?

—Қўлларингни менга бер.

—Нима қиласан?

—Тишлайман, шунчалар каттик тишлайманки...

—Кўнглинг бўлса, мана тишла, - Парвона қўлини кўйлаги енгидан чиқарди. Рустам унинг кўйлаги енгини тирсагидан юқори-роқ шимарди-ю, оғзини билакларига қўйди, аммо тишламади.

—Кўнглим бўлмайди, тишламайман.

—Яхши кўрасанми?

—Ҳа.

—Гапим бор деган эдингми?

—Нарирок борайлик, айтаман, - Рустам чинор остидаги катта - катта тошларни бармоқлари билан унга кўрсатди.

Улар тошдан — тошга сакрашиб, арикчанинг неча — неча шаҳобчасидан ўтишди. Чинор ортида хилватгина жой бор эди. Улкан чинор, гўё унинг шоҳлари корли чўққиларгача бориб етгудай. Танаси йўгон, арғамчилар учма — уч бўлса ҳам унга етмасди. Ошиқлар хаёлича бундан тинч, хилватроқ жой йўқдай эди.

—Мана, хилват жой ҳам топдинг, мени шундай жойга олиб келдингки, додласам ҳам додимни ҳеч ким эшитмайди, худо ўзингга инсоф берсин, - Парвонанинг лабларида кулги ўйнади. — Гапингни айт.

—Мен сендан энди ажралмайман, Парвона.

—Айтадиган гапинг шуми?

—Ҳа, кетамиз.

—Қаерга?

—Билмайман, аммо дунё кенг. Ахир, биз ёш бола эмасмиз-ку, - жой топиллиб қолар.

—Майли. Рустам кетамиз, бошқа йўл йўқ, - деди киз ва сукунатли лаҳзалардан кейин сўради:

—Қишлоқдан қачон чиқамиз! – хаяжонданми ё кўркувданми, негадир Парвонанинг овози титради.

—Шу окшом, олма устида кутаман.

—Яхши жой топдинг-а?

—Қулай, кадам ташлашларингни санаб тураман, кўзларимдан қоча олмайсан.

—Майли, Рустам, лекин мен кўрқаман. Қандай бўларкин?

—Кўркма.

—Кўркмайман дейману яна кўрқаман. Кейин... онам нима қилдилар? Азобда қолдилар: менинг ғамим, дадамнинг алами... Раҳимим келади.

—Агар қочмасак, истасанг – истамасанг тўй бўлади. Калта сени уйиңга олиб кетади, келин бўласан...

—Тўй бўлмайди, сен уни менинг эсимга солма, мен ундан қутилишнинг осон йўлини топганман. Ҳеч бўлмаса, мен ўзимни ўлдираман, ана кейин топиб олишсин-у, тўй қилишсин...

—Номаткул қилибсан, бундай ножўя ҳаёлларни бошингдан чиқариб ташла, мену сен бирга бўламиз, бирга ҳаёт қурамиз, кексалик гаштини сурамиз.

—Қошки...

—Тўхта, жим бўл, - Рустам ўзини чинор танасидан бир оз нари олиб йўл томонга қулоқ солди. – Эшитаяпсанми? – деди. Парвона унга яқинроқ келди.

—Ҳа, қимлардир гаплашяпти.

Икки отлик чинор томон тикилиб туришарди. Улар афтидан Рустам билан Парвонани кўришган, сезишган. Бирови отини олдинга сурди. У Мансур Калта эди.

—Рустам? Парвона? - Мансур Калтанинг даҳшатли овози эшитилди. Парвона кўркиб, ўзини Рустамнинг пинжига олди. Нигоҳлари масъум, ёрдам, мадад сўради. Мансур Калта шовқин – сурон солиб дарани бошига кўтарарди.

—Укамнинг фотиҳа қилинган хотини билан сен шу ердансан? – у отини Рустамнинг устига ҳайдади. – Билмайсанми – а, харом!

Ё кўра била туриб касадданми? Бир пайтлар мен яхши кўрган кизни отанг йўлдан урган эди. У менинг ҳақимга қўлидан келган ишни қилганди. Шарманда-ю, шармисор бўлгандим. Яна сен ҳам ўшандай қилмоқчимисан? Навбат ўглига – а? Йўк. У кунлар, у замон бошқа эди, ўтди, кетди. Бугун менинг даврим, мен қишлоқ хўжайиниман! Ҳамма кучли - кучсизлар менинг ихтиёримда, ҳамма менга лаганбардор, менинг оёғимни ўлувчи! Сен, отанг, онанг, қариндош – уругинг ҳам, зоту зурриётинг ҳам менинг олдимда сизлар ким ўзи? Ўтсизлар, ўт! Ҳамма – ҳаммаларингни ер юзидан қириб ташлайман. Отангнинг қисмати сенга ибрат бўлмадими? Уриб – уриб адабини бердим, оёқларим остига йиқилиб зору тавалло қилди. Мана энди қаерда у? Онангнинг олдидами? Жангда, ўлими ҳақида хабар келади, кеч эмас, бугун – эрта! Ана кейин хотинини тўй қилиб оламан, уйга олиб кетаман. Отангнинг арвоғи шод бўлади. Ўзингни эса мана шу кимсасиз дарада уриб ўлдираман. Мурдангни зоғу зуглар еб кетади. Сен – ўласан, - Мансур Калта отини қамчи остига олди. От Рустам билан Парвона атрофида айланар, депсинарди. Мансур Калта эса энгашиб Рустамга қамчи солар, аммо қамчилари ҳавога учарди, Рустамга тегмасди. Бундан Мансур Калта аччиқлар, қадду – қомати қалталигини ҳис қилиб оловланарди. Рустамнинг бошига яна ва яна қамчи соларди. Рустам гоҳ энгашиб, гоҳ тик туриб ўзини ҳимоя қиларди. Қалтанинг битта қамчиси ногоҳ Парвонанинг бошига тегди. У «вой» деганича панжалари билан кўзлари олдини тўсди, ерга ўтириб қолди.

—Сен нима қилиб қўйдинг, қасофати? Қиз болани ҳам урадимми? Мен энди сени ўлдираман, мендан қочиб қутулмайсан, ажалнинг етган экан. Парвона жароҳатлангандан кейин дунё Рустамнинг кўзига тор, қоронғи кўриниб кетди. – Сен мен билан гаплаш, қизни нега урасан, номард. Рустам худди қанот чиқаргандай бир сакраб от юганига қанг солди, тўни ёқасига панжа урди. Эгар устидан пастига, оёқлари остига, тортиб йиқитди. Юзу кўзлари демай муштлар, тепкилар, қуму тупрок узра судрарди. Ҳаёлида бу зотни ҳар қанча урса ҳам қўнгли совумасди. «Ўлдираман. Сени ўлдирмасдан қўймайман» деб Парвона учун, отаси учун урарди уни.

—Салим!! Ҳой Салим!!! – жон ҳолатда бақирди Мансур Калта. Отлиқ шериги – Салим экан. Рустам қоронғи тушганда ва ёлғиз пайтлари Мансур Калтани бу ору номуссиз одамсиз юрмайди деб эшитганди, рост экан. Салим бир дамда худди самовий балодай Рустам билан Парвонанинг устига етиб келди. Отдан тушди. Са-

лим, сен қайси гўрда гум бўлиб юрибсан, кўрмайсанми, мана бунга қара, – дерди Мансур Калта лой ичида пайпасланиб.

—Юзингни мен томонга ўгир, менга қара, қарагин, токи ёдингда қолай, – Салим дароз Рустамнинг елкасига панжа солди. Рустам елка суякларим уқаланиб ун бўлди. – деб ўйлади. Аммо ўзини йўқотмади. У билан юзма – юз бўлди. Отаси: «У номард Салим дарозни биласан... ана шу одам сенга зиён етказмаса деб қўрқаман» деган эди. Ҳозир Рустам ана шу одамнинг кўлида. У бошига қамчи солди. Рустам унинг кўлини тутмоқчи бўлди, аммо кучи етмади. Қамчи зарб билан бошига тушди. Хаёлида бошидан, кўзларидан олов чиқиб дарага ёйилгандай, бутун оламни қاپин, қора тутун қоплагандай ҳис этди. Кўзлари устига қон қуйилиб, қонли дарё ўртасида қолгандай бўлди. Ҳеч ерни кўрмасди. Қулоғига Парвонанинг нола-ю, фигони эшитиларди: «уни ўлдирдинг, Рустам ўлди, у ўлди!» дерди у. Яна қанча урди – урмади, билмади, эслай олмади. Ҳушига келганида ўзини уйларида кўрди. Онаси бошида эди. «Болагинам, вой болагинам» деб нола-ю, фарёд кўтарарди.

—Она, – деди у ва дока билан боғланган боши қаттиқ оғриётганини, оёқ – қўлларини қимирлата олмаслигини, аъзои бадани худди илон оғзида ёнаётгандай эди. У барча суяклари синганлигини ҳис этди. – она, – деди у яна.

—Онасининг жонгинаси, қурбонинг бўлай, болам! – Она кўз ёшларини ва боласининг юз – кўзларини кўйлагининг узун енги билан артди. Бир четдаги керасин лампа уйни ғира – шира ёритиб турарди.

—Парвона қани? – Рустам ўзини билмасди.

—...

—Сув, – деди у.

—Мана сув, – чойнакдаги сувни кўлига олди она. Рустам бошини ёстиқдан бир оз кўтариб сув ичмоқчи бўлди. Лекин кўз олдида олов учкунлари уча бошлади. Учкунлар ўйнардди. Қалин тутун бурқсаб уйларни қоп – қора қилди. У олов ва тутун ичида қолди. Онаси «Рустам, Рустамжон!» - дерди. Аммо у онасининг гапларини эшитмади. Ерда ё осмонда эканлигини тасаввур қилолмасди.

Доира-ю, талбақ уришарди, эшигу деворлари ортида гум – гум садоси. Одамлар катта – кичик «Шоҳмуборақ бўлсин» кўшигини қуйлашарди:

Зарҳал тўнли кўзи ҳумор қуёвтура,

Биз қутгандек от уйнатиб келсанг, зора.

Тушида эмас, ўнгида эшитарди у бу кўшиқни.

—Она, «Шоҳмуборак бўлсин»ми? – кўзини очди Рустам, она хали ҳам унинг бошида ўтирганича кўз ёшларини тўкарди, пичирлаб Мансур Калтани қаргарди.

—«Шоҳмуборак бўлсин»ми? – яна сўради у.

—Ҳа, болам.

—Калта тўй бошладими? Парвонанинг тўйини?

—Йўқ, болам. тўй йўқ, ҳеч ким тўй қилгани йўқ, - унинг кўнгли таскин топиши учун Парвонанинг тўйини ўглидан яширмоқчи бўларди она.

—Она, мен туролмайман, Парвона мени кутиб турибди. Ўзи бораман деганди. Мени тургизинг онажон, - Рустам ўрнидан турмоқчи бўлди. Оёқлари қарахт, боши тоғдай оғир, бир азоб билан бошини ёстиқдан кўтарди, аммо тура олмади. Бошини боғлаган доқа қаватлари орасидан сизиб чиққан қон пешонаси, юзларига оқиб туша бошлади.

—Қимирлама, болам, қимирлама. Бу уйнинг куйгурлар сени нима қилиб қўйишди, вой дод. Вой болагинам - е, уйим куйди - ей, Рустамжон болам – е, гўё Рустам оламдан ўтгандай она доду фарёд кўтариб овоз чиқарди.

Тўйдагиларнинг «Шоҳмуборак бўлсин»лари авжига чиққан эди.

—Мени Парвона кутиб турибди, она! Келишиб қўйгандик. У энди нима қилади? Ҳоли не кечади? Қаерга боради? Мени тургизинг, ёрдам беринг она! – Рустам яна турмоқчи бўлди.

—Ёт болам, қимирлама. Яна қон окмасин, болам! – она аламининг зўридан дурустрок гапира олмасди.

Тўйчиларнинг кўшиқлари аста – секин тиниб борарди. Рустам энди уни эшитмасди. У ухлаб қолдими? Ё хушдан кетдими? Ҳар ҳолда кўзлари юмук эди.

Ҳовлилари дарвозасини тошу қалтаклар билан ура бошлашди. Ва гўё уйлари ларзага келарди.

—Она, эшитяпсизми, она? – Рустам кўрпа учини юзидан олди.

—Ҳа, болам, эшитяпман.

—Дарвозамизни нега уришяпти?

—Билмадим, болам.

—Бирон гап бор, яна менинг бошимга...

—Йўқ, болам, кўркма...

—Бўлмаса...

Уй эшиги шиддат билан очилди. Ҳовли саҳни одамга тўлди, оёқ

товушлари, шов-шувлар. Одамларнинг кўлларида шоха, таёк, калтак. Машъаллар ловиллаб турибди. Ухлаётган, Рустам гўё туш кўрарди. Йўқ, у ухламаган, хушидан ҳам кетмаган. Мансур Калта ва Салим дароз уй ўртасида, унинг ёнида туришарди. Нусратулло амаки ҳам. Улар кўрпа, болишлар тахнини бузиб, бир томонга улоктиришди. Сандиқларни титкилашди. Тахмон ости, оғилу сомонхона ва болахоналарни кидиришди. Хамма ерни игнадай назоратдан ўтказишди.

—Айтдим – ку, раис, у бу ерда эмас, - Нусратулло амакининг қошу қоғоғи осилган эди.

—Бу ерга келмай, қаерга ҳам борарди? Ер тагигами? У шу ерда, - таъкидлади Мансур Калта.

—Шу ерда бўлса, излаб топинг, - деди зарда билан Нусратулло амаки.

—Сен мўйсафид менга хусуматинг борми? Кўнглинг тўлага ўхшайди – я? Қани, бошингни эгчи, - Нусратулло амакининг ияги тагига кўл югуртмоқчи бўлди Мансур Калта, – соқолингни битта – битта узиб ташлайман. Ҳа, қани кел, аммо Мансур Калтанинг бўйи унинг белли билан ҳам тенг келмади, кўллари калта эди.

—Астафзуруллоҳ денг раис, жаҳлдан тушинг, - деди Салим дароз, - Мансур Калтани ўзи томон тортиб.

—Бу одам уларнинг яқини. Абдусалом билан бирга юрарди, ишлари пичир – пичир эди. Душманми, хали мен душманимни ўзим билан бирга олиб юрибманми? Мўйсафид деб унга ишондим, жазом шу. Садқани оксоқол кетсин, имонсиз шайтон! – Нусратулло амакига янада яқинроқ келди. Аммо қария унинг гапларига жавоб бермасди.

—Парвона қани? Уни қаерга яширдиларинг? Рустамнинг онасига бақирди Мансур Калта. Айт, жойини кўрсат, бўлмаса, ўзингни ҳам, ўглингни ҳам ўлдираман! У уларнинг уйларини кўкка соғурмоқчи эди.

—Парвонанинг қаердалигини биз қаердан билайлик. Нима биз Парвонага пойлоқчимиз? У игна эмаски, яшириб қўйсақ. Агар бизнинг уйда бўлса, излаб топинглар, - деди Рустамнинг онаси.

—Жамила тўғри айтади, - Нусратулло амаки жим тура олмади.

—Қандай тўғри айтади? - Мансур Калтанинг муштрали тугилди.

—Парвона буларнинг уйида эмас экан, бечораларга беҳуда ташвиш берибмиз. Боласининг аҳволи оғир, раҳм қилмадингиз, уни

карийб ўлдирдингиз, - деди Нусратулло амаки.

—Салим, эшитяпсанми, бу қари эшак нима деб ҳанграяпти? Душманимиз ёнимизда, экан – у, билмай юрган эканмиз. Ҳозир ўзинг унинг бир адабини бериб кўй, у ёғини эртага ўзим тўғрилайман.

—Мен, раис, берган ана шу вазифандан ҳам безорман.

—Ахмоқ, ҳозирнинг ўзиёқ рансдан узр сўра, тавба қилдим де, - Салим дароз Нусратулло амакининг тўнини ёқасидан ушлади. Уларнинг кичкина уйчалари ичида тортишув бошланди. Ким кимни уряпти? Билишмасди. Рустамнинг онаси «болагинами, эзасизлар – е, ўлинглар – е» - деб ўзини унинг устига ташлади. Одамлар Салим дароз билан Нусратулло амакини итара – итара уйдан чиқаришди. Ҳовли ўртасида тўс – тўполон бошланди. Мансур Қалтанинг овози баландроқ эшитиларди. У Нусратулло амакига: «Сени энди тушундим, қари эшак, менинг эски душманим билан тилинг бир экан, тарафларини оляпсан», - деди. Ҳовлиларида уруш қанча вақт давом этди у билмайди. Ухладими, ё ҳушдан кетдими?

Кунлар бирин – кетин ўтди. Рустамнинг жароҳатлари тузала бошлади. У оёққа туриб, ҳасса билан ҳовлига чиқди, дарвозадан ташқарига чиқди. Йўлу йўлакчалар, майсазори ариқчалар сувига тикилганича борарди. У Парвонадан нишона излар, аммо уни тополмасди. Ҳайрону лол, зор қолган онаси, қариндош, уруғлари – ҳамма Парвонани изларди, унинг изига тушгандилар. Ҳассалари игна, чориклари ғалвир бўлса-да, Парвонани топишолмади.

Дара қаъридаги дарё устига катта кўприк қуришган эди. Ундан машиналар ўтиб турарди, бир томондан эса пиёдалар равон. Рустам бобо асфальтланган йўл билан кўприк тагига туша бошлади. Дарё суви хали ҳам у қишлоқда бўлган йилларидаги каби сутдек софу беғубор эди. У ҳассасини тошга суяб, унинг ёнига тўр халтасини кўйди. Эгилиб, тош устидаги тупрокни пуфлаб, устига ўтирди. Панжаларини дарё сувига тикди. Сув совуқ эди. Ундан бир неча ҳовуч ичди. Кейин беиштиёр ҳовуч – ҳовуч сувни юзларига, атрофга соча бошлади. Мўйсафид худди йиғитлик йилларидаги каби завқ оларди, сув ўйнарди. Ёши ўша йиллардаги Парвонанинг ёши билан тенг бўлган фатила – фатила сочли икки қиз йўлларида қайтиб, кўприк устидан Рустам бобога ҳайрат билан тикилишди. Улар: «Оппок соқолли бир мўйсафид сув ўйнаяптими?» - деб таажжубда

эдилар. Ахир, улар Парвона – у шайдоси бўлган қиз – Рустам бобо хаёлини олиб кетганлигини қаердан билишсин. Қотган қўллари сув ичида эди. Мана шу бармоқлари ила у Парвона билан бирга бўлган кеча унинг кўзлари устига тушган соч ўримларини силаган эди. Гўзал ва дилбар Парвонасининг. У, Рустам бобо, Парвонасини эс-ляпти...

... Қишлоқ ва Оксув ўртасидаги йўлни Парвонанинг онаси охурча қилиб юборди. У ҳар куни қарийб юз марта узун сурп яктақнинг бир томонини бошига ташлаб, нола-ю, гирён мана шу дарё соҳилидаги йўл билан бориб келарди, унинг лабидаги тошу буталар остини изларди, дарёнинг пуртуғён суви бўйлаб узоқ – узоқларгача чопиб борар, хаста-ю, холсизланиб йиқилар, аммо кизидан ному нишона тополмасди. Бир пайтлар гумроҳ бўлган бир қиз ҳам ўзини ана шу дарёга ташлаганини эшитганди. Лекин у ота – онаси, қариндош - уруғларининг умидларини узишлари учун бошидаги рўмоли ва бўйнидаги тақинчоқлари шодасини дарё бўйидаги бир тош устига қўйибди, кейин бир пой калишини ҳам дарёдан топишди. Агар унинг Парвонаси ҳам ўзини дарёга гарк қилганида эди бирор нишона қолдирарди, бирор фикр қилиши керак эди. Қўлларида онанинг бир болали сигири эвазига олган биллак узук, кулоқларида тилло халқалар, бошидаги гулобий ҳарир рўмол, эғнида зар тикилган янги камзулчаси бор эди.

Она излаш, сўраб – суриштиришлардан тинкаси қуриб, умидини узди, кизи гами уни савдойнамо қилиб қўйди. Тошу қалтак, соҳил қумларни, осмон юлдузларни, порлоқ ойга тикилар, улар билан суҳбат қуларди, гаплашарди:

—Менинг Парвонамни кўрдиларингми? У ўша окшом юраклари тўла нола-ю, гирён қаердан - қаерларга кетди? Кўп йиғлади. Кўп кўз ёшлари тўкди дейсизларми? Қизгинамнинг ҳолига вой! Мен унинг садағаси кетай, йўлларининг тупроғи бўлай!

Она ўша тун Парвона учун оддий тунлардан бўлмаганлигини тасаввур қиларди. Қиёмат эди, даҳшат эди. Азиз умри ниҳоясига етадиган, ўлим томон, йўқлик томон олиб борадиган тун. Мадаккор, халоскор. излар, аммо топмасди. Чарчаб, халқумлари қуриб... йўлидаги тошларга қокилди, йиқилди. Турди-ю, яна йўқолгани йўли томон юзланди.

Юлдузлардан, нурли ойдан сўрарди она.

—Дарё бўйига келди, дейсизларми, ўзини тўлқинлар кучогига отдими? Кўрдиларингми? Золим Мансур Қалта дастидан дод, онам

дастидан дод дедими? Қизим тўғри айтади. Ўзининг айби бўлди. Ўша Калтанинг шум дийдорли укасидан, унинг бадбашара шаклу шамойилидан безор эди, номини тилга олсам, безгак тутиб калтирарди. Кейин юзи қора Мансур Калта тўй, ижоб деган гапни чиқарди. Мажбур бўлдим, «мен рози» дедим, кизимни ўтга ташладим. Уни кўра билатуриб ўша бадбашара кучоғига солмоқчи эдим. Ўзимни ўлдираман деди, ҳа, унинг бу гапларини ҳар икки кулогим билан эшитган эдим, қар эмасдим. Эшитгандим, лекин ишонмадим, унга қулоқ бермадим. Бекорчи гапларни айтма дедим, бир – бирига кўнғил қўймаган қанча – қанчалар шундай яхши турмуш қуриб кетишдики... бу гапларим кўркувдан эди, қизим, ўз жоним кўркувидан. Калта ёмон одам. Зарари тегишидан кўрқдим. Худоё уйи қуйсин, минг балога учрасин.

Гоҳо Парвонанинг онаси нола қилиб Рустамларнинг дарвозасигача келиб кетарди. Кимдир ўша тўй бўладиган кеча Парвонани бир неча бор уларнинг дарвозалари орқасига келиб – кетганини кўрган эмиш. «Дарвозани очайми, очмайми?» деб дарвоза занжирини тутганича узок турганмиш – у, уни очишга журъат қилолмабди. Эҳтимол, Рустамнинг онасидан кўрқкандир. Оқибат умидсизланиб, орқасига қайтибди.

—Ёруғ кун кўрмаган қизгинам, жою манзилени топмаган кизим, ночор ахволда қолган қизим, во қизима, во қизим!! – Парвонанинг онаси уларнинг дарвозалари орқасида тиз чўкиб, қизи турган ерни тавоф қиларди, тупроғу ҳасларини олиб кўзига суртиб ер юзидан Парвонанинг оёқлари изини изларди. У яна қизининг қайси томонга йўл олганини била олмасди. Парвона кейин қаерга кетган? Биров кўрмаган. Аммо ою юлдузлар уни, албатта, кўрган, улар ягона гувоҳлар. Аммо тилсиз гувоҳлар. Улар тилга кириб Парвонанинг онасига унинг ўша тундаги ахволидан бирор сўз айтишмайди, Парвонанинг қаердан – қаерга бош урганини, югура – югура ҳолдан тойиб ўтириб қолгани ҳақида оғиз очишмайди... йўқ айтишмайди, улар жим...

Парвонанинг тирик ё ўлиқлигидан онаси бирор хабар тополмади. Юрак ёнишидан у қишлоқ қабристонидан қизи номига гўр қаздирди. Рўзғоридаги бор – будини сарфлаб мармар тошлар олиб келди. Қора, маъюс тошларга Парвонанинг номи битилди. Она қизининг гўрбони эди. Боши қабр тепасидаги совуқ тошлар устида, тошларни гоҳо қизим дея қучоқлар, оғушига оларди.

Рустам ҳар кун икки марта Парвонанинг «гўри» бошига келар-

ди. Кўзларини кора мармар тошларга битилган номга, унинг номига тикканича онаси олдида бошлари ҳам, кўзлари нам, ёшга тўлиб соатлаб ўтирар. ўзини Парвонанинг онасининг шу куйга тушишининг гуноҳкори, бу кизнинг нобуд бўлишининг гуноҳкори деб ҳисобларди.

—Сен Парвонани севармидинг? – сўради она ўзидан беҳабар Рустамдан.

—Ҳа, - боши янада қуйроқ эгиларди.

—Менинг Парвонам гўзал, бир дунёга арзийдиган эди – а?

—Ҳа.

—Ҳозир ҳам уни яхши кўрасанми?

—...

—Айт, болам, уялма, нега вақтида олдимга келиб Парвонани севишингни айтмадинг, нега?. Сен уни яхши кўрасан, агар яхши кўрмаганингда қабри бошига келмасдинг, унинг учун зор –зор йиғламасдинг. Садаганг кетай, Рустам. Бош фарзандим ўрнида бўл, Рустам. Йиғла, овоз чиқар. Парвона де...

Она рўмолини бир томонга ташлаб, паришон сочларига кўл урарди. «Боламой» дерди. «Парвонам, воё Парвонам» дерди.

Отасидан мактуб келди. Унинг номига хат. Мактубни очди, онасининг олдида ўкиди. Отаси ўзининг хунук, ўкиши кийин бўлган харфлари билан ёзганди: «Рустамжон, аҳволнинг қандай? Бирон гап бўлмадимиз? Эҳтиёт бўл, болам. ўз жонингни ўйла, ўша Калта билан айтишма. У. Салим дароз аҳмоқ сени ҳар нарса қила олади. Улар конспраган... одам ўлдирришдан ҳам қайтмайдилар. Мен сен билан бирга эмасманки, доимо насихат қилиб турсам. Онангнинг аҳволи ҳам мени ташвишга солади. Калта уйга кириб келаётгандир. Онангдан кўнглим тўлаю, Калта маслук номини булғамасин деб ҳар ҳолда кўрқаман. Унинг ҳақида бирор гап бўлса, тамом! Гап ёмон, эл оғзига этак тутиб бўлмайди. Бир умр доғ бўлиб қолади. Худо ўзи сақласин, болам. Ҳар ншда Нусратулло амакингдан маслаҳат ол. Мен унга бор дарду дилимни айтгандим, амакинг яхши одам».

Худди отаси Рустамни уришганини эшитгандай, хабар топгандай эди. Рустам уйлари орқасидан узоклашди. Оёқлари уни катта йўл томон, масжид ҳовлисидаги серсоя чинорлар сари тортди. У бу

ерга беихтиёр келган эди. Бир неча мўйсафидлар чинор танасига суяниб ўтиришар, улардан бирови нималар ҳақидадир хикоя қилар. суҳбатдошлари эса унинг оғзига тикилиб қолишганди. Рустам ҳам уларнинг олдига келиб, ариқча яқинидаги бир тошга ўтирди. Мансур Калта оёқларида ўша қизил хиром этик, эғнида кўк сатиндан янги тўн, белида шилшилдор, гул тикилган белбоғ, салобат-ла кадам ташлаб масжидга кирди. Раисни кўриши билан ҳамма ўрнидан туриб, тупроқли тўнларини қокитиб қўл ковуштиришди.

—Марҳамат раис, марҳамат, соғинтириб юбордингиз-ку?

Мансур Калта ариқчадан, Рустамнинг олдидан ўтди. Рустам унинг ҳурмати учун ўрнидан турмадигина эмас, аксинча, уни кўриб юзини бошқа томонга ўгириб олди. Калта унга бир – икки марта кетма – кет нигоҳ ташлади-ю, тўннинг ён чўнтақларини шошилганича ковлай бошлади. Ниҳоят, бир коғозни чиқарди.

—Хатми, раис? – сўради бир мўйсафид.

—Ҳа, хат, ўлим хати.

—Қора хатми? Кимдан? – мўйсафидларнинг хаёллари сочилди.

—Ўзимнинг бир оғайнимдан, - Мансур Калтанинг лабларида хунук табассум югурди.

—Оғайнингиз? Ким у?

—Рустамнинг отаси, – деди ва шум коғозни унга томон улоқтирди.

Рустам ақлдан озгандай эди, коғоз ерда ётарди. Уни кўтариш, ердан олиш хаёлига келмасди.

—О, бечора Абдусалом – е, нахот ўлган бўлса?! Ажойиб одам эди... - дейишарди мўйсафидлар. Отам халок бўлибдими? Нахот шу гап рост бўлса? Энди отам йўқми? Етим бўлиб қолдимми? Отасини эслаб Рустамнинг юраги эзилиб кетди. Қўли-оёқлари қарахт бўлди. Ҳушдан кетиб йиқилди, шум хат устига йиқилди. Дардли боши зарба еди. «Кўтар, Абдусаломнинг боласини, кўтар!» – деди чоллардан бири. Ҳаммалари ўринларидан туриб шошганларича унинг олдига келишди. Мансур Калта қимирламасди, гўё бу бола бошига тушган совук кундан ҳали ҳам юрак ўти босилмаганди.

Кўтаришди, ариқчадаги сувдан ҳовучлаб – ҳовучлаб юзига сеппишди.

—Мард бўл, болам! Ҳеч ким отаси билан бир умр яшамаган, бизларнинг ҳам оталаримиз бор эди, ўлишди, дунёдан ўтишди. Бу дунё, болам, яралгандан буён ана шундай – келишади-ю, кетишади. Яна келишади, давр косаси навбат билан айланаверади:

*Дунё жаложиндек жилтанглаб ажаб,
Ҳар лаҳза янги эр қилади талаб*

Мўйсафидлар унга бир олам насихат қилишди, таскину тасалли бермоқчи бўлишди. Қўйнига отасининг қорахатини солишди-ю, «бор болам, уйларингга бор. мард бўл, онангга насихат қил!» дейишди. «Мард бўл, онангга насихат қил», - ана шу гаплар қулоғида у холсизланганича хаёллари паришон уйларига борарди. Уйларига киргани замон «Дадам, вой дадагинам, дадам!!!» - дея дод солиб, қўйнидаги қогозни онасига бериб, «даданинг ўлими ҳақидаги хабар, она. Мана дадасиз қолдим, нима қиламан, айтинг она!» деб бор овози билан йиғламоқчи эди.

Ҳовли ичига чопди. Онаси бугдой ўришга бормаганди. Пешайвонларни супуриб – сидириб юрарди. «Она, дадам, дадам ўлибдилар...» демоқчи эди, тили бормади. «Мана хат, хат...» Пик – пик... йиғлади-ю, гапиролмади. Аммо у гапирмаса ҳам онаси тушунди. Хатни олиб очди, қорахат, эридан, Абдусаломдан... Энди нола-ю, фигон навбати онага келди. У Рустам сингари жимгина, ичида йиғламасди. У дилларни ўртовчи бир фигон кўтарди, дахшатли нола. Онанинг аламли нидоси Гулобни бошдан – оёқ тутиб кетди, овози пасаймасди, юрагидан, жигар – жигаридан чиқарди унинг фигони. Дам ҳам олмасди. Оҳ, онаси учун нақадар азиз экан Рустамнинг дадаси. Йиғлай – йиғлай ранг – рўйи кўкариб кетди, куйди. Ҳовлилари бир зумда одамга тўлди. Нусратулло амаки ҳам кириб келди. У келди-ю, Рустамни бағрига босди. Кўзларига ёш тўлди. Мўйсафид унинг юз – кўзларидан ўпиб, ҳали ҳам дока ўралган бошини силади.

—Йиғлама, Рустамжон, - дерди унга далда бериб. Нусратулло амакини кўриши билан Рустамнинг дарди янгиланди. Кечагина дадасидан олган хати чўнтагида эди. У Нусратулло амаки билан маслаҳат қил, унга қулоқ сол деганди. Мана шу икки кунда дадасининг дуои саломини ва тайинлаган гапларини унга етказишга фурсат тополмаганди. Отасининг ўлими ҳақидаги хабар Нусратулло амакига олдинроқ етиб борганди.

—Мана бу даданинг хати, сизга салом айтишимни, сиз билан маслаҳат қилишимни айтишган эди, отаси ўз кўллари билан ёзган мактубни Нусратулло амакига кўрсатди, аламлари ошгандан – ошди, йиғи томоғига чирмашди.

—Болам, отанг менга ука эди. У бегона эмасди, Абдусалом, жоним, Абдусалом, вой Абдусалом! – бригадир рўмолчаси билан кўз

ёшларини артди. Гулобнинг катта – кичиги Абдусалом деб йиглар-
ди.

Мансур Калта келди, ўша куни эмас, икки кундан кейин. Пиеда
эмас, яна отлик. Мана шу икки кун ичида онаси – чиройли, кўҳлик-
кина, тўладан келган онаси, ўзини еб, ранг – рўйи учган эди. Ка-
салдан турган каби мадорсиз, ориқ, худди танбур торидай. Рустам-
нинг ҳам ахволи ёмон, боши гўё ковакка айланган, тарс ёрилгудай
бўларди. Мансур Калта ҳам, албатта, Рустамнинг отасини фронтга
кузатгани келган кундагидай кулмасди... оғзи юмилган, юзлари
тунд.

—Рустамнинг онаси, хафа бўлма, сиқилиш, хафа бўлишга, ар-
зимайди, мен сени кичкиналигингдан биламан, ўзингни тут, юра-
гинг бўш, сал зик бўлдингми, ётиб коласан. – Калта Рустамнинг
онаси олдида отини тўхтатди. – Абдусаломнинг насибаси шу экан,
бугун урушда ҳар одамлар ўладик, бу уларнинг оёқлари тирноғи-
га арзимайди... Мансур Калтанинг бу гаплари Рустамнинг юраги-
га олов ташлаб, унинг дилу жигарини куйдирарди, унинг раҳмат-
ли отасига тош отарди, таъна қиларди, дашном берарди Калта.
Нима қилсин? Унга ёпишиб, ерга ағдарсинми? Ўлдирсинми? Агар
уни ўлдирса, олам гулистон, ҳамма ундан кутилади. Калтанинг до-
дига бу ерда, уларнинг уйида, ким етади? Салим дарозми? Уйлари
орқасида от пишқириши эшитилди. Ҳа, Калта, Салим дарозсиз улар-
нинг уйларига кела олмайди...

—Сиқилма дедим-ку, – у яна Рустамнинг онасини гамини еди –
эгасиз эмассан. Мен ўзим сенинг эгангман, мен сен учун жонимни
десанг ҳам фидо қиламан, дунёдаги ҳамма нарсa, хотину фарзанд-
ларим сен учун садқайи сар. Ҳаммалари мен учун сенинг олдингда
бир пуллик қурби йўқ. Сен ҳа де, уйимга олиб бораман, малика бўла-
сан, бор – будим сеники, агар истасанг мана шу катта Гулоб аҳлини
хизматингга қўяман, хотинларим - Зархоннинг онаси, Фирдавс
муаллимнинг хотини ҳам чўриларинг, ҳаммаси хизматкоринг...

Отаси Рустамга Мансур Калта онасининг номини ёмонга чиқар-
масин, ёмон отлик ёмон, гапи қолади деб ёзганди. Мана ҳозир эса
Мансур Калта рўю рост онасига ёпишмоқчи, бугун эмас эртага, ал-
батта, бирон номаъкулчиликни бошлайди. Бу одамга у нима десин,
нима қилсин уни? Онаси нега хомуш? Нега унга гап қайтармайди?
Нега боши ҳам? Минг гапирса ҳам жим. Ана шу сабабдан бундай
одамларга худо беради. Бир бор эмас, бир бор «сен аҳмок нима дей-
сан» деб бошини кўтарса, юзига чопса, бундай касофатларнинг оғзи-

ни юмса, хаддидан ошмайди, андиша қилади.

—Яхши ўйлаб кўр, Жамила, — сенинг фойдангни айтяпман. — Рустамнинг онасининг жим туришидан Мансур Калта журъатли-рок бўлганди. — Ҳамма нарса ихтиёрингда. Еганинг олдингда, ҳеч ким сени бу ердан тур, у ерга ўтир демайди. Сен мендан бошқа ҳеч кимга қулоқ солма. Сен меники, ҳа, менинг ўзимники, — унинг овози пасайди. — мен сенга умидвор эдим, ёшлигингдан. Аммо бўлмади, бизларнинг душманимиз кўп экан, иккимизни айирди. Мен бунни истамасдим. Ниҳоят яна дунё иши кўнглимиздагидай бўлди. У ўлди, ит қабри ўлди. Энди сенинг этагинг менинг қўлимда.

—Онаси нега жим, гунг ё қар бўлиб қолганми, у? Ё унинг ўзи Калтага жавоб қилганими? — Рустам аламларга дош беролмай олдин-га қадам ташлади.

—Нима дединг, Рустамнинг онаси? — Маъқул гаплар-а? Бир оз вақт ўтсин сени уйимга олиб кетаман. Ҳозир «йўқ» дерсан. Яна бирон ҳафта ўтсин-а? Одамлар мурдани кўйиб булар тутхўрлик қилиш-япти дейишмасин. Қайфу сафомиз кейин бошланади-а? Нима дединг, Жамилажон?

Ҳозиргача супанинг бир четида бошини тиззасидан кўтармай гиламининг иplarини ўйнаб ўтирган Рустамнинг онаси ниҳоят Калтага юзланди. У онаси билан гаплашган ана шу бир неча лаҳза ичинда, гўё у ўчоқда ўт бўлиб қуяётгандай эди. Юзлари қизиган, олов чиқарди, юзу бошларидан тер қўйиларди. Рустам онасининг бир умр маслукнинг юзига қарамаганини, бир оғиз сўз айтмаганини эшитганди. «Садқан гапу сўзим кетсин» деркан.

—Нима дединг, Жамила? Мену сен ёшлигимиздан бир — биримизни яхши кўрар эдик. Душман бизни жудо қилди-а? — яна сўради Мансур Калта.

—Сен худо урган маслук! — онаси гўё Мансур Калтанинг юзу кўзига камчи билан шарт — шурт туширарди. — Иккинчи марта менинг номимни тилингга олма, қалбингга қошиқ тарашлама, башарангни менга бошқа кўрсатма, йўқол! — Онаси эгилиб қал супургини оёқлари остида олди. — Сен маслук менга ошиқмисан-а? Э йўқол, кўзларимдан! Худо урган! — супургини унга томон улоқтирди. Супурги унинг маст оти кўкрагига тегди. Саман жойида турганича оёқларини кўтариб, пишқирди.

—Ҳали мен сенга маслук, худо урган бўлиб қолдимми-а? Мен сенинг ҳовлингга бекорга келган эмасман, мен колхоз раисиман, ҳукумат одами, қонун намоянаси, сени ишга чиқ деб келдим. Уч

кун бўладики, ўрокка чиқмайсан. Нима сабабдан? Нима деб жавоб берасан? Калта отини тўғри супа олдига ҳайдади. Она кўриб кетди. Рустам девор ёнидаги паншахани олди. Ичкаридаги ғала – ғовурни эшитиб, ташқарида кулок солиб турган Салим дароз ҳовлилари ўртасига от қўйди. У паншаха билан Калта кетидан тушган Рустамнинг бошига камчи солди, онасига ҳам етиб олиб тепкилади. Онаси камчи зарбларига бардош беролмай «вой доде, вой дод» деб нола-ю, фиғон кўтарди. Қўшнилари чиқишди. Калтанинг ўзи Салим дарознинг отининг жиловини тутди.

—Бу менга тегишли, урма, - дея совуқ табассум қилди.

—Ишдан қолма, эрта тонгда сени Ризоннинг ери пастидаги майдонда кўрайин. Агар бўлмасанг, уйингдан сочларингдан судраб чиқаман. Уч кундирки ишга чиқмайсан, бунинг учун ҳали жавоб берасан. Болангнинг жойи хирмон, бормаса ўлдираман, - деди Салим дароз онасига ва Мансур Калта билан ҳовлидан чиқиб, отини катта йўлга солди.

... Она бугдой ўрмидан анча эрта, ҳали куёш энди тиккага келганда қайтди. Ўроғи елкасида, хаёллари худди кўзу қошлари устига тушган бир сиқим сочлари каби парншон, кўзлари ёшли, юзлари, қўллари қонаган. У ўроғини бир четга улоқтирди, гапу сўзсиз. Рустамнинг ҳолу аҳволини ҳам сўрамай, уйга кирди. Якандоз устига чўзиллиб, юзларини болишга босди.

—Она, нима бўлди? Бирон киши сизни хафа қилдими? – Рустам останада ичкари кирмай турарди. Онасидан жавоб бўлмади. «Даштда ёлғиз қолиб отасини эслаб йиғлабди, юзларини юлибди». У ҳам отасини соғиниб гирён бўлди. Нусратулло амаки ўғли Садриддин билан бирга уйларига кириб келди.

—Рустам, - Нусратулло амаки уни олдига, ҳовли ўртасига чақирди. – Сен, болам, Садриддин билан шу ерда тур, ё супага чиқиб ўтиринглар, менинг онангда гапим бор, - деди мўйсафид. Нусратулло бобонинг ҳам хаёллари нотинч эди. Чамаси онасига бирон гап бўлгандай. Нусратулло бобо уйга кирди.

—Биласанми, Рустам, отам нима учун сизларнинг уйларингга келди? – сўради Садриддин.

—Йўқ, - деди Рустам.

—Онангнинг юзи тинмдаланганмиди?

—Ҳа.

—Дадам айтдилар.

—Нима дейишди?

—Рустамнинг онасининг юзлари конаган дедилар.

Рустам сабабини сўрамади, Садриддин ҳам гапнинг бир учини чикарди, у ёғини айтмади. Улар қишлоқ чеккасидаги баланд тоғлар чўккиси орқасига ёнбошлаётган куёшга жимгина тикилиб туришарди. Ичкаридан Рустамнинг онаси билан Нусратулло бобонинг гур – гур овозлари эшитиларди. Секин – секин, узук – юлук алам билан гапирарди Рустамнинг онаси.

—Бугун онангга Мансур Калта ташланибди, қишлоқ тўла гап, - Садриддин бирданига Рустамдан сир сақлаётган гапни айтди. Айтди-ю, худди қандайдир оғир юк елкасидан тушгандай енгил нафас олди, у яна давом этди. – Шунинг учун отам онангга насиҳат қилгани келди. Рустам ўрнидан туриб, бошу юзларини кафтлари билан ишқаларди, юмшок – юмшок эмас, қаттиқ. Ҳали ҳам дока ўралган боши бундан оғридими йўқми, сезмади, қахру газабдан ўзини унутган, нима дейишини билмасди... Гулоб унинг назарида зим – зиё кўринди. Нусратулло бобо ичкаридан чиқиб келиб, «Садриддин» деди. Садриддин отасининг кетидан юрди.

—Амаки, - Рустам Нусратулло бобони дарвозахоналари олдида тўхтатиб сўради: – Шу гап ростми?

— Нима, болам?

—Билдим, сирни яширманг.

—Ким айтди? Сен айтдингми, падарлаънати, – мўйсафид Садриддинга бақирди. – Ҳеч ерда, ҳеч қандай гап бўлгани йўқ, сен оламга жар соласан? Ваҳима қиласан? Касофати, йўқол кўзимдан!

Мўйсафид ўғли орқасидан дарвозани қаттиқ ёпди-да, йўлидан қайтиб, Рустамнинг елкасига қўлини ташлади. Бу гаплар ҳаммаси ёлғон, ишонма, онангдан сўра.

—Ёлғон эмас, амаки.

—Мен мана шу оппоқ соқолим билан ёлғон айтаманми? – Нусратулло амаки соқолига қўл юборди, – яна айтаман, ёлғон, онангга тўхмат қилма, бас қил!

—Мен амаки, энди уни тирик қўймайман, ўлдираман, отамнинг арвоҳи ҳурмати. ...Парвонанинг ҳурмати демоқчи эди-ю, аммо уялди, тили бормади, ўзини тутиб туролмади яна йиғлади.

—Сен болам, отангнинг гапни олмасдинг, менинг гапимни олмасанг, онангнинг гапни олмасанг... билмадим ахволнинг нима бўлар экан... Мўйсафид димоғи куйганича Рустамнинг олдидан узоқлашди.

Онаси хали ҳам уйда. Рустам унинг олдида кира олмайди. Улар

бир – бирларига нима ҳам дейишади? Сизга Мансур Калта нима қилди? Одамларнинг гапи ростми? – деб сўрасинми? Онаси ҳам бўлган гапни унга айтирмаккан? Қайси тил билан? Қайси юз билан? Айтилмайди. Унинг олдида бу гапларни айтишга тили бормайди. Икковлари ҳам гапира олмайдилар, икковининг, она-ю, ўғилнинг бир – бирларининг юзларига қарашлари қийин. Калта маслук уларнинг ҳаққига қиладиганини қилди. Рустамнинг онаси ёмон отлик бўлди. Рустам уй эшиги орқасида «қирайми, кирмайми?» деганича турар, уни қуйдирувчи бир дард қийнади.

Ўйларига хотинлар келишди – онасига таскин бериш, бор гапни унинг ўзидан эшитиш учун. Парвонанинг онаси ҳам келди. Мансур Калтанинг номини эшитиб дарди янгиланди шекилли, газабга келди:

— Ажаб кунлар бўляптими, кавм, - дунё эгасиз қолди, бирор киши йўқки, бу мурданинг жиловини тортиб қўйса. У эри бор хотинларни тортиб олса, уларни бузса. Истаса ўлдиради, истаса қуйдиради. Қачон унинг қонига беланганини кўрарканман. Қачон?!

Рустам Парвонанинг онасидан Мансур Калтанинг унинг онасини нима қилганини сўраб билиб олди.

Дара орқасидаги ерларда бугдой ўришаётган экан. Бир пайт Мансур Калта ўроқчилар олдида ҳозир бўлибди. Отдан тушмай, бошларини кўтармай бугдой ўраётган хотинлар, болаларга «баракалло, баракалло» дебди.

— Абдусаломнинг хотини қани? – Рустамнинг онасини сўрабди у.

— Ҳув, ана чашма ёнида, - деб уни кўрсатишибди. Мансур Калта отини бугдойи ўрилмаган майдон бўйлаб чоптирибди. Ернинг чашмага энгашган жойига, Рустамнинг онаси бир неча хотинлар билан бошини эгиб бугдой ўраётган ерга, келади. Унинг бошида маст отининг жиловини тортди. Нигоҳлари Рустамнинг онасини кўлу оёқлари, этагу, бир оз очилиб қолган ёқаларида тўхтади. У анграйиб қолганди.

— Рустамнинг онаси, – ниҳоят у чақирди. Рустамнинг онаси кўлида ўроғи билан бош кўтарди.

— Сен ўрма, – деб буюради. – Бу ёққа кел, Лойоб дарасига ўтиб, боғлиқ ўр.

Рустамнинг онаси музтар бўлиб қолади.

— Ўйланма, бора қол, мен кейин бирор хотинни олдингга юбораман, биргалашиб боғлиқларни олиб келади. Рустамнинг ноилож

колган онаси ғаллазордан чиқади.

Лойоб дараси қандай мавзе эканлигини Рустам яхши биларди. Анча олис, йўли нокулай пасту баландлик. Баҳор кезлари у Садриддин, Парвона ва бошқа болалар билан у ерга томошага боришарди. Гул теришарди. Қорақош, навбаҳор гуллари... Дара қаъри чуқур, баъзи бурчаклари куёш нурини кўрмаган, ваҳимали – бу дарода одам бошига бирор бало ёпирилса, мададкор тополмайди, донига ҳеч ким етмайди...

—Нега онам йўк демабди? – сўради Рустам.

—Биз ҳам, болам, ундан ана шунн сўрадик, – деди Парвонанинг онаси, – онанг унга гапирлишни истамас экан, қийналаркан, унинг учун оғир экан.

Рустамнинг онаси ана шу Лойоб дарасида пешингача боғлик ўради, узок – узокларгача боради. Хулоса, у иш билан банд бўлиб турганида бежо кўзлари билан Мансур Калта унинг олдида пайдо бўлади. Энди Рустамнинг онаси Мансур Калтанинг ёмон ниятини тушунганди.

Бир ҳафта бурун худо раҳмати Ёсиннинг хотини бошига ҳам ана шундай кунни солган эди. У бу ёш аёлни ганақ соясида ухлаб ётганини кўриб, кўйнига киради. Ҳозиргача Гулобда уларнинг гапи. Бечора аёл уялганидан уйидан чиқолмайди. Калтанинг эса оғзи кулоғида «Ахир шунча мокиённинг ичида битта хўроз ҳам бўлсинда» дейди.

Мансур Калта ана шу кунларни Лойоб дарасида унинг онаси бошига ҳам солмоқчи.

—Рустамнинг онаси, сени қанчалар яхши кўришимни биласанми. Рустамнинг онаси ўзини йўкотади. Бу кунларга тушмаган бундай балоларни кўрмаган одам.

—Кел, ха, де, рози бўл, Рустамнинг онаси, мен сенга қул бўламан. Сен учун ўзимни қурбон қиламан. Бу ерда ҳеч ким йўк, ҳеч ким билмайди, кел жонгинам, рози бўл, - дея Калта унга яқинлашади, унинг кўйлагига чанг солади.

Ёпиниш, уриш, йиқилиш бошланади. Рустамнинг онаси унга тан бермайди, фарёд кўтаради. Хайриятки шу дам Лойоб дарасига Нусратулло бобо келиб қолади. У Мансур Калтанинг ниятини пайқаб кетидан тушган экан.

Рустам ақлсиз эди, яна ақлсизлик қилди: худди онаси гуноҳкордай уйга, унинг ёнига кирмади. Супа устига, қурук гилам устига чўзилди. Ичкарида онаси-ю, бахтсиз Парвонанинг онаси. Рустам-

ни гўё олов – оташига ташлаганди. Тун оғиб борарди-ю, отаси кўз олдиди. У отасининг васиятини бажара олмади. Оқибат Мансур Калта унинг онасига қўл чўзди. Рустам ховли ўртасидаги девор тагига келди. Ана ўша ишни қилган одам, мана шу ховлида. Ўйталганини эшитди, у ўйғок. У деворга тирмашиб аста – секин Мансур Калтанинг уйига тушди, узок – яқиндан, кўшнилари уйларида итлар ақилларди.

Эрталаб Садриддин унн уйларида чакириб чиқди.

— Дадам сени сўрокляпти, - деди Садриддин.

— Қаерда?

— Хирмон бошида.

— Мен хали чой ичганим йўқ, - уйкули кўзларини бармоқлари билан укалади у.

— Бизникида чой ичамиз, онам бугун эрталаб сенга атаб қаймоқ ҳам олиб кўйган, кетдик, - деди Садриддин Рустамнинг қўлидан ушлаб дарвоза томон тортди.

Хирмонга чоштвоҳга яқин етиб келишди. Нусратулло бобо узун гаврон тутганича галагов хайдарди. Бугдой боғларини ечиб, эндигина моллар оёқлари остига ташлаётган эди. Бугдой поялари молларнинг қорнигача тегиб турарди, улар юролмасдан, тумшуклари билан суриб сўнгра юришарди. Нусратулло бобо уларни кўриб «келдиларингми?» деди ва қўлидаги гавронни Рустамга узатди-ю, «ушла» деб фармойиш берди. Садриддинга ҳам иш топилди. У ёғоч шоха билан бугдой пояларини сийраклаштирарди, уларни моллар туёқлари остига ташларди. Хирманчилардан бири – Комил чол касал бўлиб уйига кетган эди. Бригадир иш тўхтамасин деб Садриддин билан Рустамни хирмонга чакирган экан.

Ярим тунгача, ўзлари-ю, моллар холдан тойгунларича Садриддин билан Рустам галагов орқасидан чопишди, навбат билан хўп хайдашди. Нусратулло бобо ҳам хирмондан нари кетмади, бугдой совурди. Бугдойнинг қарийб учдан бирини тозалаб бўлди.

Капада ўтиришарди. Кўкдаги ўн тўрт кунлик ой худди денгиздаги кема сингари нукрадай осмонда гарбга томон сузиб борарди. Замину замон нурларидан мунаввар. Чигиначилар бир неча кундан буён олис – олис майдонлардан олиб келган бугдойлар ҳар жой - ҳар жойда тўпланган сомон ғарамлари ок, оппок кўринарди...

Хуллас хирмонда бўлган ҳамма нарса дехқоннинг саховатли қафтидай кўриниб турарди.

— Раис бугун кўринмади, қаерда бўлса, — сўради Садриддин отасидан.

— Эрталабдан шовқин — сурон кўтариб ноҳияга кетди.

— Нима шовқин — сурон? Ким билан жанжаллашди? — Садриддин гапининг жиловини қўйиб юбормасди.

— Ўзи билан ўзи, касофати одам ўзининг сояси билан ҳам уришаверади. — Сўнгра Нусратулло бобо уларга кечаси Калтанинг уйига одам кириб, эшигини бир неча марта тақиллатганини гапириб берди. У мени ўлдириб қўйишади деб сахаргача эшигини очолмабди, лекин у юзи қора ёлғон айтади, унинг уйига ким ҳам киради? Ана шу Калта маслукни ким ҳам ўлдирди, — деди гапининг охирида Нусратулло бобо.

— Ёлғон айтмайди.

— Қаердан биласан? — сўради Рустамдан Нусратулло бобо.

— Унинг уйига мен кирган эдим.

— Сен?

— Эрталабгача ховлисида пойлаб ўтирдим, эшигини тақиллатдим, агар чиққанида кўнглимда армон қолмасди, ўлдирардим.

— Ҳали сен шундай қилдингми?

— Одам ўлдирмакчи эдингми? Шу мурғаккина жонинг-а? — Мўсафид дахшатга тушган эди.

— Наҳат сен шундай қилган бўлсанг?

— Амаки сиз мендан хафа бўлмангу, у менинг онамга нималар қилди. Ўзингиз биласиз-ку... Ё мен ўлган-у, онам эгасизми?

— Сенинг онангга нима қилибди? Азизу арвоҳлар ҳақкига қасамки, кўлини ушлай олмабди, ўзим гувоҳ, бу дунёда ҳам айтаман, у дунёда ҳам. Сен ўзинг онанг хақида гап тўқийверма, уят бўлади.

Рустам Нусратулло бобонинг гапига ишонса-да, мўсафид жаҳлидан тушмаганди.

— Сен ҳеч кимга бу гапни айтма, Калтанинг уйига кирдим дема. Ўлиб ҳам қутилолмайсан. Бугун райондан одам келади, қидиришади. Афсус яхши иш қилмабсан. Ўзингга жабр бўлади... ҳали ёшсан... Нусратулло бобо ўйга толди. Афтидан, унинг фикру хаёли Мансур Калтанинг Гулобнинг ҳар бир хонадони бошига солаётган жабру ситами билан банд эди... Нима дейсан, ҳаммасига жанг гуноҳкор, бу маслукка гапирадиган одам қолмади, ўзи хон... — энди ўзи билан

гаплашарди Нусратулло бобо.

—Сиз нега унга гапирмайсиз. Сизни босмачилар билан жанг қилиб мукофот ҳам олган дейишади-ку. — Лекин Рустам Мансур Калта билан мураса-ю, мадора қилиб юргани учун Нусратулло бободан хафа эди.

—Рост айтасан, мендан ҳам ўтди. Бир сен эмас ҳамма менга шундай дейишади. Район раҳбарлари ҳам бир нарсани сезишди, шекилли, мендан: — Кишлоқда нима гап, раис қандай ишлар билан машғул? — деб сўрашди. Аммо мен «билмайман» дедим.

—Нега унинг ҳамма ишларини айтмадингиз? Хабар бермадингиз? — кўнглида Нусратулло бободан норизо бўлди Рустам.

—Қўрқаман, болам, одамлар билиб қолиб: — Нусратулло бобо кишлоқ гапини кўчага олиб чиқибди, юкори идораларга маълумот берибди деса, неча пулли одам бўламан. Бошимни қайси гўрга ураман. Маълумот бериш, бир кишини ҳукуматнинг бирон каттаси олдида ёмон қилиш, қабих гуноҳ. Мана сочим оқарибди-ю, шу кунгача Гулобимиздан бирор маълумотчи, гап сотувчи чиққанини эшитганим йўқ. Шу боисдан Гулобимиз бошқа кишлоқларга нисбатан тинч, биров билан бировнинг иши йўқ. Бир кишини уриб ўлдирсанг ҳам, гап шу ерда қолади. Ана шундай яхши таомилни мен бир мўйсафид бузсам, яхшими? Йўқ, болам, ёмон одамнинг қилмиши худонинг ўзинга хавола. Ёмон ўз жазосини топади, Калта ҳам.

Нусратулло бобо бир ҳикоя айтиб берди. Гулобда бир вақтлар бир магазин мудирин бўлган экан. Магазинга келган ҳамма нарсани қиммат сотаркан, сатину чипт, шоҳи-ю, бекасамга ўзи нарх кўяр экан. Тарозидан ураркан, икки кило қанд олсалар ярми йўқ... Бу ҳам етмагандай дағал, жанжалкаш, ҳаддидан ошириб юборган экан. Ҳамма ундан норози тўю маъракаларда гапириб юришар экан. Аммо устидан юкорига ёзишмас, маълумот беришмас экан. Гулобдан уй олиб, у ерга кўчиб келган янги бир одам ана шу магазинчининг барча қилмишларини бир неча коғозга ёзибди, кейин баъзи одамлар билан маслаҳат қилибди, ёзганларини уларнинг олдида ўқиб берибди, гувоҳ бўлинглар, мана бу коғозга қўл қўйинглар, деб илтимос қилибди. «Э қўе, сен бу ишни қилма, ўз бошини ўзи есин, уни худо уради, жазосини кўради...» деб ҳатто ҳалиги одамни қойиб ҳам беришибди. Лекин у ёзганларини ўзи қайси бир идорага юборибди. Юборибди-ю, гўё Гулобда қиёмат бошланибди. Мелисалар келишибди. Магазин мудирини олиб кетишибди, қайтиб келмабди. Ўрнига бошқа сотувчи келибди. Одамлар у қасофатдан кутилибди,

аммо янги келган киши балога колибди. Қайси маъракада ҳозир бўлса, одамлар уни бир – бирларига кўрсатишиб: «Ана шу кишидан эҳтиёт бўлинг, алҳазар, ёмон маълумотчи экан» дейишаркан. «Тинчгина Гулобимизни нотинч қилди-е» деб ҳасрат қилишаркан. Хаяк уни тўю маъракаларга айтмай қўйибди. Буларга бардош беролмаган ҳалиги киши кўчини олиб Гулобдан чиқиб кетибди. Кетганидан кейин ҳам: «Э хайрият-е, битта маълумотчи ифвогардан қутилди» деб гулобликлар сўйонишган экан...

—Болаларим, Гулобимизда ана шунақа қондалар бор, - Нусратулло бобо ҳикоясини тугатиб, мақсадга кўчди, - шикоятчи-ю, аризабозни тўнгиздан ҳам ёмон кўришадди. Бугун бир – биримиз билан уришамиз – сўқишамизу эртага яна ёнма – ён ўтирамыз. Ўлсак ҳам орадаги гапни ҳеч ерга олиб чиқмаймиз. Шунинг учун ҳам Мансур Қалтадай бир киши одамлар бошида тегирмон тоши юргизса ҳам, ҳамманинг дами ичида, бирон жойга ёзишмайди, бирор идорадан келиб раисларнинг қандай деб сўраса, «Яхши» деймиз. Бизга қолса уни асло раисликдан бўшатишмайди. Лекин хайриятки ноҳияда сезишибди. Фирқа қотиби: «Эрта – индин урушдан бирон саводли одам қайтиб келса, Қалтани вазифасидан оламыз» - деди. Салим дарозни ҳам урушга олиб кетишаркан.

—Ёлғондир, - ишонмади Рустам.

—Рост. Мансур Қалта комиссариатнинг қайси бир одами билан тил бириктириб, аҳмоқ дарозни жангдан олиб қолган экан, ақли кам укасини касал, дебди, пора берибди.

—Салимни ҳам олиб кетишадими? – Рустам худди унинг жангга боришини истамасандай афсусланарди. Парвонанинг каттик ургани, ана шу одам туфайли қочиб режалари барбод бўлгани ва Парвона ўзини ўлдиргани учун бу ифлоснинг башараси кўзи олдидан бир зум бўлсин нари кетмасди. Баъзан у ўйга чўмарди. У қучли, зўр бўлиб етишибди... Гулобда ҳеч ким у билан тенг кела олмайди. Салим дароз билан гаплашиб, ҳисоб – китоб қилиш вақти етди. Катта кўчада кўриб Салим унга қарамай ўтмоқчи бўлади, шунда Рустам қўллари белида йўлини тўсади.

—Тўхта, жойингдан қимирлама? – буюради у. Салим дароз тўхтайдди.

—Эсингда борми?

—Нима? – сўрайди у.

—Мени урган эдинг...

—Қачон?

—Чинор тагида, Парвонанинг олдида.

—...

—Номард, энди хисоблашамиз, шу ерда, хозирнинг ўзида. Мен ҳам энди сени огоҳлантираман. Кўр, кўриб қўй, сени ким уряпти, эслаб қол. Лекин армонда қолма, эпасанг, сен ҳам ур... мана мен бошладим. У бошлайди, то қонгунча уради уни. Салим дароз катта йўл ўртасида қўлларини бир томонга, оёқларини бир томонга ёйганича чўзилиб ётибди. Унинг қариндош - уруғларини топиб келади. «Кўринглар, мурдаларингга эгалик қилинглар», - дейди уларга Рустам.

Рустам ана шундай орзулар билан яшайди. Салим дарознинг бошига, унинг камчилари зарби хали ёдидан чиқмаган, ана шундай кунларни солмоқчи. Лекин, бугун бу ойдin кечада, хирманчилар қапаси остида Нусратулло бобо уни жангга олиб кетади деяпти.

—Нахот уни олиб кетишса? — яна савол берди Рустам.

—Нима, у қасофатнинг урушга боришини нистамайсанми?

Рустам Нусратулло бобога иккинчи марта сўраганининг сабабини айтмади: «Агар у жангга ўлиб кетса, ундan қасосини ололмай қолади. Афсус, дея ўйларди у.

—Мен қишлоққа қайтаман. — ўрнидан турди Рустам.

—Садриддин ҳам бирга боради, — деди Нусратулло бобо ва уларга жавоб берди.

Улар қападан чиқишди. Ой нурларидан бутун олам хали ҳам сутдай ойдин эди. Янчилмаган бугдой гарамлари, бугдой чоши, оппоқ сомон тўдалари худди қафтдагидай кўриниб турарди. Нусратулло бобо қапа олдида тик турарди, баланд комати бир оз букчайган, пахтадай оппоқ соқоли кўксига тушган.

—Рустам, — деди у ва Рустам тўхтаб унга томон юзлангач, давом этди: - Сен, болам, онангнинг кўнглини кўтар, бусиз ҳам унинг кўнгли чўккан. Сен энди ёш эмассан, катта бўлиб қолдинг. Бехуда фикрларни бошингдан чиқар. Қалтани ҳам унут. Агар бирон гап эшитсам, хафа бўламан. Сен ҳам менга фарзанд Садриддиндай, икковларнинг ҳам мен учун барабар, отанг ҳам шуни менга тайинлаган эди. гапларимга кулоқ сол. оғир бўл, оғир тошни сув олмайди.

Нусратулло бобонинг гапларини кулогига олганича Рустам қишлоққа қайтди. Садриддин ҳам.

Онаси ухламаганди. Иш билан ичкарига кириб - чиқиб турарди. Рустам онасига рўпара келмай, ўрнига — супа устига ўтди. Уч кундан буён Рустам ана шу ерда ухлайди. Уч кундирки онаси билан

гаплашмайди. Бу кунлар ичида онаси ҳам уйдан ташқарига чикмасди. Эшикни ичкаридан ёпиб ётарди. Аммо ҳозир у пешайвондан тушиб, Рустамнинг олдига келарди. Рустам бошини кўрпага ўраб олди, ўзини уйқуга солди. Онасидан кўрқарди. Гарчанд насихат эшитган, Нусратулло амаки бир олам яхшигина гаплар айтган бўлса-да, лекин онасига нисбатан меҳри аввалгидай эмас... Онасидан кўнгли совуган.

—Рустам, болам, менга кулок сол, онаси кўрпа четини унинг бошидан тортди. – Тур, уйга кир, кел, - деди.

—Турмайман, ҳеч ерга кирмайман, – гудурлади Рустам.

—Номаъкул килма, Рустам, қани тур, тезроқ тур.

—Мен шу ерда ухлайман.

—Болам, шунча аламинг етарли эмасмики, сен ҳам мени қийнайсан?

—Менинг сиз билан ишим йўқ.

—Ишинг йўқлигини биламан, болам, ўзингни еб юрибсан. Майли. Яхши қиласан. Мени ёмон кўр, сен ҳам ёмон фикрга бор, мен гуноҳкор.

—Мен сизни гуноҳкор деганим йўқ...

—Болам, мен ўзимни ё ўлдираман, ё кишлоқдан чиқиб кетаман, бошқа йўл йўқ. Бадном бўлдим. Кишлоқдаги бирор кишини кўрмасам дейман. Юзим ёниб кетяпти. ўлишни истайман.

—Сизни айбингиз йўқ.

—Сен менинг болам бўлсанг, ҳозирнинг ўзиёқ, шу тундаёқ Гулобдан кетамиз, иккинчи марта Гулоб номини тилга олмаймиз, суви биз учун харом бўлди, кетамиз.

—Қаерга кетамиз, она? Бундай деманг...

—Осмон ости кенг, бирон жой топилар.

Рустам билан онасининг кетамизу кетмаймиз деб тортишувларининг гўё охири йўқ эди. Она йиглай – йиглай унинг олдидан узоклашди...

—Менинг тирик қолишимни истамасанг, болам, хайр қиёматгача, худо паноҳида асрасин, – деди-ю, дарвозадан чикди.

Дарвозанинг шарақлаб ёпилиши уни ўзига келтирди: нахотки онаси ҳам ўзини ўлдирса? Нахот ундан ҳам айрилиб қолса? У шопганича ўрнидан турди. Онаси дарвоза орқасида, яқин орада кўринмасди. Ўзини кўчанинг у ёқ – бу ёғига урди, аммо у йўқ эди. Ерга кирдими ё осмонга учдими? Рустам чопди, кўча-ю, паст кўчалардан ўтди, кишлоқдан ташқарига чикди. Нахотки онаси ҳақиқатда

хам ўзини ўлдирмоқчи бўлса-я? Оксув томонга кетдимикан-а? Ўзини ўша тубсиз дарёга ташладимикан-а? Айтишларича, Парвонаси ўзини қаърига ташлаган дарёга. Номи ўчсин бу Оксувнинг, кошки у буларнинг Гулобидан ўтмаса эди. Унинг кунини қора қилаётган бу қандай дарё. Бу Калта дегани қандай уйнинг куйгур одамки, онасини ўлим домига итаради, уйларини мотамга айлантиради. Уни ўлдириш Рустамнинг кўлидан келади, аммо Нусратулло бобо йўлдан қайтарди. Насиҳат қилди... Агар уйнинг куйгур Калтани ўлдирса, савоб бўлади, увол бўлмайди, ҳа, савоб... Юрак – бағри ўртаганича Рустам Оксув бўйлаб чопарди. Катта йўл бўйлаб, боғу роғлар, адирларга тикилиб, излаб, ахтариб чопарди. Ой нуллари Оксув узра сузарди, тўлқинларга ўраларди, ўзаро чирмашиб олға сакрарди. Дарё лабида бирор жонзот кўринмасди. У дарё соҳили, танҳо, дарё садоси, унинг гулдуриси фалакда... Қонхўр дарё, Парвонани еди, нима онасини ҳам аллақачон домига тортдими? Агар шундай бўлса у – Рустам қаерга боради? Қаерга?!

Қандайдир соя кўзига ташланди, у боғдан чиқиб Оксув томон ўкдай учарди. Рустам ҳам у билан юзма – юз бўлди. Хайрият топди онаси экан, яшашдан, дунёдан кўнгли қолган онаси...

Қандай тун эдики, улар ухлашмади, хобу хаёлларини Мансур Калта олиб қочганди, орому осойишталикларини ҳам. Довон бошига етиб Гулобга узок тикилиб турдилар, она – бола. Пушт – пушtlари яшаб, тупрокқа кўйилган Гулобга. Жойлари, манзиллари шу ерда бўлган Гулобга. Арик лабидаги баланд чинор. Унинг орқасида ҳовлилари. Уйлари эшикларини, ҳовлилари дарвозаларини очик қолдириб чиқдилар. Моҳу кўйлари, қора хангиларини ҳовли ўртасига бўш кўйиб чиқишди ўз ризқ – рўзларини ўзлари топиб, ўзлари ейишсин...

Ҳеч нарсасиз, курук – қупкурук қишлоқдан чиқишди. Устларида фақат кийимлари. Бир неча кўрпа-ю, ёстиқни бўғчага ўрашди. Уни Рустам кўтариб олган. Кийимларини олмай, рўзғор буюмларини қолдириб кетишди. Нусратулло бобо ҳам шу ерда қолди. Садриддин билан биргаликда хирман бошидан қайтиб «Хайр» деб ҳовлилари эшигини очганида у билан сўнгги марта хайрлашаётганини қаердан ҳам билибди. Гулобликлар кабрисони ёнидан ўтишди, у томонга бош эгди. Парвона эҳтиромини учун қора мрамар тошдан бунёд этилган қабр бошида. «Хайр» дерди дилу жони билан Парвонага, Гулобга...

Улар қоронғилик оғушида қишлоққа юзланиб, тикилиб туришар-

ди. Совук шамол онасининг шол рўмоли учини сочлари узра ўйнар, сочлари қошларига тушган. кўзлари гўё учқун, кини адоват, қахру газаб учқуни... Ёмон ном юрагига юк, у дуога қўл очди, онасидан ўрганиб олган билар – билмас бир – икки дуони ўкиди. Сўнгра эшитиларли овозда деди.

—Худоё Гулобдан кетар йўлим бўлсину, келар йўлим бўлмасин, худоё бу ердан олис – олисларда мусофирликда тупрок бўлай, Гулоб юзини кўрмай... омин! Қўлларини юзига тортди, аммо омин дейишга Рустамнинг кўнгли бўлмади. У Гулобдан бир умр кетишини истамасди.

Она ўтлар устига қўйган тугунчасини олди-ю, йўлга тушди, Рустам ҳам унга эргашди.

Сахар куёш нурлари тут новдалари орасидан юзига тушиб турарди. Аммо у уйкудан тура олмасди. Икки кундан буён гоҳ машинада, гоҳ поездда юравериб чарчашган экан. Кеча пешиндан кейин Сталинободга етиб келишди. Темир йўл вокзали серодам шовқин – сурон, ит эгасини танимайди. Оналар, хотин – халажлар, келинчаларнинг оху фиғони кўкка чирмашади – фарзандлари, меҳрибонлари, жигарбандларини жангга кузатишарди. Онаси айтганидай гўё киёмат эди. Худо кўрсатмасин. У Рустамнинг елкасига қўлини ташлади.

—Менга кара, – деди онаси. У онасининг юзига тикилди. Бугдойранг юзлари сўлгин, гўзал бодом кўзлари олдида майин – майин ажин чизиклари пайдо бўлганди. Ҳар ҳолда онаси гўзал, тилло баргакли сирғалари унинг юзларига хусн бағишлаб турарди. У Рустамга нимадир демоқчи эди?

—Худо сени асрасин. – деди. У жигарбандларини урушга жўнатаётган оналарнинг қора кунларини кўз олдига келтириб, Рустам учун юраги ачишиб кетди.

Шаҳарнинг одам ва машиналар сийрак бўлган тош кўчаларидан юриб боришарди. Ахён – ахёнда мажруҳларни учратиб қолишади. Баъзилари кўзсиз, қўлсиз, оёқсиз... Қўлтиқ таёк билан юришарди. Ҳассалари учини олдинга ташлаганларича йўл излашарди.

—Кошки, болам даданг жангдан майибу мажруҳ бўлиб қайтиб келса ҳам майли эди, – чуқур оҳ тортди онаси.

Коронғи тушган, ҳар жой – ҳар жойда электр чироклари порлаб

кўчаларни ёритиб турарди. Аммо она – бола хали ҳам каерга бо-
ришларини билишмасди.

—Бирон нш жойи топиш керак, нон заводи булса, яна яхшироқ.
Файзли жой, корин тўк бўлади. Йўловчилардан сўра, болам, нон
заводи каерда деб сўра, – деди онаси.

Улар сўраб – сурштириб нон заводини топиб келишди. Унинг
ховлисидаги баланд трубадан бурнқсаб чиққан тутун узоклардан
ҳам кўзга ташланиб турарди. Лекин завод дарвозаси ичкаридан бер-
китилган. Тут дарахти остига нарсаларини кўйишди. Қоронғи туш-
ган, улардан нарироқда йўловчилар ўтиб туришибди. Қоронғилик-
нинг қора пардаси Рустам билан онасини ўз оғушига олиб, одам-
лар назаридан яширди. Шолчани солишиб ётишга унашди.

Эрта саҳар Рустам уйғонганида онаси ким биландир гурунг –
гурунг суҳбатлашиб турарди. Онаси деди:

—Ишлар шунақа, ака, икки пулга арзимайдиган бир одам бо-
шимизга ана шундай қора кунларни солди. Уй – жойларимизни таш-
лаб келдик. Фирдавс муаллимнинг хотинини зўрлаб уйига олиб кет-
ди. Нор амакининг хотинини бадном қилди. – Мансур Калтанинг
қирдиқорлари ҳақида бирма – бир гапирарди. Мисол устига мисол
келтираркан, Парвонанинг номини ҳам тилга олди, – юз гулидан
бир гул очилмаган бу киз ана шу одам дастидан ўзини қурбон қил-
ди. Мана бу менинг ўғлим, номи Рустам ҳалиги кишига кўрсатди,
шу ёшига қарамай ярим жон бўлиб қолди, болагинамни ўлгудай
дўппослашди. Кўрпа – ёстиқ қилиб ётди. Духтурлар энди боламни
ўзига келмайди, дейишади. Биз ҳам ана шу одам туфайли Гулобни
ташлаб келдик, беватан бўлдик, ака!...

Рустамнинг устидан кўрпани тортди, – тур, болам.

Рустам шошганича ўрнидан турди. Онасининг суҳбатдоши кат-
та ёшдаги бир киши бўлиб сочлари оппоқ, кўзойнакли, қўлида чарм
папкаси бор эди.

—Рустамжон, салом, – эркак унга қўл узатди. Рустам ҳам қўл
чўзди. Хиждатда эди, ухлаб қолибди, юз – қўли ювилмаган.

—Нон заводидан бошқа жойда ишлашни истамайсизми? – сўра-
ди ҳалиги киши унинг онасидан.

—Оғзимиз нонга тегсин дейман, ака, кейин бирор бошпана бе-
ришса...

Рустам билан онаси тугунларини кўтаришиб, эркак орқасидан
заводга киришди. Кўзойнакли мўйсафидни бу ерда ҳамма билар,
танир экан. Қаровуллар, ишчилар, завод раҳбарлари қўлларини

кўксиларига кўйиб, унга салом беришарди.

У тўладан келган бир киши – завод директори билан анча суҳбатлашди.

—Мана буларни ишга олинг, уй топинг. Мен ҳам ҳолу ахволларидан хабар олиб тураман, – деди у Рустам ва онасини олдига чакириб. Кўзойнакли киши Рустамнинг онасидан яна Мансур Калта ҳақида сўради. Папкасидан қогоз, қалам чиқариб унинг номини ёзиб олди – Бу хил касофатлар кишиларнинг оғир кунларидан фойдаланадилар, урушдан хурсанд, базму жамшид қурадилар. У газаб билан дафтарига нима-ларнидир қайд қилди...

Ўша кун Рустам билан онасини ишга қабул қилишди, уларга битта уйча ҳам беришди. Узок эмас, шундайгина завод яқинида. Кичкинагина, томи пастгина уйча. Онаси хурсанд бўлганича хоналарини супуриб сидирди, шолча-ю, кўрпачаларини тўшади. Шукр қилди, у каноат ҳосил қилганди, юзида қувонч ўйнади.

—Кўрдингми болам, ҳеч ким йўлда қолмаган, жой топамиз, нон топамиз, дедим-ку. Бу одамни бизга худо етказди. Барака топсин – дерди онаси. – сочлари оппоқ, кўзойнакли киши ўша кун заводга келиб, уларни излаб топди. Қулбаларини кўрди. Завод раҳбаридан буларнинг аҳволидан шахсан ўзи хабар олиб турганини, ёрдам қилишини сўради.

Бу олижаноб, меҳрибон киши ким эканлигини Рустам билан унинг онаси билишмасди. Аммо ким бўлмасин, уларга ёрдам қилишни чўзди, мадад берди.

Онаси бир неча аёллар билан ҳамир қориб, нон пиширади. Рустам аравакаш, аравакашлар билан дўконларга нон олиб борарди. Очлик азоби, нон учун одамларнинг жон берганини у шу ерда, ўз кўзи билан кўрди. Эрталаб барвақт, ҳали шаҳар устидаги юлдузлар ниллий осмон гулларини сингарини кўзга ташланиб турганда улар – аравакашлар – дўконларга нон олиб боришарди. Дўконлар олди аёлу болалар, холдан тойган чолу кампирлар билан тўла эди. Бир – бирларини итаришар, сўқинишар, ҳатто муштлашиб кетишарди. Меҳру шафқат, иззату эҳтиром орадан кўтарилганди, ҳар ким нон дўқонини эшигига яқинроқ боришга, тезроқ нонни қўлга киритишга интиларди. Мўйсафидлар, қари кампирлар нола-ю, гирён навбатдан чиқишар, қўлларини дуога очиб, осмонга тикилишарди: худоё, бо-

шимизга қандай кун келди! Бир лукма нон! Нон!! Одамлар бир – бирларига дашном беришарди, ножўя гаплар айтишарди, ўзларини нон дўконлари эшигига уришарди. «Вой болагинам, ўлди, ўлдиришди» одамларнинг ана шу хилдаги доду войларини эшитарди. Шунингдек у бечораларнинг нонларини, йўк нонлари эмас жонларини қўлларидан тортиб, ўгирлаб олганларини улар эса нола-ю, гирён кўтарганларича қолганларига гувоҳ эди. Ўша дахшатли воқеа ҳеч қачон ёдидан чиқмайдди.

«Битта нон учун одам одамни ўлдирди» дерди у. Улар – аравакашлар учун ҳам шаҳарнинг бир кўчасидан иккинчи кўчасига нон олиб бориш осон эмасди. Куппа – кундузи уларга ҳамла қилишарди. Егор амаки билан ана шу ҳол рўй берди.

Мўйсафид аравасига нон ортиб заводдан чиқади. Узокка бормайди. Бир муюлишни айланиб, Путовский бозори олдида ўтади. Йўловчилар кўзи олдида икки киши араванинг отлари юганини ушлабди, бошқа бирови аравага чиқиб мўйсафидни ўтирган жойидан даст кўтаради-да, йўл ёқасидаги ариқчага улоқтиради.

... Рустам қўлида газетани тутганича уйчаларига хурсанд кириб келди. У кўйнидан газетани олиб, онасининг олдида қўйди-ю, «ўқинг» деди.

—Нимани ўқий? – газетани очди она.

—Мансур Калтани танқид қилишибди.

—Ростдан – а?!

—Уни суд қилишади, Салим дароз ҳам бопланибди.

—Қандай яхши – я, илоҳо жазосини олсин. Бунни ким ёзган бўлса – а?

—Ўша яхши одам, бизга нон, уй топиб берган ўша яхши киши!

—Худоё барака топсин, тупрок олса, олтин бўлсин, худо уни бизга бир етказди – да.

—Гулобга борган экан.

—Бизнинг уйимизни ҳам кўргандир.

—Қишлоққа қайтсак-чи, она? – Рустам қишлоқни соғинган, унинг хумори тутган эди.

—Сен кетмоқчими?

—Ҳа – а...

—Кетайлик дейсанми? – Рустамнинг юзига тигли нигоҳ ташлаб, яна сўради она.

—Кетайлик, онажон.

—Юрагинг гумуради – а? Гулобни соғиндингми?

—Ҳа, она, жуда – жуда...

—Болам, Гулобни энди биз тушимизда кўрамыз, менинг суву тупроғим у ердан узилди.

—Калтанинг қораси ўчади – ку!

Она жимиб қолди.

—Кетамиз – а? – Рустам онасининг сукутини ризолик аломати деб ўйлади.

—Болам, мен қишлоққа қайтиб боролмайман...

Аммо онаси Гулобга бошқа қайтиб боролмаслиги сабабини айтолмас, тили бормасди. Лекин Рустам ҳам кичкина бола эмасди. У Мансур Калтанинг онаси бошига туширган доғни биларди. У мурдор жинс, албатта, ҳеч нарса қила олган эмасди, аммо нима бўлди – бўлмади онаси ҳақида Гулобда ёмон гап тарқалди, раҳматли отаси айтгандай: бадном бўлди. Калтанинг хотини ҳам кишилар олдида унинг бегуноҳ онасига тош отибди: «Мен у Жамилани биламан, у ўша бир қарич болалик давриданоқ рансга кўнгил берган эди, унга нозу карашма қиларди. Ўзи рансни гапга солиб Лойиб сойига олиб келибди», дебди. Яна бир неча хотинлар ҳам бу ҳақда ҳар хил гаплар тўқишганмиш. Шаҳар дарвозасини ёпиш мумкин, аммо одамлар оғзини ёпиб бўлмайди. Бундай гаплар одам ўлгандан кейин ҳам яшайверади. Ана шундай гаплардан қочиб юрибди Рустамнинг онаси.

—Мен Гулобни эсимдан чиқараман, болам, мен мусофир бўлиб, мусофир тупроқ бўлиб яшайман, болам! – кўз ёшлари онасининг юзларини ювди. У ўғлига бошқа ҳеч нарса демади, дейлмасди.

Йиллар кетидан йиллар ўтиб борарди. Рустам уйланди. Ҳовли сотиб олди, боғ – роғли бўлди. Гулоб аста – секин эсларидан чиқиб, Рустам билан онаси энди шаҳарлик бўлиб қолишганди. Лекин Парвонанинг сиймоси Рустамнинг кўз олдидан кетмас, дилидан ўчмасди. У туфайли дара ўртасидаги чинор тагида Мансур Калта ва Салим дарозлардан бошига етказилган жароҳати ҳамиша бошини айлантириб, дунёни кўзига қоронғи кўрсатган жароҳати шифо топди – ю, аммо Парвонадан жудоллик дарди, айрилиқ дарди, кўнглининг бир четини ғаш қилган дард шифо топмаган эди. Гулоб мазорида Парвонанинг мармар тошдан қад кўтарган қабри тушларига кириб чиқарди. Фарзандли бўлди. Қизи турмушга чиқди, ўғлини уй-

лаш арафасида. Лекин у ҳали ҳам ошик уша, уша – Парвонанинг ошиғи.

Онаси анча кексайиб қолди. Қариган чоғида баъзан Гулобни туш кўради, тушини гоҳо ўғлига, гоҳо сувга айтади.

Ниҳоят онанинг боши ёстиққа тегди.

— Гулобни туш кўрдим, — деди она.

— Сизни олиб бораман, — деди ўғил.

— Ўлингимними?

— Йўқ, она, сиз ҳали бардам, тетиксиз, қариндош – уруғларни кўрамиз, Гулобимизни ҳам. Неча йиллар ўтди, қанча сувлар оқди...

— Эсларидан чиққан деб ўйлайсанми?

— Ҳа.

— Йўқ, болам, ухлаган итларни уйғотмаганимиз яхши, яна икки кўллаб доира чалишади, кишлоқда қайтадан гап кўпаяди...

— Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, кишлоқдан аразладингиз онажон. Ўша Қалта маймуннинг кўли бирор ерингизга текканми ё йўқ... онаси қариган чоғда, ўзининг ёши кетган бир пайтда Рустам кулганича ўша ходисани эсга олди.

— Болам, кулма, оғзингни йиғиштириб ол, ҳали ҳам онасининг дил жароҳати шифо топмаган экан, кампирнинг жаҳли чиқди. У ўғлига яна нималардир деб бақирмоқчи эди Рустамнинг хотини кириб келди. Гап онасининг оғзида қолди. — Жим бўл, — у оғзини қафтлари билан тўсди. Рустамни уйлантириб, уйига келин тушириб келгандан буён онаси:

— Зинҳор оғзингни оча кўрма. Бу бегона одам қизи эшитмасин, бўлмаса, уйингга ўт қўйиб чиқиб кетаман, — деб таъкидлаганди.

Йиллар ўтарди-ю, Рустам онасидан кўрққанидан бирор гулоблик билан юзма – юз бўла олмасди. Қариндош – уруғлари, Садриддин, ёру жўралари ҳақида Гулобдан бирор хабар эшитиш учун юраги гумуриб кетар, аммо онасидан, унинг гапларидан кўрқарди.

— Агар болам, кишлоқнинг бирон кишиси бизнинг Сталинободда эканлигимизни билиб қолишса, агар бирор жўжасини уйга олиб келсанг, мендан умид қилма, сен меннинг болам эмассан, оқ қиламан, сутимни кўкка соғаман, бошқа мени она дема, — дерди онаси. Унинг Гулоб номини эшитишга қулоғи, одамларини кўришга кўзи йўқ эди.

Кексалик чоғида онаси ўзи билан ўзи овора эди, умрининг саноқли кунлари қолганди. Ўша лаҳзаларда ҳам Рустам Гулобдан гап очди, аммо она ҳали ҳам ҳамкишлоқлари юзини кўришни истамас-

ди.

—Улигимни ҳам Гулобга олиб борсанг, рози эмасман, - васият қилди у ва бир оз сукутдан кейин деди: мендан кейин ўзинг бора-санми, бормаيسانми, ихтиёринг, болам.

Лекин онаси Гулобни яхши кўраркан, одамлари, тупроғи сувла-рини ҳам, ҳаммадан кўнгли қолмаган экан. Ўлиш пайтида, хуши-ни йўқотган пайтида у дил дардини, кўнгли армонини сир саклаб тура олмасдан очиб қўйди.

Хотини, фарзандлари онасининг бошида эдилар.

—Дуо беринг, она. Бирон гуноҳ қилган бўлсак, биздан яхши – ёмонлик ўтган бўлса кечиринг? – Рустамнинг умр йўлдоши – Зар-нигор йиғидан ўзини тутиб тура олмади, шу гапларни кампирнинг олдида айтди-ю, оху фиғон кўтарди. Фарзандлари ҳам бувилари-дан кечирим сўрашдилар. Кампир уларни дуо қилди. Яхши кунларни тилади. Кейин аста – секин хушдан кетиб, ўзини йўқотди, ёнидаги-ларни унутди. Хаёллари сочилди. Бир сўзи ҳам Гулоб эди-ю, икки сўзи ҳам.

—Уй эшиклари орқага очилган... ҳовли эшиги ҳам... Кўйлақ-лар миҳда, Рустамжоннинг дадасини тўни ҳам, калит сандиқлар қулфида. Ҳаммасини қолдириб чиқдик... мана бу бўй етган қиз Парвона, уришманглар, у мен учун сада остидаги чанмадан сув олиб келди, кел қизим, кел, келиним...

—Парвона ким? – деб сўради Рустамнинг хотини.

—Жим тур, – деди жahl билан Рустам.

—Меннинг Гулобим, ота – онам гулоблик, бобо-ю, бобокалонла-рим. Бу – сой лабидаги чинор, жуда баланд, кўлимни тут, Рустам, мени сувдан ўтказ, хув ана сой сувининг нариги томонида Нусра-тулло бобо, Зайнура хола, Парвона... келинглар сизлар... мени олиб бординглар... Мана шундай, кўлимни ушланглар.

Ана шу сўзлар тилида она сувдан эмас, дунёдан, ёруғ оламдан ўтди, азоб чекмай, осонгина...

У онанинг кўзларини сийпалади, охиштагина юмилди кўзлар.

Онаси оламдан ўтгач, яна йиллар ўтди, йиллар кетидан. Янги ҳовли – жойлар қурилди. Уларга уй беришди. Рустам амаки учун ҳовлиси, онаси билан биргаликда қурган, фарзандлари дунё-га келган, онасини ўша ердан тупрокка топширган уй азиз ва меҳ-рибон эди. Бу манзилда ёшлиги ўтди, бу ерга гоҳо меҳрибон Олим – уларга кўмаклашган, киши келиб турарди...

Янги манзилга кўчиш нон заводидан - энди нон ишлаб чи-

кариш бирлашмасига айланган заводдан - нафақага чиқадиган кунлари юз берган эди. Энди бу ерда хамирни кўлда қоришмайди. Машиналар ўрнатилган, машиналар нон пиширади. Баъзан Рустам амаки заводнинг оппок, мухташам биноларига тикилади-ю, ўйга толади. Рустам Гулобдан бу ерга келган кунлар унинг кўриниши бошқача эди. Бинолар пастак – пастак, деворлари пахсадан, томлар лой сувоқ қилинган, ё хашаклар билан ёпилган. Катта қор ёққан кунлари томга чиқиб қор қурашарди. Араваларда дўконларга нон олиб боришарди. Қани энди ўша аравалар, қани дўконлар. Йўқ. Йўқолган. Энди эса тонгдан, шомгача шаҳар магазинларига заводдан машиналарда нон олиб боришади. Иссик, оппок нонлар... Очлик, одамлар нон учун дўконлар эшиклари орқасига турнақатор бўлиб тизилган, нон учун жон олиб, жон берган кунлар худди туш каби ўтди – кетди. Нон арзон, нон қадрсиз, Рустам амаки баъзан нонларни оёқ остида кўради, ачинади, олиб кўзларига суртади.

Рустам амаки нафақага чиққач, уйда ўтириб қолишини асло ҳаёлига келтирмаганди. Лекин дам олинг дейишди, камчилик бўлса, ёрдамлашамиз, дейишди. Аммо у бекорчиликка ўрганмади, ўргана олмади. Фикру ҳаёллар қурт каби миясини кемира бошлади. Сўнгсиз, чигал ҳаёллар. Қутилиш йўқ, тинчлик йўқ. Ҳаммасидан ҳам янги уйлар унга ёкмади. «Худди қафаснинг ўзгинаси, сабил қолсин» дея гудуллагани – гудуллаган.

—Қўшнилар қани? Улар қаерга кетишди? - Зарнигордан сўради Рустам амаки.

—Улар ҳам уй олишди, уйлари биздан узокда, шаҳарнинг ҳар бурчагида, фалон, писмадон, маҳаллаларда.

—Эсизгина тинчу осуда гузаримиз. Ҳаммамиз ака – укадай қариндош – уруғдай бўлиб кетгандик. Шодлигу ғамимизни бирга баҳам кўрардик. Эскидан қолган ўша ховличаларимиз яхши эди. Уларнинг ўрнига мана шу ўн беш – йигирма қаватли уйларни қуриш зарур эканми? Жойларга қаҳат келганми? Энди у кунларни қаердан топамиз-а? Рустам амаки уйда ёлғиз ўтиравериб зеркиб кетар, бир – бирларидан ўнлаб қақирим узокқа тушган маҳалладошларини эсларди. Уларнинг дийдорларидан маҳрум. У гаштаклар, бир – бирларининг ховлиларида тўпланишлар ширин суҳбатлар қани? Ҳаммаси ўтди – кетди, худди бир эртагу туш, афсона мисол.

Янги уйга кўчганларининг биринчи ҳафтаси у ёлғиз қолди. Зарнигорни кичкина қизи Наргиснинг касал боласига қараш учун олиб кетишди.

У эрта сахарда уйқудан турар, юз – кўлларини ювар, ошхонага кириб газга чой кўярди. Чой дамлаб дастурхон бошига келарди. Аввал бир пиёлага кейин яна бир неча пиёлага чой куярди. Булар кимлар учун? Ўзи ёлғиз – ку. У болалигидан кўпчиликка ўрганган, ўзи ёлғиз куйдирилган калла каби дастурхон бошида ўтириб нон – чой ичмаган. Ёлғиз дастурхон ёзиб нон, чой ичиш яхши эмас. Кишлоқнинг баъзи кексалари ёлғиз қолишганда, кўчага чиқиб, бирга чой ичиш учун шерик излашарди. Агар бирон кишини топиша олмаса, ноилож уйларига қайтиб бошқа бир пиёлага ҳам чой куйиб, ғойиб киши учун деб уни дастурхоннинг бир четига кўйишар, кейин нону чой ичишарди. Ана шу одат ҳам яхши эди. Аммо ёлғиз одам қачонгача бундай қилади, ўзига беҳудадан - беҳуда таскин беради?

Нонушта қилгач, эшикни кулфлаб, лифт олдига келарди. У ҳам бир дардисар. Келишини кутиб турасан. Кейин у сени пастга туширади, худди Рустам бобо оёқдан қолгандай. Йўқ, у бу даражада муҳтож эмас, йўл юра олади. Хўш фараз қилдик, лифт келди, уни пастга туширди ҳам дейлик. Кейин у қаерга боради? Унинг нонпазлик дастгоҳи бошқа кишининг кўлида. Энди уни ҳар қанча истаса ҳам у ерда ишлагани кўйиншмайди. Дам олинг дейишади.

Орқага қайтиб уй эшигини очди.

Ана ўша ёлғизлик кунлари босиб ўтган йўлига назар ташларди, умр дафтарини варақларди. У азим бир китоб сингари саҳифалари ҳисобсиз. Унинг саҳифаларини қайта – қайта варақлагани - варақлаган. Сахардан- шомгача, шомдан- сахаргача иши – шу. Аммо у китобни ўқиб- асло тугата олмайди. Не – не ходисалар, хуш – нохуш воқеалар битилган у китоб саҳифаларига. Уларни ўқиш, эслашдан чарчади. Кулоқларини панжалари билан беркиатар, кўзларини маҳкам юмарди. Аммо китоб саҳифалари кўз олдидан асло узоклашмасди, нари бўлмасди. Кўчалар, кишлоқлар... Гуруҳ – гуруҳ болалар, қизлар ўтиб боришмоқда. У Парвона билан бирга. Шу кунлар дарди янгиланди, яъни ишқ дарди, яна жонланди, ўзини кўрсатди. Дара ўртасидаги чинор остида, Парвонаси кўзи олдидан Салим дароз камчиси зарбидан бошига тушган дард. Кейинчалик онасининг айтишича, хайрият у дард азоби танасидан узоклашди. Аммо кексаликнинг ёлғиз кунлари яна авж олди у дард, қайтадан хуруж қилди. Боши айланар, кўз олди қоронғилашарди. Боши ўзи айтгандай айлангани – айланган. Кўз олдидан яна ўша Салим дароз, камчи дастаси унинг панжалари орасида – «Менга қара, кўр, сени ким уряпти» ёқасидан тортар, кўз, юзу бошлари қон, у қон ичида ғарк. Одам-

ларнинг «Шохмуборак бўлсин» кўшигини эшитади. Парвонанинг тўйи... Қанча вақт ўтганини билмайди. Аммо шу ҳолда ҳам у бир нарсадан хурсанд: Парвонани кўрди, у билан бирга эди.

—Рустам юр, уйимизга бораёйлик.

Парвонанинг лабида гунча табассум пайдо бўлди. Қўлларининг тирсигидан юқориси очик, бирам чиройли. Билакларидан ушлайди, ушлайди-ю, лабларига яқинроқ олиб келади.

—Менга бунчалар ёпишасан, худди ҳеч кўрмагандай. Шошма, уят бўлади, худо ҳақки уяламан, - кизнинг кўзлари кулади, юзлари анорга айланади...

Бундай лахзаларда агар мўйсафид уйкуда бўлса, шошиб уйғонади-ю, тўшакда ўтирганича ҳасрат билан бош чайкайди.

—Ҳай, ҳай, шарму ҳаёни билмайсанми? Бир соқолларингга қўл югуртириб кўр, Рустам бобо. Оппок пахтага ўхшайди... бирам бе-маъни қарибсан – е...болаларинг катта – катта, невараларингга тўй қиласан, бир оёғинг гўрга етиб қолибди-ку, аммо кўнглинг... Бас, у кунларни эсингга олма, гуноҳларингни кўпайтирма, – дерди ўзига. Аммо бир зум ўтмай қараса яна Гулобда... Парвона билан... Майсалар бош кўтарган, қорлар остидан сап – сариқ гуллар бўй кўрсатиб турибди, адирлар бағрида қошлари коп – қора қорақошлар худди Парвонанинг қошларидай қайрилма... Текисликларда болалар билан кураш олади бири бировини ерга йиқитади, ҳамма қарсақ чалади. Рустам бобо ҳам бенхтёёр чапак чалди. Чапак чалди-ю, ўзини уйда кўрди. Уй деворлари оппок, сутдай. Унинг атрофига янги – янги жавонлар, ранг - баранг гиламлар тўшалган.

Худо ҳақки менга бирон гап бўлгандай, ҳаёлий бўлиб қолибман, кексайган чоғимда ақлдан озиб қолмасам дейман, – дейди ўзига – ўзи.

Бирин –кетин хўрозлар кичкиради. Ана Парвоналарнинг қирк тожли хўрози ҳам уларнинг ховлилари ўртасидаги ёнғок шохида қанот қоқиб ку – кулаб кичкирди. Юлдузлар Гулоб атрофидаги қорли тоғлар чўққисида худди сирғадай осилган. Тун қоронғиланган, тонгдан олдинги қоронғилик қучоғида. Парвонаси Рустамнинг ёнгинасида, юзларини ерга қаратганича унинг тўни узра чўзилган. Уйғок, қўлидаги чўпча билан майса-ю, ажриқлар остини қовлаб – қовлаб ҳаёлларини ўша билан банд қилади, у билан роз айтишади.

—Рустам, мана шу тун, хўрозлар кичкириги, юлдузларга тўла осмон. Ризо амакининг боғини, шу лахзаларда бирга бўлганимизни унутма, эсла, дея илтижо қилади Парвона. Келинлик чимилдиги

ортидан алам билан чопиб чиқиб, паришон хаёллар билан, кўз ётлари сел бўлиб, Рустамни тополмаган Парвона. Уни топмади-ю, «Рустам» дея жонини жабборга топширди. Кейин Рустам унинг кадрига етдими? Ақаллан васиятини ўрнига қўйдими? Йўқ, ўлганнинг жонига вой... У ўлди-ю, кетди Рустам яшаб қолди, ёруғлик кўрди, аҳдида турмади, номардлик қилди. Йиллар оша бу қиз хаёлидан кўтарилган эди. Тирикчилик, иш, хотин, бола – чақа деди. Иши бор эди, ёлғиз эмасди, одамлар билан эди, кунларнинг қандай ўтганини билмасди. Режалар бажарилса, мажлисларда мақтов эшитсам дея чопди, елиб югурди. Баъзан иш ташвишлари, тирикчилик шовқин – суронлари билан бўлиб ўзини ҳам унутиб қўйди. Хаёлига ҳеч нарсаси келмасди. Ана шундай эди ёшлик йиллари ҳаёти, кучли – қувватли, одамлар билан бўлган дамлар. Энди кексайиб ишсиз, якка-ю, ёлғиз қолган чоғида Парвона, у кунлар эсига келди. Парвонаси руҳи, албатта, ундан хафа, норози. Нима қилган бўлсам, сени деб қилдим, беҳуда, номаъқулчилик қилган эканман. Кимнинг фойдаси? Ўз жонимга жабр қилдим, онамнинг жонига... Ҳар бута ўзи ёниб, ўзи ўчади дейишади-ку. Сен – чи? – Рустамдан гина қилади, – мени унутдинг. Онамни ҳам. Ундан, Парвонанинг онаси, ахволларинг қандай деб сўрамадинг? Қандай камчилигинг бор демадинг? Бир дона совун кўтариб кириб йўқладингми? Сув тўла челагини кўлидан олиб дарвозасидан киритиб бердингми? Хола, қизинг – Парвона мени деб ўзини нобуд қилди, дедингми, демадинг. У ҳам худди якка-ю, ягона, ёлғиз қизи каби унутилди... Узокда эдим, онам Гулобга боргани қўймасди, дейсанми, шу аламларни онангга айтганингда рози бўларди, унинг ҳам юраги бор эди, аёл эди, она эди. Майли, онангнинг ўлганига неча йил бўлди? Баҳона қидирма, айб ўзингда. Менинг кадримга етмадинг, сендан норозиман, Рустам, норизо...» дерди ичида. «Ҳақнинг бор, норизо бўлишга Парвона, ҳақнинг бор. Мен кадрингга етмадим, сендан, Гулобдан узокқа кетдим. Ишқ дарди қайтадан уйғонгани, сени, Гулобни хотирамда қайта тиклагани яхши бўлди». Назарида яна боши чир – чир айланиб кетди, Салим дароз боши узра яна қамчи кўтарди. Ва Рустам амаки ўтирган жойидан, каравот устидан йиқилди. Уни яна ишқ дарди тутган эди. Ишқ дарди... қўл - оёқларини типирчилатди мўйсафид.

Зарнигор қизининг уйидан қайтди.

—Хайрият, бобоси, худо юзимни ёруғ қилди, неварам шифо топ-

ди. Ахир, онаси, тақдирсиз бандани қарангки, бир кам қирққа қиряпти-ю, битта-ю, битта фарзанд... биттагина тилаб – тилаб олгани... Боши оғриси эру хотиннинг юраги ёрилади. Ахир қанчаси тупрокка кетди. Худди илон чаққандай бўлиб қолишган. Шукрки мана шу биттаси соғ – саломат... илоҳо бошқа бош оғрикни кўришмасин.

Аммо ҳар қанча гапирмасин хотинининг гаплари Рустамнинг қулогига кирмасди. Унинг хаёли Гулобда, Садриддин, Нусратулло бобо, Парвонанинг онаси, Парвона... Ҳаммалари унинг гирду' атрофида...

—Дадаси, сизга нима бўлди, хаёлимда ким қандай кўринасиз. Қизингиз, неварангиз ҳолу аҳволини сўрамадингиз, гапирсам ҳам, хушингиз жойида эмасдай. Нима гап? Ё менсиз зерикиб қолдингизми? Ёлғизликка ўрганмаган одамсиз – да! Хафа бўлманг, чол, мана келдим. Ҳаёт шундай. Одам қаригандан кейин бир – биридан узоқ бўлолмас экан, бир – бирига суяниб қоларкан. Ўзимни айтмайсизми ҳеч нарсалари кўзимга кўринмади: Менсиз чолимнинг ҳоли не кечди экан? – дедим-у, чопдим. Зарнигор кампир қулганича келиб қаравотга, эрининг ёнига ўтирди.

—Хотин, – сенга бир гапим бор, – Рустам бобо ўз хаёллари билан банд эди.

—Хўш.

—Қишлоққа борсам дейман.

—Гулобга?

—Ҳа, хотин. Гулобга...

Эри қишлоққа, Гулобга кетаман деяптими? Бу қишлоқ номини Зарнигор эридан ва худо раҳмати қайнонасидан эшитган эди. Бу яқин орада эмас, ўша ёшлик йиллари, тўй бўлиб уларнинг уйига келган йиллари. «Бизлар гулобликмиз» дейишарди гоҳо она болалар. У пайтда ўн саккиз – ўн тўққиз ёшларда эди, энди олтимышга қиряпти. Бу эракнинг қишлоқдан чиқиб кетганига қарийб қирк беш йил бўпти-ю, аммо шунча йил ўтиб бирор марта қишлоғига бормади. Гулобу қариндош – уруғларини эсламади. Ўзи ҳам Гулобда бирор томиру, яқин қариндош – уруғи йўқдир. Ўша йиллардан буён Гулоб аригидан қанча – қанча сувлар оқиб ўтмади. Гулобнинг ўша йиллардаги кексаларидан бирон киши қолмагандир, эрининг тенгдошлари ҳам кексайиб қолишган. У ерда фарзандлари отасини ким танийди?

—Гулобга нима деб борасиз, дадаси? – Ё ҳазиллашяпсизми?

—Одам қишлоғига, киндик қони тўкилган ерга нима деб бора-

ди? Шундай бораман, ватаним, киндик қоним тўкилган жой, охират манзилим деб бораман.

—Йўқ, эр, бу фикр каллангизга ўз – ўзидан келмаган, бирон киши сизга шипшитган, ўт қўйган, бизнинг тинч, осуда турмушимизни кўра олмайдиган одам экан.

«Рост айтасан, хотин, ақлинг жойида, аллақачон тушундинг, менинг юрагимга ғул – ғула солган, мени Гулобга чорлаётган, Гулобга олиб кетадиган одам ҳам бор. У мени ўл деса, афтидан, ўламан, тирил деса, тириламан. У - Парвона. Гулоблик Парвона... Тушундингми, энди мени ким чорлаяпти? Парвона! Парвона! Агар ундан гап очсам, сен ўзингни соғ қўймайсан, ўзингни, ую жойингни куйдирасан, олов ёқасан...» ўйларди мўсафид.

—Дамингиз ичингизга тушиб кетди, эркак? Сизга йўл кўрсатгану, аммо йўл озиғини бермаган ўша одам ким? Илоё, имонини қарокчи урсин, гўрида тикка турсин... - Эрининг жим турганини кўрган Зарнигор яна оловланди.

—Ҳақорат қилма, хотин, оғзингни йиғиштириб ол.

—Ҳақорат қилмай? Иложини топсам, гўштини тишлаб – тишлаб оламан.

—Кетаман, сени ҳам олиб кетаман.

—Тушингизда кўрасиз, оркангиздан тупканнинг тубига бориб бўпман.

Борасан, хотин иту, эр нон дейишади. Эр каерга борса, хотин ҳам ўша ерда бўлади. Эрнинг гапи гап, шунинг учун ҳам эрни эр, хотинни хотин дейишади.

—Мен кексайиб ҳали ақлимни еганим йўқ. Оёқ яланг елиб – югуриб янги уй курадиган вақтим ўтди. Сочим оқариб, ую жой сохиби бўлдим. Ҳаммасини энди кўкка совурмайман.

—Бошингдан тилло сочсалар ҳам шаҳардан кетмайсан хотин, сенинг дардинг маълум – душанбеликсан, фарзандларинг ҳам, киндик қонларинг ҳам шу ерда тўкилган. Гулоб-чи? У менинг ватаним, мен туғилган жой! Сен ҳам ўша ерлик бўлганингда оёғингни қўйиб, бошинг билан югурардинг, «Қишлоғим – ватаним» дердинг.

—Эр, гапни бу тарафларга бурманг, баҳона изламанг, бу ерда бирон гап бор, сизни йўлдан уришган, гап ўргатишган.

—Йўлдан уришган! Йўлдан уришган!!! Бу дунёнинг қайси одами мени шу оппоқ соқолим билан йўлдан ура олади?

—Онангиз қаерлик эди? – хотини унинг нозик жойига чанг солди.

—Гулоблик, отам ҳам, гулоблик, ҳаммамиз – зот, зотимиз гулоблик.

—Нега бўлмаса онангиз бирор марта Гулобга бораман деб оғиз очмади, нега ўлаётган чоғларида ҳам мурдасини Гулобга олиб боришга розилик бермади. Йўқ, деди. Кампир ақлли эдиларми? «Қаерда куним яхши ўтса, тинч бўлсам, ўша ер ватаним» - дердилар. Душанбе ҳам сиз учун ватан, бу ерга келганингизда бир қарич гўдак эдингиз. Суву нонини еб, хавосидан нафас олиб, кексаликка етдингиз. Фарзандларингиз ҳам шу ерда катта бўлишди, ёмон бўлишмади, ўкишди. Кўрганларнинг хаваси келади, бири олим, бири духтур, бири муаллим, ўзингиз обрў билан нафақага чикдингиз, оз пул бермайди, мен ҳам нафақа оламан, рўзгоримизга етади. Янги, озода уй беришди, суву олов демайсиз. Қишлоқда буларни қаердан топасиз? Уй – жой дейсиз, мол – ҳол дейсиз... яна минг бир ташвиш. Бир ўйлаб кўринг, эр. Ўлигу тиригимизни баҳам кўрайлик... Худди Зарнигор холанинг гап халтаси очилгандай Рустам амакига тинмай яхши – ёмон гапларни қалаштириб ташлади. Аммо унга бу гаплар қор қилмасди. Зарнигор унинг қалбининг нозик жойига чанг солгани учун унинг кулоклари ўз ақидасича қару гунгдай бўлиб қолганди. Зарнигор олдида тик турар, аммо ич – ичидан захмдор қалби у билан жанжаллашгандай эди: «Сен Зарнигор, онам нима учун Гулобдан безор бўлганини, уни эсламаганини қаердан биласан? Билмаганинг яхши. Лекин мен кетаман, истасанг сен ҳам мен билан бирга юр, истамасанг, тугилган жойингдан ташқарига олиб чиқмайман. Ўзим «ёлғиз бошим» дейману кетаман».

—Менга насиҳт қилма, хотин, - унинг гапларини бўлди Рустам амаки. Ҳаммасини ўзим биламан. – У Зарнигорни қойимокчи эди: «Сен шаҳарни биласан, шаҳарлик хотинсан, менинг Гулобим қандай жойлигини билмайсан. Баҳорида тепаликлар, майсазорлар узра чопқилаб даста – даста турфа гуллар термагансан. Капалакларнинг сув узра ўйинларини кўрмагансан. Рангин қанот капалаклар кетидан чопмагансан. Кузда ёмғирлардан кейин тиллодай товланган тойфи узумларини ток новдаларидан узишнинг ўзгача кайфияти бор, сенга у насиб қилмаган. Шинни гуллари қозон ичра кўзга ташланади, аммо сен шинни қозони остига ўт ёкмагансан. Гулоб тепасидаги тагидан чашмалар оқадиган осмонўпар чинор майдонлари нақадар гўзал. У мавзеларга қадаминг етмаган. Гулобни мен билан, ўтганлару авлодларим билишади». Мўйсафид ана шу барча шарҳу баёнлар ўрнига деди: - Мен кетаман, хотин, қариган чоғим-

да Гулоб сувидан ичиб унга тўйиб, дунёдан ўтишни истайман. У яна, яна бир бор Парвона билан юрган жойларини қайтадан кўришни, у ерларга кадам босишни, сўнгра Парвонанинг мармар кабри ёнида тупрокка кўшилиш, осуда армонсиз ўлишни истайман демоқчи бўлди. Рустам бобо тўнини елкасига ташлаб, шошганича ташқарига чикди.

—Наҳотки кетсангиз? Рост айтяпсизми? Фарзандларингизга айтмай, хайр демай — а? Кетманг, йўлингиздан қайтинг эркак! — Зарнигор кампир юз — кўзларини жулиб эрининг орқасидан чопди. Аммо Рустам амаки аллақачон лифтга чикиб олган эди. Лифт эшиги шараклаб ёпилди. Хотинининг: «Қаерга кетяпсиз эр? Наҳотки кетсангиз? Менга қаранг, тўхтанг, қайтинг!» деб фарёд кўтаргани мўйсафиднинг қулогига етди.

Рустам бобо дара қаъридаги ариқча лабида ўтирганича панжалари билан сувни сочарди. У ана шу йўлдан онаси билан қишлоқдан кетган эди. Бугун Рустам баҳорда қишлоққа қайтяпти, ўша кетган йўли билан. Ёлғиз келяпти онасиз... Хув ана ўша Парвона билан остида ўтирган чинор. Ҳали ҳам шоҳу новдалари тошлар узра эгилиб турибди. Парвона билан суҳбат курганди, келажак ҳаёт режасини тузишганди. Мўйсафид совғали тўрхалтасини кўтарди. Қизлар унинг олдида кетиб боришарди. Рустам бобо чарчаган, толиққан. Довон бошида турди. Ана рўпарасида Гулоби, Юқори Гулоб. У пастда, дара ўртасида. Уйлар, ҳовлилар... ана қишлоқ тепасидаги чинористон. Чинорлар кам эмас, янада кўпайибди. Чинорлар майдони тоғ этагигача етиб борибди. Булбуллар чак — чақи қулогига чалинади. У яна Гулоб булбуллари хонишини эшитиб турарди. Нигоҳлари ҳарислик билан қишлоқ узра чопарди. Қадимий Гулобнинг ую ҳовлиларидан нишона кидирарди. Йўк, энди у усти ҳашақлар билан ёпилган, лой сувоқ уйлар кўзга ташланмайди. Кўчалар, йўллар, йўлақлар, эшик, ҳовлилар ҳаммаси бошқача, ўзгарган эди. Лекин Гулоб ўша йиллардагидай ҳали ҳам сердарахт, уйлар дарахтлар ўртасида қолганди. Гўё ҳар бир дарахт узра чодир ёпишгандай: оқ, кизил, гулпўш гуллар хиди келарди.

Қишлоқнинг баланд довонидан тушди. Ундан орқада қолган ҳалиги икки киз олдинга ўтишди. Уларнинг қоп — қора сочлари орқаларини тўлдириб турибди. Рустам бобонинг Парвонаси ҳам ана

шу кизлар ёшида эди, қадду қомаги ҳам худди уларга ўхшаб кетарди. Лекин у юзларини очиб юролмасди. Қўйишмасди, кизларнинг юзларини яшириб юрмасликлари уят эди, таъна, маломат қилишарди. Ажабмаски, бу кизлар шаҳар ёки ноҳиядаги бирон мактабда ўқишар, Гулобдан ташқарида ўқишга боришгандир. Лекин унинг Парвонаси ўқий олмасди, у жанг даври талабаларидан бири эди...

Бир неча киши йўл устида туришарди. Улар Рустам бобога салом беришди. Лекин у ҳеч бирларини танимади, юзларига бир нигоҳ ташлади-ю, ўтди – кетди. Нигоҳлари тоғ чўққиларида эди. Чўққилар – қорли. Кўчадан – кўчага ўтарди. Бир – бирларига туташиб кетган кўчалар. У қаерга борапти ўзи? Кимни излайди? Нега бу қадар шошиб, ўзини бир кўчадан иккинчи кўчага уради? Гулоб деб келди. Мана Гулоб, у эса Гулоб йўлларида сарсон. Парвона билан бирга юрган сўқмоқларни излайди, топа олмайди. Юра – юра у яна қарийб қишлоқ чеккасига чиқиб қолди. Орқага қайтсинми? Одамлар нима дейишади? Қишлоқ шаҳар эмас, одамни бир қарашлари билан танишади. Паришонхотирлигини сезиб қолишса борми, орқадан тушишади, гапга олишади, сўраб – суриштиришади. Дарҳақиқат, у кимни сўроқласин? Кимнинг уйи эшигини қоксин? «Нусратулло амакининг уйи қани?» – десинми. Мўйсафид қачонлардир оламдан ўтгандир, ажабмаски гулобликлар унутишгандир. Ё ўглини сўрасинми? Садриддин ҳаётмикан? Унинг уйига нима деб боради? Ўзини унга қандай таништиради?

Қуёш тоғнинг баланд чўққисидан оғиб борарди, вақт кеч бўлганди. У тўрхалтасини девор ёнидаги тош устига қўйиб, қўлларини белига олиб борди. Ҳамқишлоқлари унинг ёнидан у ёқдан – бу ёққа ўтиб туришарди, аммо ҳаммаси нотаниш, бегона... Кимлар улар? Билмасди...

Олиҷазордан «Келинлар» дарасидан бир эшак чиқиб келди. Бу сердарахт дара унинг назарида сўнгсиздай кўринди, юрасан, юраверасан. Кечгача юрсанг ҳам, охирига етмайсан. У ана шу дарадан улов – улов писта, заранг ўтинини олиб келарди. Ҳозиргина у ердан чиққан эшак ҳам юк остида зўрға қадам ташларди. Ўтин юклаган. Ўтиннинг бир учи ерда судралиб, тошларга, буталарга тегиб борарди. Эшак орқасидан бир мўйсафид кўринди. Қўлида бодом дарахтидан узун ҳасса, у қип – қизил, жилоланиб турарди. Эшак орқасидан аста – аста қадам ташлаб борарди. Баланд бўйли, келишган қомагли мўйсафид. Ана шу киши, эҳтимол, уни танир, анча ёшга бориб қолганди. Агар гулоблик бўлса, албатта, уни билади. Ҳозир унга оғиз очади... Рустам бобо

мўйсафид томон кадам ташлади. Қария ҳам яқинлашди. У ким? Ким бўлса ҳам, Гулобнинг ўша пайтдаги одамларидан, унинг тенгдоши, Рустамни билади. Юзи иссиқ кўринди, танишга ўхшайди. Садриддин эмасми? Ё раҳмати Камолнинг ўғли Сайфиддинми? Сайфиддин Садриддиндан кичик эди. Ҳар иккаласи ҳам новча-ю, нозиккина эди. Бири бугдойранг, иккинчиси оқ юзли. Бу мўйсафид уларнинг ҳеч бирига ўхшамайди. Наҳот унинг ўша гўзал қиличдай жўралари шунчалар қариб, ҳолдан тойиб қолишган бўлса, яна кўлида ҳасса. Ахир у ҳам қариган, бу мўйсафиддан қолишмаяпти-ку. Ўша бирга бўлган йилларидан буён қирк беш йил ўтибди. Бир йигитнинг умри, қирк беш йил... айтишга осон. Бу муддатда ариқу дарёлардан қанчадан – қанча сувлар оқиб ўтади-ю, оламу одамлар ўзгаради...

—Ассалом, – деди Рустам бобо.

—Салом, – мўйсафид олпоқ киприклари остидан унга бургутона назар ташлади-ю, яна йўлида давом этди. Рустам бобо ундан ҳам ҳеч нарса сўрамади. Бу ерда у кимни, нимани кутиб турибди?

Қуёш тоғ ортига ўтиб, Гулоб устига соя тушганди.

—Мен Сиздан бир нарсани сўрай, биродар, – чолнинг орқасидан чақирди у. Мўйсафид Рустам бобога қаради.

—Нусратулло амакининг ўғлини уйи қаердалигини айтолмай-сизми? Ўғлининг номи Садриддин эди, – деди Рустам бобо.

Мўйсафид унга томон кадам ташлади.

—Сиз ўзингиз қаердан бўласиз?

—Менми?!

—Ҳа, Сиз.

—Мен Гулобдан.

—Эхтимол, Гулобдандирсиз, лекин мен сизни танимаяпман – ку, – мўйсафиднинг юзлари очилиб, табассум килди.

—Номингиз нима, айтмайсизми? – сўради Рустам бобо.

—Мен ўша Сиз сўраётган Садриддин, раҳматли Нусратуллонинг ўғли.

—Мен Рустам.

—Рустам? Қайси Рустам?

—Мен Абдусаломнинг ўғли, отам урушда ҳалок бўлган эдилар – ку, кейин биз қишлоқдан кетдик, онам билан...

—Наҳот сен ўша Рустам бўлсанг?! Йўқ, ишонмайман. Шунча йил ўтди, замона ўзгарди, сен эса мен Рустамман, дейсан?!

—Ҳа, Садриддин, мен Рустам, сени деб Гулобга келдим... Парвонани деб...

—Парвона хали ҳам эсингда турибдими? Ҳа, танидим. Сен Рустамсан, Абдусалом амакининг ўғли, Рустамжон!

Дўстлар кучок очишди. Рустам?! Садриддин?! – дейишардию, кучок очишарди. Ёшликдаги дўстлар қариганларида учрашди-лар, қариганларида...

Рустам бобо-ю, мўйсафид Садриддин гапларини йўқотиб, жим туришарди. Гўё бир – бирларини кўришганларига ишонмасди, учрашиб турганларига...

Шаршараларнинг тоғу тошга урилиши, булбуллар хониши, бу шомда подадан қайтаётган молу бузоқларнинг, кў-ю – эчкиларнинг овозларини бу икки мўйсафид гўё эшитмасди. Улар фақат бир – бирларининг юрак уришларини, нафас олишларини эшитардилар холос. Болалик, ёшлик олами ота – оналар ҳаёт бўлган замон, ўтган кунлар, ўша давр Гулобини кўриб турардилар. Гўё Рустам бобо мўйсафид Садриддинга: «Эсингдами? Бир тун Гулоб узра тўлин ой нур сочиб турганда хирмандан бирга қайтдик. Ана ўша кўришганимиз. Жанг кунлари эди. Мансур Калта раис эди. Салим дароз бор эди. Ёмон эди у кунлар, аёллар, гўдақлар, кексайган чолларга қийин эди. Мансур Калта давру даврон сурарди, ўзининг ақидасича қамчисидан қон томарди. Худоё болаларимизнинг болалари ҳам кўришмасин у кунларни» - деётгандай эди.

—Сен мени сўроқлаб келдингми? Сен қаерда эдинг? Онанг... Қария Садриддин дўсти Рустамдан ҳамма нарсани сўраб билишни истарди.

—Ҳа, Садриддин сени деб келдим, хайриятки топдим, хайрият. Агар сени топмасам, нима қилардим? Мени қишлоқда бошқа ким ҳам танийди?

—Худо ҳаққи, дўстим, мен хали ҳам ишонмайман.

—Кексайдигу сўроқламадик, бир марта ҳам келмадинг. Одам ҳам шунақа бўладими?

—Гулоб ўзгарибди, ҳамма эски ую ховли, эшигу деворларини ўз ўрнида майдалаб қайтадан қурдиларингми? У йиллардагига ўхшамайди. – Рустам бобо Садриддиннинг гиналарига жавоб бериш ўрнига бугунги Гулоб тўғрисида гапирарди.

—Ҳа, ҳаммаси ўзгарди, буни қара, Садриддин тепаликдан ҳашаматли Гулобни ўртоғига кўрсатарди. Тоғ ўртасидаги Гулоб шаҳарни эслатарди. Уч – тўрт қаватли бинолар, мактаб, шифохона, кино қасри... яна қанча бинолар...

—Ҳа, дўстим, Гулоб роса обод бўлибди... Лекин мени ҳеч ким та-

нимади, салом бериб ўтиб кетаверишади-ю, ҳамқишлоғимиз дейишмади. Мен бегона... бу киши шу ерлик, Гулоб ватани дейишмайди.

— Кимнинг айби?...

— Хайрият, яна юз кўришиш насиб қилган экан.

— Онанг саломатми? Айтчи, қаердан келиб қолдинг? Қаерга кетган эдиларинг? — Садриддин ундан яна жой, маконини, онасини сўради.

— Ассалом, - икки - уч нафар ёшлар Садриддин амаки билан Рустам бобога салом беришди. Икковлари гўё ўзларига келишди. Сухбатлари ипи узилди, узундан — узок ҳаёллари ҳам. Садриддин амакининг эшаги тепаликдан пастга тушиб кўздан узоқлашганди.

— Кетдик Рустам, сени йўл устида гапга олиб ҳаёлим кетибди, кани юр, хуш келибсан, — Садриддин олдинга тушди.

— Бироз юрайлик, қишлоқни сайр қилайлик, - Гулобни томоша қилиб Рустамнинг кўзи тўймасди.

— Эртага Рустам сенга ҳамма жойни бемалол томоша қилдираман, уйма — уй олиб юраман, мана Рустам келди, Рустам дейман.

Рустам бобо ўзини бардам — бақувват, тетик ҳис этди, бу окшом ёруғ юз билан Гулоб йўлаклари, туғилган жойи сўқмоқларидан дўсти Садриддиннинг уйи томон равона бўлди.

Мўйсафид Садриддин Рустам бобо олдига гузар аҳли, қишлоқ қарияларини чақирди «Худо раҳмати Абдусаломнинг ўғли Рустам келди, тирик экан», дея уйма — уй хабар берди.

Нахот? Онаси ҳам келибдими? Тирик эканларми? Уларнинг оилалари бошига тушган кунлардан хабардор бўлган кишилар қулоқларига ишонишмай, кўриш учун Садриддин амакининг уйи томон боришарди. Садриддин амаки гиламча солган катта том усти ёшу қари билан тўлди. Ҳамманинг оғзида Рустам ва унинг онасининг гапи-ю, Мансур Калта номи...

— Оббо Рустам — е, қарибсан — а? Қишлоқдан кетганингда ёшгана бола эдинг. Қаерга кетган эдиларинг? Онанг қани? Маърака аҳлининг саволлари бир талай эди. У саволларга жавоб берар, ҳаётидан хикоя қиларди.

— Онам оламдан ўтдилар, - дедингми? — таассуф билан дейишди улар, - эсиз, раҳмати ору номусли аёл эди.

— Бир оз ўжарлиги ҳам бор эди. Бурнидан ошиқ гапирсанг, димоғи

куярди. Бўлмаса, у қадар гап ҳам бўлмаганди, аразлаб чиқди кетди...

—Майли, нима бўлса ҳам арвоҳи шод бўлсин, — деди бошқа бири.

—Молу мулки халққа ем ... бир эзма кампирнинг оғзи қизиб қайси бир гапларни айтди, ҳеч кимга гап бермасди, эски сомонни совурарди. Ўша кун Лойоб — дарасини эслади. Мансур Калтани ҳам... Ҳамма Мансур Калтанинг раислиги давридаги гапларни алам билан тилга оларди. Ҳаммадан Рустам бобонинг алами кучли эди, доғлар қалби тубига ўтирган эди. Шифо топмайдиган, у билан гўрга кетадиган доғлар. Парвонаси муродига етмади, кўз юмди, айни ёшлик чоғида, айни тароватли пайтида...

Мансур Калта раислигининг сўнгги кунлари ҳақида гапириб беришди. Унинг учун у кунлар нотинч эди. Қонлар ютибди, ҳисоб китоби йўқолган, игна еган итдай бошини қаерга уришини билмай қолибди. Ноҳиядан келган одамлар қарийб бир ҳафта унинг ишини текширибдилар, кишилар арзига қулоқ солибдилар. У колхозни талон — тарож қилган экан... Жабрдийдалар ҳаддан кўп, даъвогарлар сон — саноксиз, унинг дастидан дод дейишар эканлар. Мансур Калтани олиб кетишибди, унинг қаердалигини билишмайди, кишлокка бошқа қайтиб келмабди.

—У касофат эди, — деди кимдир.

—Ғариб бўлди.

—Кимки одамларга ёмонлик қилса, ёмонлик кўради, балого дучор бўлади...

Ўтган кунлар ҳақида ана шундай дейишар, эшитишарди. Кейин ҳамкишлоқлари Рустам билан хайрлашиб тарқалишди. Унга том устига жой қилиб беришди. У кўрпага бемалол чўзилганича юлдузлар, кишлоқнинг соф беғубор осмонига тикилди. Бу тун Рустам бобо яна кишлоғи кучоғида. Гулобликлар уни танишди. Дўсти Садриддинни топди, Сайфиддин келди, худо раҳмати Фирдавснинг хотинини кўрди. Гулоб Парвонасининг қадам жойи...

У юрган жойларни, худо раҳмати Ризо бобо боғини эртага зиёрат қилади. Ана Парвонаси, лаблари хандаларга тўлганича пайдо бўлди. «Парвона» дейди, ўзида йўқ. Салқин шабада том устида ўйнар, юз — кўзларини сийпалар, тоғлар бағридан келар, турфа гуллар бўйини, гулоб бўйини олиб келарди. Уни уйку босди, ширин уйку, азобу аламлар йўқолди. Кексалик чоғида бўлса ҳам Гулобга болалиги, ёшлиги, Парвона билан бирга бўлган ширин дамлари... ўтган Гулобга қайтгани яхши бўлди.

САТТОР ТУРСУН

1946 йилнинг 15 феввалида қардош Ўзбекистоннинг Бойсун ноҳиясидаги Пасурхи қишлоғида тугилган, Тожикистон давлат университининг араб. бўлимини таомлаган. “Рустам камони”, “Қайноқ дил”, “Чўққилар сукути”, “Минг йиллик дарахт” каби ўндан ортиқ роман, қисса, ҳикоялар ёзган.

1994 йили “Тожикистонда хизмат кўрсатган ҳодим”, 1998 йили “Тожикистон халқ ёзувчиси” унвонларини олган.

1972 йилдан Тожикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

ЖАР ЛАБИ БҮЙЛАБ (хикоя)

У узок сухбатдан сўнг Абдулахадни ховлисида ташқарига олиб чиққанида, субҳи козиб қайтиб гирду атроф янгидан қоронгилашарди. Гарчанд осмон ўртасида кумуш ой астагина сирғаниб, юлдузлар хануз нур сочиб турса-да, тор кўча қоронги кўринарди: киши зўрға оёқлари олдини кўрарди. Қишлоқ тепасидаги баландликдан, яқиндаги тоғ парчаси устида, тонг шамоли эсарди. Атр сочувчи шамол, ёқимли насим. Унинг сайридан дилларга хушнудлик таралиши керак эди. Аммо бировга ёқарди бу юксак шамол, бошқасига йўқ. Кўзи ниҳоят қоронгиликка ўрганиб, тангкўчани бир оз ёруғ кўриб, нимадан бўлса керак чуқур оҳ тортди йигит. Кейин, кўкрак кафаси кўтарилиб Абдулахадга тикилди.

— Майли бора қолайлик.

— Агар ростдан бўлса, нега бормаймиз?

— Ёлғон айтяпти, деб ўйлаяпсанми?

— Билмайман. Лекин...

— Нима, лекин?

— Ҳар ҳолда кўплар ёлғон тўкишади, бугун...

Абдулахад ўз гавдасини пахса девордан узиб, кучли қўллари орқасида кулфу калит, оҳиста олдинга тушди. Ўйидаги савол-сўроқлардан кейин охир-оқибат кўнгли тинчланганлиги боис энди иккиланмасди. Оёғида калиш. Унинг ҳаж килганидан махсус гувоҳлик берувчи оқ дўпписи ҳам энди бошида кўриниб турарди. Икки томони гоҳ паст, гоҳ баланд пахса деворлар билан қуршалган қингирқийшиқ тор кўча ўртасида оқ сурф кўйлак-иштон остида сокинлик билан қадам ташларди.

— Воқеан, номинг нима? Шошилишда, ҳатто сўрамабман ҳам.

— То манзилга етмагунимизча, менинг номим йўқ.

— Нега? – бўйнини бир айлантириб орқага у томонга кўз югуртди Абдулахад.

— Чунки менга ана шундай фармон қилишган.

— Аа-а-а. Яъни ҳали сен номсиз ўртоқми?

— Ҳа, номим йўқ.

— Ҳушёр бўл, бордию, яна бутунлай номсиз бўлиб қолмагин.

— Бу одамига боғлиқ.

— Кўряпман, ўзингга ишончинг бор.

–Бўлмаса-чи! – заҳархандалик қилди йигит, – ишончсиз қасрга-
ча ҳам борасан?

–Айникса, бизнинг замонда. Шундайми?

–Тўғри.

–Гапнинг жонини айтдинг йигит.

–Билмадим, гапнинг жоними ё йўқ, лекин хайронман.

–Нимага?

–Агар айтсам, хафа бўлмайсанми?

–Йў-ўқ. Айтавер. Бу дунё ўзи бугун хайратларга тўла.

–Нега сен ҳозир худди асирга ўхшаб қўлингни орқангга қилиб,
дарров олдинга тушдинг.

–Мадомики сени менинг уйимга юборишган экан, яна автомат
билан... қоидаси шу – итоат қилишим керак...

–Итоат қилиш, албатта, ҳақирликдан эмасдир.

–Мен ҳеч вақт ҳақир бўлмаслигим керак.

–Мана бу бошқа гап. Шундай бўлса кел, ёнма-ён борайлик,
қўлларингни эркин тут.

–Қўркмайсанми?

–Сенданми?

–Бўлмаса кимдан?

–Асло! –Менинг юрагимда қўрқувлар шу пайтда ўлган.

–Кўп жанг қилдингми? – қўлларини бўшатди Абдулахад.

–Ҳа, жавоб қилди йигит, – Ўзим билан ўзим...

–Чигал гапирасан-а?

–Мен, ахир юборилганман!

–Кейинчи?

–Сен адабиёт муаллимисан. Билишинг керак – баъзан сарбаста
дейишади юборилганни.

–Лекин тўғри...

–Мен бунга шак келтирмайман.

–Оҳо-о-о! Сен ўзинг неча ёшдасан?

–Йигирма учга тўлдим.

–Ажаб иш бўлди-да, замона сен каби ёшларга ҳам автомат тутқ-
азди.

–Яъни нима? Фикрингча, биз хали ҳам ақлсизми?

–Мен бундай фикрда эмасдим. Фақат жангу жадал учун ҳаёт таж-
рибаси керак демоқчийдим.

–Сенда, албатта, бундай тажриба борми?

- Борми, йўқми, ҳар ҳолда ёшим бир жойга етган.
- Хўш, уруш пайтида ҳаёт тажрибаси нима беради?
- Фикрлашга ундайди.
- Қайси хусусда? – бир лаҳза сукунатга чўмиб сўради йигит.
- Мабодо ноҳақ кон тўкмаслигинг хусусида, – деди Абдулаҳад.
- У ҳам бир дам жим қолди-ю, кейин кўшиб кўйди:
- Айникса, мана бундай биродаркушлик урушида.
- Аммо ноҳақ кон тўкиш ҳақидаги фикр, ўйлашимча, ёшга бог-лик эмас.
- Нега?
- Зеро, кўп кишиларни кўрдим, ҳатто бир неча неваралар соҳиби бўлса ҳам, қўллари тирсакларигача ноҳақ конга беланган.
- Бордирлар, албатта... – тилини тишлади Абдулаҳад.
- Бордирлар эмас, борлар! – жиддий оҳангда деди йигит.
- Мен фақат ўз фикримни баён қилдим. Агар хато қилсам, узр, сўрайман.
- Ҳозир узр сўраш жойи эмас! Фалсафа сотиш вақти ҳам.
- Фалсафа эмасди, – омади гапни айтдим.
- Омади гапда автоматни ҳам эсга олдингми?
- Хайрлими?
- Агар бунини ўзининг қўлингга ҳам тутқазганларида нима қилардинг?
- Асло олмасдим.
- Зўрлик билан беришса-чи?
- Айтдим-ку: олмасдим.
- Ҳа, фақат бўлма, аммо ҳеч ишонгим келмайди.
- Нега?
- Агар менинг тахминимча, сени автоматга лойик деб билганларида, жон-жон деб олардинг.
- Олмасдим.
- Ҳо-оо?
- Олмасдим, вассалом!
- Демак, мен хато қилдим.
- Кишилар ҳақида билиб-билмай ҳар хил гаплар айтиш яхши эмас.
- Тўғри айтасан, маъноли кулди йигит.
- Улар танг кўчадан чиқиб, кишлоқнинг бош кўчасига киришди.
- Ёнма-ён, елкама-елка ва шошилмай кадам ташлашарди. Йўл кенг, у қадар текис эмасди. Гоҳо оёқлари остида дағал кум ва тош резала-

ри гижирлаб, тонгдан олдинги жимликка раҳна соларди. Эҳтимол, намозхон одамлар уйғониб, уйларнинг баъзи айвонларида биринкетин чироқлар ёнсада, атроф ҳали ҳам қоронғи эди. Уни тўла бартараф этиш учун осмон ниҳоят баланд кўриниб, ҳар бурчагида узоқ юлдузлар милт-милт қиларди. Нимадан бўлса керак ой нури ҳам кўринмасди. Аммо тонг юлдузи – юзини қайси туман ё дайди булут тўсяптими – кўзга ташланмасди. Қишлоқ чеккасидан ариқчанинг паст шовуллаши эшитиларди. Шамол ҳали ҳам енгил ва серун эсарди, гоҳ уларнинг олдига ўтар, гоҳ орқаларидан кетарди. Қаердан бўлса керак, бир ит ҳафсаласизлик билан узоқ ақиллади. Иккинчи марта овоз чиқаришни истаган эди, қишлоқ пастидан бошқа бир ит дарғазаб бўлиб вовуллади. Яна биттаси ақиллади. Яна... Ва шу билан атрофдаги сукутга дарз кетиб, энди қишлоқ узра ҳар хил садолар ёйила бошлади.

–Энг ёмон кўрган нарсам итларнинг вовуллаши, – деди хаёлга берилган Абдулаҳад.

–Менга ҳам ёқмайди – деди йигит автоматни бир кўлидан иккинчисига олиб.

–Яхши бўларди, агар тезроқ ета қолсак.

–Қаерга? – гўё билмагандай сўради йигит.

–Ўша ерга.

–Аа-аа... Етамиз. Муҳими – сиқилма.

–Мен сиқилмайман. Лекин бугун ташвишларим кўп.

–Ҳеч гап эмас. Қайтгандан сўнг кўрасан ҳамма ташвишларинг-ни.

–Хайронман, нега у мени бунчалар тезроқ кўришни истаб қолибди.

–Мен ҳам хайрон. Бирор зарур иши бордир, албатта.

–Бунга шубҳа йўқ, аммо юрагим нимадандир ҳадикда. Хом сут эмган бандада.

–Ҳозир ҳар хил хаёл-тахминга бориш нимага керак. Бирор соатдан кейин тушунасан, тинчланасан.

–Гапинг рост. Шунга қарамай...

У гапининг давомини ичига ютиб гўё бошига келган қайси бир ногоҳоний фикрдан жим қолди. Йигит ҳам бошқа бирон оғиз гапирмади. Ва улар бир муддат йўл юришиб, қишлоқ чеккасига етишди.

–Ҳали замон тонг отади, – деди Абдулаҳад.

–Ҳа, уфқ оқаради.

–Яхшики бирор кишига дуч келмадик.

–Ҳа,демай куёш чиқади, – қулогини карликка олди йигит.

–Рост, куёш...

Дарвоқе, атрофдаги қоронгилик зудлик билан тарқаларди. Энди тонг юлдузлари ўзларининг доимий ўринларида кўзга ташланарди. Машриқдан, Улкан тоғ чўққилари устидан, сўнгсиз осмон этагида жонбахш бир ёруғлик югуриб, сочилган юлдузлар нурига зарба берарди. Тонг юлдузи ҳам лаҳзама-лаҳза хиралашиб борарди. Осмон ўртасида гўё хайрон қолган ой, оқиш кўринарди. Уларнинг оёқларининг олди энди қоронги эмасди. Иккаласи ёнма-ён, тез-тез кадам ташлашарди, дадилроқ кетишарди. Шу орада тўрт-беш дақиқа ўтди-ю:

–Бу ёққа қайтамиз, – деди йигит, чап томонга ишора қилиб.

–Катта йўл яхши эмасми? – бир оз хайратланиб сўради Абдулаҳад.

–Янгитда ўзинг айтдинг-ку: яхши бўлди, бирон кишига дуч келмадик деб.

–Лекин тўғри. Дунё ҳар хил одамга тўла. Яхши бор, ёмон бор.

–Яна шуниси борки, оралик йўлга тез-тезроқ етамиз.

–Сен менга у қадар ишонмайсан-а?

–Гумон қиялпсанми, ё фикринг қатъийми?

–Тахмин қиламан.

–Тахмининг асоссиз.

–Бўлмаса, улар қаерда, – нега аниқ айтмайсан?

–Сенга неча марта тушунтирай?

–Чиндан ҳам Зоғора қишлоқ яқинидами?

–Яна айтаманки, ҳа, Зоғора қишлоғи яқинида.

–Бундай бўлса, икки-уч тепаликни ўтсак, кейин, ана... етамиз.

–Ҳа, ўзингдан қолар гап йўқ.

–Мен ахир-теварак атрофимизни яхши биламан!

–Албатта, ана шу ерда дунёга келгансан.

–Йў-ўқ, мен бошқа қишлоқда туғилганман.

–Наҳот?

–Биз худо раҳмати отамнинг истаги билан йигирма йил муқаддам бу тарафларга кўч боғлаганмиз.

–Нима сабабдан?

–Сабаби – ўз қишлоғимизда бир-икки киши билан гапимиз қочиб қолди. Оқибат кўнгиллар совуди, у ерда бошқа тура элмадик.

–Ўшанда неча ёшда эдинг?

–Тахминан, сенинг ёшингда эдим. Эндигина олийгоҳни битириб, қишлоқ мактабида муаллимлик килардим.

–Тушунарли, – деди йигит масхарали оҳангда.

–Эҳа... қийин, укам, ҳаётнинг пасту баландини дарров тушуниш қийин, – бир оз ранжиган оҳангда деди Абдулаҳад.

–Эҳтимол, – елкасини қисди йигит.

–Бу букаламун дунёда кишининг бошидан нима ўтади, факат ўзи билади.

–Ҳақрост, ўзи билади-ю, худо.

Улар яна сукутга чўмиб, хасу хашакларга тўла ёнбагирлар бўйлаб тепага кўтарилишарди. Шафақ энди баланд ва нилгун чўққисининг ҳар жой-ҳар жойи қор билан қопланган Улкан тоғнинг қоқ ўртасида бутун шахоматила чодир қуриб, ловиллаб турган шуъласи гулханистондай туюларди; дийдаларга иссиқлигу юмшоқлик югурарди. Гўё осмоннинг бепоеън этагини нуру зиёга лиммо-лим дарёга айлантиргандай эди. Бир муддат аввал тирик бўлган юлдузлар назарга ташланмасди. Ой ҳам қути тамоман учиб, кенг ложувард осмонда бир ок доира каби музтар қолганди. Бутун атроф ёруғ. Киши нигоҳи етган жойгача бутун мавжудот тонг файзидан баҳра оларди – ранглар алмашарди, оламни ёритувчи қуёшни кутиб олишга ҳозирлик кўрарди.

–Сабил қолсин! – деди ногоҳон Абдулаҳад.

–Нима гап? – сўради йигит, автомат тасмасини елкасига ташлаб.

–Агар ора йўлдан юришимизни билганимда, ҳаргиз калиш киймасдим, – асабийлашиб тўхтади у. Сўнгра эгилди ва шими почасига илинган тиконларни олиб ўзидан узокка улоқтирди.

–Мени шошилтирдинг-да.

–Ҳеч шошилмагандинг, – деди йигит. – Менга юз савол бериб, ҳаммасини ақлинг тарозисидан ўтказиб, кейин олдимга тушдинг.

–Ҳар ҳолда, қутилмаганда келдинг-да.

–Ҳа, ногоҳон эди. Лекин сени аста уйғотдим. Кўркма, осуда бўл, дедим.

–Гапинг тўғри. Шунга қарамай, уйқусираган одам ким? Чала ўлик бир махлук.

–Демак, сен чала ўлиққа ўхшармидинг?

–Бўлмасам-чи?

–Йў-ўк, чала ўлиққа ўхшамасдинг, – ўша заҳотиёқ уйқунг қочиб,

анча хушёр кўринардинг, — деди йигит ва истехзо билан кўшиб кўйди, — майли қани, кетдик.

Абдулахад бирор гумонга борди чамаси, унинг юзига енгилгина кўз югуртиб жимгина қадам ташлади. Ва улар ҳар бири ўз ҳаёллари билан банд бўлиб, неча дақиқа йўл юриб, ниҳоят тепалик ёнбағрига етишди.

—Уфф! — пешона терини кафтлари билан артди Абдулахад, — чарчадим.

—Бундай бўлса, ўтир, бир оз дам оласан, — деди йигит, кейин автоматни елкасидан олиб, текис бир тош устига аввал ўзи ўтирди.

Абдулахад ҳам:

—Дарҳақиқат, бир фурсат ўтириб нафасимизни ростласак, айти мурдадо бўларди, дея унинг каршисидаги бошқа бир тошдан оғир жой олди.

Йигит Абдулахаднинг лўнда, мошгуруч соқоли, худди бойўгли кўзидек катта-катта, юмалоқ кўзларига ва қарийб думалоқ гавдасига тикилиб, хандалакка ўхшайди-е! — дея тўсатдан кулгиси келди. Аммо ўзини дарров қаҳқаҳа уришдан тутиб, қиёфаси жиддий, Улкан тоғ томонга, узоқ-узоқ уфқларга назар ташлади. Қуёш энди балкиб, кўк билан ўпишган чўккилардан бири устида ҳозиргина оташ кўрасидан чиққан катта лаганны эсга соларди. У ўз муҳитини лаҳзама-лаҳза ёндириб, аста-секин, балки сезилар-сезилмас юқориларди. Йигит тасаввурида, ҳатто унинг ҳароратини ҳозир у тани-жонида ҳам ҳис этаётгандай эди. Осмон чети аввал қизғиш, кейин зарҳал, сўнгра ок кўринарди. Янги бир кун туғиларди, нур ёғиларди атрофу акнофга, ёруғлик ёйиларди, олам бўйлаб, гўё мурда жасадига жон бағишларди.

—Ажиб жаззоб қуёш нури! — деди овоз чиқариб йигит факат ўзи учун.

—Чиқяптими? Ё ботяптими? — менга фарқи йўқ, — кўл силтади Абдулахад. — Мен уни факат коинотнинг қонуни деб биламан.

—Шунинг учун сендан сўрамадим...

—Яна сирли гапирасан.

—Парво қилма, мавриди келса, ойдин - очиқ ҳам айтаман.

—Яъни нима?

—Нима бўларди? Кулди йигит. Худонинг қуни кўп. Энди танишиб олдик, мумкин тез-тез учрашиб турармиз. Ким билади... Ҳар гал бир-биримизни кўрганимизда эркин суҳбат учун ҳам, албатта

вақт топамиз. Умидли дунё, деганлар, яна, аммо бу сафар маҳзун кулди йигит.

– Ақллига ўхшайсан! – Абдулаҳад ҳам истехзоли кулди.

– Қаердан топдинг?

– Тамкинлигингдан.

– Кизиқ, – хайрат ифодаси-ла, қошларини чимирди йигит. – Мен бир тамкинли шахс эканману, ҳозиргача беҳабар...

– Одамнинг неча пуллигини бошқалар билишади, ўзи эмас.

– Бундай бўлса, сенинг ҳақингда ҳам бошқалар кўпроқ билишадими? – маъноли сўради йигит.

– Эҳтимол, – бўйини кашлади Абдулаҳад. – Лекин ҳозир гап менинг тўғримда эмас.

– Сен фақат менинг ҳақимда бўлишини истайсанми? – мижжа қокмай унинг юзига тикилди йигит.

– Йў-ге... – каловланиб, нигоҳини қочирди Абдулаҳад.

– Йўқ, бўлса, сенинг ҳақингда ҳам суҳбатлашамиз.

– Марҳамат.

– Нега кўзларинг бунчалар юмалок, ўйноки?

– Ҳазилнинг вақтини топибсан-да.

– Мен рост айтаяпман.

– Хўш, агар рост бўлса не илож, худо шу хилда яратибди.

– Яъники, ўзингга боғлиқ эмас? Масалан, ўйнокилиги.

– Билмасам...

– Биласан! – деди йигит ногоҳоний бир тундлик билан.

– Сен нега менинг кўзларимга ёпишиб олдинг? Бошқа бирон баҳона топ.

– Аччигинг келади-а?

– Ахир, мен тирик одамман.

– Хўш, бўлмаса, нега юмалоқсан?

– Тавба! – ярим кулги билан ёқасини ушлади Абдулаҳад.

– Сенинг, афтидан, менда ғаразинг бор.

– Албатта! Бўлмаса ярим кечада нега уйингга борардим?

– Ҳали мен бунга ҳисобга олмабман. Фақат айтмоқчиманки, кўнглингда бирор чипқонинг бор.

– Уни ёришимни истайсанми?

– Агар бўлса...

– Кўркма, менинг юрагимда бирор гапим йўқ. – Ҳазиллашдим, – деди жиддий оҳангда йигит.

– Қандай яхши! Худо ҳазил-мутойибадан берсин. Кейинги пайт-

ларда ҳаммамиз бадгумон бўлиб қолдик, – деди энди чехраси очилиб Абдулахад.

–Эҳтимол, – гуринглади йигит.

–Кўнглимизга роса тегди-ку... Азбаройи номусулмонликдан, албатта, кўрқамиз ҳам.

–Қандай номусулмонлик? – гўё ҳеч нарсани тушунмагандай, тинмай пирпираётган кўзлари билан унинг юзига тикилди Абдулахад.

–Шундай! – яна ситеза қилди йигит.

–Гаранг бўлдим.

–Тинчлан, кейин тушунасан.

–Қизик...

Йигит унга бошқа эътибор бермай, Улкан тоғ томонга, қуёшнинг зарҳал гардишига тикилди. У қудратли қалқон чўққи тепасида бир найза бўйи кўтарилиб, замин у осмонга ёруғлик бағишларди; атрофга сафо нури сочарди. Уфқ оташи пасайиб, энди қорайиб нилобий ва мулойим кўринарди у. Йигит ундан кўзларини олди, пастга, бу катта тепалик устидан фақат ярми назарга чалиниб турган кишлоққа қаради. Бошқа бир қисми қатор-қатор ўрик дарахтлари орқасига яширинганди. У ердан бирор аниқ садо қулоққа чалинмасди; ёйилиб нималаргадир урилиб тарқаларди ҳар хил овозлар. Йигит чуқур бир нафас олди ва халигача тиззасида турган автоматни қўлига олиб аста турди:

–Кетдикми?

–Майли, – зудлик билан оёққа турди Абдулахад.

–Олдинга чопиш шарт эмас.

–Кўз...

–Лекин, тилларинг, ширин-а!

–Худо буюрган нарсага имконим борича итоат қиламан.

–Ҳаждан кейин буюрдими?

–Кулма.

–Мен кулганим йўқ. Мақсад – ҳақиқат излайман.

–Ҳақиқат йўлида бу тоғликнинг тошу тупроғи орасидан эмас, балки дунё теварак-атрофида юришади.

–Мен уни ана шу ердан топмокчиман.

–Худо мададгор бўлсин, белингни ҳазрати Али боғласин.

–Ташаккур! – деди йигит масхарали оҳангда. Айтгандай, қачон ҳаж қилдинг?

–Ўтган йили.

–Қайси пулга.

– Ният яхши бўлса, худо беради.

– Ёмон бўлса-чи?

– Унда бермайди.

– Йў-ўк, беради! – яна қаттиқ гапирди йигит.

– Эҳтимол, аммо мен бунисини билмасдим.

– Нахот? – бир масхарали табассум сирғалди йигит лабларига.

– Сен мендан ўзи нимани истайсан, ҳеч тушунмайман.

– Соҳибинг олдига олиб боришдан ўзга, ҳеч нарса истамайман.

– У менинг эгам эмас.

– Бўлмаса, ким?

– Бир нафар ошна.

– Қасам ичганмисан?

– Нима?

– Қасам ичганмисизлар дейман?

– Ҳар ҳолда мен сени тушунмаяпман.

– Ҳали тушунасан.

– Ҳар нима бўлса ҳам унутма: мусулмон фарзандисан.

– Бу қуёшли тонгда сен каби хожи ёнида кадам қўётган вақтда, қандай ҳам унутилсин.

– Яна масҳара қиласан-а?

– Ҳаргиз...

Улар хору хаслар устидан биттаси оёғида калиш, иккинчиси этик бошқа тепаликнинг ёнбағрила нишоблаб боришарди. Абдулаҳаднинг қорни олдинга осилиб, жуссасига оғирлик солиб, гўё унинг сергўшт танасини пастга тортгандай бўларди.

Ва гоҳо ҳайратга тушган йигитнинг назарида у, қирк беш ёшлардаги эркак мана шу дамда тарвузга ўхшаб ёнбағирлик бўйлаб юмалаб, тепалик оёғига етгандай туюларди. Ва кейин худди одам каби яна оёкка туриб, бошқа тепаликка етиб бориш учун оғир йўлни давом эттирарди. Ва янги қиялик бошланганда, дафъатан юриш оғирлашиб, нафаси томоғига ўраларди, жонига душманлик қиларди.

– Шундайми?

– Нима, шундай?

– Ҳеч, омади гап эди.

– Сени хаёлий десам, бир хушёр йигитга ўхшайсан.

– Нима десанг, де.

– Қизик...

Шу билан хомушликни ихтиёр қилиб, ҳар бири ўз фикри билан

банд оғир боришарди улар. Йигитнинг фикри ўзи билан банд эди? Қалбидаги қарама-қарши эҳсосларга дам-бадам зарба берарди.

Хаёли гўё у билан суҳбатлашаётгандай эди. Хаётда нима яхшию, бу ҳароратга тўла дунёда нима ёруғлигини тез-тез айтиб турарди. Тун келади, шамол эсади, тонг отади, куёш юз очади, олам ҳамма иссиқ, мулойим бўлади. Аммо нега гоҳи бир неча нафар ёки гуруҳ-гуруҳ дағаллар пайдо бўлиб, бу муқаддас борлик, бу покиза дунёни булғайдилар? Ана шундай ўйларди йигит, қалби парча-парча бўлиб.

Абдулаҳад-чи? Ҳарчанд гашли бўлса-да, бир табиий қувват билан фикр қилиб турганда тўсатдан бошига қандай фикр келди. У, бешубҳа бу нолойиқ йигит зотан покдир, ё нопок, қаергача олиб боради уни. Нега, нега бу оқшом, ёхуд бу тонг тўсатдан истаб қолибди мулло Насрулло? Нега у бирон таниш одамни эмас, балки ана шу дамдўздни юборибди, унинг уйига? Ҳар нима бўлса ҳам илоҳи бу сафоли кун хайрли бўлсин.

–Калиш азоб беряптими? – Абдулаҳаднинг қулгили холда оксаб бораётганини бир-икки дақиқа кузатиб тургач, ихтиёрсиз равишда сўради йигит.

–Ҳа, худди сенинг этигингга ўхшаб, – аламларга тўла масхара-ли овозда деди Абдулаҳад.

–Яъни нима?

–Яъники, агар оёгингда калиш бўлса, у юмшоқ нарса, истасанг, истамасанг эҳтиётлик билан қадам ташлайсан. Аммо оёқларингда этик бўлса, бунга қўшимча тарзда худди сен кийгандек офицер этиги бўлса, текис йўлни қўйиб нотекис йўлдан кетасан, Истасанг, хору хаслар устидан қадам ташлайсан, уни мажақлаб ўтасан. Дунё шундай – агар кучли бўлсанг, ҳамиша ўзингнинг кучингни кўрсатиш фикрида бўласан. Мазмун – нима, қаерда фикр йўқ. – бирон суянчигинг бўлса, мана бу ўзингнинг автоматинг каби, олам гулистон кўринади. Гарчи тулки бўлсанг-да, шер каби ҳужум қилаверасан. Ёки энг камида бўри бўласан. Истайсанми одамлар сенга тан беришларини.

–Бу борада кўп ўйлардингми? – сўради йигит.

–Саволингнинг маъноси нима? – бир оз хайрат билан унга қаради Абдулаҳад.

–Маъноси – кўнглинг тўқ гапиряпсан.

–Мен фикримни айтдим.

–Эҳтимол, ҳаётда ўзингни шер деб билардинг. Балки бўри эдинг.

–Йўқ, мен на униси эдим у ва на буниси. Баъзи одамларнинг та-

биатидан ана шундай хулоса чиқардим.

–Бирон марта хужум қилмадингми?

–Саволинг яна ҳам боши ёпик.

–Мен ҳеч қачон даррандалик қилмадингми демоқчиман?

–Худо сақласин.

–Агар гапинг рост бўлса, яхши одамсан ҳожи эканлигинг ҳам ярашади. Агар ёлғон гапирсанг, гўринг қуяди у дунёда.

–Қўрқитма.

–Мен қўрқитмайман. Фақат шуки суҳбатлашяпман. Иложи борица ҳаётнинг пасту баландлигидан хабардор бўлиб, сен каби хулоса чиқарай. Қора билан оқнинг фарқи нимада – ўрганай.

–Кейин, укам, сарани пучакдан ожратиш кийин. Бу муаммони ечиш учун инсон умри камдан-кам етади.

–Хар ҳолда турмушдаги хар хил воқеаларни эшитиб, ҳадди имкон таҳлил қилишнинг зарари йўқ.

–Аммо гапинг тўғри...

Улар тепалик охирига етиб бир қадар текислик билан кетдилар, энди бошқа бир тепалик бағридан юқорига чиқишарди. Қуёшда куйган янтоғу хору хас, кўзтиконларга тўла эди бу баланд тепалик. Қишлоқ кўзга ташланарди. Абдулахад асабийлашиб қуриган буталарга чап бериб, тартибсиз нафас олиб кийинлик билан палапартиш қадам ташларди. Йигит боши бир оз ҳам, автомат тасмаси елкада, тўғри юриб борарди. Оёғида бақувват этиги борлиги учун ҳақиқатдан учраган хасу тиконларни босиб бораверарди.

–Худо олсин бу лаънати калишни! – деди зарда билан Абдулахад.

–Шукр қилгинки, ялангоёқ эмассан.

–Майли, мана шукр.

–Ҳозир сенга бир қисса айтмоқчиман. Ногоҳон тилга кирди йигит.

–Кошки, вақтимиз тезроқ ўтарди.

–Қисса шу эди:

–Хар ҳолда эшитишдан юрагим ёрилмаса, кифоя.

–Қандай қабул қилишингга боғлиқ.

–Қани аввал гапирчи. Йигит икки-уч дақиқа сукутга чўмиб, оғир ух тортди, дард аралаш вазминлик билан бошлади.

–Бу ёруғ дунёда бир бола бор эди. Кечаю кундузи ота-она паноҳида, опаю ука ёнида яхши ўтарди. Аммо гўё ногоҳоний тартибсизликлар нафақат ягона биродарини урушга тортди, балки унинг тинчлигига ҳам раҳна солиб, жигарига уч қиррали тикан бўлди. Тўксон

иккинчи йилда, Хўжандда сессия бўлиб ўтган пайтда, узоқ тортишувлардан кейин, ниҳоят янги ҳукумат ҳокимият бошига келганда у бола ўз қишлоғидаги катта мактабнинг ўнинчи синфида ўқирди. Гоҳ борарди дарсга – гоҳо йўқ... Руҳан азобда, гарангнамо ва касалманд юрарди, девор соясидан фарқи йўқ эди, Жонсиз танага ўхшарди. Чунки ўша куз дардларга тўла икки кўзи-ла буюк фожияни кўриб қарийб ақлдан озаёзганди. Ҳозир ҳам ўша машъум дахшатдан беш йил ўтса-да, тез-тез бутун вужуди фарёдга келиб, бошини хомушлик даштига уришни истайди. Иложи борича, ўзидан қочишни, тупроқ сийнасига ё тош юрагига сингиб кетишни, абдий кўрмасликни истайди. Лекин бу осон эмас...

–Хўш, қандай дахшат экан у? – йигит қайси бир хаёллар огушида банд бўлиб бир дам жим қолганида, лоқайдлик билан сўради Абдулаҳад.

–Бетоқат бўлдингми?

–Йўғу... алам билан айтаяпсан, – бошининг орқасини қашлади Абдулаҳад.

–Ҳали яхши тушуниб оласан, у воқеани алам билан баён қилиш мумкин ёки йўқлигини?

–Ўша бола ким эди!

–Мен ўзим!

–Хўш, демак бу хонумонсўз урушининг заҳрини яхши тотдингми, – унинг офтоб олган чеҳрасига тик боқди Абдулаҳад.

–Сен-чи? – сўради йигит тагдор бир оҳангда.

–Мен ҳам тирик одамман, – яна бошининг орқасини қашлади Абдулаҳад. – Аслида бу жангу жадалда ким тинч нафас оларди.

–Озод нафас оладиган махлуклар бор эди, – таъкид-ла деди йигит. Хушу хурсандлик билан кун кечиришарди. Зеро, жанг баҳона бедарду миён молу мулкка эга бўлишарди. Уғрилиқ билан, горагарлик билан, қон тўкиш билан, ҳатто хоинлик билан!

–Эҳтимол, – оёқлари олдига нигоҳ ташлаб, елкасини қисди Абдулаҳад.

–Эҳтимол эмас, айнан шундай! Қайтадан қатъий, ошқора нафрат билан деди йигит.

–Майли, асабийлашма. Мен ҳам, албатта сенинг кўп азоб чекканлигингни кўриб турибман.

–Ўзинг чекмаган бўлсанг – кифоя!

–Мени беҳудага ранжитма, юпка лабларида бир совуқ табассум, калласини қийшайтириб деди Абдулаҳад. –Яхшиси, ўша қиссангни давом эттир.

–Йўл узок – охиригача эшитасан!

Йигит автоматни елкасидан кўлига олиб боши бир оз хам, бир неча лаҳза жимгина кадам ташлади. Кейин тиканли бутага чап бериб ўтаётган Абдулаҳадга синчковлик билан бир кўз югуртириб сўради:

–Сен менга сидкидилдан кулок соляпсанми?

–Бўлмасамчи? – дарҳол жавоб қайтарди у.

–Агар шундай бўлса, кулок сол. Ва фикр кил.

–Бош устига!

–Бошсиз ҳам фикрлаш мумкин! - найза санчди йигит.

–Тўғри..., – мулзам бўлиб тишини - тишига кўйди Абдулаҳад.

–Тўғри бўлса, энди кулок сол, – деди йигит, унинг кишини ўзига тортувчи чехраси ўта ғамгин кўринарди. –Кейинги йилларда ўйга толиб фикр юритаману бизнинг раҳмсиз жангимиз фақат бир хонадондаги уруш эмас, балки қавмимизнинг заифлашуви ҳам эди, деган қатъий хулосага келаман. Ҳа... Алалхусус «тожику ўзбек» номли оташ оловига ҳам кўплаб ўтин ташишди. Натижа нима бўлдию, бўлмади, бир куни ур-ўлдирлар авж олганида, марказ ва бизнинг ноҳиямиз теварак - атрофидан қарийб икки юз киши (кексами ё ёш фарқи йўқ)ни бир қурилиш идорасининг катта ховлисига тўпладилар. Ва шомда совуқ башаралар пачоқланган назарда ҳатто киприклари ҳам ёпилмайдиган уч автоматчи ҳаммани баланд тўрт девор ўртасига тик қилиб, гўё бир дамда ўк дамидан ўтказмоқчи эди.

Заррача гуноҳи бўлмаган мен билан раҳмати отам ҳам ўшалар орасида эдик.

–На-ахот? – ҳайрат-ла унинг гапини кесди Абдулаҳад.

–Ана шундай, хожи! – чўзиб деди йигит.

–Тавба! Уч киши-я...

–Ҳа, уч пасткаш, икки юз кишига қарши! Бошқа қуролдорлар ташқарига чиқиб, беркилган дарвозага қоровуллик қилишарди.

–Улар, албатта мусулмон эдиларми? – иягига кўлини олиб борди Абдулаҳад.

–Худди ўзингдай...

–Нега уйлари қуймайди?!

–Ҳали кулок сол, – деди йигит зарда билан – хўшки бўлса, ўк очилдан аввал кишилар билан рўбарў туриб масхарали оҳангда ҳаммага калимасини қайтаришни айтишди. Бунини эшитиши билан бутун издиҳом ҳаракатга келди. Тупроғу ҳар хил лашу лушлар –

ахлатларга тўла ўша кенг ховли ичида фарёду илтижога ўхшаш, хайрат нидолари, турли хил пасту баланд овозлар... Мен тошдай котиб, ҳеч нарсани тушунмасдим; оёқларимдан мадор кетиб, гўё жонимда рамак ҳам қолмаганди. Отам кучли тирсаги билан мени ўз ёнидан оркасига итариб, зудлик билан белбоғини ечди. Ва уни бошига тортиб юзини беркитди. Кейин шу ҳолда калимасини қайтарди. Қайтардию ўқ овози чикди, ўқ ёмғирининг садоси чикди. Ва отам, бечора отам, юзи билан йиқилди. Билмайман қандай... Биламанки, мен ҳам йиқилдим. Унинг муборак оёқлари остига йиқилдим. Менинг оркамда турган киши бирданига келиб елкамга урилди. Бошқа бирон овоз эсимда йўқ, шубҳасиз ҳушдан кетгандим. Ўзимга келгач, устимга йиқилган киши тагидан гирду атрофни ўғринча кўздан кечирдим, ҳаммани бошдан - оёқ тупрокка йиқилган кўрдим. Қимирлай олмасдим – кўркув ва ваҳимадан мен юзларимни отамнинг оёқларига янада кўпроқ босардим. Чунки, ҳалиги уч нафар энди йиқилганлар орасида юриб, лозим кўрган ҳар бир танага қайтадан ўқ узарди. Бу даҳшат қанча давом этди – бир дақиқа, балки бир соатми – эслолмайман. Ниҳоят «Тамом асфолусофилинга кетишди» деди шериклари орасидаги ҳаммадан баджаҳли. Ва мендан узоқда, бир жасад елкасига ўтириб, аввал бир туфладию кейин автомат қўлтигида сигарет тутатди. Қолган икки нафари дарвоза томон қадам ташлашди.

– Ўша ерда сигарет чекардими? – ёқасини ушлаб, бир лаҳза тўхтади Абдулахад.

– Кетдик, кетдик, – деди йигит ҳатто у томонга қарамай.

Абдулахад ёқасини қўйиб юбордию, калласини қимирлатиб яна қадам ташлади.

– Мен ҳам илгари сен каби хайратда эдим, – деди йигит дардли овозда. – Аммо кейинги икки-уч йилда фикрлайман, нега чекмасин. Агар одам кина юзасидан ўлимга қўл урса, инсонийлик хайратини қомилан бой беради. Ҳиссиз, ҳушсиз бир хайвонга айланади, қолади.

– Ҳа, тўғри баъзиларимиз йиртқич хайвондан ҳам баттармиз.

Йигит бошини бир оз эгиб қадам ташларкан, қараҳат-ла унга назар солди. Сўнгра лабларига гўё ногоҳон аччиқ табассум югурдию, шу заҳоти гапини давом эттирди:

– Хулоса, у жасад елкасида ўтириб бамайлихотир сигарет чекарди. Унинг учқуни тун қоронғусида худди чўғ каби гоҳ милтиллар, гоҳ йўқоларди. Теварак - атрофдан қарийиб кулоққа бирон садо эши-

тилмасди. Ё ким билади эхтимол, мен гўё ёрилгудай бўлиб турган кўкрагимдаги юрагимнинг дук-дук қилиб турган овозидан бошқа нарсани эшитмасдим. Кийимларим қонга гарқ бўлган, эркакнинг оғир жасади мени кўпроқ эзиб борарди. Ниҳоят, у баджаҳл қотил сигарета қолдигини мурдалар орасида ўзидан узоқроққа улоқтирдию, оёққа турди. Ва яна тупурдию, автомати кўлида дарвоза томон кетди. Бир лаҳзадан кейин темир дарвозанинг бир қаноти тарақлаб ёпилдию, қайси бир машинанинг мотори ишга тушди. Унга аралаш ҳолда одамлар овози ҳам кулоққа чалинарди. Нима дейишяпти – тушуниш қийин эди. Кейин машина шубҳасиз йўлга тушиб, бир оздан сўнг овози бутунлай ўчди. Мен кўрқувдан ерга айланган, қимирлашга мадорим йўқ эди. Аммо қандай қилиб отамнинг жасадини бу қўрқинчли қатлгоҳдан уйга олиб боришни ўйлардим.

– Дахшат! – гурунглади Абдулахад, яна бир бутага чап бериб.

– Ногоҳон менга яқинроқ бир киши қимирлади. Кейин аста туриб тўрт томонга кўз югуртди. Мен бу воқеадан жонланиб, қимир-қимир қилиб, ҳалиги елкамга йиқилган киши жасади тагидан зўрға ташқари чиқдим. Ва отам оёғи олдида ўрнимда туриб ярим овоз билан дедим:

– Тирикмисан?»

У мурдалар ўртасида қоматини тиклаб турганича аввал менинг овозимдан кўркиб, қарийб ерга йиқилгудай бўлди. Аммо дарров ўзини кўлга олиб, олдинга икки- уч қадам ташлади:

– «Сен ҳам тирикмисан?»

Мен тасдиқ ифодаси-ла, фақат бош қимирлата олдим у бас.

У дадиллашиб олдимга келди. Йигит эди, мендан тўрт-беш ёш каттарок.

Қоронгулик кўйнида юзу бошлари, бўйни, этагининг олди тупроғу қонга белангани хира кўзга ташланарди. Тик турмай худди мен каби дағ-дағ қалтирарди. Ҳатто тишлари бир-бирига урилиб ёқимсиз овоз чиқарарди.

– Қочамиз, – деди у, қайтадан теварак - атрофга кўрқув билан назар ташлаб. – Тезроқ қочиш керак, мабодо билиб қолишса...

«Ахир ... бу ерда менинг отам ётибди», – дедим баттарроқ қалтираб.

«Аввал жонини саломат сақлаш керак. Бўлмаса бирор кун унинг жасадини тупроққа ҳам топширолмайсан.

«Бизнинг қишлоғимиз узоқ, – дедим беихтиёр йиғлаб. – Отам билан бирга кўчада кўлга тушдик».

«Менинг икки биродарим ва амаким ҳам ҳалок бўлишди. – Ана – қўл учи билан оркасига ишора қилди у – йиқилиб ётишибди... Ҳозир, кел, тезроқ қоча қолайлик, бордию билиб қолишса, бир нафасда пайдо бўлишиб, биргаликда ўлдирishaди. Нима керак шохид...»

У қадам ташлади.

– Мен ҳам гарангсиб дарвоза томон юрмокчи эдим: «Нима сен жиннимисан?!», – пишиллади паст овоз билан.

– Бу ёққа қайт. Дарвозадан ўтиб, шаҳарчадан чиккунча, қўл лаби билан кетамиз.

Биз қўрқув, хавф билан қалтираб дарвозага яқинлашиб, унинг пастгина бир тешигидан чиқиб, ўзимизни тахминан икки километрча келагидан гоҳо сийрак, гоҳо калинлашиб шаҳар томон чўзилиб кетган қўл ёнидаги камишзор ичига олдик. Ернинг ҳар жой, ҳар жойи лой эди. Баъзан катта-кичик қўлмақлар учраб турарди. Аммо биз уларга эътибор бермасдик. Ва дам - бадам тиззагача суву лойга ботиб, камишзор ичида икки қўллаб ўзимизга йўл очиб имкон қадар тезроқ қадам ташлардик. Балки кочардик, бало жойидан, офат маконидан... Бизнинг дардларимиздан беҳабар қўл ёнидаги қурбақалар хониш қиларди: қуруқ камишлар шатур-шутир қилиб, овоз чиқарарди. Осмон баланд эди, юлдузларга тўла эди. Ўнгу чапдан рўбарў шамол эсарди. Кўз ёшларим ҳеч тинмайди, лабу оғзимни нам қиларди. Ҳар дам кўпроқ аччиқ кўз ёши, дили жигарим тўлиб хаёлим фақат отамнинг ногоҳоний ўлими ҳақида эди. Гўё одаму олам йўқдай: замин у осмон ҳаммаси бўм - бўш эди. Фақат ўлим ҳукмронлик қиларди, макону заминда, фақат ўлим яшарди. Биз йиқилиб сурилиб, қарийб ўпкамиз оғзимизга тикилиб титроқ тиззалар-ла, тимдаланган қўллар, бошдан, - оёқ жароҳатланиб ниҳоят камишзордан чиқиб битта бўш ерга етдик. Нарироқда, машина йўли ёқасида бир-биридан у қадар узоқ бўлмаган уйлар кўзга ташланарди. Уйларнинг пешайвон ва деразалари ёруғ эди. Биз бўш, пасту баланд ер бўлагидан ўзимизни йўл томон олиб, ҳовлилар ёнидан қўрка-писа олдинга борардик, ногоҳон рўпарамиздан машинанинг порлаган чироғи кўринди. Шу боисдан мабодо қуролдорлар бўлмаса, деб баттар таҳликага тушиб чопганимизча яқиндаги ҳовлига кирдик. Ва шу замон ола ит ақиллаганича биз томон югурди. Унинг кетидан «тур жонивор. тур, – дея бир киши бизга ёрдамга шошди, аҳволимизни кўриб, ўзбекчалаб, кимсизлар деб сўради. Ўлдик, кўнглимдан ўтказдим мен, юз бор қўрқувга тушиб. Шеригим оғзи-

ни очиб, нимадир демокчи бўлганди, ҳалиги киши тезда тушунди. Ва «Зуд бу ёкқа ўтинлар, аввал юз - қўлларингни ювинлар», – дея ўзи олдинга тушди ва бизни ҳавлининг бир бурчагига, қувур бўйига бошлади.

– Савобжўй одам экан, – деди Абдулахад гўштли чаккаларидан кўйилаётган терни артиб.

– Ҳа, ҳатто унинг чехрасидан гина ва ажратишдан йироқлиги сезилиб турарди, – деди йигит, унинг юзига маъноли боқиб. Фикримча, баъзи мусулмон фарзандлари каби касофат келтирувчи эмасди.

– Худо хайрини берсин!

– Яъни, нима? – хайрат билан тўхтади Абдулахад

– Тўхтама, кимирла, – деди масхарали оҳангда йигит. Кейин бир табассум қилиб давом этди:

– Яъниси шуки, у баъзи бир махлуқона мусулмонтарошлар иддасига хилоф равишда «тожику ўзбак» демай юз - қўлларни ювгач, бизни уйига олиб кирди. Ва бизнинг қонли кийимларимизни, тезда ўзининг кийимлари билан алмаштирди. Илоҳи милтиқдорнинг қўли синсин, дея дастурхон олиб келди, нон синдирди, олдимизга бир пиёладан қандчай қўйди. Нотинчликдан дарду алам билан гап очиб, кўп афсусланди. Тахминан, бир соатдан кейин гарчи чин дилдан истасамда, афсуски сизларни яширишга иложим йўқ – бордию кидириб келиб, сизларнинг икковларингни олдига солиб кетса, менинг ўзим ҳам ногоҳон балога қоламан. У болаларнинг одати – ноҳосдан мен каби ўзбеклар уйда ҳам пайдо бўлиб мабода ёру жўраси ёки кўшниси тожикни яширмадимикан, деб эшикни деворга уришадди. «Мендан хафа бўлманглар, фарзандларим, – деганди қарийб йиглагудай бўлиб ўша наҳсли тун. – Ҳозир сизларнинг бирдан-бир йўллари кочин! Сўқмоқдан, боғлар орасидан пахта майдонлари орасидан. Иложи борица, одамлар яшайдиган ерларга чап бериб ўтинлар. Қўрқманглар, ўзларингни дадил тутинглар, аммо эҳтиёт ҳам бўлинглар. Кейин худо хоҳласа соғ-саломат манзилларингга етасиз. Фақат шуки, мендан мана шу соату дамларда қўли қискадан ранжиманглар, мен асли сизларнинг ғамларингни ейман.

Шундай деди ўша ўзбек киши ва бизни қоронғиликда бир оз кузатиб, қўлимизга мажбуран биттадан нон тутқазиб, ғамгин ҳолда уйига қайтди.

– Ҳар қалай соғ қолибсан!

Аммо йигит қулоғини қарликка солиб деди:

– Нихоят шеригим ўзининг кишлоғи томон юзланди. Мен ҳам ундан айрилиб, эртаси куни – пешинга яқин уйимизга етдим. Онам, сингилларим фожиадан хабар топиб, мени ҳам ўлдиришган деб ўйлашган экан. Лекин – мана ўзинг кўриб турибсан – ҳозиргача бу тўймас ер юзида тирик юрибман. Меҳрибон отасиз, пахлавон акасиз. Ва ҳаёлимча бу дунёда бутунлай яккаю ёлғиз қолдим.

– Нима, акангни ҳам бой бердингми? – гуё омади гап деб сўради Абдулаҳад.

– Ҳа, бой бердим, – деди йигит ошкоро таассуф билан. Бир ярамаснинг дастидан.

– Жойи жаннатда бўлсин, – юзига кўл тортди Абдулаҳад.

– Сен биласанми, ўша куз бизнинг одамлар, алалхусус аёллару болалар қандай азоблар чекишганини?

– Оз-моз эшитдим.

– Ҳа, фақат эшитгансан. Аммо кўрмагансан, – йигит бир чуқур нафас олди. Аёллару болалар билан қарийб ишлари бўлмаганликлари учун, қаерда бўлса, мурдаларни йиғиштириш билан улар ҳам шугулланишарди. Топиб, таниб, йиғиштириб, тракторда олиб келишарди, уйма-уй, оту аравада келтиришарди.

– Отангни, албатта расму русуми билан кўмдиларингми? – журъат қилиб сўради Абдулаҳад.

– Йўқ, бир ҳисобда расму русум билан эмас, шошилинч тарзда ... деди йигит, – аёллар кўмишди, болалар кўмишди.

– Ўзинг қаерда эдинг?

– Яшириниб юрардим! Сомонхонада, беда ғарами остида.

– Ажаб оғир кунлар...

– Агар эркакларнинг тўпланишиб, масалан, бирор кишини лаҳадга қўяётганини кўришса борми, уларни дарҳол ўраб олишиб, ҳеч қандай раҳму шафқатсиз ўққа тутишарди.

– Тавба! – ёқасини ушлади Абдулаҳад.

Бирор эркак ёки ёш йигит ҳатто, бориб мурдасига соҳиб бўлишга ҳам ботинолмасди. Шу боис раҳмати отамни фожиа рўй берган ерда ана шу сингилларим таниб бир йўловчи тракторда олиб келишганди.

– Худонинг иши... – деди ўзига ўзи Абдулаҳад.

– Йўқ, худонинг иши эмас! – деди йигит синтеза билан имонсиз одамларнинг иши!. Мен тўрт ўғлини ўз ҳовлисида кўмган аёлни кўрганман. Ва фақат икки ойдан кейин ҳовлиси тупроғидан қазиб олиб, бошқа мурдалар қатори қабристонга қўйишди.

–Тавба! Юз тавба! – яна янгидан қўлини ёқасига юборди Абдулаҳад.

–Тавба дейсан, хожи, ана шу - ҳақиқат – демайсан! – деди йигит дона-дона қилиб ва автомат тасмасини ғазаб билан елкасига ташлади.

Худои Карим бундай кунларни ҳатто, душманингга ҳам кўрсатмасин! – пешона терини кўрсаткич бармоғи билан артиб, андишалик билан деди Абдулаҳад.

–Билиб қўйишнинг ҳар ҳолда зарари йўқ.

–Албатта, хушёр тортади киши.

Мана улар иккинчи тепаликни ҳам орқада қолдиришиб, тиканак хасу хашаклар билан тўлиб тошган ёнбағирлик бўйлаб кетишарди. Ҳар бири ўз ўйига толган... хомуш кетишарди.

Порлоқ қуёш мусаффо осмонда анча йўл босиб, ёз ҳавоси аста-секин қизиб борарди. Узоқ-яқинлардан гоҳ-гоҳ чигирткаларнинг чириллаши қулоққа чалинади. Ва баъзан уларнинг бошлари устидан эҳтимол очу ташна чумчуғу бекарор жавраклар учиб ўтарди. Аҳён-аҳёнда шамол эсиб, ўзи-ла сув хидини олиб келарди, дарё бўйини олиб келарди. Мазмун қайси рангда бўлса-да, ҳаёт тотли, ширин эди. Бироз ёйилган ёнбағирга етишганда:

–Ана Зоғора қишлоқ, – деди Абдулаҳад шодлик билан нафас ростлаб.

–Ҳа, деди йигит лаб остида.

Улар икки томонга чўзилиб, аста-секин қиялашиб кетган улкан тепалик устида қуёшга қараб туришарди. Ёнма-ён эдилар. Чап қўлда Тезоб унинг этагидан айланиб ўтадиган тепаликнинг қаноти охирида ҳақиқатдан ҳам Зоғора қишлоқ воқе бўлиб, ям-яшил дарахтлари билан кўзни ўзига қорларди. Ёзнинг бу чошгоҳида киши унинг соя-салқин кучоғида роҳат қилишни истарди. Рўпарада, узоқ-узоқларда фалакка бош урган улкан тоғ ёнида ложувард рангли, аммо бир оз хира кўринаётган қор масканлари. Ўнг қўлда, тепаликнинг бошқа чети бора-бора пастга энгашиб кетадиган баландроқ тепалик бошланиб кўриниши ёнбағиргача қадам бақадам кулранг ва ниҳоят қорайиб, назарга тоғ парчасидай кўринади. Тезоб томондан – у бу ердан кўзга ташланмасди – гоҳо тўхтаб, гоҳо яна юқорилаб серун шамол эсарди.

Ширин эди ҳаёт ҳар куну окшоми билан!

–Қани кетдик, – деди Абдулаҳад Зоғора қишлоққа ишора қилиб, худو хоҳласа хали замон мулло Насрулло дийдорига етамиз.

–Аввал, бу ёкка борайлик, – деди йигит, унг томонга тикилиб. Сунгра табиий куч билан автоматни елкасидан олди. –Унинг дийдорини кейин кўрасан.

–Нега? – хайрон бўлди, балки кўрқди Абдулаҳад.

–Шунинг учунки, у ерда, – тепаликнинг охирини кўрсатди йигит, – жар остидаги тошлоқда, кеча оқшом бир мурдани кўришибди. Мулло танимабди. Менга айтдики, аввал уни олиб бориб ўшани назардан ўтказ. Мумкин таниса...

–Ахир, у ердан тошлоққа тушиб бўлмайди – Йўл йўқ, – ўзини тўхтатолмай қарийб фиғонга келди Абдулаҳад.

–Бор! Мен кўрдим, – бор бир сўкмок! –қаҳр-ла деди йигит.

–Йўқ. Мен бу ерларни беш кўлдай биламан...

–Бир ўзинг эмас, мен ҳам биламан! Бор!

–Наузанбиллоҳ.

–Кетдик, худопараст.

–Таҳдид қияпсанми?

–Ҳаргиз! Факат шуки, юр.

–Сенда, бола, бирон бало бор. Агар бўлмаса, дўк урмасдинг.

–Мен ҳали дўк-пўлисага ўрганмаганман.

–Илоҳи, асло ўрганмагин.

–Бўлди, кимирла!

Ноилож қолиб сочи олинган, дўппили боши ҳам ниҳоят йўлга тушди Абдулаҳад. Йигит у билан елкама-елка борарди. Ҳар иккаласи ҳам гапирмай, хомушгина қадам ташларди. Бир оздан кейин дарёнинг шов-шуви қулоққа эшитилди, кейин узунлиги тахминан уч юз метр бўлган баланд жарлик олдинда пайдо бўлиб, унинг ёнида дарёнинг ўзи ҳам кўринди. Суви тийра. Ҳар жой, ҳар жойди тўлганиб, тўлқинланиб садо берса, бошқа ерда текис ва тинч оқарди. Мана улар жар ёкалаб ҳаракат қилишарди.

–У қаерда? – шубҳасиз, бетоқат бўлиб сўради Абдулаҳад.

–Бир оз тепароқда... - деди жавобан ҳаёлга чўмиб.

–Сабил қолсин, киши кўрқади бу тубсиз жардан.

–Нима, ҳеч қачон жар лабидан юрмаганмисан?

–Эсимда йўқ.

–Яна мен гаранг, ишу амалинг шу деб ўйлабман.

–Сени ҳеч тушунмадим. Айтганларинг ҳаммаси савол.

–Бунчалар эмасдир.

–Бўлмаса қанча?! – билинтирмай тишини иржайтирди Абдулаҳад.

– Ҳайлайманки, ҳали камроқ... – кулиб деди йигит. Бу албатта, дарс таъсиридан дидир. Не илож қасбим шу, – сўраш, текшириш...

– Бирон ерда ўқирдингми?

– Нега ўқирдингми? Ўқийман!

– Автомат кўтариб юрибсан-ку!

– Юрак амри билан... – қўл силтади йигит. Гоҳ-гоҳ шунақа ҳам бўларкан.

– Юрагингдан ўргилдим, – нишдор қилиб, деди Абдулаҳад.

Йигит ўзини нодонликка олди.

– Отамни ўлдиришгач, қасам ичдим – албатта ҳуқуқшунос бўлиб, мазлумлар додига етаман. Ҳар бир ноинсоф илдизига ўт қўйиб, қулини кўкка совураман.

– Яъники, ҳозир ўқияпсан?

– Ҳа, бир йилдан кейин худо хоҳласа, диплом оламан.

– Прокурор бўласанми?

– Эҳтимол.

– Лекин ҳаддан оширма.

– Ҳаракат қиламан.

Умидли дунё, дейишган.

– Ҳозир мен сендан яна бир нарсани сўрамоқчиман...

– Сўра. Уялмай сўрайвер, – қасбинг шу экан.

Йигит бир лаҳза жим қадам ташлаб, бирдан тўхтади. Абдулаҳад ҳам жар лабидан бир-икки метр бериқоқда тўхтади. Қулоққа дарёнинг шовуллаши бир зайлда эшитилиб турарди. Йигит Абдулаҳаднинг юмалоқ кўзларига тикилиб, аввал нафас ростлади, балки дардли оҳ тортди. Сўнгра аста деди:

– Ўтган йили, баҳорда, бир ярадор офицерни бирнеча ўртоғи шу ерда турсин, мадорсиз, кейин биз келиб олиб кетамиз, деб сенинг уйингда қолдиришган экан. Одамларнинг гапига ишониб, сени ишончли одам деб... Аммо эртасига уни бошқалар олиб кетишган. Олиб бориб отишган. Тўғри айтдимми?

Абдулаҳаднинг бирданига ранги рўйи учди, ўзини жар лабидан узокроқ олди.

Ва беихтиёр лабини ялади, худди ноҳосдан хайрат домига илиниб, қару гунг бўлгандай овоз ҳам чиқармади.

– Тўғри айтдимми? – такрорлади йигит.

– Сен буни қаердан биласан? Унинг нигоҳи вазнига тоб беролмай, шошганича тилга кирди Абдулаҳад. Менинг зоғим сенинг боғингдан ўтмаган бўлса?

–Ўтмаган дейсанми?!

–Албатта... Бўлмаса тушунтир, қачон қандай қилиб?

–Сен мендан ҳеч нарса сўрама. Сен фақат жавоб бер.

–О мен билай... бу гапни ким айтди? Қўркувдан тиззалари титраб, тишини тишига қўйди у.

–Майли, - иягини силади йигит, – модомики жавоб бермайсан ҳозир ҳаммасини ўзим эсингга келтираман.

–Менинг ўлимимдан хабарим бору бу ишлардан хабарим йўқ.

–Оғзингни юму қулогингни оч! Агар билмасанг, энди биласан!

–Ахир...

Аммо йигит ўтқир қилич каби унинг гапларини бўлди:

–Офицернинг ўртоқлари кетгач, кечқурун сен мана шу Зогора қишлоққа келиб, мулло Насриддинга, ё сизларнинг ибораларингча қўмондонга хушхабар етказдинг. Оғзинг қулогингда қонхўрга уйимда сен учун мувофиқ сайд ушлаб турибман, дединг.

–О, сен бу гапларни қаердан топдинг? – кўзлари бежо бўлиб унинг гапини бўлди Абдулаҳад.

–Ўзининг тилидан тортиб олдим! Ўша ифлос имонсиз муллонинг ўз оғзидан эшитдим!

–Бундай бўлса, бориб сўраймиз, – майли, қайтадан айтсин. Юзма-юз гапирсин.

–У энди гапира олмайди. Лол.

–Яъни нима?

–Яна сўрайсан а? – заҳарханда кулди йигит. – Яъниси шуки, мен уни кеча намози шомда у дунёга жўнатдим.

–Ҳазилдир... юпка лаблари каттиқ титраб, – зўрга гапирарди Абдулаҳад. Ахир бу...

–Нима бу? – тишини гижирлатди йигит. Осон иш эмасми? Осон... Агар ният қилсанг, осон! Бўлмаса, бир-икки дақиқадан кейин кўрасан жўрангнинг лошасини. Мана шу бошинг кўзлари билан ҳеч бир қонхўр банда жазосиз қолмаслигини кўрасан. У кутиб турибди. Менга сени албатта ёнига қўйишимни тайинлаганди. Акс ҳолда зик бўларкан, ёлғизликдан чириб кетаркан!

Абдулаҳад семиз қўлларини ҳайрат ила икки томонга ёзиб, оғир сукутга чўмди. Сўнгра нолий-нолий деди:

–Афтидан, сен мени қийнаб яхшигина синамоқчи бўляпсан. Максадинг шу бўлса чиндан хафа эмасман...

–Мен сени асло синамоқчи эмасман. Зеро қачонлардир ҳаёт синовидан ўтгансан. Ўзинг ҳам биласан етти рангдаги бир махлук-

сан. На худони танийсану на бандасини.

–Ахир...

Аммо ҳали гапини айтмай, Абдулаҳад йигитнинг оғир мушти-дан ерга, битта тиканли гул бутаси устига ағдарилди. Ва тепки кўркувидан бўлса керак, оёқларини тортиб, тезда кулула бўлди.

–Тур, ўрнингдан, лаин!

–Мана ҳозир, - у сакраб оёққа турди.

–Хиёнатдан кейин... Ҳалиги офицер ўртоқларидан кутилиб қолганингдек, фиребу найранг билан яна кутулмоқчимисан?!

–Йўк, оёқларинг остида ўлай, йўк! – дея Абдулаҳад ногоҳон тиз чўкди.

Аммо йигит бу гал қорнига- тепиб, уни иккинчи марта тик қўйди. Ва:

–Башарангдан киши нафратланади! – дея юзига тупурди. – Номард! Мадомики тириклигингда шунчалар ноинсофликка йўл қўйсанг, фақат менинг биродарим жони эмас, балки бошқаларга ҳам илон каби заҳар солардинг, энди мана шу жар лабида ўлимнинг лаҳзалари яқинлашганда, ҳеч бўлмаса от каби тик туриб ўл! Наҳот сўнгги нафасингда ҳам мард бўлолмасанг?!

–У акангмиди? – худди тол баргидай титраб бирданига йиғлаб юборди Абдулаҳад. Лекин менинг гуноҳим эмас.

–Бўлмаса, кимнинг гуноҳи?

–...Агар келиб хабар бермаганимда мени ўлдиришарди, терим-ни шилишарди.

–Бўлмаса кимнинг гуноҳи? – такрорлади йигит.

–Чунки, аллақачон хабар топгандилар.

–Сен унинг ўртоқларидан қараб турганим учун деб хатто, пул ҳам олибсан. Аммо кетишлари билан раҳму шафқатни унутиб, дарҳол хабар етказдинг. Нима гуноҳи бор эди унинг? Ахир, у сенга ўхшаш бир тожик эдику!

–Ҳа, тожик...

–Сенга яхшилик истарди!

–Тўғри, тўғри. Лекин кўрқдим, ақлимни бой бердим. Нима қиламан энди, нима қиламан-а! – чаккаларига муштларди Абдулаҳад. Бир қошиқ қонимдан ўт, болаларим етим қолишади, хору зор бўлишади. Шайтон йўлдан урди мени, шайтон. Энди нима қиламан-э!

–Уни неча киши олиб кетди?

–Насруллонинг ўзи. Азалдан мен ёмон кўрардим уни.

–Яна ким?

– Яна бир киши.

– Бу гапинг тўғри, – улар икки киши эдилар. Лекин иккинчиси ким, номи нима?

– Билмайман. Яхши танимасдим.

– Ёлғон!

– Ахир? ўлдиришади мени! Бир куни эмас, бир кун ўлдиришади.

– Сени мен ўзим ўлдираман!

– Йўк, чеҳрангдан раҳмдиллигинг маълум.

– Бўлмаса айт, иккинчиси ким эди?

– Худо, мени кечирсин!

– Номи?, – муштини тугди йигит.

– Номи мулло ... факат урма, -узиб-узиб деди Абдулахад. – Номи мулло Абдулмажид. Ҳозир у бу атрофда йўк, кўчиб кетибди.

– Қаерга?

– Шаҳарга дейишади... Душанбега дейишади.

– Уни қаердан топиш мумкин, албатта биласан!

– Билмайман!

– Худо урсин...

– Сен ёмонликка қоришганни қачонлардир худо урган, бир мушт билан оғзи- бурнини қонга гарқ қилди йигит. – Лекин биласан!

– Э вой! Мен бечора билмасам... Уйи, «Саховат» бозори олдида дейишади. Ростми, ёлғонми...

– Топаман уни. Осмондан келиб ерга ёпишса ҳам топаман, – деди йигит автоматни бошқа қўлига ўтказиб. – Энди олдинга туш!

Абдулахад оғзи бурни қонини кафтлари билан артиб, кўркканича қадам ташлади.

– Тезрок!

– Майли, майли... янги зарбадан қўрқиб қарийб йўрғалай йўлга тушди.

– Аста! – нидо қилди йигит.

– Мана у билан барабар борарди Абдулахад. Уларнинг йўллари аввалгидай жар бўйлаб чўзилиб кетарди. Тезоб гоҳо тинч оқар, гоҳо тўлқинланиб, пасту баланд овоз чиқарарди. Гарчи куёш гардиши ўзини яна неча найза кўтариб, ҳаво борган сари иссада, чигирткалар чир-чири энди кулоққа эшитилмасди, – эҳтимол, сув шов-шуви уни босиб кетганди. Аммо чумчук, жаврак аҳён-аҳён парвоз қиларди. Улкан тоғ ўз ўрнида ҳали ҳам устувор туриб, бу дам факат бир қаноти кўзга ташланарди. Қарийб ложувард, салобатли ва сукут кучоғида эди у машриқ девори. Гўё фикрга толганди. Гўё одамлар-

нинг турли-туман ҳаёт мамотлари ҳақида ўйларди у, бу бепаён заминда. Осмон бошдан-оёқ соф кўринарди. Шундай соф эдики, киши беихтиёр фақат ҳаёт бўлишни истарди. Рўпарадан енгил сабо эсиб, баъзан йўқоларди. Гўё дарё бўйи билан кўшилиб улар озми-кўпми йигирма дақиқача жимгина йўл юришди. Абдулаҳад ичида пичир-пичир қилиб, дуо ўқирди. Йигит осуда кўринарди. Қўлида автомат, жар ёқасидаги хашакларни бақувват этиклари билан босиб, бир маромда қадам ташларди.

–Тўхта, – деди ногоҳон.

Абдулаҳад шу замон тўхтади.

–Тезобга қара.

–Мана, дарёга юзланди Абдулаҳад.

–Олдинга юр.

–Йў-ўқ, садағанг кетай – йўқ!

–Сен, ахир мулло Насрулло билан тезроқ учрашмоқчи эдинг-ку!

Ё хато қилдимми?

–Гуноҳимдан ўт. Мен бир худо урганман.

–Аввал олдинга юр! – тундлик билан деди йигит.

Аввал жўранг лошини бошингдаги икки кўзинг билан кўр!

Абдулаҳад кўриб-қалтираб ноилоҳ эҳтиётлик билан уч-тўрт қадам ташлади жарлик томон. Ва турган жойидан нарида, тахминан эллик газча пастда, дарё лабидаги тошлоқда бир қўли унинг қора сувига тегай-тегмай деб осмонга тикилганича ётган жасадни кўрди. Бу манзарадан бошдан оёғига титроқ югуриб, у киприк қокқанича орқага, йигит чехрасига тикилди. Ва худди шу пайт па-ришон чехраси унинг қазабли чехраси билан тўқнашди.

–Танидингми?

Абдулаҳад оқ дўпписи қўлида бир азоб билан калла қимирлатди.

–Мадомики таниган бўлсанг, йўллариңг оқ! Қўмондонга мендан салом етказ. Албатта!

Абдулаҳад дўпписини оёқлари олдига ташлаб, ерга тиз чўкди. Зор-зор нола қилди, хасу хашакка панжа уриб, тошу тупроқларни сиқимлади.

–Тур, дажжол эшак! – деди йигит. Ва у ниҳоят қаддини кўтарганда энди пастроқ овозда қўшиб қўйди: Сен менинг номимни билишни истардинг, шундайми?

Абдулаҳад яна калла қимирлатди. Йигит унинг тегара мош-гуруч соқолига, бойўгли кўзидек катта-катта, юмалоқ кўзларига ва

карийб кулула жуссасига бир лаҳза тикилиб – ҳандалакка ўхшайди-э! – деб икки қўлаб автоматни олди.

– Бўлмаса, бил, менинг номим Диловар. Биродарим Бахтовар эди. Аммо бахтсиз кетди у, бу дунёдан. Сенинг хиёнатинг туфайли. Ҳатто сўнгги манзили қаерда, билмайман.

– Хоки пойинг бўлай!

Тили тутилди. Абдулахад бошқа ҳеч нарса деёлмади. Ва кўзлари ўртасида ёндирувчи ўқ, оғир каловланиб, жар четидан пастга учиб кетди.

Йигит ўтирди. Автоматни аста ёнига қуйди. Сўнгра кенг баландликдаги қуёш нурлари хирмонига гўё бефарк бир назар ташлаб, бошини қўллари орасига олди. У аччиқ-аччиқ йиглади. Шояд отасининг ёди, укасининг хотираси, мумкин ўзининг холига эҳтимол – ким билади? – умуман одамзод фарзандининг ўлими номига...

1998-2000.

АДАШ ИСТАД

Тоҷик китобхонларига асосан фантаст ёзувчи сифатида танилган Адаш Истад 1946 йил, 7 сентябр куни Самарқанд вилоятининг Ўрташик қишлоғида туғилган. Самарқанд давлат докторлфунунининг тарих филология куллиётини битирган, “Комсомоли Тоҷикистон” рӯзномасида, “Адабиёт ва санъат” ҳафтаномасида турли вазифаларда ишлади.

Адаш Истад “Офтоб қўшиғи”, “Минг йилдан сўнг”, “Меъмор парвози” каби асарлар муаллифидир.

У - Лоҳутий мукофоти лауреати.

Адаш Истад - 1979 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

АВЕСТО ФОЛИ

(«Борбад хакидаги хикоялар» циклидан)

Бузрук Умид тадбиркор пири комил бўлганлиги туфайли шох саройида унинг энг яқин кишилари Борбад, лашкарбоши, бош руҳоний билан бир зинада турарди. У фақат ва фақат панду ҳикматлар билимдони бўлибгина қолмай, балки айни замонда мунажжим ва яхшигина табиб ҳам эди. Шу важдан Хусрав Парвиз унга саройдан жой берганди.

Хусрав сосонийларнинг бошқа шохлари каби тахт билан ўз яқинлари ва саройдаги соҳиб вазибалар орасига парда тортмаганди, зеро агар исён, шўриш ёки бўйин тоблаш ҳодисаси юз берса, зудлик билан хабар топиш мақсадида уларнинг юз-кўзларини вақти-вақти билан диққат ила кузатиб турарди. Хусрав ҳеч кимса, ҳатто ўзининг қонуний вориси бўлмиш ўғли Шеруяга ҳам ишонмасди.

Саройда иккинчи ва учинчи табақалар ҳам мавжуд эди. Иккинчи табақага хунёгар (машшоқчи)лардан Нокиса ва Саркаш киририлганди. Бошқа созандалар эса учинчи тоифага мансуб бўлишиб, ҳаммадан қуйидан, эшикка яқин ердан жой олишганди. Саркаш илгари муганнийлар сарвари бўлган кезлари биринчи табақага тааллуқли эди, аммо Борбадни саройга йўлатмаганлиги боисидан шох уни иккинчи тоифага тушириб қўйди.

Биринчи табақага қирувчилар давлат ишларида шохга маслаҳат бериш ҳуқуқига эга эдилар. Иккинчи ва учинчи табақадагиларга бундай имтиёз берилмаганди.

Бузрук Умид биринчи табаканинг эътиборли кишиси бўлиб, ҳеч гоҳ далилсиз, пухта, мантиқсиз сўйламас эди.

Ва Борбад бу тадбиркор пири комилнинг бир кун эмас, бир кун уни сарой амалдорларининг қонли қанғалидан қутқариб, нажот бера олишига кўзи етарди.

...Бузрук Умид бир неча кун саройга келмади ва базму жамшидларда иштирок этмади. Шохнинг юборган хабарчиси унинг бир оз нотоблиги ва соғайиши билан муборак ҳазрат хизматида ҳозир бўлиши хақида хабар келтирди. Ўша оқшом Борбад Бузрук Умидни кўргани борди.

—Хуш келибсан, хуш келибсан, — осойишталик билан деди Бузрук Умид Борбадни кўриши билан, — сенинг ҳаммадан аввал келишингни кўнглим сезиб турарди.

—Сен нотобмисан? Хайрлими? – сўради Борбад.

—Ҳа, бир оз нотобман. Кексайгандан кейин ҳар қандай дард тез ёпишиб, кеч қайтади. – Аммо шунисига ҳам шукр. Зеро бемор бўлиб сарой ишларидан фориғ бўлмасак, дам олишнинг ўзга имкони йўқ. Шох жосусларининг ҳатто, сояси ҳам бу яқин орада кўринмайди, эҳтимол, бемор кишидан кўрксалар керак.

Борбад маъноли табассум билан сўради:

—Сенинг қоғозларингни ҳам пинхона титкилашадими?

—Танҳо мана бу ерга киришмайди, — қалбига ишора қилиб кулди Бузрук Умид. Биз мана шу ерни покиза тутишимиз керак.

—Китоб ўқийсанми? – донишманднинг бош томонидаги китоблар тўдасига нигоҳ ташлаб сўради Борбад.

—Йўқ, ҳали буларни ўқишга мадорим етмайди. Бугун фақат бир китобни – Авестони ўқийман. Баъзан фол очаман Авестодан.

—Бўлмаса, кел мени фол оч!

—Сенинг фолнинг яхши. Уни синашга не ҳожат. Майли. Кел, очсам, оча қолай.

Бузрук Умид «Авесто»ни қўлига олиб кўзларини юмди ва саҳифани очиб бармоқларини унинг орасига қўйди. Сўнгра кўзини очиб деди:

—Битибдилар: «Қайси заминга юз тутай? Қаерга, қайси сарзаминга бош олиб кетай? Сипоҳийлару, пешволар мenden дур излашади, аммо кишварим менинг хушнудликларим асоси бўла олмайди. Мамлакатнинг ёлғончи фармонбардорлари менга хусумат қилишади. Эй, яхшиликлар олиҳаси!

Айт, мен сени қандай хушнуд этай?!

—Яхши фол шуми? – сўради Борбад.

—Кўза ҳар куни сув бошига бутун бориб, бутун келавермайди, бир куни синади. Биз ҳам бир куни бу дунёни тарк этамиз. Қайсимиз эрта, қайсимиз кеч. Хусравнинг шохлиги ҳам узок давом этмайди. Бу фол замонанинг ўзгаришидан далолат бeryпти.

—Яъни Хусравни тахтдан ағдаришадими?

—Ё ўз ажали билан ўлади, ё ағдаришади, ё душман зарбига дош бера олмайди.

Ўз ажали билан ўлмайди. Ҳали танасида йигитлик қуввати жўшиб турибди. Мамлакат ичида ҳам хавф йўқ. Аммо Арабистонда араб қабилаларининг ислом тиги остида бирлашуви ўлкамиз учун хавфли.

—Тўғри айтасан. Аммо Хусрав Парвизнинг конхўр тоғалари

қўли билан нуроний падари бузрукворини катл қилганини унутма. Хусравнинг гуё бу ишга алоқаси йўқ дейишади.

Аммо монелик қилмади. Бу – унинг гарданидаги буюк гуноҳ.

Тангри ҳаммасидан воқиф ва бундай хиёнатга у дунёда эмас, балки шу дунёда жазо беради.

— Сен падари бузрукворининг қисмати унинг бошига тушишига ишонасанми? Бундай бўлиши мумкин эмас. Унинг жосуслари кўп, яқин кишиларининг ҳар бир қадами ҳисобда.

— Дўстим Борбад! – деди Бузрук Умид, — хабаркашлар зару симдан ўзга ҳеч кимга эътикод қилмайдилар. Шеруя уларни зару симга сотиб олиши мумкин.

— Бунинг ҳам имкони йўқ, дейман. Аммо, бизнинг сипоҳларимиз саҳройи араблар лашкарига қарши жанг қила олишармикан?

— Эҳтимол, жанг қила олишар. Аммо шохнинг ноустуворлиги сипоҳнинг устуворлиги белгисидир. Хусрав Парвиз эмасу Шеруя ёки бошқа шахс тахтга ўтирса, лашкар ўз ортида куч-қудратли пуштибони борлигини ҳис этмай, руҳан шикаст ейди.

— Ҳозир бизнинг лашкар қудратлими?

— Бундай қатъий ҳукм чиқара олмайман. Лашкар чандон кучли эмас. Эрон лашкарлари кўшни ўлкалардаги ҳарбий-сиёсий ўзгарнишларга вобаста ҳолда қайта тузилиши керак. Аммо лашкарбошиликка, лашкаркашлик маҳоратидан кўра хушомадгўйлик санъатига уста бўлган кишилар ўрнашиб олган.

Хусрав Парвизнинг диққатини бу масалага жалб этишнинг иложи йўқми?

— Хусрав лашкарбоши-ю, қўшинларга чунон ҳам ишонадики, сипоҳлар учун айтилган ҳар бир сўзни бўхтон, деб билади. Борбад кулоқ сол, мен бир куни туш кўрдим. Шох қасри томон шошиб бораётиман. Йўлга тош эмас, тошбакалар ётқизилганмиш. Мен бундан ҳайрон бўлиб тургандим қаршимдан сен чиқиб, дединг:

— Кўркманг, дадил кадам ташлайверинг, подшоҳлар йўли шу.

Мен дедим: бу жониворлар пачақланмайдими?

— Йўқ пачақланмайди, — дединг сен.

— Қайси гуноҳлари учун улардан йўл қуришибди?—сўрадим мен.

— Булар муборак шох ҳазратларига хушомадгўйликни ҳаддан ошириб юборишганидан гувоҳ. Шу боисдан тошбакага айланишгану йўлга ётқизилган. Қадам ташлайверинг, ўзга йўл йўқ.

Борбаддон, мен сенинг гапларингга ишониб, кадам кўйдим, аммо тошбакалар оёқларим оғирлигига бардош беролмай, пачақ-

ланиб қон чиқаверди. Мен тезда орқамга қайтдим. Ва бедор бўлганимдан шу онгача тошбақалар устига оёқ кўйганимдан пушаймондаман. Бу туш менга ҳанузгача руҳан азоб беради.

Мен ҳам сўнгги ойларда ажойиб тушлар кўряпман. Масалан, кеча туш кўрсам, тахтда ўтирган шохнинг ранги лойдек ўчиб, ўзи қотиб борар, ҳеч нарса айта олмасмиш. Унинг ёнида турган бир киши эса ҳадеб бошидан косада сув қуяётганмиш. Ҳўл бўлганидан кейин унинг танасига жон кириб, мушаклари, лабу юзлари ҳаракатга келарди. Шох нималардир деб гудирлар, аммо гапини ҳеч ким тушунмасди.

Зардуштийлар руҳонийси дерди: —Шоҳим ҳайкалга айланяптилар, юзлари гоҳо тушу, гоҳо тирик.

—Борбад, — деди ногоҳ Бузрук Умид, — нега чарранда-ю, даррандалар хушовоз эмасу, барча тирик мавжудотлар орасида танҳо паррандаларнинг овози ёқимли.

—Билмадим, — деди Борбад. — Эҳтимол, оёқлари ерга боғланмай озод юрганлари учундир.

—Шу хусусда ўйлаб кўр, — деди Бузрук Умид.

Бузрук Умиднинг хизматкори таом келтирди. Таомдан кейин Борбад Бузрук Умидга сихатлик тилаб ўрнидан туриб, уйига равона бўлди. Аммо қулоқлари остида ҳамон унинг фоли жарангларди: «Мамлакатнинг ёлғончи фармонбардорлари менга хусумат қилишади. Эй, яхшиликлар олиҳаси!

Айт сени қандай хушнуд этай?»

«...Қайси заминга юз тутай? Қаерга, қайси сарзаминга бош олиб кетай?» Наҳот шуларнинг барчаси менинг эртанги қисматим бўлса? Қандай бўлмасин Хусрав Парвиз ҳозир менинг энг яхши валинеъматим, унинг устуворлиги йўлида хизмат қилиш керак...»

Аммо эртаси куни эрталаб Борбад саройга келиб, тахтда Хусрав Парвизни эмас, Шеруяни кўриб кўзларига ишонмади. Борбад тўхтаб, орқасига қайтмоқчи бўлди, лекин унинг белидаги чорбандига посбон найзасининг ўткир учи тегди.

Тешикка кўз тикиб, ҳаракатсиз турган Борбад Шеруянинг сўзларига интизор эди. Ташқарида 628 йилнинг кузи ҳукмрон. Дарахтларнинг тилло япроқлари шитир-шитир тўкиларди. Баланд шохга кўнган зог эса қўл етмас олмани чўқирди.

Шеруя отасининг содиқ ва вафодор мусиқачисини қай йўл билан ўз хизматига мойил ёки мажбур қилишни ўйларди. Ўртага оғир сукунат чўкканди. Борбад эса тешикдан бокка тикилиб, ўзининг

Ширин ҳадя этган исфаҳоний богини эслар ва кўчини боғлаш режасини тузарди.

Ҳали ҳунарни ўлдириш – ўз бармоқларини қирқиш, созлар му-сикасини ёндириш учун Борбаднинг вақти бор. Зеро у ҳам Хусрав билан гўзал малика Шириннинг аччиқ қисматида оғох эмас.

—Эй Бузрук Умид, нега менинг фолимни бир ой, ё ақаллан бир ҳафта илгари очмадинг? – деди Борбад ўзига-ўзи ҳасрат билан.

—Қайси заминга юз тутай? Қаерга, қайси сарзаминга бош олиб кетай? Ҳа, қаерга борсин, ахир, Эрондан ўзга Ватан бўлмаса!

Бузрук Умиднинг бошқа тахмини, саҳройи араблар томонидан сосонийлар пойтахти – Тайсуфуннинг забт этилиши, ўн йил (мелодий737йил)дан кейин рўй беради.

АБДУЛҲАМИД САМАДОВ

1947 йилда Хатлон вилоятининг Ховалинг ноҳиясидаги Шикоргоҳ қишлоғида дунёга келган. Душанбедаги педагогика институтининг филология факултетини битирган. “Чинор шоҳи”, “Ота ўтгандан кейин”, “Учирмалар”, “Давр косаси”, “Бобомнинг аргумоғи” каби кўплаб китоблар муаллифи.

Рудакий номидаги Тоҷикистон Давлат мукофоти лауреати. Айни пайтда Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи раисининг биринчи муовини бўлиб фаолият кўрсатяпти.

МАХБУС (қисса)

Фил неча ҳафта олдин, аниқроғи, маҳбусхонадан ташқарида – шаҳар четидаги қурилишда ишлаш насиб килганидан хурсанд эди, эҳе, у кун унинг учун байрам эди! —ва машинага чикиб бу жойни танлаган ва ўзиники қилиб олган пайт хириллаган, ўз қулоқлари-га ҳам ваҳшийларча ўкирик бўлиб эшитилган овозда бақирди:

–Кимга жони азизу ширин бўлса, токи мен бор эканман, бу ерга бошқа ўтирмасин!

Эрталаб қора кийим эғнида, ҳамма асирлардан кейин ташқари-га чикди, эшик олдида бир лахза тўхтаб, одамларнинг афту андом-ларига ва юриш-туришларига тикилди, кейин узундан-узок ҳамёза тортди-да, худди шер каби юракларни ларзага солувчи овоз чика-риб, ўзининг борлигидан қоровулу маҳбусларни огоҳлантирди. Баданларга наштардай ботувчи, ғазабли ва кўз ёшли бир овоз. У бу билан қуролдорлару зобитларнинг гашини келтиришинигина эмас, балки уларнинг пўстларига бурга жойлашишини, сон-саноксиз на-домат билан унга ҳақорат-ла хумрайганча пичирлаб:

–Ваҳший! Ҳеч ўзига келмади, келмади-да... – дейишларини ҳам яхши билади.

У ўзининг бу ишидан ҳаловат олади: совук ва ғазабли нигоҳи бир дам мулойимлашади, гўё суяклари жой-жойига тушиб, табас-сумдан каноатманд лаблари кингир-кийшиқ ва тамаки тутунидан кўку сарғиш тусга кирган тишлари намоён бўлади, ҳамроҳлари эса унинг бу жасоратини макташгани-макташган.

Ҳозир у худди саркаш бир ҳоким сингари, аммо эғнида факиро-на қора коржома виқор билан темир «қафас»ли фақатгина эшиги панжарадан иборат машинага чикди ва унга шунчалар қахру ғазаб билан тикилдики, гўё пўлат панжаралар сув бўлиб эриб кетгудек бўлди. Ногоҳон авваллари бу нарсаларга заррача бўлса-да, эъти-бор бермаганини эслади. Хўш, маҳбусни ишхонага усти латта би-лан ўралган машинада ё панжарали қафасда олиб борди, нима фа-рки бор? Лекин ҳозир бу машинани у ичида нафрат билан пўлат «қафас», деб атади. У ҳатто ҳаво кириши учун қўйилган тор туй-нукларга ҳам мустаҳкам ва қорамтир панжара ўрнатилганини

кўрди. Жуда ёмон кўриб кетди бу машинани, қанчалар лаънатлар ўқиди, панжара ясовчига!

Филнинг ғазаби қайнади: у тишларини йиртқич каби ғижирлатди: бу унинг янги одати, кейинги йилларда кўнглига ўтирмаган бирор нарсани кўрса, авзойи бузилади, бошдан – оёғига титроқ югуради, ёнади тутаган, бурксаган бир оловда... Ҳозир унинг тунду гурурларга тўла нигоҳи панжаралардан сирғалиб қоракийимлилар юзида тўхтади. Кийим-бошлари, ҳатто ҳаракатлари ва бир-бирларига навбат бермай чуғурлашлари болалик йиллари эндигина шудгор қилинган майдонларда кўрган қарғалар галасини кўз олдида гавдалантирди. Қарғалар бир тусда эди. Ҳа, бир тусда! Буларни элас-элас эслайди. Аммо омадсизлик, йўл қўйган хато-камчилик, ноҳўя босилган қадам, қилинган ёмон ҳаракат, қора ишлари туфайли бу мустаҳкам қалъага кириб қолган мана бу махлуқлар ҳар хил: бугдойранг, қорамтир, саргиш, малласоч, кўзлари танг, ҳулоса турли қавмдаги бир оила ёки тантана билан айтишадиган-интернационал. Филнинг лабларида аччиқ бир кулги кўриндию, шу заҳотиёқ йўқолди.

Охир-оқибат у фақат ҳозиргина ҳамманинг кўзига ёмон кўринган қора қарғалар галаси, бу турли тусдаги махлуқлар, ҳаёлида шохлар шоҳи бўлган ва савлатини фил кўтарса бели букиладиган унинг ўзига нисбатан афзалликларга эгаллигига иқрор бўлди; озод ва эркин, чексиз фазо узра қачон истасалар қанот қоқади, майсазору ўтлоқларда ўзи ёлғиз эмас, ўз галаси билан юради: билохир ўз қисматини билади; китъама-китъа учиб, асрлардан-асрларга, пуштан-пуштга яшаган қарға каби қонун-қоидалар асосида умр кечи-ради. Ҳа, қарға каби! Ва ҳаммадан муҳими табиатига кўра фалон мамлакатда, фалон тоғ қоясида ини борлигини билишади; у ин, у мамлакат уларга интизорлигини; ҳар баҳор келганда у инни қайтадан тозалашади, обод қилишади, тухум қўйишади, бола очишади, болаларига сув, дон бериб учирма қилишади – ҳулоса зоғлар жамиятида бир нишона қолади. Буни ўзининг қарғалик қарзи ва шарафи деб ҳисоблайди. Аммо мана бу қора кийимли тўда ва унинг ўзи-чи?!

Филнинг аламларга лиммо- лим нигоҳи ноаён бир тарзда гуноҳларга тўла бир киёфадан бошқа бир захмдор пайларга тўлиқ юзга ўтади. У бу турли миллат махлуқларнинг дағал ва хотиржам, айқаш-уйқаш андомларидан бошида нима ҳаёллар, юраклари туб-тубида не дардлар нихонлигини билишни истайди. Бири ўйчан; эҳти-

мол, ягона ифтихори – Ватан носидан тили ости тӯла бўлса керак, лаблар шунчалик қаттиқ қисилганки, ҳатто синган ва темир тишлар ҳам кўринмайди, бирови лаби четига папирос кистирган пилта-пилта ғализ тутун чиқаради бурнидан, мўйлов, бармоқ учлари ва тирноклари заъфарон қўллари орқаси, билаклар аксариятининг кўкракларига игна билан қилич ё заҳарли илон, ғазабланган шер, ё бўкираётган йўлбарс, ё ҳусн олиҳаси акси туширилган. Эҳа, агар уларни яланғоч ҳолда кўрсангиз борми, баданларида қанчадан-қанча сурату кишини таажжубга солувчи нарсалар борлигининг гувоҳи бўласиз. Шаҳарлар, хашаматли қасрлар, ибодатхоналари билан чизилган елкаю кўкрак қафасларига, латиф жинслар яланғоч тасвирининг сон-саногӣ йўк. Баъзан ўзлари бу нақшлар ягона бойлигимиз ва дунё молидан шуларнигина тупроққа олиб кетамиз деб ҳазиллашиб ҳам кўйишади. Ҳозир бир қисми хурсанд, лабларда кулги, кўзлар чанқок, қорамтир панжаралар орасидан кенг фазога, шаҳарнинг ғуборли оламида кўрқувни унутиб парвоз қилаётган ёки бир-бирининг атрофида чарх ураётган бир неча жуфт каптар ва қалдирғочларга очкўзларча боқадилар. Эҳтимол, кўнгиллари қанот чиқариб ана шу қушчалар сингари эркин учишни орзу қилаётгандир. Ҳа, шундай! Бундай ҳолга тушган кимнинг кўнглидан бу орзулар ўтмайди? Ё энди тўрт томони қават-қават тош девор ва тиканли симлар тортилган бу маҳкамадан ташқарига чиқаётганларидан ва бу панжара тешикларидан шаҳарнинг дарахтзор кўчалари, эркин-озод юрган одамлар, сарвкомат паричеҳрали хотин-қизларни кўраётганларидан хурсандмиканлар. Яна Филнинг лабига кулги югурди ва шу заҳотиёқ юраги сиқилди-да, уҳ тортди. Бу ҳиссиёт ҳам унга ёт эди. Ва андуҳ билан ўзича гўё қамокхонадан ташқарида ҳамма бу қора кийимли бахтиқаролар йўлига кўз тутаяпти ё уларнинг дийдорлари орзусидалар, ё гулу гулдасталар билан пешвозларига шошяптилар деб, кўнглидан ўтказди.

—Фил ҳазратлари, марҳамат, сен учун жой олиб қўйдим, — овоз берди Бебок.

—Филга дўст бўлдингми, филхона ҳам қур, деганлар, — лукма ташлади кимдир.

—Жой қўймаганингда, кунинг тунга айланарди; филу филбоннинг қаҳрига гирифтор бўлардинг ё туёклар остида жон берардинг.

—Кўп вайсама, нима, баданинг қичияптими ё эмлаб қўйишимни истайсанми? — таҳдид қилади Бебок.

Бу гапларга эътибор бермади Фил. Ўзини худди ҳеч нарсани

эшитмаганликка олди, аммо тиззаси билан панжара ёнида, харақ четида, ўтирган одамни туртди. У, эҳтимол, хаёллар билан банд бўлса керак, бир сапчиб тушди, аввал норозилик, сўнгра савол аломати билан, кейин кўриқиб тепага қаради. Яъни ундан нима ўтди ва Фил нима буюради? Фил бармоқлари билан туришга ишора қилди. Нима, унинг огоҳлантирганини унутдими? У, ёши бир жойга етган, юзи қуёшда куйган, дағал, кўзлари қисик, нигоҳлари чарчаган ва хаста, қошлари сийрак ва тикондек ўсик соқоли мошгу гуруч киши лом-мим демай ноилож ўрнидан турди ва одамларни оралаб бўш жойга ўтди. Қора кийимлилар худди қирғий ва қарчиғай таҳдидини сезган чумчуқлар галаси каби бирданига жим бўлиб, ташвишли, аммо зийраклик билан бир-бирларига назар ташлашди: Филнинг кайфияти бузилган, эҳтиёт бўлмоқ керак. Йўқ, хали бош эгмаган икки-уч итоатсиз бўйнийўғон маъноли йўталишди. У ҳар галдагидек уларни нигоҳлар тиғи билан ўлдирмади, тишларини худди йўлбарс каби ишшайтирмади ва устига ташланмади, кўрқитмади ва қабих сўзлар айтиб ҳақорат ҳам қилмади. Худди тартибли инсон каби тинчгина, аммо паҳлавонлар каби бўш жойга ўтиб ўтирдию, панжарага суянди. Қоракийимлилар сездирмай елка қисдилар.

Ахир улар Филни бундай вазиятда камдан-кам мулоим ва вазмин кўришган. «Филга нима бўлди экан? Ё бу яна навбатдаги бирон ҳийлаю найрангмикан?»

Улар ўта сезгир, балки аксариятларини оғир ва каттик муҳит зийрағу одамунос қилиб юборган. Гоҳи Фил агар уришга баҳона изласа, ёки кимнидир жазоламоқчи бўлса, ўзини ҳозиргидай юмшоқ ва бепарво бир тарзда соддаю, меҳрибон қилиб кўрсатишини, аҳволига қулишларига, ҳақоратли сўзлар айтишларига ҳам имкон беришини яхши билишарди.

Кейин фурсат ва мувофиқ жой топганда йўлбарсдай ташланиб ёки чанг солиб рақибнинг гарданидан оладию, ерга босади ё тепиб-тепкилаб азобу алимлар билан унинг кўзининг ўтини олиб юрагидан ҳасрат тутунини чиқаради. Ва лаззатланади – бошқаларга азоб беришу таҳқирлашдан. Баъзан биргина қил баҳона ошхона ё ётоқхонада унинг тарафдорлари бир ишора билан томонларнинг аёвсиз муштлашувларини бошлаб юборишади. У пайтда косаю, чўмичларнинг ҳавога учишини ё иссиқ овқатдан куйган одамларнинг доду войларини, дераза ойналари, эшик, стол, стулларнинг чил-парчин бўлишини кўринг. Раҳмсиз ваҳшийлик билан даррандадан ҳам баттарроқ уришади, бир-бирларини маюбу маслук қили-

шади. Ана чопа-чопу, ота-от бошланади то жангариларни бир-бирдан ажратгунча, эндигина бу жамиятга тушган, умрида бирор кишига озор бермаган неча-неча бетарафу томошабинлар оёқ остида ё зўр филлар ўртасида қолиб калтаклар еб, кўзлари мошдай очиларди.

Шундагина тушунадилар: камоқхона қайноналарининг уйи ёки улар ўйлаган жой эмаслигини: Эҳа, бу ер муштумзўрлар мулки ва ҳар қадамда сени писта пўчоққа олмайдиган жангари, банги, инсонийлик қиёфасини йўқотган махлукка дуч келасан. Ва бундан буён ҳар бир қадамнингни ўйлаб босасан. Айтганларидай бу муҳитда тарбия топиб, оламу одамни бошқача танийсан. Лекин Филу филчалар бу мулк шоҳлари. Улар бу ерда худди ўз уйларидаги каби эркин, бемалол, бепарво юраверишади. Ахир умрларининг кўп қисми ана шу тошу тиконсимли деворлар, рутубатли, моғор босган уйларида ўтганда.

Бу муҳитга ўтганиб кетишган ва бошқа ҳеч қаерда ўзларини бу ердагидек эмин-эркин ҳис этмайдилар. Мактабни тўлиқ тугатмай, эҳтимол, китобни варақламай жиноий қонунларни қорилар каби нуктама-нукта ёддан шундай ҳам билишадики, уларни гўё ҳуқуқ илмининг олими деб ўйлайсан. Ва мабодо жиноят содир қилса ва ё бирор жиноят пайдан бўлса, олдиндан ҳукм чиқарадилар: Фалон рақамдаги модданинг биринчи қисми ё иккинчи қисмига кўра фалон йил бундан кўп эмас! Ва тахминлари тўғри ҳам чиқади. Ана шундай тоифалар булар!

Лекин нега Филнинг авзойи бирданига ўзгарди? Эрталаб хуш кайфиятли эди-ку. Соқолини – хорижий аъло навли олмос – у шўролар ишлаб чиқарган олмосни ёктирмайди, жоннинг азоби дейди уларни. Ва кейинги йилларда қачон охириги марта – уларни қўлига олганини эсполмайди. «Қўлим макруҳ ва соқолим хайф бўлади», – дейди истехзо билан. Бу олмосларни мелисаларнинг соқол олишлари учун чиқаришган», – тозалаб олиб юзига хушбўй атир сепиб, мўйловларини ҳам тартибга келтирди. Ахир, бугун байрам. Буни ўзигина билади. Ўн икки йилдан кейин бу тош девор ва тиканли сим тортилган «қаср»дан яна ташқарига олиб чиқишади, шаҳар кўчаларини томоша қилади. Қошки машина шаҳар юрагидаги хиёбонлардан ўтса эди. Йўқ бахиллар унинг хаёлича тошбағирлик, хатто адолатсизлик қилишади ва шундай кунда маҳбусларни ташийдиган машиналар қаторининг шаҳар марказидаги хиёбондан юришига рухсат беришмайди. Шаҳар бу муддатда оз эмас – ўн икки

йилда! – анча гўзаяллашган, ўзгарган. Ана шундай деб таърифлашган, янги келганлар. Ўшанда уларнинг мақтови унга ёкмади, кўнглига ўтирмади, балки ғаши, ғазабини келтирди.

—Вайсақилар, шайтонлик қиласизлар!

Аммо ҳозир гулгун хиёбонларни ва озодлик лаҳзалари етиб келганлигини эслаб юраги гумириб кетди.

Ошхонага кўтаринки руҳ ва виқор билан кириб келганида маҳбуслар кўзига хурсанд ва хушбахт кўринди. Ахир, у бу ернинг шоҳи. Ҳамма унинг итоатида.

—Эҳа, Фил ҳазратларига қаранглар! – кичкирди кимдир. Ўзини чунон ҳам ёш ва покиза қилибдики, зўрға танидим. Бундай ёш йигитни кўрса шоҳ қизлари ҳам ошиқ бўлишади.

—Э, илгари бундай эмасди-ку. Ваҳ-ваҳ-ваҳ, гўё бўлажак кайнота уйига келин кўргани бораётгандай, – деди бир шўх йигит ва қарсақ чалиб қўшиқ бошлади:

Бизнинг шоҳлар келди-ей,

Қари шоҳлар келди-ей.

—Эй, заҳар тил, эрталабдан кўтинг қичияптими? – лабда ханда сиёсат билан деди у ва ўз столу курсиси томонга кетди. Шайтонга ўхшаб юрагимга васваса солма, аҳволинг чаток бўлади.

—О ёмон гап айтмадик-ку. Келин...

—Бас-с! Фил сохтакорлик билан пешонасини тугунча қилди ва адоват ила уларга тигли нигоҳ билан назар ташлади. — Эй, фитнесчилар, нега шайтони ланн ўрнига хизмат қиласиз?! Нима, бундай иғво солганларинг учун кулоқларинг чўзилишини унутдиларингми? Огоҳлантираман: Одамнинг хаёлини бундай ширин хаёллар билан бўлмангларки...

—Хўш, азиз хўжа. Биз ҳамиша сенинг қулингмиз, хизматингдамиз. Нима буюрадилар? – деди бугдойранг, қийшиқ лаб, юзлари доғли ширинкор йигит.

—Овқат келтир, Бебок.

—Ҳозир, – Бебок таъзим қилди ва ошхона дарчаси томон шошди, аммо бирданига орқасига қайтиб, сохта ялиниш, меҳрибонона овозда деди: — Азиз хўжа, сўраганнинг айби йўқ, барра кабоб келтирайми ё зира билан пиширилган каклик, ё бедана гўшти? Ё товукнинг сутию, балиқ тухмини?

—Абла-аҳ! Фил қўлларини столга тираб турмоқчи бўлди. —Шоҳона овқат келтир! Ошпазлар сенинг хўжанг учун қандай егулик беришларини яхши билишади.

–Уэр сўрайман, меҳрибон хўжа.

Биз сизнинг хизматингизда, – таъзим қилиб деди Бебок ва орқаси билан юриб кўрқинчу хавф ила узоқлашди. –Албатта... Ҳозир келтираман, ҳозирок келтираман.

Бир фурсатдан кейин у икки тарелкада шавла, нон ва кумғонда чой олиб келиб, ўз хўжаларига яхши кўриниш учун қадимий европалик хизматкорлар адо этадиган ажойибу гаройиб ҳаракатлар билан стол устига қўйди. Ва лаблар тўла ханда, камолу одоб билан Филнинг рўпарасига ўтирди.

–Ёмон эмас. Раҳмати Труфальдино¹ тирилиб, гўрдан чиқиб, яна ўз хўжаси хизматига келдимикан, — деб ўйлабман.

–Лаббай, хўжам, хато қилмадилар, – хи-хи кулиб жавоб берди Бебок ва ранжигансимон кўшиб қўйди. – Аммо мен, нега зийрак хўжам ўз кўзлари билан кўрадилару қулогига ишонмайдилар, деб хайратдаман.

–Бас-с! – бўқирди Фил, – қайси аблах хизматкор наҳорлик пайтида ўз хўжаси олдида бундай махмадоноликни раво кўради.

–Мен ёмондан бошқа ҳеч ким. Хато қилдим, азиз хўжам, гуноҳимдан ўт, – овози ва танаси титраб нолиш билан деди Бебок ва синик овозда кўшиб қўйди: – Мен хўжамиз билан бирга қачонлардир жаннатдамизу, бу ерда шоҳу гадо баравар деб ўйлабман.

–Аблаҳ! Буни тушингда кўрасан!

Олдин коммунизмга ет, кейин жаннатни эсла, –Филнинг юзида заҳарханда пайдо бўлди. Ўз хўжанг билан юзма-юз ўтириб нон сепсан, шу бахт камми?

–Лутф қилдингиз, азиз хўжа. Бундай ширин гапларни умримда биринчи марта эшитяпман. Хўжанинг бу ҳиммату саховати, албатта, шоҳбону қулогига етгай. Ва худодан умид қиламанки, бону бўса ила хотирингни шод айлагай! Ҳа, айтилмай қолмасин: биз коммунизм даври болаларимиз.

–Кошки, тезроқ жаҳаннамга кетсайдинг, тулкимижоз, маккор, сен олдинда-ю, коммунизм орқада...

–Лаббай? У ернинг азоби осонроқ дейдиларми... Сенга лаззатли иштаха тилайман, меҳрибон хўжа.

Фил билан яқин ва қалин бўлганлар ва яна юраги борлар қаҳқаҳ урдилар, аммо ҳар тусда: алам билан, бепарво, истехзоли... Лекин Фил ўзини жиддий тутиб хўжалар сингари енгларини шимарди-да, товоқни олдида тортди ва хуш кайфиятда деди:

¹ Асирлар телевизор орқали кўрган «Икки хўжанинг хизматкори» пьесаси қаҳрамони.

Мана бу бошқа гап, Труфальдино! – сунгра санчки учи билан ёғ парчасини шавлага ботирди ва нафрат ила бўкирди: – Харомзодалар, шу овқатдан ўзлари ҳам ейишадимикан-а?

– Кимларни назарда тутаяпсан, азиз хўжа? — гўллик билан сўради Бебок.

– Онангни! – дод солди Фил, бир зумда важохати ғазаб ва нафратдан хиралашиб.

– Ҳа-а-а, – бепарвогина овоз чиқарди Бебок ва лукмасини зўрға ютиб қўшиб қўйди: – у хозир ё дўзах дарвозаси олдида, ё олов қаърида ёниб кўзлари тўрт, қачон ўғли келадию...

– Аблах! Ошпазларни айтяпман! – Филнинг овози юмшоқ, аммо аламли чиқди.

– Ҳа-а, – ҳукмронларча бош чайқади Бебок ва гўё лазиз овқатдан ҳаловат олгандай оғзини чапиллатиб қўшиб қўйди. – Улар шохона овқатни асло татиб кўришмайди.

– Нега?! Филнинг кўзлари косахонасидан чиккудай бўлди.

– Эхе-е, – Бебок сохта кулди. – Азиз хўжа, бунчалар ўтмас зехн эмасдилар-ку. Бу узок ва аччиқ афсона. Аммо қисқасини айтаман. Мабода хўжа билиб қолса, ранжийди, ғазабланади деб кўркишади, – ва Бебок тўсатдан кўзларини катгарок очиб пичирлади. Улар хўжадан кўркқанларидан алоҳида қозончаларда ўзлари учун бошқа хил овқат пиширишади – ва сўлақларини шошиб-пишиб ютиб қўшиб қўйди:

– Шунака овқатларки... Масалан, қўй қовурғаси ё мол туёғи...

– Бас, лаққи! – Фил насибасини истар-истамай шимирди, аммо шавла томоғини олди чамаси чой ичди ва таҳдид-ла, деди:

– Афтидан бу занғар ҳам семириб, кўзларини ёғ босганга ўхшайди.

– Кимни айтяпсиз, хўжа?

– Бош ошпазни! Кундан-кунга шавлага ёғни кам соляпти. Ахир, шу ҳам овқатми? Томоғимга елимдай ёпишди.

– Ҳа-а, ахир у ҳам қайта курувчи. – Бебок аччиқ кулди ва стаканга чой қуйди. – Ё, эхтимол, менинг хўжамнинг ошқозону ичаклари тошни ҳам ҳазм қилишини билар. Ё унингча, овқат хўжанинг томоғидан осонгина ўтса, дунё чаппа бўладими?

Филнинг юмалок кўзлари ғазабдан бирданига торайиб ўткир ва кинали нигоҳи ҳар хил: жингалак соч, қорамтир, малла ва сап-сарик каллалар орасидан фақатгина коса-товоклар сиғадиган дари-чадан ошхонага ўтиб, гавдасини титроқ босди.

– Бирор кун бу ифлослар қўлимга тушса, терисига сомон тика-

ман, ҳамма еганларини бурнидан булоқ киламан!

–Хўжа, териларини шилиш менинг зиммамда, – деди Бебок ва хаёлга чўмиб сўради:

–Ўша кун қачон келаркан-а?

Фил жавоб бермади. У ўша ғазабли ва кайфияти бузилган ҳолда санчки билан шавлани ковлади.

–Булар коса яловчилар тўдасига киради, – гапини давом эттирди Бебок ва лабларига аччиқ ханда югурди. – Лекин дунё бино бўлгандан буён худо коса яловчилар жаннатини алоҳида қилган дейишади.

–Бугун жаннату дўзахдан бошқа сўз тилингга келмаяптими? Бирор ёмон туш кўрдингми ё ўлиминг яқинми?

–Билмадим, – бу гал сокинлик билан жавоб берди Бебок ва ҳас-тахоллик билан нафас олиб кўшиб қўйди: чаламулло шундай деди.

–Яна нима деди?

–«Инсоннинг бу фоний дунёдаги ҳамма кайфу сафоси бир пучак пулга ҳам арзимади! – дейди.

–Ишондингми, ўша юзи қоранинг гапига?

–Билмайман. Ҳамма умид у дунёдан экан.

Филнинг қиёфаси бироз ўзгарди ва ўйчан кўринди. У бир бурда ёғ суртилган нонни қандчай билан ичди, сўнгра бошини кўтариб сўради:

–Бўлмаса, нега ўзи икки-учта хотин олибди? Бу ҳам етмагандай хотинларининг ярми балоғатга етмаган қизлар. Йўқ, бу чала муллонинг имону афсоналарига ишонмайман.

–Охиратгачи? – тўсатдан сўради Бебок.

–Охират... Худо бандасининг бирдан-бир умиди охиратдан, – пичирлади Фил ва ўйланиб тургач, кўшиб қўйди: – лекин бу гапларнинг мену сенга нима дахли бор?

–Нега? Мену сен ҳам мусулмон фарзандимиз, хўжа!

–Оҳо, Фил аччиқ қаҳқаҳ урди, – қирқдан ўтганда энди мусулмонлик эсингга келдими? –бирданига унинг юзи ғазабдан қорайиб, кўкариб кетди. Шу кунгача мену сен мусулмон ё худонинг бандаси сифатида нима иш қилдик?! Бирор кишига бир бурда нон ёки бир пиёла сув бердикми?

–Йўқ. Бунга фурсат ҳам бўлмаган.

–Демак, бу гаплар қора бир чақага ҳам арзимади. Чала муллога айт, ўзидан фаришта ясамасин. Ҳали унинг қадами бу «қалъа»га етмасдан биз унинг умр дафтаридан огоҳ бўлганмиз. Ўзинг, аблах,

ҳаммасини биласан-ку? У кишиларни алдовчи: юраги, нияти ифлос, қанча-қанча кишининг уйини ҳаром қилган, бузган. Бу гаплар гийбат эмас, рост! Эсингда борми? Уни чиғирикдан ўтказганимизда гуноҳига қандай иқрор бўлди, тиз чўкиб худди маккор кампирдай зор-зор йиғлагани? Э, яхшиси, кел унинг номини тилга олма.

Бебок бир дам бошини осилтириб турди, сўнгра стакандаги чойни ичди-да сўради:

– Азиз хўжа, хотинлари у бу ердан чиккунча йўлини пойлаб ўтиришадимикан, дейман?

– Билмадим! Филнинг нигоҳи бир нуктада тўхтади ва у сездирмасдан оҳ тортди. Вафодор, имонлиси кутар... Билмайман...

– Вафодор хотин ҳам бормикан дунёда? – Бебок Филнинг кўзларига тикилди. – Имону, аёл...

– Осий! Фил ҳамёза тортди. – Бор! Бўлиши керак. Кеча эшитдинг-ку: ҳазрати пайғамбар(алайҳиссалом) мену сен каби нодонларга таъкидлабди: Жаннат оналар оёғи остида. Яъни сенинг онанг...

Бебок ўрнидан кўзгалди ва илтижо билан пичирлади:

– Эсимга солма, жону жигаримга ханжар урма. О, агар у меҳрли, поку ориятли бўлганида эди, мен бир умр мана бу «қаср»да яшармидим?

– Осий!

– Ахир, сенга неча марта тушунтирдим-ку?

– Жим! Бадбўй, ифлос саргузаштларни менинг олдимда бошқа гапирма. Эшитишни истамайман! Тушундингми? Истамайман! Юрагимга бошқа сигмайди. Биласанми, сигмайди!

Бебок қоматини ростлади ва синчковлик билан Филга кўз ташлади: тўғри айтаяпсанми, ё ҳазиллашяпсанми?

– Майли, – пичирлади у, – лекин хўжам қачондан буён бундай ақидада, менинг хабарим йўқ?

Ахир, ер юзида ҳалолу вафодор аёл йўқ деб юз бор қасам ичардинг-ку. Ё гапларим ёлғонми?

Филнинг ранги рўйи ўзгарди: лабининг чети, кўзлари остидаги қорамтир халталар пир-пир учди.

– Ҳозирдан, мана шу соату дақиқадан! – Филнинг овози қаҳрли чикди. Бебок, биз то шу кунгача пўклик қилдик, пуч ҳавойи гаплар... биласанми, нима сабабдан? Биз бадбахтмиз! О, шунчалар бадбахтмиз-е, – у таассуф билан бош чайқади. Аламдан, жаҳлдан ҳаммага ножўя гапирдик. Лекин бундан нима фойда?

– Бундай дема? Бугун сенга нима бўлди? Ё бирон киши ранжит-

дими? Билло, бошини танасидан жудо қиламан.

–Бу иш мен билан сенинг қўлингдан келади, шунчалик хунари-миз бор, – деди Фил ва кулди. – Сен учун калла узиш, дарахт шохидан олма узиш каби осон. Буни биламан. Аммо Филни хафа қиладиган ўша зўр қани? Лекин гап бунда эмас.

–Хўш, бўлмаса, нимада?

–Аслида бизнинг инсону ҳаёт хусусида ҳукм юритишимиз йигитликдан эмас. Дарҳол бўйин товлама, ҳозир тушунтираман. Ахир, мену сен элликнинг тагига етиб бирор уйни обод қилмаган, бир дастурхон ёзмаган бўлсак, хотину фарзанд нималигини билмасак...

–Лекин юз хотиндордан янги-янгисини кўпроқ кўрдик! – фахр ва тантана билан деди Бебок қахқах уриб. Бу ҳар бир йигитнинг ҳам қўлидан келмайди. Ох нақадар таннозу, чаккон, йўрга, парининг жўжасидай... Ҳм, хушбўй олма каби эмас, йўқ, худди лабни тарс-тарс ёрувчи шакар қовундай.

–Айтдим-ку, валдирама. Чунон ҳам лоф урасанки... Ўша пари жўжалари ҳозир кимнинг иссик оғушида бўлса? Бирор марта сўроқлаб келишдими? Ё қарга тумшугида салом юбордими?

Эҳтимол, ҳозиргача яхшироғини топиб, қачонлардир юрагида жанозангни ўқигандирлар. —Фил кўл силтадию, кулди. – Аблах, худди йўлингга гулу гулдасталар сочиб, кеча-кундуз қачон озод бўлишингни кутишаётгандай гапирасан-а. Умуман, биз ўзимиз кимлармиз?

Ханда Бебокнинг лабларидан йўқолди, қиёфаси жиддий ва юзу лабларидаги захмлар изи яққолроқ, янада жирканчроқ кўринди.

–Хўш, чала муллонинг бевафо хотинлари нима қилишади? –Хириллаган овозда деди Бебок.

–Дуои жонини қилиб, давлати соясида худди совет даврининг бахтли аёллари каби эркин юрадилар, – пичинг билан жавоб берди Фил. –Хаёлингга кеча-кундуз икки қўллари осмонда, тезроқ камокдан чиқсинлар, дея муножотда деб ўйлайсанми? Эҳа, мену сен ҳали хоммиз, ҳали...

–Йўқ, Фил кеча-кундузни тоату ибодат ва худонинг номини зикр қилиш билан ўтказадиган, шубҳали луқмани асло оғзига олмайдиган асл уламою донишманд, чехралари нуроний мўйсафидларни камокхонада кам кўрмаган. Улар турли гуноҳлар билан айбланган, асир қилинганлар. Аммо кизиги шунда эдики, унинг назарида улар кунни ҳеч шикоятсиз, ҳамиша тинч ва осуда кеч қилишарди, кам-гап. Ҳамма билан хушмуомала, ҳалолкор... қаноатли, уларнинг

овкатлари аслида чой, канд, нону маска ва агар топилса сут эди.

–Пархез килишни бир четга қўйингу олдингизга нима келса еяверинг, акс холда бу ердан тирик чикмайсизлар, – таҳдид оҳангида маслаҳат беришарди уларга.

–Ичакларинг қуриydi, о чунон қуриydiки...

–Пешонада борини кўрамиз, қарийб бир хил очик чехра билан жавоб беришарди улар ва қўшиб қўйишарди, — ҳар кимнинг тақдири меҳрибон худонинг ўз қўлида.

–Худо бизу сизларни яхши кўрганида мана бу камоқ балосига гирифтор килармиди? –киноя билан сўрайди кимдир.

–Шаккоклик қилдинг, наузанбиллох, де.

Бу камоқхонаю зиндон у қадар даҳшатли эмас. Худо одамни нафс қамогию, зиндонидан ва ёмон хулқдан сақласин. Бу зиндонда юриб-юриб охир бир кун чиқасиз, аммо иккинчи зиндонда бир умр асир бўлиб қолсангизчи? Ана у қора кун, бадбахтликдир. Худоё бирон бандани гумроҳ қилма. Бу ранжу меҳнат, азобу қийноқ худонинг газиби олдида ҳеч нарса эмас.

Бир куни у иш вақтида йўлма-йўл ёдлаган сураларини эсдан чиқармаслик учун ёқимли оҳанг, лекин аранг эшитиладиган тарзда тиловат қилаётган ва бу унинг доимий машғулоти бўлган бир муллодан сўради:

–Таксир, мен ҳам жаннатга қираманми?

–Болам, бу нарсани ёлғиз парвардигордан ўзга ҳеч ким билмайди. Аммо ноумид шайтон, банда умидвордир.

–Мен сендан аниқ жавобни истайман: ҳа ё йўқ?

Хушқиефа ва беозор мўйсафид унинг бу шаккоклигига бир зум музтар бўлиб қолди.

–Агар дарвозабонларни қўрқитсам ё ширинкома берсам-чи? –Яна сўради у ва қаҳқаҳ урди.

–Ҳадисда келтирилган, – юмшоқлик билан гап бошлади мўйсафид. – Халқнинг энг ёмони одамлар қўрққан кишидир. Қуфр гапларни айтма, ўғлим! Бир китобда ўқигандим: одам ютган ҳар бир нарса уни ифлос қилмайди, балки инсон оғзидан чиқарган ҳар нарса уни ифлос қилади.

Номинг нима эди? Филми? Тавба, ном уругига қаҳат келганми, Фил деб қўйишибди? Майли, билмайман филми ё шер, лекин одам шаклидасан, худонинг бандаси.

–О мўйсафид! Ҳаддан оширма.

–Сиёсат қилма. Ёмон хулқдан баттарроқ душман йўқ дейишади.

Бир ривоятни эшитишга тоқатинг борми?

–Насихатми?

–Йўқ... Айтдимку, ривоят. Агар бисотингда камгина ақлу тушунча бўлса, саволингга шу ривоятдан жавоб топасан.

–Бошла!

–Марвруд шаҳрида Раис ҳожи номли бир киши бор эди. Ўша замонда ундан қудратли, ундан бераҳм, золим киши йўқ эди. Қиличи учидан худо бандаларининг қони томарди, кичигу катта унинг азоблари захрини тортарди. Аммо ана шу бадкирдор одам умрининг охирида хайрли ишга бел боғлади: бечораларни сийлади, қулларни озод қилди, етимларга кийим-бош берди, йўл ва дарёлар тепасига кўприк, Марв ва Нишопур шаҳарларида жомеъ масжиди қурди.

–Нега бизнинг шаҳарларга қурмади. Қадимдан ғирромлик бўлган экан-да.

–У пайтда биз бир халқ эдик, у шаҳарлар ҳам бизники бўлган. Мамлакатимиз номи Хуросон эди. Улуғ Хуросон. Эҳе, чунон ҳам шуқухли ва обод эдики..., мўйсафид оҳ чекди ва паст овозда кўшиб кўйди:

–Лекин Хуросонни парча-парча қилишди, одамларини эса пароканда. Кейин мана шу аҳволга тушдик. Ҳа, у киши ҳажга бордию бир муддат Боғдодда турди. Тонгда бозорга боришга азм қилди. Йўлда озгин, жунлари тўкилган, бадани яраларга тўла, касал итни кўриб қолди. Ит оғир дардга чидамай танасини ҳадеб еру деворларга ишқалагани-ишқалаган эди. У кишининг ҳалиги итга ичи куйди ва ўзича деди: бу ҳам худойи таолонинг яратган махлуқи. Биласанми, кейин нима қилди? Аввал итга нону сув берди, сўнг уйига олиб келди. Бозордан думба сотиб олиб эритди. Бир чўп учига пахта ўраб итнинг яраларига суртади. Шундан кейин хизматкорига буюрди: деворга миҳ қоқиб, бу итни боғлагину доимо қорнини тўқ тут, менга ўхшаб жароҳатларига икки марта думба ёғи сурт, токи тузалсин. Бу ишда ҳаргиз ору номус қилма.

Хизматкор унинг айтганларини бажо келтирди. Икки ҳафта ўтгач, ит соғайиб, семириб кетди ва унинг уйига шунчалар ўрганиб қолдики, юз калтак еса ҳам ҳовлидан ташқарига чиқмасди.

–Эртагинг тугадими?

–Ҳали йўқ, кўнглингга урдими?

–Бир оз...

–Қизиқ, бир ривоятни эшитишга сабру тоқатинг бўлмаса, қанақа филсан?

Фил кулди.

– Қани давом эттирчи!

– У киши ҳаждан ватанига қайтди ва бир неча йилдан кейин оламдан ўтди.

– Охир-оқибат ўлдимми?

– Ҳамма банда ўлгувчидир. Ҳеч ким дунё устуни бўлмайди.

– Шундай бўлса, биз ўлиш учун яшар эканмиз-да?

– Наҳот шуни билмасанг? Тугилиш – ўлим элчиси дейишади. Яъни дунёда кўз очган лаҳзадан бошлаб ўлим сен билан бирга бўлади, талашиб-тортишади.

– Оҳо... кейин одам ўлади.

– Лекин ўлишнинг ўлишдан фарқи бор. Дунёдан яхшилик билан кетасанми ё бадномлик билан.

– Насихатни қўй, мўйсафид!

– Майли... Бир кеча бир зоҳид туш кўрса, ҳалиги киши Бурок отга миниб хуру фаришталар қуршовида жаннат боғларини томоша қилиб юрганмиш. Зоҳид унинг олдига чопди ва салом бериб сўради:

– Эй, фалоний, сен аввал жуда мардумозор эдинг, кейин яхшилигу хайру саховатга бел боғладинг. Айт, бу даражага қайси амалинг ва тоату ибодатинг билан эришдинг?

У киши жавоб берди:

– Эй зоҳид, парвардигорнинг ишига ажабланаман. Айтганларимни қулоқларингга сиргадек илиб ол ва тоат-ибодатларинг билан кўп мағрурланма. Бил, кишиларга етказган жабру ситамларим эвазига менинг жойимни аввал дўзахдан қурдилар. Қилган тоату ибодатим, хайру саховатим ҳеч фойда бермади. Шунчалар умидсизландимки...

– Оҳо! – нидо килди Фил. – Қизик-ку?

– Бир пайт қулоғимга товуш эшитилди:

«Сен бир ит эдинг, энг ёмон итлардан. Сени бир итга дучор қилдик. Сенинг ҳамма ёмонликларингни, гуноҳларингни қилмаган деб ҳисобладик. Юзингга жаннат эшигини очдик. Чунки, сен кибру ҳаво, ғурурни ўзингдан узоқлаштирдинг, ўша итга раҳму шафқат қилдинг». Ана шундай, – ривоятни ниҳоясига етказди мўйсафид ва ундан сўради: бу ривоятдан нимани тушундинг?

– Баъзи одамлардан кўра итга хизмат қилсанг, фойдаси бор экан, – жавоб берди Фил ва қаҳқаҳ урди. – Сафсата!

– Милтикли аскар, занжир учи қўлда, зинадан эпчиллик билан машинага чикди, ундан кейин бўрисимон ит халлослаганича тепа-

га сакради. Сарғимтир, баланд бўйли, юзлари куёшда куйган арғувоний, нигоҳи совуқ ва жиддий аскар йигит зохиран ўзини худди бу қора кийимли кишиларга заррача ҳам эътибор бермаётгандай тутарди, уларнинг адоватли нигоҳлари, сўзларини гўё эшитмасди, кўрмасди.

У босиқлик билан бепарвогина пўлат панжара эшикни зарб билан ёпди-да, кулф солди ва Фил унинг эшиттирмай оҳ тортиб милтиқни маҳкамроқ тутганича қўл етмас жойга, панжара оркасидаги курсига, келиб ўтирганини кўрди. Аскарлик хизмати, мана бу дағал, қора кийган жамият дийдорини кўришдан безор бўлгани маълум. Аммо бўрисимон ити эпчил ва чаккон, зийраку хушёр, ҳатто хурсанд кўринарди; вафодорнинг оғзи ярим очик, ўткир ва бакуват тишлари намоён, гўё фақат уларнигина кўркитиш учун қон тўкувчи тишларини кўрсатиб, — кип-кизил тили осилгану, қалтираган, ҳакиллаганича тинмай думини ликиллатарди. Йўқ, машинага чиққан лаҳзаданоқ тунд, газабли ва шубҳали нигоҳини ғайирлик билан қора кийганларга ташлади, диккайган қулоқларини сирли кимирлатди ва ҳавони икки-уч марта ҳидлади гўё бу ҳаракатлари билан маҳбусларни огоҳлантирди: тинчланинглар! Қора кийимдагилар ит мудом улардан хавфсирашини яхши билишади, —эҳа дунёда улардан кўркмаган, ҳадиксирамаган жонзот борми, ўзи? Ўзлари бир-бирига ишонишмайдию, соқчи итидан не гина? Йўқ, итнинг ўткир ва гумонли нигоҳларига ҳам ўрганиб қолишди, хусусан, суяклари бу «қалъа» нони билан қотганлар. Ё, эҳтимол, тақдирга шу қадар тан бериб, дийдалари шунчалар қотиб кетдимиз, энди итнинг таъкиб қилувчи нигоҳи ҳам кўзларига кўринмайди. Ҳар ҳолда Фил назарида бу лаҳзада кизгин суҳбатлар билан банд бўлган асирлар у кўрган димоғни куйдирувчи, аламли, балки таҳқирловчи нарсани кўрмай қолишди. Аскар бола қўлларини ёзди ва газабли, нотинч ит бошини силади; жонивор тушунгандай унга тикилди, думини ликиллатди, кафтини ҳидлади, ялади ва нолигансимон овоз чиқарди, сўнгра нигоҳи бир оз юмшади ва тинчланди.

Мотори қачонлардир ишлаб турган машина ҳаракатга келди. Ит, аскарнинг қўли ҳамон бошида, унинг ёнига чўкка ўтирди. «Кетди!» — овоз чиқарди маҳбуслардан бири. Фил овоз эгасининг юраги шодликдан қалқиганини ҳис этди, аммо ўзининг юраги ҳам заиф бир мушт каби хиёлгина жунбушга келди-да, дарров босилди.

Ахир, улар узок йиллардан буён энди бу тош деворлардан ташқарига чиқадилар. Йўқ, илгари ҳам неча марта бу хил имконият, хат-

то, озодлик насиб килди, аммо бундай хиссиёт жисму жонига йўл топмаганди. Нега? Билмайди. Аксинча, у пайт хаёллари сочилди, табиатига қайғу, ғам соя ташлади ва худди мулкидан ҳайдалаётган ҳокимдай, курсидан маҳрум бўлаётган амал соҳиби каби, дўстлар даврасидан қувилаётган кишидай кўнгли хира тортди.

–Хўжа, сен кетсанг бизнинг ҳолимиз не кечади? – дам бадам сўрарди Бебок. Бизни етим, хору зор қилма, хўжа! Худо ҳақи, сенсиз бу ернинг файзу таровати йўк...

–Шайтон, тулкимижоз... Кўз олдингдан узоқлашдимми, бошқа юзта хўжа топасан...

–Йў-ўк, шеру йўлбарсга ўрганган, ахир, шағолу тулки билан тиллаша оладими? Э хўжа, хўжа...

–Юрагингни қон қилма, ҳеч ким сенга қийшиқ қарамайди. Лекин у эркаликларингни бошқаларга қилма, ўз ёгинга ковуради, – деди Фил ва бир зум ўйланиб тургач, махфий тутмоқчи бўлган сирни тилга чиқарди:

–Мен болаларни кўриб, баъзилари билан ҳисоб-китобни тенглаштириб, шаҳарни тинчитиб қайтаман...

–Нахот? – гўдақлардек қичқирди Бебок ва бир лахза қарахт бўлиб турди, кейин шашт билан чопиб бориб Филни оғушига тортди.

–Қачон қайтасан?

–Икки-уч ойдан кейин. Эҳтимол, эртарок, – деди Фил ва кўз қисди. – Кўркма! Биласанку, эчки юракларни ёмон кўраман...

У қайтиб келганида Бебок ва бошқа ҳамтавоқлари шодликдан кўз ёпи тўкдилар. Эҳа, Филни қўлларида кўтариб осмонга иргитишди, сўнгра ҳақиға таҳсину тавсифлар ўқишди.

Фил бир кимиради-ю, кўз кири билан итнинг ташвишга тушиб, кулоқларини диққайтириб у томонга ёмон-ёмон қараганини кўрди. Қизиқ, жуда қизиқ. Бу хайвон унинг ҳар бир ҳаракатини пойлайди, кимирашларидан норози, тинчлигини йўкотади. Мумкин итнинг назарида у бўрига ўхшар. Филнинг лабларига истехзоли кулги югурди, ит норозилик билан лабини қийшайтирди, олдинги иккита катта тишларини кўрсатди ва ғазабли кўзларини унга қадади.

Ғазабдан Филнинг бадани ёниб кетди, титради ва кўзларини хиралаштираётган қон ғалаёнини тинчитиб учун панжалари билан тиззасини ишқалади. Ит, бўйин жунларини тикка ва кулоқларини динг қилиб ўрнидан турмоқчи бўлди. Аскар унинг бошини меҳрибонлик билан четга олди-да, тумшугини силади ва дилтанглик билан оҳ тортди.

Дарвозалар гижирлади, гўё занг босган юракдан фигон кўтарди ва бирин-кетин титраб-титраб очилди. Бошқаларни билмайди-ю, аммо Фил бу ғашни келтирувчи садоларга бутун борлиги билан кулоқ соларди ва дарвозаларнинг нолаю фарёд, шовкин-сурон ва қувонч билан очилаётганини ҳис этарди. Ахир, у кетма-кет неча баланд пўлат ва тиканли симдан иборат дарвоза борлигини ва уларнинг ораси неча қадам эканлигини билади. Ва айни пайтда умрида биринчи марта гўдакларча интиклик билан дарвозанинг ғашни келтирувчи ҳар бир садосини кутиб қувончга тўлиб: Бир! Икки! Уч! дея санаганига ўзича иқрор бўларди. Ана машина охириги дарвозадан ташқари чикди, унинг ҳаёлида гўё сакраб ўтди, – кўрқув ва талвасада йилнинг тўрт фаслида мағзова оқиб турадиган ва ёзнинг иссиқ кунлари ўткир ва кўнгилларни беҳузур қиладиган бадбўй ҳиди атрофни ўраб оладиган, одамларни беҳаловат қиладиган ариқча устидаги кўприкчадан ўтиб чап томонга бурилди. Фил фақат бир қараш билан турли ёшдаги бир неча эркагу аёл паришону хаста-ҳол, терилари ва сочлари худди асирларникдек турли хил, ёнларида хилма-хил ёшдаги болалар, қўлларида тўрхалтаю сумка тол сояси-дан шошганларича ўз азизларини «қафас» панжаралар тешигидан кўриш умидида қўлларини пешоналарига соябон қилиб машина кетидан шошганларини кўрди, фақат ўзларининг энг яқин киши-ларига кўз тикиш умидида Филнинг юраги хиёл орзиқиб кетди.

Ажабо! Кимлар улар бу қора кийимли тўда орасидан кимнингдир дийдорига мушток бўлганлар? Э, нега энди бу хусусда миясини оқишқоқ қилади? Ахир, бир нарсга равшан: ҳеч ким уни сўроқлаб келмайди, қачонлардир унутишган. Бор эди... инсон деган сўзни тилга олишдан истиҳола қилди, – шундай махлук ё йўқ. Кўзи яна итнинг ўткир ва ҳасадларга тўла кўзлари билан тўқнашди ва димоғи қуйиб юзини буриб, оёқлари остига тупурди. Ахир, бу дунёда у кимга ҳам керак. Ёки ўзининг ҳам бирор азизу, меҳрибони борми? Хотиралар жиловини бўш қўйди Фил; майли кимки кадрли бўлса, кимки кўнглига яқин бўлса, отни чоптираверсин. Йўқ, узокка кетишмади хотиралар, бирор бир тўсиғу мушқилликсиз яна димиққан, зах, бадбўй камокхонага кириб келишди; унинг энг яқин дўстлари, бир бурда нонни бирга баҳам кўрадиган ва ғаму шодлиги, ору номусларига шерик бўладиганлар шу ерда. Ҳа, шу ерда! Машина уни камокхонадан олис-олисларга олиб қочади, хотиралари эса маҳбусхона томон судралади. Машина тезлиги, камокхона ўртасида талашиш, тортишиш...

Нима килиши мумкин? Ёмонми, яхшими, ўша ерда ўтди умри. Ундан ташқарида мана бу шаҳару унинг озода кўчаларида ўзини хаёлан ноқулай бегонаю, ғариб ҳис этади, дилтанг, ғазабли бўлади. Аммо колхоз Сичқонининг дўстлари айтишига қараганда кўп ва қудратли. Аввалига маҳрамона суҳбатлар чоғида фахр билан хайрият пастлик кўчасига кадам қўймадиму, йигитлик шарафини хор қилмадим, ҳамманинг юкини бўйнимга олдим, ўзим ғарқ бўлдим, дўстларни курук чиқардим деб лоф урарди. Қолаверса, улар ҳам анойи шер йигитлар эмас, исташса бешиги осмондан тушган одамни ҳам пул билан уриб, ер билан яксон қилишади ва уни муқаррар балолар чангалидан тортиб олади. Эҳа, хўжаликда бир дона чўп ҳам қолмади. Ҳаммасини ҳамтовоклари билан гуму гумдон қилди. Сичқон маҳкамада ўзини меҳмон деб биларди ва ҳар лаҳза ранги рўйи ўчмасдан дўстлар мадади билан озодлик хати қўлига тегишига ишонарди. Аммо куну ҳафта, ою йиллар ўтди, Сичқонлар мири бир марта бўлсин сўроқлаб келмади. Икки-уч марта хотину, қариндош-уруғлари билан дийдорлашиб, суҳбатлашишга муяссар бўлгач, ночору ноилож умидсизланди, юзлари заъфарон ва бир алами юз бўлди. Энди эса ҳамиша маъюсу ғамгин юради ва дўстлари номини тилга олмайди. Ҳа, ёниб, ўртаниб, юраги эзилиб дўстларининг номардликларидан жонларни қийноққа солувчи қиссалар ўқийди. Дўстлари уни дўст эмас, талончию ифлос, гўлу гаранг ҳисоблашиб, базмларда ҳолига қулишларига энди тўла ишонч ҳосил қилди.

Унга айтишларича, пулмаст, шопмўйлов кассир кеча-кундуз ундан ажралмаган ва ҳар гал Сичқон қалбаки хужжатларга имзою, муҳр босганида шодлигидан бўйнини кучоқлаб, икки юзини чулп-чулп қилиб ўпар, зиёфат дастурхони тузар ва қадах кўтараётган лаҳзаларда мўйловини бураб, қизарган кўзларини ҳийла билан ўйнатиб ҳамиша ифтихор билан: биз жонажон биродармиз; афсуски бир қориндан туғилмаганмиз ва бир-биримизнинг онамизнинг сутини эммаганмиз, холос, аммо бундан бизнинг ошначилигимизга зиён етмайди, виждоним ҳақки бизни лаънати ўлимдан бошқа ҳеч нарса ажрата олмайди, деб таъкидларди. Воқеан, улар ўзаро жуда ҳам яқин эдилар – ораларидан қил ҳам ўтмасди. Ва халқ гоҳо олдиларида ва гоҳо оркаларидан истеҳзо билан: – «бу аждаҳозодаalar эгизаклар», – дейишарди. Ана ўша кассир мастлигида ёғли бурутларини сийпалаб, тамасхўрлик билан уни гўлу гаранг, деб атаб, қаҳқаҳ уриб дебди: токи шундай содда кишилар бор экан, худо хохласа бизнинг, зийрак кишиларнинг, пичоғи доимо ёғ устида, жон-

ларига шукрки, бизни асло хор бўлишга қўйишмайди. Аблах бўлма-са оқилнинг куни қора бўлади, дейдилар-ку. Ана шу аччиқ ва нишдор гаплардан Сичкон ўлмади-ю, баттаррок бўлди, куйди, хазон бўлди ва энди Сичкон — бир донгдор колхоз собиқ хазиначисининг йўгон бўйни Филнинг кўз олдида эгилди, ҳам бўлди... Биринчи кунлар унинг гардани ўркачи куёш нурида ялт-ялт товланиб, жило бериб, қора кийимлиларнинг истехзою газабига сабабчи буларди. Бу йўгон бўйин чангу тупрок остида қолиб хайф бўлди. Хору расво бўлди, дейишарди.

Қора коржомалар бу суратга ҳеч ярашмайди. Бир йўлини топу жонингни қутқар, агар хотининг сени бу аҳволда кўрса, билло серпул ошноларинг орасидан бошқа эр излаб қолади. Қон буларди Сичконнинг юраги, ох, шу қадар қон бўлардики, рангу рўйи мурданикига ўхшарди. Ахир, унинг ярасига, жон жойига раҳмсизларча туз сепишарди, ништар санчишарди. Кеча-кундуз хотин фикри бу гапларсиз ҳам уни тарк этмайди ва азоб беради. Охо, ана шу хотин учун уни неча марталаб муҳокама қилишиб, жазо ҳам беришган эдилар, «аммо ўзим ишдан кетаман, тиланчилик қилиб кун кечираман, бироқ хотинимни далага чиқармайман. Менинг жазирама куёш остида ишлайдиган хотиним йўқ», — дерди. Аслида унинг дарди бошқа эди: париваш хотинини асло бўйдоқ йигитлар ва муғамбир, бадбашара бригадирнинг томоша қилишини, унга гап отиб, табассум ва хандасидан ҳаловат олишини истамасди. Аммо энди... Хотинининг ўзи бир неча кун илгари тилга кириб, камоқхона маъмурларининг таъмали нигоҳлари ва ифлос гаплари жонига текканлиги ва иш охири расволикка бориб тақалмаса, деб кўркканлигини айтди. У газабдан қўлларининг орқасини тишлади, билин-тирмай чунон ҳам тишладики, хотини сезмади. Эй, қора кун, эй бадбахт! Мана бу дарду алам, бу азобу қийноқлар ахир, камми яна қаттиқроқ зарба урасан?! Ахир, камоқхона маъмурларининг порахўрлиги, ифлосу фосиклиги ҳақида даҳшатли хабарлар қулоғига эшитилиб турарди.

Бахтинг чопмадими, шикаст устига шикаст еганинг-еган ва ҳар лахзада азобу уқубатинг ошиб боради. Эҳа, илгари хотинига бирор кимса қийшиқ қараб қўйса борми, иложини топиб кўзларини ўйиб оларди. Аммо энди... ич-ичидан куйиб, тишини-тишига қўйиб сабр қилишдан ўзга чораси йўқ. Додини кимга айтади? Бу муҳитда исён ёки баҳсу талош, ўз жони билан ўйнашиш эканлигини ҳам билди. Ахир, бу «қаср»дан ташқарига дастурхон бошида у билан бир-

га ўтиришни ор деб билган бир киши бошликларнинг ишораси билан шунчалар таҳқирлар қилади ёки бошингга балолар келтирадики, ўлимнинг рози бўласан. Оҳ хорлик кўрасан-е... Бўлмаса ўз бошингдаги мухлатни ўтказиш – ҳоҳ ҳақ бўлсин, ҳоҳ ноҳақ, қонунларга риоя қилинса, у қадар мушкул эмас. Лекин бу «қаср»нинг ёзилмаган қонунлари белни синдиради, бу қора кийимли кишиларнинг ваҳшиёна муносабатлари бир-бирларининг умрини суяк каби кемириб қискартиради, бир-бирларини жигархуну хазон қилишади.

Энди Сичқоннинг бўйни худди палаги ўлган ошқовок сингари пажмурда бўлган, барча айшу ишрати уч-тўрт йил давомида танасига заҳар бўлиб, бурнидан чикди. Ҳозир унинг юзи ва пешонаси худди суви шимилган лимон каби заҳил ва ажинларга тўла кўринади.

Бир умр кўлини совук сувга урмаган, боши иссиқ қуёшни кўрмаган одамнинг бирданига азобу исканжага тушиши ва оғир иш билан юзма-юз келиши, эҳа, осонми, ахир?! Қамокхона қорхоналари чиқарадиган ёз чилласида оловдай ёнган ва айни қаҳратон қишда худди муздек совук темирларни ёмғиру қор ё қиздиргувчи қуёш остида нафас ростламай кўтариб машина устига ортасан. Бу ерда баҳона, ҳийлаю, найранг жонингни қутқармайди, аксинча, азоб беради. Ҳа, Сичқон чиниккан, елка ва билаклари бақувват эди, гўштдор панжа ва бармоқлари назарга суяксизу кичкина кўринарди. Энди эса у ўзгача тобланди: билаклари пўсту суяк, елкалари ориқ, суяклари бўртиб чиққан, панжалар сертомир, бир пайтлар нозик ва оқу қизил бўлган, қавармаган кафтлари энди ишда пишган, қорайиб ҳар жой, ҳар жойи ёрилган, дағал кучли кўринади. Авваллари аргувоний бўлган лунжлари осилган, қорин халтаси ҳам сезилар-сезилмас пучайган, унинг гавдаси ва юзини илгариги ҳусни тарк этганди. Ана шундай: қамокхонада юз таровати ва катта қорин, сояпарвар нозик киши учун фахрли эмас. Сичқоннинг бир вақтлар гурурларга тўла кўзлари ҳозир ҳаммага илтижоли термулади. У оғир дамларда кўз ёшини тўкиб дўстларининг ҳийлаю, найрангларида аччиқ нолалар қилади, уларнинг номардликлари туфайли ўзимни ўтга ташладим, бадном қилдим, дея бошига надомат-ла муштларди. Ахир, у тоифадагиларнинг дўст никоби остида душманлик қилишини, оёқ-қўлларини макр ипи билан боғлаб бало домига ташлашини қаердан билсин. Энди, молу мулки, сочилган, турмуши бузилган, тинтув олдидан қариндош-уруғлари уйига

яширган бойликлари кўлдан кетган. Улар сендан сариқ чақа ҳам олганимиз йўқ, тухмат қилма дейишади. Боғу роғлари хароб, бу ҳеч гап эмас, болаларининг жиловсиз, пушту паноҳсиз қолганлари дард устига чипқон. Умр йўлдоши ўз хатларида аччиқ кўз ёшларини тўкиб, болаларни тарбия қилишга энди кучу қуввати қолмаганини, ўғиллари ҳар кунни жанжал кўтариб, бошида дод-вой солишлари, хатто мушт кўтаришларини ёзади. Ана шундай: зарба устига зарба, шикаст устига шикаст!

Кейинги пайтларда Сичқон ўзини қамоқхонадаги муллолар жамиятига урди: мурид бўлди ва тоату ибодатга берилди. Энди ҳар йили у рўза тутади ва ҳар кунни худованд даргоҳига сажда қилиб, йиғлаб-сиқтаб жонини тезроқ бу жаҳаннамдан қутқаришини сўрайди. Ва бошида топ синдиришса ҳам бир гапни такрор ва такрор тилга олади: Худонинг хоҳиши, қисматидан қочиб бўлмас экан. Пешонада нима бўлса кўрдим.

—Сичқон, — деди бир кунни унга Фил, — худонинг даргоҳига минг марта бош урсанг ҳам гуноҳларингни кечирмайди. Бехудага жон қуйдирма.

—Ие, бундай дема, пирим, — тавалло билан деди унга ва кўшиб қўйди: — оёқларинг остида ўлай, худо кечирувчидир, умидим борки...

—Умидларинг ботилий, — унинг гапини бўлди Фил ва Сичқоннинг кўрқувларга тўла кўзлари қаърига назар ташлаб, ғазаб билан сўради:

—Биласанми, нима учун? Йўқми? Ёлғон! Ўзингни нодонликка оласан-а? Майли, мен айтаман: чунки сен чин дилдан эмас, ночорликдан намоз ўқияпсан... тушундингми? Шу вақтгача одамлар кўзига тупроқ сочиб келдинг, уларни таладинг, энди худони ҳам алдамоқчисан.

—Йў-ўқ... Каердан билдинг, пирим? —Сичқон каловланиб қолди ва сохта таъзим билан кулди — фолбинлик ҳунаринг ҳам борми?

—Бу ерда ҳамма ҳунарларни ўрганмасанг, аҳволинг вой, сомон тутунисиз ҳам ўласан. Лекин сен қабиларнинг макру ҳийласини билиш учун фолбин бўлиш шарт эмас.

—Нахот? —Сичқон яна кулди. — Нега?

—Чунки, макру ҳийла юзу кўзларингда кўриниб турибди.

Сичқоннинг ранги-рўйи ўзгарди, елкасини қисди ва юзига панжа торгди.

—Хўш, неча йилдан буён ҳалол нон еяпсан? — сўради Фил ва унинг

жавобини кутмай яна савол берди. – Тўрт йил-а? Эҳа, бу тўрт кун дегани. – Фил қахқах урди, – мана шу тўрт кунда ўзингни масхара қилдинг.

– Қандай қилиб? – Сичқон ташвишга тушди.

– Ахир, тўрт кунда гўшту тери ташладинг; сочлар оппоқ, юзу бўйнинг терилари жуни тўкилган, пўстақдай. Худо ҳақки бир марта чин юракдан ўзингни ойнада кўр, юрагинг ёрилади, – Фил яна қаттиқ кулди. – Сичқон, агар болаларинг ору номусли бўлишса, сендай отадан юз ўгиришади. Эҳтимол, хотининг қачонлардир жазман ҳам топиб олгандир, сен ажойиб тасқара бўлибсан-ку! Менинг назаримда қари қаргаснинг худди ўзгинасисан? – Ҳа-ҳа-ҳа!

Сичқон ҳоли хароб бўлиб, илтижо билан йиғи аралаш пичирлади:

– Пирим, оёқларинг остида ўлай, масхара қилма, бусиз ҳам юрагим зардоб.

– Э Сичқон, сенга масхара ярашади, лекин масхарага лойиқ эмассан. Мен ҳақ гапни айтдим. Ахир, сен мендан анча ёшсан, лекин тўрт йилда қариб ишдан чиқиб бўлдинг. Аммо мен ўзимни таниганимдан бўён қамоқхонада юрибман. Узоқ шаҳарларда шундай азобу қийноқларни кўрдимки, агар эшитсанг, юрагинг ёрилади... Лекин мана тўрт мучам соғ, таним сиҳат, юзларим қип-қизил, сочларим қора, сенга ўхшаб гап терувчи эмасман. Ҳеч кимга хушомад қилмайман, бошим бирор киши олдида эгик эмас, дум лиқиллатмайман...

– Сен бу ерда шохсан, пирим, – эшитилар-эшитилмас нолиш билан деди Сичқон. Бизни ўзингга қиёслама.

– Наҳот? Фил қўлларини белига тираганича қаттиқ кулди. Сўнгра кўзлари тору ярим очилиб қичқирди: – Хушомад қиялпсан-а, лаъин!

– Йўқ, йўқ, кўрқиб жавоб берди Сичқон ва ҳадиксираб атрофга қаради. Ҳар ким ўз иши билан овора: бири кранга илиниб хавода муаллақ турган юкдан кўз узмай нимадир дер ва қўли билан ишоралар қиларди, бир гуруҳ эса темир парчаларини туширарди, бошқа бир қисми гишт териш ва деворларни сувоқ қилиш билан овора; қоровуллар қўлларида милтиқ миноралар устидан асирларнинг ҳатти-ҳаракатларини кузатиб туришарди. Фил қиёфаси қазабли ва ғамгин Сичқон томон паҳлавонлар каби бир-неча қадам ташлади ва қаҳр билан пичирлади:

– Ташқарида сен шоху бу ерда мен мурдор-а? Шундайми? Қани айт-чи, қайсиниси яхши? Сен қосаялоқ дўстларинг билан бир умр

халқ чўнтагини таладинг, халқ қонини канадай сўрдинг. Гапларим ростми, ё?

–Ро-о-ст, – кекирдаги пасту баландга югуриб, қалтироқ овоз чикарди Сичқон. – Тавба қилдим.

–Жонингдан кўрқиб тавба қиялпсанми? Ҳозир мана бу деворлар ташқарисида эркин бўлсанг, сен мени одам ўрнида ҳам кўрмайсан, худди ажалинг каби мендан кўрқасан, қочасан. Эҳтимол, одамларга бармогинг билан кўрсатиб: ундан хазар қилинг, жангари; ўғри, хатто одам ўлдирган ҳам дерсан!

–Йў-ўк... Ҳаргиз...

–Яна ёлғон гапираялпсан?! Сизлар, ифлос, иккиюзламачи ва номардсизлар. Эчкига ўхшаб ҳадеб қалтирайверма, мен қўлимни сенинг танангда ифлос қилмайман. Неча марта озод бўлдим, бирор кимса рўйиҳуш бермади, бирон ерда кора ишга ҳам олишмади, гуё махову уларнинг жони душманиман, Разиллар! –Фил ғазаб билан бакувват қафтларини бир-бирига ишқалади-да, ўзига ўзи гудиллади, –булар инсону биз, йўк. Жонсарақ қилишади. Кейин ханжар олиб бир бошдан қорнини ёришга мажбур бўласан. Мана бундай! – У гуё ўнг қўлида ханжар бордай Сичқонга қандай қилиб унинг учини ёмон кўрганининг қорнига санчиб, юқорига тортишини кўрсатарди. –О, мен бу ерда сен каби худодан кўрқадигану намозхон бўлганларнинг кўпларини кўрдим. Мулло бўлишади, таҳоратсиз юришмайди, лекин асирликдан чиқиб, қомат ростлашдими, рўзаю намоз, инсофу одамгарчилик яна эсларидан чиқади. Эҳе, кейин чунон ҳам хийлаю найранг йўлларига кириб кетишади-ки, шайтон уларнинг олдиларида ип эшолмай, моту мулзам бўлади. Сизлар ана шундай ифлосу паст кишиларсиз; болаларни аламдан, ғазабдан ўғирлигу хиёнатга қўл уришга мажбур қиласиз.

–Ду-ру-ус-т-т, – қуриган, пўрсилдоқ босган ва ҳар жой, ҳар жойи ёрилган лабларини ялаб илтижоли нигоҳини Филнинг ғазабли кўзларидан узмай чиркин енгги билан терлаган пешонасини артиб аранг овоз чикарди Сичқон. – Ду-ру-ст-ту... Лекин...

–Лекини нима?

–Ую фарзандларнинг фикру хаёли одамнинг белини синдиради...

Бу гап Филнинг шаштини қайтарди. Тунд нигоҳи бироз юмшаб, Сичқоннинг заҳил юзидан сирғалиб унинг титроқ оёқларига тушди. У нафрат билан тупуриб, юз ўгирди. «Эчки юрак иштонини хўл қилди», – деди ичида. Аммо нафрат билан пичирлади. – Тупроғи шўр ердан олинган одамлар ҳаққини ўғирлашу талашда суякларинг йўк.

–Ка-ат-та, биз ҳам эркакмиз, бирор вақт хизмат қиларман.

–Ўзинг олдинда-ю, хизматинг орқада. Эркак номини ҳам ҳаром қиласан, йўқол! Фил юзини бурди ва Сичқон қачонгача орқасидан қараб турганини ё жазо бермагани учун қанчалар хурсанд бўлиб, қандай қочганини кўрмади.

Ана Сичқон бир пайтлар тарангу тароватли ва ялтираб турган бўйни ҳозир котган, сузмахалтадек пуражин, зиғир гули каби кўк кўзлари заҳил ва қўркинчли ва айни ҳолда ҳарису зийрак боқувчи, ингичка бош, гарданнинг мошу гуруч тор-торлари, ияк остидаги осилган тери уни ғазабли, азоб чеккан қаргасга ўхшатарди. У қалиш маҳсисиз Шайтон ёнида ўтириб, дам чапга ва гоҳ айланиб ўнгга қарайди. Юраги така-пука ё эҳтимол, бошида қандай осон йўл билан кунни кеч қилиш фикри бўлса керак. ҳа, ана шундай андишада.

Машина Филнинг назарида тез елиб борарди, гўё у ҳам бу мудҳиш ва тош деворлардан иборат камокхонадан дилгир бўлиб, энди ифлосу бадбўй кўчаларни орқада қолдириб, қочаётгандай эди. Катта йўлга чиқишди. Филнинг кўз олдида ўзга манзаралар намоён бўлди: йўлақлар тоза, хатто сувлар сепилган, гуллар очилган, ранг-баранг гуллар, шошиб бораётган кишиларнинг чехралари очик камокхонада ўтирганларнинг юзларига ўхшамайди, аммо хастая хижил, чарчаган, ғамгин кўринади. Кимлар эди улар? Филнинг бир кўзи ташқарида – ахир, бу ғанимат фурсатдан баҳра олиши ва агар игнадай тешик бўлса ҳам ундан ташқарига қараши керак! – иккинчи кўзи билан ҳамроҳларини назардан ўтказди. Қизиқ, гўё ҳамма тошга айланган ё оғзига талқон солган, жим. Йўқ, қарийб ҳаммалари кўчага тикилганича сигарет чекиб, оғзу бурунларидан пилта-пилта тугун чиқарарди. Ташналар, о нақадар ташна! Эркинлик ташнаси, аёл дийдори ташнаси! Аскарнинг нигоҳи бошқа томонда, гўё асирларни олиб кетаётганини унутгандай. Аммо ит қора кийимликларнинг бу сукутидан ташвишда: уларга синчковлик билан тикилади, кулоқларини маъноли қимирлатиб-қимирлатиб қўяди.

–Нега кўз ёш қиласан? – машиналарнинг ғувуллаши орасидан Бебокнинг овози эшитилди. –Қайнонангни кўрдингми ё қайси бир эшакнинг қўли хотининг бўйнидами?

–Хотиним йў-ў-қ, ака, – калтироқ, ғамгин ва раҳм келтирувчи овозда пичирлади кимдир.

–Ана, шундай...

–Ишинг бўлмасин. Озодлик кунларини эслади, юраги ғаш бўлди, Одам-да...

–Эха, топдинг-ку, одамни. Биз ҳали маҳбусмиз, асирмиз... Бизни неча йиллардан буён тарбия қилишади, одам бўлишимиз учун, – деди Бебок ва қаҳқаҳ урди. Ҳеч йўқки, муродлари ҳосил бўлса. Эха, одам бўлиш осонми-а? Лекин биз одамдан ҳам зўрмиз.

Фил бир томонга ўгирилиб, бурчакда ўтириб чиркин, терга ботган рўмолчаси билан кўз ёшларини артаётган ва кўчада бирор таниш кўриб қолмасин деб бошини тиззалари орасига яширган йигитни кўрди. Филнинг лабига истехзоли кулги югурди. «Аблаҳ, ким сенга парво қилади?» – деди унга ичида ва шундай одамлар ҳам гуноҳ содир этиб маҳбус бўлишларига хайрон эди. Ё, эҳтимол, йигит ҳозир ўзининг қора кийимидан уялаётгандир. Биринчи кунлар у Филнинг диққатини ўзига тортди. Зеро, доимо хафа ва хомуш юрарди; дами ичидалиги шубҳали кўринди, худди гап терувчию, иғвогарлар каби. Ва Филнинг имоси билан «терговчи»лар уни савол-жавобга тутишди, лекин йигит совутилмаган от каби бўйин бермади, сўроқлар жавобсиз қолди. Эҳтимол, «терговчи»лар унинг ўтмишидан беҳабар деб ўйлагандир. Хомхаёл китоб ўқиса-да, лекин зийраку билимдон эмас экан, қамоқхонанинг ўз қонунларидан ҳам беҳабар. Шикоят тушди устидан ва янги асирларнинг таҳқиру азобларидан лаззатланадиган «навкар»лар адабини бериш ёки кўзини мошдай очиш учун Филдан дастур ва рухсат сўрашди. У «олий» ҳукм чиқармади, балки у билан ўзи суҳбатлашишни аъло деб билди.

–Шашту хунарини кўрай, кейин «ҳукм» чиқарамиз.

Ярим тунда уни уйқудан турғизиб, судрашиб Филнинг олдида ҳозир қилишди. Кўйлак енглари йиртилган, бурни атрофлари мушт зарбидан қизарган, лабу тишлари қонаган; яхшиликча келмагани маълум.

–Нега саволларга жавоб бермадинг? – унинг ғазаб ва адоватга тўла нигоҳларига эътибор бермай сўради мулојимлик билан қаравот устида ўтирган Фил.

–Уларнинг иши нима?

–Ҳали, шундайми? – Филнинг тинчланган нигоҳи чакнади, оловга айланди ва тишларини даррандалар каби гижирлатди. – Шаҳар бедарвоза эмас!

–Бу ер қамоқхона!

–Қамоқхонанинг дарвозаси ҳам, эгаси ҳам бор!.. Нега бу ерга тушдинг? Ё ўқиш жонингга тегдими? – Фил ўрнидан қўзғалди. – Ё

чопишу сакраш мактаби² да ўқисанг, ўзингни оламгир бўламан деб ўйладингни?

– Гуноҳим йўқ, – деди йигит ва бошини кўйи солди. – Тухматга кўйишди. Шунчалар алам қилади, ака...

– Кимлар?

– Билмайман... Номардлар...

– Ўзинг тухмат қилмадингни?

Йигит бу саволдан бир зум мулзам бўлди, кейин гудурлади:

– Йўқ, йўқ, бўйнимга тухмат юкини ортишди.

– Ёлғон гапирма, эй занчалиш. Ахир, сен неча-неча дўстларинг номини қора қилмадингни? Йўқми? Бўлмаса айт, ҳали балоғатга етмаган қизни макру ҳийла, фирибу найранг билан ётоқхонага қим олиб келди? Қим аракқа беҳуш қиладиган дори кўшди? Қим бу аракни тожик қизига, ўз миллатдошига зўрлик билан ичказди? Қим?!

– Ҳозир арак ичадиган қизлар кам эмас, – пичирлади йигит. – Ҳатто, кўкнорию, напакаш...

– Уларни ана шу бадном кўчага сен каби номардлар итаришмаяптими, бадбахт қилишмаяптими?

Йигитнинг дами ичига тушди, кейин пик-пик йиғлади, худди ҳозиргидай. Бу Филнинг ғазабини пасайтириб, унинг жонини оғир-оғир зарбадан қутқарди.

– Хўш, ўша оқшом лаззат олгач, қизчани қим «бўрилар» галасига ташлаб, думини ҳода қилди?

– Сиз сўроқчи эмассиз. – Зўрға овоз чиқарди йигит. – Мен аллақачон жавобимни бериб, ҳукимини олдим. Яна нима истайсиз?

– Шундайми? – сўради Фил ва заҳарханда кулги билан нигоҳини унинг кўзлари қаърига қадади. Ёрдамчилари ҳам унинг кулгисига кўшилишди.

– Йигитларга ҳос бўлмаган бу қилиғинг учун бу ерда бошқа жазо оласан, тентак. Шундай жазоки, ўша бадном қилган қизинг каби бир умр бош кўтаролмай юрасан.

– Йў-ў-ўк! – наъра тортди йигит ва кўзлари косахонасидан чиққудай бўлди. Фил ёрдамчиларининг қучли панжалари ўша заҳотиёк унинг оғзини ёпишди. Ўша тун у ноилоҳ бўйин эгди ва энди бирор киши юзига тик боқолмайди ва мудом унинг бошини эгилгану мулзам кўришади.

«Озодлик кунлари... Бу гап қимнинг оғзидан ва нақадар ширину сеҳрли чиқди экан?» Филнинг кўзлари бу сўзнинг хумори ва наъшидасидан худди ширин уйқуси келгандай юмилди. У икки кун

² Жисмоний тарбия мактаби назарда тутиляпти.

бурун хаммомда ювинаётган пайтларида сув буглари ва одамлар шовкин-сурони орасида бир зиёли бандининг «Озодликдан тотли мева йўқ» деб озодликни куйлаганини ғира-шира эслади.

Сувнинг бошу танасини эркалатиб куйилиб келаётган лахзаларда бу сўзни эшитиб юраги гумириб кетди, оркага тортди. Эҳа, илгарилари на насихат эшитадиган қулоқлари бор эдию ва на бирор гапни эсда сақлайдиган хотираю, ҳафсаласи... Ёмон кўрарди панду насихатчини. Ваъз эшитишу, ўгит берувчиларнинг дийдорини кўришдан авзойи бузилар, ақлдан озар ва уларни жуда ёмон кўрарди. «Ўзини доно, ақлли, ҳаммадан юқори, деб ўйлайди, – дерди ичида ва истехзоли кулиб кўярди. – Аблах, оқилу ишбилармон бўлганингда дингиллаб бу ерга келмасдинг». У пайт пойлаб насихатгўйнинг кулоғини чунон ҳам бурардики, унинг етти пуштига етарди.

Машина энди серкатнов, катта йўлга чикди ва оркасидан қандайдир даҳшатли бир нарса қуваётгандай ўз каторида тезлигини ошириб шиддат билан кета бошлади. Ҳар тусдаги одамлар пиёдалар йўлақларидан ва автобусу троллейбуслардан улар томон кўз югуртишарди. Буни Фил кўрар ва хис этарди. Яна уларнинг аксариятини нигоҳи ачиниш ва шафқатдан кўра кўпроқ масхараю, истехзо ва надоматга мойил эканлигини ҳам биларди. Биларди-ю, аммо не илож? Бадномлар ва кийимлари, ниятлари қора ва яна... сирларга тўла бу дунёда гўё фақат ҳақорат эшитиш учун яратилгандай.

Ана кичик юзли кампир шошиб кетаётган машиналарни кўриб турган жойида хайкалдай қотиб, юк тўла тўрхалтасини ерга қўйди ва қўлини пешонасига соябон қилиб уларга тикилди. Эҳтимол, бирон маҳбуснинг бувиси ё онасидир. Эҳтимол, гўдаклик чоғида нозу нуз билан катта бўлган яккаю, ягона ўғли-йиллар давомида худди у сингари қамокхонама-қамокхона сайр қилиб юргандиру бечора кампир кўзлари тўрт бўлиб кексаллик чоғида турмуш юкнини биргина ўзи тортаётгандир. Фил аччик, оҳга ўхшаш узун нафас олди. У юраги сиқилиб, паришонҳоллик билан бувиси борлигини эслади. Ҳа, онаси ўлиб зўр ва ҳасадчи бувиси билан қолганди. Ва ер юзида унинг ягона пушту паноҳи, ғамхўру ичқуяри ана шу кўзи қийшиқ, ориқ, касалманд, асабий ва невараси учун ҳатто етти бошли дев билан ҳам жангу жанжал кўтарадиган кампир эди.

О. шунчалар жанжалкаш эдики, асти сўраманг?! Уришу жанжал чоғида бувисининг кўзлари бир-биридан узоклашар у гўё икки то-

монга ҳамла қилаётгандай туюлар, бу билан рақибнинг юрагига кўрқув, ҳадик ташларди. Бувининг ўткир тигли тили отлиқни ҳам пиёда қиларди. Катта-кичикнинг ундан кўркишининг чегараси йўқ эди, қани неварасига биров қийшиқ қараб кўрсин-чи? Бувининг даъвоси ҳаминша битта эди: сизларнинг уйларинг ажижу мажужлар, бола-чақалар билан тўла; зог огзидан тушган менинг битта болаю, битта неварам бор, биттагина! Аммо сизлар шуни ҳам кўролмай-сизлар, мана шу катта қишлоққа сиғдирмайсизлар. «То тирик эканман, худонинг бандасидан кўрқма! – бошини силаб ёлғиз қолган кезлари унга таъкидларди буви. Сен мен учун яккаю ягона, қандай истасанг, шундай юравер, аммо раҳмсиз одамлардан эҳтиёт бўл.

Ҳа, инсон жаҳли чиқса, даррандадан ҳам ўтказди!» руҳланарди ва кўнгли истаган ҳар ишга қўл урарди: болаларни қийнар, катталарни ҳақорат қиларди; деразалар, уйлар томига тошлар отар, боғу полизларни талар, пайҳон этарди.

–Неваранг жиловини торт, ахир, юриш-туришига бир қара.

–Менинг неварам-а? Ўзларингнинг болаларингни чўчкаликларни кўзларингга кўринмайди-а?

–Ахир, ўғрилиқ қияпти!

–Ким? Менинг неварам-а? Шу гўдакка тухмат қилгани худодан уялмайсанми?

–О, кампир, ахир, ўз кўзим билан кўрдим!

–Ўзингнинг болангнинг ўғирликларини менинг неварам елкасига юкляяпсанми? Нарсаларингни эҳтиёт қилгину, менинг неварамни ўғри тутма. Шуни билиб қўйки, мен ўзимнинг қийшиқ кўзим билан ҳатто, лўлининг гапига ишонаману, аммо сенинг гапларингга ишонмайман.

Даъвогар лом-мим деёлмасди, ҳайратдан огзи қулогининг тагигача йиртилардию, аламу азобдан ичи куйиб, ўзини ўзи маломат қилганича орқасига қайтарди. Лекин бу марта буви шундай жасорат кўрсатдики, бунга унинг ўзи ҳам қойил қолди. Воқеа бундай бўлганди: ...Чошгоҳда болақай ҳовлидан чиқди-да, кўзи ҳеч нарсани писанд қилмай чопқилаб ўйнаб юрган эчки боласига тушди. Жониворнинг бу иши унга ёқмади ва юрагида ҳар хил найранг билан уни тутиб миниш иштиёқи пайдо бўлди. Эчки томон шошилди. Жонивор унинг таҳдидини сезди, шекилли, чап бериб, эндигина ўсиб чиқаётган шохчасини унга тўғрилади-да, зўрлигини кўрсатди: олдимга яқинлашма, шохлайман.

–Охо, кўрқитворди-ку! – кинояли нидо қилди у ва эчки боласи-

нинг маъсумона кўзларига йўлбарсларча адоват билан тикилиб наъра тортди.

– Ҳозир сенга зўрликни кўрсатиб қўяман!

Ва у эчкичанинг оёқларидан тутиб олиш учун ўзини бирданига қорни билан ерга ташлади. Аммо қўли калталиқ қилди. Зийрак жонивор худди уни пойлаб тургандек, чакқонлик билан устидан сакраб ўтиб, шаталоқ отганича ўз ишидан хурсанд бўлгандек қувониб бир овоз чиқарди-да, яна хужумга тайёрланди. Бола илк энгилишдан изза бўлиб, қахру ғазаби қайнаб, ҳатто кийимларининг тупроқларини ҳам қоқмай шошганича бир тошни олди ва жаҳл билан дарҳол эчки биқинига қараб отди.

«Маъ-а, – нола қилди эчкича, – қўлинг синсин-е! Қилиғи совуқ, номард, ҳазилни билмасанг, нега ўйнашасан?» Хаёлида жониворча шундай деди ва у билан бошқа ўйнашни раво кўрмади, шекилли, қочишни маъкул топди. Ахир, ҳовлида фақат болаларгина эмас, ҳатто катталар ҳам жониворнинг бу хил шўхлиғи ўйинларидан хурсанд бўлишарди, озору азоб қаерда дейсиз? Олма, нон бурдаси ёки бир дона қанд беришарди, пешонаси ва елкасини силаб-сийпалашарди. Бу болани ҳам улар каби инсон деб ўйладию, алданди, шафқатсиз экан.

Болакай эчкига жаҳл қилиб уни қувлади.

«Маъ-а-а! – мадад сўраб чинқирди жонивор. – Бу бало қаердан келди ўзи? Мени чангалидан қутқаринглар!» Эчки боласининг додига етадиган кимса йўқ эди. Қоча-қоча жонивор чарчади, холдан кетди ва охир-окибат тор ва нокулай жойда болакай чанг солиб, унинг елкасидан, жунидан, кейин кулоқларидан маҳкам ушлади-да, мушукдек сакраб устига миниб олди. Эчкича ҳали кичкина ва сут эмги бўлгани, суяклари қотмаган, кучсизлиги боис унинг оғирлигини кўтара олмади. Бели букилди. Нафаси қисилиб, қўрққанидан аччиқ нола қилди:

– Аҳа, қўлимга тушдинг-ку! – қаҳқаҳ уриб кичқирди бола. – Тур, ҳийлаю найранг жонингни қутқармайди, то ўлгунингча минаман. Тур! – хитоб қилди у ва панжа солиб, эчкичанинг биқинидаги жуналаридан қаттиқ тортганича завқ-шавққа тўлиб, оёқлари билан қорнига ниқтай бошлади. Юрак-юрагидан фиғон кўтарди эчкича. Аммо боланинг севинчларга тўлиб кўтарган дағдағаси унинг ноласини босиб кетди.

Шу дамда дағал, темир каби бармоқлар боланинг кулоқларини омбирдек қисди. Аччиқ оғриқдан қўллари бўшаши ва эчкича қути-

либ хасу хашақларга беланганича қорни билан судралиб ракибининг оёқлари орасидан узоклашди. Бола касал, нимжон мушук каби вингиллаб овоз чиқариб, кўзларини юмганича гавдасини кўтарди; Семиз ва сержун кўллар билагига чанг солиб ўзидан шундай калава ясадики, оёқлари ердан узилиб худди халта каби ҳавода осилиб қолди. Азобларга тўла бу ҳолатда ёш пардалари орасидан ҳали ҳам белини кўтаролмай нолаю фигон кўтариб бораётган эчкичани аранг кўрди. Бармоқлар унинг кулоқларини бўшатиши билан ерга йиқилди ва бурни қирраси тошга урилиб, кўзларидан олов чиқиб кетди. Сўнгра, ўзига келгач, эмаклаб турди-ю, қайрилиб нафрат билан кулогини бураган кишига тикилди: ким экан унга қўркмай азобу жазо берган одам? Эҳа, Пирак кар-ку! Титроқ лаблари табассумга мойил, аммо кўзлари газаб оловидан чакнаган кару гунг, паҳлавонжусса мўйсафид унинг бошида турганича гоҳ бели лат еган эчки боласи томонга кўз югуртардию, гоҳ маломат-ла унга тикилиб турарди. Қандайдир иссиқ бир нарса боланинг бурни узра югурди ва у шошилганича унга қўл юборди: Оҳо, қафти қонга тўлибди-ку! Бурни жароҳат топибди!

–Бу-у-уви! – қўркканидан чириллади болача ва уйи томон чопди. – Вой ўлдим-е! Бу-уви!

Буви ёзиқ рўмоли уйни супурганича уйдан ховлиқиб чикди ва унинг қонга беланган кўйлаги ва бурнини кўриб кўзлари газабга тўлди:

–Ким урди?!

–Кар Пирак!..

–Ай илоҳи бу қари эшакнинг ошини ей-да! Қани, у дўзахи имонсиз? Олдимга туш! Буви уни қўлидан етаклаганича шоша-пиша юқорига югурди. Арик лабида сув боғлаётган Пиракни кўрди. Кар мўйсафид бувининг доду войидан беҳабар сув бўйида бамайлихотир ўтирганича лою тошларни сув олдидан олиб ташлар ва уларга эътибор бермадигина эмас, ҳатто келганларини ҳам пайқамай қолди.

–Эй қари эшак, даюс, нега менинг букачамни уриб қонга беладинг? – узокдан шовқин-сурон кўтарди буви, аммо мўйсафид бош кўтармади. Буви буни ўзига нисбатан писандсизлик деб билди-ю, енгини шимариб, жангара қиёфасига кириб, мўйсафиднинг елкасига панжа солди. Пирак бобо унинг зарбаларига эътибор бермагандай бемалол коматини ростлади ва уларга юзланди: унинг чехрасида қахру газабдан асар ҳам қолмади ва ҳатто болача унинг лабла-

рига табассум югурганини, аммо хунук, пахмок соқоллари титраганини ҳам кўрди.

Пирак бир дам музтарлик билан унга ва бувисига каради, сўнгра бирданига оловланиб газабли овоз чиқариб ҳали ҳам букилган белини кўтаролмаётган эчкичага ишора қилди: яъни кўрдингми, не аҳволга солди неваранг эчкичани! Бувн ҳам паст келмади. У ўзича дод-вой кўтариб, мўйсафиднинг тумшуги тагига чанг солиб, унинг соқолини юлиб қўлига бермокчи бўларди. Аммо кар мўйсафид нимжон кампирни тинчгина олдидан узоклаштириб имо-ишора билан бегуноҳ ҳайвонга азоб бергани учун худо жазо беришини ё мелиса милтиқ билан олдига солиб, занжир билан боғлаб, камокка олиб кетишини имо-ишора билан тушунтирди. Эҳа, буви худди ақлдан озгандай мўйсафидни тошбўрон қила бошлади. Пирак унинг бу ишига кулди, имо билан яна тушунтирмокчи бўлди, аммо уринишлари фойда бермаслигини сезиб, қўл силтаганича эндигина энгашиб сув олдини тозаламокчи бўлган ҳам эдики, буви югуриб келиб униг оёқлари орасига икки қўлини югуртди ва дастмоеясини маҳкам сиқимлаб орқага тортди. Қари Пирак титраб кетди ва эгилган комати янада букилдию, яраланган айик мисол дард ила нола қилди. Ва у кампирни қўлларининг орқаси билан уриб, уни йиқитиб исканжадан қутилмокчи бўлди. Аммо бу ҳаракатдан унинг жони кўпроқ қийналди, шекилли, орқаси билан тисарила бошлади. Лекин зийрак, кўзлари икки томонга ҳамла қилувчи кампир ҳам мўйсафиднинг жон жойидан маҳкам сиқимлаганича ҳарифининг қадам ташлашига қараб, орқага тисарилар ва панжалари билан янада маҳкамроқ бурар, ваҳшийларча бақирарди:

–... тагидан узиб қўлингга бермасам, кар, одам эмасман! Ахта қиламан, ҳа, ахта! Сен ҳали ким билан ўйнашаяпсан?! Бу ғаройиб тортишув давом этарди. Қари Пирак паҳлавон қомат, девдай, бир мушт билан буқани уриб йикитадиган киши – ҳийла ишлатиб икки-уч марта ўзини орқаси билан кампирнинг устига ташлаб оғирлиги билан уни йикитмокчи бўлди. Аммо ҳарифининг ҳийласини сезган маккор кампир унга имкон бермади ва мўйсафидни жонни олувчи азобдан атрофида жувоздай айланишга мажбур қилди. Юрадиган оёғи ва кўрар кўзи бўлган ҳар бир киши доду фарёдни эшитиб, чопганича бу томошадан бенасиб қолмаслик учун у ерга келарди. Чолу кампирнинг доду войи, бақир-чақирн катта-кичикни тўплар ва бу ер борган сари маҳшар бозорига айланарди.

–Тезроқ ажратинглар! Ахир, бу имонсиз кампир мўйсафидни

майиб қилади-ку? – дахшат-ла бақирди кимдир.

–О, бу кўр барзанги икки қўллаб, ... тагидан маҳкам тутиб олибди... жон жойидан... Қара бураяпти? – дерди мўйсафид билан кампирнинг атрофида югуриб юрган, аммо уларни ажратиш ёки мўйсафидга ёрдам бериш йўлини тополмаётган бир йигит.

–Тавба, хотин эмас, бўри! Бўрининг ўзгимаси. Уялмаганини кара, мўйсафидни нозик жойини қандай қилиб икки қўллаб ушлаб олибди. Бўри айикни ана шу хилда овлайди. Худо сакласин...

Нихоят, Кар Пирак бу талошу тортишувлардан ожиз қолиб ариқ лабига аввал тиззаси, кейин қорни билан йиқилди, унинг қадимий усулда тикилган этаги, узун кўйлаги ва кенг, оқ сурп иштони тупроғу лойга қоришди. Бир неча киши шошганича кампирга ташланиб, уни босиб қўлларини ўлгудай бураб бўшатишмоқчи бўлишди. Шу зайлда бир азоб билан мўйсафиднинг нозик жойи бувининг қўлидан халос бўлди. Пирак юзу бошлари терга ботиб мурда каби бир дам ётдию, кейин ўзига келиб юз азоб билан ўрнидан турди ва бувининг нафрату ғазабига эътибор бермай қоматини букканича, икки панжаси билан оёқлари орасини тутиб, худди оғир аравани зўрға тортаётган бука каби боши ҳам гандираклаб, пишиллаб нафас олганича даббаланиб, уйи томон йўл олди. Ва бир ой ҳовлидан чиқмай, тўшакдан турмай ўзини даволади.

Одамлар бу уришдан қари Пирак шунчалар ҳам шикаст еди, қайтиб ўзига келмади, ранги-ўйи заъфарон, таъби хира бўлиб ана шу дарду алам билан дунёдан ўтди, дейишарди. Шунақа эди унинг жангари бувиси! Эҳа, бу ғалабадан кейин бувисининг ошиғи олчи турди ва энди ҳеч ким унинг мушугини пишт демайдиган бўлди. Ҳар ҳолда бувисининг даврида роҳатда эди. У оламдан ўтгач, сарсону саргардон бўлди, тақдир ўйинчоғига айланди. Аммо ҳозир... Маҳбусларни ташувчи машина шитоб билан бормокда ва унинг йиллар давомида маҳбусхонанинг бадбўй ҳидига ўрганган димоғига ҳар дақиқада ўзгариб турувчи хушбўй, тароватли хид урилар ва бурнини қичиштирарди. У кафти билан бурнининг учини ишқалади, аммо бу ҳам фойда бермади ва бирин-кетин қаттиқ акса урди. Ит бир сакраб эпчиллик билан турди, қулоқлари диккайди, унга ғазаб билан тикилди, ҳатто тишларини гижирлатди. Қайнади. Филнинг ғазаби: чанг солиб итининг калласини уз ва аскар оёқлари остига улоқтир. Аммо ўртада пўлат панжара бору, аскар қўлида ўлдирувчи қурол; ноиложликдан тўлғанди ва кину адоват билан итнинг кўзи қаърга нигоҳ ташлади ва жонивор ҳам ниманидир тушунди

шекилли, ярашувни истамагандек унга совук ва раҳмсиз бокди. Ва омонсиз кураш бошланди у билан ит ўртасида, кўзлар жанги. Улар кнприк қокмай сеҳр ва нигоҳ кучи-ла бир-бирини мағлубу маҳв этмоқчи эдилар. Фил итга нафрат билан тикилару ит эса Филга. Итнинг бўйнидаги жунлар динкайиб ҳамлага тайёр эди. Филнинг лаблари қимирлаганда ит унинг худди ноўрин гаплар айтаётганини билгандай тишларини гижирлатиб рақибига жавоб қайтарарди. Йўқ, Фил итнинг таҳқирловчи нигоҳига бардош беролмади ва ичида ҳақорат қилди: «Сен ҳам ҳукмрону хўжайин бўлдингми, лаънати, зоти паст... акса ургани ҳам қўймайсанми ё ижозат сўрашим керакмиди?»

Машиналар қатори қўл ёнидан ўтиб, Ҳисор водийсига олиб борадиган катта йўлга чиқди. Маҳбуслар уларни шаҳар четида атрофи худди камоқхона каби бетон деворлар, тиканли симлар билан ўралган қурилиш кутиб турганини ҳис этишди. Ҳа, у ерда ишлашадди, ҳар хил иш: замбил кўтариш, гишт териш, тахта ташиш, цемент қориш...

Филнинг ноҳуш ва ғамгин нигоҳи ярим яланғоч, беғамлик билан кўркмасдан чопқилаб, ҳазилу шўхликлар билан чумолилар каби қимир-қимир қилаётган болалар гуруҳини бир лаҳза тафовутсиз кузатди-ю, қарши олди. Сўнгра ўзини шашт билан қўл сувига ташлашу, оёқ-қўлларини бараварига ҳаракатга келтириш ва завк-шавқ билан бир-бирига сув сочиш, аксарияти ёнида қизлар бўлган йигитларнинг ҳафсала билан қайиқда сузишлари унинг ҳолатини ўзгартириб юборди. Ва нигоҳи жонланди, унда янги бир шуъла ва нурланиш пайдо бўлди, мулойим-мулойим. Аммо аста-секин ёшу қари қўлнинг осмонранг суви, ям-яшил дарахтлар орасида кўздан ғойиб бўлди. У ўрнидан бир кўтарилди, бўйинини чўзди бу азиз ва таниш манзарани дурустрок, тўйиб кўриш учун. Ит ҳам ташвишга тушди ва туришга майл қилди. Филнинг гавдаси титради ва юзи, ҳатто кўзлари бужмайди, қувончли ёруғлик итнинг чуқур, хира, совук икки кўзи ичига ботиб кетди, кейин лабларидан аччиқ ва қайғули заҳарханда жой олди; қуёш ҳароратидан қизиган панжараларни ушладию, бармоқларининг жонни олувчи оғригидан ўзига келди. Бир алами юз бўлди; нақадар наҳс кун, нақадар шум соат, ахир бу ҳолат унинг назарида худди бир бахил уни доғ-доғ қилиб қуйдириш учун бу ажиб манзарани бир кўрсатдию, разиллик билан яна тортиб олди, ақаллан кўзининг тўйиб ҳаловат олишига қўймади. Эҳа, ана шу болалару ёшлар каби давру даврон сурган кезлар унинг

учун на озодлик ширин, лаззатли эдию ва на бу гӯша манзараси кӯзига кӯринарди.

Қани энди ўша кунлар, ўша болалик яна бир боргина кайтиб келсайди. Унда, эҳтимол, ҳаётни бошқача оқимга бурган бўлармиди. Умрнинг кўпи аччиғу нохушлик билан ўтди, ҳа, барбод бўлди, барбод. Вой дариғо, юз афсус! Ўзининг ва бошқаларнинг ифлос кирдикорлари мағзавасига шўнғидию, бадном бўлди ва маҳбусликнинг биринчи йиллари ҳар қадамда ғам-алам чекди, хорлик-зорлик кўрди, пишди-пухта бўлди. Юраги тошга айланди. Ахир, ўзи юмшок юраги бормиди? Умуман, юракнинг каттиқ ё юмшоқлиги ҳақида бир зум ўйлаб кўрганмиди? Фил кўзлари яшил либос кийган дарах-тзордаю, кулоги чўмилаётган болаларнинг қувноқ қийқириклари билан тўла, қалби ғам-ғусса чанғалида болалик йиллари кўл соҳили жавлонгоҳи бўлганини эслади.

Чошгоҳдан то хуфтон намозигача гоҳ очу гоҳ тўк илик сувга шўнғирди, иссиқ қумзорга ўзини ташлаб юмалагани-юмалаган эди. Ҳа, соҳилнинг куйдирувчи қумлоғи қишин-ёзин унинг кўрпаси эди. Ўша ерда ухлардию, ўртоқлари билан ую шаҳарлар қуларди. Бу машғулоти жуда яхши кўрарди. Ва ҳамиша у қурган уй, эшиғу дераза, шаҳар бошқаларнинг «иморат»ларидан чиройли ва шуқуҳли бўлишини истарди.

– Сен балосан, Сафар, – дейишарди ҳасадли болалар ва рашк билан у чизган иморатлар режаси, тиклаган устунчалар ва у атрофини беркитиш учун кўтарган «девор»га тикилишарди. – бизга ҳам ую шаҳар қуришни ўргат.

– Кўринглару қуринглар, – дерди у ифтихор билан. – Ана ҳар хил тошлар, ана ёғочу қум, ана тупрок, сув...

Ва тўсатдан у қурган янги шаҳару бинолар поймол бўлардию, болалар шаталоқ отганларича ўзларини сувга ташларди. У ёлғиз ва музтар қоларди, чангу тупрок қуршовида, сўнгра кўнгли ер билан яксон бўлган меҳнатдан доғ бўлиб бузувчини жазолаш, бахилнинг қулогини бураш кетидан тушарди. Ҳозир қаерда экан улар – болалик йилларидаги дўсту ошнолари? Мардон уйли-жойли, хотину бола-чақали. Юраги гумириб кетди. Лекин яна уй қуриш насиб этармикан. Шаҳарнинг дуду ғуборларга тўла пардаси кўл узра кўкиш этагини ёяётганда ва соҳилда кундузги шовкин-суронлардан қандайдир бир роҳатбахш баъзан қайғули хомушлик ҳукм сурганда, у хаста, толиққан ҳолда истар-истамай яна маҳаллада жойлашган уйи томон равон бўларди, – ахир, ўша ҳасадчи ва жангари

бувисидан кейин на савдойи онасию ва на айшу ишрат этагини тутган отасининг у билан иши бўлмаслигини биларди у. Агар бошқа болалар унга ўхшаб эртадан-кечгача уйни тарк этишса, кўнгилларни истаган жойда санкиб, дайдиб юришса, тўғри келган ишга кўл уришса борми уйнинг каттаю, кичиги оёкка турарди ва худди оёғи куйган товукдек тўрт томонга чопишарди. Она дахшатга тушарди, ота ташвишга. Йиглагудай бўлиб болаларини чакириб кўл бўйлаб жон ҳолатда чопишар, кўчаю, бозорда таниш-нотанишлардан сўраб суриштиришарди. Мелисаларни ҳам ишга солишарди. Ва уни топишганда койишу кулоғини бураш насиб киларди ё оёклари хивчинлар зарбидан қорайиб, кўкариб, уйга чопар, сўнгра бировдан сўрамасдан ҳовлидан ташқарига чиқмасди. У бундай болалар ҳолига кулар ва уларга нисбатан ўзини ер юзидаги энг бахтли бола деб ҳисобларди. Ахир у ўзига шох эди, шохлардек юрарди. Баъзан мелисалар уни соҳилдан ҳайдаб ҳам юборарди: «Тезроқ уйингга бор, сағира! Эганг борми ё йўқ. Кун бўйи бузокчадек бу ерда юрганинг-юрган. Бирон киши сўроқлаб ҳам келмайди? Қорнингни қаерда тўйдирасан? А нука, марш уйга!»

Ва тенгдошлари унга ҳасад қилишарди.

–Сенга мазза, Сафар! Роҳатдасан, – дейишарди. –Ҳеч ким сени уришмайди...

–Эхтимол, болалар, ҳатто мелисалар ҳам унинг уйдан қочиб юришини, маҳалла безориси эканлигини, оёғини уйга босмаслигини, уйда унга таъзйик беришларидан, қишлоқ кўчаларида у ўзини ҳакиру, нотавон ҳис этишидан, кўшниларикининг нигоҳу сўроқларидан безор бўлганлигини билишмас. –Эй бола, – онанг қандай? – сўрашарди кампирлар.

У жавоб ўрнига уларга хўмрайиб қараб қўярди.

–Онам билан ишларинг нима? Ҳар куни кўрасизлару яна аҳволни сўрайсизлар, деб бошларига дод-вой солмоқчи бўлади.

–Ҳали ҳам ўзи билан ўзи жанжаллашиб юрибдимиз? Афсус! Ва у яна уларга тигли нигоҳ билан тикиларди.

–Кўзларига қара, – қўрқиб пичирларди бир аёл.

–Ваҳший! Жигарлариники пора-пора қилиб тешиб ташлайди-я. Катта бўлса, отасидан ҳам ўтказади.

–Уфе, хайф бўлди шундай нозанин аёл. Агар тепада худо бўлса... наузанбиллоҳ, шаккоклик қилди. Бор. Номларига жоним фидо.

–Қул золими дўзахнинг энг тубида қуяди.

–Албатта! Илоҳи, кўллари синсин. Номусулмон мажусийнинг топшириги билан бегуноҳ аёлни уриб миясини айнитди, жинни килди. Жазосини кўради, ҳали шундай кўрадики...

–Жазонинг шоҳу думи йўк: ўтган йили уйи куйиб, хотинининг юраги ёрилди. Ўзи томдан йиқилиб бели синди.

–Дунё ишларига, ҳайрон қоласан: ёмонни қолдирадию, яхшини олиб кетади. Ахир хору хашакларни тезроқ супирмайсанми, жаҳон тозаю покиза бўлса, бошқаларининг кўзи очилса? Йўк, лангарларни бўшатишади, жавлон урсин, давр сурсин деб. Кейинчалик итдек қийналиб ўлиш умидида. Нурсиз, каптар кўзли бир кишики, ёввойи чўчка юзини кўрсаму уни кўрмасам дейсан.

Э тупроқ чакирсине, инсон номини ҳаром қилди-ку. Онаси маккора, гўрсўхта, ғийбати бўлмасину дунёнинг тўрт китоби билан ҳам мусулмон бўлмагани. Икки аёлни бадбахт қилди. Ана ундан кейин мана бу бола сарсону саргардон, қаровчисиз қолди.

–Аслида Ғаюршоҳнинг ўзи ҳаромзодаю, имонсиз экан. Биринчи хотини унинг жабру жафосига тоқат қилолмай ҳамманинг кўзи олдида уч боласини етаклаганича этагини қоқиб, бир чўпни ҳам олмай уйдан чиқиб кетди. Агар эркаклик гурури бўлганида ўзи бошпана топардию, болаларини ғариб, бошқалар кўлига қаровчи, оёқ ости қилмасди. Йўк, улардан осонгина кутилди, кўнгил муродига етди; канот ёзди. Яна мана бу шўринг курғур хотинни ҳийлаю, найранг билан ким қаердан олиб келдию заҳар косада сув берди, охиروқибат савдойи қилди. Ана уйи вайрон, боласи етимдек кўчада сарсон, ўзи эса мўйловини ёглаб жалаблар қокили соясида масту махмур. Бировни одам ўрнида кўрмайди. Э сендай савлатдорнинг бошига тупроқ тўкилсин.

Ақаллан болангга яхшироқ кийим олиб бер...

–Ҳаммаси – мастлик аломати. Ахир эркакнинг иштони иккита бўлса, бошқа хотин фикрида бўлади, – деб бекор айтишмаганда.

–Эҳа, шунақанги эркаклар борки, бунақа зolim уларнинг калишига патак ҳам бўлмайди: давлату савлат, яна вазифа ҳам бор, лекин одамлардек яшашиди, бадномликдан қочишади; йиқилганларга кўл чўзишади.

–Бола бу гапларни кўп эшитар, аммо қулогини қарликка солиб ўзини четга тортар ёки қочарди. Баланд бўйли, оҳу кўз, гўзал, яхши кийинган онаси икки челақ кўлида гўё ўз сояси билан одамлар айтгандек, парилар билан жанжаллашиб, дарвозадан чиқиб ариқ томон юрганида у астагина гойиб бўларди. Аслида онаси ҳеч кимга

этибор ҳам бермас, иши ҳам бўлмасди. У имою, ишора қилиб гоҳ ханда, гоҳо масхарали бир тарзда худди икки йўлдош ўзаро жангу жанжал қилаётгандай шовқин-сурон кўтарарди:

–Қўркмайсанми? Йўқ?! Яқинроқ кел, канчик, яқинроқ! Ифлос бева, кўлимга тушсанг, калтакка тўйдираман, иккига бўлиб ташлайман. Нима? Эҳа, томирингни куйдириб, кулини сувга оқизаман. Ана, ана! Кўрдингни? Оҳо, оҳо. Шундай тепкилайманки, етмиш етти пуштинг эслаб юрсин. Тўполон кўтараман дейсанми? Хаёлингда ўша халта қориндан кўркади деб ўйлайсанми? Тушингни сувга айт. У сен учун азиз. Э, олиб кет, олиб кета қол. Икковингнинг ҳам рангу раҳмонингга тўйганман. Икковингнинг илдизингга...

Фил онасининг илгари савдойи эмас, балки олифта, хушқаду комат, диди баланд бир аёл эканлигини ва ҳеч вақт доғли, гижимланган кўйлак билан ҳовлига чиқмаслигини гира-шира эслайди. Бошидаги дока ҳаминша пахтадай оппоқ, оҳорли эди, ҳатто оёқ кийинига ҳам гард юктирмасди. Жилоли ва мулойим кокиллари ҳолу юзларига ҳусн бағишларди. У қадду коматига ўтирувчи чунон ҳам ишнам кийимлар киярдикки, маҳалла хотинлари очик ойдин ҳасад қилишарди. Ахир, у ўзини озода тутар ва бошқа аёлларга қараганда ҳар доим бир бўйин юқори бўлишни яхши кўрар, кўшнилари билан борди-келди қиларди, бирга ўтириб-турарди. Онанинг кўшнилари билан суҳбат қурган чоғидаги очик чехралари, хандаларга тўла лаблари унинг ёдида сақланиб қолганди. Аммо ота билан онанинг оши асло пишмасди ва бирга қолганларида ўртада айт-айт, уриш-жанжал бошланарди. Бу пайтларда бувиси ҳасдай бирданига ловиллардию, отани надомату онасини таҳқир қилишни бошларди.

–О бадбахт бола-е, оғзи ёпилмайдиган бу аждаҳони қаердан топиб келдинг? Хаёлингда шаҳарлик аёлларнинг зормандаси тиллодан деб ўйладингми? Роса аҳмоқ қилди-е, бўйнингга шундай миниб олди-я, эшак қилди, эшак. Ҳали хонасаллот ҳам қилади. Жакиллашидан уйдан қочадиган бўлдингку. О, зўр хотине. Болам ҳайф бўлди, юз ҳайф бўлди, болам! Ўз тошингга яраша бирор хотин топганингга кейин дунёдан армонсиз кетардим.

–Э она, хотин олишу от харид қилиш жинниликдир дейишади. – Биз ҳам бир аблаҳлик қилдик-да, – масхарали оҳангда дерди ота.

Бундай пайтларда она даҳшатли нигоҳ ташлаб ёқасини ушларди ва ғам алам билан нолиш қиларди:

–Эй имонсиз, худодан уялмайсанми, қўркмайсанми? Бизнинг ҳамма кирдикорларимизни ҳақ таоло кўриб туради, ҳисобга олади.

Бизнинг чакиллаганимизни кўни-кўшнилари эшитишади. Нахот оппоқ сочларинг билан ёлгон гапирсанг.

— Ана кулоқларинг билан эшитдингми? Онанг ёлгончи, имонсиз экан! — фигон кўтаради буви. Бир марта яхшилаб эмлаб қўй, кўнглим совисин...

Шу бас эди отанинг онага йиртқичдек ташланиши учун: уни раҳмисизларча дўлбослар, телар ёки сочларидан бураб ҳовлида у ёқдан -бу ёққа судради. Ва она бошланг, сочлари парипон, кийимлари парча-парча бўлиб, ўлгудай ҳолдан кетганда отанинг юраги унинг азобу қийногидан совур, сочларини қўйиб юборарди, сўнгра яна пишиллаганича ҳамлага тайёр бўлиб, унинг бошида серрайиб турарди. Она ўзига келгач, аввал енг билан яланг бошини ёпарди — ахир, шарият юзасидан эркак олдида хотиннинг ялангбош туриши гуноҳ-да! — сўнгра кийимларининг йиртилган жойини бармоқлари учи билан ушлаб йиғлаганича йиқилиб-сурилиб ё кўкрагини чангаллаганича уй томон судралиб келарди, ё бирор қўшниси журъат қилиб келиб шошганича рўмолини унинг бошига ташлардию, тупроқ устидан кўтариб оларди ва бу хизмати ва раҳму шафқати учун унинг бувисию, отасидан сермурчу қалампирли гап ҳам эшитиб оларди. Шу баҳона билан ота бир ёки икки ҳафта уй йўлини эсдан чиқарди.

У отасини эс-эс билади: паҳлавонжусса, хунук шоп мўйлови бор эди, халка-халқа кўзлари худди қонга белангандек эди: нигоҳи ғазабли ва ғурурли. Ва одамлар бу бангу кўкнорининг асари дейишарди. Баҳор бошланиши билан бозор чеккасидаги дўконлардан биттасини ижарага оларди ва кеч кузгача хўжаликнинг сабзавотини сув - лой қиларди. Гоҳ-гоҳ сархуш, маст келиб «томоша» берардию, кўринмай кетарди. Авваллари ота-онанинг мурасасизлиги кўзга у қадар ташланмасди; у шовкин-сурон билан гўшт ёки мевачева тўла тўрхалтани кўтариб ҳовлига гандираклаб-гандираклаб кириб келганида онаси дарҳол ўрнидан туриб, қўл ювгичга иссиқ сув тутардию, олдига тоза дастрўмол қўярди, кейин офтоба ёки козон остига ўт ёкиб, дастурхон ёзарди.

— Меҳрибонлигингдан ўргилдим-е, ана шундай мавридлардан бирида заҳархандалик билан деди дадаси. — Ё келганимдан хурсанд бўлдингми?

— Асло айта кўрма жуда, — жавоб қилди она. — Ўтиргани жой тополмайман... ва дарров гап жиливини бошқа томонга бурди. Кеча Қажом бобо хурсандчилик қилганди.

–Қанақа хурсандчилик?

Она жавоб бермади, эҳтимол, тилига жилов солиб ўз хатосини тўғриламоқчи бўлгандир. Жимлик яхши. Ахир, ҳамма уришу ни-
фок сўздан, тилдан чиқади. Аммо юракда жўш урган ва сийнага
тазийк соладиган, тилни кичитадиган, сон-саноксиз гинаю, куду-
ратни тутиб туриб бўладими?

–Қанақа хурсандчилиги бор эди бу Қаюм амакини? – нон еяётиб
яна сўради ота.

–Ош берди.

–Нахот? Тавба, – ота лабига писханд югурди. – Ўзи нонини зўрга
топиб ейдику. Мени хабар қилдим?

–Йўк...

–Нега? Шайтонлик қиласан-а, лаънати...

–Одамларга умрингда бир пиёла чой берганмисан?

–Вақт йўк. Сен тириксан-ку.

–Ҳиммат десанг, ишонардим. Одамларнинг ору номуси бор, эр-
каксиз аёл уйига кадам қўйишмайди.

Бир лаҳза ота музтар бўлиб қолди, сўнгра кўзларида оташ пайдо
бўлди, бўйну лунжларига кизиллик югурди, илиқ чойни ҳалқумига
тўкди ва зарб билан пиёлани дастурхон устига улоқтирди, болиш-
ларни бағрига босди ва қазабланиб хириллаган овоз билан деди:

–О, зоти паст-е! Ҳали ҳам менинг калтакаларимга тўймабсанда?

–Ахир, болангнинг қўлини қачон ҳалоллайсан? Энди мулоим-
лик билан сўради она. –Ёши ўндан ўтди; одамлар олдида уятдан
бош кўтара олмаймиз. Эртага қиёмат куни нима жавоб берасан?

Отанинг қазаби хандага ўралди. У чўнтагидан жигарранг ва
кумуш югуртирилган носкадини олиб осмонга иргитиб ўйнади ва
масхарали оҳангда деди:

–Э аблах хотиней! Ҳозир ўғилнинг хатна тўйи ғамини ейиш вақ-
тим? Ҳаммо ошноларим қип-қизил коммунист, вазифа эгалари. Бу
ишни қилсам мендан юз ўгиришади. Кейин мана шу еб турган бир
бурда нонимиздан ҳам қоламиз. Биласанми, дунё эркакларининг
ярми кесилмаган экан. Бу ҳам ўшалар каторида юраверади. Лекин
Қаюмча нега ош берганини айтмадингку.

–Йўқолган буқаси бир неча ойдан кейин уйига кириб келибди.

Отанинг дами ичига тушди; носкадини кафтларига урди, қўли
ва пўпаклари титради, кейин худди боқилган новвосдай пишиллаб
онасига хўмрайди ва ўрнидан сакраб турди: болишлар тўрт томон-
га учди; дастурхон, чойнак-пиёла, товоқу сгуликлар ўзаро «жангу

жанжал» бошлади. Эҳ, уларнинг уйида шунақанги «тўй» бўлдики.

Онасининг панжалари билан бошини ушлаб даҳшатли зарбалардан ўзини химоя қилганича уй томонга қочганини кўрди. Ота яна кўринмай кетди; уй қолдию, кўкарган юзу кўзлари дока билан ўралган она ва жангари буви. Бувиси онасидан қасос оларди; она эса ундан алам. Бундай пайтларда кўл соҳили унинг бирдан-бир бошпанасига айланарди; она икки челақ кўлида ариқ лабига шошарди ва эҳтимол; ўз дарду ғамини кўзларида шашкатор ёш билан сувга айтарди ва ҳамқишлоқларидан бири йўлда қасддан ёки рашк ота-шини оловлантириш учун онани гапга оларди:

–Ғаюршоҳ кўринмайдими?

–Баҳор бўйини олиб кетган, – захархандалик билан жавоб берарди она.

–Қаерда? Сихат-саломатмикан?

–Билмайман. Ғунажинлар кетидан... она аччиқ куларди. – дарду ғам ундай одамлардан ор қилади...

–Айб ўзингда.

—...

–Аввалдан бўш кўйдинг. Шохидан дурустрок тутиш керак эди.

–Э бадфеъл одамни, ака, занжир билан боглаб кўйсанг ҳам бейфойда. Қон билан кирган жон билан чиқади. Худо одамнинг бахтини қора қилмоқчи бўлса, тақдир риштасини ана шунақанги мажусий оёғига боглаб қўяркан, – ох тортиб дерди она. Албатта, айб ўзимда. Кўргилигим шундан! Ҳамма қариндош-уруғлар юзига оёқ қўйиб, этагини тутиб келиб мана шу аҳволга дучор бўлсанг. Э бу дунёда ер юзи-ю, охират шармандаси бўлдим. Энди қариндош-уруғлар итларини сўраб суриштиришадю, аммо мени излашмайди.

Савдойи эмасди она, савдойи қилишди. Бунини ўз кўзи билан кўрди, аммо камоқхонада ўзини танигандан ва бу воқеанинг тағтубига ақли етгач, ана шундай хулосага келди.

Қиём пайтида куёш нуридан ҳовлию, кўча худди тандирдек қизиган чўлу сахро каби мавжланиб турганда отаси терлаб-пишиб сумкани қўлтиғига тиқиб, орқасидан Ғулом бодирингу олма тўла тўрхалтани кўтарганича ҳовлига киришди.

Гарчи уларнинг келиши онага ёқмасе-да, – ахир она Ғуломни кўргани кўзи йўқ эди! – шошганича ўрнидан турди ва супага – серсоя тут дарахти остига жой қилди. Унинг ана шундай хислати бор эди: «Меҳмон душманинг бўлса ҳам иззат қил» деган ҳикмат юзасидан амал қиларди. Ота бир муддат ҳовлининг бўю энига масту

махмурлик билан тикилди. Сўнгра сумкани чунон ҳам зарб билан улоқтирдик, унинг оғзи очилиб ҳар хил пуллар гилам устига сочилиб кетди. Ғулом бу манзарани кўргач, завқ-шавққа тўлиб қаҳқаҳа уриб деди:

–Бозорчи, пулларнинг ҳам бу иссиқдан дамлари қайтибди-е. Қара, соя жойга етиб келишлари билан ташқарига чопишди-е.

–Кампир қани? Валлоҳ усиз ҳовли жазирага ўхшайди-ку. У қичқирди: –Ҳой Ғаюршоҳнинг онаси! Чик, дийдорингни кўрайин, юрагим тарс ёрилиб кетяпти. Ахир, соғиниб кетдим-ку.

Отаси ўзини кўрпачалар устига ташлади ва худди ўликдай ухлади қолди. Буви димоғи куйиб уйдан чикди, нола қилиб гўлдираганича супа томон йўл олди. –Ўрнингдан кўзгалма, гуноҳкор бўламан! Ғулом унинг қаршисига чопди. – Токи мен тирик эканман сен ерга оёқ босмаслигинг керак, қўлларимда кўтариб келаман. Онамнинг худди ўзгинасисан. Онамга ўхшайсан, онамга. Икковларинг каби дунёда гўзал аёлни кўрмадим.

–Э йўқол-е! – кампир уни олдидан нарироққа итариб юборди ва қўзлари ҳужумга ўтган ҳолда жирканиб деди:

–Эшак, ҳали ҳам ўша тентакликми?

–Йўқ... Оз-озгина, – Ғулом кулди, – соғиниб кетдим-ей.

–То масту ханги жардан учадиган бўлмасаларинг, уй, она, хотини фарзанд сизлар-имонсизларнинг эсларингга келмайди. Бунисини қара, ўликнинг ўзгинаси. Қайси бир кун ҳаром ўлиб кетасанлар-ей.

–Қўй, бундай дема. Келпн олдида обрўйимизни тўкма, – маккорлик билан пичирлади Ғулом ва ранжигансимон қўшиб қўйди: мен сени кўрай деб келдим. Эҳа, агар сен бўлмасанг, бошимдан тилло сочишса ҳам бу ерга қадам босмайман.

–Келмасанг, осмоннинг бир чети узилиб ерга тушмайди, гўлдиради буви. – Келмасанг, тўй бераман... Сен ҳам иззатталаб бўлиб кетибсан. Мома атрофда сочилиб ётган пулларга ғалати-ғалати қараганича тутга суяниб ўтирди ва енглари билан ўзини елпиди.

–Мана бу пулларни олу қуюқрок дуо бер, –Ғулом киссасидан бир-неча сўм чиқариб бувининг олдига ташлади. – Хай, баракали қўлларинг бор-да. У сафар сидқидилдан дуо қилган эдинг, пуллар дарё-дарё бўлиб оқиб келди. Қара энди пул на сумкага сигадию ва на чўнтакка.

–Итризксизлар, итризқ, – пулларни кафтида тутганича чехраси

ёришиб, – деди буви. – Билмадим, қачонгача худойим бу бебаркаш
ризкни сизларга бераркан?

–Ўзинг дуони қуюқрок қилу бошқаси билан ишинг бўлмасин, пул
топиш йўли ўзи очилаверади, худди гор огзи каби.

–Хайр худо кўпрок берсин, – деди буви ва кўлини юзларига тор-
тди, кейин пулларни туфлаб, тўрт буклаб рўмолининг учига тугди.

Тўсатдан Ғуломнинг нигоҳи унга тушдию, лаб остида кулди.

–Кўзларинг бежо, нима истайсан? Пулми? Ма, у бир неча сўмни
болакай томон иргитди. Ол, олавер. Мана шуниси чўнтакка огир-
лик қияпти! Бор, амакинг даврида музқаймоғу лимонад ич.

У пулларни олмади. Ранжиди. Ғуломни пуллари билан кўшиб
роса ҳақорат қилди. Ахир, авваллари Ғуломнинг ўзи унинг чўнта-
гига пул соларди, хатто эмаклаганича уни елкаси ва орқасига ми-
нишга мажбур қилар, кейин супа ёки ҳовли саҳнида от ёки эшак
каби то чарчагунча чопар, пишкирар, ханграр, тупроғу чангни ос-
монга чиқарарди.

Она димоғи куйганича дастурхон ва чойнакда чой олиб келиб
супанинг четига қўйди-ю, орқасига қайтди.

–Итларинг бормиди, дейман? – гўллик билан сўради Ғулом.

–Ҳе, аблаҳе! – кўзларини юмганича гўлдиради ота ва бошқа то-
монга ағдарилди. –Ҳовлида шунақа хотин бўлса, итнинг нима ке-
раги бор?

Ғулом қаноатмандлик билан қаҳқаҳ урди. Она ўчоқ олдида
чўнқайиб ўтирдию, икки кўли билан бошини ушлади. Буви сочи-
либ ётган пулларни йиғиштириб сумкага солди, дастурхон очиб,
нолиш оҳангида пичирлади:

–Кўйинглар тинч ўтирайлик. Ухлаётган итни бедор қилмоқнинг
нима ҳожати бор? Сўнгра гап отиш бошланди; она битта аччиқ гап
айтса, ота ўнта тигдор сўзни қалаштирди ва аста-секин жанжал оло-
ви авж олди. Буви ҳар галдагидек бетараф турмади. Онанинг авра-
астарини ағдар-тўнтар қилиб, дод-вой солиб ўзини қоронги ва сал-
кин хужрага урди.

–Тирикмисан, Ғулом? – ниҳоят ота болишга ёнбошлади. –Итни
кўрдингми?

–Нима қилай, бозорчи?

–Аввал ғамни кетказувчи тутун чиқарайлик.

–Кошки, кўнглим ҳам шунга доғ бўлиб турганди, – деди ва атроф-
га ўғриларча назар ташлаб пойгакдан калишини олдию, патаги ости-
дан папиросга ўхшаб ўралган қоғозни чиқарди-да лабига кўндирди.

– Ёмон зўр-е? Оёқлар теридан шунчалар шира бойлаб кетибдики, ҳатто филни йикитади... у ўралган қогозни ёндирдию, икки-уч марта очкўзлик билан тортди, кейин бир-неча бор устма-уст йўталди ва шу ҳолда отасига узатди. Улар бирин-кетин наша тутатишар, қулишар, йўталишарди, акса уришарди ва оғизу бурунларидан оққан сўлакайлارни тўхтатолишмасди. Бу манзара унга ва онасига таниш ва нафратли эди. Аммо бундай ҳолларда аҳён-аҳён йўловчилару кўшнилари, айниқса болалар девор усти ёки дарвоза тирқишидан ҳовлига қараб бу бепул томошадан ҳаловат олишарди. Лекин ҳозир ота, кўзлари масту махмур. Ғуломнинг осмонларни ларзага солувчи қаҳ-қаҳасига эътибор бермай бир зум ўйга толди, сўнгра қиёфаси дағаллашди, кўрқинчли тусга кирди ва тўсатдан фарёд кўтарди:

– Менинг ҳолимга куляпсанми?!

– Йўқ, бозорчи. Бироз роҳат қилдик-да.

– Сен дам олиш учун келмагансан!

– Хўш, бозорчи, нима буюрадилар?

– Топшириқни бажариш пайидан бўл.

– Бош устига, – Ғуломнинг лабларигаги ханда йўқолди ва енгларини шимариб пичирлади:

– Лекин мана бу болани гумдон қил, афтини кўрмайин.

– Биз чўмилгани кетдик.

– Қайси гўрга борсаларинг, ихтиёрларинг, – қафтларини бири-бирига ишқаб девоналарча деди Ғулом ва пўписи ҳам қилди. – тез-роқ йўқолинглар!

Ота унинг қўлларидан тутиб дарвоза томон судради. Бирор соатлардан кейин қайтишганда Ғуломдан ному нишон ҳам қолмаганди. Аммо она ялангбош, сочлари тўзғиган, кийимлари йиртилган тупрокқа беланганича ҳовли ўртасида, жазирама офтоб остида ётар, лаблари чети ва бурнидан қон оқарди. Буви эса пулли сумка олдида ивириб юрарди.

– Қани кўрчи, бадбахт жони борми ё йўқ? Ўз қўлинг билан уйга ўт қўйдинг, барбод қилдинг, – худди қимдандир кўрққандай паст овоз билан деди буви. – Нима деб жавоб берасизлар, худо урганлар?

– Бева, дамингни чиқарма! Ўзинг шуни истардинг. Эм қил дердинг. Мана эмладик. Энди мурудинга етдингми ё йўқ?

– Эй, ҳўкиз, ахир, ўлдиргин демагандим-ку. Халойиқ олдида нима деб жавоб қиласан. Наҳот одам ўз хотинини қассоб қўлига топширса?

–Бунинг жавоби йўқ, яна бошқасини олиб келаман.

–Кўтар... салқин жойга олиб бор, ахир, хидланади, шармандаю, шармисор бўласан.

Ота онанинг жасади устига эгилди, сўнгра унинг қўлларидан кўтарди-ю, табассум-ла деди:

–Жонн итнинг жонидан ҳам каттик экан. О, шунчалар каттик эканки, ҳеч бало урмайди. Кўрасан, ҳали туриб ховли супуради. Ҳеч нарсани кўрмадинг, билмайсан, тушундингми?

Бувининг кўзлари қийшайиб-шишайди, лом-мим демади. Ота пул тўла сумкани кўтардию, ховлини тарк этди. Болакай бир зум она танаси олдида турди-да, кўзлари ёшга тўлганича бориб унинг ўчоқ олдида ётган рўмолини олиб келиб бошига ўради.

–Ичинг куйдими? – Супада ўтирган буви сўради ва нолиганича тушиб келиб амр қилди. – Ёрдамлаш, салқинга олиб борайлик.

Бир лаҳзада қайси гўрга йўқолдиларинг. Ё мажбуран олиб кетдими? Тавба, шундай катта қишлоқда савобжўй биронта инсон топилмади-е, уни қонхўр қўлидан қутқариб олгани. Тирик қолса ҳам энди фойдасиз.

Буви гур-гур қилганича қўлларидан у оёқларидан ушладию, бир азобда судрашиб долонга олиб бориб палос устига ётқизишди, бошига ёстиқ ҳам қўйишди. У худонинг раҳмини кутиб қачонагча бу ерда ётдию, қачон ўзига келди, эсида йўқ. Аммо эрталаб болакай кўзини очиб онани уйда кўрди. Оёқ учида аста-секин юриб олдига борди ва кўрпа устида шифтга тикилганича кўзлари юмук, қуруқшаган лаблари пўрсилдоқ босган, юзлари тароватсиз ва заҳил, нотекис нафас олаётган онасининг хириллаган овозда ким биландир жанжаллашаётганининг гувоҳи бўлди. Онанинг бу ҳолати унинг болалик назарида анча ғалати ва томошабоп кўринди ва бу ҳақда аввал бувисига, сўнгра тенгдошларига хабар етказди. Буви уни койиб, қулоқларини бураб ховлидан ҳайдади. Болаларда томоша қилиш иштиёқи бўлса-да, аммо бувисининг ҳайбатидан кўркиб дарвозага яқинлаша олмадилар. Кейин онаси ўзига келиб оёққа тургунча кўни-қўшни хотинлар бувисининг аччиқ гапларига ҳам эътибор беришмай дарвозадан бир-бир кириб келишардию онасига турли-туман емишлар, шарбат, атала олиб келишарди. Унинг аҳволидан юраклари гаш бўлиб, кўп ўтиришмасдан кўз ёш қилишиб ёки дийдалари нам бўлганларича қайтиб кетишарди. Сўнгра ўз-ўзига нималардир деб гапиришу кимлар билан жанжал кўтариб хархаша қилиш онасининг ҳар кунги одатига айланиб қолди; кейин у девонаю, париси

бор деган ном чикарди; буви ўлимидан сўнг ую онадан қочиб қишлоқни тарк этди болакай. Шаҳарда ўғри болалар гуруҳига раҳбарликни кўлга олди. Шундан кейин онаси қай аҳволда оламдан ўтдию, ота турмушнинг қанчалар аччиғу ширин дамларини бошдан кечирди, билмайди, то шу қунгача...

–Уф-фе! – узун нафас олди Фил. Ит нолигансимон овоз чикарди ва уни аччиқ хаёллар оламидан ташқарига тортди. У мияси гиж, оғир бош кўтарди ва ғамгин нигоҳи тўртоёқнинг айёр нигоҳлари билан тўқнашди. Жонивор зоҳиран хайратга тушиб, меҳрибонлик билан унга тикилиб турарди. Аскар елкасида милтиқ ўйга чўмганди. Эҳтимол, туғилиб ўсган юрти, она ё дўсти дилбарини ширин-ширин эслаётгандир. Филнинг назарида ана шундай туюларди: ундан ўзга ҳамманинг бирон бир азизи бор ва қувончу севинчларга тўлиб хаёллар сурйшади, умид эшиклари ҳамиша улар учун очик. Аммо у... Қисмат насиб этмади, ҳа, насиб этмади, ундан дариг тутди. Ким унинг тақдирини заҳару заққумга айлантирди? Қийшиқ кўз, жангари бувисю, айшу ишратга берилган нашаванд отами ё савдойи онаси? Бечора она ҳаётда бирор ёруғлик кун кўрдими? Ўғлидан нима баҳра олди? У фақат бир марта онанинг ерга тушган рўмоллини олиб унинг яланг бошини ёпди. Онага қилган ягона меҳнату хизмати ана шу; бошқасини эслолмайди. Эй худо, нега инсон ёшлик чоғида, қони жўшиб тугёнга келганида қинғир йўлга юради.

На ўзининг қадрини биладию ва на бошқалар қимматини, на инсоннинг баҳосини ўйлайдию, на ҳаётнинг ширинлигини ҳис этади. Агар бу сафар озодлик насиб қилса, онасининг мозорини зиёрат қилгани боради, албатта. Аммо онасининг қабрини бирор киши унга кўрсатармикан? Ё шўрбахтлигига ўзи гуноҳқормикан? Ё хотину носих фарзандларнинг оху қоласию, жафокашлар дуоси уни бир умр қора бахту қора қийимда сақлаб турадимикан? Эр киши қисматдан кўради, номард бошқалардан. Бу қисмат йўли охиروқибат қаерга олиб боради ва не аҳволга гирифтормаркан? Ёки бир умр қамокхона тупроғини ялаб ўтармикан?

У итнинг кўзларига тикилдию, ит унинг кўзларига. Итнинг нигоҳи хиёл мулозимрок кўринди. Иккаласи ҳам гўё бандиликнинг бу мушкул муаммосини ечишда музтар қолишганди. Фақатгина ит гоҳ-гоҳ ҳавони хидлар, қулоғини диққайтирарди, унинг юраги дарддан тутаб-тутаб ёнарди.

Машина шовқин-суронли ва ғубор қоплаган шаҳарни орқада қолдириб катта асфальт йўлдан тупроғу тош йўлга бурилиб, улар-

ни кўтариб-уриб гўё хастаю холдан кетказиб, олдинда бораётган машинадан кўтарилган чангу тупрокқа белаб пахтазор ёнидаги чала иморат томон интиларди.

–Онағарлар, бир жойга олиб боришадики, камоқхонадан ҳам қолишмайди, – нафрату алам билан деди кимдир.

–Сен нима деб ўйлагандинг, дўзах Дарвозабони?, – писхандалик билан сўради Бебок. –Хаёлингда бирор жаннатмакон бокка олиб боришиб: марҳамат, мана бу асалдай ширин-шакар мевалардан то-тиб кўр, мана бу серсув гулховузларда ювин, мана паривашлар би-лан гулзорларда сайру томоша қилиб суҳбат қур ва кейин... дейи-шади деб ўйлайсанми?

–Шодликдан ўлдирасанми, бола! –Бебокнинг гапини белига теп-ди бошқаси. –Дўзах дарвозабонига шуниси ҳам бас.

–Йўқ, йўқ, гапини давом эттирди Бебок. – Кейин қайси бирини кўнглинг истаса тоза, озода каравотлар устида...

–Э раиснинг юрагини қон қилдинг-ку, бола!

–Одамни гап билан ўлдирасизлар. Дўзах Дарвозабонини бир лаҳза кишилар билан бирга бўлишга қўймайсизларда.

–Шердара деган жойни умрингда кўрганмисан ё йўқ? – қора, кир қалпоғини қўлида ғижимлаганича фахр билан сўради дағал юзли чол ва қўшиб қўйди:– Эҳа, хамиша у ерда баҳор, обу хавоси малха-ми жон, булбуллари тундан тонггача сайрагани-сайраган... Ер юзи-нинг жаннати: тонгдан шомгача сатил-сатил арак ичасану маст бўлмайсан. Боболаринг ана шу Шердарада туғилган.

–Шердарадан ҳам тулки, жаннатдан дўзахий ҳам чиқарканда?

–Дўзахий эмас, дўзах Дарвозабони, тузатди кимдир бу гаплар-ни айтувчини. –Ўрмонда шер ҳам бору, тулки ҳам...

Машина темир дарвозадан кирибоқ тўхтаганда асирлар ҳам бир зум жимиб қолишди. Аскар милтиқ елкасида осигʻлик, ит занжири учи қўлида, қиёфаси тийраю, жиддий панжара кулфини очди ва ўзи олдинда, вафодор орқасидан пастга сакради. Аввал Фил «қафас»-дан чиқди ва кўзига ёмон кўринган нарсалар, қурилиш атрофидаги тош девору сии тўсиқлари ва миноралар устида милтиқ тутиб тур-ган дидбонлар бўлди. У зинадан пастга қадам қўйганда кўзи бу манзарага тушдию, бетобу абгор юраги сиқилди. Ўзининг бу ҳола-тидан лолу хайрон елка қисди. Не аҳволга гирифторм бўлди? Ахир олдинги ҳудудсиз фазо, тоза хаво, кўргани ёруғ қуёш нури, қушлар чаҳ-чаҳи қани? Деворлари тигдор, совуқ подвалларга суянган гав-дасини тирнайдиган ва бир лаҳза пинакка кетса, худди мушук каби

катта каламушлар ўзларининг игнадай ўткир тишлари билан оёқларини кемириб, тишлаб қонга беларди, куну тун ўтсада киприк қоқмасди. Пастлик ва номардлик деб биларди ўз гуноҳларини бўйнига олишни, саркаш ғурур ҳамма ҳолатларда барча гуноҳлардан ғолиб чиқарди.

Кундузи маҳбусларнинг кўзи олдида Носихнинг боши фарқида болта билан уриб ўлдирган ва янги ҳукм олганда уни имтиҳондан ўтказишди. Аслида Носихнинг гуноҳи йўқ эди. Буни у мана ўн беш йилдан кейин тушуниб етди ва икром бўлди. Аммо ўша пайтда у назарига хунук, ифлос, разил бир кимса бўлиб кўринди. Сабаби? Носих келишган, очик чехрали киши бўлиб, ноҳия савдо муассасасининг собиқ бошлиғи қамоқхонага уларнинг бригадирин бўлиб келдию, уни ҳамшаҳари эканлигини билгач, меҳри жўшиб кўли киссада ҳамманинг олдида тантана билан деди:

– Ҳамшаҳар, хушёр бўл, сенга кучим етади. Қулогингдан икки кўллаб ушлаб, қамоқхонадан тортиб чиқараман.

– Эҳа, муборақ бўлсин! Қачон?

– Муҳлати тугаганда, – жавоб берди Носих ва қаҳқаҳ уриб кулди. – Болалар, илоҳи, ҳаммамиз тезроқ чиқайлик. Худо ҳақи бу ерда одамнинг юраги тарс ёрилиб кетади.

– Ё қайфу сафо жойлари эсга келяптими?

– Бу гапни ҳам рад қилмайман. Лекин озодлик... бебаҳо неъматдир. Худодан битта илтижом бор: жонимни озодликда олсин. Ҳа, бу кундан ўлган яхшироқ...

– Агар Сафар гапингни олмаса-чи?

– Терисига сомон тикаман! Қанака йигитки, отасининг дўстини гапини олмаса. Нима дединг, Сафар?

– Отамдан жоним қутилганига хурсанд эдим, яна сен пайдо бўлдингми? Бу ерга келиш ўрнига ўртоғингнинг кетидан борсанг яхши эмасмиди? Қийналмасдинг ҳам... Асирлар қаҳ-қаҳ уришди. Носих бир кўли киссада, лабларида захарханда хайкалдай қотиб турарди.

– Ҳазиллашдим, – деди у мулойимлик билан.

– Хафа бўлдингми?

– Ахир, мен ресторан буфети сотувчиси эмасманки... Ҳали кўра-миз, ким кимнинг терисига сомон тикишини, гўлдиради Сафар димоғи қуйиб.

Шу тарика у Носих билан танишган биринчи лахзалардаёқ уни

ёмон кўриб қолди, жуда ёмон кўриб қолди. Унинг катта гапириши қулоғини тимдаларди, асирлар билан расмий муносабати, салобат билан юришлари унинг кўзига худди тикандек санчиларди. Ҳамиша иш бошида нишли, сассиқ гаплари билан Носихнинг асабига тегарди. Лекин у оғир ва тамкинли киши бўлганлиги учун азобу уқубатларни ичига ютар ва ҳаёлида унинг аҳволига қулиб дерди:

–Оشناмнинг ўғли, ҳаддан оширма. Яхшими, ёмонми, биз ҳамшаҳармиз. Дўст ўлдирса ҳам қуёшга ташламайди. У жаҳлу алам устида ҳийлагарларнинг кина оловига ёғ қуйишлари натижасида Носихнинг жонини олишга қасам ичарди.

Ана ўша Носихнинг ажали унинг қўлида эканми, шомда уни олдига чақириб оталарча қойиб насиҳат қила бошлади:

–Ёмон феълу кирдор билан ҳеч ким мақсадга етмаган, бола, – деди ва кўкимтир жозибали кўзларини ундан олмай қўшиб қўйди: – Ёш умрингни хазон қилма, кейин азоб чекасан, пушаймон ҳам бўласан.

–Қайси мақсад? Нега азоб чекарканман?

Носих унинг тунд оҳангли саволидан биров гарангсиз қолди, ҳисобини йўқотгандай узук-юлуқ жавоб берди:

–Ҳаёт... Ахир, бу маҳкамада умр кечириш ҳайф. Ному нишонсиз нобуд бўлиш мумкин. Наҳот шунини тушунмасанг?

–Ким айтди?!

–Мен... Ҳали қонинг қайнаган, гуруринг баланд. Аммо эртага...

–Нима эртага?

–Ахир эртангнинг ҳам ўйлашинг керакку. Ҳамиша ҳозиргидай ёшу кучли турмайсанку. Ҳаёлингда умринг охиригача анаву муштумзўр ошналарнинг атрофингда гирду капалак бўлади, деб ўйлайсанми?

–Хўш, мақсадинг нима?

Носих бир йўталиб томоғини тозалади, кейин узун нафас олдию, бошқа оҳангда қувонч билан деди:

–Мухлатим тугади, ука! Бугун ё эрта худо хоҳласа бу дўзахдан чиқаман.

–Наҳот?

–Кетаман, болалар олдига. Бир мақсадим бор: тинчгина яшаш.

–Оқ йўл! Лекин бу гапларнинг менга нима дахли бор? Унинг овози қазабу нафратга ўралди, Носих ҳар галдагидек бунга аҳамият бермай, сокинлик билан деди:

–Сенинг муддатинг ҳам кам қолди. Кеча яхшигина тавсифнома

Ўздим. Хушёр эҳтиёт бўл, одамлардек муносабат кил.

–Кимга?

–Ҳаммага... кичигу каттага. Бу ернинг эшигу деворининг ҳам кўзу қулоғи бор.

–Э кўзу қулоқларига...

–Аччиқланма, жоҳиллик шайтоннинг мероси.

–Э шайтонни...

–Сен аввал, қулоқ солчи, мен нима дейман, – мулоимлик, унинг назарида илтижола деди Носих ва оғир ух тортдию, мақсадини айтди. – Бу ердан чиқдингми, илоҳи чиққин, – тўғри олдимга кел. Ишу турмушининг қўлимдан келганича ёрдам бераман. Эҳтимол, бошининг ҳам жуфт қилиб қўярман.

Ўртага бироз жимлик чўкди. У адовату ғазаб билан Носихга тикилди, аммо у тиконли ва чакувчи нигоҳга дош беролмади шекилли, оёқлари остига тикилди.

–Отангни танирдим, – ниҳоят яна деди у.

–Агар баъзан койиган бўлсам, яхши ниятда койиганман... кўнглингга олма.

–Яхши ният? Ҳм, бу ерга ҳамма, ҳатто ўзининг ҳам яхши ният билан, тузатиш ниятида дингиллатиб олиб келиб тарбия беришди. Анави райком котибининг ҳам... Кўрдингми, аламдан жигари хун бўлиб ох тортяпти, ҳатто кўз ёш тўқяпти ва чиққан замони олдин ўзини оклаб партияга тиклайман, ракиблар қабрини битта-битта қазийман, деб қасам ҳам ичади. У ифлосга айт, ювиш билан асло пок бўлмайди.

–Гап ташишни болалигимдан ёмон кўраман, – деди димоғи куйиб, эҳтимол, суҳбатдан юз бор пушаймон бўлиб Носих. – Юрагимда борини сенга айтдим. Энди ўзинг биласан?

–Чао! – масхарали овоз чиқарди у ва эшикни қаттиқ ёпиб қулба(камера)сига қайтди. Унинг йўлини кутган дўстлари истехзола савол ёғдиришди:

–Ҳамшаҳаринг қулоғингга нима ўкиди?

–Эски кўшик... Ўзларинг биласизларку.

–Насиҳат қилгандир?

–Эҳтимол, қалампир суйкагандир?

–Ҳа, униси ҳам, буниси ҳам... –ўзини бепарволик билан қаравот устига ташлаб жавоб берди у. – Яна ҳабар етказди... Муҳлати охирига етиб...

–Наҳот! Доғ-доғ қилди дегин. О маккорел!

–Хўш, суюнчи бердингми?

–Эртага бераман, суюнчи, – анча жимликдан кейин деди у: –Эр-тага.

Дўстларининг чехралари бирданига ўзгарди. Улар айёрлик билан унга тикилишди: гаплари жиддийми ё ҳазил.

–Бундай одамлар, ошна, тегирмон тоши остидан ҳам бутун чиқади, – жимликни бузди кимдир. Ёмғир кўрган бўри, балки аждаҳо у. Мену сенга ўхшаш бир неча кишини шундай ютиб ҳал қилиб юборадик, беҳабар қоламиз.

Озодлик пайтида савдо соҳасининг раиси эди, бу ерга келиб бизга фармон берувчи бўлди... Азоб қаерда? Тилло тишлари кўпайди. Маишат асбоби донмо муҳайё... Ана сочига хасу хашак илашмай бизни доғ-доғ қилиб озодликка чиқади.

–Кўрамиз, – деди у сирли оҳангда ва бирданига ўрнидан кўзга-либ газаб билан пичирлади. – Кўрамиз!..

Эртасига саҳарлаб Носих очик чехра, гаплари ширин ва мулойим иш бошида ҳозир бўлди. Киши назарига худди қанот чиқаргандай туюларди. У бир қўли чўнтакда, енгил ва шинам ҳаракатлари билан тантанали оҳангда эълон қилди:

–Болалар, ҳаммага раҳматнома ёзаман! Ишонинглар.

–Бирданига меҳрибон бўлиб қолдинг, раис. Тинчликми? – луқма ташлади кимдир.

–Мендан нолиманглар, болалар. Ҳамиша меҳрибон эдим-ку, – лабларида кулги билан деди у ва қўлини белига тираб кўшиб қўйди: – Яхши ишладик. Бошқа бригадалар орасида илғормиз. Эҳа, сизлар шу қадар яшиқча ясадиларинг-ки...

Бу аснода у Носихнинг қаршисида тахта парчалари устида эгилиб зохиран ўзини иш билан овора бўлгандай кўрсатиб турарди. Қоматини кўтарди ва қора коржомаси тагидан болтачани чиқариб унинг боши фарқига яшиндай улоқтирди. Ва қон талашган кўз пардалари орасидан унинг қўллари белидан узилиб худди онаси ўз бошини отасининг тепки ва муштларидан химоя қилгандек зарба тушган ерни ушлаш учун жон ҳолатда шошганини кўрди. Ва Носихнинг жон талвасасида чиқарган наъраси, асирларнинг ғала-ғовури, саросимага тушган аскарлар ва зобитларнинг югур-югури, бақир-чақирлари қулоққа чалинар ва бир неча бармоқларнинг титраб-титраб оёқлар остида сакрашлари, нарироқда ёғочу тахталар устига жуссали гавданинг йиқилгани, бош фарқидан қоннинг фавворадай отилгани, лабларнинг ажиб бир тарзда қимирлагани, қатл

этилган киприклар кўзига ташланди.

–Ваҳший! – аранг кулоқка чалинарди нафратли садолар.

–Ҳайвон! Бу одам ҳамиша хайрихоҳинг эди. Сенинг одам бўлишингга ишонарди. Болаларини етиму умидсиз қилдинг. Оббо нокасу разиле! Қони бўйнингда...

Бир зумда қўлларини орқага бураб, кишан солишди ва бир ойдан кейин музликлар шаҳрига бадарға қилишди. Ва у ерда илк бор гўрдек совук ва тор, деворлари тигдор подвалларда каламушлар билан курашиб имтихондан ўтди. Неча вақтдан кейин подвал эшигини очиб, хира чироғини ёқишдиб, уни ҳали ҳам оёқда устувор, ерда ётган бир неча нимжон каламушларни кўришганин ва газаб билан туфлашиб:

–Ваҳший! Инсон нутфасидан эмас...дейишганини билмайди.

У қаҳратон қиш қиёмида тупурик ерга тушмай музлайдган пайтда ўша маҳбусхонага келди; табиат ва совукдан қотган инсонлар билан юзма-юз бўлди.

–Одам шаклидаги ваҳшийларнинг аҳволи мана шу, – биринчи кунларданок маҳбусларнинг оғир табиатнинг вазмин ишларидан шикоятларига жавоб қилишди иш буюрувчилар – сизларга одам каби яшаб, ишлаш ёкмайди...

Ҳа, у ерда кўрган азобу уқубатларни гапириб бўлмайди. Айтса ҳам кўпчилик ишонмайди. Лекин жони қаттиқ экан, ўлмади. Йўқ, биринчи кунлар ҳар кадамда дуч келган азобу таҳқирлардан худди ўзини бегона бўрилар ё қудратли йирткичлар галаси орасига тушиб қолган бўри боласидай ҳис этди, тасодифий ўлимдан, масалан, оғир тош ёки темир парчаси бошига тушиб жисму жонини азобдан қутқаришига юз бор рози эди. Ва қўли темир, ёғочу гиштга, ҳатто эшик тутғичига теккан лахзаларда бармоқлари ёпишардию, суяк-суякларини ёнар ё кўм-кўк муз устида қарахт оёқларини жон олдириш учун занфона югурар ё сакрарди, намли кўзлари ила ва томоғини панжалари билан бўғиб худодан омонатини тезроқ олишни илтижо қиларди. Аммо ўлимни ҳам ундан аярдн парвардигор. Кейин у қамокхонанинг ўша бераҳм муҳити ва табиатиға, белни синдирувчи ишларига ҳам ўрганиб кетди. Ҳа, боши қаттиқ инсон охир-оқибат ҳамма шарту шароитга, совук қотишларга дош бераркан.

–Сиёҳак, – бир куни оғир бир ҳолатда рақиб у билан бошқа маҳбуслар кўзи олдида ҳисобни барабар қилди, – улар бургут чангалларидек совук, бақувват қўлларини ваҳшийларча тутушиб, бир-бирини бўғиш ва нобуд этиш учун талашиб-тортишарди. – Ажда-

хорнинг овози кулоғига ва нақшлар солинган бакувват кўли елкасига етди. Рақибнинг киналарга тўла нигоҳи қандай ишора бўлади деган маънода Аждаҳорнинг кўзига қадалди, бармоклари бир оз бўшашди. Лекин у рақибни кўйиб юборди. Ягона нажот йўли шу эди – акли эмас, балки қамоқхоналарда орттирган тажрибаси ана шунга хидоят қилди ва кўзининг қири билан можаро истовчи, томошабин асирлар гуруҳи дамларини ичига ютиб, сахнанинг ажиб томошасига интизор бўлиб турганларини кўрди. Эҳтимол, улар энди Аждаҳорнинг ўзи Сиёҳакни эм ё ром қилишини кутишарди. Ростига гап у лаҳзаларда унинг ўзи ҳам қаттиқ ва оғир мушту тепкиларни кутганди. Ахир, у бу қамоқхонада ғарибу кимсасиз эди, қуёшистон мулкидан ягона қора танли ва қора сочли банди эди. Аммо Аждаҳор ориқкина сариқ, чехралари сертомир, дағал, юз суяклари бўртиб чиққан – гўё нўноқ уста уни болта билан дағал ва кингир-кийшиқ тарашлагандай, бўйнида салб, лунжлари осилган, нигоҳлари совуқ, ғазабли бир киши тўсатдан табассум қилди. Ва бир зумда лаблари яна буришдию, пешонасидаги ажинлар тўлкини ҳаракатга келди. У бошининг бир тунд ҳаракатлари билан пешонасига тушган похолсимон сочларини орқага ташладию, ғазаб билан деди:

– Болалар, жўжахўрозлар каби тумшуклашаверманглар, тушунарлими?

– Ота, – бандилардан кимдир овоз чиқарди, эҳтимол, можаролар сабабини шарҳламоқчи бўлгандир.

– Жим!

Гап ҳалиги одамнинг оғзида қолди. Ва яна бир муддатдан кейин Аждаҳорнинг қийшиқ лабларига табассум югурдию, мулойимлик билан деди:

– Сиёҳак, сенинг ҳам жонинг қаттиқ экан... Лекин қиш ўтди, энди ўлмайсан. Отангдан хабар келди, – у бандиларга юзланди ва қаҳру ғазаб, сиёсат билан хитоб қилди: Тушундиларингми?! Отасидан хабар келди! У томонга қайтдию сўради: – Нега хабар бермадинг? Майли, бу ерда ҳам етим бўлиб қолмайсан. Ота бўладиганлар кўп, бу ерда она топиш мушкул. – Аждаҳор қаҳқаҳа урди ва синовчан назар билан асирларга кўз югуртди. – Шундай эмасми? Ифлослар.

Отангни тани, Сиёҳак! Тушунарлими? Кучингу ғурурингга мағрурланмагинки, бошинг мана бу муз сингари, – у этигининг पोшнаси билан бир парча музни уриб майдалади, – чарс синади. Тушунарлими? – ва яна бандиларга юзланди. – Биз шўро махбуслари, интернационалистмиз! Шундай эмасми? Бизнинг сафимиз турли

миллат шер йигитлари билан ҳар қанча кўпайса, шунча хурсанд бўламиз. Ахир, партия ва ҳукумат раҳбарлари айтганларидай, биз турфа гуллардан сараланган ажойиб бир гулдаста бўлишимиз керак! – деди у ва қаҳқаҳа урди ва сўнгра қиёфаси бирданига буришди. – Аблахлик! Сиёҳак билан бошқа ишларнинг бўлмасин. Хўпми? Ахир, бизнинг дўстларимиз ҳам ҳар куни унинг ватани қамоқхоналарида куёш эмади. Ох, нақадар куйдирувчи куёш ва ширин мевалари бор-а, у ерининг!

Ва у Сиёҳак деб ном олди.

Аждаҳор девонасифат ажойиб киши эди. Ёши тахминан, элликларда, аммо бу муддат ичида ўз умридан кўпроқ муҳлат олди. Ва бу хусусда гап кетганда, бепарво, ҳатто фахр билан дерди: – Ҳокимлар фарзандлари, неваралари учун жамият ҳисобидан лой³ ўғирлашади, мен уларнинг гуноҳлари эвазига пайдарпай ҳукм оламан. Энди ўзингиз бир ўйлаб кўринг: у каламушлар зарарлими ёки мен. Шармандалар, халқ кўзига тикилиб туриб минбардан чунон ҳам куйиниб гапиришадик...

Тфу, агар қўлимга тушсалар, тилларини суғуриб қўлларига бераман! Яна бу гаранг одамлар уларнинг гап сотишларига ишонадилар. Э бошларига бало, ҳамма давру замонда гўлу гарангликдан алданишади. Энди биз ўғри эканмизу, улар виждонли. Тфу!..

Ана шу Аждаҳор маҳбуслигининг иккинчи ёки учинчи йили музликлар қамоқхонасида аламу жаҳл устида шундай қаҳрамонлик кўрсатдики, бошлиқлару маҳбусларнинг оғзи очилиб қолди. У ошхонада уч-тўртта қошиқнинг туткичини синдириб ташлайди ва уларнинг овқат оладиган қисмини бирин-кетин ютиб юборади. Чопа-чопу ота-от бошланади. Уни тезлик билан касалхонага олиб боришади.

– Нима шикоятинг бор? – сўрайди табиб.

– Қошиқ еди, – даҳшат билан дейди қоровул. – Битта ҳам эмас, бир нечта.

– Бошқа нарсa топмадингми? Дардинг оғирми?

– Э йўқ, юзу бошларидан тер қуйилиб жавоб беради у. – Ўша овқатларга қараганда қошиқларни хазм қилиш осон...

– Ўхху илгари ҳам ошқозонингги операция қилишган экан-ку, – кўзида кўзойнак, қулогига эшитиш аппарати сўрайди табиб. Ошқозон яраси бормиди?

³ Лой – пулу молу дунё

–Э йўк, қошиқ еган эдим.

–Нахот? – табибнинг кўзлари каттарок очилди, сўнгра унинг лабига кулги югурди. – Ошна, бу сафар чўмични ютишинг керак экан.

–Бу ифлосларнинг муносабати шу тарзда бўлса, чўмичларини ҳам ютаман! – газабланиб дейди у ва табибга таскин ҳам берди. – Лекин, ўрток духтур, сиз кўркманг, мен осонликча ўлмайман ва у ошқозону ичакларини «ўйнатиб» кўшиб кўйди. – Ана қаранг, қоринда канақа ногора чалишяпти...

–Сиз одам эмас, аждаҳосиз, – таассуф билан бош чайқаб дерди табиб. – Ҳатто ўз жонингизга ҳам раҳм қилмайсиз. Бу хил куч ва бақувват жигару юрагингиз билан агар хайрли ишга қўл урсангиз олам гулистон бўларди. Афсус, юз афсус. Ахир, энг яхши ихтирочилар, энг яхши ҳунармандлар, – худоё нега улар хато йўлга киришган?!

–Қисмат... Итаришади. Аблахлар, мажбур қилишади. Ўзингга келганингда эса орқага қайтишга йўл тополмайсан, – узиб-узиб дейди у.

–Ҳа, ҳамма ҳам бу жаҳаннамнинг азоб-укубатига бардош беравермайди. Эсида, бир маҳбусни муҳокама қилишдию, жазо беришди. У Олий суд ва марказ прокурорига: – биринчи ҳукми менга бегуноҳ беришди: ҳеч кимга озор бермаган эдим. Лекин энди мени инсон сифатида тушунинг: сиздан талабимни рад қилмаслигингизни сўрайман. Менга қатл ҳукмини беринг, қатл ҳукми! Агар тезрок отилганимда, бу сиз томондан олий инсонпарварлик шафқати бўларди, – деб ёзган экан.

–Хўжа, том тепасига чиқамиз, – Бебокнинг овози уни ўзига келтирди. –Баландликдан бир кўзларни суғорайлик...

У индамади. Гишту, синган учи ўткир тош парчалари орасида бошини ҳам қилганича Бебок билан ёнма-ён борарди.

–Бахиллар, раҳмсизлар, – қахру газаб билан ўзига-ўзи деди Бебок. Бир оролга келтиришдики, ит ҳам бу ердан ўтмайди. Майли, семент қориймиз, замбил кўтарамиз ё гишт терамизми?

–Қайсиниси тўгри келса, – хаста овозда, димоғи куйиб деди Фил ва ох тортди.

–Фарқи йўк.

–Сенга нима бўлди, хўжа? – сўради Бебок ва бир зумгина тўхтаб Филнинг юзига зеҳн солди. –Бирон киши кайфиятингни буздими? Қачонлардан буён кўлларим қичишади. Биз тери шилгани келганмиз...

Филнинг лабларига бир лахза табассум югурди.

–Гаранг қилма, – деди у, эшитишни истамай.

–Эрталаб бундай эмасдингку. Лабингни буриштирмасдинг, бирданига мугомбир бўлдинг. Э қўйсангчи, бу ҳолат, бу авзой сенга ярашмайди...

–Қийнама. Яхшиси ўзингни мендан узоқроқ олиб юр... Қўй, бир оз тинчланай...

–Қизик, – ҳижолат бўлиб деди Бебок ва дарҳол ўзини Филдан четрокка тортиб, гур-гур қилди. Тинчликни энди тушингда кўрасан. Бу дунёда тинчу хотиржамлик сени менга тегадими?

Фил ана шундай хомушу хаёлий ҳолатда истар-истамас зиналардан олти қаватли бино томига кўтарилди. Қора кийимлиларнинг том лабида зог каби турли тусда туриб, шаҳар манзарасига тикилганларича қизгин суҳбатлашаётганларини кўрди. Дўзах Дарвоза-бони ҳар галгидек гап сотмоқда. О, шунчалар сергапки... Аввалига Фил уни назарига илмади. «Қайси бир бало урган мўйсафиддир-да», деб ўйлади ўзича ва бирор кишини унинг жинойи ишини таҳлил қилишга боғламади. Аммо уни дарвозасиз оғзи «қўл»га туширди.

–Қариган чоғингда қайси гуноҳ сени бу ерга олиб келди? – суриштиришди хужрадагилари. Душманлик бегонадан ўтдими ё дўстан? Ахир, тоат-ибодат қиладиган вақтинг-ку.

–Бу ер боболарингнинг ошиқ ўйнайдиган жойи эди, – бепарвогина кулиб жавоб берди у. –Биз бу ернинг ўз одами. Аммо бу сафар кизимнинг шикояти билан «кафас»га тушдим.

–Илоҳи тавба. Ўз кизинг?

–Ҳа, агар тирик чиксам, қанчиқнинг қорнини ёраман.

–Ё наузанбиллоҳ! – хужрадошлари ёқаларини ушлашди.

–Лекин ўзи ҳам ўлгандан баттарроқ бўлди, – дебди фахр билан мўйсафид. – ким билади, ҳозир, эҳтимол, тангу тор гўрда ётгандир.

–Ҳой, бундай дема, қари эчки! Қанақа юраги тош, меҳрсиз отасан? Тавба де. Шундай одамлар борки, фарзанднинг тирногига зор.

–Мен у тоифалардан эмасман! Эй, ёлгончининг юзи қора, аёл зотига орқамни ўгириб ётсам ҳам ҳомила бўлаверади, – юзлари худди дўзах товасидай нурсиз касофати чол қахқаҳ уриб қўл сил-тайди ва тўсатдан қиёфаси жиддий тус олади. – Қонига ташнаман. Айтдим-ку: чиксам, қорнини ёраман-у...

–Оғзингни юм, наҳс, имонсиз!

Шу билан суҳбат тугади. Дарҳол унинг жиноят иши билан та-

нишишни бошладилар. Маълум бўлишича, наshawанду қиморбоз ва майпарасть бу кимса, маҳкаманинг нону тузини бир неча марта тотган, ёмгир кўрган бўрилардан экан. Аммо бу гал қулоқ эшитмаган шармандали бир гуноҳ билан қамалибди. У икки боласи билан унинг уйида яшаётган бева кизи билан бир неча сўм учун жангу жанжал кўтаради. Бахти қора киз ўзи ва фарзандларининг кунини ўтказиш, ота ва унинг шаҳардан олиб келган майхўр татар хотинини озиқ-овқат ва кийим-кечак билан таъминлаш мақсадида кечакундуз демай тўн тикиб сотаркан.

– Янги тўнни сотиб, пулини кимга бердинг? – сўрайди ширакай-флик билан у.

– Онамга.

– Юзингни қора қилма.

– Ўзидан сўра.

– Тўнни бўйнийўғонига берган дейишади.

– Тухмат қилишадн, жоним ҳаққи қасам, ёлғон айтишади.

Қиз билан бадмасть, етмиш ўчоққа ўт ёккан ўгай она ўртасида баҳсу талош авж олади ва жоҳил ота ғазабга келиб, фарзанди танасига бир-неча пичоқ уради. Ҳозир ота бу ердаю, киз касалхонада. Ота жафосию рўзгор аччиқларидан сил бўлган, етимлари сарсон-саргардон. Куйганнинг устига ранги-рўйи бийдай қизил, бўйни бўйинтуруқдай бу бемаъни мўйсафид банди шерикларининг нафрату маломатига эътибор бермай доимо ўз хатларида қизига: агар озодликка чиқсам, қорнингни ёраман, деб таҳдид қилгани-қилган.

Бебок унга «Дўзах Дарвозабони», деб лақаб кўйди ва таъкидлади: харгиз мен билан хўжамга яқинлашма, салом учун ифлос кўлингнн бермагинки, соқолингнн занг босган, ўтмас устара билан тескари тарашлайман. Ва у кўрқарди улардан. Филни кўриши ёки нигоҳини хис этиши билан булбулчаси хонишдан қолардию, ўзини шошганича бирон ишга урарди.

Фил куракчани асбоб-анжомлар сандигидан олди ва чала девор томон кетди. Ёишт теради бугун. Бебок кўйлагини ечди: афтидан иш давомида баданини куёшга тобламокчи. Бригадир, зиёлинамо киши бошқаларга топшириқ берди, иш жойини кўрсатди ва ўзи қатрон қайнатадиган қозон тагига ўт ёқа бошлади. Икки киши замбилда ёишт олиб келиб, унинг яқинига тўкишди. Кейин семент коришмаси ҳам мухайё бўлди. У бир кўзи шаҳарнинг кенг фазосига тикилганича юраги тангу тор бўлиб ишга ёпишди. Не-не умрни ўтказди у қамоқхоналарда, қандай кишилар билан рўбарў ва ошно

бўлди. Эҳа ўзларини камокхонаю, шаҳар ҳокими деб ҳисоблайдиган бир пирлари бор эди-ки. Бою, мансабдорлар уларнинг олдиларида худди дор торидай титрашарди. Қани ўшалар. Қаерни олишди? Бир йил бурун ўғрилар шохининг ўлими хабарини эшитишди. Жасур эди. Ўғирлардию, бошқаларга берарди. Ўзи ҳам охир-оқибат бу касбдан безор бўлди. Ҳатто икки бармогини кунда устига қўйиб болта билан қирқди, озодликка чиқсам, бошқа бу хунарга қўл урмайман, деб. Бўлмади... Ана ўша ўғрилар шохи у, чўнтак кесарлик қилиб ҳукм олган йигит билан, ҳамомда танишиб, сўрашади:

– Мусулмонмисан?

– Ҳова.

– Номайкул қилибсан. Бу аҳволда ҳеч қачон мусулмон ҳисобланмайсан, – деди ва сўради. Мусулмонликнинг оддий нишонаси нима, биласанми? Тирнок олиш, мана бу тирноқларингни қара! Мўйловларни калта қилиш, қўлтиқ ва киндик тагидаги тукларни олиш, хатна. Ота-онанг борми?

– Бир ҳисобда бор эдилар... – у қолди.

– Нега қарзларини адо қилишмади?

У бир дам музтар қолди, сўнгра қулимсираб жавоб берди:

– Фурсат етмади.

– Яхши эмас, – жиддий деди ўғрилар шохи. – Мусулмон фарзанди бўлсанг, қўлингни ҳалол қилишинг керак.

– Кеч бўлди, уялинқираб бошини ҳам қилди у.

– Бу ишларнинг кечи бўлмайди. Иложини топамиз. Кўрқма, ўлмайсан. Биласанми, Сибирда ўз қўли билан ўзини хатна қилган болаларни кўрдим. Ҳеч бало бўлишмади, ҳозир хотину бола-чакали бўлишган. Бир ўйлаб кўр, айб бўлади!

Ўғрилар шохи дам олиш кунларидан бирида сартарош маҳбусни олиб келди ва ёрдамчилари оёқ-қўлларини ушлашди, ўзи эса унинг кўкрагига ўтириб амр қилди:

– Кес, лекин ҳаммасини эмас ва очик чехра-ла унинг юзига мулойим-мулойим уриб қўйди. – Йиғласанг, тоғасининг ширини пул бераман.

Сартарош ҳам кўрқди, ларзага тушди.

– Дарагимни билишса, тамом, мана шу камокхонада чириб ўламан, – деди у устасини тезлаб, дориларни тайёрлади.

– Кўрқма, чунон савоб оласанки, тўғри жаннатга борасан. Ўзим бўлсам, сочингга гард юкмайди, сартарошни дадиллантирди ўғрилар шохи ва унга таҳдид қилди: – кимирлама, сагира... Агар яхши

кесилмаса, иккинчи марта кесади. Энди менинг кўлимдан чиқолмайсан. Ҳозир сабру тоқатингни биламиз.

Ва у лабларини тишладию, кўз юмди. Ҳа, бир йил бурун ўғрилар шохининг ўлими ҳақидаги хабарни эшитди. Айтишларича, у қамоқхонада тўсатдан ўлиб қолибди. Махкама бошликлари ўлимига ишонмадилар. Ҳа, ўғрилар шоҳи эди-ю, ҳар қадами ҳисобли; ҳамманинг кўзи ундан кўрқарди. Ўлимини ҳийлаю, найранг деб ўйлашиб, жасадини олиб кетишди катта бир шаҳарга ва кўплаб кўздан кечиришу текширувлардан кейин кўкрагига пичоқ урдилар. Ва пичоқ бир неча соат ёки кун унинг совуқ сийнасида тик турибди, ҳеч ким билмайди...

Унинг жасадини ким қаерда, қандай расму русм билан тупрокка топширишдийкин?

Фил энги учи билан пешонасининг кўзларни ачиштирувчи терларини артди. Дарду алам билан кўнглидан ўтказди: пешонанинг шўр терларини тозалаш осон, аммо шўр ва аччиқ тақдирдан қандай қилиб кутулиш мумкин. Нега бугун бу азобларга тўла ўйлар унга домангир бўляпти?

Яна итнинг таъкиб қилувчи нигоҳи кўз олдига келдию, баданига титроқ югурди.

–Сувсадингми, ака? – журъатсизгина бир овозни эшитди. – Жуда терлаб кетибсиз. Мабодо ташна эмасмисиз?

Фил куракчани гишт устига қўйди ва сув тўла дўлчани боши узра кўтарди; кўкрак кафасию, юрак бағри ҳаловатбахш совукни эҳсос этди.

–Худога шукр. – пичирлади у ва лабларини артаётиб баланд бўйли мешкобчи йнгитнинг таажжуб, ҳатто хайрат билан унга кўз тикиб турганини кўрди. Эҳтимол, у ундан шукрона келтиришни кутмаганди ё шукронасининг самимийлигига ишонмагандир. Фил унга қичқирмоқчи бўлди: нега қийшиқ қарайсан, ифлос? Йўқ, тааммул қилди.

–Шунақанги чиройли сув ичдингки, ҳавасим келди. У ўгирилиб қаради ва боши устида Бебокни кўрди.

–Кошки, бу сув эмас, пивою, иккаламизнинг ёнимизда биттадан бева бўлсайди.

–...

Бебокнинг дами бир лаҳза ичига тушди, сўнгра ранжигансимон деди:

–Хўжа, бугун мен сени танимаяпман. Шунча йиллардан бери

ҳозиргидай дев каби ишлаганингда ҳукумат устуни тилло бўларди. Терга ботиб кетибсан-е.

–Ўзингни ўйла, аблах. Бу ҳукумат мену сен каби девқору ғамхўрлардан безор.

Бебок елка қисдию, бош силкитди.

–Тушундингми? – тундларча сўради Фил. Бу ҳукуматнинг қамоқхонабоп ғамхўрлари сон-саноксиз. Ҳукуматнинг белини ҳам ўшалар синдиришди. Яхшиси, ўзингнинг ғаминг пайдан бўл!

Бебок унга сирли тикилдию, бошининг орқасини кашлади. Индамай туриб унинг олдидан узоклашди. Филнинг фикру андишалари бечораҳол мешкобчи йигит билан банд эди. У ҳамиша гуноҳим йўқ, нокасларнинг тухмати қурбони бўлдим, дея ғам-алам билан шикоят қиларди. Аммо унинг нолаю, афғонига ҳеч ким ишонмайди. Ҳа, бу ердаги ҳар зоғнинг ўзига хос доғи бор ва ўз гуноҳини бўйинга оладиган, ҳатто арзу шикоят қилиб кўз ёш тўкадиган мардлар кам топилади.

Аммо бу йигит шундай қилдики, мана шу тош деворлару сим тўсиклар ичидаги барча уни таннийдиган, катта-кичиклар орасида бирданига машҳур бўлиб кетди. Аслида уни хужрадагиларининг шикояти «шуҳрат» зинасига кўтарди.

–Кулчаларимни ўғирлашибди, – деди у.

–Қаердан? Қўйсангчи шу кулгилни гапни. –Чамадондан. Ишонинглар. Тўрт дона эди. Ҳозиргина хотину фарзандларим билан гаплашгандим.

–Ёлғиз овқат еювчининг ахволи ёмон. Мумсикнинг моли бошқаларга насиб қилади.

Наҳот шу тўкин-сочинлик даврида ҳам нонни яширсанг?

–Боримизни, бирга едик. Кулчаларни кечқурунликка олиб чамадонга қўйгандим. Йўқ, сўраса ҳам майли эди ош бўлсин. Лекин чамадонни титкилаб нон ўғирлаш, бу ер қамоқхона бўлса ҳам номардлик, пастлик. Бола эмас, баланд бўйли бир киши. Алам қилади...

–Бу ишдан яна бирор кишининг хабари борми? – тинчгина ўйга толиб сўради Фил.

–Ҳамхоналар... Сизни огоҳлантиришимни айтишди.

–Қандай жазолайлик.

–Нимани раво кўрсангиз... Шундай бир жазо берингки, қилмишига муносиб, унга ва бошқаларга ибрат бўлсин. Жисмоний жазо эмас, аммо ундан баттарроқ.

–Ибрат? – Филнинг лабларига захарли кулги югурди. – Майли,

бир ўйлаб кўрамиз. Ва эртасига тушликда ҳамма нон ейишдан бош тортишди. Йўқ, улар ошхонага боришди, аммо нону овқатга кўл текизишмади. Маҳбусхона маъмурлари пўстинига бурга тушди. Улар худди оёғи куйган товукдек тўрт томонга чопишди, ўзларининг хабар ташувчи, гап терувчиларидан асл воқеани сўрашарди. Ошпазлар безовта, юраклари ёрилиб бир жойда ўтира олишмасди. Ё уларнинг овқатларига эътирозми? Ва йигит тақдиридан беҳабар, боши баланд, хайрат билан атрофига тикиларди. Нега ҳамхоналари бошқа столда ўтиришибди?

Тўсатдан тартибу навбат билан туришди асирлар ва ўз нонларидан бир қисмини қўлларида тутганларича намойишкорлик билан йигитнинг столи томон келишди. Улар нон бурдаларини унинг тумшуги тагига тутишиб бири карохат, бошқаси заҳархандалик билан дейишарди:

–Е, нон ўгриси, тўй! Лаънати, хасис...

Йигит ранги рўйи мурданикидан ҳам баттар бўлиб худди игна устида ўтиргандай азоб чекар, аммо туришга қуввати ҳам, журъати ҳам йўқ эди. Лахзалар ўтиши билан стол устидаги ок, қора нон бурдалари кўтарилиб, унинг боши пасайиб борарди.

–Мана шу жазо унга етарли, – ўзи ўйлаб топган фикрдан қаноат ҳосил қилиб деди Фил, – етти пуштига етади. Бошқа ишларнинг бўлмасин.

У қоматини тиклаб узун нафас олди. Эҳа, бу тош девору сим тўсиклару қамокхоналарда ўтказган умри давомида қанчалар ажиб хулқли одамларни кўрмади. Аммо бугун... узун бўйли мешкоб унга тикилган шубҳали нигоҳи билан берган сувини танасига заҳар қилди.

–Болалар, иш бас! – овоз берди бригадир.

–Кетдик, нон ейиш, дам олишга...

Қора кийимлилар жамияти, юз тузилишлари ва сочлари турли хил, худди чумолилар лашкари каби бир-бирининг кетидан пастга туша бошладилар. Эҳтимол, у биринчи марта бошқалар орқасидан қадам ташлади, – назарида шундай туюлди: қурилиш сахнидаги сув куйгичда навбат юзасидан бет-қўлини ювди ва ҳориб-чарчаб овқатланиш жойига кирганида Бебок овоз берди:

–Хўжа, кел, ахир кўзларим йиртилиб кетди-ку. Бугун жуда жон куйдирдинг-да.

–Ҳозир... овқат олиб келаман.

–Сенга нима жин урди, хўжа? Наҳот биз хизматкорлар тирик бўлсагу... Кел, ўтир, нону сувимизни заҳар қилма.

–Шайтон, одамни хижолатга кўясан, – Бебокнинг ёнига утириб миннатдорликларга тўла оҳангда деди Фил. Фил шу лаҳзаларда тийраю, кора кўнгли бир мунча равшан тортганини ҳис этди ва нафаси эркин чиқди. Ахир уни кимдир кутаётган экан. Бу яхши, балки олижанобдир!

Одатларига зид равишда шовқин-суронсиз, бир-бирларини масҳара қилмай нону чой ичишди ва сигарет чекиб дам олиш соатини жимгина ўтказди, ҳатто сайёра уй ёнидаги тут дарахтчаси остида бир дам чўзилиш ҳам насиб қилди. Иссиқ тупроқ хиди қаттиқ кесаклар елкасини ширин-ширин қашлади ва танаси кўпдан буён таниш бўлган бу дардни хуш кутиб олди: бу дағал «кўрпа» сарсон-саргардонлик йилларидаги аччиқ ва ширин хотираларни қайтадан жонлантирди.

Ажиб айём экану, тенгсиз роҳат! Ариқ бўйидаги дарахт остида мулойим тупроқ устида соатлаб ётарди ё ложувард осмонга боқарди, ё кумзор устида эркинлик билан уй қуради, уй!

Дам олиш соати тугаганлигидан хабар берувчи бонг чалиниб, ўйларини таркатиб юборди. Бебок баҳсу тортишув ва гап сотишлик бошидан қайтди. Юзлари ёруғ, кайфияти баланд – маҳбус эканлигини асло ўйламайди. Қизиқ табиати бор бу боланинг: ғамни юрагига йўлатмайди. Ғаму онанинг душмани. Ахир, уни пичоқсиз сўймоқчи ё қаҳру ғазабини келтирмоқчи бўлсанг, онанинг буюклигидан гап очасан ва онанинг ҳурмат эҳтиромини талқин қиласан ё унга: –Отаю она тўнгиз бўлса ҳам, боғлаб боқ, десанг бас.

У оловланади, танасини титроқ босади, юзлари буришади ва кўкариб мудҳиш тусга киради, мушталарини тугиб, девоналарча фарёд кўтаради:

–Отаю она тўнгиз бўлса, биз каби тўнгизларни дунёга келтиради, керак эмас, у хилдаги отаю она, биз каби тўнгиз мисол бадбахтлар. Бу гапни менга бошқа айтма. Жинни ё мол эмасман: қайси отаю онани эҳтиром қилишларини биламан.

Авваллари баъзилар унинг куйиб-ёнишларини шунчаки юзаки ёки унинг ақлу фаросатсиз ҳазили деб билишарди.

Аммо кейин у ўзига келиб, бироз юмшагач, қўл силтаганича гўлдирайди:

–Майли, булари бўлди. На улар менга вафо қилишдию, на мен уларга. Агар инсофлари бўлганда мени дунёга келтиришмасди. Нима дединг? Ахир ахволни кўр, – у йиглагандай бўлиб аччиқ қахқаҳа урди. Ҳаммадан асосийси мен уларнинг хатосини содир

этмайман. Мақсад: бирон тўнғизчани дунёга келтирмайман! Э пар-
во килманг: Бебок бор эди дунёда, кетди ному нишонсиз.

Дарду алами ва кўнгил сирларини ўзи билади-ю, Фил. Гоҳо шо-
фёрлар юз ҳийлаю найранг билан ташқаридан кайфият бағишлов-
чилардан олиб киришганларда уларнинг ўзлари худди оч қолган
бўридай машиналарга ташланишиб «насиба»ларини тортиб оли-
шарди, – бундай имкониятлари бор, сўнгра ишдан кейин хилватда
хуморларини қондиришарди, Бебокнинг аламлари янгиланар, баъ-
зан юзларига ёш томчилари югуриб овози хириллаб дерди:

–Бегона эмас, онам, ая шу ахволга гирифтор килди, ўз онам!

–Нега?

–Билмайман. Эҳтимол, ўз кайфу сафосини ўйлагандир. Йўк
кўрардим, ҳаммасини кўриб турардим. Айшу ишратини захар ҳам
килганман. Охир-оқибат ўзи менинг баҳримдан ўтди, «менга бун-
дай бола керак эмас», – деди. Биласанми, бу гапни онам юзимга
айтди. Ўзи олиб бориб тарбияси қийин болалар мактабига топшир-
ди. Эҳа, у ерни ўзинг биласан. Бошқа сўроқламади. Лекин кейин
олдига бордим, ишон: бордим!

–Хурсанд бўлдими?

–Эҳ, сўрама. Ўлмадию, баттар бўлди, худди ажалини кўргандай
чунонам оҳ тортдики...

Шундан кейин менга жуда азоб берди, кулоғу миямни қўлимга
тутказди; қамокка тушганимдан терисига сиғмади. Мана хозирга-
ча... Мендан безор эди.

Ҳа, Бебок қайтди ва йўлма-йўл хандаларга тўла овози билан
пичирлади:

–Хўжа, ўта андишали кўринасан; худди ошиқ бўлган йигитлар
каби.

У қахках уриб Филнинг елкасига қўлини ташладию, ундан нари
кетди ва унинг лабларига югурган заиф, ўринсиз табассумнинг
йўқолганини сезмади. Фил қўли ишда, киздирувчи куёш нурлари-
нинг қуйдиришига парво килмай ўйга толди; Ахир у ҳам ошиқ
бўлганми?

Ҳамма унинг ажойиблиги ҳақида завқ-шавққа тўлиб, оташу оло-
вида шоҳу гадо, донишманду жаллод баравар куяди деяётган бу
ҳиссиётнинг шарбату лаззатини умрида бирор марта тортганмикан?
Бир олимнамо, китобхон махбус – оҳ ўқирди-е, муталаа учун чўнта-
гида ранг-баранг кўзойнақлар олиб юрарди, гапдону киссагўй, бир
куни уларга: «Бир муқаддас китобда ўқигандим: «Худо яратган

хамма неъматлардан, энг яхшиси ишқ», деганини эслади. У хотираларини титкилаб ёшлик айёмига, бир кунн сочига оқ кўниши ва турмуш хусусида, ҳатто қариллик тўғрисида ҳаёлининг бир четига ҳам келтирмайдиган давронга қайтди. Билмадим, ишқмиди ё йўқ, аммо аёл жинси билан алоқа бўлган. Ҳа, сон-саноксиз эди, хилма хил эди. Эҳа, у билан ҳамхоба бўлган бокира қизларни бир ерга тўпласа, мана бу қора кийимлилар жамияти каби бир турли миллат ё интернационалист гуруҳни ташкил этади. Юзу кўз тузилишлари ҳар хил, сочлари турли рангда. Худди ўзи каби улар ҳам жиловсиз юришарди ва «ов»лари бароридан келиши биланок кечаю, кундуз кўкнорихоналарда ҳамтовоклари билан айшу ишрат қуришарди. Авжи масту сархушлик чоғида яланғочу, ярим яланғоч тутунга тўла хонада мадхушлик билан илон каби бир-бирига чирмашиб, пишиллаб нафас олиб эхтиросларга тўлиб қулоқлари тагида фиш-фиш қилиб: –Мени севасанми? Йўқ, ростини айт. Қара, қанчалар жону жигаримга босаман. Оббо бузокчае, суратинг чиройлию, хали ақлинг расо эмас, – дейдиган аёллар гира-шира ёки қора кўланка каби кўз олдига келди.

У куйдирувчи баданлар ҳароратидан, уларнинг елкалар узра ўрмалаётган юмшук момикдай панжаларидан сеҳрлангандай, ҳатто акли хиралашиб ҳайвоний ҳаракатлари билан титраб-қалтираб гоҳ қулиб, гоҳ қабих сўзлар айтиб худди бошқаларни кўрмагандай, эшитмагандай шахвоний нафсини қондирарди.

Аммо эрталаб тарс ёрилгудай оғир бош, тана эзилган, ҳаста, кўнгиллар хижил, кечаси ким билан бўлганлигини биров билмасди, – кўз очиб, ҳар хил баҳона билан кўкнорхонадан қочиб қоларди. Ахир, ўша лаҳзалар ишқ эдимиз ва у бу энг яхши неъмат лаззатидан баҳра олдими? Фил елкасини қисди. Ишдан безиллаган ва темирдай қаттиқ қўллари тез ҳаракат қиларди. У куракчада тоғорадан семент қоринмасини олиб янги қўйилган гиштлар устига суртар, кейин бошқа гиштларни чунон ҳам усталлик билан терардики, кўрганнинг ҳаваси келарди. У бу касбни музликлар ватани маҳбусахоналарида ўзлаштирди. Ва ҳозир ўзининг тезқорлигига ажабланди: ахир авваллари куннинг кеч бўлишига интиларди.Йўқ, бу кам эди. Яна шербаччалар орасида зиддиятни чунон ҳам кескинлаштирардики қоровулу бошлиқлар тинчликларини йўқотишарди. Аммо ҳозир... Тахминан, йигирма йил илгари шаҳар четндаги қулбалардан бирида бўлган учинчи мурофаа кўз олдига келди. Уларни, тўрт кишини, қўлларини орқага қилиб боғлашиб, маҳбусларни таший-

диган машинадан тушириб милтиклар олдига солиб танишу қариндошлар олдидан зал томон олиб кетишди. У худди қаҳрамонлар каби боши кўтарилган, лабларда табассум, дўстларининг ғам-аламдан кўз ёш тўкаётган ота-оналари олдидан ўтиб бепарвогина залга кирди. Панжара орқасидаги курсига ўтиргач, аввал шерикларига қаради, уялганларидан бош эгишган, кўзлари ёшли эди. «Юраксизлар, ҳали ўрганиб кетасизлар!» – хитоб қилди уларга ичида ва кишиларга кўз югуртирди. Уларнинг орасидан отасини топмоқчи бўлди. Топмади: маълум, яна келмаган. Иккинчи судда ҳам йўқ эди. Ҳеч киси йўқ. Ва нигоҳи учинчи қаторда ўтирган қизча кўзига тушди. Уни таниди. Гуноҳкор шерикларидан бирининг синглиси эди. Аммо, қора қош, гўзал қиз акасини кўйиб ундан кўз узмасди. Унинг сурмалар тортилган шахло, афсункор кўзлари ёлқин сочар, ингичка, пайваста қошларга ўсмалар кўйилган, узун, гўзал кнприклари ўйноқи, ақикдек лаблар гунча мисол хандон, юзлари тароватли гулдаста каби оқ қизил ва иссиқ, сирли нигоҳи унинг жисму жонига олов ташлади, ақлу ҳушини олди. «Эй, номусулмон, нега шу вақтгача қўлимга тушмадинг? Эй, аблах, нима, кўрминдинг, шу кунгача бу хил пари жўжасини кўрмадинг?»

Суд бошланди. Раис – тепакал киши, кўзида қора кўзойнак, хайкалдай ўта жиддий, тик туриб уларнинг, айниқса, унинг «қаҳрамонлик»ларини бирма-бир баён қилди ва жабрдийдаларнинг ярасини қайтадан янгилади. Бечоралар, ғаму андухларга тўлган эркагу аёллар ва димоғлари куйган ёшу қарилар жонланиб, ҳаракатга тушиб, қаҳру ғазаб билан тикилиб, паст овозда лаънатлар ўқишарди. Шериклари жигарбандларининг аҳволлари бир зумда ўзгарди: худди ҳашак каби бирданига оловланди, оналар пик-пик йиғлашиб титроқ ва нолиш оҳангида пичирлашарди.

–Болаларни ана шу ёввойи тўнғиз йўлдан урди, ҳаётларини куйдирди...

–Илоҳи, яхши кунни кўрмасин, бошимизни паст, турмушимизни заҳар қилди. Худо ҳаққи бизнинг кавмимиздан то шу кунгача бирон бадном чиқмаганди.

–Башарасини қара, парво қилмайди, нима деяпсан, демайди.

–Чўчкатабиат отаси ҳам келмади-е.

–Э у ота бу боладан безору, бу бола у отадан. Отада заррача инсонийлик бўлганида эди, ўгли бу пасткашлик йўлига кирармиди?

Воқеан унинг қулогига шу лаҳзаларда аччиғу ширин гаплар кирмасди. У қизчанинг иссиқ нигоҳи, кўз қисилларню, лаб ишорала-

рининг асири эди. Ва вужудида ширину нотаниш ва ёқимли бир ҳиссиёт лаҳзама-лаҳза пайдо бўлиб тугён кўтарган, у елкасидаги оғир юкни сезмас, ҳатто унутган эди.

– Ё ўша нигоҳу ишоралар ишқ нишонаси эдими?

– Бугун ишни тугатмоқчи эмасмисан, хўжа? – яна Бебокнинг овози уни ўзига келтирди. Атрофни томоша қил, ғанимат. Кетиш соати яқинлашди.

Фил бош кўтардию, куйдургувчи қуёшнинг ботишга мойил бўлаётганидан норизо, балки илтижола назар ташлади-да оҳ тортди, аламли дард. Бино тепасидан маҳбуслар ташувчи машиналар қатори кўзга ташланди: нафрат билан юзини ўгирдию, туфлади, қабих сўзлар билан ҳақорат қилди.

– Кетдик, хўжа, бугун ҳаёлимда, партия ва ҳукумат сендан жуда миннатдор бўлди.

—...

Бебок кулганича олдинда, у орқада қизчанинг бугдойранг, маҳмур, ўзига ром қилувчи кўзлари ва бўсалар олишга имо қилаётган лабларини кўз олдига келтирганича пиллапоядан туша бошлади.

«Ё, ўша лаҳзалар ишқ нишонаси эдими? – сўрарди ичида ўзидан-ўзи Фил. Ҳозир у гул юзли қаерда ва кимнинг хотини? Кўпгина фарзандлари ҳам бордир?»

Юраги гумириб кетди, аммо шу захотиёқ ҳаёлан ўзига ҳам таскин бағишлади ва қойиди: шу ўю ҳаёлларнинг нима кераги бор. Юрагингни эзма. Энди фойдаси йўқ. Ёшлик йиллари ишқ ҳаёлингга келмади; кўр-кўрона санқиб яшадинг. Энди баҳоринг ўтди, ёмонлик билан ҳазон бўлди баҳоринг. Сен қаердаю ишқнинг ҳою ҳаваси қаерда? Ё қариганда... У яна қўл силтади. Сафолни эслади. У бир куни ёлғиз қолганида оёқлари остига тиз чўкди ва зору тавалло билан деди:

– Фил, илтижо қиламан, бошқа азоб берманг.

– Тур, қари эшак, номардлик қилма: – қулиб сиёсат қилди уни. – Озод қилишади-ку...

– Бу ҳисоб эмас, ўзинг яхши биласан... – Фойдаси йўқ, – деди дўриллаган овозда Сафол. Қара, тиз чўкиб илтижо қиялпман.

– Тушунарли, – ўйланиб туриб деди Фил, кейин газабли оҳангда сўради: – Биз кўнглингга урдикми ифлос?!

– Йўқ... Худо ҳақки йўқ. Қамокхона жонимга тегди. Яшашни истайман.

– Тушунарли. Кўнглинг ую, хотину бола-чақани истайди? Шундайми? Оббо шайтон-ей!

Сафол унинг кўзларига боқиб бош силкитди.

–Яхши, аблах! Қачон бундай қарорга келдинг?

Фил қахқах урди, аммо бирданига чанг солиб унинг ёқасидан тутдию, кўтарди. Ахир бу иш осонми? Беҳудага жон куйдирасан. Қайси хотин сен маккорга тегади? Сафолнинг лаблари табассумдан кингир-кийшик бўлди, кулди.

–Бахтни бир синаб кўрайчи? Ахир мен жайра боласи эмасман-ку. Буталар тагидан ҳам ўсиб чиқмаганман, – у қахқах урди, киёфаси жиддийлашиб қўшиб қўйди: Эҳтимол, илтижо қиламан.

–Нимани илтижо қиласан?

–Ўз ҳолимга қўй. Энди орқамдан бўлма, топшириқ беришмасин.

–Номингни шер йигитлар сафидан ўчираману, жанозангни ўқийми?

–Ўзинг яхшироқ биласан... сўз бер.

–Майли маккор. Тўрт томонинг қибла, – у Сафолнинг кўлини сиқди. Лекин аҳду паймонни бузсанг, болалар терингдан ковуш тикишади.

–Кўнглинг тўк бўлсин! Сафолнинг намли кўзлари миннатдорлик билан чараклади. У Филни бир четга тортиб қулоғига пичирлади. – Қўйинг бир марта бахтимни синай...

–Сина, аблах. Дугонаси борини топ. Менинг бошимга ҳам эшак тепса, олдингга бораман, божа бўламиз.

Сафол кетди. Аммо бир йилдан кейин яна камокхонада пайдо бўлди. Кўнгли синик, ғазабу аламзада. Ва танҳоликда Филга кўнглини очди.

–Бахт эшигинг очилмадими? – сўради Фил ва истехзо билан кулди. – Айтгандим-ку, беҳудага жон куйдирасан деб.

–Майли, энди юракда бошқа армон қолмади, тинчгина, бир ифтихор-ла деди Сафол.

–Чиройли эди. Севиб қолгандим, тушунасанми? Севардим!

–Ошиқ бўлдингми? – эхтирос-ла сўради Фил.

–Сўрама, – Сафол ох чекди.

–У ҳам сени севармиди?

–Билмадим. Муносабати иссиқ, самимий эди.

–О аблахе! Кейинчи?

–Кейин фотиҳадан олдин бахиллар сувни лойқалатишди?

–Қандай?

–Мени доғли, бадном, деб етказишибди.

–Хўш, бу гап рост-ку. Кейин?

–Кўркибди. Ҳм, кўз ёшлари шашқатор бўлиб орада турганларга: сизлар бизнинг оёғимизни кимнинг оёғига боғламоқчисизлар? Дунёда бошқа одам қуриб кетибдими, бандига тегаман, – дебди.

–Шундайми? Жазосини бердингми?

–Йўқ. Хотин билан талашиб-тортишиш айб.

–Ҳм, латта. Майли...

–Унга тушунтиришди, кейин пушаймон ҳам бўлди. Лекин кўнглим совиди, қолди. Майли, ўтганга саловот.

Терилари, соч ва юзлари турли-туман бўлган қора кийимлилар жамияти худди қўлга ўргатилган кушлар каби қачонлардир пўлат «кафас»га кириб, ҳар бири ўз жойига ўтириб, ғавғо бозори кайнаган эди. У истар-истамай машинага чиқиб, димоғи қуйиб уларга назар ташлаганда, ҳамма дамини ичига ютди. Кўрди жойи бўшлигини. Ноилож ўтирди ва узун нафас олди. Малла соч қоровул қип-қизил тиллари осилган ва аррасимон тишлари кўриниб турган, бўрисимон, занжирбанд ит панжара орқасида пайдо бўлди. Аскар эшикни шошганича беркитдию, кулф солди, сўнгра хотиржамлик билан курсига ўтирди. Ташвишга тушган ит кулоқ ва думларини ликиллатди, ис-сик ҳаводан ҳакиллаб серғавғо қора кийимлилар жамиятигаа назар ташладию, ҳавони хидлади, сўнгра аскар оёғи остига чўнкайиб ўтирди. Фил қарахатлик билан итдан юз ўгирди ва бу жойни тортиб олгани учун пушаймон ҳам бўлди. Ахир мана шу ит унга томон тумшугини бурганида иссик ва ёқимсиз нафаси унинг димоғига урилади ва тунд ва ҳукмрон нигоҳини айтмайсанми; кўзларни тешиб юборади...

–Эҳа, гул-гул келинчакларни кўринглар! Нозанинларни томоша килинглар! Севинчларга тўлиб нидо килди худди ўзимнинг ёшлик йилларим маъшуқалари каби дилкашларки! Эҳ ана ойдек пари, оҳо, ана сарви равон, э қадамларингга жон-ей!

Хўжа, бу неъматлардан бебаҳра қолма, кўзларингни суғориб ол, ахир!

Фил ўгирилди, чарчаган нигоҳи ит кўзлари билан тўқнашди ва яна кўзларнинг шиддатли кураши бошланди. Фил итнинг кўзларига тикилардию, ит Филнинг кўзларига.

1990-1992

Муаллифдан

Ниҳоят «Маҳбус»нинг оғир ва азобли тортишувларидан озод бўлдим. Бу қисса бирор киши қалбига йўл топа оладими, йўқми билмайман. Ҳар ҳолда «Маҳбус»ни қаламга олишдан муддао – кадрли ўқувчи ўқиб чиккач, бу алгов-далгов дунёда ўзининг ботиний ва зоҳирий ойнасига бир боқсину, ўз қамоқхонасидан қутулиш пайдан бўлсин.

Ўз ҳибсхонаси нима? Жаҳолат, кинаю ҳирс, асоссиз гурур, ифлослигу ғализлик, маданиятсизлик, умуман, номақбул ҳислатлар.

Барча зиндонлардан озод бўла оласан, аммо ёмон табиатлилик маҳбасидан қутулиш қийин. Аслида инсон, ўз қамоқхонасини ўзини таниган кундан бошлаб аста-секин ҳар хил йўл билан қуриб боради ва бу, афсуски бошқаларга озор ҳам бўлади. Аммо шуниси муҳимки, инсон билохир буни ҳис этади. Инсонлар қўллик занжирини синдириши мумкин, лекин бир умр ўз нафси, номақбул ҳислатларининг қули бўлиб қолади ва ўзи, замондошлари бошига, ҳатто, муҳитга бадбахтликлар келтиради.

Бу қисса ҳаётнинг ана шу қирраларини тасвирлаш борасидаги бир уринишдир.

Э қошки, бу ғиятлар бекорга кетмаган бўлсайди.

08.04.1992

ЮСУФЖОН АҲМАДЗОДА

Китоб мухлисларининг сеvim-ли шоири ва ёзувчиси – Ю. Аҳмадзода 1947 йилнинг 29 декабрида Конибодом ноҳиясининг Пўлотон жамоатидаги Тезгузар маҳалласида дунёга келган. Ўрта мактабни тугатгач, Тоҷикистон давлат университетининг филология факултетига ўқишга кирди. Ўқиш билан бир вақтда «Ирфон» нашриётида турли вазифаларда ишлади. Университетни тугатгач ноширлик ишида давом этди.

Ҳозир «Адиб» нашриётида болалар ва ёшлар бўлимини бошқармоқда.

У адабиётга шоир ва ёзувчи сифатида кириб келди. «Совгалар», «Хурсандчилик», «Ҳулбӯ», «Юз йил яшагин-э, дуррож!», «Эллик барг» каби шеър, достон, қисса ва афсоналар китоблари билан китобхонлар ҳурматини қозонди. «Баланд зина», китобида машҳур Раиса Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Э.Бойматованинг ажойиб ҳаётини тараннум этди. 2003 йилда «Етти рӯё» кўп жилдли романининг биринчи китоби чоп бўлиб чиқди. Таржимон сифатида қардош ва чет эл адибларининг кўплаб асарларини тоҷик тилига ўзгирган.

1990 йилдан Тоҷикистон Ёзувчлар Иттифоқи аъзоси, 1999 йили «Тоҷикистон Республикаси матбуот аълочиси» унвонига, 2002 йили «Шараф» орденини олишга муяссар бўлган.

ОҚ БУЛУТ (Хикоя)

Шип-шип...

Шип-шип...

Кулогимга оёқ шарпаси чалинадн. Ёқимли, мулойимгина шарпа. Гоҳ узокдан, гоҳо яқиндан. Мен унга кулоқ тутаман.

Ох, бу нақадар таниш ва юрагимга яқин шарпа. Аммо нега уни аниқ ҳис эта олмайман? Нега? Нега? Ё у дарахатларнинг субҳидам бодаси ила ўйнашиб, бир-бирига тегажаклик қилиб, сирли пичир-лашаётган япроклари мавжларими? Ёхуд дона-дона марвариддек тўкилаётган ёмғир томчиларими? Ё майсалар юзига битта-битта думалаб, дуру гавҳарлар мисол ҳар ёнга, ҳар томонга сочилаётган абру найсон катраларими? Ана, хатто кўнғирокчалар каби турфа садо ҳам беради:

Динг-динг...

Динг-динг...

Йўк, бу кўнғирокча садоси ҳам эмас, асло. Эҳтимол, онам айтганидай ана шу тарзда номаълумгина, оҳиста, ноаён садо чиқариб келадиган... ва кумуш қанотлари-ла онамни эркин кўтариб токи мен, унинг кўзичоги, ноз уйқудан уйғониб кетмаслигим учун қаравотим ёнидан беозоргина олиб ўтадиган булут шарпасидир.

Йўк, бу бир афсона, тамом, вассалом! Онам фақат менинг тасалли топишим учун сўйлайди, ўз ичидан тўкиб чиқаради ва мен ҳар тун уни кўриш умидида мижжа-киприк қокмайман.

Аммо тонгда... Уйғона олмайман. Кўз очолмайман. Мени уйқу босади. Ёпинчиқни бошимга тортганимча иссиққина кўрпачамнинг ич-ичига бурканиб оламан ва шу билан бирга бу ширин уйқудан тамомила хушимга келишга ва бу руҳ бағишловчи шарпани онам оёғининг шарпаси эканлигини ҳис этишга интиламан.

Ҳа, онам оёқларининг шарпаси...

Бечора, уйқудан қачон уйғонди экан, у? Қачонлар, қачонлар, албатта. Аммо мен бирон бор бўлсин, унинг қачон уйқудан турганини кўрмаганман ва худди уйқуга кетганини ҳам кўрмаганимдай, ҳаёлимда онам туну кун бедору, бедор.

—Онажон, уйқудан қачон уйғонасан?

—Ҳали куёш уйғонмасдан, гулу гиёҳлар юзидан ҳануз шудринг тушмасдан ва тонг қушлари навоси кулоққа чалинмасдан, менинг

кўзинчоғим. Сен ҳали ухлайвер, болаликнинг уйкуси ширин бўлади, ширин, болам. Бармоқларим билан кўрпанинг бир четини кўтариб, унинг остидан секингина мўралайман.

Онам ҳовли бўйлаб оёғининг уч-учида юради. Енгил-енгил қадам кўяди. Айниқса, унинг булок бошидан кўза кўтарганича тепаликка чиқиб келишини ҳавас билан томоша қиламан.

Булок лабигача зинапоя мисол айланма бўлиб чўзилиб кетган тепалик бошидан аввало унинг қордай оқ, оппоқ рўмоли тонг сабосида елкаси узра парпарак отиб кўзга ташланади. У бир кўли билан кўзани тутади, иккинчисида эса шамол рўмолини кўтариб кетмасин учун бошини ушлайди ва шу ҳолатда енг илагида кифтигача тушиб, худди қув канотларига ўхшаб кетади.

Онам гўё уфқ этакларидан, олис-олислардаги баланд тоғлар ортидан тонг мисоли чиқиб келади ва ажин босган бугдойранг юзи оғир йўл таъсиридан бўлса керак, қуёш мисол қизил, қип-қизил товланади.

Кийнлавериб ейилган, шарт иетиб, парти қолган нимдош қовшининг майин-майин шип-шип пушталарнинг баланд-баланд майсалари узра қадамлар кўйган дам тонг сукунатида баралла эшитилади. Аммо қаравотимга яқинлашиши билан... унинг оёқлари шарпасини бошқа... бошқа эшитмайман.

—Менинг қаравотим ёнидан қандай ўтасанки, оёқларинг шарпасини эшитмайман, онажон?

—Мен... шундай... меҳрларга тўла кўзлари қувончдан учқун сочади, нимадир демокчи-ю, аммо айтолмайди, факат бошимни кўксига қўйиб, мулойимгина силагани-силаган ва ниҳоят, ана шу пайтда бир ажойиб-гаройиб эртаси тўқийди у – сенинг қаравотингга яқинлашим билан оёқ остида бир катта оқ, оппоқ булут пайдо бўлади ва мени беозоргина устига миндириб, оҳистагина ўтказиб қўяди. Токи сен ноз уйқудан уйғониб кетмаслигинг, учун менинг қўзичоққинам.

Ўтқичнинг қирс-қирс синиши ва унинг чирс-чирс ёнишини эшитаман. Маълум бўлишича, онам ўчоқ олдида. Чой қайнатапти у.

Тутун хиди, кишлоқ хиди ва ҳатто, бизнинг уйимизнинг хиди, келадиган таппи хиди аралаш бўй кўрпам ичига кириб димоғимни қичиштиради ва мени бироз хушёр этади.

Энди онам оёғи шарпасини аниқ эшитаман.

Шип-шип...

Шип-шип..

Ҳа, ҳозир ўчоқхонадан туриб, тандирхонага келади ва унинг бир табақаси эшигини гижирлатганича астагина очиб киради... Ана, кейин...

Мен рапидасининг гуп-гупини худди юрагим уришидай ҳис этаман.

Нон ҳиди...

Иштаҳам очилади, беихтиёр, сўлақларим оқади. Бир бурдасини шу ерда, кўрпанинг ичида ётганимча егим келади. Ва онамнинг бунга йўл қўймаслигини ҳам биламан. Бир фурсатдан кейин ўзи келади. Ҳа, ҳарвақтагидек ёстигим бошига келади. Аввал ёпинчиғимнинг бир четини кўтариб, пешонамдан иссиқкина ўпади, сўнгра юмшоқ-юмшоқ бармоқлари билан кўз-қовоқларимни силайди, сийпалайди. Қўлларидан ўт ҳиди, сомон ҳиди, олов ҳиди, ҳамир ҳиди ва янги соғилган сут ҳиди анқийди.

Узоқдан гўё шалоладай майин-майин овозини эшитаман:

—Менинг мастгина кўзичоғим, тур, турақол. Сенга деб шохларимда ўт, оғзимда сув, сийнамда сут олиб келдим.

Аммо мен қасддан ўзимни уйкуга соламан. Ва шу замон шалоланинг шир-ширини эшитаман.

Шир-шир...

Шир-шир...

Йўқ, бу шалола-ю, шаршара садоси эмас. Онам сут соғяпти. Ва бузокчанинг хум-хуми аранг-аранг қулоққа чалинади. Муқаррар, илтижо-ла онасининг кўзларига мўлтираб-мўлтираб боқади у. Чунки қорни оч. Сут истайди, сут... аммо... аммо сут хурма оғзидан кўпириб, тошиб чиқади ва... ва... катта бир оқ, оппоқ булутга айланади. Онамни устига олиб учади, баланд-баландларга учади! Учади! Учаверади!.. Аммо шу пайт тўсатдан қаттиқ шамол туриб, ҳар томонга олиб судрайди: гоҳо поёнсиз ўрмон, гоҳо дарё қучоғига, гоҳо тўфонли денгизлар бағрига. Мен кўркишдан фарёд кўтараман: «Она! Она-жон-н-н!!!» лекин овозим чиқмайди. Ҳолсизлана-ман, кучим, қудратим йўқ ва оқ булут бирданига тигдор чўққига урилиб, худди сопол парчаси мисол жаранглаганича тўғри ҳовлимиз саҳнига тушади. Чил-парчин бўлади...

Ўрнимдан сакраб турдим у ҳовли бетида синган хурмани ва унинг ёнида ҳайрон бўлганича чўқайиб ўтирган опамни кўрдим. Сут

кўпиклари томчилари атрофга ва унинг кеча онамнинг моламида кийган кўм-кўк кўйлагининг ҳар ер – ҳар ерига, этагига сочилибди.

У ҳар саҳар отамга сут ва иссиқ нон пишириб борарди ва шундан кейин тўғри мактабига шошарди. Энди ҳамма иш ва рўзгорнинг бутун ташвиши унинг елкасига тушган, бечора.

Аммо отам далада. У ҳам азадор ва оч. Унга нон ва сут олиб бориш керак.

ТУРНАЛАР (Хикоя)

Қорлар эриб, ям-яшил майсалар бош кўтарганда, мен Мазор тепалигига чиқаман. Дўппим тагига қорақошни кистириб, турналар йўлини пойлайман.

Турналар қатор-қатор келишади, кўшиқ куйлаб келишади:

«Қур-р-у-у-у!! Қур-р-у-у-у!! Онасининг жонгинаси, қандайсан? Қандай?

Мен севинчимни ичимга сиғдира олмайман. Турналар кетидан кичқирганимча чопкилайман.

—Она! Онажон! Мен яхши... мен...

Бошқа ҳеч бир сўз айта олмайман. Томоғимга қандайдир ғализ парда ўралади. Фақат уларни ҳавас билан томоша қиламан ва томоша қилишдан асло тўймайман. Ахир, мен турналарни киш бўйи, узундан-узок киш бўйи орзиқиб кутганман! Орзиқиб!

—Буви, - дейман сандал катагига яхшироқ ўрнашиб олиб. Бувим сўзанасини бир четга қўйиб, кўзойнагини кўлига олади. Сўнгра мен томонга тикилганича, гапларимга кулок тутади.

—Хўш-ш, бувисининг жонгинаси?

—Турналар қачон келишади?

—Турналарми? – у ўзига хос ажиб бир табассум қилади. – Қорлар эриб, ям-яшил майсалар бош кўтарганда, сен қорақошни дўппинг тагига кўндириб Мазор тепалигига чиққанингда қатор-қатор бўлиб келишади, кўшиқ куйлаб келишади.

—Буви, онам қандай қилиб турна бўлди? – унга саволлар ёғди-раман.

—Бувим чуқур бир оҳ тортиб, кўз ёшларини ориқ кўллари оркаси билан артади ва ниҳоят, ўта хаста овоз билан жавоб қилади:

—Онанг... ана шундай... бирданига турна бўлиб учди-ю, кетди-ки... Биз ҳаммамиз доғда қолдик, болам.

—Буви, онам чиройли эдилар-а?

—Ҳа, бувисининг жонгинаси. У шунчалар хушрўй, шунчалар гўзал, худди фаришталар каби эдики, асти қўяверасан...

Мен турналар орасидан онамни излайман. Аммо уни ажрата олмайман. Зеро ҳамма-ҳамма турналар бир хил: гўзал, хушрўй, ок-оппок. «Қур-р-у-у-у!! Қур-р-у-у-у!! Онасининг жонгинаси, сен қандайсан? Қандай?!»

Бу гал сабр косам тулиб-тошиб, бутун борлигим билан кичкирдим:

—Она! Онажон!! Мен яхши... фақат отамни эслайман! У бирон марта ҳам мени кўргани келмайди! Кошки у ҳам худди сен каби турна бўлсайди-ю, ҳар баҳор келсайди?!

Аммо турналар борган сари узоклашиб борарди. Уларнинг кўнгилларни хушнуд этувчи овозлари аранг-аранг кулоққа чалинади. Мен илҳақ кўнгил турналардан кўз узмайман ва уларнинг бунчалар тез ўтиб кетишларини асло истамайман.

ЮЗ ЙИЛ ЯШАГИН-Э, ДУРРОЖ! (Хикоя)

Ҳар баҳор какликсимон бир парранда тоғдан тушиб, боғимиз ариқчасидан сув ичар ва ташналигини қондиргач, қапа оркасига ўтиб, чунон ҳам тўлиб-тошиб сайрар эдики, раҳмати онам бундан завқ олиб: «юз йил яшагин-э, дуррож!» - деб юборарди.

Мен дуррожнинг сайрашига у қадар парво қилмасдим. Аммо бир гал дарёчадан сув олаётиб, беихтиёр унинг овозига кулоқ тутдим ва наволарининг ким-каери онам куйлаган қўшиқларни ёдимга солди.

Шошганимча уйга кириб, бир ҳовуч гуруч олиб чикдим-у, дарё бўйидаги теп-текис тошлар ўстига сочиб: - Дуррож! Дуррож! – дея уни икки-уч марта чақирдим. Аммо қушча келмади. Қаердандир бир зогча пайдо бўлиб, гуруч доналарини битта-битта териб еди.

Эртаси куни гуруч олиб чиқиб дуррожни чақирганимда яна ўша зогча учиб келди. Шундай қилиб, мен ҳар куни зогчага бир ҳовуч гуруч олиб чиқиб едирадиган бўлдим. У ҳам овозимни эшитган замони пир этиб учиб келарди. Ҳатто, бир бор елкамга кўнмоқчи бўлганида, мен шошиб уни тутмоқчи бўлдим. Афтидан, зогча менинг ҳаракатларимдан кўркди шекилли, шу учиб кетганича бир неча вақт кўринмай қолди.

Аммо бир куни уйимиз деразаси ташқаридан «тук-тук»лаб қолди. «Ким экан-а? Ўғай онам эндигина бозорга кетган эди-ку?» - дея ўрнимдан туриб қарасам, ўша зогча!

У мени кўрган заҳоти:

—Дуррож! Дуррож! – дея шавқ билан овоз чиқарди. Парранданинг «дуррож» деганига асло ишонгим келмай, бир лаҳза ҳайратда қолдим. Аммо қувонганим ва ўта кунчковлигимдан чопганимча ошхонага кириб, ярим коса гуруч олиб чикдим.

«Оч қолган шерга ташланибди» деганларидай зогча косага чунон ҳам шиддат билан ташландики, коса қарийб қўлимдан тушиб синаёзди. Ҳайрият, уни каттиқроқ ушлаб тутгандим. Зогча эса кўрқувни унутиб, қўлимга кўнганича косага тумшугини тикиб очкўзлик билан дон еярди. Аммо гоҳ-гоҳ кўрқув ва ҳадик билан атрофга мен каби қараб қўяр, ўғай онам келиб қолса, шубҳасиз, иккаламизнинг ҳам теримизни шилади, дегандай юраги ваҳимада эди.

Ахир, онам ярим коса гуручдан отам даладан келган баъзи кеча-

лар, бир марта палов пишиарди-да. Зоғча тўйди ёки гуруч доналари томоғига тикилди шекилли, жонсарақ бўлиб қўлим устидан учиб, анҳор лабига етмасданок патир-путур қилиб йиқилди. Уни бемалол тутиб, анҳор бўйига олиб бордим. Ҳовучимда сув бериб, патларини силаб-сийпалаб, чап канотини кўтардим, карасам, унинг ости каттиқ яраланган экан. Яра бўлган жойда қон билан чиркинликлар қоришиб қотиб қолибди.

Уйдан пахта ёғи олиб чиқиб, яраларига суртдим. Отам чўлда майиб бўлган қўю эчкиларни ана шу усул билан даволарди. Мабодо ўгай онам келиб бу ишимдан хабар топмасин, деб уни яна учириб юбордим.

Зоғча аввал том лабига қўнди, кейин сакраб-сакраб кўздан узоқлашди. Аммо эртаси кун ховлимиз саҳнидан таниш овоз эшитилди:

—Дуррож! Дуррож!

Ўгай онам бу сўзларни эшитиши билан гўё ўтакаси ёрилди ва кимдир томоғини буккандай:

—Киш-э, қаноти куйган ўлати! – дея чириллади ва шу тарзда ҳар сафар зоғчани тошу кесаклар билан уриб ҳайдарди.

Аммо мен ўгай онам уйда бўлмаган кезлар унга ҳовучимда дону сув бериб, яна кўйиб юборардим. Шундай қилиб, зоғча менга тамомила урганиб қолди ва ҳовлимиздан узоқ кетмасди. Кетса ҳам тезда қайтиб келарди. Кечалари эса ҳовлимиздаги тут шоҳида ухларди. Ўгай онамнинг суробини кўриши билан билмайман қаергадир йўқоларди.

Ўгай онам бозор ёки қўшни кишлоқларга у-бу нарсаларни сотгани кетганида менга худо берарди! Дарвозамиз олдида маҳалланинг қарийб ҳамма боласи йигилишиб, мени чақиришарди: «Фаррух, зоғчангни ўйинга сол! Фаррух, биз бир томоша қилайлик, Фаррух зоғчани сотмайсанми-а?». Ҳаммадан қаттиқрок Самад бакирарди.

Ҳовлимиз саҳнида гўё ҳақиқий цирк барпо бўларди. Мен давра ўртасига чиқиб, зоғчани ўйинга солардим. У ҳам менинг қўлим ва елкаларимга қўниб, болаларнинг ҳовучидан нону тутмайиз ва турли хил нарсаларни чўқиллаб ер, кейин овози бугилгунча: «Дуррож! Дуррож!» - дея ҳаммани койил қолдирарди.

Бир вақт зоғчабонлик айни қизиб турган пайтда ўгай онам килиб келди! Ҳаёлимда ер бир нафас оёқларим остидан узилди ва ё бошим чарх урдими, ўзимни зўрға тутиб қолдим. Ва шуни биламан-

ки, Самад зоғчани кўлимдан олди-ю, қўйнига яширганича кочди. Бир пайт ўзимга келганимда, ўгай онам пахсадевор бошида раисимиз келинини чақирарди:

—Пошшахон, шийпонга сим қокиб, поччангизни чақирмайсизми?

—Ишнинг айни долзарб пайтида кўйишмаса керак, ая.

—Илтимос, ўгли ўлади, денг.

Отам бечора, худди оҳаги тўкилган девор сингари ранг-кути учиб ҳали эшикдан кирмай, ўгай онам кўлини пахса килиб қий-чув кўтарди:

—Ҳой, муйсафид! Болангни йиғиштир, етимхонага олиб боргинки, каллахўр конимни оқ килди. Мана кўр! Уйда ҳеч вақо қолмабди: на гуруч, на арпаю бугдой. Ҳа, илоҳим жувонмарггина...

Агар отам кўлидан судраб уйга олиб кирмаганида у ховлини бошига кўтариб, яна қанча қабих сўзлар айтарди. Отамнинг айтишча, ҳаммани шарманда қиларди. Ҳайрият отам эшигу деразаларни беркитиб, уни анча тинчлантириб, кейин уйдан чиқди ва менинг ёрилган лабу юзим ва пешонамга бир тикилди-ю, раҳми келди чамаси, мулойим оҳангда деди:

—Қани ўша... зоғчанг?

—С-Самаднинг қ-қўлида, - дедим ўзимни йнгидан зўрга тўхатиб.

Отам бошка ҳеч нарса демади-ю, кўчага чиқиб Самадларнинг уйига кирган ҳам эдики, онасининг бақиргани эшитилди:

—Ана шундай қадду комату, кумгондай муштлири билан хотининг далага чиқиб хирмон янчиса бўлмайдими-а?!

Отамнинг жавобини аниқ эшитмадим, аммо зоғчанинг фиғону фарёидан уни хуржунга солиб олиб чиқаётганини фаҳмладим. «Эҳ, нахотки отам... Ҳеч ишонмайман... Шу... Самад пакана ҳам зоғчани кўлига бермаса нима бўларди?»

Лекин мен ўша кеча унинг тахликали овозидан уйғониб кетдим: «Дуррож! Дуррож!»

—Оббо, бу ношуд мўйсафид ўшагинани ҳам уддалай олмабди-е, - дея ўгай онам гудиллаганича уйқудан уйғонди ва айвон тагидан ховли бетига ўтиб чанқаб қолган бўлса керак сув жумрагини очди. Сув шириллаши билан бир пайтда оғилхона эшиги ҳам ғижирлаб очилди ва ундан баҳайбат бир суроб пайдо бўлиб, гурс-гурс кадам ташлаб, кўча деворидан сакраб ўтиб кетди.

—Ўг-ри-и!!!

Ўгай онамнинг бақирганини эшитиб, қўшнилари йиғилишди ва «яхшиямки зоғча бор экан, бўлмаса молу бузоксиз қолардиларинг, ая». - деб бирин-кетин чиқиб кетишди.

Шу воқеадан кейин энди ўгай онамнинг зоғча билан иши бўлмас ва уни тошу кесаклар билан уриб, ҳовлидан қувламасди, аммо уйдан бирор дон ё нон ушоғини беришимга йўл қўймай.

—Ризқини ўзи топиб ейди, - дерди у.

Мен шунга ҳам минг бор хурсанд эдим. Аммо афсуски, бу қувончим узокка чўзилмади...

Бир гал ўгай онам шошганича тоғора бошига ўтириб:

—Ма, - дея офтобани қўлимга тутказди ва бошига сув қуйишни буюрди. У, афтидан қайси бир таниш магазинчиси олдига шошаётган бўлса керак, бундай пайтларда бошини ювиб, сочларини ҳаммаша иккита қилиб ўриб, орқасига ташлаб борарди.

Қуёш эндигина бир терак бўйи кўтарилган эди. Том бошида зоғча билан қўшни мушуги ўйин билан машғул эди. Зоғча мушукнинг ёнидан ўтиб, думига бир тумшук урарди. Баданини қуёшга тоблаб чўзилиб ётган мушукнинг бундан роҳати бузилиб, дангасалик билан «мияв!» дердию думини ликиллайтиб қўярди. Зоғча эса сакраганича ўзини орқага олар ва яна бошқа ёнидан думига тумшук урарди. Мушук эса ўша тарзда «жавоб» берарди. Ниҳоят, зоғчанинг бу нағмалари кўнглига урди шекилли, у бирданига вағиллаганича ўрнидан сакраб турди... Шу пайт ўгай онам менинг бошимга туширган бир муштдан ўзимга келдим-кейин билсам, мен мушук билан зоғчанинг ўйинларини томоша қилишга берилиб кетиб, офтобадаги сувни унинг бошига эмас, балки бошқа томонга қуйган эканман. Энди бўлар иш бўлганди.

—Сувни қаерга қуйдинг, кўр! — у мени ерга ағанатиб урмоқчи бўлганида, зоғча томдан ўқдай отилиб келиб ўгай онамга ҳамла қилди. У эса ўзининг узун ва бақувват қўлларини ҳар томонга силтаб зоғчани ҳайдамоқчи бўларди.

Ниҳоят, зоғча икки-уч марта «Дуррож! Дуррож!» дея шиддат билан ўзини обрезга урди ва ўгай онам бош ювишдан олдин қўлидан олиб қуйган кубачали тилло билагузугига чанг солдию, уни осмонга олиб учди.

Ўгай онам зоғчанинг ортидан хаёхуй қилганича кўчага чопиб чиқди ва пода қайтар пайтида Гуроз овчи ҳамроҳлигида уйга кириб келди.

Гуроз овчининг елкасидаги кўшотар милтиқни кўриб юрагим шигиллаб кетди.

Улар паловдан кейин ярим кечагача чойлашиб ўтиришди. Гуроз овчи гоҳ-гоҳ ҳовли ўртасидаги тутга кўз ташлаб паркув болишга ёнбошлаганича гап берарди ва ҳар замон мешдай қорнини силаб гўё ўгай онамнинг ана шу бенаво дехқонга тушиб нимани кўрди, балки ҳуснини хор қилди дея ғам чекарди. Агар унга турмушга чиққанида кўлида кўтариб юрарди, бутун Сарвода ўрмонининг хўжайини бўларди, ҳозир...

«Па-ақ!»

Ўқ товушидан чўчиб ўрнимдан турган ҳам эдимки, нимадир тут шохидан тап этиб, ерга тушди. Чопиб бориб уни кўтардим. Зогча аллақачон жон берган эди!

Ҳаётимда биринчи марта қандайдир бир нарса юрагимни қаттиқ қисди ва унинг алаmidан ўзимни тутиб тураолмай худди онам мотамида йиғлагандай зор-зор кўз ёш тўқдим.

Аммо шу пайт боғимиз ариқчаси лабидан, гулу буталар орасидан, дуррожнинг баланд овози эшитилди ва юрагимнинг бир четидан тамомила бошқа умид ва тонгги нур каби ёруғлик пайдо бўлди ва унинг турфа нурлари кетидан гўё онамнинг: «юз йил яшагин-э, дуррож!» деган овозини эпитгандай бўлдим.

АТО ҲАМДАМ

Ато Ҳамдам (Хўжаев) 1948 йилнинг 13 июнида Ҳисор ноҳиясининг Тошбулоқ қишлоғида тугилган. Тоҷикистон давлат университети, Тошкент Олий партия мактабида таълим олган. 1966-1970 йилларда Ленин ноҳияси газетасида, 1970-1975 йилларда «Тоҷикистони Совети», 1977-1988 йиллари «Комсомоли Тоҷикистон» рӯзномаларида ишлади. «Заркор», «Меҳр» (И.Насриддин билан ҳамкорликда, 1973), «Бахт хандаси» (1974), «Умр маъноси» (1977) каби ўн бешдан ортиқ асарлари чопдан чиққан. Унинг 30 дан ортиқ драматик асарлари Тоҷикистон ва Иттифоқ саҳналарида намоиш этилди.

Моҳир тарҷимон сифатида талайгина рус ёзувчиларининг асарларини тоҷик тилига ўғирган. 1990 йили Тоҷикистон Олий Совети депутатлигига сайланди, 1992-1994 йиллари Тоҷикистон Маданият вазири бўлди, худди ўша йили Покистон давлатининг Олий адабий мукофотиغا сазовор бўлди. Кўп йиллар республика Президенти аппаратида ишлади. 2004 йилдан «Адиб» нашриётига раҳбарлик қилмоқда.

1979 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

МАСХАРАБОЗ (кисса)

Тоғлар ҳам кўп жихатдан одамларга ўхшаб кетади. Одамлар сингарни улар ҳам ўз хислату характериға эға. Баъзиси худди одамдай юзлари ғазабли, қовоғи солиқ бўлади, гўё бугунги куни у қадар ёқимли эмасдай. Бошқаси кишини очик чеҳра билан кутиб олади-ю, ўзининг бор чиройини намоён этади. Ана, бу тоғлар эса худди бечораҳол паҳс тимсолиға ўхшайди: оппоқ қор чойшаби орасидан қора тош тишларни кўзға ташланади-ю, атрофини ўраб олган ўркач қоялари жайранинг сихмонанд найзаларини эслатади.

Муродалли Сафаров бу лол тошлар тилидан ажойиб ривоятларни эшитади. Бир замонда бу ерда қадимий қалъа бор эди ва унинг ичида оламда тенги йўқ паричеҳра яшарди. Бахтға қарши, қиз қалъадан ташқарига чиқа олмасди, чунки мудҳиш ва маккор дев жодулик қиларди. Уни танҳо бир йўл билан – беҳад севишу у ҳақда нотакрор, ҳа, ҳа, нотакрор муҳаббат сўзларини айтиб, озод этиш имкони мавжуд. Муҳаббатға юғирилган ҳар бир сўз қалъа деворидан ғиштни бузиб, қиз томонға йўл очишға қодир эди.

Севишганлар келишди, шонру мохир нотиклар келишди, юз йиллаб қизни озод этишға ҳаракат қилишди, аммо бирор киши бунға муяссар бўла олмади. Муҳаббат муҳри билан олиҳиммат рангоранг, ширин сўзлар нозик баён торларига чизиларди, ғиштлар бирин-кетин девордан тушиб, ерга сочиларди. Аммо, кўп ўтмай ошиқлар такрорлашға йўл кўярдилару вайрона девор яна аввалги бут ҳолиға келиб, даҳшатли дев уларни ўз домига тортарди.

Дейдиларки, қизни озод этиш тоғли бир оддий болага муяссар бўлибди. Ишқнинг беқарор оташи билан яшаётган йигит шоирона сўзлашға тушибди. У жонон ҳуснини тожик тоғларининг табиий хушранг гулларига, ирмоқларнинг ялт-юлт этиб водийларға шошилишиға ўхшатибди. Ошиқ йигит муҳаббат руҳига тўла дилида эъозлаб юрган сўзларини баён этибди. Бу сўзлардан деворлар бузилибди, асрлар оша қалъани ўз оғушида истехком этиб келган тоғ ҳалқаси пора-пора бўлибди, дев ғиғонға келиб тубсиз жарға қулабди, аммо йигит дилини жўштирган ҳиссиётнинг мингдан бирини ҳали изҳор этганича йўқ экан...

Афтидан, Муродалли ҳам у соҳибжамолни девнинг разил

панжаларидан куткара оларди. У, тўк рангларни ҳатто имкони йўк тафовутли жойларда ҳам кўра олади. Йўл бўйидаги харсангдан ҳақлашга шай. Шерни эслайди; шер кифти шиддатли учади, кўкимтир кўзи чакнайди, панжалари тошни қаттиқ чангаллаб, унда чуқур из қолдиради. Ёки анави рўпарадаги харсанг; киши офтобининг шуълалари унга деярли тушмайди, аммо Муродали харсангни қоронги кўйида ҳам қорнинг хира товланишини ҳис этади, ток новдаларидаги аргувон барглари ва ҳам қуриган сабзаларни, бронза рангли қадимий асбобни эслайди...

* * *

Бир куни Муродали Франция импрессионист рассомлари ҳаётига оид китобни ўқиб қолди. Ажойиб китоб. Муродали икки кеча уни ухламай мутолаа қилди ва гаш қилиб йиғлайверган ўғли Ислом унинг ҳаёлини паришон қилганига аччиғи келди. Хулласи калом, китобда ҳамма ойни кулранг шаклда кўриб, танигани, лекин бир рассом уни сарғич рангда тасвирлагани айтилган эди. Одамлар чиндан ҳам жиддийроқ қарасалар, ой ҳақиқатан ҳам сарғичдир. Шундан бошлаб Муродали тоғларга, алп тоғлар этагига ёзилган юз рангли гиламларига диққат билан боқиб, ўзи учун рангларнинг ажиб дунёсини очарди.

У ҳавас билан узоқдаги яйловларга ошиқарди ва сафари туғашидан кўнгли доим хижил бўларди. Хотини Азиза бундан аччиқланар, йиғлаб-сихтаб онасининг уйига кетарди. Аммо, мана хотинининг оламдан ўтганига беш йил бўлди, энди, ҳеч ким йўлини тўсмайди ҳам, Муродалини сафар қилишдан ҳам тўхтатиб қолмайди. Ҳар ҳолда, ҳеч ким уни, бу тўрт девор орасида саклаб ҳам қололмасди...

Қизиқ агар Муродали ўша замонда яшаганида, ўша паричехрага дил розини қай тариқа изҳор этган бўларди? У ширин орзулар билан чехрасини яшнатиб, кўлини кўксидан машинанинг ойнаси томон узатиб, дил розини изҳор этиш авжи лаҳзаларини кўз олдига келтирди. Ва, ана, мудҳиш дев қаердандир пайдо бўлди-ю, олишувга тайёр...

Муродалининг чехраси жиддийлашди, кўзлари торайди, қорачиғи чакнади...

У яна бир ўзини ойнада кўриб, қаноатланди. Чехраси ифодалади эди... Умидбахш аср паричехраси ошник йигит ва даҳшатли дев киёфасини чўпонларга кўрсатса бўларди.

* * *

Эгри-бугри айланма йўл борган сари юқорига элтади. Қиш

куни дил истамаса ҳам сал-пал иситарди. Қоялар этагига ва тубсиз жарликлар этагига тушган хира соя тобора куюклашарди ва кечнинг узоқ чўзилиш нияти йўклиги аён эди. Балки, у хилват гўшаларни ихтиёр этиб, қисқа кунни шу ерда ўз бошидан кечиришни истарди.

Қорамтир булутлар анча пастлаб, тишли тоғ тизмаларини яширган бўлиб, даралардан салқин шабада эсарди ва Муродали афтидан кечқурун яна қор ёғса шунча яхши деб, дилидан ўтказарди. Баҳорда сув фаровон, пахтакорлар иши осон бўлади. Чўпонлар ҳам киш бошланишида рамани пахтазорга киргизмай ҳайдаб кетишга мажбур бўлмайдилар.

Тожиқлар кишни яхши кўришмайди, деганлари бекорчи гап: офтоб дилу жонларни, салқинлик бироз малол келади, дейдилар, чунки билмайдилар. Аслида ҳамма фасллар зарур: қаҳратон киш ҳам, машина капоти бетида тухум пишириш мумкин бўлган жазирама ёз ҳам керак...

ГАЗ-51 эскилигига қарамай, Ҳисор тизма тоғлари этагида пана жойларда кишликни ўтказаётган чўпонлар сари олға борарди. Машина устига ортилган турли хил кутилар бир-бирига урилари, кабина орқасига – кузов ичига турли ўйинчоқлар осилган кичкинагина арча боғланган эди. Бу янги йил яқинлашганидан нишона. Чўпон болалари кишни ота-оналари ҳузурида ўтказадилар, ниҳоят мушқил, чорвадорларнинг заҳматли ҳаётига одатланиб, мактабдан сўнг рама изидан тушадилар. Ҳар ҳолда ота-оналари шундай бўлишини истайдилар. Ҳа, чўпонлар заҳматли мерослик. Шаҳарлик эса кечани-кеча, кундузни-кундуз демай уйкуни ҳаром қилиб, жонини хавф-хатарда кодириб, ҳеч вақт рама ортидан юрмайди...

Муродалининг машинаси чўпонларнинг кичик-кичик уйларига яқинлашганда, болалар «Сирк келди, сирк», «Ура! Кино бўлади!» дейишиб машина томон чопишди. Уларнинг ҳар икки гаплари ҳам рост эди.

Муродали яна бир бор рўпарасидаги ойнага қаради. Қотма юзи, мошгурунч сочи, йўғон, туташ қошларини назардан ўтказди. Маълумки, у чиройли эмас. Вазифаси ҳам кинода ўйнашдай осон эмас, балки чўпонларга кино намойиш этишдан иборат. Бу иш билан ун йилдан буён машғул ва ҳар йили ўттиз биринчи декабр узоқдаги, осмонўпар тоғлар кўйидаги яйловга йўл олади, Бозгулни кўришга ошиқади.

Бу иш эндиликда ақлсизликдан бошқа нарсa эмаслигини узи ахши билса ҳам ўшанга ошиқади.

* * *

У кабинада танҳо ўтирарди. Олдида хийла-ю, найранг қиладиган ҳеч ким йўқ. Бу ҳодиса мактабда юз берган эди. Адабиёт муаллими Рудакий, Ҳофиз ва Саъдийнинг асарларидан болаларга парчалар ўқиб берди, ўз-ўзидан баҳс туғилдики, буни узок ўтган замонларда ҳам аниқ ва содиқона севиш мумкин эди. Муродалининг ёдидаки, у вақтларда исбот қилмоқчи бўларди, аммо имкони йўқ эди, ҳозир эса замона бошқа, фаолиятнинг чегараси ҳудудсиз ўз эҳтиросларига ўралиб қолиш эса аблаҳлик. Албатта, у вақтда келажак ҳаётини муҳаббат, Бозгулнинг муҳаббати белгилашини билмасди. Уларнинг илк ишқлари қуриган туятиканнинг гув этиб ёнганидай эди. Бору йўғи ўша эди, унинг ҳақида ўйларди, ҳар кун сабрсизлик билан кутарди, дийдорини кўришга ошиқарди. Бу ҳолатлар ўнинчи синфда ўқиб юрган кезларда, бундан кўп йиллар илгари юз берган эди.

Бозгул ҳам дарҳақиқат шундай муҳаббатга арзир эди. Ўрта бўйли, хушқомат, ингич кабел, қора кўзларида доимо қандайдир сир акс этиб турарди.

Улар гоҳ - гоҳ пинҳона учрашардилар. Бозгул кутубхонага борарди-ю, Муродали «Тасодифан» дуч келиб қоларди. Ишқнинг нима эканига фаҳми етган кунидан бошлаб изҳор этарди-ю, изҳор этарди. Унинг шаънига шеърлар ўқирди кекса шоирлар тили билан, қора кўзларини ҳар кишини ўлдиришга тайёр, раҳмсиз ҳабашнинг кўзига қиёс қиларди, юришини тоғ оҳусининг юришига ўхшатарди-ю, ўпишларини эса ҳар қанча ичсанг чанқатиб-чанқатиб юборадиган шўр сувга ташбеҳ берарди...

Муродали илк бор шеър қудратини ўша вақтда ҳис этди. Бозгул ўзига атаб нома-ю, шеърлар ёзмагани учун Муродалига таъна қиларди. Бироқ, бечора не қилсинки, кўлидан келмасди. Дили шунчалик эҳтиросга ва сўзларга тўлиб тошган эдики, қоғоз варағи назарига кичик, арзимас кўринарди, уларга дастлабки ишқ шаршарасини сигдиришга қодир эмасди.

Ҳисор воқеан кичик шаҳрача бўлгани учун ҳар қандай пинҳона гап-сўзлар тезликда ошқор бўларди. Муродали-ю, Бозгулнинг ишқибозликлари аввал мактабда миш-миш бўлди, сўнг ҳамсинфлари уйида. Шаъмали кулишлар, заҳархандаликлар бошланди...

Бозгулнинг дадаси жуда қатъий ва шариятпараст одам эди. У қизини узоқ қишлоқдаги қариндошлариникига элтиб қўйди-да, Муродалини, агар яна Бозгулни кўришга уринсанг-ўлдираман, деб огохлантирди. Шу билан иккисининг қиссаси поёнига етди. Ҳая, узундан-узоқ ажралув ғиғонидан олдин мактабдан сўнг Душанбега бориб санъат институтига кириш ҳақида аҳд-паймон қилишга муяссар бўлган эдилар. Аммо «уйдаги гап кўчага тўғри келмади»...

Бозгул мактабни тугатиб «Номаи камол»-ни олди-да, ноҳиядаги номдор чўпоннинг ўғли – Ҳайитбойга турмушга чиқди. Қуёвнинг отаси келинга шундай зўр қалин берибдики... Овозаси қишлоқни тутди.

Муродалининг дили дарз кетди. Кўнгил илгари шунчаки эски рубобдай гоҳ-гоҳ куйлаб юрарди, энди эса куйлашдан бутунлай қолганди.

Кейин у шофёрлик мактабини тугатиб, аскарликка кетди. Ҳарбий хизматдан қайтгач, онасининг тавсияси билан кўшнилари-нинг қизи – Азизага уйланди. Гарчанд истар-истамас унга уйланган бўлса-да, тинч, беғавго яшарди, чунки бўлиб ўтган воқеаларда Азизанинг бирор гуноҳи йўқлигини биларди.

Ўғиллари – Ислом туғилди-ю, бир неча йилдан сўнг Азиза буйрак дардига йўлқиди. Муродали бошқа хотин олмади – мухаббатсиз никоҳни бадбахтлик деб биларди, мухаббат эса унга бошқа юз кўрсатмади.

У кўп йиллар пахтакорлар хизматида шийпондан-шийпонга ўтиб юрарди-ю, қиш келганида чўпонларнинг доимий меҳмони бўларди. Катта ёшдагиларга кинофилмлар кўрсатар эди, болаларга ҳаминша яхшилик ва садоқатли бўлишга доир кўғирчок филмларни намойиш этарди. Кўпинча ўзи ясаган кўғирчокларни ўйинга солиб, ўзича ажиб қиссаларни тўқирди. Унинг бу ишнинг касбий театр ходимлари ҳам ёқтирарди. Муродали Сафаровнинг номи рўзномаларда кўринадиган бўлиб қолди, ҳатто унинг ҳаётидан хужжатли филм ҳам олишди, аммо унинг учун асосий иш эмасди. У қишлоқликлар талабига кўра филмлар келтириб кўрсатарди, сўнгги йилларда цирк масхарабозлари ва сеҳргарлари ҳунарини ўрганиб болаларга кўрсатиб, ҳаммани қулдиарди.

Сўнгги йилларда ўғли – Ислом катта бўлиб, ўн беш ёшидан бошлаб дадасига ҳамроҳ бўлиб борадиган бўлди. Аслида отанинг касби унга ёқмаса ҳам, техникага бўлган ҳаваси – машина ювиш, филм намойиш этиш чоғида кино аппаратларини ўрнатишда дада-

сига ёрдам берарди. Бир сафарга чиқишганда Муродали атайин бирга олмади. Худди шу бугундай эски йилнинг охирида узок яйловга – Бозгулнинг эри Хайитбойнинг рамасига борганида ўглини олиб бормаган эди.

* * *

Бу воқеа бундан саккиз йил илгари юз берган эди. Муродали йўл бошида бу яйловга кириб, унинг эгаси ким эканини биллиб, чўпонларга кино кўрсатмоқчи бўлди. Бозгул чўпон эри билан бирга Хисор тоғларида эканини эшитган эди, аммо аниқ билмасди. У Хайитбойни кўрган замон бутун вужуди олов олгандай бўлди, аммо сир бой бермади. Бозгулга ҳам номигагина салом бериб кўяолди. Аслида эса, у оҳанрабодай ўзига тортиб турарди. Истардики, унинг кўлларидан ушласа-ю, қора кўзларига бокиб, у хақида шеър ўқиса. Муродали илгарилари шеър ёзмас эди – юзма-юз туриб суҳбатлашишни афзал кўрарди, аммо кейинроқ ёрнинг фирокида ёниб шеър ёздиган бўлди. Бозгулнинг ўша пайтларда уч боласи бор эди. Муродали уларга «Қизил гул» афсонасини сўзлаб берди. Катталар учун эса бир нечта, қисқа хужжатли филмларни ва «Мен бир қизни учратдим» бадний филминини намоён этди.

Дастурхон бошида анча суҳбатлашишди ва хайрлашиш чоғида Муродали ўз фарзандларидай бўлиб қолган Бозгулнинг болаларига ҳар йилнинг охирида ҳузурларига келиб, янги афсона айтиб беришга ваъда берди. У бу кунларни бекорга тинламаган эди. – Одатан йил тугаб, янгиси бошланади, ажабмаски, у янгиликлар келтирса.

Машина энди катта йўлга чиққанида ортидан садо эшитилди. Тўхтади-ю, Муродали ён томондаги ойнадан орқада югуриб келаётган Хайитбойни кўрди. У машинага етиб келди-ю, кабина эшигини очиб, кичик кўзларини Муродалига қадаб деди:

- Гап шу, Сафаров, бошқа бу томонларга келишингнинг ҳожати йўқ. Эски сомонни нега шамолга шопирасиз? Яхшиси, бошқа бирор киши кино олиб келсин...

- Мен болаларга ваъда бердим, Хайитбой. Ҳар йили бир бор хабар оламан, дедим.

- Шарт эмас, Сафаров, оқибати яхши бўлмайди.

- Йилига бир бор, - қатъий такрорлади Муродали ва ўз йўлига кетди.

Бир неча йил сурункасига кишки яйловда Хайитбой билан

дийдор кӯришишди. Кейинроқ, афтидан Ҳайитбойнинг асаблари дош бермадими, ёки эркак аввалгидек хотинини яхши кўрганидан ҳар йили акаллан бир бор бир соатга бўлса ҳам кўргани келишига тан бердими, ҳар йили ўттиз биринчи декабрда хотинини олиб ноҳия марказига ота-онасини кӯришга келадиган бўлди. Шу тарика Муродали уч юз олтмиш беш куннинг азиз одами дийдорини кӯришга сарфлайдиган бўлди...

Энди Бозгулнинг тўрт боласи бор. У ҳам илк ишқини унутолмасди ва дилида ота-онасининг юзидан ўтолмай Душанбега ўқишга бормаганига ўзини-ўзи қойирди. Итоаткорлиги ўзига қимматга тушди. Муродали эса шунча йилдан буён ўз болалари борлигига қарамай, ҳали ҳам келиб уни кӯришга, пайтини пойлаб уни олиб кетишга интиқ эди, аммо иложини тополмасди...

* * *

Чорраҳага етганда, мотор тарақ-турук қилиб, машина жойида тўхтаб қолди. Муродали кабинадан тушиши билан дарадан эсаётган совуқ шамолни ҳис этди, майдалаб ёғаетган қор атрофни оқартириб қўйган эди. Бир йўл, тўғри бориб, сўнг айланиб тепаликка чиқиб кетарди. Агар ўша йўлдан борса, яна уч соат вақти йўлда ўтарди. Яъни чўпонларнинг шийпонига тахминан соат иккиларда етди. Ихтиёрида қоладиган тўрт соат давомида кино кўрсатиши, болаларга афсона айтиши... Бозгул билан суҳбатга ёки у билан бўлишга бир соат, ҳаммаси бўлиб бир соат қолади ва яна бошқа дийдор кӯришгунча яна бир йил кутиши керак.

Чапга қайтиб қийинроқ бўлса ҳам бошқа йўл билан бориш ҳам мумкин. У яқинроқ, бир ярим соатда манзилга етиши мумкин. Аммо, бу йўл ўта хавфли. Агар машина орқага қайтса, икки қадам нарида оғзини очиб турган тубсиз жарга қулайди. У вақтда унга на дийдор кӯришиш бўлади-ю, на келгуси йил учрашуви...

Муродали жар ёқалаб боратуриб пастга қаради. Олтмиш-етмиш метр узокликда тош қирралари кўзга ташланарди, баҳорда бўтана сув жўшиб оқадиган чуқурликда эса ойна сингари муз ярақлар эди.

У чуқур оҳ тортиб, ўнгдаги йўлга равона бўлди. У шошиларди, аммо атроф томошасидан кўз узолмасди. Тоғлар ҳеч вақт кишини зериктирмайди. Йилнинг ҳар фаслида ҳар хил рангда жилваланади, улар. Ҳозир эса салгина қомати эгилган одамдай туюлади – аввалги ранги ҳам йўқ, ёмғиру қор остида хиралашиб қолибди, лекин унинг вазмин ва унсизлигида қанчалик фалсафий маъно

яширин. Гўё тоғлар киш фаслига келиб ўз бошидан канчадан-канча ёмғиру тўфонларни ўтказган хикматли одамдай бўлиб қолади. Муродали шулар ҳақида андишага бориб, машина рулини товлаб, мотор овозига қулоқ солиб, дили ором олган холда борарди.

Тепада осилиб турган харсанг тош остидан ўтаётганида машина устига муз парчаси тушиб, машина чайқалиб, чўккига урилишига сал қолди. Муродали рулни тезлик билан ўнгга бурди – йўлга ростлади. Назарига кўп ишлаб эзилган кўҳна машинаси тоғ доvonидан чиқа олмайдигандай, базўр одимлаб бораётгандай туюларди.

Олдинда ажиб манзаралар жилваланарди. Айланма тепаликлар бир-бирига уланиб, уларнинг охири йўқдай эди.

Икки тепалик орасидан ваҳимали сой оқарди. Унинг ёнидаги яйловда қўйлар ўтлаб юрарди. Бу ерда икки чўпон оиласи яшайди. Муродали тўртинчи маротиба бу ерга келиб, улар ҳақида ҳасад билан андиша юритарди: ўзи ҳам шу ерда худди шундай оддий, факирона яшашни истарди.

Машина тарак-турук килиб айланма тоғ йўлидан юриб келар экан, ниҳоят дарага кирди. Нишобликда жойлашган чўпонларнинг икки уйчасидан чиқаётган тутун осмонга ўрлаётганини баралла кўриш мумкин эди. Уйлар ёнида кечаси моллар ва қўйлар қамаб қўйиладиган кўралар намоён эди. Энг ажойиби шундаки, бу ерда қор йўқ эди.

Муродали йўл-йўлакай тўрт марта сигнал берганди, олдинги уйдан гўё шу садони интизорлик билан кутиб туришгандай Зайнабнинг болалари югуриб чиқишди. Рўпарадаги яна бир уйдан эса камгап, вазмин Мамадкул чўпоннинг фарзандлари чувиллаб пайдо бўлишди. Ҳамма болалар қўлларини силкитиб машина истикболига чопишди.

Ана, Бозгул... Бозгул эғнига гайриоддий палто кийиб, бошига кўк рўмол ўраб олган бўлса-да, Муродали уни дарҳол таниди. «А?... Ўзига роса оро берибди... Наҳотки, мен учун? Менга интизор эканмикан!» Унинг ҳаёлидан шу фикр йилт этиб ўтди.

Муродали ёнбошида ётган куённинг қулгили бош терисини олиб, юзига кийди. Унинг резинаси сочини таранг килиб тортди, оғриқни ҳис этмади. Мана, ниҳоят орзу қилган онлар келди. Кўп, оғир йўлни босиб келган Муродали шофёр нағмавоз Сафаров сифатида чўпонлар назарига тушди.

Машина уйчалар олдида тўхтади. Кабина очилиши билан

атрофда болаларнинг чувиллашлари авжга чиқди. Машина пойвончагида, зийрак ва доно, «Ну погоди!» филмларидан ҳаммага маълум бўлган куёнча уларга жавдираб қарарди.

- Кимки, мени, таниса ва номимни айтса, қимматбаҳо совға олади! – деди куёнча ғалати овоз билан катта кулоқларини қимирлатиб.

- Муродали амаки! Муродали амаки! – бири-биридан баландроқ овоз билан қичқириварди болалар.

- Хайр, на илож? – «Эриниб»гина деди куёнча. – Топдиларинг...

Муродали юзидаги ниқобни олиб, болаларга эски кадрдонлардай кулиб боқди:

- Топдиларинг... Аммо мен сизларнинг жойларингда бўлсам, хурсанд бўлмас эдим. Биласизми, нега? – Муродали кўрсаткич бармоғини кўтариб, болаларни хомуш бўлишга чақирди. – Гап шундаки, сизларнинг ҳаммаларинг совғага муносибсизлар.

Муродали интизор болаларни бир-бир назардан ўтказди: - Етти киши экансизлар, совғам стармикни...

Шу ондаёқ болаларнинг «Ура!» деган овозлари атрофни тўтиб кетди. Болалару қизлар бир-бирларининг гапларини бўлиб: «бизга шунча совға лозим» дедилар. Албатта, улар етти нафар. Яна Бозгул хола бор. Хайри хола бор. Мамадул амаки бор! Хайитбой амаки ҳам бор, лекин у раёнга кетибди. У ўзига совға сотиб олар, ахир. Чунки Муродали амакида ортиқча совға йўқ-да!

Муродали бу сўзлардан беҳад хайратланди. Дилу жонидан хурсанд бўлди, аммо сир бой бермади.

- Айтганларинг бўлади! – деди сохта овоз билан ва рангоранг қоғоз халтачалардаги совғаларни болаларга тақсимлади.

Вакт! У ҳаминша оз, етишмайди. Ҳамма нарсани ўз ҳукмига мослаштиради.

Муродали арчани кўй жунни олинадиган майдончага ўрнатиб, атрофида болаларнинг ракс, ўйинини ташкил этди. Шубҳасиз, катта ёшдагилар ҳам даврага келишиб кўзни боғлаган ҳолда арча шохларидан қандларни узиб олишни истардилар, топишмоқлар жавобини айтиб беришни хоҳлар эдилар, хийлагар амаки рангли пуфакларни қандай қилиб усталик билан болалар кўйинга солиб кўйишнинг тушунтирмоқчи бўлардилар. Аммо совғалар ё кўзи катта Одилга, ё эпчил Мунирага, ё зийрак ва камгап Рустамга, албатта, тегарди. Ҳар ҳолда болалар самимона қувониб, кулгилари авж

га чикарди. Муродали янги-янги ўйинларни кўрсатар эди-ю, сездирмасдан соатга караб кўярди ва вақтнинг тез ўтаётганидан даҳшатга тушарди.

Кейин Бозгул ўйиннинг девори ёруғ бўлди-ю, филм бошланди. Болалар «мултик» томоша қилдилар, катталар «Гаровгон» филминини кўришиб, ҳамма қонкишди. Муродали кош қорайган паллада ҳам кино кўйиб, ҳам Бозгулнинг чехрасини берилиб томоша қиларди-ю, ҳеч тўймасди. Йиллар ўз таъсирини қолдирган эди. Бир вақтлар беғубор бўлган чехрада, икки чеккасида ажинлар пайдо бўлган, оқ сочиини яшириш учун бошидаги рўмолини то қошигача тушириб боғлаб олган эди. Эҳтимол, бошқа кўзга шундай туюлар. Лекин Муродали учун у ҳамон гўзалдан-гўзал. Бозгулдан ўзга дунёда чиройли хотин йўқ эди. Ана энди, у кўхна ҳақиқатни тўла тушуниб етди. «Лайлига-Мажнун кўзи билан бок» дейдилар-ку!

- Афсона, афсона! – болалар филм тугагач бақира бошлашди.

- Майли, -тезгина рози бўлди Муродали. - лекин ҳозир сизларга шу бугун тоғда туғилган ривоятни айтиб бераман. Бу ривоят ҳам болаларга, ҳам катталарга қизиқарли.

Муродали сеҳрли қалъага зolim ва маккор девнинг паричехра қизини қамаб қўйгани ҳақидаги қиссани сўзлаб берди. Кўпгина жасур йигитлар қизини қутқаришга уриндилар. Лекин қалъанинг осмонўпар деворлари мустаҳкам эди. Дев уларнинг ҳаммасини домига тортди ёки тоғ тошларининг бўлакларига айлантириб ташладди.

Тоғлик йигитга навбат келганда у оддий ва тушунарли сўзлар билан ўз ишқини изҳор қилишга тиришди. Табиат у йигитга мададкорлик қилди, чунки ҳақиқий ишқ ҳар қандай қишнинг бетараф қолдирмайди...

Муродали қисса сўзларди-ю, Бозгул юзидан кўз узмас эди. Аёл ҳам йилнинг бу интизорлик кунини келишининг жон-дилидан қутганини сезиш қийин эмас эди. Бозгулнинг юзига кўзёши қуюлди. Муродалининг овози титрай бошлади. Аёли тагидаги пўстакнинг бир чеккасида ўтирган Мамадқул бирдан безовталаниб қолди: ратсия орқали сарф қилинган чорва еми миқдорининг колхоз идорасига айтиш эсига тушди. У турди-ю, Хайри билан бирга кетди. Орадан бир лаҳза ўтмасдан ҳовлида таажжубли овоз эшитилди. Маълум бўлишича, рама қўйлари арча атрофининг ўраб олиниб, уни қарийб йи-қилиш ҳолига келтирибди. Болалар ҳам бу хабарни эшитишиб,

ташқарига чопдилар ва купдан буён кутилган «меҳмон»ни қўйлардан кутқаришга киришдилар.

- Чарчадинг чоғида? Очқолгандирсан ҳам? – Бозгулнинг хаста ва калтироқ овози эшитилди. – Ке, бирор нарса егин.

- Яхшиси, олдимга қўй, кетадиган вақтим ҳам бўлиб қолди.

Аёл дастурхон ёзиб, егулик ва чой келтирди. Муродали уни ерди-ю, таъмини сезмасди. Айни ҳолда унга – Бозгулга тикиларди-ю, тикиларди. Азиз сиймони дил хотирасига нақш қилиб олиш имкониятидан фойдаланарди.

Сухбатлари турли соҳадан эди, аммо сўзлар икковилари учун ҳам маъносиздай эди.

Аёл овози Муродалининг қулоғига худди ёқимли куйдай эшитиларди-ю, уни вақтинчалик бўлса ҳам бахт осмони узра парвоз эттирарди.

Мамадкул билан хотини қайтиб келишди. Улар иккиси қолишди. Дуст хотинини бегона эркак билан қолдиришга болаликдан дуст бўлсалар-да, мумкин эмас. Кечир, Муродали, лекин одат шундай...

* * *

У арчани болаларга совға қилди, кино кўрсатувчи ускуналари-ни филм тасмалари билан бирга қутиларига солди ва беихтиёр атрофга қаради. Қор тўхтаб ҳаво мулоғим бўлиб қолганди. Муродали қишлоғга яхши жой танлаганликларини кўнглидан ўтказди. Ўт ҳам кам эмасу, қор ҳам кўп тўпланмайди. Ҳар ҳолда, айтишларига қараганда ўтган йили қаттиқ шамол турди. Қўраларининг бирининг девори қор оғирига дош бермай йиқилди. Қўйлар ҳар тарафга пароканда бўлиб кетди. Тўфон уларнинг ортидан қуварди, қор игнаси баданларига санчиларди. Агар Ҳайитбой бўлмаганида, рама сўзсиз қўлдан кетарди. Итларнинг хавотирли ақиллашларини эшитиб юпқа ички кийим билан югуриб ташқарига отилиб қўйлар ортидан чопди. Қўйлар жар олдига келганда етиб олди. Қўйларни бир бало қилиб қайтариб, сойчада жамлади, туни билан совуқдан калтираб, қўйларнинг бирортасини қор устига ётишига имкон бермади. Ҳа, ҳаракат фақат ҳаракат туфайли қўйларни ўлимдан қутқарди. Ҳайитбой ўзини унутган ҳолда чўпонлик таёғини ўйнатиб сойча бўйлаб чопарди-ю, гоҳ-гоҳ осмонга боқарди.

Мамадкул тонготар чоғидагина итлари орқали рамага етиб келди. Ҳайитбойни совуқдан кўқариб кетган, лаблари базўр кимирлайдиган ҳолда топди. Агар яна бирор соат кечикса, тунги уйқусиз-

лик нима билан тугабини уйлаб, эти бижирлаб кетди. Унинг устига у тез-тез йўталарди, оёғида мадор колмаган эди...

* * *

Муродали нега биргина шу лаҳза уни ўтмиш воқеаларини эслашга ундаганини тушуниб етмасди. Аникроғи, ўзини тушуниб етмаганга олди. У бу ердан кетишни истамасди. Назарида моторни шундай ўт олдириб йўлга тушса, Бозгул билан боғлиқ бўлган яна бир нозик ришта узилиб кетадигандай туюларди. Ўзилмаган бундай ришталардан яна канча қолган экан? Агар ўша тўфон куни Мамадкул салгина кечикканда, Ҳайитбой аниқ музлаб коларди ва бу икки кўнгил кўйганлар тақдири бошқача тус оларди. Муродали бу фикрларидан ўзи уялиб кетди, аммо ундан узоқлаша олмас эди ҳам. Хайриятки, Ҳайитбой тирик қолди...

- Кетиш вақти бўлди, - Муродали шашт билан Мамадкулнинг қўлини силтади ва ҳамдардлик ҳолатида зўрга эри ёнида турган Ҳайрига боқди, боши билан хайрлашган бўлиб, кетишни истамётган ҳолатда болаларнинг бошини бир-бир силади.

Паричеҳра ва дев қиссаси тугади... девор ёруғи ўчди... Лекин ҳеч ким афсоналар олампидан ажралишни истамасди.

- Ҳўп, мен кетдим, зўрга такрорлади Муродали. - Ҳозир қоронғулик тушади. Ҳавонинг аҳволига қаранг, эҳтимол яна қор ёғади...

У оҳиста машина эшиги олдида турган Бозгулга юзланди:

- Хайр, то кўришгунча...

Аёлнинг ёшга тўла кўзларига қаради-ю, ҳар вақтдагидай ўзининг журъатсизона андишаларини давом эттиришга тобу тоқати йўқ эди. Азоб чекиб, ўзини асл ошиқ кўрсатиб, севгилисининг васли учун талашарди. Бу аҳволда у ўз тақдирини ҳам, Бозгул ҳаётини ҳам расво қилди. Ахир, у ҳамон уни яхши кўради, яхши кўради...

Кони қайнаб кетди. Беихтиёр аёлнинг қўлини ушлади-да, катъий оҳангда деди:

- Ке, кетайлик, Бозгул!

Аёл жилмайди ва майин овозда деди:

- Бу тўрт бола нима бўлади?

- Уларни ҳам бирга оламиз!

Бозгул инкор маъносида бош чайқади.

- Ўз-ўзини алдаш кимга керак, Муродали. Булар ўзга одамнинг фарзандлари бўлса, ҳеч вақт сенинг жигарбандинг бўла ол-

майди. Уларни томири билан суғуриб кетиш кимга керак? Уларни ўй-хотир қилиб, сен ўн беш-йигирма йил дилингдаги гапингни айтолмадинг? Йўқ... ҳаётнинг аччиқ бўлади, биз билан. Ҳали қариганинг йўқ, хотин олу ҳурмат қил... Бошқа келма, илтимос. Кеч бўлди кеч!

Муродалли у ҳозир фигон кўтариб уйлари томон чопади, деб ўйлади. Бозгул эса унга алам билан боқиб, оқибат дил дардини айтди, то ҳозиргача ранжитмаслик учун айтмаган сўзларини айтганини тушунди.

* * *

...Машина йўлга чиқди. Муродалли сийқончиқ йўлда алам билан газни босди. Бор, нима бўлса, бўлди. Ахир, машинани нима учун эҳтиёт қилади, ким учун эҳтиёт қилади, ўзини?!

Унинг кўзига йўл четида осилиб турган харсанг ҳам, тубсиз жарлик ҳам кўринмасди. Агар шу танг йўлда бирор машина дуч келса, тамом – бирор кор-ҳол юз беради... Муродалли эса алаmidан тезликни сусайтирмасди.

Тахминан йигирма километрча йўл юргач, ўзига келди. Ўзининг андишасизлигидан ҳайрон бўлди, ажабланиб бош чайқади ва кейин аввалгидек эҳтиётона йўл юришда давом этди.

Қиш мавсуми ҳам инсонлардек бир хилда эмас. Гоҳида борлиққа нафас ростлаб, куч тўплаб олиш учун имкон беради-ю, кечалари ҳамма нарсани қакшатиб совуқ қилади.

Муродаллини бир зумда гаранг қилиб қўйган алам хуружи сўнди. Энди, у оромона андиша юритарди. Ҳақиқатан ҳам шунча узок йўлни босиб Ҳайитбой рамаси боқилаётган яйловга келиши бемаънилик эди. Чиндан ҳам кечикди, ҳам ўзига ва бошқаларга азоб бериш нега? Ҳайитбой унга нисбатан мардлик қилиб, уларнинг учрашувларига, дил розларини айтиб олишларига имкон яратиб берди, ниҳоят, аниқ бир қарорга келишларини кутди. Такдир ҳам ҳатто хато қилмайди. Ўтган йиллар Ҳайитбой эҳтиромга лойиқ инсон эканини кўрсатди...

Муродалли андиша юритар экан, Ҳайитбойни кўз олдига келтирди. Уни кўрди-ю, кўзларига ишонмади. Бир киши ҳақида бунчалик андиша юритар экансан, бу айланма тоғ йўлида юзма-юз келиб қолишинг ҳам ажаб эмас.

Ҳа, Ҳайитбой унга қараб юзма-юз келарди. Муродалли унинг чехрасини кўкиш «Нива» машинасининг ойнасидан аниқ кўрди. Кичик кўзли, мўйловлари осилган, бошида суғур терисидан тикил-

ган телпак. Улар ўша икки йўллик жойда – бири тоғ этагига элтadиган жойда учрашишди. Қиш фасли шунчаки қисқа бўлса ҳам, хатто энг кўркмаслар ҳам бу йўлдан боришга журъат қилолмасдилар.

Ҳайитбой ҳам дил тубидаги душмани билан учрашишга интизор эмас эди. У кино намоёниш этиш, афсона айтиш ва Муродалининг қайтишин зарурлигини ҳисобга олган эди. Бу вақтда рақиб нохиянинг тўғри йўлидан борарди. Агар улар бир-бирларига машиналар оқимида ўтиб кетаётиб дуч келганда эҳтимол, пайҳос бермаган бўлишарди... лекин иш бошқача бўлди... Энди улардан бири тўхтаб, бошқасига йўл бериши лозим эди. Йўл қондасига мувофиқ бу ишни Муродали қилиши – юкли машинасини четга олиб – тоққа «ёпиштириб» туриши. Ҳайитбой эса қил кўприкдан ўтиши керак. Ҳа, «қил кўприк»дан...

Муродали учун бу лаҳзада машинасини салгина юргизиб, «Нива»га теккизиб, уни жарга қулатиш кифоя эди. Агар шундай қилганда, Муродали бу ишни атайин қасддан қилганини ким ишот қила оларди.

Муродали терлаб кетди: ана, тақдирини тамоман ўзгартириб юбориш учун жуда қулай имкон. Саросима бўлмай, ундан уста-корона фойдаланиш керак. У Ҳайитбойга нисбатан на ёмон кўришни, на хаяжону изтиробни ҳис этарди. Унинг қалласи яхши ишларди. У «Нива» га яқин келиб, унга бир разм солди-да, рулни ўнгга буриб, четга чиқди.

Ҳайитбой машинаси олдидаги ойнадан Муродалининг сўлгин юзига қаради, ҳаста ва ишишган кўзларини, туташ қошларини, бошига кийиб олган қуён терисидан телпагини аниқ кўрди, лекин шунча йиллардан буён мардона иш тутмаган кишига нисбатан вужудда бирор ғараз кўзгалмади. Ахир, у – Ҳайитбой ўзи севмаган йигитга мажбуран эрга чиқиб, тўрт фарзанд кўрган, тақдиринга тан берган хотинга нисбатан қаҳр-ғазаб қила олармиди? Эр гул хотинини таҳқирлагандай биллиб туриб уйини тарк этиб, сenga бир неча соатга сохта бахтинг учун имкон яратиб беришини қандай тушуниш мумкин?

Бугун Ҳайитбой Мамадқулдан хотини билан ташқари чиқишни, болаларни ҳам бирга олиб, уйда ўша икки танни ёлғиз қолдиришни илтимос қилган эди. Бевосита Муродалининг ўзи хотин оғзидан умрбод хайрлашувни эшитиб, кеч бўлганига тушуниб етсин. Бу учрашув лаҳзалари уларнинг келажақларида жиддий ўзгариш ярасин.

Хайр, масалан, Бозгул болаларини олиб ноҳия марказига борди, дейлик. Кейин-чи? Муродали буларни бока оладими? Ҳеч қачон Ҳайитбойнинг кўлидан келади! Чунки кўйлари, кўп пули борки, бир умрга етади. У ўз оёғида турибди. Чўпоёқ масҳарабоздай чурук эмас!

...Ана юк машинаси йўл четидан юриб, қарийб тоққа ёпишаёзди. Йўл очик. Ҳайитбой йўлдан бемалол ўтиб кетиши мумкин. Нўноқ рақибидан бошқа ҳеч нарсани ҳам кутмаган эди. Унинг ўзи бошқача иш тутган бўларди: машиналар йўлда ёнма-ён бўлганида, рақибнинг машинаси ногоҳ жарга қуларди. Бу қасдан бўлдимиз ёки тасодифми, ким исбот қилади? Бундай қилишга мард одам керак, шундай мардки, сўзи ишидан фарқ қилмайдиган мард! Муродали ҳеч вақт бундай қилмайди. У Ҳайитбойнинг ҳар садақасини хурсандона кадрлайди. Ҳайитбой эса ўлса-ўладик, бу йўлга юрмайди!

Ҳайитбой бир иш қилди. Муродали бундай бўлишини сира кутмаган эди. Ҳайитбой ғазаб билан рўлни чапга товлади-ю, айланма йўлдан юриб, тоққа тирмашди. Муродалининг нафаси қайтди. Тақдир фақатгина охириги, ягона имкон бердигина эмас, балки Ҳайитбойни ўзининг йўли устида ўлимига нисбатан ҳамма шубҳа ва гумонларга барҳам бермокчи бўлди.

«Нива» мотори гувиллар, гилдираклари девоналарча айланди, аммо ўзи жойидан қимирламасди. Муродали ўзининг кўп йиллик тажрибасидан билардики, тоғ йўли қалин музлаган, муз бетини эса чангу губор қоплаган эди. Гилдираклар куч билан айланавериши натижасида муз тешилди. Энди шофёри ҳарчанд тиришса ҳам машина илгари эмас, орқага тисарила бошлади. Энди Ҳайитбой газни бўшатиб, машинага тормоз бериб – тормоз бериб рулни ўнг томонга бураб, охишта бораётган йўлига қайтиши лозим эди. Аммо пастликда бир япалоқ харсанг бор эди. Машинанинг орқа гилдираги унинг устига чиққудек бўлса, тамом машина жарга ағнади. Ҳа, етмиш метр чуқурликдаги жар даранг-дурунг, ваҳимали садога тўлиб машина темирпорага айланарди. Хўш, одам-чи? - дахшатдан жони чиқиб, на қимирлай оларди-ю, на дод дея оларди, жон ҳолатда рулга ёпишиб, умрининг сўнгги дақиқаларини сандарди...

Дақиқалар ўтарди, иккинчи, учинчи дақиқалар ҳам... машинанинг орқа гилдираклари япалоқ, музлаган харсангга яқинлашди.

Ақлу фаросат Муродалини бу мудхиш манзарани – унинг тақдири ҳал бўладиган лаҳзани то охиригача диққат билан кузатиши ва қалтирок овоз билан автомобил хавфсизлиги ходимиға Хайитбойнинг мудхиш ўлими тафсилотини сўзлаб беришга ундарди. Кўзларини юмуш ёки қўллар билан беркитиш ҳам шу лаҳзаларда табиий эди: ахир бу – неча лаҳзада чўпон ҳаёти ҳал бўладиган лаҳзада нима иш ҳам қила олиш мумкин?!

Аммо Муродали ҳаёлида ҳам йўқ ишни қилди: У йўл четида кийшайиб турган машинаси газини биринчи тезлигини босиб оҳиста-оҳиста ҳайдади, ўз вақтида «Нива»нинг орқага кетиш йўлини тўсди. «Нива» келиб, унинг машинасига урилди. Муродали кабинадан тушди-да, «Нива» эшигини очиб, рулда ўтирган беҳуш Хайитбойни ташқарига тортди...

Улар худди машиналаридай юзма-юз турардилар. Хайитбой ранги оқарган, титраган ҳолда гўё ҳозир тўппончасини олиб Муродалини отиб ташлайдигандай шошилиш ён-верини пайпаслаб қолди.

Муродали ҳансирашдан терлаб кетган эди, тиззалари қалтирар эди.

- Раҳмат дейми? – хира овоз билан сўради Хайитбой.
- Шарт эмас.
- Аттанг, шундай имкониятни қўлдан бердинг-а...
- Бировнинг бахт биносини бузиш ҳисобиға хушбахт бўлиш

ҳеч мумкин эмас.

- Аблах! Мен бир умрга сенинг бу ишингдан миннатдор бўлишим керак, деб ўйлайсанми? Мана! – Хайитбой бош бармоғини бошқа панжалари орасидан ўтқазиб «мана сенга» деган маънода Муродалининг тумшуги олдиға олиб борди.

- Керак ҳам эмас! – деди Муродали ва Хайитбойни бир тарафда қолдириб «Нива»нинг олдиға борди, уни бир оз олдинга ҳайдаб, йўлга ростлади, орқага кетмаслиги учун гилдираклари остиға тош қўйди. Ўз машинасини йўл четиға олди, кейин енгил машинанинг рулини у ёқ-бу ёққа товлаб ўз машинаси ёнидан ўтқазиб тўғри йўлга ўнглаб қўйди-да, шунча вақт ичида миқ этмай бир чеккада Муродалининг ҳатти-ҳаракатини кузатиб турган Хайитбойнинг олдиға келиб, деди:

- Оқ йўл.

Хайитбой машинаси томон кетди ва унга бориб ўтириш чоғида Муродали томонға караб бақирди:

- Масхарабоз!

«Нива» йўлга тушди ва тахминан эллик метр нарида осилиб турган харсанг остидан ўтиб, кўздан ғойиб бўлди.

Муродали танҳо қолди. У машинаси олдига борди ва пойвончасига ўтириб изтиробга тўла дилини тинчлантирмоқчи бўлди.

Масхарабоз... Тахкирлашми, бу? Афтидан бундай эмас. Ахир бу кўп қадимдан одамлар эътиборини қозонган машгулот-ку? Бунга инсон доимо эҳтиёж сезади, бир неча лаҳза рўзгор ташвишларини унутиб кўнгил ёзади. Бугина эмас, бу яна одамларни яхшилигу ёмонлик ҳақида андиша юритишга ундайди, атрофдагиларга меҳрибон бўлишга қорлайди.

Масхарабоз беақллик, ҳасислик, манманлик ва инсоннинг яна кўпгина ёмон ҳислатларини даволашга ёрдам беради. Қадим замонларда бундай кишиларнинг томошагоҳи серодам бўладиган бозорлар ва шаҳару қишлоқларда бўларди. Масхарабоз одам ажойиб хийла ва найранглар кўрсатиб, дорбозлик ҳам қиларди, кичик-кичик саҳначаларни намоён этиб, дунё бор экан, панду ҳикматлар бор, деган маънони англатарди. Ҳозир эса ҳавонинг иссиқ-совуғига қарамай, яйловма-яйлов юради ёки шаҳарлардаги саҳналарни обод қилади. Яъни фақатгина шакли ўзгаргану мазмуни ўша-ўша.

Шундай экан, Муродали нега бу сўзлардан ранжисин ва ўз қилаётган ишидан уялсин? Ана, шу бугун... ўзининг тўғри-ю, сохта, чаппа-ю, роста кулгилни нақли билан болаларнинг кўзларини ҳаяжонла порлатди, дилларига қувонч бахш этди.

Бозгул-чи? Бугун у умрида биринчи бор дўстлашиш бу – танҳо севгилисини хоҳиши билан кўришиш ва эшитиш деган гап эмас, балки ўз бахти учун курашиш ва унга сазовор бўлиш эканини англаб етишдан иборатлигини англади. Ноилоҳ, уларнинг тақдирлари кўшилмаган экан, эҳтимол, уларнинг қизлари бу хатоликни такрорламай, ўз бахтларининг соҳибни бўлишса. У, масхарабоз Муродали Сафаров, шундай бўлиши учун кўп ҳаракат қилди.

Ҳайитбой... Зоҳиран ўз билишича қолди. У ҳозирча аини дарғазаб бўлган чокда тақдир билан ўйнашиш, ўз жонига қасд қилиш, қандай бўлса-да, умрбод рақибни бўлиб келган кишини ўлимдан қутқариб қолишининг маъносини тушуниб етолмасди. Лекин дилида бунга эҳтирос қўзғалмаслиги ҳеч шубҳасиз эмас...

Муродалининг ўзи эса, бугун муҳим олишувда ўз қилган ишидан хурсанд бўлса керак. Чунки, аввалига пасткашлик, ғазаб

туйғусига тўла, мақсадига етиш йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган Муродалининг вужудида кейинроқ инсонийлик голиб чиқди. Бугун ва эртага бошқаларни тўғрилиқ ва яхшилиққа ўргатувчи инсонийлик голиб чиқди.

* * *

Кеч кириб, дара ва жарликлар узра ўз қора пардасини ёяди. Ўз машинаси пойвончагида ўтирган сайёр кино устаси Муродали Сафаров ўз тақдир ҳақида андиша юритарди. Унинг назарига қоронғулик худди қора тутундай харсанг тошларни оралаб ўтади, музлари зулмат қўйнида эриб дарёчалар ҳосил қиладигандай туюларди.

Муродали этни салқинликдан жунжикиб кетди. Ўрнидан турди, оёқларини музлаган ерга тап-туп уриб, иситмоқчи бўлди, атрофга назар ташлади. Осмон соф бўлиб, совуқ огушида юлдуз милтил-лаётганидан ҳайратланди. Муродали назарида улар танҳо у учун чакнардди. Шу билан бирга ҳали ўсиш учун томир отмаган тоғ дарахтлари-ю, бутун мавжудот унинг нурини ташналиқ билан сими-раётгандай эди.

Муродалининг дилида хурсандлик хисси уйғонди. «Аслини олганда табиат одил, беихтиёр кўнглидан ўтди унинг. – Бору йўғини ҳаммага баробар бахш этади. Шундай экан, биримиз-биримизни бошқалардан юқорироқ қўйишга, бошқанинг ҳақиқа хўжайинлиқ қилишга, яшай олишимизга далил келтириб, ўзимизни ҳаққа чиқаришга қандай ҳаққимиз бор?».

- Ажойиб афсона, - деди Муродали ўзига-ўзи ва кабинага кирди, совуқдан этни қақшаб калитниң буради. Ҳали совушга улгурмаган мотор тез ўт олди. Чирок нурлари йўл четидаги тошларни, буталар устидаги қорни зулмат чанғалидан кутқарди. У яна қанча шундай йўлларни босиши керак.

Одамлар Муродалидан фақатгина кино кўрсатишни эмас, балки яхши хулқ-атвор, қўллаш ва яхши илҳомбахш сўзлари билан қўйилларни кўтаришига ҳам интизордир. Сўзларни шунчаки хавога эмас, аниқ одамларга айтиш лозим.

У машина чирокларини порлатган ҳолда йўлга тушди.

1999 йил.

МУҲАММАДЗАМОН СОЛИҲ

Муҳаммадзамон Солиҳ 1951 йилнинг 5 январида Мастчоҳ ноҳиясида Падрох қишлоғида таваллуд топган. Тоҷикистон давлат университети тугаллаб, Лоҳутӣ номли театрда, Маданият вазирлиғида, “Маданияти Тоҷикистон” рӯзномасида ишлаган.

У “Улка сайри”, “Кекса актёр ишқи”, “Ишқ шаҳри оҳанги” каби асарлар иҷодкоридир. Шунингдек, адабнинг қисса ва ҳикоялари “Балх” (Эрон) нашриётида ҳам нашр қилинган.

1989 йилдан Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

ҚАЙТИШ (Ҳикоя)

Ёз кирса, Фарходнинг қишлоқда яшаётганига бир йил бўлади. Бир залда уни ўзига чорлаган ўлкада, болаликнинг тотли орзулари қанот чиқарган ўлкада. Ўзи айтгандай болаликнинг орзулари қадам ташлаган ўлкада.

Аммо болалик тасаввурлари уни алдади. Қишлоқда шаҳар ажойиботларидан ному нишон йўқ. Қишлоқ ҳамиша - кечаю-кундуз сокину бўм-бўш. Одамлар эрта тонг молларини ўтловга ҳайдаганда, шомда эса подадан айнириб, уйма-уй қайтаришганда қишлоқда ҳаёт нишонаси зоҳир бўларди. Ўша дам кишиларнинг ғуборли ғул-ғуласи соф осмонга чирмашарди. Яна соат тўққиз бўлмасдан дилгир жимжитлик ва қайғули зулмат қишлоқ узра парда тортарди. Умид ила сотиб олинган радиою телевизорлар уйлар бурчакларида мунгайиб туришарди. Гўё қишлоқ кечасида ҳаётдан бирор асар йўқдай Тоғ қишлоғининг бу гунг ва қар сукунати аллақачон унинг кўнглига урганди. Ҳаммасига ўзи айбдор, шунини истарди. Шаҳар шовкин-суронидан қочиш ва қишлоқ сукунатида жон сақлаш. Чунончи, сокин табиат ва маданий гавғодан нафратланарди. Тинчлик истарди, ҳа, тинчлик! Аммо ана шу тинчлик ҳам мана кўнглига урди.

Ҳар дам олиш қуни қаергадир ғойиб бўларди, ҳеч ким билмасди, у қаерга боради ва нима қилади? У қишлоқ одамлари учун ўқилмаган сўз эди. У ёлғиз, ўзи билан ўзи яшарди.

Биринчи келган кунданок ишни бобосининг тошқулбасини таъмирлашдан бошлади.

Унинг бу ишидан одамлар хайратда эдилар. Наҳот одам оппоқ, ёп-ёруғ уйни ташлаб келиб, қора тош уйда яшаса?! Аммо унинг романтик руҳи ана шу қора тош уй билан чароғон эди. Бу «хаёлий баландпарвозлик»узок давом этмади. Қишлоқ, «бобосининг уйи» дилгир кўринди.

«Дарахт бир ерда кўкаради» — ўзига тасалли берарди, ишларди. Одамлар касби туфайли уни эҳтиром қилишарди. Ишбилармон, ақлу идрокли, мулоҳазали йиғит эди. Бирон киши билан мену сен қилмасди, ҳамиша паришонхотир кўринарди. Фақат бир киши унинг ҳолини биларди. У ҳам бўлса бир мўйсафид.

Фарход Хумдон Даштидан қайтганида азим чинор сояси остида ўтирган, эҳтимол, бобосининг тенгдоши бўлган ва уни яхши бил-

ган нуроний бир мўйсафидни кўрарди. Мўйсафид худди чинор та-насиға михлаб қўйилгандай саҳардан шомғача ўша ерда ўтиргани-ча кўзини Хумдон Даштидан – дарёнинг нариги томонидан, одам-ларнинг иш жойидан, узмасди. Дарёнинг нариги соҳилидаги эрка-гу аёлларнинг пасту баланд қўшиқлари чолға ёшлигини эслатарди. Ана шу мўйсафид ҳар окшом гўё Фарҳоднинг дил розини пайқа-гандай ҳамдардлик оҳангида:

—Соғиндингми? – дерди-ю, бошқа гапирмас, жим бўларди.

Фарҳод елкасини қисар ва «ҳа» дейишга уяларди. Ҳаммасига ўзи сабабчи эди. Оғир-оғир қадам ташлаб, ўзининг тош кулбаси томон равон бўларди. Қариянинг ғамгин нигоҳи уни кўча охиригача ку-затиб қўярди.

Фарҳод ҳовлига кирар, ўзини супадаги йиғиштирилмаган кўрла-ча устига ташлар ва қишлоқнинг бепоён ва соф осмонидан бир дам кўз олмай ўйга толарди. «Атрофи»да ҳеч нарса бўлмаган бир «ўй». Осмонга тикилардию, бас, ҳаёлига ҳеч нарса келмасди. Туриб ўчокка ўт қалаб, чой қайнатарди, агар ҳафсала қилса, бирор «маза-ли» таом пиширарди. Тановулдан кейин том устига чиқар ва ё қиш-локнинг танг ва тор кўчаларида бирон киши билан сайр қиларди. Оёқлари чарчагач, ҳамқадами билан ҳайрлашиб уйга келарди. Эрта саҳар уйғониб қолхоз идорасига жўнарни. Ҳатто кўнгил қўйган машғулот – суратчилик билан шугулланиш ҳам ёқтирмасди. Ҳар кун унинг ҳаёти қарийб ана шундай такрорлангани, такрорлан-ган эди.

* * *

Гўё қишлоқ кишилари бошқа бирор ишу масала йўқдай узоқ ҳаф-талаб унинг атрофида гап очишар ва ҳар қанча чуқурроқ синаш-ганлари сайин шу қадар ҳайратлари ошарди.

—Ҳеч шаҳарликка ўхшамайди-я.

—Шу гаранглиги билан шаҳарда яшай оладими?

—Бундай одам шаҳарга бир кун ҳам бардош бера олмайди.

—Одатан шаҳар аҳли корчаллону чаккон ва зийраку хушёр бўли-шади. Билмадим, бу йигит қаерда катта бўлди экан?

—Мен уларнинг бутун зоту зурриётларини катта-кичигигача яхши биламан, биронтаси бунақа эмасди. Ҳатто, отасига ҳам торт-мабди.

—Отаси ширинсўзлигию, дилкашлиги билан илонни ҳам ини-дан чиқарарди.

Фақат ўша азим чинор тагида ўтирган чол биларди унинг «с-
гинганини»

У ёру ошнолари ва ота-оналаридан узоқда зик бўлибди. Ёш-да.
Эслайди, кишлоқ шаҳар эмас. Шаҳар одамларни асло зериктирмай-
ди.

—О, Нозим ахир, шаҳарлик эмасми? Киндик кони шаҳарда тўки-
либ, суяги шаҳарда котган. Бунга нима дейсан? — эътироз билдира-
ди бирови мўсафид гапига.

—Одам-одамдан фарқ қилади. Шаҳар у пайтлар бизнинг бугун-
ги кишлоғимизга ўхшарди. Мен Душанбени яхши эслайман. Ҳозир-
ги ёшлар шаҳарга кетишдими, бас, кишлоқни қайта эшашмайди.

Мўсафид Фарходнинг хатти-ҳаракатини оқлашга интиларди.
Ўзи ёлғиз қолиб унинг ҳаёти ҳақида ўйлаганида ҳайратга тушарди
ва юрагидаги «нега»ларига ҳеч муносиб жавоб тополмасди.

Фарход одамлар ҳаёлида худди дарё мавжидек сўнардди-ю, яшар-
ди.

—Доно, ниҳоят инбилармон бола. Хунари ҳам ёмон эмас. Ин-
жинир! Аммо касбидан у қадар кўнгли тўлмайди.

Эҳ, қани энди унинг хунари менда бўлса эди.

Аммо кишлоқ қизлари у ҳақда бошқа фикрдалар. Ҳасад қили-
шади.

—Ювош бола. Биров билан иши йўқ. Яна шунчалар хоксорки...

—Кишлоқ болаларин-чи? Уларни қўяверинг, ҳар косага қошиқ,
хар ошга қатик.

—Яна шаҳар болаларини беҳаё, юзсиз, дейишади-я?

—Ҳа, яхшиси бориб улардан одоб ўрганинг!

—Қимки унинг хотини бўлса, бахтига ҳасад қиламан.

Қишлоқ ёшларига ҳеч маъқул бўлмади. Рашку ҳасаддан уни ёмон
кўришарди. Аммо одамларнинг бирон бир гапу сўзларига парво
қилмас, ўз ўйига кўмилиб юарди.

* * *

Бобосининг тош уйи назарида кундан-кунга янада дилгирроқ
бўлиб борарди. Керосин чирок хирароқ ёнарди. Уйнинг ҳар бурча-
гидан, девор тошининг ҳар қаватидан илону чаёнлар бош чиқариб,
унга томон келаётгандай туюларди. Қўрқув ва ҳадик-ла томга чи-
қар ва у ерда тунни кунга уларди. Хайриятки, қиш эмас, бўлмаса,
нима қиларди? Кейинги пайтларда ҳатто, уйга ҳам қўрқа-писа ки-
риб борадиган бўлди. Бобосининг уйи уни даҳшатга соларди. Том

усти хар холда хавфсизрок эди. Дарёнинг нариги томонидаги сувчиларнинг фонуслари худди ялтирок курт каби милтиллаб кўринарди. Узоқ кишлоклардан таниш трактор товуши кулогига эшитилар ва тасалли толиб, ором олиб ухларди.

Бир окшом, хар вақтдагидан эртарок ишдан қайтди. Мўйсафид яна саволини такрорлаб, ўйга толди. Фарҳод елкасини қисганича ўз жавобидан норизо ўтиб кетди. Хонасига кириб эшикни орқасидан ёпди, кўркуви кучайган эди. Аммо нега, нимадан эканлигини билмасди. Фақат юраги кўркувга тўла бир сахро эди. Уйкусизликдан азоб чекарди. Ўйга толарди. Қишлоқнинг хар бир одами тўғрисида?! Хар бир тоғу тоши, хар сиким тупрок, кўча-кўй ҳақида! У хар нарсани кўз олдига келтирарди. Хаёлида одамлар чехрасини тиклар, аммо тасаввур қилган нарсасини тополмасди. Қишлоқ одамлари билан ўзгариб кетганди. У болалик ўлкасини топмади. Юрагида бошқа бир истак пайдо бўлди. Гўдаклик ўлкасини болалик айёми тасаввури билан чизиш! Бир оз тинчланди.

Ишнинг бошланиши кишлоқ тасвири эди. Болакай ярим тунда тош уй томида тиззаларини кучоклаб ўтирганича, нурли уфкни томоша қиларди. Унинг нигоҳи тонг отишининг даракчисига ўхшарди. Фарҳод хали ҳам бу ишидан коникмаган эди. Унда нимадир етишмасди. Юраги гаш бўлар эди. Ишни ташлаб, кишлоқни тарк этарди, каерга борарди, биров билмасди. Эртаси куни яна пайдо бўлиб, бошқа ишни унутиб расм чизарди, кишлоқ тасвирини такомиллаштиради.

Тун қўйнида бола том устида ўтирганича ёруғ уфққа тикиларди. Деворнинг ёғ босган тошлари кораликдан ялтирарди. Бола кўркмасди, зеро хали кўркув нималигини билмасди. Қора тошлар қаватидан бош чиқарган илону чаёнлар ҳам уни кўрқитолмасди, бола бепарво эди. Фарҳод унинг чехрасида хадиғу кўркувни тасвирлашни истар, аммо эпполмасди. Расми сепоядан олиб унутиш бурчагига қўйди. Ундан хижил торгди, Зеро унда ўзининг бир парчаси ўз аксини топганди. Бу унинг биринчи асари эди.

Рамкаларга тортилган ок, янги матолар хали кўп эди.

* * *

Кунлару хафталар бирин-кетин қайтмасдан ўтарди. Фарҳод хали ҳам ўзини йўқотиш ва ҳаётининг бори-йўқ оламида хайрон эди. Чигаллиғу ноаниқликдан бошланган бош йўқотиш, уни ёлғизлик қаърига тортарди. Ўзи айтгандай «кишининг бошини йўқотиш ва

дилгирлик»дан ажратадиган ёлғизлик. «Ёлғизлик бир хилликдан қочишдир», — деб хамиша такрорларди, фақат ёлғизлик бизни янги йўл, аввалгидан яхшироқ бўлган ўзгача яшаш тарзига етаклаши мумкин. Аммо ҳеч йўқки бу «нажотбахш» танҳоликдан қутилса. Ё у ўзини танимаган ва ё ҳали ҳам болалик орзулари тасарруфидами? Ўзини топиш нима? Йўқолишу ўзида қайта пайдо бўлишми? Аммо у сўнгги пайтларда бу ҳақда ўйламасди. Унингча, ана шу ниши маъқул.

Туш пайти эди, гўё нимадир йўқотгандай уйга келди. Сепоя матоси унга тикилиб турарди. Бориб ўчоққа олов ёкиб, яна сепоя ёнига келди. Мўйкаламани бўёқларга суртиб янги мато узра юргиза бошлади. У ниҳоят ишга берилиб кетди-ю, мўйсафиднинг кириб келганини ҳам сезмай қолди. Мўйсафид жимгина Фарходнинг орқасига ўтиб ҳассасига суянганича гоҳ унга, гоҳ мўйкаламанинг сирғалишига қарарди. Майин ел дарёнинг нариги томонидаги эркагу аёл ўроқчиларнинг қўшигини, тракторларнинг гуриллаган овозига қўшиб пасту баланд, кулоққа олиб келарди. Гоҳо трактор овози қўшиқни босиб кетар, гоҳо қўшиқ трактор овозини. Фарходнинг юзу кўзларидан тер қуйиларди, аммо чизгани, чизган гўё ана шу курашни матода тасвирлагандай эди. Мўйсафид ҳар қанча зехн солмасин тушунмасди. Фарход ишини кўздан кечириш учун пастрокка тушди. Мўйсафид бир томонда турди. Фарход кўрқди.

—Саробнинг расмими? — сўради мўйсафид, гўё бу фикр миясига яшиндай келиб урилгандай. Фарход нима дейишини билмади, га-ранг бўлиб қолди.

Дарҳақиқат, расм хира бўёқлар билан чунон ҳам аралашиб тасвирланган эдики, ҳамма нарса гўё саробдай кўринарди.

—Бизнинг Сароб... Аммо диёримиз гўзал! — Яна гап бошлади мўйсафид, лекин бу сафар овози хаста оҳангда эди. У икки қўшиқ, икки кураш тасвирини кўра олмади.

—Турмуш саробдир! — тўсатдан Фарходнинг оғзидан чиқиб кетди, лекин у бундан тезда пушаймон бўлди. Ахир, Фарход бутун завқ билан меҳнат ва техникаю одамнинг курашини хуш оҳанг қўшиқнинг нафис пардаларида ва тракторларнинг гар-гарларида тасвирлашни истарди. Шу жиҳатдан гапи ўта бемаъни эди. Мўйсафид «Сароб»га тикилардию, ўйга толарди.

—Хайрият... шундай ҳашамат-ла келдингки, мен... Хайрият... — у келишининг сабабини тушунтирмоқчи бўлди, аммо эпложмади. — Мана гап қаерда экан, — дея чиқиб кетди. Фарход мўйсафид-

нинг келишидан ҳеч нарсани туқунмади.

Чойдиш қуриб, ўт ўчганди. «Сароб» расми ўзига маъқул тушди. Уни сепоядан олиб хона бурчагига қўйди ва бошқа матони олди. Кўчага чиқди. Пода қайтадиган пайт бўлганди. Дарвоза олдидан узок бормади. Нимадир уни орқага тортарди. Шафақ қизил тусда. Фарҳод то уйга қоронғу тушгунча ишлади. Кейин хира чирокни ёқиб ишлади. Ярим тунгача уйку билмади.

Эрталаб барвақт уйғонди. Яна қишлоқ расмини бир бор кўздан кечирди, тун сукути дилгир эди. У ўз фикрида хато қилганини энди тушунди. Болалик тасаввури мени бир умр гўзалликни тушунишга ундайдию, бас. Аслида ҳаёт гўзалликка сиғмайдиган бир оламдир. У тушлар, ширин орзулар олами, болалик ўтиши билан ўладию, бизнинг ҳаёлимизда ўз гўзаллиги нақшини чизади. Болалик тасавури бизни алдайди. Фарҳод буни тушунди.

У кийимларини жомадонга жойлади. Мўйсафид қониқиш билан узокларга тикиларди. Ажинларга тўла чехрасида шодлик ва қувонч гулларди. Юпка лаблари ғунчадай очилган. Лекин Фарҳод бу чехралар тасвирини соҳибига тақдим этолмади. Сўнгги марта унга тикилди, «Сароб» расмини олиб чиқиб кетди. У бутун йўл бўйи жимгина ўйга толганди, аммо ўю ҳаёллари бўм-бўш эди. У бу ерга энди бошқа қайтмаслигини биларди.

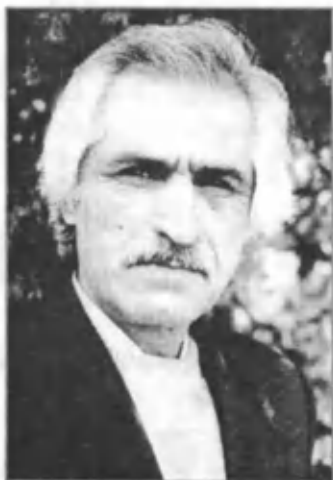
Мўйсафид қолган умрини чинор сояси тагида ўтириб, Фарҳоднинг қайтиш йўлини пойларди. У келмасди. Ўзига тасалли берарди:

—Эсласа, келади!

Аммо Фарҳод қайтиб келмади.

ЖОНИБЕК АКОБИРОВ

*1952 йилнинг ноябрида со-
биқ Комсомолобод ноҳияси-
нинг Рушан қишлоғида ту-
гилган. 1980 Тоҷикистон
давлат университетининг
тарих факултетини тугат-
ган. “Умидли дунё”, “Юлдуз-
лар хирмани”, “Тоғлик”,
“Тақдир ўйини”, “Интизор-
лик” номли ҳикоялар тўплам-
лари нашр этилган.*

*1990 йили Тоҷикистон Ленин комсомоли муко-
фотини олган.*

*1984 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи
аъзоси.*

БАҲС (хикоя)

Бу йил Кӯхистонда ҳаво анча курук ва камёмғир келди. Одамлар жаҳду жадаллик билан бугдой ўрминини кўлдан чиқаргунларича офтобрўя ёнбағирлар ва яқин ўтлоқлардаги ўт-ўланлар сарғайиб бўлди. Ҳамма - катта-кичик, бошлиқдан оддий колхозчигача ташвишга тушди. Нима қилиш керак? Ахир улар ўзларининг молу ҳоллари учун ҳам кишга қадри имкон озука тайёрлашлари лозим. Аммо аввал хўжалик ўтини ўриш керак. Сўнгра улар кўрпаю, шолча, қозон-товокни олиб илгариги йиллардагидек далага чиқишади. Ягона оқилона йўл – шу. Шунга қарамай, ишчи қўли етишмайди. Ҳаво жуда иссиқ, кишининг миясини қайнатиб юборади.

«Ҳосилот» колхози раисининг бир оёғи ўрим бошида, бир оёғи районда, тўрт томонга югурар, жар солар, катталарни ваҳимага солмоқчи бўларди. Аммо вазият ҳаммага маълум эди.

– Сиз раис, овозадор раис, иложини ўзингиз топинг! – дейишарди район катталари.

Вазият ҳақиқатдан ҳам танг эди. Устига-устак ачинарлиси шунда эдики, тоғ шароитида ўт ўриш машинаси агрегатлари дехқонга ҳамиша ҳам ёрдам бера олмасди. Ноқулай паст-баландликлар, сочилиб кетган парча-парча майдонлар, нотекисликлар. Аммо раис ҳам майдонлар табиатини бир марта, икки марта кўрмаган, обдон пишган, тобланган.

Нима қилишини ўзи яхши билади. Керак бўлса хобу хўрогини харом қиладию, совуғу иссиқ билан ёқалашади.

Мана етти кечаю-етти кундузки, Равшанак қишлоғи аҳолиси Гули сурх ёнбағирликларида гайрат шижоат билан ўт ўрмоқда. Етти кечаю, етти кундузки, уларнинг шўх, дилкашу дилнавоз кўшиқлари садоси бу офтобрўя мавзенинг тоғ камарлари ва тепаликларида какликларнинг руҳлантирувчи хонишларига жўр бўлади. Бу ерда колхознинг энг сара, обрўли бригадаси ҳашар қилмоқда.

Аммо кутилмаган воқеа рўй берди, Мирзо амаки, асил дехқон нимадандир хафа бўлиб ўришдан қўл тортди. Нега? Воқеа шундай бўлганди.

Раҳимбел – колхоз раисининг жияни (гарчанд гавдали киши бўлиб, тўрт эркакнинг ҳақини бир дамда тушириб ух демаса-да, бир умр бел оғригидан шикоят қиларди) – райондан колхоз аҳолиси учун

магазинга икки машина шифер олиб келди. Мирзо амаки хали эрта баҳордаёқ ариза ёзиб, кузда ўғлини уйлантириб, унга битта хужра ёпиб бермоқчи эканлигини, хуллас, раис ака, элликта шифер керак», деб илтимос қилади.

Раис Мирзо амакининг ҳалолкорлигини биларди. Хурматини ҳам жойига қўярди ва ҳар гал Равшанак кишлоғига йўли тушса, унинг ҳолу аҳолини сўраб ўтарди.

Шунинг учун у Мирзо амакининг аризасига ҳеч иккиланмасдан қўл қўйди ва олиб бориб Раҳимбелга топширишни айтди. Агар колхоз шиферини магазинга олиб келса, энг аввало, унинг камчилигини бут қилсин, деган маънода.

Ҳа, раис баҳорда ана шундай ваъда берган эди. Мана магазинга шифер келтирилди. Ўша, ваъда қилинган шифер... Бу ҳақдаги хабар ўрим бошига ҳам етиб келди. Мирза амаки ич-ичидан севинди.

«Соғу саломат бўлсам, куз бошида хужрага шифер ёпиб, ўғлимнинг бошини иккита қиламан, орзу умидларимга етаман...»

Ўроқчиларнинг бир қисми кечки пайт кишлоққа йўл олишди. Уларга ҳам шифер керак эди. Ҳа, ахир бу бозоргир нарсa, ҳаммага ҳам лозим!

Буни бригадир ҳам биларди, шунинг учун нега бу одамлар ўроқни ташлаб кетишяпти?» – дея бир оз аччиқланди, тезда дамини ичига ютди. Аммо Мирза амаки ўроқ бошидан кетмади. Кўнгли тўлганича ёнида ўроқ ўраётган ўғли Шарифга тушунтирди:

– Биз ариза берганмиз, ўғлим. Ранснинг ҳам хабари бор. Ҳаққимизни айириб қўйишлари керак. Сарсон бўлиш не даркор!

– Ўзингиз биласиз, дада, – рози бўлди ўғли.

Ўғлининг бу жавоби Мирзо амакига маъқул тушди. «Ўзимга тортган бу шер йигитлар», – кўнглидан ўтказди у. Кейин бир лаҳза ўғлининг бақувват ва кенг елкаларига тикилиб ҳазил аралаш деди:

– Ҳақ ҳақдорники, дейишган ўғлим. Парво қилма, насиб бўлса янги хужрани ёпишимиз биланок, дарров бошингни иккита қиламиз. Жойинг иссиқкина бўлади.

– Қўйсангизчи, дада... Хотин олиб беринг, деб ёкангиздан олганим йўқ-ку?..

Икковлари хушнудлик билан табассум қилишди. Зоҳиран бу кулги улар суҳбатининг давоми эди.

Эртаси кун, и кеча кечкурун кишлоққа кетган ўроқчилар, яна хашарга, далага қайтишди, – баъзилар хурсанд, баъзилар ранжи-

ган... Ана шу ранжиганлар кўгли тўлиб ғайрат билан ўрокни давом эттираётган Мирза амакига нохуш хабар келтиришди.

–Раҳимбел ишингни қилди, Мирза амаки!, – хабар етказди баланд бўйли, қорагина, қовоғидан қор ёғилаётган йигит.

–Нима бўлди, жиян? – ўрокдан чиқмай сўради Мирза амаки истеҳзоли кулиб.

–Икки мошин шиферни обу лой қилибди, зангар. Сенинг ҳақинг ҳам қолмади.

–Оғзингни ел олсин, акасининг шерн. Биз ариза берган эдик.

Қўллари қуруқ қайтганлар пик-пик кулишди.

–Мирзо амаки?

–Лаббай.

–Мен ҳазиллашганим йўқ, шиферсиз қолдингиз.

–Мени қовлаштирма, лочин, – Мирза амаки паришонҳоллик билан қоматини кўтарди.

Авзойи бир оз ўзгардию, лабларига қуруқ табассум югурди. – Наҳотки шу бола тўғри айтса?

–Биз унга: Мирза амакининг шиферни бизга бер, – дедик. Лекин биласанми, у нима деди?

–Нима? – шошилиб сўради Мирза амаки.

–Ҳали Мирзанинг кучи шиферга етмайди, деди. Ўша лойсувок уйи ҳам ортиқча. Ҳар ким оёғини кўрпасига қараб узатсин. Агар магазин мудирига куда бўлганида бошқа гап эди.

Мирза амаки анграйиб қолди. Кулоклари гувиллади. Оёқларидан қувват кетди гўё бир ойдан буён очлик азобини тортаётгандай. Қуёшда куйган бошу бўйнидан совук тер қуйилди.

Ўроқчилар ҳам бирин-кетин ўришдан тўхтадилар.

–Яна юзингни қора қилмагин?

–Ғавғони бошлама, бола? Ҳазилнинг вақти эмас!

–Наҳотки, ўша имонсиз шундай деган бўлса? – ишонмади, йигитни гапга тутишди ўроқчилар. Йигит ҳам одамларни унинг гапига ишонмаётганидан қаҳри келди, қалин лабларини буриштириб гурунглади:

–Агар ёлгон айтсам, хотиним уч...

Ўроқчилар ҳайрат билан бир-бирларига тикилишди. Мирза амаки бир қўли билан пешонасини силаганича, анча сукутга кетди. Кейин аста ўрнидан туриб, ўроғини елкасига ташлаганича, ўғлига «менинг орқамдан юр» деган маънода имо қилди.

–Қўйинг, дада. шиферларини ҳам гўрларига олиб кетишсин.

Усиз ҳам кунимиз ўтади. Лекин ўрокни ташлаб кетсак айб, – мас-лаҳат бериб деди Шариф.

– Гапимни қайтарма, болам. Бусиз ҳам...

Мирза амакининг овози қалтирарди ва бунни сезган Шариф қай-тиб эътироз билдирмади.

Отаю бола жимгина кишлоқ томон йўл олдилар. Ўроқчилар то йўлнинг икки-уч бурилишини босиб ўтгунларича, жар лабидаги текисликка чиққунларича уларнинг орқаларидан тикилиб турди-лар. Ҳатто, бригадир ҳам бирор сўз айтишга ботинолмасди. Чунки у Раҳимбелнинг Мирза амакига шифер бермаганининг сабабини биларди: шу баҳор бошларида Раҳимбел ўгли учун Мирза амаки-нинг катта қизи Субҳияга совчи юборди. Совчилардан бири ана шу бригадирнинг ўзи эди. Аммо қиз рози бўлмади. Шаҳарга ўқи-гани бораман деди. Ҳолдону сирдон ота бу гапни совчиларга ет-казди ва Раҳимбел ўз фикрича, эл орасида «юзи кора» бўлди, гина килди.

Орадан икки кун ўтди. Мирза амаки ўроққа чиқмасди. Ўғлини ҳам уйдан чиққани кўймасди. Икки марта бригадирнинг ўзи уйи-га келди. Ҳар қанча ялиниб ёлворса ҳам, зору тавалло қилса-да, ҳали ҳам газабидан тушмаган Мирза амаки «йўқ» деди. Уч марта аграном шовқин-сурон кўтариб келди – Мирза амаки у билан, ҳат-то гаплашишни ҳам истамади. Ниҳоят, раис ҳам тўртинчи куни воқеадан хабар топиб, тушлик пайтида газикка минганича келиб Мирза амакининг дарвозаси олдига тушди. Раис уни қарши ола-ди, деб ўйлаганди (илгари Мирза амакининг шундай одати бор эди). У бир зум ташқарида кутиб турди. Лекин бу гал умиди пучга чикди. Худди тарвузи қўлтиғидан тушгандай, дарвозадан ичкари-га кирди ва ҳовли саҳнидаги гилослар тагида кичик ўғли билан шашка ўйнаб ўтирган Мирза амакини кўрди.

– Ҳа, мулла Мирза, ҳорма! Оғзини тўлдириб кулганича деди раис. Мулла Мирза ўрнидан оғир турди.

– Саломат бўл, раис, – дея келиб салом-алик килди.

У ҳали ҳам тажанг эди. Бунни раис унинг тугилган қошлари ва бир оз синиққан юзларидан дарҳол сезди. Жияни уни ранжитгани-ни билди. Хиҷолатда қолди.

Супада юзма-юз ўтирдилар. Раис ўзининг семиз гавдасини ги-лосга суяди. Бир лаҳза жим қолишди. Шариф уларнинг олдига да-стурхон ва ярим косада янги дўғ олиб келди. Раис дўғни яхши кўра-ди. У зудлик билан ярим косани кўтариб, бир шимиринишда ичиб

кўйди, кейин лабларини ялай-ялай гап бошлади:

– Мирза, хафа бўлма, биродар. Виждоним ҳақки қасамки, шиферингни ўзим олиб келиб бераман...

– Гап шиферда эмас, раис, – қатъийлик билан деди Мирза амаки, – жиянинг мени халқ орасида шарманда қилди. Таънаси бориб суякка қадалди. Энди ўроққа чикмайман... Агар эллик дона шиферга кучим етмаса...

– Тушундим, тушундим, – унинг гапини бўлди раис. – у гўрсўхта, имонсиз жуда ўзидан кетворибди. Каттачилик қилибди. Бунинг учун, албатта, жазосини олади. Шундай қулоғини бурайки, бир умр эсидан чиқармай юрсин. Аммо ўтга ичинг ачимайдими? Куйиб нобуд бўлади-я, биродар! Ҳар кунимиз ганимат. А, Мулло Мирза?

Яна ўртага жимлик чўкди. Ҳаво тафти борган сари кўтариларди. Ҳар иккаласи ҳам ўйга толган. Қишлоқ тепасидаги қияликлардан ўроқ ўраётган аёллар кўшиги кулоққа эшитиларди. Мирза амаки бир муддатдан кейин бошини кўтарди, қатъийлик билан раисга тикилди:

– Раис, сенинг хотиринг учун, лекин бир шарт, қошларини чимириб деди у.

– Хўш? Гавдасини гилосдан узди раис.

– Жиянинг ҳам мен катори ўроққа чиқади. Чикмаса, мен ҳам чикмайман! Қишлоқдан кўч боғлайману, лекин ўроққа чикмайман. Мирзанинг гапи битта!

Раис бу гапдан музтар бўлди. У Мирза амакининг кўзларига узок вақт тикилиб турди ва унинг ҳазиллашмаётганини тушунди.

– Ахир унинг бели оғриқ-ку... – чайналди раис.

– Бало ҳам урмайди! Ўроқни қўлига олса, отдай бўлиб кетади.

– Яна балога қолмайлик? Бола-чақаси кўп.

– Ҳеч ким ишдан ўлмаган. Ақаллан, бир кун чиксин. Елкама-елка туриб тўртта ўроқ ўрайлик.

Раис дамини ичига ютди. Семиз лунжлари пуфакдай шишди.

– Майли, эртанинг ўзиёқ ўроққа чиқади, пуфиллаб деди раис. Лекин ўзинг чиқ, биродар. Менинг ҳам гапим – битта!

– Мендан кўнглинг тўқ бўлсин, раис. У чиқса, мен ҳам чиқаман. Ҳеч бўлмаса, бир кун ёнимда ўроқ ўрсин, бўйнидаги ёғини эритсин.

Раис табассум билан дастурхонга омин, деб жойидан қўзғалди. Хайрлашдилар. Мирза амаки қаноат ҳосил қилиб уйига кирди.

– Сиз ҳам роса нозу нуз қилдингиз-да, дадаси, – деди хотини унга.

–Бўлмасачи, нозу нузим сигади!

У ўроғини олиб ташқарига чиқди. Қайроқ тошни дераза равогидан топди-ю, супанинг лабига ўтирганича ўроқни ўткирлай бошлади. Кўнгли энди очилиб кетганди. У эртага эрталаб ўроқ ўриладиган ерларнинг паст-баландликларидан Раҳимбелнинг юз азоб билан тепага чикиб келаётганини кўз олдига келтириб, ич-ичидан хурсанд бўларди.

–Кўрамиз, кани ким зўр – сен ё мен?! –ўроғи дамига бармоқ уриб тантана билан деди у.

–Белингни синдираман, оғзига кучи етмаган, сен ким билан ҳазиллашаяпсан?

Сўнгра у ҳаёлга толганича ҳовлисидан кўм-кўк бўлиб товланиб турган Гули Сурх ёнбағирликларига ичкаюрлик билан узок тикилди.

«Куйишга, қўймайман! Зор қолсин, кўнгил бўлмайди! Ҳозирнинг ўзиёқ ўроққа чиқаман».

ИРОДАСИЗ

Ҳикоя

Учинчи кундирки, бўлиминизнинг янги ходими Микаев Владимир Михайлович ишга келмайди. Мен эса гижинаман. Аслида, ҳаммасига узим гуноҳкор, одамларнинг гапига кулок солмадим. «Кўй ишга олма, у бир майхўр одам, ишга тоби йўк, обрўйингни тўкади, ахири балога қоласан» дейишди. «Тузалиб кетар», – дедиму гарданшахлик қилиб, ишга олдим. «Қилмиш-қидирмиш» деганлари шу бўлса керак. Ана энди бошингни қаерга истасанг уравер, ихтиёринг!

Туш пайти. Дам олиш вақти. Кабинетда ёлғиз ўтирганимча қайси бир хом мақолани таҳрир қилаётгандим. Телефон жиринглади. Бошлиқнинг газабли овозини дарров танидим:

– Носиров?

– Ҳа, мен.

– Ўртоқ Носиров! Бу қандай масъулиятсизлик, қандай тартибсизлик?! Ходимингиз уч кундан бери ишга келмайди-ю, сиз бемалол папиросни тутатиб, ялло қилиб юрибсиз!

– Эҳтимол, касалдир...

– У ўзи бирор кун соғ юрармиди?

– Билмадим.

– Сиз билмасангиз, ким билади? Гап шу, Носиров, тушдан кейин кадрлар бўлимига кириб ўша ишдан қочар мўйсафиднинг адресини олингу, тўғри уйига боринг! Билинг, у ўлиқми ё тирик? Ишлаш-ни истайдими ё йўк? Қачонгача касаллик варақаси ҳисобига давлатнинг пулини текин еб юради. Инсоф ҳам керак!

– Хўп бораман...

Соатга қарадим. Тушлик тугабди. Таъбим хира бўлиб, истар-истамас кадрлар бўлимига кирдим. Хайрият «ишдан қочар» мўйсафиднинг уйи шу яқин жойда экан. Адресини олиб, йўлга тушдим. Менинг аччиғим тез. Қиш, ҳаво совук, йўллар лой, изгирин шамол эсарди. Хуллас, буларнинг барчаси кишининг рухиятини бузади. Шунга карамай, Микаевнинг уйига пиёда боришга ва шу орада унинг бундан буён ишда қолиш-қолмаслигини ўзимча дурустрок муҳокама қилиб олишга қарор қилдим.

Микаев бўлиминизга бори-йўғи ярим йил бурун ишга келган, аммо каламининг у қадар мазаси йўк. Икки кун ишласа, тўрт кун касал. Бир ҳафта соғ бўлса, икки ҳафтага касаллик варақаси олади.

Устига-устак яна идорага ичиб келади.

–Ота, басдир! Ақаллан, ўзингизга раҳм қилинг. Биз ҳам гап эшитяпмиз. Тани-жонингиз темирдан эмас-ку?

–Нима эди, ўғлим? Бирон гуноҳимиз борми? – дейди у киприк қокмай, хайрат билан кўзларингизга тикилиб, худди сизни биринчи марта кўраётгандай.

–Ичиш басдир, дейман? – дедим газабланиб.

–Абдулахад-Абдулахад, энди бошқа ичмайман, бу охиргиси эди, – бўйинини гўдакалардек қуйи солади у. Аммо эртаси куни яна ўша аҳвол.

–Эх, Микаев, мени роса бопладинг-ку. одамларнинг яхшиликка-ёмонлик деганлари рост экан. Сенга ишондим, ишга олдим, лекин, мени... сувдан олиб, лойга урдинг. Хайр, майлинг, энди пичок бориб суякка етди. Қатъий чора кўрамыз! Рапорт ёзиб, ишдан хайдаймиз. Энди эгилган бўйинингу, осилган елкангни кўрмайман.

Ахир, қачонгача рўю хотир қилай? Бошлик тўғри айтади, инсофли бўлиш керак. Мен ҳам гап эшитаман, одамлар олдида обрўйим тўкилади.

Йўлда белини букканича ҳассасига суяниб кетаётган кампирни кўриб ундан Микаевнинг уйини сўрадим.

–Ху-у анаву тор кўчага бурилсанг, ўнг томонда қийшиқ эшик бор. Ўша Микаевнинг уйи. Тақиллатмасдан киравер. Барибир улар ҳеч нарсани эшитишмайди.

Мен хайрон бўламан.

–Нега? Нима улар уйда эмасмилар?

–Борлар, аммо, она-ю, бола – ҳар иккаласи касал. – Кампир ҳассасини тўкиллатганича йўлида давом этди.

Эй, кампир-а...

Кампир «она-ю, бола – ҳар иккови касаллик тўшагида» дегач, бир неча дақиқа аввал қалбимда исён кўтарган қаҳру ғазаб бир лахзалик олов сингари ўчди-қолди. Уларнинг ўрнини раҳму шафқат ва яна бир ажойиб ҳиссиёт чулғаб олди. Орқамга қайтиб, воқеани бошликка айтмоқчи бўлдим, аммо оёқларим мени Микаевнинг уйи томон бошларди.

Дарвоқе, мен унинг уйига яқинлашиб келдим. Нега энди бир қадам юриб аҳволини сўроқламай? Бориш керак. Одамгарчилик бундай бўлмайди-да! Мен йўлимда давом этдим.

Қингир - қийшиқ тахталар тирқишидан кўлимни суқиб эшикнинг илгагини очдим. Шиббаланиб етган қор уюмлари устидан

юриб, тому ёғочлари эгилган долонга ўтдим. Долоннинг бир четида катта-катта кундалар тахланиб ётарди. Уй эшигини икки-уч марта тақиллатдим, ичкаридан заифона овоз эшитилди:

–Марҳамат, кираверинг.

Эшикни ичкарига итарган эдим, у касаллардек нола қилиб очилди. Димоғимга ярим куйган керосин ҳиди урилди. Уй қоп-қоронғи эди. Бир фурсат эшик дамида турдим. Ниҳоят, кўз олдим бир оз ёришгач, ичкарига назар ташладим. Уй ҳавоси совуқ эди. Унинг бир бурчагида, эски каравотда кичкинагина кампир ётарди. У бошини кўрпа остидан зўрга чиқариб, қоронгиликка ўрганган кўзлари билан менга тикилар ва элас-элас нафас оларди. Унинг каравоти олдида ранги ўчган узун стол турарди, унинг устида битта тунука чойнак, бир неча қути дори ва бир бўлак окқанд.

Хонанинг бошқа бир бурчагида эса ҳаддан зиёд тутамаслиги учун устига дазмол қўйилган пилтапирмус милтилларди.

–Марҳамат, ўғлим, ўтиб ўтиринг, – кампир каравот устидан зўрга гавдасини кўтарди ва рўмолини олиб елкасига ташлади.

–Сиз Владимирнинг иш жойидан бўлсангиз керак?

–Ҳа, мен Владимир Михайловичнинг ҳамкори...

–Хуш келибсиз, ўғлим! –кампир нолиш қилиб ўрнидан турмоқчи бўлди. Каравотнинг икки бурчагига тиргакдек қўйган қўллари калтирарди.

–Сиз ташвиш чекманг, она, – дарров курсидан турдим мен, – касалсиз, керак эмас. Мен фақат Владимир Михайловичнинг аҳволини сўрамоқчи эдим.

–Ҳечқиси йўқ. – Кампир бир азобда туриб шишиб кетган ва томирлари кўм-кўк оёқларини каравотда осилтириб ўтирди.

–Владимир, хо Владимир! – дардли нидо қилди у, – бу ёққа чиқ, болам. Иш жойингдан хабар олгани келишибди. Нега суғур мисол уйга яшириниб олибсан?

–Ҳозир чиқаман, она, – ён хонадан шамоллаган Владимир Михайловичнинг овози эшитилди.

Нурсиз ва ичига чўккан кўзларини менга тикканича кампир жим қолди. Ва бу жимлик дақиқалари назаримга анча узоқ, азиятли ва сирли туюларди. Владимир Михайлович ўз хонасидан ташқарига чиқмасди. Ниҳоят, кўзим хунук печкага тушди.

–Олов ёкмайсизларми, она? – астагина сўрадим мен.

Менинг олов дейишимдан кампир совқотиб кетди чамаси, ўзини рўмолига яхшироқ ўради, ожизона табассум қилди.

–Тўртинчи кундирки, оловсиз ўтирибмиз, – оҳ чекди у. –Печкага ўт ёкадиган одам топилмайди. Бунинг устига ўтинимиз ҳам йўқ. Иккаламиз бирданига оёқдан қолдик. Менинг юрагим касал, қон босимим баланд, оёқларим шишган. Жойимдан кимирай олмайман. – кампир оху афсус билан бош силкитди.

–Владимир Михайловичга нима бўлган?

–У ҳам бир неча йилдан буён меъда касаллигига гирифтор. Тахминан ўн йил бўлди.

–Даволатмадимми?

–Эҳ, ўғлим, – кампирнинг кўзлари дарду ғамга тўлди, – унинг дарди бедаво... ичади, оҳ бебаркаш ичади. На ўзига раҳм қилади ва на мен муштипарга. Ана шу ичиш охир оқибатда уни хонавайрон қилди. Хотини ташлаб кетди, қизи ҳам юз ўғирди. Шунга ҳам қарамай ичгани-ичган. Неча бор духтурга ҳам тушди, аммо ўзини қўлга ололмади. Илгари катта жойда ишларди, обрў-эътиборли эди, ҳатто китоб ёзарди. Лекин ана шу сабил қолгир арақ уни радди маърака қилди. Ҳарчанд кўз ёш тўкиб насиҳат қилдим, кулокка олмади. Ташлай олмайман, дейди. «Жонингга жабр қиласан, Владимир, ёшинг ҳам элликдан ошди, ақлингни топ», десам, – қисмат шу экан, она, энди кеч бўлди, дейди. Ишга боради – маст, ишдан келади маст. Мана ичиш оқибати уни юз дардга гирифтор қилди. Э-э-э, гўрга борсин, бу менинг толейим пастлиги, – кампирнинг кўзларида ёш халқалари пайдо бўлди. Юз орзу билан фарзанд катта қилсангу, бугун, қариганда дарду аламига гирифтор бўлсанг...

Бир муддат жим қолдик. Примус пилтаси сўниб борарди. Хона борган сари совуқроқ бўларди. Кампир бошини кўксига қўйганича сукут сақларди, – унинг кўзларидан ҳасрат ёшлари қуйиларди. Мени азиятли бир ҳолат чулғаб олганди. Бир оғиз сўз ёҳуд бирор маслаҳат билан бу кулфат чеккан кампирга таскин бермокни истардим, аммо тилим қисқалик қиларди, негаки, аввалдан менинг бу хонадонга келиш мақсадим бошқа эди. Шунга қарамай сукунатни бузиб сўрадим:

–Духтур чакирмадингизми?

Кампир умидсизлик билан юзимга тикилди. Унинг ёшли кўзларида дарду аламларга тўла, ҳасрату надоматларга лиммо-лим қисматни ва айни ҳолда бир андишалилик, бир олий инсоний фазилатни ўқиш мумкин эди. Қалби тош киши юрагини ҳам тешиб юборарди бу нигоҳ!

–Кўшнилар духтур чакиришди, аммо Владимир бормайман, деди. Уч кундирки, ана шу хонадан чикмайди, адои тамом бўлган. Кўкрагини совук полга қўйиб, соатлаб йиглайди. Эҳ, худо қандай кора кун бу! Кампир хўнграб йиглаб юборди, ориқ, озгин елкалари ларзага тушди.

–Бекаслик қийин экан, ўғлим, – йиғи аралаш гапини давом эттирди кампир. –Ана ховлида қанчадан-қанча ўтин ётибди. Аммо уни майдалайдиган одам қани? Авваллари ўзим қимирлай олардим, бирон художўйни топиб, пул бериб ўтин тайёрлаб олардим. Мана бора-бора ўзим ҳам оёқдан қолдим. Бу бечора ҳам ҳаётдан қўнгли совуб кунини кутаётгандай. Бизнинг кулбамизни бошка қим ҳам иситади? Эҳ...

Она кичкина бошини қимирлатганича жим қолди. У менинг кўз олдимда адо-ю, тамом бўларди, аммо сир бой бермасди. Шу ҳолатда ҳам ўғлининг ёнини оларди. Унинг ҳақида маломат қилмасди. Эҳ, она, илоҳо, сенинг хоки пойнинг йўлларимиз тўшаси бўлсин! Нақадар буюк ва сабру тоқатли қалбинг бор, она!

Ён хона эшиги гижирлаб қия очилди. Мен қомати нотекис, юз суяклари бўртиб чиққан Владимир Михайловични кўрдим.

У журъатсизлик билан қадам ташлаб менинг олдимга чиқди, худди менинг афту башарам қўрқинчидай фақат башараси билан салом берди ва ўтиб кампирнинг қаравоти олдида тик турди. Унинг бу қилиги кампирга ёқмади, шунинг учун уни қойиб берди:

–Нега ўрмон мушуги сингари одамдан қочасан? Ўтиб курсига ўтир, ҳол-аҳвол сўра. У сендан хабар олгани келибди.

Мен ноқулай аҳволда қолдим. Хаёлимда Владимир Михайлович менинг бу ерга келиш мақсадимдан воқифу худди ҳозир ҳаммасини онага сўзлаб берадигандай. Шу боисдан миям фақат бир фикр: «Қошки Владимир Михайлович бу мавзуда гап очмаса, онани азобга қўймаса» билан банд эди.

Йўқ, хайриятки у бу ҳақда оғиз очмади, балки жимгина ва шунингдек эҳтиётлик билан оёқ босиб келиб, менинг ёнимдаги курсига ўтирди ва фақат шундан кейингина олдирилган овоз билан сўради:

–Хўш, ўғлим, ишлар қандай? Мени ишхонада сўрашаётгандир-а?

Мен жавобан унинг юзига диққат билан тикилдим, Зоҳиран у уч кун мобайнида ўзини анча олдирган эди: камгўшт ранг-рўйи учган, няғи қалтирарди, косахонасига ботиб кетган кўзларининг оку кора-

сини фарклаш кийин эди. Элликка кирган бу кишининг орик комати ёшига нисбатан анча қарирок, хасса мададига зордай кўринарди.

– Владимир Михайлович, сиз ўзингизни даволатишингиз зарур, – тушунтирдим ичим куйиб, аммо у бепарво эди. – Дардингиз оғир.

– Даволаш қаерда? – хитоб қилди у масхарали оҳангда. – Рўйи рост айтакол, жойни бўшатиш вақти келибди, вассалом.

Мен унинг бу гапларидан кампирнинг олдида қаттиқ хижолат чекдим. «Эҳ, Микаев, сен ҳамкор дўстларингга ҳам ишонмайсан. Сен, ҳатто ўзингга ҳам ишонмайсан. Ақаллан онангга раҳм қилганингда эди, бечора сенинг гамингда, ноқобил фарзанд гамида, юрак бағри қон бўлибди. Афсуски, ҳозир гап жойи эмас».

– Бундай деманг, Владимир Михайлович ўзингизни кўлга олинг. Мен ишхонада ҳаммасини тушунтираман.

– Керак эмас, ўғлим! – зарда билан гапимни кесди у, – мен ишдан қочгани деб ўзингизни гапга қўйманг. Дардим енгиллашса бораман, ариза ёзаман. Пўрсилдок бойлаган лаблари бир зайлда пирпирарди, кўзлари танҳолик гўшасини кидирарди.

Кампир бошларни эгик, сукут сакларди. Нигоҳи ранги ўчган полга қадалган, – гўё ўғлининг бу эътиборсиз суҳбатидан уялгандай эди.

– Сиз саломатлигингизни сақланг, Владимир Михайлович, иш эса қочиб кетмайди.

У зўраки табассум қилди, кейин лаблари остидан гурунглади:

– Йўқ, ўғлим, хато қилдинг...

Мен тоқат қилолмай ўрнимдан турдим. Тўсатдан кўзим унинг эшиги очиқ хонасидаги лампочкасиз патронга тушди.

– Чироқларинг ҳам йўқми?

– Ўзи лампочкани ечиб олди, тушунтирди кампир. – Айтдимку, одамлардан қочадиган бўлган деб?

Мен жимгина эшик томон юрдим.

– Кетасизми? – сўради она.

– Ҳа, она. Мен яна келаман. Ўтинингизни майдалаб бераман.

– Ташвиш тортма, ўғлим! Оловсиз ҳам кунимиз ўтади, – Ҳали ҳам Владимир Михайлович тан беришни истамасди.

– Онага раҳм қилинг, азоб чекади.

У қошларини чимирди ва бир лаҳзадан кейин бошини ҳам қилди. Сўнгра, бошини ўшандай ҳам қилганича хомушгина ўз хонасига кирди. Эшикни орқасидан қаттиқ ёпди.

– Яхши қолинг, она...

–Хуш келибсиз, ўғлим! Хафа бўлманг!

Эртасига дам олиш куни эди. Эрталаб барвакт уйдан болта-ю, арра олиб, Владимир Михайловичнинг уйига келдим. Эшиги кулф. Ҳайрон бўлдим. Шу вақт кўшни хотин чиқди, ундан ҳолу ахвол сўрадим. У кўлимдаги болта билан аррага тикилиб, ҳайратланиб сўради:

–Нима, сиз билмайсизми?

–Нимани?

–Кеча бевакт тунда кампирнинг ўғли бирданига... казо қилди. Уларни касалхонага олиб кетишди. Сизни кўриб ўйладимки...

–Қандай казо қилди? Мен ҳайрон, лол қолдим, баданим вижирлаб кетди. Ахир кеча тирик эди-ку?

–Одам, – дам дейишган, ука. Кеча бор эди, бугун йўқ. Худо раҳмат қилсин, – аёл ғамгинлик билан мендан узоқлашди.

Бошим айланиб, кўз олдим қоронғилашди. Бирданига кампир эсимга келди.

Арра билан болтани ҳовлига улоқтириб, дарҳол беморхонага йўл олдим...

БАҲМАНЁР

Баҳманёр Арабзода Амӣний 1954 йилнинг 15 июлида Панжакентда деҳқон оиласида дунёга келган. Ўрта мактабни битириб, Тоҷикистон давлат дорилфунунининг араб тили куллийетида ўқишни давом эттирган. Сўнгра Тоҷикистон Киноматография давлат кумитасида, турли рўзнома ва ойномалар идорасида ишлаган.

Баҳманёр “Ишқи сайёд”, “Аспи обӣ”, “Дуди ҳасрат”, “Заринаи Зарнигор” каби ҳикоя ва қиссалар муаллифи сифатида тоҷик китобхонларига таниш.

“Заринаи Зарнигор” қиссаси учун С. Айний мукофотиға муносиб деб топилди. Шунингдек, Баҳманёр “Сармаддеҳ”, “Шоҳанишоҳ” романларининг автори ҳамдир. Баҳманёр 1987 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзосидир.

ҲАСРАТ ТУТУНИ

(КИССА)

I.

*Ажсал бўриси бир-бир ямлагай ушбу сурув аҳлин,
Ажойиб бу сурувни кўр, чунон осуда ўтлайдир*.
(Авҳадий)*

Уста Шоҳак Ранда кабристонда ўз кўзи билан кўрганларини айтиб ҳаммани ҳайрат ва даҳшатга солиш умидида коматини тик тутиб, виқор-ла, сирларга тўла нигоҳи билан кишлоққа кириб келди. Бу дам Марям кампир бир вақтлар эчкилар шоҳи деб ном олган, донги тўрт томонга кетган, шохлари 8 рақамини эслатувчи, ҳамма нарсани ямлаб ютувчи кал эчкисини майсалар гуркираб ўсиб, оламни босиб кетмаслиги учун ўз томорқаси ёнидаги тепаликка ҳайдаб чиқмоқда эди. Уста қари кампир ва унинг эчкисига кўз қирини ташлади-ю, тўхтамади, холу аҳволини сўрамади ҳам, илк ҳикояти қайфиятини кал эчки-ю, унинг қулоғи оғир соҳибасига айтиб ҳайф қилмаслик учун, арзирли бир тингловчи топиш ниятида жадаллаб кетди.

Шоҳак Ранда қўли гул уста эди. Унинг қўлидан чиққан нақшу нигорларнинг нафислигини кўрган ҳар бир киши ҳайратдан лол қоларди. Инсон боласи ёғочга бунчалар нозик ва сеҳрангез нақшлар сола билмайди, у шайтон билан ҳамкорлик қилса ажабмас, йўқса қайси бир мусулмон ўз дарвозаси пештоқига сув париси сувратини ўймакорлик қилади?

Тагин денг, яланғоч сийнали, балик думли парини-я! Шу боисдан мачитни ўймакорлик қилиш масаласи ўртага ташланганда кишлок аҳли бу савоб ишга савобсиз кишини таклиф этиш раво бўлурмикин, деган андишага бориб анча тортишиб қолишди. Майли, бу бошқа кисса, ҳозир биз уста Шоҳак Ранда кал эчки-ю, унинг соҳибасига кўз қирини ташлаб жадаллаб кетганига қайтайлик, у бир кишига гапириб қўйиб яна гувоҳ излаб юрмаслик учун ақаллан жам бўлиб турган икки-уч кишини топиш ниятида шошилиб борарди. Унга бахт кулиб боқди – Яздон бобонинг нураган деворини таъмирлаш билан машгул бўлиб турган беш кишини кўриб қолди. Бу муборак рақам эди, у «хорманглар» деди-ю, йўл четидаги тошлар

* Шейрларни А. Зухурон таржима қилган.

тўдасига ўтирди. Қўллари лою чанг бўлганлар у билан бош силки-тишиб, қўлларини кўксиларига қўйиш билан қаноат ҳосил қилиш-ди. қўллари тоза бўлганлар эса унинг олдига келишиб, қўлларини сиқишиб ҳурматини бажо келтирдилар. Уста уларнинг орасида Парисонинг бирор-бир қариндошини кўрмагач, дадилланиб деди:

–Парисонинг гўри тутаяпти. Бошқа бир вақт бўлганида ёки гап ўзга бир одам тўғрисида борганида шояд бу мардикорлар ёқалари-ни тутишиб «лоҳавл»ни ўқиган бўлишарди, аммо гап Парисо ҳақида эканлиги учун агар унинг қабри ёниб кетса ҳам ажабланишмасди, шу боисдан улар бир-бирларига маъноли тикилишди, таассуф билан бош чайқашди-ю, охири бахайр бўлсин, деб қўяверишди.

Уста Шоҳак Ранда бу янги хабарнинг таъсири бунчалар кучсиз бўлишини кутмагани, гап ўртамизда қолсин-у, у ҳатто ўзини шу куннинг қаҳрамони деб ҳам тасаввур қилганди, бундан ташқари, у одамларни хурсанд қилиш учун бир неча муносиб сўзларни ҳам топиб қўйганди. Лекин воқеанинг бундай тус олишини, кизикarli хикоясининг бепарволик ва лоқайдлик билан қаршилланганини кўриб оғир иш расо ақлни қойитаркан, дея кўнгли совуб ўрнидан туриб, дилтанглик билан уйи томон равона бўлди. Йўл ярмига етганида ўзининг озгин, қилтирик, ўн бирини судраганича ўз маромида келаётган Шерак Холни учратиб қолди.

У айтарли эътиборли шахс эмас, зеро кўрқоклиги билан бобоси Хол Девзўрнинг обрўсини бир пул қилган ёмон хулқ-атворли, беҳаё аёллар учун одоб-андишали, хушмуомала эркакларга қарши Кованинг байроғига айланган эди. Ҳар ҳолда унинг назидан худди Марям кампир ёнидан ўтгандек соя қабл этакни ҳўл қилмасдан ўтиб бўлмасди. Шоҳак Ранда одоб билан қўлини кўксига қўйди ва ундан ҳолу аҳвол сўради, сўнгра Шонабурзнинг қор қоплаган чўққиларига тикилиб деди:

–Йилдан-йилга чўкиб боряпти.

Шерак Хол қўлини пешонасига соябон қилиб, чўққига синчли назар ташлади-да, имон-этиқоди бутун одам қабл ризо аломати билан бош силкиди:

–Қаерга қарама, охирзамон нишонасини кўрасан.

Уста Шоҳакнинг вужуди муз тортиди: агар Шерак Хол оддий бир ҳолатдан шундай хулоса чиқарса, демак у ўзи кўрган даҳшатли ҳодисани нимага йўйиши мумкин?

– Демак, бошланибди...

– Охирзамонми?

– Ҳа, Махшар кунӣ.

– Нега бундай деяпсан?

– Парисонинг гӯри тутаяпти.

– Худоё, тавба қилдим, – агар ёмонлик қилган бўлсам, номингга курбон бўлай, ахир ким ҳам бу дунёда гуноҳсиз, тагин ўзинг биласан... ва Шерак Хол йўл четига ўтириб онаси ташлаб кетган гўдакдек ҳиқиллаб йиғлай бошлади. Шоҳак Ранда ҳайрон бўлди, нима деб, қандай қилиб, энди, унинг кўнглини олишни билмасди. Сармаддеҳ аҳлини шод этиш мақсадида ўзи ўйлаб қўйган гаплари ошуфта бир кишининг дардига даво бўла олмасди. У ночор аҳволда қолди ва Шер Холнинг ёнига ўтириб ошур тахтасига ўхшаш ажинли пешонасини силай бошлади. Шерак Хол бир неча фурсатдан кейин тинчланиб устанинг юзига тикилди-да, умидворлик билан сўради:

– Эҳтимол, шунчаки кўзингга кўрингандир?

– Агар сен ҳам ҳозир шунчаки кўзимга кўринаётган бўлсанг, ажабмас.

Шерак Хол бошқа оғиз очмади. Ўрнидан турди ва этагини қоқди, чунон қоқдики, худди йўл чангини эмас, гўё гуноҳларини қоқаётгандек сўнгра ўзининг ўнгирини судраганича нигоҳини эгилган қомати учун ерга ҳасса қилиб худойи таолога нола қилганича охирзамонга муносиб қадам ташлаб йўлга тушди.

Шоҳак Ранданинг юраги Шерак Хол учун худди Парисо гӯри каби тутай бошлади. Кишиларни ҳайрату даҳшатга солишга бўлган рағбати бир зумда сўнди-қолди. Унда тезрок ишхонасига бориш ва ўзининг нақшу нигорлари олами ичига яшириниш истаги пайдо бўлди. Шу ниятда ўрнидан туриб, қадамини тезлатди.

Аммо тезда устахонага етиб бориш уста Шоҳакнинг пешонасига битилмаган экан, рўпарасидан раҳматлик Парисонинг эри Барзу Озарпур чиқиб қолди.

Янги хабардан беҳабар Барзу ўтли нигоҳлари билан ерни титратиб, оёқлари олдидаги ҳашаротларни кўрқитиб, бир нигоҳ билан бир неча нигоҳларни даҳшатга солиб келарди. Уста Барзунинг булажаб кайфиятидан ажабланиб, унинг фарах селини тўсиб қолувчи кунда бўлмаслик учун ўзини четга тортди. Аммо Барзу Озарпур Шоҳак Рандага шитоб билан яқинлашиб, икки-уч қадам қолганда

орзулар самосидан бечоралик заминига тушди-да, одоб расмини бажо келтиргач, устанинг кўзларидаги нихон сиру асрорини пайкаб, агар айтадиган гапи бўлса, айтсин, акс ҳолда унинг вақти зик, ҳар бир дақиқасининг ҳисоб- китоби бор, маъносида сабр-тоқат тулпорининг жиловини тортди.

Уста Шоҳак Ранда унинг нигоҳларига дош беролмади, кўзини Шонабурзнинг қорли чўққиларига тикиб деди:

–Йилдан-йилга чўкиб боряпти?

Барзу Озарпур хайратли кўз қири билан чўққига, сўнгра эса ҳасратли бир нигоҳ билан Шоҳакка тикилди.

–Хоразм денгизидан эсган тузли шамолнинг таъсири – бу.

Уста Шоҳак Ранда қаршисида Шерак Хол эмас, балки ақлли бир киши турганлигини дарҳол ҳис қилди.

–Мен ҳам ана шундай деб ўйлагандим, аммо Шерак Хол охирзамон нишонаси дейди.

Барза Озарпур мийиғида кулиб кўйди-ю, индамади. Шоҳак Ранда бу жилмайишни ўзининг соддалигига заҳарханда деган гумонга бориб тутакиб кетди.

–Гўрнинг туташини қайси шамолнинг таъсири деб айтаркансан, билсак бўладими?

Кўз ўрнига оғзини ланг очиб устага тикилиб қолган Барзу Озарпур қай бир тахминга бордим, ўзини қўлдан бой берди, ранги қув учди. Уста Шоҳак учун эса қулай фурсат қўлдан кетган, қочинга илож қолмаган эди. У ҳазин нохушлик билан сўради:

–Уйланиш ниятинг борми?

–Дониёр тегирмончининг тўнғич қизини фотиҳа қилишди...

–Хайрли иш бўпти, укагинам, аммо билмадим негадир Парисонинг руҳи сендан хануз домангир.

–Демак, унинг гўри тутаяптими?

Бундай тараддуддан олдин марҳуманинг гўрига бир кўза сув қуйиш керак эди. Юрак тафти сўниб, умиди узиларди. Ана шундай удумимиз бор эди, биз унутиб юборганмиз...

Барзу Озарпур энди унга қулоқ солмас, балки Танги тепаликларига тикилиб турар гўё унинг ортида мардлар Марди қабристонини ичра Парисонинг ловуллаб ёнаётган гўри кўриниб кетгандай бўлди. Уста Шоҳак ўзини арпа билан боқилиб маст от наздида турган афтодаҳол ҳачирдай ҳис этиб, хайр-маъзурни ҳам насия қилиб,

узини озод ва эркин тутадиган якка-ю, ягона жойи – ишхонасига шошди.

2.

Гар жомеъ масжиди курмоқ истаса бахти каро,
Ёки шифт тушгай кулаб ё булгуси меҳроб каж.

Саъдий

Эртаси куни кишлок аҳли Барзунинг Кафкрӯ билан кабристон ўртасида бўзчининг моккисидай бориб келаётганидан хабар топишди.

У дарёдан кўзада сув олиб келиб гўрга кўяр. аммо тутун худди ундан куч олгандек баттар бурқсийверарди, унинг бошига онанинг юраги-ю, доянинг этаги куядиган ана шундай мудҳиш кун тушганди.

Одамлар Парисо гўрининг куйишини қандай таъбирлашни билмасди, зеро Барзу Озарпурнинг юриш-туришида, гапу сўзларида фақат эзгулик ҳиссини туюшарди, яна ким билсин: кишининг қалбида ҳам худди шаҳарлардаги каби канчадан-канча гадоё топмас, кингир-кийшиқ, боши берк тангкўчалар бор.

Кўпни кўрган, ғамзада қилмиши фақат эзгуликдан иборат бўлган ўзининг қотиб қолган устухонларини том бошида ўтирганича офтобга тоблар экан Барзунинг кўзада сув ташиётганига тикилганича ўйларга чўмиб, оппоқ соқолларини озғин қўллари билан силаётган Сангин бобо йўлдан ўтаётиб тўхтаб суҳбатлашсаммикин ёки ишимнинг пайдан бўлаверсаммикин дея иккиланаётган Яздон бобога боши билан ишора қилиб Барзуни кўрсатгач, сўради:

– Нима қиляпти?

– Марҳуманинг юрак тафтини пасайтиряпти.

– Хотиннинг юрак тафтини тириклик чоғида пасайтириш керак эди...

– Қаттиқ кўнгил берган эканда, бадбахт.

– Унинг бу қадар қаттиқ севиши яхшиликка олиб бормаслигини билардим.

– Қасаллигининг бошини шундан деб биласанми?

– Жувонмарг бўлишини ҳам.

– Кўз кўриб, кулоқ эшитмаган иш бўлди. Эри овда икки-уч кун

қолиб кетганида уни бўрилар еб кетмадимикан ёки бирон жарликка қулаб тушмасин тагин деб, ўзининг ҳар қадамда бўриларга ем бўлиши ёки жарга қулаш хавфи муқаррар эканлигини ҳам унутиб икки-уч кун тоғу тошларни остин-устун қилган хотинни ким кўрган?

– Барзу беморлик тўшагида ётганида бир ой давомида Парисонинг бирор соат ҳам ухламай, миғжа қоқмай боши узра парвона бўлгани қиссасини эшитиб хайрат бармоғини тишлаган эдим.

– Барзунинг тун бўйи санкиб юришларидан юрак ўйноғи бўлиб қолганини айтмайсанми?

– Етмишга кириб аёлнинг вафодорлигини китобларда ўқиб, эртаклардан тинглабмас, балки ўз кўзим билан кўрганим учун армонсиз ўтаман.

– Лекин гўрининг туташига нима дейсан?

Сангин бобо бир лахза Танги тепалигига тикилиб қолди, гўё кўз йўли, қулоқ йўли орқали ниманидир кўришни, ниманидир эшитишни умид қилгандек, сўнгра Яздон бобога қараб деди:

– Муҳаббатининг кадрсизланганидан тутаяпти.

Яздон бобонинг сўрамоқчи бўлган саволи тилини куйдирар, аммо эшитган нарсаси унинг ақл тарозисига сиғмасди. Шу боисдан чайналиб-чайналиб, тараддудланиб турди-ю, журъат қилолмай саволига қўл силтади. Унинг бу қўл силташи ўзи учун «менга нима» Сангин бобо учун эса «хайр бўлмаса» маъносини қасб этди ва Яздон бобо истар-истамас ўз ишининг пайдидан қадам ташлади.

Бу пайт қишлоқнинг бошқа бир четида ажиб бир воқеа рўй бераётганди.

Парисонинг онаси – Чаманоро хола (камдан-кам одамлар уни бу ном билан атардилар) ҳамма Чаман хола дейишарди – собиқ қуввининг бадбахтлик қиссасидан огоҳ бўлиб панду насихат ила мархума қизининг қўнглини юмшатиш ниятида белини боғлаб йўлга тушди.

Марям кампир бундан хабар топиб йўл пойларди, кабристонга олиб борадиган бирдан-бир йўл унинг қулбаси ёнидан ўтарди, у ўзича Парисонинг онаси қулогига бир-иккита жўяли гаплар айтиш ниятида йўл пойларди.

– Ҳай, ахир, она қадами гўристонга етса, фарзандининг оёқка тик туришини Чаман билмайдими? Парисонинг гўри нега тутаетганини ҳаммадан ҳам Барзу яхшироқ билади, акс ҳолда эрта тонгдан шомгача кўзалаб сув ташимасди, гуноҳини англаб етганки, шунчалик жон куйдиради-да!

Марям кампирнинг нияти соз эди, аммо воқеанинг бориши канчалик тасодифларни келтириб чиқармайди, дейсиз.

–Чаманжон, бу сен белингни боғлаб қаёкка жазм қилдинг, дейман? – муюлишдан Чаман холанинг кўринганини сезибок гап бошлади Марям кампир.

–Ўзимга гўр қовлагани кетяпман, яна қаерга борардим, – жahl билан жавоб қилди Чаман хола.

–Ҳой, номингга ўзим тасаддук. Мен билан ўтириб бир пиёла чой ичсанг-чи?

–Бўлмайди, хола. Сенинг ғаминг йўқ, парвойинг палак. Қизимнинг гўри тутаетганидан хабаринг йўқдек, ўзингни билмаганга оляпсан.

–Бундай гапларни айтишга тилинг қандай боради. Юрагим хун бўлди, аммо чорасиз, сенга ҳам маслаҳат бермайман, нима қилиш кераклигини Барзунинг ўзи билади.

–Барзу яхшироқ билганида эди, қизимнинг йили ўтмасданок исик кучокни истаб қолмасди. Агар инсофи бўлганида фотиҳадан олдин бир ховуч сув олиб бориб ўша юраги куйиб жизганак бўлганининг гўрига куярди. Имоним қомилки, қизим унинг бахтини тиларди. Илоҳим, эркакларнинг уруғи битта ҳам қолмай қуриб битсин.

–Куфр гапларни айтма, Чаман, тавба дегин.

–Тавбани сен айт. Қизим унга қўйган меҳрининг юздан бирини бошқа бировга кўрсатганида эди унинг хотири учун бир умр хотин олишини хаёлига ҳам келтирмасди.

–Қизингнинг меҳри инсоний меҳр эмасди, париси бор, дейишарди одамлар. Оғир бўлгину бу гапларнинг мағзини чакиб кўр...

–Э, одамларнинг ҳам, сенинг ҳам оғзингга... астафтурулло.

Инсоний муҳаббатдан йироқлашган ва уни факат бир марта ўз кўзларингиз билан кўргансизлар, ўзларингнинг ҳайвоний иштиёқларингни оқлаш учун минг бир баҳона қидирасиз.

–Ахир ана шу инсоний муҳаббат қизингни ғўрамарг қилмади-ми?

–Ўлим худодан, эчкипараст қари жодугар.

Бу таъна Марям кампирга оғир ботди. Шунчалик қаттиқ ботдики, енгларини шимариб, рақибининг зулфларини битта-биттадан юлиб ташлашга ҳам тайёр эди. Аммо худо шохид у бундай қила олмасди, табиатан юмшоқ, хушфеъл, ҳалим қалб эгаси эди кампир, умрида ҳеч кимсага озор бермаганди. Лекин бундай таҳқирга чидаб жим ҳам тура олмасди, гапирди, гапирмаганида худога минг бор шукрона келтирар, бундан ўтиб, ўзининг таърифли лаънати қал

эчкисини одамларга хомталош қилиб берарди. Хўш, гапириб қўйиб юриш-туришни, еб-ичишни, ҳаловатини йўқотган сўз қандай сўз эди?

–Илоҳо, қизингнинг гўри қиёматгача ловуллаб ёнаверсин.

3.

Хаёт айшини ўзга кимсаларга ташлади, кетди,
Даҳр неъматларидин ғам билан ҳасратни ол кетди.

Фирдавсий

Уста Шоҳак Ранда рўй берган бу нохушликда ўзининг ҳам ҳиссаси борлигини биларди, шу боисдан тешасини қўлида тутганича йўниб тугатилмаган болор наздида турар, қўли ҳам, кўнгли ҳам ишга бормасди. Бундай ҳолатни у иккинчи марта бошидан кечираётганди.

Уч йил муқаддам масжиднинг нақшланган сўнгги вассасини жойига қўйди-ю, томдан тушиб, нақшланган шифтга тикилганича беихтиёр ич-ичидан дардли ҳасрат билан оҳ тортди. Зеро ўзи ишлаган ўймакорлик нақши кўзига шунчалик ҳам нафис ва гўзал кўриниб кетдики, гўё ҳар бир нақшдан оҳанг, мусиқа тараларди-ю, бутун шифтдан симфония. Шубҳасиз, энди... Бундан буён қиладиган ҳар бир ишнинг бу қадар камолот даражасига етмаслигини пайқаб етди.

Ва ҳозир ҳам у ўз устахонасида қўлда тешаси билан чала тарап-ланган ёғоч наздида тураркан, ҳаммаси бўлиб ундан ярим фарсах нарида кишиларнинг шафқатсизлиги, бевафолиги туфайли инсон гўри ёнаётган экан унинг бутун ҳунари бир пайсага ҳам арзимаслиги ҳақида ўйларди.

Уста Шоҳак ўз касбининг шайдоси эди. Кишилар ҳаётига ўзининг нақшу нигорлари орасидан боқар ва турмушда ҳамма нарса-ни ўзи яратган ўймакорлик мўъжизалари каби гўзал деб биларди. Аммо ҳаётнинг ҳам чала, нотугал нақшлари, номуносиб чизгилари борлигини энди англаб етди. Ҳаҳ биз қандай кунларга етиб келдик, ахир? Муҳаббатимизнинг заифлигидан, ҳатто, қабрлар ҳам тутаяпти.

Агар гўри ёнмаганида, эҳтимол, уста ҳаёлига келтириши ҳам гумон бўлган Парисо исмли кизни кўз олдига келтира бошлади. Паноҳсиз ва пардасиз муҳаббатига кишилар кўрқув кўзи билан

караган қизни. Зеро одамлар муҳаббатни пинҳона ва пардали ҳолда кўришга одатланиб қолишган. Барзу ҳам бу муҳаббатдан кўрккан бўлса ажабмас. Зеро у Парисо умрининг сўнгги кунларида мактаб ишларини баҳона қилиб уйга ярим тунда қайтарди, ов ва сафарга тез-тез чиқадиған бўлиб қолганди. Оқибатда аёлни юрак ўиноғига дучор қилиб қўйди ва ...

Борэ, қўл ишга бормаганидан кейин бошга қанақанги нохуш фикрлар келмайди.

–Мана, иккинчи борки, устанинг қўли ишга бормаяпти ва у юз йил шу аҳволда тураверса-да, юрагида бирор бир иш қилишга иштиёқ тугилмаслигини ҳам биларди. Уста Шоҳак тешасини тарашалар устига таплади-ю, ишхонадан чиқди. Дарё бўйидан челакни бошига қўйиб келаётган хотинини кўриб сўради:

–Тинчликми?

–Ҳа, бир соат ишхонада бўлганингда олам чаппа бўлди, деб ўйлайсанми?

–Ҳой, нодон, ҳозир бир соатинг нимаси, ҳатто бир лаҳза ичида ҳам дунё остин-устун бўлиши мумкин.

–Дарё соҳилида Шер Холнинг кичик кизини кўрдим, отам иситмалаб ётибди, дейди.

–Ҳозир қишлоқ аҳолисининг ярмиси иситмалаб ётса ҳам ҳеч ажабланадиған жойи йўқ, кўрқоқ Шерак нима бўпти.

–Агар Парисонинг гўрини назарда тутаётган бўлсанг, ёниб кетса ҳам арзийди. Ҳой, бечора. Барзу, деди-ю, ёнди, Барзу, деди-ю, қуйди. Ҳаёлида Барзу ҳам унинг учун қуяди деб ўйлади. Тушингни сувга айт.

–Ҳа, энди қуймаслигини билди, тутаб нима қиларди?

–Ҳатто қари кампир ўлса ҳам ўзининг чолидан умидвор бўлади. Парисодек кўнгил қўйгани-ку, қўяверинг.

–Эҳа, шунчалик очкўзмисанлар?

–О, биз бечоралар сизлардан гаму ҳасратдан бошқа нимани ҳам олиб кетардик?

–Худди биз кўпроқ нарсани олиб кетаётгандай.

Икковлон бу сўз ўйинидан қулиб юборишди ва Шоҳакнинг хотини ошхонага кирди-ю, уста эса кўчага чиқди.

Қуёш кўкда саргайиб борар, Сангин бобо ўз устухонларини йиғиштириб, томдан тушиб масжидга бормоқ тараддудида эди. Сангин бобо масжидга охиратнинг фикру зикри биланмас, балки ўзининг айтишича, ҳаёлларини тарқатиш мақсадида борарди.

Мўйсафид уста Шоҳакнинг нақшу нигорлари афсонавий сеҳрловчи қудратга эга эканлигини ва у куннинг турли лаҳзаларида инсон руҳиясига турлича таъсир қилишини барвақт англаб етганди. Бомдодда рухпарвар, пешинда вазминлик ва босиқлик, шомда эса қаноат ҳисси ва сафо бахш этади.

Ҳаётда рўшнолик кўрмай оғир турмушни бошдан кечирган ва аччиқ сабоқ олган мўйсафид фонийлик оstonасида уста Шоҳак ишлаган нақшу нигорлар сингари мўъжизалар билан ошно этгани учун худога шукр қиларди. Гоҳо агар уста Шоҳакнинг бу афсунгар нақшу нигорлари бўлмаганида у ўзининг аламли хотиралари исканжасида хору забун бир ахволда жонимни жабборга топширардим, деган ўйга борарди.

Аммо Сангин бобонинг ўтмиши бошқа бир кисса, ҳозир у тойдан тушиб азият чеккан Масихога хос саботу салобат-ла, уйи билан масжид орасидаги йўлни қискартириб борарди.

Шундай бир тасодиф бўлдики, масжидни қуриб битказиб, унга бошқа қадам ҳам босмаган уста Шоҳак билан масжидга худди худонинг ва ўзининг уйидай меҳр қўйган Сангин бобо юзма-юз келиб қолишди.

–Ҳар субху шом, уста, бизга қилган қутлуг инъоминг учун дуо қиламан. Қўлинг дард, дилинг ғам кўрмасин.

–Демак, бизнинг умримиз беҳуда кетмайдиган ва ҳасрат билан кетмаймиз?

–Ҳой, ука, бу дунёда ким ҳам ҳасратсиз кетарди? Арзирли равишда яшаб ўтмоқ керак. Муҳими – шу!

–Сиз бунчалар азоб чекдингиз...

–Биз ўзимиз учун азоб тортдик, бошқалар учун эмас, шу боисдан биз умрни беҳуда бой берганларданмиз.

Уста мўйсафиднинг айтганларига рози бўлолмас, аммо эътирознинг мавриди эмаслиги сабабли мунозара бошламади, беихтиёр сўради:

–Барзунинг иши оқибатидан хабаринг бўлдимми?

–Ҳар кун неча марта лаб дарёдан қабристонга сув ташиганини биламан, халос.

–Бу беҳуда ишни ташлаб уйланаверса-чи?

–Уста Шоҳак масжидни гулкорлик қилиш ишини ташлаб қўйиб сомонхонани нақшу нигор билан пардозлашга киришса бўладими?

Сангин бобо уста Шоҳак Ранданинг саволига ана шундай савол билан жавоб қайтариб бу билан устани жойига михлаб қўйиб, ўзи

масжид йўлини қискартиришда давом этди.

4.

Бизнинг экинзорни шодоб этгали бир қатра бас,
Қалби дарё, эй булут, бунча якравлик нечун?

Соиб

Ўша куни кечаси кампир ўз кошонасида туш кўриб ётарди. Тушида қабристондаги барча гўрлар тутаётганмиш.

Бир гўрда сочдай, биридан аргамчидай, учинчисидан мўридай тутун чиқарди. Бировнинг отасининг гўри, бошқасининг онасининг гўри, учинчисининг эрининг гўри, тўртинчисининг хотинининг гўри, бешинчисининг фарзандининг гўри... куярди.

Қабристон худди сон-саноксиз заводларнинг трубалари орқали куюк ва захарли тутунини ҳавога чиқараётган шаҳри азимни эслатарди.

Кампир умрида бирон марта қишлоқдан ташқарига чиқмаган ва бирон бир шаҳарни ҳам кўрмаганди. У ана шундай тутун чиқарадиган трубалари бор шаҳар расмини машҳур эчкисининг сурати босилган журналда кўрганди.

Ҳар бир қабр шаҳардаги трубаларга ўхшаб ўзига хос тутун чиқарарди: кизил, оқ, қора, бунафшаранг... ёки ўзаро қоришиб кетган етти хил ранг.

Бутун қишлоқ даҳшатдан оёққа турганди.

Қишлоқ аҳли қўлга илинган идишларини сувга тўлдиришиб Тангий йўлидан чиқиб боришарди.

Марям кампир сув тўла мешни қўлтиқлаганича гўрлар аро ўн йил муқаддам вафот этган ва ўзидан бирор нишона қолдирмаган эрининг қабрини изларди.

Кампир тўғри келган кишининг этагидан тутар ва худо ҳақи мен нотавонга раҳм қилинлар, раҳматли эримнинг домангир кошонаси қайси эканлигини айтинлар, деб зора-ю, тавалло қиларди.

Кишилар хайрат-ла, кампирга тикилишар ва ундан узоқлашиш йўлини излашарди, зеро ҳатто ўзларининг қариндош, уруғларининг домангир хоки каерда эканлигини ҳам билишмасди.

Бир неча янги гўрларни таниб олган сохиблар бу даҳшат домида қолган одамлар орасидаги энг бахтли кишилар бўлиб кўринишарди.

Шерак Хол биринчи хотинининг гўрини изларди.

Унинг авзойи галати. Икки-уч кундан бери салла ўраб юрадиган бўлганди. Ҳозир эса салласи бўйнига ўралиб, бир учи ерни супуриб борарди.

Шерак Хол ҳам худди Марям кампир сингари одамларни тўхта-тар ва улардан марҳумасининг гўри каерда эканлигини эслашларини ўтинарди. Кейин у катта бир қабрни кўриб уни раҳмати отаси Хол Девзўрнинг гўри деб ўйлаб: «Вой отагинам, жону жигарим», деганича ўзини унинг устига ташлади.

Холдор Чилдуруғ гуё ана шу қабр ичидан чиққандай Шер Холнинг салласига чанг солиб «бу сенинг отангнинг гўри эмас, бу менинг онамнинг оромгоҳи», – дея талаша кетди.

Улардан нарироқда уста Шоҳак Ранда: «Бу кунни кўргандан кўра кўр бўлган яхшироқ» деб ўзи учун гўр қазирди. Марям кампир иккинчи марта сарсону саргардон бўлиб, унинг ёнидан ўтаётганида уста Шоҳак аллақачон гўрни казиб бўлиб олиб келган сувини унга қуйиб, лаҳад ичига кирганича, халойикдан устига тупроқ тортишларини илтимос қиларди...

Шу пайт Чаманоро хола пайдо бўлиб, «бу ҳамма касофатлар сенинг дуонгдан, эчкипараст», – дея Марям кампирнинг оппоқ сочларига чанг солиб, ўзини зўрлаб устанинг очик гўри томон судрашга тушди...

Бундан ортиқ дахшатга Марям кампир тоқат қила олмасди чоғи қалтираб-қакшаб уйғониб кетди. Ўзини қабристонда эмас, балки ғамистон кулбасида кўриб хурсанд бўлишни ҳам, хафа бўлишни ҳам билмай қолди. Бир оз ўйланиб тургач, ҳар ҳолда ўзининг заҳ тортган, нураган кулбаси Амир Олимхоннинг гўридан яхшироқ деган хулосага келди.

Аммо у кўрган туш қандай туш эди?

Бу саволга мувофиқ жавоб топа олмади Марям кампир. Юраги сиқилавергач, уйдан ҳовлига чиқди.

Тонг пардаси йиртилган. Ҳаводан ёмғир ҳиди келарди.

Кампирнинг хира кўзларига рўшнолик инди, шояд ёмғир ёғар, диллар кудуратини ювар ва Парисонинг гўри ҳам туташдан тинар.

Аммо кун бўйи ҳаво намлигича қолса-да, ёмғир ёғмади.

Кампир осмоннинг соқитлигини ҳам ўзининг дуои бадининг натижасига йўйди, ўзича. У анчагина иккиланиб турди. Эҳтимол, унинг дуоסי «юкорида ўтирганлар» кулоғига етиб бормагандир. Маълум бўлишича, фақат етибгина қолмай, балки юкоридагилар

бу асосда амал ҳам қилишяпти.

Ўша кунн кечкурун Марям кампир ўзининг ягона сармояси – овозаси тўрт томонни тутган машҳур эчкисини қурбонлик қилди.

Сармаддеҳликлар Нўширавон давридан то шу кунгача бундай улуғ саховатни эслай олмасдилар.

5.

Кудуратдан кўзимга тонг ҳам шомдек сиёҳ ўлди,
Мани зулматли кулбамга худоё, тола нур бахш эт!

Сайидо

Эртаси кун ёмғир ёғди.

Чунон ҳам ёғдики...

Худди тегирмон новидан қуйгандай бўлди.

Гўристон ташналари бундай серобликдан кейин кексалик уйқумга дахшатли туш бўлиб қирмайди деган хаёлга борган Марям кампир енгил оҳ тортди.

Уста Шоҳак Ранда бундай ёмғирдан кейин битта жонсиз юрак тафти нима бўпти, ҳатто қайнаб турган вулқон ҳам пасаяди, деб ўйлаганди.

Хирадли Сангин бобо ана шу бир неча кун ичида ранги=рўйи учган, соч-соқоли ўсган Барзуни кўз олдига келтириб у бечоранинг ҳам бугун кўзакашлик заҳматидан фориғ бўлганига қаноат ҳосил қилди.

Аммо Чаманоро холанинг ичини агар ана шу сел ёмғирдан кейин ҳам қизимнинг гўри тутайверса мен бу оқ оралаган сочлариму шувит бўлган юзим билан кишилар кўзига қандай қарайман, деган иғво, шақоли-ю, шубҳа бўриси тимдаларди. Хўш, унинг қизи нимани истайди?

Ё... худоё, тавба қилдим, одам бошига қандай ўйлар келади-я?

Аммо Чаман хола миясига келган фикрлар Марям кампир тушидан ҳам кўркинчлироқ эди. Чунон ҳам кўркинчли эдики, энди, бечора она дераза орқасидан ёғётган ёмғирга жимгина қараб ўтира олмасди. Онанинг юраги шунчалик ҳаприкди, онанинг томирларида қон ўрнига шунчалик ғам-алам тугён урдик, энди, у бир лаҳза ҳам уйда ўтира олмасди.

Чаман хола эрининг ёмғирпўшини бошига ташлаб, уй орқаси-

даги лой, ёлғизоёқ йўлни учинчи ковшининг тишлари остига олиб иғво шақоли ва бўрисини ўзига ҳамроҳ, этиб равона бўлди.

Она катъий жазм қилганди, акс ҳолда ҳеч бир жонзот бундай тўфонда иссиққина уйини ташлаб, йиқилиб-тойиб тепаликка чиқшини хаёлига ҳам келтирмасди.

Аммо нима бўлганда ҳам Чаман хола аёл жинсидан эди ва гўристонга ёлғиз бориш учун унчалик юраги ҳам бетламасди. Шу сабабдан йўл ярмида шубҳа бўриси йўлини тўсиб, иғво шақоли этагидан тиш солди, бошингда ҳушнинг, ёнингда шамширнинг бормики бунчалар кўркмасдан, шиддат билан, ҳеч кимни чорламайдиган, бирор бир хабар ҳам юбормайдиган, борса келмаслар манзили сари ошиқаяпсан.

Чаман хола қишлоқ йўлининг ярмида ўзига келди. Ивиган ҳолда якка-ю, ёлғиз эди. Томоғини ғамбода қисди, дардли қалби фиғон кўтарди ва кўзларининг Парисо ҳасратида қуриган чашмалари сероб бўлдилар.

Йўл ёқасидаги энг яқин уй эски кадрдон-ю, янги душмани Марям кампирнинг уйи эди. Кампирнинг иккита иссиқ жонидан биттаси кеча совуган эди. Ва ҳозир ҳовлидаги иккита олма дарахти бошини бир-бирига қўйганича Сармаддеҳнинг шох эчкиси деган ном билан оламга машҳур бўлган ва кейинчалик ўзининг нодир шохларидан айрилиб қал лакабинин олган, биллохира соҳибасининг даҳшатли туши қурбони бўлган ўша эчкини эслаб юм-юм кўз ёш тўкишарди.

Ундан нарироқда қизларини эрлари қўлига, биринчи хотинини тупроққа топширган иккинчи хотини қочиб кетганлиги бонсдан ўзи кенжа қизи – Яздон Шаҳрбоннинг келини уйига кўч-кўронини олиб ўтган, қомати букилиб эгаси қабил кимсасизлик ва ногиронликдан ўзини надомат қилаётган Шерак Холнинг уйи бор эди.

Йўлнинг ўнг томонида, тепаликда, худди теграсидаги нимдошт қулбаларни масҳара қилгандай уста Шерак Ранданинг уйи виқор билан савлат тўкиб турарди.

Дарвоза пештоқига ўйиб ишланган сув париси худди тилга кириб йўловчиларни ўзи томон чорлаётгандек. Гарчи уста Шоҳак шайтон билан шерик ҳунар бўлса-да, Чаман хола бунга шак келтирмасди, – меҳри ортиқ эди, эҳтиром қиларди. Шу сабабдан умид билан ўша уй томон худди йўлини йўқотган кема минора сари йўл олгандек равона бўлди ва шубҳа бўриси-ю, иғво шақоли думларини ликкиллата-ликиллата барварига қадам ташлашди.

Икки-уч кундирки, уста Шоҳак Ранданинг кўли ишга бормасди ҳозир эса илҳоми келди, шекилли, яланг бош, чап кўлида искана-ю, ўнг кўлида болға тутганича ишга шундай берилиб кетгандики, ҳатто Чаман ҳоланинг ишхонасига кириб келганини ҳам сезмай қолди.

Чаман ҳола бир неча фурсат ўзининг оташин нафасини ичига ютиб устанинг телбанамо ҳаракатларига тикилди ва Шоҳакнинг ажойиб нақшлари уни гўрсўзлик аламидан дилсўзлик дунёсига олиб чиқди. Нақшлар тўлиқ, баркамол шаклга келгунча жим турди, сўнгра эса даҳшатга тушди.

–Худо ҳақки, Шоҳак, нимани йўнаяпсан?

Уста Шоҳак титраб кетди, бошини кўтарди, Чаман ҳолани кўрди, шубҳа бўриси-ю, иғво шақолини кўрмади, хотин шумхабар ҳаққадан унинг ниятини эшитибди, шекилли, бундай сел ёмғири пайтида ташриф буюрибди, деб ўйлади. Шу боисдан бор ҳақиқатни айтди-кўйди:

–Ҳасрат тутунини тасвирлаяпман, Чаман.

–Мени икки олам шармандаси қиласанми, Шоҳак?

–Худо асрасин. Нега бундай деяпсан?

–Ахир, бу Парисо гўрининг тутуни эмасми?

–Хато қиласан, бу бизнинг меҳру вафога енгил-елпи қарашимиздан ловуллаётган барча ҳасратзадалар юрагининг тутуни.

Хотин яна ажойиб нақшларга назар ташлади, гўё устанинг гаплари самимий ёки макрли эканлигини синамоқчи эди. Бир лаҳза унинг хаёлини ғафлат бургути олиб кетди ва яна шубҳа бўриси-ю, иғво шақоли юрагига йўл толди.

–Шоҳак, бўри-ю, шақол юрагимни хомталош қияпти.

–Нима дединг?

–Парисонинг гўрини бир очиб кўрсам дейман.

–Хушинг жойидами, Чаман. Ўтганларни бу дунё гурбати билан ташвишга солма. Сўнгги манзил асрори пинҳон эди ва пинҳонлигича қолади.

Бўри-ю, шақол мени тинч қўймайди. Бошқага кўнглим чопмади, умид билан олдинга келдим. Биламан, гуноҳга қўл уряпман, сени ҳам гуноҳга тортяпман, аммо ўзга чорам ҳам, қарорим ҳам йўқ.

–Шопурнинг хотини қандай кунга қолганини унутдингми?

–Зира кампир билан биргаликда ўглининг қабрини очди-ю, жиғарбандининг жасадидаги ғуж-ғуж қуртларни кўриб ақлдан озди. Шунн эслатмоқчимисан?

–Ҳа.

–Ақлдан озиш бу кунни кўришдан кўра яхширок.

Уста Шоҳак тезда искана-ю, болғасини тахта устига ташлади-да, ғазабли нигоҳини Чаман холага тикди. Хотин илтижоли кўзлари билан унга тикилган ва гўё то муроди ҳосил бўлмагунча унинг этагини қўйиб юбормайдигандай эди. «Агар Сангин бобо бу ерда бўлганида икки-учта керакли гапни айтиб уни райидан қайтарган бўларди, – ўйлади уста, – мен ёғочлар тилини топдим-у, одамзод тилини топа олмадим».

–Майли, не илож, бир оз сукутдан кейин деди у, – кўнглинг, раъйинг шунақа бўлса, шундай бўлсин.

Аммо бундай ёмғирда бирон иш қилиб бўлмайди, тингандан кейин боришга тўғри келади.

Уста бу гапларни, шояд ёмғир тўхтагунча кампир ўз фикридан қайтиб қолар деган умидда айтган эди.

Чаман хола бир оз ўйланиб тургач, устанинг фикрини маъқул топди ва вазминлик билан қорхонани искана-ю, болға билан Шоҳакка қолдириб лой йўлни учинчи ковушининг тишлари остида эзиб шубҳалар бўриси-ю, иғволар шақолини олдига солиб орқасига қайтди.

Уста Шоҳак Ранда кампирни нигоҳи билан кузатди-да, сўнгра искана-ю, болғани қўлига олди ва бир муддат шу тарзда тек қотди, кейин қаҳр билан асбобларини тарашалар уюмига улоқтирди.

Яна устанинг қўли ҳам, кўнгли ҳам ишга чопмасди.

6.

Ғуссалар кемтиб дилимни узгуси жон риштасин,
Тонгу шом чеккан оҳим, охир омонлик бермагай.

Ҳофиз

Ёмғир уч кун ёғди.

Уч кундирки, Барзу Озарпур ёмғирнинг тинишини соков бир интизорлик билан орзиқиб кутарди.

Ётоқхонаси эшигини ўзи ва яқинлари устига тамбалаб, қариндош-уруғларининг панду насиҳатларига кулоқларини қар қилганди.

Ёмғир ёкқан икки кундан буён Парисо пайдар-пай тушига қи-рарди. Тушида Парисо ғалати бир ҳолатда эди: соч шалолари хасу тупроққа беланган, шахло кўзлари косахонаси қаърига чўккан, гул-

гун рухсорн-ю, майгун лабларининг ранги ўчган, либос ўрнига кафан кийган алфозда.

Этагининг бир бурчаги ич-ичидан куйиб турар, Барзуга доимо жуда хуш ёқадиган тутундан эса Парисо баданининг хуш бўйи тараларди. Аммо бу хушбўй хид ҳозир унинг нафасини бугар, ёруг дунёни кўз олдида зулматга айлантирарди. Барзу Парисонинг кетидан эмаклар, кафанининг этагини ўпар ва илтижо-ю, тавалло қилиб кечиришини, азобу алим домига ташлаб қўймаслигини ўти-нарди.

Парисо оғзини очмас, тиз чўкиб ўтирар ва худди тириклигида бўлганидек Барзунинг сочларини панжалари билан паришон қилар, юз-қўлларини, оёқларини бетўхтов ўпарди. Ва Барзуни ердан осмонга олиб чиқадиган бу эркалашлар ҳозир уни ердан дўзахга тортарди, зеро бу қўллар, бу лаблар энди совук, ҳиссиз эди, даҳшатли равишда совук эди – шу боисдан Барзу ундан қочишни истарди. Бундан Парисо завқланар, қаҳ-қаҳ отиб кулар ва оғзидан муаттар, сўлим гуллар эмас – Парисо ҳаётлик вақтида кулган пайти Барзуга гўё унинг оғзидан гуллар сочилаётган бўлиб туюларди, балки энди куму тупроклар тўкиларди.

Барзу терга ботиб уйқудан уйғонар ва Парисони эслатувчи ҳар бир нарсани уйдан ташқарига улоқтирарди. Аммо бу уйни тагидан кўпориб ташлаш керак эди, зеро бу хонадонда Парисони эслатмайдиган бирор нарса топилмасди.

Сармаддех, мактабининг мудирини бўлган Барзу Озарпур «Сармаддара аҳолиси хурофотида жин ва рух» мавзуида атеистик рисола ҳимоя қилиб, дунёдаги барча мавжуд ва номавжуд жину арвоҳларнинг устига фано чизигини тортганига қарамай, бу бир неча кунда ок толалари кўпайиб қолган, ўсик соч-соқоли билан кейинги кунларда юз берган воқеаларнинг сабабини ўйлаб тополмас ва ноҳақ жабр чекапман деб ўйларди. Хайр у Парисонинг йилини бермай бошқа бир қизга уйланишни истаса нима қилибди? Фақат истак билдирибди, ҳали никоҳига олгани йўқ-ку. Инсоф билан айтганда, ахир, мен ҳеч кимга ток ўтаман деб сўз берганим йўқ-ку.

Агар у Парисонинг гўри тутаётганлигини Шоҳак Рандадан эмас, бошқа бировдан эшитганида асло ишонмасди. Ёлғиз угина эмас, балки бутун қишлоқ аҳли Шоҳак Ранданинг покдомонлиги ва ҳалол инсон эканлигига имонлари қомил эди. Шу боисдан Барзу Парисонинг гўри тутаётганлигини эшитганда чин дилдан бу гапнинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилди... Ўша кун кишилар кўзига кўрин-

май пинхона тарзда уч марта гӯристонга бориб келди. Уч марта гӯрга сув элтиб қўйди-да, тутуннинг тиниб қолишини интизорлик билан кутди, аммо тутун худди сувдан қувват олгандай яна баттар бурк-сирди. Ва эртаси куни ошкора сув ташиётиб гарчанд ўз ишининг натижаси кўринмаса-да, Парисонинг домангир руҳи энди унинг этагини қўйиб юборар деб ўйларди.

Аммо ёмгирдан бир кун бурун Барзу фақат бир ният билан, ки-шилар унинг яширин ҳолда келганлигини ожизлик қусуридан деб билмасин дея сув таширди...

Ва мана ҳозир уч кундирки, осмон ёмгирли қиёмат қойим қилган эди ва Барзу Озарпур умид ва кўрқув билан ёмгирнинг тинишини соқов интизорлик билан пойларди.

Кун кўз ёриб, ёмгир тўхтаб, аста-секин отаётган тонгнинг ола-маро чароғи нам ва қоронғи гордан ташқарига отилиб чиққанида Барзу Озарпур аллақачон кишлоқ йўлининг ярмини босиб ўтиб каб-ристонга борарди.

Уни кўрган йўловчи ошуфта, ақлдан озган, гаму гуссадан қочиб ўзининг хаёлий олами сари шитоб қилаётган телба деб ўйлаши тур-ган гап эди.

Бу лаҳзада Чаманоро хола ва Шоҳак Ранда кунчков кўзларга ташланиб мақсадлари ошкор бўлмаслиги учун катта йўлдан эмас, балки сўқмоқдан юриб гӯристон томон боришарди.

Гарчи улар икковлон тонг гира-ширасида кишлоқни ғафлат уй-қусида қолдириб гӯристоннинг хилватлик чоғи етиб боришга азм қилган бўлсалар-да, кутилмаганда Барзу Озарпурни қабристонда кўришиб, ўзларини харсанг ортига олишди ва унинг бориб кели-шини кутишди. Барзу қайтиб кетгач, ўз ишларини бошлаш қарори-га келишди.

Аммо Барзу Озарпур қабристонга қанчалар яқинлашган сари қалбини шунчалар кўп ҳаяжон тўфони қамрарди, юраги томирла-рига қон эмас, балки куйдирувчи оташни таркатаётгандай бўлар-ди.

Нима деганда ҳам у умидворлик билан кутган бу уч кунлик ёмг-ирдан кейин ҳозир ҳам ноумид қолмаслигига, Парисо унинг ранжу азобини кўриб, гуноҳини кечиб юборганига ишонарди.

Аммо қабристонга бориб таниш гўрнн кўрди-ю, димоғидан даҳ-шатли фарёд тутунн кўтарилди.

Парисо гўрининг тутуни ҳамон буруксиб ётарди.

Барзу Озарпур гӯрга яқин келди, ундан кўтарилаётган халқа-

халка тутунга тикилди. Бир лаҳза маъносиз ва пуч назар солди. Сўнгра эса... ранги-рўйи ўзгариб худди тўсатдан чаён чақиб олгандай «кун берасанми ёки йўқми?» дея фигон кўтариб, гўрни роса тепди-ю, «хомуш ётганлар» манзилидан телбавор югуриб чиқиб кетди.

Уста Шоҳак Ранда ва Чаманоро кампир унинг телбанамо кочиби боришини яширинган жойларидан кўриб, шошилганича гўристонга етиб бордилар. Не кўз билан кўришсинки, Парисонинг гўри... энди тутамаетган эди.

7.

Ҳасрат ўти хомсўз айлаб кабоб этди дилим,
Қайда қуйса бенаво бурқсир димогимдин тутун.

Бедил

Эх, Парисо, Парисо.

АБДУРОФЕЪ РАБИЕВ

1951 йилнинг 7 ноябрида Вахш ноҳиясида дунёга келган. 1975 йили Тоҷикистон давлат университетини, 1986 йили Москвадаги Киноматографчиларнинг олий мактабини тугатган. Тоҷик радиосида, “Комсомоли Тоҷикистон” ва “Тоҷик-филм” да ходим ва муҳаррир бўлиб ишлаган. 1975 йилдан

асарлари нашр қилина бошлади. “Тошқин» (1978), «Сўнгги аргумоқ», “Муҳаббат ва мардоналик”, “Мастура” каби йигирма китоб ва йигирма филм муаллифи.

1983 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

СЕВГИ ВА САДОҚАТ (хикоя)

Ҳақиқат эртандан ҳам гузалдир.

Мақол

I

Фаридун киз билан отини ҳамма нарсадан ортик севарди. Қиз билан от унинг учун ҳаётининг икки соҳили эди. Гуё бу икки соҳилсиз унинг ҳаёт дарёси турли томонларга ёйилиб кетар, кейин эса уни бир ўзанга солиш мумкин эмасди.

Аммо кизнинг отаси Фаридуннинг отини кўз тагига олиб қўйганди. Қизи эвазига отни олишни истарди, лекин Фаридун отини бирон кишига бера олармиди? Ахир, ана шу жонивор кимсасиз даштда оркасидан бўрилар қувлаганда чопқирлик қилиб уни ўлимдан сақлаб қолганди. Бопка бир куни Фаридун тоққа ўтинга чиққанида тепадан қулаган тош зарбидан ҳушидан кетди. Кейин эса нима бўлди-ю, нима йўқ, эслай олмади. Бир пайт кўзини очиб ўзини ҳовлисида кўрди. Жонивор уни тоғнинг ҳавфли, илон изи сўкмоқларидан эсон-омон олиб ўтиб ҳовлисига келтирганини билди. Ахир, от уни тоғда йиқитиб ўзи серўт жойларда ўтлаб юриши ҳам мумкин эди-ку. Бундай пайтда Фаридун кўп кон йўқотиб, оламдан ўтган ва шеру бўрилар, шағолу айиқлар унинг жасадини топиб хомталаш қилган бўларди. Фаридуннинг кўзларида ёш томчилари пайдо бўлди. Бу жонқуяр ва меҳрибон отга нисбатан миннатдорчилик нишонаси эди.

Ана шу воқеалардан кейин Фаридун ўзини жонивор олдида бир умр қарздор деб биларди. Токи тирик экан, отни ўзидан бир қадам ҳам нари узоқлаштирмасликка онт ичди. Шунинг учун у Жайхуннинг отаси шартига рози бўлиб, унга отини бера олмас эди.

Фаридун бир кун эмас, бир кун кизнинг отаси бунга тушуниб етади-ю, унинг қизи билан бирга бўлишига розилик беради, деб умид боғларди. Ҳозирча фақат сабр қилиш керак. Ахир, «сабр қилсанг, гўрадан ҳалво пишар» деб бежиз айтишмаган-ку.

Бу орада тоғда хатна тўйларни авж олиб кетди. Зеро баҳор яқинлашар, кишилар дала ишлари бошланмай тўю маъракаларини ўтказиб, енгиллаб олишга интилишарди.

Тўйларида улок бермоқчи бўлганлар Фаридунга хабар қилишди. Зеро Фаридун улоқчиликда аллақачон ном чиқарганди. У узоқ-яқин қишлоқларда кўп улок чопганди. Оти улоқни отлар тўдаси ичидан, номдор чавандозлар қўлидан тортиб олиб чиқар ва чакконлик билан белгиланган жойга келтириб ташларди. Фаридун улоқни ташлаши биланок одамларнинг «Ҳай хўйи, уларнинг «ҳалол, ҳалол!» деган қичқириклари кўкка чирмашиб кетарди. Тўй соҳиблари эса Фаридунга кўпдан-кўп қимматбаҳо совғалар инъом этишарди.

Улоқлар тугагач, Фаридун отини етаклаб, қишлоғи томон йўл олди. Отининг юки оғир эди. Хуржун кўзлари қимматбаҳо матолар билан тўла, эгар усти, от сағринида ҳам патгиламлару, айиқ терисидан тикилган чакманлар қалашиб ётарди. Фаридун қишлоққа етиб бу нарсаларни қизнинг отаси олдига қўйиб:

–Ҳаммасини олгин-у, фақат отни талаб қилма! – дейишни кўнглига тугиб қўйганди.

Шояд, бир неча от баҳосига тенг келадиган қимматбаҳо матолар қиз отасининг кўнглини юмшатса. Шояд, шундан кейин у отни олмай, қизини Фаридунга беришга рози бўлар.

Фаридун бу гал ишнинг ўнгидан келишига қаттиқ ишонар эди.

II

Аммо Фаридун қишлоқда уни тамоман бошқа бир нарса қутаётганидан хабарсиз эди. Ахир, у улоққа кетганида Жайхунга совчилар келишди. Ниҳоят, Жайхуннинг отаси улардан бирига, илгари ҳам бир неча бор келганига, қизини берибди. Тўйдан кейин куёв қизни доvonнинг нариги томонидаги Сангистон деб аталадиган қишлоққа олиб кетибди.

Бу хабарни эшитганидан кейин Фаридун худди танасига ўқ теккандек йиқилди, бўшашиб кетди: ахир, унинг келгуси ҳаёти-умри бир соҳилсиз қандай ўтади, қандай?

Фаридун бир неча вақтдан кейин ўзига келди. У шошганича гиламлар ва бошқа қимматбаҳо нарсаларга тўла хуржунни қизнинг дарвозаси олдига ағдарди-ю, сакраб отига минди. Юганини бир томонга тортди. От бурилди, Фаридун унинг сағринига қамчи туширди. Жонивор доvon томонга учиб кетди.

Фаридун доvonдан ошиб ўтиб, Сангистон қишлоғига бормоқчи эди. Юрагида қайнаган гина-ю адоватни муштига тўплаб жони-

дан ҳам азиз маҳбубасини олиб кетган нотаниш киши бошига қайта-қайта туширишни, кейин эса севгилисини олиб отига миндириб узок-узокларга, у билан суюклисининг бирга бўлишига ғов бўлган отадан узокларга олиб кетишни кўнглига тугиб қўйганди.

От баланд, ярмидан кўпини булут қоплаган довонга етди-ю, унинг бағридаги сўқмоққа дуч келди. Фаридуннинг қизиб кетган пешонасига ёмғир томчилари кўнди. От уни баландликка олиб чиққани сари ёмғир ҳам тобора кучайиб борарди. Жониворнинг терга ботган танасини ёмғир бутунлай шип-шилта қилиб юборди. От энди чопмасди: ахир, ёмғир сувидан сирғанчик бўлган балчиқли сўқмоқдан чопиш маъносиз эди. Зеро арзимаган бир тойиб кетиш отнинг сўқмоқдан отилиб эгаси билан тубсиз жарга қулаши учун кифоя эди.

Илон нзи сўқмоқни баъзан шиддатли ёмғир сувларининг қўшилиб оқишидан пайдо бўлган сел чуқурлари кесиб ўтарди. Аммо Фаридун отни сойлар ичига соларди. Жонивор туёқларини чакконлик билан шалолатиб, ўзи билан эгасини сойнинг бошка томонида олиб чиқарди.

Ниҳоят, от пешин вақтида довон тепасига етиб борди-ю, пастга эна бошлади. Энди бирин-кетин жойлашган тепаликлар бири иккинчисидан пастрок кўринарди. Жонивор Фаридунни қанча пастга олиб тушса, ёмғир шунча камайиб борарди. Дара қафтида жойлашган водий устида эса сийрак булутлар кўзга чалинади. У ерга ёмғир ёғмаётгани маълум эди.

Ниҳоят, от ҳаммадан қуйидаги, йўнилмаган тоғ парчаси шаклидаги тепаликка етиб келди. Тепалик этагидан азим дарё оқиб ўтарди. Довон тепасидан сел йўллари орқали пастга оқиб тушаётган ёмғир сувлари дарёга қўшилиб уни янада тошириб юборганди. Ҳозир эса дарё йўлидаги харсангларга телбалардек урилиб, наъра тортарди.

Дарёнинг нариги томонида Сангистон қишлоғи кўзга ташланиб турарди. Қишлоқнинг икки чеккасини қоя тепаликлари қуршаб олган эди. Учинчи тарафда, дарё бўйида, нисбатан текис майдон ястаниб ётарди. У ерларда бугдой майсалари униб чиққан. Гўё қишлоқ одамлари ўз ерларини назардан қочирмаслик учун қишлоқни атайин тепага қуришгандай. Уларнинг тирикчиликлари ана шу ер орқасидан бўлса ажабмас. Қишлоқ четидаги кўпгина тегирмонлар шунинг нишонаси. Одамлар бугдойларини ана шу тегирмонларда тортиб, уни истеъмол қилишади, ортиқчасини эса сотишиб рўзгор учун зарур нарсаларни олишади.

Фаридун, айниқса, кўзга ташланиб турган қишлоқнинг тўрт бурчак қутига ўхшаш бир-бирларидан узок-узокда жойлашган, атрофлари деворлар билан ўралган катта ҳовлилари томон диққат билан тикилди. Зеро Жайхунни ана шу уйлардан бирига олиб келишганди.

Фаридун оёғини оҳиста қимирлатди-ю, от яна ҳаракатга келиб тепаликдан туша бошлади. Лекин Фаридун дарё лабига етиб келмагунча йўловчиларни Сангистонга олиб ўтадиган ягона ингичка тебранма кўприк сувга тегиб турганлиги сабабли тепадан кўринмаяпти, деб ўйлаганди. Аммо дарё бўйига келиб соҳилдан тошган сув аллақачон кўприкни олиб кетганини кўрди. У тошдай қотиб қолди. Ахир, навбатдаги кўприкни фақат тошқин босилгач, яъни баҳорнинг охирларида, қуришади. Шундай экан, орқага қайтишдан ўзга илож йўқ. Аммо Фаридун баҳорнинг охиригача тоқат қилиб кутиб тура оладими? Йўқ, у бир бор тоқат қилди, севгилисини олиб кетишди. Энди агар яна тоқат қилса, бундан ҳам азизроқ нарсасини олиб кетишадди, деган ўй кўнглидан ўтарди.

Шундай экан, дарёнинг нариги соҳилига, Сангистон қишлоғига, бир иложини топиб ўтиш шарт ва зарур!

Фаридун от юганини силкитди. Аммо жонивор ўрнидан жилмади. У қўрқув тўла кўзларини дарё сувидан узмай, эгасининг ишидан ўйга толганди.

Фаридун юганини қаттиқроқ силкитди. Лекин от худди қоқиб қўйилгандай ўрнидан жилмади. Ахир, жонивор кун бўйи оғир йўлни босиб ўтиб чарчаганлиги сабабидан оёғида зўрға турарди. У бу аҳволда бало дарёсидан ўтиш ниҳоят хатарли эканлигини биларди.

Аммо Фаридун ўзини йўқотганди ва бу ҳақда ўйламасди ҳам. У бирданига от сағринига қамчи солди. Унинг кетидан яна қамчи урди. Жонивор бундан вазиятга қарамай дарёнинг нариги соҳилига ўтиш зарур деган маъно чиқарди. Ва шу билан бирга сағринига учинчи ва тўртинчи қаттиқ қамчини емагунча дарёга тушмади.

Жонивор ўзини сувга ташлаши билан тўлқинлар уни оғушига олиб, айлантирганича илгарига суриб кетди. Гоҳ баландга кўтариб, гоҳ дарё қаърига олиб тушарди. Дарё йўлида харсанглар кўп эди. Аммо от туёқларини ҳаракатга келтириб уларнинг ёнидан шикаст емай ўтарди. Ногоҳ унинг қаршисида бир тош пайдо бўлди ва бу гал от оёқларини ҳар қанча ҳаракатлантирмасин, тўлқинлар ундан устун келарди: улар жониворни олиб бориб харсангга урди. Муво-

занат бузилди. Кейин сув ўз шашти билан от ва унинг эгасини айлантирганича харсангдан олиб ўтди ва орқадан кўтарилган бошқа бир тўлкин Фаридунни эгардан кулатди. Буларнинг ҳаммаси шундай кўккисдан ва шу қадар тез содир бўлдики, Фаридун аввалига нима бўлганини тушуниб етмади. Тушуниб етганида эса қўлида фақат юган билан камчи қолганди, холос. Юган у билан от ўртасида таранг тортилиб турарди. Шунинг учун Фаридун юган ёрдамида жониворга яқинлашиб, ўзини эгар устига олмоқчи бўлди. Кейин эса бакувват ва дилсўз, меҳрибон от ўзининг мадорсизлигига қарамай, иложини топиб, уни ўлим чангалидан ҳаёт соҳилига олиб чиқадди.

Фаридун камчинини сувга ташлаб юборди-ю, юганни баландроғидан ушлаганича танасини охишта-охишта олдинга силжити бошлади. Лекин таранг тортилган юган бирданига бўшаб кетди. Фаридун ҳайрон қолди. Кейин умидсизланиб юган отнинг бошидан чиқиб, тўлқинлар уни жонивордан узоқлаштириб бораётганини сезди. Фаридун талвасага тушиб жониворга етиб олиш учун оёқ-қўлларини типирчилатди. Аммо тўлқинлар уни яна узоқроққа олиб кетарди. От Фаридуннинг ҳаётига таҳдид қилаётган хавфни сезди, шекилли, бошини сувдан чиқариб бўйинни чўзиб соҳибига етишга интилди. Гох, тўлқинлар остида қолиб, гох ундан халос бўлиб бораётган Фаридун отнинг кўркув тўла кўзларини бир неча бор узоқ-яқиндан кўра олди, кейин эса уларни бутунлай йўқотди.

Фаридун қанчалар уринмасин, бу сафар бошини сувдан чиқара олмади. У енгил бир нафас олиб ўзига келишни жуда-жуда истар, аммо ҳаво ўрнига томоғига сув тўларди. Борлиги шундай кичрайган эдики, гўё шу лахзада ёрилиб кетадигандай эди. Кейин унинг боши, танаси ва елкалари нималаргадир урилди ва у даҳшатли оғриқдан азоб чека бошлади. Сўнгги бор сезган нарсаси билагига ёпишган титроқ панжалар бўлди. Аммо у дарё ичида одам панжалари қаердан пайдо бўлганини англаб ета олмади. Ахир, бу ўлим олди талвасаси эмасмикин?

III

Фаридун орадан қанча вақт ўтганини ҳам, у неча муддат қоронғулик қаърида ётганини ҳам эслай олмасди.

Кўз олди ёришгач, боши устида турган нотаниш йиғитни ғира-шира кўрди. Йиғит унинг юрагини ва қулогининг юмшоқ жойини

укалар эди. Йигитнинг хавотирли кўзларини камтарин ва меҳрибон одамларга хос бўлган қандайдир ҳамдардлик, куюнчаклик чулғаб оларди.

Йигитнинг кенг елкаси ортидан Фаридун отининг ташивишларига тўла катта-катта кўзларини кўрди. Жонивор ҳам гўё нигоҳлари билан Фаридунга қувват ва енгиллик бағишламоқчидай кўринарди. Тепарокда қоронғиликнинг шаффоф пардаси ўраб олган яккам-дуккам буяутли осмон кўзга ташланарди. Гўё бу осмон ҳозир отнинг елкасига суяниб тургандай эди.

Фаридун аввалига бошида турган йигит қаердан пайдо бўлганини била олмади. Кейин ўйга чўмди: мумкин дарё ичида унинг кўлларида турган панжалар ана шу йигитнинг панжаларидир. Ахир, йигитнинг ҳўл ва баданига ёпишган кийимлари, сочларидан оқаётган катра-катра сув томчилари унинг ҳозиргина дарёдан чиққандигидан далолат эмасми?

Йигит Фаридуннинг темирдек қотган панжалари орасидан юганини ажратди-ю, ўрнидан турди. У астагина отнинг бўйига кўл юборди. Жонивор хуркиб кочмасин, деди шекилли, бир зум унинг ёлларини силади. Кейин эса юганини аста-секин унинг бошига солди.

Ниҳоят, эгилиб Фаридунни кўтариб эгарга ўтказди. Ўзи эса бир сакраб жонворнинг сағринига минди. Бир кўли билан Фаридунни, иккинчиси билан юганини ушлади. От ҳаракатга келди. Аввал дарё оқимига қарши юрди, сўнгра анча айланиб, ярим доира шаклида тарашланган ва тепасида болғаю, искана ва темир поналар турган харсанглар орасидан ўтди. Бу тошларнинг бир жуфти тегирмон тоши эканлиги аниқ бўлиб, сайқаллаб, тайёрлаб кўйилганди.

Фаридун оғриқнинг зарбидан кўзларини юмди. Оёқлари, айниқса, чап оёғи каттик оғрирди. Фаридун чап оёғининг тиззадан пасти чиққан, ёки унинг суяги синган, ёхуд ёрилган деб ўйларди.

От қишлоққа етди ва унинг ўртасидаги кўчадан анча юрди. Йигит юганини бир томонга бурди, жонивор катта ва сердарахт ҳовлига кирди. Атрофидаги тош деворлари ниҳоятда моҳирлик билан терилган бу ҳовли қишлоқдаги бошқа ҳовлилардан алоҳида ажраллиб турарди. Ҳовли ичидаги уйлар ҳам тошдан ишланган, текис ва кўркем, деворлари эса тоштарош ҳунардонининг ниҳоят ўта маҳоратли эканлигидан далолат берарди.

Фаридун от устида тишини-тишига кўйганича ўтирарди. Зеро оёқларининг оғриғи борган сари кучаярди. Оғриқнинг зўрлигидан у яна кўзларини юмди.

–Мехмонхонага жой сол, – деди йигит Фаридуннинг қулоклари кетидан. Унинг кимгадир мурожаат қилгани маълум эди.

–Хўп, – майин ва қандайдир титроқ овоз эшитилди.

Бу овозни эшитиши билан Фаридуннинг юраги орқасига тортиб кетди. Аввал нега бундай бўлганини билмади. Кейин эса аста-секин бу овоз Жайхуннинг овозига ўхшашлигини сезди. Шошганича кўзларини очди. Аммо бир дақиқа аввал овоз келган томонда энди ҳеч ким кўринмасди. Фаридун ажабмаски, овоз эгаси йигитнинг айтганларини бажариш пайидан бўлиб мехмонхонага кириб кетгандир, деб ўйлади.

Йигит от сағринидан тушди. Аммо Фаридуннинг кўзлари ҳали ҳам мехмонхонанинг қия очилган эшигидан узилмаганди. Агар овоз соҳиби Жайхун бўлса, нега уни кўргани замон қотиб қолмади, нега унинг олдига чопиб келмади. Демак, овоз эгаси Жайхун эмас!...

Йигит Фаридунни отдан тушириб, опичлаганича мехмонхонанинг очик эшиги томон юрди. Гарчанд Фаридун ҳозиргина овоз соҳибаси Жайхун эмас деган қарорга келган бўлса-да, унинг қалби ҳаяжону изтиробга тўлиб тошганди.

Аммо уйда ҳеч ким кўринмасди. Фақат дераза ёнидаги пилта чирок ёниқ, бўлиб, уй тўрига жой солинганди. Демак, уй соҳиби жой тайёрлагану, чирокни ёкиб бошқа томондан-уй ёнидаги эшикдан-чиқиб кетган.

Йигит Фаридунни ўринга ётқизди. Фаридуннинг оёқларини ёниши энди борган сари хаддан ошарди. Айниқса, чап оёгининг оғриғига чидаб бўлмасди. У шу оёгини қўллари орасига олиб, босиб ўтиришни жуда-жуда истарди. Унинг назарида фақат ана шугина унинг дардини пасайтирадигандай эди.

Йигит қўлларини кўрпа ичига тикиб қайишдек каттиқ бармоғи билан Фаридуннинг оёгини аста-аста уқалай бошлади. У бу билан Фаридуннинг оёғига нима бўлганини билмоқчи эди. Кейин ўридан туриб чиқиб кетди. Бир чойнак чой ичгунча ҳаяллаб, яна қайтиб кирди.

–Синганны боғлайдиган мўйсафидни топа олмадим, – деди астагина, – қайси бир қишлоққа муҳим иш билан кетибди.

Йигит ўйга толди. Кейин эса хотирасига нимадир келди, шекилли, ўридан туриб яна чиқиб кетди. Фаридун уни бирон бошқа тахтакачловчи олдига кетган бўлса керак деб гумон қилди. Аммо бу гал кўп ўтмай йигит қайтиб кирди. У яна ёлғиз эди. Аммо битта мис тоғорани олиб кирганди. Тоғорадан буғ кўтариларди: унда иссиқ

сув бор эди. Йигитнинг қўлтиғи остида яна ҳар бири бир қаришдан келадиган тўртта энли тахтача ва латтаю, чарм ип кўриниб турарди. Фаридун бу нарсаларни йигит синганни тузатувчи уста учун тайёрлапти деб ўйларди. Уста эса ана шу лаҳзаларда кириб келиши керак.

Аммо уйга ҳеч ким кириб келмади.

Йигит Фаридунни эҳтиётлик билан тўшакнинг четига тортди ва унинг чап оёғини тоғоранинг ичига солди. Фаридун наҳотки, йигитнинг ўзи менинг оёғимни боғламоқчи бўлса, деб кўнглидан ўтказди. Ахир, тоғда синганни боғлаш кексаларнинг иши-ку. Ҳаммаси бўлиб йигирма икки – йигирма уч ёшга кирган йигит бу ҳунарни қаердан билади?

Фаридун хайрону йигит эса унинг оёғини иссиқ сувда токи томирлари юмшагунча укалайверди. Кейин қайишдек бакувват қўллари билан уни бирданига тортди. Фаридуннинг жони чиққудай бўлди. У ўзига келганида йигит аллақачон тахтачаларни оёғининг тўрт томонига қўйиб, унинг атрофини латта билан ўраб бўлган эди. Кейин латтани чарм ип билан тортиб-тортиб боғлади.

Йигит ишини тугатгач, Фаридунни тепарокка тортиб, қайтадан яна жойига ётқизди.

Гарчи Фаридуннинг оёғи зиркираб оғриса-да, энди илгаригидай азоб бермасди. Шу билан бирга Фаридун йигит нега унинг чап оёғини боғлади-ю, ўнг оёғини эса боғламаганига хайрон эди.

– Ўнг оёғинг озгина лат ебди, – деди йигит гўё Фаридуннинг ўйини билгандай, – боғланмаса ҳам тузалиб кетади. Аммо чап оёғинг тиззасидан чиқиб, суяги ёрилибди.

Йигит суви совиган тоғорани олиб чиқиб кетди. У қайтиб кириб Фаридуннинг тўшағи ёнига ўтирди. Гўё оромбахш кўзлари нигоҳи билан Фаридунга орому осойишталик багишламоқчидай эди.

Умуман, ёшлигига карамай, ҳунарыманд бўлиши устига йигитнинг ҳаракатлари-ю, киёфасида, бутун борлигида дилларни тинчлантирувчи қандайдир бир тамкинликни сезиш мумкин эди.

Ҳовли бурчагидан ҳар дам енгилгина оёқ овози эшитилиб, Фаридуннинг хаёлини ўғирларди. Фаридунга қайси бир жиҳати билан таниш бўлган бу шарпалар унинг қалбида изтироб ва хаяжон уйғотарди. Ниҳоят, шарпалар яқинлашиб бир қўл эшикни қия очиб, косани ичкарига узатди. Фаридун ўша томонга қараб чиройлигина оппоқ, нозик қўлларни, гулдўз, катта-катта, кенг енглари кўрди.

Аммо у ҳозир коса устидаги буг титраяптими, ёки чиройли қўлларми, аниқлай олмади.

Йигит ўрнидан туриб, косани олди ва чиройли қўллар гулдўз енглар билан биргаликда орқага тортилди. Оёкнинг юмшоқ шарпалари ҳам астагина эшикдан узоқлашди.

Йигит Фаридуннинг боши остига қўл солиб уни аста кўтарди ва орқасига учта ёстик қўйди. Энди Фаридун ёстикларга суяниб ўтира олар эди.

Йигит атала солинган косани унинг қўлига берди.

Аталанинг иштахани очувчи хиди Фаридуннинг қалбини қитиқларди. У оч қолганлигини сизди.

– Бу аталани у сен учун пиширди, – боши билан ташқарига ишора қилаётган йигитнинг овози эшитилди қулоғига. – Ича қол, қувват бўлади.

Фаридун йигитнинг «у» деб аталанинг пазандаси ва олиб келувчини назарда тутаётганини сизди. Аммо у ҳозир «сен учун атала пиширибди» жумласини чунон рахксиз, кинасиз, соф дилдан айтдики, Фаридун қалбидаги шак-шубҳалар бутунлай тарқалиб кетди. Ахир у шу дамгача мулойимгина оёк шарпалари, оппоқ биллурдай қўллар сохибаси Жайхун деб ўйларди. Йўқ, агар у Жайхун бўлганида эди йигит ҳеч қачон бундай демаган бўларди. Зеро Жайхуннинг ҳаяжону изтиробидан шу дамгача Фаридун билан унинг ўртасидаги муносабатни тушуниб етган бўлиши мумкин эди.

Енгил ва иссиқ таом Фаридуннинг бугунги олишувлардан чарчаган танасига иссиқлик бахш этди. У йигит орқасига қўйган ёстикларни олиб ўрнига чўзилди. Агар оёгининг лўқиллаши ва Жайхуннинг хаёллари бўлмаганида, у кўп ўтмай ухлаб қолган бўларди. Айниқса, Жайхун хаёллари унга тинчлик бермасди. Ахир, Фаридун бугун окшомда Жайхунни бу ердан олиб кетишни истарди...

Фақат тонгга яқин унинг эзилган, толиққан танаси устидан уйку галаба қилди.

IV

...Фаридун уйкудан уйғонганда уйни қуёш нури тўлдириб турарди. Аммо йигит кўринмасди. Унинг бу окшом Фаридуннинг ўрнидан узоқроққа солинган жойи ҳам ҳозир кўзга ташланмасди. Унинг ўрнига Фаридунга яқинроқ жойга дастурхон ёзилган бўлиб, унда бир коса хомшўрва турарди. Коса устидан буг чиқаётганди.

Маълум бўлишича, косани бу ерга ҳозиргина келтириб қўйинган. Демак, йигитнинг хотини тонг отмасдан туриб унинг учун шўрва пиширган.

Жой яқинига яна офтоба, чилопчин ва сочик ҳам қўйилганди. Бу Фаридунга уй эгасининг келишини кутмай бет-қўлини ювиб, нонушта қилаверсин, деган маънони билдиради. Йигит ҳам ҳали тонг отмасдан бирор зарур ишн орқасидан кетган бўлса ажабмас.

Фаридун бет-қўлини ювиб, артинди. Шу пайт кулогига енгилгина оёқ шарпалари аранг эшитилди. У йигитнинг хотини рўзгор ишлари билан овора бўлиб юрган бўлса керак, деб кўнглидан ўтказди.

Аммо нимагадир бу шарпалар Фаридунни қайтадан яна хаёллар гирдобига тортди. Айниқса, йигит хотинининг овози эшитилганда юраги жизиллаб кетди. Уй соҳибаси қўшни хотин билан гаплашаётган бўлса керак, бир неча марта «қўшни» сўзини ишлатди. Фаридун бўшашиб, аллақандай бўлиб кетганди. У ўзини қанчалар алдамасин бу овоз Жайхун овозига ўхшар эди!

Фаридун энди ичига райхону ялпиз, кашничу пнёз ва бошка анвойи сабзавотлар солинган шўрванинг иштахани китикловчи бўйини ҳам сезмасди. Шўрва аллақачон совуб, устидаги думба ёғи тўнглаб бўлганди. Аммо Фаридун ҳали ҳам Жайхун ҳақида ўйларди. Шояд Жайхун уни кутаётгандир, аммо у Фаридун ҳам ана шу кишлоқда, шундайгина унинг яқинида эканлигини билмайди. Фалакнинг ана шундай ногоҳоний гардишлари бор экан. Ахир, баъзан мақсадга етиш учун бори-йўғи бир неча кадам қўйилса бас-у, аммо киши бирданига чорасиз қолиб, қўлидан ҳеч нарса келмайди. Ахир Фаридун ўрнидан кимирлай олмайди ва Жайхунни излаб чиқиши ҳам мумкин эмас.

Ногоҳон отнинг гурсиллатиб кадам ташлаши эшитилди-ю, Фаридуннинг хаёл ипларини узиб юборди. Бу ўзининг оти оёқ товушлари эканлигини таниди.

Бир неча лаҳзадан кейин йигит уйга кириб келди. Фаридун биринчи бўлиб кўрган нарса йигитнинг шилиниб кетган пешонаси ва қўллари бўлди. Йигит белидан белбоғини ечиб, унинг ўрамини очди. Белбоғ ичидан мўсимон лўндагина бир нарсани узиб олди. Фаридун бу қорамтир нарсага диққат билан тикилиб, унинг мўмнё эканлигини сезд.

–Тог бағрида экан, – деди йигит ўзига хос очик кўнгиллик билан, – бир азобда чикдим.

Фаридун йигитнинг пешонаси билан қўллари нега шилинганлигини энди тушунди. У йигитнинг гапларидан унинг эрта тонгда тоққа мумиё излаб чиқиб кетганлигини фаҳмлади.

Йигит мумиёдан ташқари, хуржуннинг икки кўзини хумою зира, зирк, кизилпоя, супурги, наъматагу дашт ялпизи ва сунбул илдизларига ҳам тўлдириб келган экан. Улардан, етти хил мевадан, қиём тайёрламоқчи экан. Зеро бундай қиём чиққан оёқ ва ёрилган суякларни даволаркан. Фаридун йигитнинг тошларга тирналиб шилиниб кетган чакка ва қўлларига тикилиб бирданига ўзининг нокулай ҳолатда қолганини англади. Ахир у бугун иккинчи марта енгилгина оёқ шарпалари ва титроқ овозни Жайхунга нисбат берганди. Агар уй соҳибни Жайхун бўлганида, ҳеч қачон йигит Фаридунни деб юрагини ҳовучлаб тоғ қоясига чиқмасди.

Демак, Фаридуннинг уй соҳибасини Жайхун деб гумон қилиши бошқа нарсадан экан. Зеро у кўп вақтлар махбубасини эсларди ва шунинг учун ҳам дунёдаги ҳамма нарса Жайхунга дахлдордай туюларди. Бунинг устига агар йигитнинг хотини Жайхун бўлганида эрининг йўқлигида, албатта Фаридуннинг олдига кирарди. Ҳа, у Жайхун эмас, йўқ, Жайхун эмас...

..Пешиндан кейин йигит етти хил мевадан қиём тайёрлади. Фаридун кечки овқатдан олдин ундан бир қошиқ ичди. Хуфтон бўлиб, қишлоқ чеккаларидаги сигиру бузоқ, қўй-эчки ва бошқаларнинг овози тингач, йигит Фаридунга бир пиёла сув билан нўхатдай мумиё бериб, уни аралаштириб ичишни тайинлади. Зеро мумиё истеъмол қилинганда бирон овоз қулоққа чалиниб кишининг ақлини ўғирламаса фойда қиларкан. Фаридун ҳозир уни деб ярим тунгача бедор ўтирган йигит ўртасида бегоналик девори қолмаганлигини сезиб турарди. Балки у йигит Фаридунга шунчалар яқин бўлибдики, биронта тенгдоши бу даражада унга яқин бўлмаганди. Шу боисдан у ҳамма нарсани, албатта, ошқора айтиши керак.

– Мен бир қизни севардим, – гап бошлади Фаридун, – аммо отаси қизи эвазига отимни олишни истарди...

Ошиқлик можаросини илк бор айтаётган Фаридун дарҳол калавасини йўқотди. У ҳозир ўша саргузаштга доир яна қайси асосий нарсаларни айтишини билмасди.

Фаридуннинг узоқ сукутга ботганидан йигит унинг айтадиган бошқа гапи йўқ деб ўйлади.

– Дарҳақиқат, отинг, сара от, – деди бу ҳақда йигит, – бундай от учун киши жонини берса ҳам арзийди. Мана кеча дарё лабида тош

йўнаётиб сув шовкини ичида отнинг каттиқ, хавотирли кишнаши кулогимга чалинди. Бу ҳол бир неча марта такрорланди. Дарё тарафга қараб, отни кўрдим. Жонивор сувга тушиб кетибди-ю, энди эса чиқа олмай кўркканидан кишняпти, деб ўйладим. Аммо қарасам, от оёқларини депсиб бир нарса томон талпиняпти. Сув ўртасида одамнинг бошини кўрдим-у, отнинг ташвишли кишнашининг маъноси бошқа ёқда эканлигини пайқадим. Шошганимча ўзимни дарёга ташладим. Сени сув остидан тепага олиб чиқардим. Аммо сув иккаламизни ўйнатганича олдинга суриб борарди. Фарқ бўлишимиз аниқ эди. Шу пайт мен отнинг танасига келиб урилдим. Бир қўлим билан унинг ёлини тутдим. Иккинчи қўлим сенинг билақларингда эди. От анча уринишлардан кейин мен билан сени соҳилга олиб чиқди.

Фаридун кеча оти уни учинчи марта ўлим чангалидан кутқарганини тушунди. Эҳ, бу от олдида у қанчалар қарздор, унинг учун жонини берса ҳам кам!

–Менинг ҳам битта отим бор эди, – давом этди йигит, – албатта, сенинг отингга тенг кела олмасди. Аммо кишлоқда унинг билан бахшлашадиган от топилмасди. Мен ҳам отимни, ҳам бир қизни яхши кўрардим. Қизнинг отбоз отаси бўлса, қизи эвазига ўша отим билан яна учта чопқир от талаб қилди. Қизни севганлигим учун бошқа иложим қолмади... Унинг истагини қабул қилишга мажбур бўлдим. Агар киши бир нарсанинг баҳридан ўтмаса, бошқа нарса насиб қилмайди. Ҳозир қарзга олган уч от эвазига уч жуфт тегирмон тоши қарздорман.

Йигит бир лаҳза жимиб қолди, кейин яна гапида давом этди. – Албатта, қизнинг отаси отсиз яшай олмасди, аммо от талаб қилишининг бошқа маъноси ҳам бор. У қизини унинг хурмати учун ҳаётидаги бор нарсасини қурбон қилишга ҳам тайёр турган йигитга беришни истарди. Мўйсафид фақат ана шундагина қизига бахт ёр бўлади, деб гумон қиларди. Кўпни кўрган, ўтмиш кишиси...

Йигит жим қолди. Аммо Фаридун унинг ҳикоясидан кейин ошиқлик саргузашти ҳақида аввал айтган икки жумласидан бошқа ҳақ нарса айта олмаслигини бирданига сезиб қолди. Ҳатто севгилисини Сангистон кишлоғига олиб келишганини ҳам ва у қизни деб бу ерларга келганини ҳам айта олмайди. Зеро ишқ-муҳаббат йўлида йигитнинг фидокорлиги уни тамоман лол қолдирганди.

Йигит Фаридунни ухлаш олдидан тоза ҳаво олиш ва хожат учун ташқарига олиб чиқди.

Ховли жимжит ва кишлоқ қачонлардир ширин уйкуга кетган. Шам еган ой тарқок булутлар ёнида турганича нурларини ховли сахнига сочарди. Ховлида ҳеч ким йўқ эди. Аммо Фаридун йигит уни деб бунчалар фидокорлик курсатган уй соҳибасини бир кўриш-ни жуда-жуда истарди.

Аммо кўшни уйларнинг чироклари ўчирилган эди.

Умуман, йигит ҳар гал Фаридунни ташқарига олиб чиққанида уй соҳибаси кўзга ташланмасди, аммо йигит Фаридунни уйга олиб кириши билан ховлида оёқларнинг майин шарпаси яна пайдо бўларди... Бу окшом ҳам Фаридуннинг кўзига анчагача уйку келмади. Зеро ҳаёллар тўфони уни тўлкиндан – тўлқинга улоқтирарди.

V

Эртасига эрталаб йигит бир жуфт тегирмон тошини тарошлаб, сайқал беришни ниҳоясига етказганини айтди. Бугун эса эгаси бир неча киши билан келиб ўша тошларни олиб кетади. Бу одамларга ёрдамлашиш лозим. Шу бондан у бир оз кечикishi мумкин, аммо Фаридун асло зик бўлмаслиги керак.

Фаридун тунги узок ўйланишлардан кейин эрта билан бўлган воқеани йигитга айтишга қарор қилганди. Аммо у ҳозир йигитни йўлдан қолдириш яхши эмаслигини тушунди. Ахир, у севаклиси ҳурмати учун қарз берган кишилардан қарзини узиш учун кетмоқда.

Йигит кетди-ю, Фаридунни яна Жайхун ҳақидаги ўйлар банд этди. Шу залда орадан бир неча соат ўтди.

Баъзан Фаридуннинг қулоғига ташқаридан майин оёқ излари шарпаси ва сунурги овози эшитиларди. Уй соҳибасининг илгаригидай рўзгор юмушлари билан оворалиги маълум эди.

Фаридуннинг миясига Жайхун ҳақида йигитнинг хотинидан ҳам сўраш мумкин деган ҳаёл келди. Шуниси яхшики, йигитнинг хотини Фаридуннинг ёнига, бегона киши ёнига қирмайди. Аммо эшик ортига келиши мумкин. Ўша ерда турса ҳам Фаридун ундан баъзи нарсаларни сўрай олади. Йигитнинг хотини ана шу кишлоқ киши-си ва яқин орада узокдан ким келин тушириб келганини ҳам билади.

Келиннинг исми Жайхун эмасмикин? Ахир, йигитнинг хотини гарчанд Фаридуннинг олдига қира олмаса-да, Жайхуннинг ҳузурига бора олади. Агар Жайхун йигитнинг хотинидан Фаридуннинг

номини эшитса, бир йўлини топиб бу ерга келади. Ўшанда улар маслаҳатлашиб бир ечим топишади, йигитнинг ёрдамида бу ердан кочишади.

Шу сабабдан Фаридун оғзини тўлдириб уй соҳибасини чақирмоқчи бўлди. Аммо қандайдир гумон уни тўхтатди. Ахир уй соҳибасининг қандай аёл эканлигини билмай, унинг кўзларига бир бор тикилмай, юрак сирларини айта оладими? Агар Фаридун сабзипиёзнинг нарҳини сўрамай бўлган воқеани айтсаю, йигитнинг хотини уни оқизмай-томизмай қўни-қўшниларга етказса нш чигаллашади.

Зеро бу хабар қишлоққа овоза бўлгандан кейин ҳар қандай йўл билан бўлмасин Жайхуннинг эри қулоғига ҳам етади. Жайхуннинг эри эса қариндош-уруғлари билан Фаридуннинг бошига бостириб келиб, севгилисини олиб кетишига монёлик қилади. Хуллас, сенинг сиринг, сенинг асиринг ва уни ошқора қилсанг, ўзинг сиринг асир бўласан. Шу боисдан «Синамаган отнинг сиртидан ўтма», мақолига амал қилиш лозим.

Фаридун гавдасини судраб деворга яқинлашди-ю, уни ушлаб қоматини кўтарди. Ўнг оёғига суянганича ҳатлаб-ҳатлаб эшик томонга борди. У ҳар бор ҳатлаганда оёқ суяклари зиркираб огриб азоб берарди.

Фаридун эшикка етди-ю, уни панжаларининг учи билан итарди. Эшик унсиз, қия очилди. Фаридун ховлига назар ташлади. У ерда ҳеч ким йўқ эди. Йигитнинг хотини қаерга кетдйкин?

Фаридун эшикдан чиқмоқчи бўлди. Аммо шу пайт чўмичнинг қозонга теккан садоси эшитилди ва ховли бурчагидаги уч томони очигу, бир томони деворли ошхонада чўмич тутиб турган ёшгина аёлни кўрди. Аёл тутуннинг майин пардалари орасида худди тонг тумани ичидаги фариштадай кўринарди. Аниқроғи, у шу лаҳзада атрофдаги губорларга барҳам бериб дунёни мунаввар этган қуёшнинг илк нурларини эслатарди.

Фаридун титраб кетди. У йиқилмаслик учун эшик ёндорини маҳкам ушлади. Унинг титраб кетиши ёш аёлнинг мафтункор ҳуснидан эмасди, балки ана шу аёлнинг Жайхун эканлигидан эди! Ҳе! Худди ана шу Жайхунни деб Фаридун бу ерларга келган!

Шу билан бирга Фаридуннинг қалбида хайрат ва таажжуб устунлик қила бошлади. Ахир, нега Жайхун бегона киши ошхонасида худди ўз уйидагидай эмин-эркин юрибди? Ёки Фаридун учун овқат пиширяптими? Умуман, нега у бу ерда? Ёки йигит билан хо-

тини уни бу ерга олиб келишдимикан? Аммо қандай қилиб? Ахир, Фаридун Жайхун ҳақида йигитга ҳеч нарса демаганди-ку? Шундай экан, йигит ва унинг хотини Фаридуннинг айнан ана шу Жайхун учун бу ерга келганини қаердан билишади?

Ногоҳ Фаридуннинг кўзлари Жайхуннинг енглари катта-катта ва гулдўз кўйлагига тушди. Ана шу енглар ичидан оппоқ, чиройли, нозик қўллар кўриниб турарди. Фаридун яна бир бор ўрнидан сакраб турди ва йиқилмаслик учун бўлса керак эшик ёндорини маҳкам тутди. Ахир, йигит уни биринчи бор бу ерга олиб келган окшомда ана шу қўллар қия очилган эшикдан аталани ичкарига узатмаганмиди? Ахир, ана шу нозик қўллар титрамаганмиди? Фаридун қалбида бир неча бор пайдо бўлиб, сўнгра сўнган гумонлар беҳуда эмаслигини энди тушунди. Ҳақиқатан ҳам, то шу пайтгача эшитган овозлари ва енгилгина оёқ шарпалари фақат ана шу Жайхунга дахлдор экан. Эҳ, афсус, афсус, қисмат у билан ўйнашиб, уни тасодифан бошқа киши эмас-у, айнан Жайхуннинг эри уйига келтириб ташлабди!

Фаридун эшик олдида тошдай қотганича қанча вақт турганлигини билмайди. Жайхун эса уни сезмасди. Зеро у ўз ишлари ва ўйлари билан банд эди.

Фақат ҳовлига кириб келган от туёқларининг овозигина Фаридунни ўзига келтирди. Бу Фаридуннинг оти бўлиб, унинг устида йигит ўтирарди. Йигит ҳам Жайхун сингари Фаридунни сезмади. У отни тўхтатиб, ундан тушди. Чехрасида хасталик ва толиқиш нишоналари сезилиб турарди.

Аммо йигит хасталик ва толиқиш аломатларини оромбахш табассум билан яширди. У меҳр тўла кўзлари билан Жайхун томонга бокди. Жайхуннинг ғунчадек лабларига ҳам табассум қўнди. Бу тонг чоғида нилуфарнинг очилишини эслатарди.

– Тошларни керакли ерга олиб бордик, – ва йигит фақат ана шу хабарни Жайхунга етказганидан кейингина елкасидаги огир юк тушгандай енгил оҳ тортди. – У ерда овқат тайёр экан, «ўтир» дейишди. Аммо меҳмондан хавотир бўлдим. Меҳмон ўзи ёлғиз зерик-кандир, ахир!

Йигит шуларни айтиб, меҳмонхона томонга назар ташлади ва қия очилган эшик олдида турган Фаридунни кўрди. Кўрди-ю, кўзларига ишонмади. Фаридун дардманд оёқлари билан қандай қилиб эшик олдига кела олдийкин?

Аммо Фаридун ҳозир оёқлари ҳақида эмас, бошқа нарса тўғри-

сида ўйларди. Нега Жайхун менинг бу ерда эканлигимни кўра билатурниб шунча кундан буён олдимга бир бор кирмади, деб ўйларди. Ёки агар кирсам, Фаридун изтиробга тушиб аҳволи яна баттаррок бўлади деган хаёлга бордимикин? Аммо шуниси ташвишли эдики уни ўлим чангалидан кутқариб, уйига олиб келиб шунчалар меҳрибонлик кўрсатган йигит Жайхуннинг эри бўлиб чиқди. Аммо Фаридун олдиндан агар Жайхуннинг эри қаршилиқ кўрсатса уни тирик қўймасликни кўнглига тугиб қўйганди.

Фаридун бирданига оstonадан сакраб тушиб олдинга интилди. Аммо сакраган заҳотиёқ унинг чап оёғи осмонга кўтарилиб кейин ерга урилди. Ҳозир Фаридун оёқ оғриғиданми ёки қаҳру ғазаб тўфониданми негадир кўзлари хиралашганини сезмасди. Фақатгина йигитга яқинлашиб юзма-юз бўлгач, ўзини бироз кўлга олди.

Йигитнинг аввалига хавотирли ва ғамгин кўринган меҳрибон ва фозил кўзлари аста-секин ўзининг тинч, муқаррарий ҳолатига қайтди. Жайхуннинг кўзларида хавотир ва изтироб излари намоён эди. Фаридун йигитнинг нима сабабдан уни дарё комидан кутқариб уйига келтиргани, нега унинг оёқ оғриқлари пасайсин деб ранжу азоб чекканини билишни истарди. Шояд Фаридун бу хонадондан яхшилиқ кўрганлиги сабабли Жайхуннинг баҳридан ўтиб, тузалганидан кейин ўз йўлига равона бўлишини хоҳлагандир. Аммо буларнинг барчаси сувдан олиб ўтга ташлаш маъносини билдирмасмикан?

Фаридун кўлини шоп қилиб, уни силкитиб-силкитиб, кичкириб юрак туғёнини тилига чиқарарди. Гаплар орасида қаҳрининг шиддатидан «нега? нима учун?» деган саволлар кўплаб такрорланарди.

Йигит ҳали ҳам Фаридунга тикилиб турарди. Ниҳоят, унинг лаблари охишта кимиради.

– Мен фақат ўзимнинг инсоний қарзимни адо қилгандим. Бошқа ниятим йўқ эди...

– Мен бўлсам, – яна ўзини кўлдан берди Фаридун, – Жайхунни олиб кетгани келгандим. Ахир, мен севган қиз, ана шу – Жайхунку! У меники бўлиши керак, меники!..

Шундан кейин Фаридун йигит тинчлигини йўқотиб, худди шер қаби унинг устига ташланади-ю, бор овози билан:

– «Токи мен тирик эканман, ҳеч ким Жайхунни олиб кета олмайди. Ҳа, олиб кета олмайди! – деб бақиради дея гумон қиларди.

Аммо бу гумонларга ҳилоф равишда йигитнинг авзойида ўзгарган нарса фақат қора кўзлари бўлди, ҳолос. Аммо бу кўзларда қаҳру

газаб эмас, балки теран ўйлар ҳукмрон эди. Ниҳоят, йигитнинг лаблари яна қимирлади:

– Севиш – ихтиёрий. Бир киши бошқа бир кишини ўзини яхши кўришга мажбур қила олмайди. Мен ҳам Жайхунни яхши кўрадим. Унинг учун агар лозим бўлса жонимни ҳам беришга тайёр эдим. – Худди йигитнинг нафаси танглик қилди чамаси, у бир лахза жим қолди-ю, кейин бўлиб-бўлиб кўшиб кўйди: – Агар бугун Жайхун сен билан кетмокчи бўлса, унинг йўлини тўсмайман. У қаерда бахтли бўлса, менинг бахтли бўлганим...

Ўртага тегирмон тошидек оғир сукунат чўкди. Аммо тегирмон тоши остидаги сув тўлқинли бўлгани каби бу жимлик тагида ҳам тўлқинлар кўп эди. Кейин Жайхуннинг йиғлаган овози эшитилди ва бирданига у ўзини ёнидаги уйга қараб урди.

Фаридун кўп ўтмасдан Жайхун керакли нарсаларини бўғчага тугиб чиқади-ю, бўлиб-бўлиб: – Кетдик, бу ердан... Тезроқ! – дейди, деб гумон қилганди.

Аммо анча вақт ўтса-да, Жайхун уйдан чикмади. У ердан фақат Жайхуннинг пиқ-пиқлаб йиғлагани эшитиларди.

Фаридун бирданига Жайхуннинг йиғиси эшитилаётган уйга томон бора олмаслигини, шунингдек, Жайхунни зўрлик билан у ердан олиб чиқиб, эгарга миндириб ҳам олиб кета олмаслигини энди тушунди. «Севиш– ихтиёрий» негадир йигитнинг бу гаплари унинг кўнглидан ўтарди, – бир киши бошқа бир кишини ўзини яхши кўришга мажбур қила олмайди».

Шунингдек, Фаридун ҳали ҳам Жайхуннинг бўғчасини кўтариб чиқишини кутиб турарди. Аммо Жайхун уйдан чикмади.

Ниҳоят, йигитни қачонлардир унутган Фаридун бурилганича ҳақлаб-ҳақлаб оти томон кетди. Суяги синган чап оёғи ерга тегиб-тегиб борарди. Аммо Фаридун буни сезмасди. Ахир, унинг ёнган юрагининг дарди оламдаги ҳамма дардлардан ҳам оғирроқ эди.

– Фаридун отига етиб келди. Йигит ҳали отнинг югани-ю, эгарини олишга ҳам улгурмаганди, Фаридун эгар қошига кўл чўзди.

Яраланган, суяқлари синган дард тўла оёқлар билан отга минниси канчалар азоб! Аммо Фаридун бу лахзаларда фақат бир нарсани – Жайхуннинг пиқ-пиқ йиғлаганини ҳис қиларди, ҳолос. Уни ҳали ҳам Жайхун уйдан чиқиб бирга кетади, деган умид тарк этмаганди.

Аммо орадан бир неча дакикалар ўтган бўлса-да, Жайхундан дарак бўлмади.

Фаридун юганини силкитди. Бунинг маъносини тушунган от ҳаракатга келди. У Фаридунни ҳовлидан олиб чиқди. Аммо Фаридун ҳали ҳам умидвор эди. Ахир, Жайхун уни севса, келиши керак...

Аммо от Фаридунни канча узоққа олиб борган сари у Жайхуннинг энди орқасидан келмаслигини дарду ҳасрат билан шунча кўпроқ ҳис этарди.

Унинг хиралашган миясида нега бўлмаса Жайхун йиғлади? – деган савол чарх урарди. Ёки бу йиғитнинг муҳаббати-ю, фидокорлиги олдида Фаридуннинг қурбон бўлган севгисини учунми? Ахир, фақат қурбон бўлган нарсалар учунгина шу хилда аччиқ-аччиқ йиғлашади.

Ҳақиқатан ҳам йиғит бир зум илгарини бошқа бир фидокорлиги билан Жайхунда Фаридунга нисбатан қолган муҳаббатни ҳам қурбон қилганди. Зеро йиғит Жайхуннинг бахти учун ўзининг бахтидан ҳам кечишга тайёр эди. У Жайхуннинг ким билан бирга бўлишдан қатъий назар, унинг бахтини ўз бахти деб биларди.

От Фаридунни кишлоқдан чиқариб дарё бўйига олиб борди. Дарё суви пасайиб соҳил ўртасига қайтган, илгаригидай сертўлқин ва даҳшатли эмасди. Шу бондан от уни дарёдан осонгина олиб ўтди.

Фақат жонивор биринчи тепаликнинг илон изи сўкмоғидан айланиб харсанг қояга етганда Фаридун негадир юганини тортди. Жонивор тўхтади. Фаридун деворлари чиройли тошлардан ясалган ҳовлига узоқ-узоқ тикилди. У ҳали ҳам қандайдир мўъжиза рўй беришини орзикиб кутарди.

Аммо орадан анча вақт ўтишига карамай, мўъжиза юз бермади...

Фаридун бутунлай кучдан қолган қўллари билан юганини зўрга қимирлатди. Агар бошқа от бўлганида бу сезилмас силкишдан бирор маъно чиқара олмаган бўларди. Аммо аклли от Фаридуннинг мақсадини илгаригидай тушунди ва довол томон қадам ташлади. Қадамлари эҳтиёткор эди. Зеро у ножўя бир қокилишдан соҳибининг мувозанатини йўқотиб йиқилиб кетишини тушунарди.

Қуёш аста-секин пасайиб, чўққилар ортига яширинди. Орадан бир неча лаҳза ўтди-ю, кун ва тун ўртасида турган осмонда қуёш нурлари кўринмай қолди. Бу осмонда юлдузлар ҳам йўқ эди. Фаридуннинг ҳаёлида фалакнинг ана шу лаҳзалари худди унинг қалбидек бўм-бўш кўриниб кетди.

Кейин шомнинг куюк қоронғилиги от билан Фаридунни, хапма-матли довонни-ю, боши устидаги осмонни ўрай бошлади.

VI

...Фақат келаси йили, баҳорга тошқин пайтида, дарёнинг нариги томонидаги тепалик устида, катта харсанг қояси ёнида, бир отлик пайдо бўлди. У деворлари чиройли, тош ҳовли томонга бир соатлар чамаси тикилиб турди-ю, яна отини буриб, кўздан ғойиб бўлди. Қишлоқ тепалигида тош йўнини билан машғул бўлган йигит узокдан отликнинг юзини кўра олмаса-да, аммо у Фаридун бўлса ажабмас, деб кўнглидан ўтказди.

Иккинчи йил ҳам отлик пайдо бўлди, яна бир соатларча тикилиб туриб, кўздан йўқолди.

Шу зайлда ҳар йили баҳорги сув тошқини пайтида дарёнинг нариги томонидаги тепалик устидаги катта харсанг олдида отлик пайдо бўлар, бирор соатларча тоштарош ҳовлисига тикилиб турар ва сўнгра кўздан ғойиб бўларди. Отлик пайдо ва ғойиб бўлиши билан ҳозир тегирмон тошларидан ташқари турли-туман ҳайкаллари ҳам йўнаётган тоштарошга гўё унсиз овозда: «Бирор соат ҳовлингга боқиб кетиш учун келдим. Ахир, у ерда Жайхун яшапти. Мен ҳам севган Жайхун!», – деяётгандай бўларди.

Фаридун бирон кишига уйландими-йўқми тоштарош билмасди. Аммо ўн саккиз йил давомида баҳорги тошқин пайтида дарёнинг нариги томонидаги катта харсанг ёнида отлик пайдо бўлар ва бирор соат чамаси туриб, сўнгра қайтиб кетарди.

Ўн тўққизинчи тошқинда у ерда отсиз бир киши кўринди. Бирор соатча туриб, яна ғойиб бўлди. Фаридуннинг ақлли, вафодор ва меҳрибон оти оламдан ўтиб, ўзи ёлғиз келган бўлса ажабмас, дея кўнглидан ўтказди тоштарош. Келаси йили ҳам баҳорги тошқин чоғида дарёнинг нариги томонидаги харсанг олдида отсиз ёлғиз бир киши кўрингач, тоштарош ўз гумонининг тўғрилигига ишонч ҳосил қилди.

Нихоят, баҳор пайтларидан биридаги тошқин чоғида катта харсанг ёнида ҳеч ким пайдо бўлмади ва тоштарош уйи томон узундан-узок тикилиб ҳам турмади. Тоштарош негадир ҳар куни бир неча бор ўша томонга қараб-қараб кўярди. У гўё ўша ерда кимнингдир пайдо бўлишини кутаётгандай эди. Аммо ўша йили ҳам, кейинги

йиллар ҳам тошқин чоғида дарёнинг нариги тарафидаги харсанг олдида ҳеч ким кўринмади, у ерда соатларча туриб тоштарошнинг уйига тикилмади. Тоштарош эса бундан Фаридун энди келмайди, деган хулоса чикарди. Унга нима бўлганини, унинг қаерга кетганини тоштарош билмасди. Аммо Фаридун агар ҳаёт бўлса, албатта келишини яхши биларди.

Шу ўйлардан кейин тоштарошнинг юрагида қандайдир ғашлик пайдо бўлиб, ўртаниб кетди. У илк бор Фаридунга нисбатан гинаю адовати йўқлигини, балки уни ўз дўсти каби ҳурмат қилишини ҳис этди. Алаҳусус, шунинг учунки, Фаридун яхшиликнинг қадрига етиб то сўнгги кунигача отининг баҳридан ўтмади: оти уни неча маротаба ўлим чангалидан саклаб қолганди. Фаридуннинг бу фазилатини ҳар қанча мақтаса ҳам арзийди.

Тоштарош йигитнинг ёдига Фаридун билан бўлган суҳбати тушди, у шундай деганди:

–Менинг ҳам битта отим бор эди. Албатта, сенинг отингга тенг кела олмасди. Аммо кишлоқда унинг билан баҳслашадиган от топилмасди. Мен ҳам отимни, ҳам бир кизни яхши кўрардим. Қизнинг отбоз отаси бўлса, қизи эвазига ўша отим билан яна учта чопқир от талаб қилди. Қизни севганлигим учун бошқа иложим қолмади... Унинг истагини қабул қилишга мажбур бўлдим. Агар киши бир нарсанинг баҳридан ўтмаса, бошқа нарса насиб қилмайди...

Эҳ, агар ўшанда тоштарош Фаридуннинг Жайхунни севишини билганида эди, ҳеч қачон бундай демаган бўларди. Энди орадан кўп йиллар ўтгач, тоштарош ўша суҳбатни хотирлаб ўзидан-ўзи уялиб кетди. Ахир, у Фаридуннинг ранжишини асло, истамасди.

Энди ўша ўтмиш гуноҳини нима билан, қандай қилиб ювиши мумкин? Фаридун ҳаёт эмас, агар ҳаёт бўлганида ундан кечирим сўраш мумкин эди. Аммо ажабмаски Фаридун бу узрни ҳам қабул қилмасди. Шундай экан, энди виждон азобини озгина бўлса-да, қамайтириш учун қандайдир чора излаш керак?

Тоштарош дарёнинг нариги соҳилидаги муҳташам тошга узок тикилганича ўйга толганди. Кундан-кунга бу тош унинг диққатини борган сари ўзига кўпроқ тортарди. Тоштарош жиддий бир ишни бошлашдан олдин ҳаминша келажакда ҳайкал бўладиган тошларга ана шундай узок-узок тикилиб ҳаёлга чўмарди.

Нихоят, тоштарош тошқин бошланмасдан бурун искана-ю, болга, бошқа асбоблар, шунингдек, кўпгина озик-овқатларни олдида дарёнинг нариги томонига ўтди. Тезаликка чиқиб, катта харсанг

коясига чайла тикди. Тоштарош тогда кўпгина ҳайкаллар ясаб ном чиқаргани учун ҳамма бу сафар ҳам у марказ топшириғига кўра бирор ҳайкал ясамоқчидир, деб ўйларди. Ахир, тоштарош йигит кўлидан чиққан ҳайкаллар, ҳатто маданий шаҳарларнинг кўчаю, хиёбонларини ҳам безаб турарди. Кишилар тоштарошнинг бўлғуси ҳайкални ҳам бирон бир шаҳар кўркига айланса ажабмас, деб ўйлашарди.

Дарё соҳилдан тошиб кечаю кундуз тиним билмай шовулларди. Дарё тўфонли бир ҳаётни эсга соларди.

Тоштарош дарёнинг нариги соҳилида икки ой тинмай ишлади. У чарчасини унутган ва ҳаётида жуда муҳим саналган бу ишни тезроқ тугатишга ошиқарди. У субҳи содикдан тош атрофида қимирлагани-қимирлаган ва бу иш то кеч тунгача давом этарди.

Ниҳоят, баҳор тошқини тугаб, дарё яна ўз ўзанига қайтди...

Энди дарёнинг нариги томонидаги тепаликда, катта харсанг ўрнида, бир йигитнинг ҳайкали пайдо бўлганди. У отига минганича, қишлоқ томонга, алаҳхусус, атрофи тош девор билан ўралган ховлига тикилиб турарди. Киши йигитнинг чехрасига боқиб ундан дардга тўла умидворликни сезиб оларди. Бу муҳаббат дарди эди. ичи бир олам қайғу билан бирга хануз қандайдир умидворликка тўлган интизорлик дарди эди.

Ҳеч ким тоштарош йигитнинг бу ҳайкални марказнинг топшириғи билан тайёрламаганини ва уни бирон ерга юбориш ниятида ҳам эмаслигини билмасди. У бу ҳайкални ўзи учун ва ҳар бир тош минглаб дostonлар сўйловчи кўхистони учун яратганди.

Тоштарош оғир ва машаққатли меҳнати туфайли сайқал топган ҳайкалга узоқ тикиларкан, Фаридун ҳам Жайхунни кўриб туришга ҳақли деган фикрни кўнглидан ўтказди.

Ниҳоят, тоштарош искана-ю, болға ва бошқа тош йўниш асбобларини ҳалтасига солди-ю, чайласини йиғиштириб яна бир бор тош котган отликка тикилди ва кейин ўзигами ёки Фаридунгами пичирлади:

–Мен рашк қилмайман. Мардлар муҳаббати рашксиз бўлиши керак...

Соколу мўйловига қиров қўнган тоштарош битта-битта кадам ташлаб дарё томонга тушиб кетди.

Дарёнинг нариги соҳилида эса тош ҳайкалдан кўзини узмаган Жайхун, кексайган, аммо хануз нозанин Жайхун, уни интизорлик билан кутиб турарди.

МАНСУР СУРУШ

Мансур Сайфиддинов (Мансур Суруш) 1954 йилнинг 19 декабрида Панж ноҳиясида дунёга келган. Тоҷикистон давлат олийгоҳини, Тошкентдаги Олий партия мактабининг журналистика бўлимини битирган. Ижодий фаолиятини “Тоҷикистони Советӣ” (“Жумҳурият”) рӯзномасида бошлаган бўлажак адиб, кейинчалик “Коммунист Таджикистана” ((“Народная газета”) “Адабиёт ва санъат” газеталарида фаолият кўрсатган. У кўп йиллар давомида Президент аппаратида ахборот маркази раҳбари вазифасини бажарган. Ҳозир “Минбари халқ” газетаси бош муҳарриридир.

Адиб икки-рус ва тоҷик тилларида ижод қилади. Унинг “Изгнание”, “Долгое, долгое эхо” ҳикоялар ва драмалар тўпламлари билан рус ва тоҷик китобхоналари яқиндан таниш.

Мансур Суруш - А. Лоҳутий мукофоти лауреати. У - 1995 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

ЛОТНИНГ ХОТИНИ (хикоя)

Ибодатхонадан қайтаётган Рафозл меҳмонхонасининг очик эшикларидан таралаётган шовкин ва қувнок кулгини эшитди. Унинг кўзлари бир зум яйраб кетди-ю, аммо шу заҳотиёқ билинар-билинемас ғам-андух ғамгин ва чўзик юзларига ўз соясини ташлади. У эски ва вафодор дўсти Азария оила аъзолари билан уни кузатишга келганини билганди.

Икки кундан сўнг Рафозль ва у билан қирк тўрт йил бир ёстикка бош қўйган хотини Исроилга жўнашади. Қутлуг байрам ва бошқа тантаналарни бирга нишонлашга ўрганиб қолган икки дўстона оила бугун сўнгги бор тўпланишди.

Одатда ҳар гал Азария хотини ва ёкимтой, жозибали студент ме-дик ўғли билан бирга келарди. Аммо бугун улар оила аъзоларидан яна икки кишини – қизи Эстер ва куёви Натанни ҳам бирга олиб келишганди. Хайрлашув дастурхонида фақат Рафозль ва Ханна-нинг ўтган йил ўз она-Ватанларига кўчиб кетиб у ерда муқим яшаб қолган ўғилларигина йўқ эди.

Рафозль отасидан қолган таврот ва бошқа муқаддас китобларни топшириш мақсадида ибодатхонага қатнардди. Бу диний мерос билан бутун бир тарих чамбарчас боғланган эди. Тахминан Рафозль ёшидаги кишилар бутун мамлакат бўйлаб мусулмон, христиан, яҳудийларнинг диний адабиётлари аёвсиз равишди йўқотилганлиги, уни уйида сақлаганлар эса шафқатсиз жазоланиб, озодликдан маҳрум қилинган ва ҳатто бошлари билан жавоб берганлигини яхши эслашади.

Ибодатхона қутубхонасини мусодара қилиш хавфи туғилганда Рафозлнинг отаси Авраам ва яна икки художўй яҳудий ярим тунда муқаддас китобларни ишончли жойга олиб бориб яширишди. Уларнинг бир қисмини эса Авраам ўз уйига олиб келиб чордоқда сақлади. Бу ниҳоят, қалтис иш бўлгани учун у ҳийла йўлини тутди: тақикланган барча китобларга кишилар диққатини тортмайдиган сунъий муқовалар ёпиштирди. Ҳозир эса Рафозль неча вақт ВКП (б) тарихи курси муқоваси остида эскириб кетган Таврот «яширини» турганини қулиб-қулиб эслайди.

Бугун эслашга не ҳожат, у даврлар шунақа эди. Уни ким ва нима учун ўйлаб топган? Бухоро амирлигидаги ўнлаб тўсиқ ва тақиклаш-

пар яхудийларнинг ҳаётини заҳарларди. Мусулмон – дўкончи пештахта устига сув тўла косани қўярди. Ундан ниманидир сотиб олган яхудий эса тангани ҳалиги косага ташлаши лозим эди. Фақат шундагина дўкончи турли ифлосликлардан холи бўлган тангани қўлига оларди.

Инқилобдан кейин бу камситувчи тақиқлар конунга ҳилоф деб эълон қилинди. Аммо уларнинг кўпчилиги амалда ҳали ҳам қўлланиб келинарди. Рафозънинг тўнғич ўгли туғилганда у яхудийларда Моисей давридан бўён амал қилиб келаётган одатга кўра орадан саккиз кун ўтгач хатна ўтказиш учун гўдакни ибодатхонага олиб борди. Кимдир бу ҳақда партия ташкилотларига хабар қилган экан Рафозъдан тушунтириш хати талаб қилишди. Гарчи бирон бир сиёсий ташкилотга аъзо бўлмаса-да уни очиқ-ойдин айбдор қилишиб; ҳатто қарийб театрда найчиликдан ҳам ҳайдашмоқчи бўлишди.

Вақт ўтиши билан ҳаётда катта ўзгаришлар рўй берди, кишилар ҳам ўзгариб боришмоқда. Ва кунни кеча яроқсиз ва кераксиз бўлиб айбдор ҳисобланган нарсалар бугунги кунда худди кундалик зарурият каби қабул қилиняпти. Азариянинг мусиқачи акаси чет элга кетаётганида улар яширин ҳолда хайрлашдилар ва бу ҳам етмагандай олти йил хат ёзиш ҳуқуқидан маҳрум қилинишди. Бугун эса йиллар ўтгач, Рафозънинг кўчиб кетиши ҳақидаги хабарни эшитиб театрнинг бутун жамоаси йиғилди. Шу ёшга кириб найчи ўз шаънига айтилган бу қадар илиқ сўзларни эшитмаганди. Йиғилиш сўнггида маъмурият вакили унги театр жамоаси ва ёру дўстларидан эсдалик сифатида рангли телевизор совға қилди. Ана шу ҳаяжонли дамларни эсларкан, Рафозъ кўз ёшлари қуйилиб келганини ўзи ҳам сезмай қолди. Ошхонадан унга томон қўлларини пешдомонига артганича шошиб Ханна пешвоз чиқди.

—Мехмонлар сени роса кутиб қолишди-да, — деди гина оҳангида у. — Қўлингни ювгину столга ўтир.

Кейин у баланд овоз билан қичқирди: —Эстер, кизгинам, подноси олиб кела қол. Оши бахш тайёр. Стол атрофи ниҳоятда қувноқ ва гавжум эди. Ҳар галгидек бу сафар ҳам Ханнанинг оши бахши жуда мазали бўлганидан мехмонлар ҳам хурсанд эдилар. Энг яқин дўстлари даврасида гамгин Рафозънинг кайфияти анча кўтарилди.

—Сизларни ўз уйимда кўришдан хурсандман, ўртоқлар, — деди у май тўла қадаҳни кўтариб, лекин шу лаҳзада унинг овозини қал-

тирок босди. У ўз уйи энди бутунлай унга қарашли эмаслигини эс-лади. Гаплари ҳам тумтаракай чикди. Камтарин маошларидан че-гириб қолиб йиллар давомида Ханна билан тўплаган жамғармала-рига олган уй ҳам, мебель ҳам, уй анжомлари ҳам – ҳаммаси сотиб бўлинганди. Мана, фақат Рафозль нима қилишни билмаган Хан-жар қолганди. Сўйлок тишли, Ханжар лакабли ит бегоналарни ўзи-га асло яқинлаштирмасди.

Рафозль ғамгин қиёфада ярим бўш ҳолга келиб кутилмағанада кенгайиб қолган меҳмонхонага тикилиб турарди. Фақат деворнинг кўзга кўринарли жойида художўй қариялар – Рафозль ва Ханна-нинг ота-оналарининг портретлари осиг'лик турарди.

Кеча Рафозль ва Ханна улар учун энг қадрли бўлган кишилар абадий уйкуга кетган қабристонга боришди. Бундан бир неча йил муқаддам туғилиш пайтида ҳалок бўлган қизининг қабри устида Ханна ўзини ёмон ҳис эта бошлади. «Мен сени бу ерда кимга таш-лаб кетаман», — дея нолаю, фарёд кўтарди. – Ох агар ўғилларим бўлмаганида мен у ерга кетармидим?..».

Улар уйларига қайфиятлари бузилиб қайтишди.

Инсон нақадар тез ўзгарувчан мавжудот бўлмаса?! Бутун дунё бўйлаб тарикдек сочилиб кетган исроиллик болалар ўз худоларига, хатто умрларининг сўнгги дақиқаларида бир бор муқаддас она туп-роқларига оёқ босиб. Иерусалим масжидида яратганнинг ўзига миннатдорчилик билдириб қандай илтижо қилишларини Рафозль билмайди.

Қабристонда Рафозль отасининг гўридан бир сиким тупроқ олиб халтачага солди. Боболар ерига қадам босган биринчи кунёқ у бу халтачани олиб унинг ичидаги тупроқни шамолга сочиб юборади, токи у кўз очиб юмгунча муқаддас она юрти тупроғи билан кори-шиб Авраам руҳини шод этсин.

Аммо кўчиб кетиш билан боғлиқ барча ташвишлар, ортида қолиб йўл олдидан бироз дам олиб нафасни ростлаш имкони туғилганда илгари ўзини сездирмаган, аммо бугун унинг қалбига ўғри каби яшринча йўл топган ғам-ғусса худди чипқон каби унга азоб берар-ди.

Чамаси она ўчоғинг, ўртоқларинг ва ер шарининг инсон кинди-ги билан боғланган еридан хайрлашиш осонга ўхшамайди.

Инсон-ку, инсон? Ҳатто ит ҳам азоб чекапти. Хонадонларининг содиқ посбони бўлган Ханжар эгалари бир умрга уни ташлаб ке-тишларини қаердан сездийкин?

Рафозль кўз қири билан Ханнага каради. Кейинги вақтларда у ўзини олдириб, қандайдир мунгайиб юрадиган бўлиб қолди. Худди ичидан куйиб кетгандай. Ханнанинг бўйи ҳам пасайган кўринади. Унга нима бўлди ўзи? Хотинига тикилиб боқаркан Рафозль қачонлардир кўрган тушини эслади.

...Унинг тушига жуда қадим замонда ахлоксизлик боткоғига ботган Садома ва Гоммора шаҳарлари аҳолиси бошига тушган муҳиш кулфат кирибди. У ҳақдаги ривоятни Рафозль хали болалик чоғидаёқ отасидан эшитганди. Ҳозир эса фаришталар қай тарзда тақводор Лот ва унинг оила аъзоларини шаҳардан олиб чиқиб орқа олдига қарамай, ҳеч нарсасга эътибор бермай қаттиқ жазолаётганларини худди ўз кўзи билан кўриб тургандай эди. Мана шу пайт даҳшатли гулдурос билан ер қимирлади. Худо Садам ва Гоммора устига кўкдан ўтли ёмғир ёғдириб бутун шаҳарни уни ён атрофидаги барча тирик мавжудотлари билан ағдар-тўнтар қилиб юборди.

Бу нохуш манзара Рафозльнинг кўз ўнгида бирин-кетин содир бўлар ва у гўё хайрлашишга кечиккан садомянликларнинг кўркинчили қичкирикларини эшитаётгандай эди. Тўсатдан ҳеч қандай илоҳ шубҳасиз, Лот бошқа бирон бир ўзга шахс бўлмай унинг ўзи найчи Рафозль бин Авраам у билан бирга қочаётган аёл эса унинг ўз хотини Ханна эканлигини ҳис этди. Фақатгина хотини ҳозиргидай эмас, балки ёшлигида Рафозль севиб қолган пайтида бўлганидай мулойим, нозик ниҳол, жозибали эди. Худонинг қаҳрига дучор бўлган шаҳар эса у туғилиб ўсиб, сочи оқарган тупроқ эди.

Рафозль беихтиёр ихтиро қилган бу кашфиётдан хайратланиб қотиб қолди. Шунда у Ханнанинг ортга боқиб ташлаб кетиш гоят оғир бўлган она кулбасини бир кўриш иштиёқида эканлигини сездди. Фаришталарнинг жазолашини эслаган Рафозль бундай қилиш мумкин эмаслигини билиб унга қичқирмоқчи бўлди. Аммо вақт ўтганди. Бир умрга ўзининг бахтсиз шахри билан ажралиш қисматига битилган хотин ўзини тутиб туrolмади ва ҳеч қандай тўсиқни назар-писанд қилмай унга боқди. Ва шу заҳоти у хайратга тўлган эрининг кўз ўнгида туз тўдасига айланди-қолди.

Эрталаб Рафозль бир оз андиша билан ўзининг ғайритабиий тушини хотинига сўзлаб берди. Ханна эрининг гапларини диққат билан тингласа-да, унга эътибор содир этмади. Ҳар ҳолда Рафозль-га шундай туюлди, шекилли ва бу воқеани у тезда унутиб юборди.

Овқатланиб бўлишгач, Ари радиони буради. Орадан бир дақиқа ҳам ўтмай Натан билан Эстер қўл ушлашиб, қувноқ ракс бошлаб

юборишди. Рафозль бу икки ёшлар ҳам кетишга ҳозирлик кўришаётганларидан хабардор эди. Ҳозирги ёшларнинг ҳаётга қарашлари тамоман бошқача эканлиги ҳақида ғам билан ўйлаб қолди. Ёшларга шароитни, кишилар даврасини ўзгартириш осон.

Ҳеч бўлмаганда мавҳумлик, алдоқчи тасалли қошида улар кексалар сингари айтарли ташвиш ҳам тортмайдилар.

Худди Рафозльнинг кўнглидан ўтаётганларни сезгандай унинг ёнига Ари келиб ўтирди. Нега сиз бунчалар ташвишдасиз, Рафозль амаки? Инсон дарахт эмаски, янги ерда илдиз отиб кетса, нима Сиз биринчи боряпсизми. Иерусалимдаги Бухоро квартали неча ёшдалигини биласизми? Юз йил. Бунинг устига ажойиб артистсиз. Амакимнинг ёзишича, Ўрта Осиёдан Исроилга келган санъаткорлар шашмакомчилар дастасини ташкил этишибди. Сиз ҳам ўша гуруҳга ишга кириб оласиз.

Ўйноқи ва шўх мусиқа садосига рақс тушиб чарчаган Эстер хансираганича келиб ўзини шалоплатиб диванга ташлади. Натан ҳам радионинг овозини пасайтириб унинг ёнига ўтирди. Арининг гапларини эшитиб у эҳтиётсизлик билан:

—Ниҳоят майда миллат деган лақабдан кутилиб тинчгина яшайсиз. Мен ўглингизни хатна қилиш тарихи ва сизнинг жазоланганлигингизни эшитганман.

Юракни сикувчи ҳис унга тинчлик бермасди. У худонинг прода-си билан содир бўлган кайфиятни бузувчи, унут бўлган эски яра-ларни тирнаб, оғрикни янгиловчи воқеаларнинг қайта эсга олин-шини асло ёқтирмасди. Рафозль нимадир демоқчи бўлган эди. Аза-рия орага гап қўшди.

—Сен ноҳаксан, Натан яҳудийларни фақат шунинг учун жазо-лашганмиди? Нима, мусулмонлар таҳқирланмаган дейсанми? Сув ичган қудуғингга тупуриш гуноҳ. Ўрта Осиё шаҳарларига қачон яҳудийлар келиб ўрнашганини биласанми? Бир ярим минг йил ил-гари. Ва ҳамиша Таврот қонунларига қатъий риоя қилиб келиш-ган: яҳудий қайси бир ерга кадам босмасин, ўша ерда албатта, да-рахт ўстирган.

Натан гапни илиб кетди. У беш юз йил аввал Испания буюк яҳудий авлодидан чиққан шоҳига аччиқ қилиб ташлаб кетганию, ва шундан кейин дунёни бошқариб келган Испания билан Англия тушқунликка юз бурганлигини гапириб берди.

—Бу замин ҳам яҳудийларнинг кетиши билан кўп нарсаларни йўкотади, — якунлади у ўзининг кўтаринки руҳдаги баландпарвоз

гапларини ва негадир очик ойнани бармоқлари билан чертиб кўйди.

— Яхудийлар ҳам оз эмас, — дея секин жавоб берди Рафозель.

Шу пайт ташқаридан Ханжарнинг ташвишли овози эшитилиб, ҳамма бирдан жим бўлди.

Тўсатдан Эстер кичкириб юборди.

— Ҳой, Ханна хола сизга нима бўлди?

Ханна титраб-қакшаб нафас олганича кўкрагини ушлаб аста-секин стулдан туша бошлади. Унинг юзидан қони қочиб, кўзлари юмилган, нафас олиши эса қарийб тўхтаган эди. Кўтаришиб диванга ётқизишди. Ари унинг томир уришини кўрди. Рафозель эса валидол излашга тушди. Ханна тезда кўзини очди ва унинг мурданикидек консиз лаблари зўрға пичирлаб, икки сўз эшитилди: Лотнинг... хотини.

Ҳамма ҳайратга тушиб бир-бирига тикилди. Бу сўзнинг маъносини фақат бир киши, Рафозельгина билар эди, холос.

Эрта тонгда Ханна оламдан ўтди.

ШЕРАЛИ МУСО (Мусоев)

1951 йилнинг 25 мартида собиқ Кофарниҳон (ҳозирги Ваҳдат) ноҳиясида тугилган. Ўрта мактабдан Политехника олийгоҳига келди. Инженер бўлди. Меҳнат фаолиятини «Тоҷикгидроагрегат» заводида бошлади. Инженер, катта уста, корхона партия комитети котиби вазифаларида ишлади, комсомол ишларида тобланди. 1987 йили стандартсиз

буюмлар тажриба заводи ва «Восход» пластмасса заводида директор бўлиб ишлади. Раҳбарлик ишлари ҳаётни, одамларни чуқурроқ ўрганишга ёрдам берди.

Шерали Мусо ўз асарларида инсоф, виждон, адолат, тўғрилиқ, садоқат мавзуларини кенг ёритишга интилади. Ҳозиргача 14 та очерклар тўпламини нашр этди. «Меҳнат галабалари асоси» (1983), «Линия жизни» (19985), «Ота боғи», «Ишчи зиналари» (1989), «Яхши ва ёмон» (1995), «Осоиш» (2003) каби ҳикоя ва қиссалар китоблари хонандалар томонидан яхши кутиб олинди.

Шерали Мусо фидокорона меҳнати эвазига «Ҳурмат белгиси» ордени билан тақдирланган. 1994 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқининг аъзоси.

ТАҚДИР УҚИ (ҳикоя)

1

- Ох, Худоё!..

Бугун бу садо унинг тилидан баралла янгради.

Эрта тонгдан-кечгача:

Тонгда нолаомӯз,

Кундузи изтиробга тӯла, илтижоомӯз.

Кечқурун фарёдона.

Анча барвақт, тонг саҳарлаб ишга келди. Табиат гуллар билан безанган, унинг дили эса шодликка лиммо-лим. Бундан анча илгари унинг қалб осмонини хира қилган бир парча қора булут бир лаҳзада тарқаб кетди. Чехраси оламоро қуёшдай чараклаб, ҳаммаёқ нурафшон бўлди. Қалби ўйнаб парвоз этишни истарди. Димоғига ажойиб тароватли бўй урарди.

- Ох, Худо! Қандай ажойиб кун-а!

Бир неча кун илгари у ҳеч ким эди. Бугун эса катта одам. Катта вазифа, курси, алоҳида кабинет соҳиби. Илгари-тургунлик йиллари вазифа эгаси эди, обрӯли эди, бошқаларга ибрат намунаси эди.

Ох, қандай ажойиб, дилхуш кунлар эди!

Замона зайли уни касофатга юзма-юз қилди. Бозор иқтисоди даври келди. Ҳар ким отининг чопишига қараб иш тутадиган давр...

Телефон каттик жиринглади. У чўчиб кетди. Бу бекорчилик кунларида телефон қўнғироғини ҳам қарийб унутганди. Ҳайрон бўлганича трубкани охишта кўтарди.

- Лаббай!

- Алло?.. Салом!

- Салом, - жавоб берди Бозор.

- Алло-о-о, Бозормисан?

- Ҳа, ман... - паришон жавоб қилди Бозор.

- Қандайсан? Соғ-саломатмисан? Бардамми? Бола-чақанг

ҳам сози?... – телефон қилган киши қўпдан-қўп аҳвол сўраб, меҳ-
рибонлик қилди.

- Шукр, ҳаммамиз соғ-саломатмиз. Сиз яхшими? – овоз
эгасини танимаган бўлса ҳам, одоб юзасидан сўраб қўйди Бозор.

- Танимадинг-а?!

- Нима дей?... Овозингни...

- Тўхта, танидингми, йўқми?

- Ростини айтсам... йўқ, кечирасиз танимадим...

- Э, ана! Бунга қара-я?! Аллақачон унутиб юборибди-я?

Хайр бир ҳисобга буниси ҳам яхши. Ҳа, ҳа, бой бўламан.

Бу мен, Ҳожи Низом.

- Э, йўғ-э, нахот...

- Нима, ишонмаяпсанми? Э, ҳа, мен сендай эмасман. Доим
ёдимдасан. Хайр, янги вазифалар қутлуғ бўлсин! Табрик, табрик,
дўстим! Эшитиб, беҳад хурсанд бўлдим. Рости билан! Ҳатто
бошим осмонга етди. Ҳа...

Бозор ажабланиб сўради:

- Шошма, сен қаердан билдинг?

- Файзобод шамоли хушхабар келтирди! – дея жавоб берди
у ва дўстлик борасида узундан-узоқ гапириб, сўзининг охирида
каттачилик оҳангида деди:

- Қани, айт, сенга нима керак?

- Раҳмат, ҳеч нарса керак эмас, - деди у дарҳол, - ҳа, ҳеч нар-
са!

- Э, йўғ-э, уялма, айтавер, - кулди Ҳожи Низом, - ҳа, айт,
айтавер! – Дўстандан бир ишора-ю, биздан юз бор югуриш, дейдилар.
Айт, нима керак?

Бозор гаранг бўлиб:

- Ташаккур! Айтдим-ку, ҳеч нарса лозим эмас, - деди.

- Хайр, кулоқ сол, ишдан кейин бирор жойда ўтирамин, ва-
зифангни ювамиз.

Бозор хайрон бўлди, дилида гулгула кўзгалди: «Ҳм, ўроқда йўқ,
машоқда йўқ, хирмонда ҳозир-ку?!» Низом дўстининг жим қолга-
нини ўзича тушуниб, қаҳ-қаҳ отиб кулди-да, сўради:

- Нима, чўчидингми?

Бозор ҳали бир нарса дейишга улгурмасдан у:

- Э, гайратсиз-эй!, - дедию, яна қушиб қўйди.
- Қўркма!
- Нимадан? – хайрон бўлди Бозор.
- Харажатдан, - бир оз мулойинлашиб деди Низом, - Ҳа, харажат биздан.

- Гап харажатда эмас, - тушунтирмакчи бўлди Бозор. – Аммо имконим йўк...

Низом қайсарлик билан ўз гапини ўтказмакчи бўлиб, унинг гапини бўлди:

- Э-ҳа... Имконим йўғ-а? Жуда қизиқчи бўлиб кетибсанми? Нима, «дур синса синсину, ёр сўзи синмасин» деган мақолни эшитмаганмисан? Ишдан сўнг сим қоқаман. Қут!

- Ахир, иш кўп...

- Э-ҳа, аллақачон ишга қўмилиб кетдим, дегин? – беғамларча кулди Низом. – Нима, биз ишсизми?

- Сенинг ишинг шахсий. Меники давлат иши.

- Фарқи нима, кал кўрнинг укаси.

- Менинг ишим...

- Э, ҳа, ўша ишни бир четга суриб қўй. Ишнинг оёғи йўк, ҳеч қаёққа қочиб кетмайди! Ишдан сўнг сим қоқаман! Қут!

Бозор телефон трубкасини жойига қўяркан, хаёлга чўмди. Низомнинг бунчалик Ҳотамтой бўлиб кетганидан хайрат ва ташвишга тушди. Бу сим қоқишда нима сир бўлса?

Яхшими ёки ёмон?

Унга жавоб топишда тўрға илинган балиқ ҳолатига тушди Бозор. У паришон ҳолатда у ёқ-бу ёққа юра бошлади.

- Оҳ, замонаей, замонаей!

II

Бозор иқтисоди замонаси!

У кутилмаганда осмондан тушган балодай бўлди. Ҳамма нарсани, ўй-хаёлни чаппа-роста қилиб юборди. Энди, одамлар ўзини тижоратга ура бошладилар. Уларнинг корхонасидан биринчилардан бўлиб ана шу Низом (қонун) амалга оширила бошланди: Бир бозордан мол олиниб, бошқа бозорда юқори нарх билан сотиш йўлга қўйилди. Бу ҳолатдан Бозорнинг ғазаби жўшиб кетди.

- Тинчлан, ошна, - унинг саволига кулги билан жавоб берарди Низом. – Буни тижорат дейдилар.

- Йўқ-қ, ҳар нарсанинг ҳадди-чегараси бордир? Нахотки, тижорат одамларга панд бериш бўлса?! Ҳалол ҳисобда, ҳаром азобда бўлади, дейдилар-ку?

Низом тутакиб қўл силтади:

- Э, кўй, шу фалсафани! Кўрамиз, ҳаёт тақозоси билан ҳалолни ҳаромдан ажрата оласанми, ёки йўқми? Энг қулайи, кел, менга ҳамроҳ бўл. Уч, тўрт ойда бой бўлиб кетасан. Айшингни суриб юрасан.

- Об-бо... - деди у. - Эчкига жон қайғуси-ю, қассобга ёғ. Мен тожир эмас, инженерман.

Низом заҳархандали кулиб:

- Келасанми?

- Ҳеч вақт!

Орадан кўп ўтмай бир қанча корхона ёпилди. Бозор бекор қолди. Низом унга юзма-юз келиб шаъма қилди:

- Ҳа, катта ғам-ғусса остида қолдингми?!

- Бекорчилик кичик ғамми?!

Ҳа, у катта ғуссага ботган эди!

Аммо у фириб йўлидан бормади, сабр-тоқатни пеша қилди.

Низом унга ниш уриб, деди:

- Ҳалигидақа... одамга арпа уни баҳона. Қўлингдан бирор иш келмайди. Ахир сен ландавурсан. Ғам-ғусса чекиб оҳ тортарди-ю, оҳ:

«Замонасозлик? Қурмайман! Нима қурай?!

Замонбози?! Уйнамайман! Қандай ўйнай?!

Замонанинг равиши худди шу оҳангда.

Замоннози?! Ноз қилмайман! Қандай ноз қилай?!»

Ҳа, у замонсозлигу замонбозлик қила олмасди. Аммо бозор иқтисоди билан иши йўқ эди. Найранглари кундан-кунга ошарди-ю, ошарди ва уни бугарди-ю, бугарди.

- Бу қандай офат?! Қандай даҳшат! Қандай разиллигу беинсофлик! На кўркувни билади, на ор-номусни! На мардумдан хайиқади, на Худодан!

- Эй, шайх! - пичинг қилди Низом. - Уйқудан тур, кўзингни оч! Буни бизнес, дейдилар.

- Хайр, нима бўлибди?

- Хайр нима, хайр нима! Бизнес табиати, худди ҳаётини та-

биатдай жуда шафқатсиз. Иложини топу илинма!

- Ахир, биз одаммиз-ку?

- Бизнесни одам қилади! Бу бозор!..

- Э, бозорнинг уйи куйсин!

- Нима-а-а?! Ҳа-ха-ха!.. Сен афтидан отингни ўзгартири-
шинг керак...

Ахир, нима илож, нима чора: Дейдиларки:

*Ҳамзамонлар мендан узоқ бўлсалар,
Ва дилимдан гофилу маъзур бўлсалар,
Чунки мен Хайём ҳамзамониман,
У, фақат у менинг ҳамзамоним.*

Ҳа, «шод ва ношод» яшарди...

Ҳазонрезлик кунларидан бири.

Паррандалар сафарга шайланардилар. У хайратга тушарди.
Парвоз йўли. Уларнинг парвоз йўли ҳеч вақт ўзгармайди. Нега, нега
одамлар паррандадай эмаслар?!

Кимдир кифтига урди. Чўчиб, орқасига қаради, Низомни кўрди.
Бирданига юзи тундлашди.

- О, бу нима гап ўзи? Овозингни чиқарсанг бўлмайдимми?

У қах-қах уриб кулди.

- Қўркдингми? Э, юраксиз-эй!

У томдан тараша тушгандай деди:

- Мен Ҳажга бораман.

- Ҳажга? Наҳот? – деди у ва шайх Фариддадун Атторнинг
«Тазкират-ул-авлиё» асаридан сўзлай бошлади:

«...Бир киши йўлда Боязиднинг олдига келиб сўради:

- Қаерга боряпсан?

Боязид деди:

- Ҳажга.

Киши яна сўради:

- Ниманг бор?

Боязид деди:

- Икки юз дирамим.

Киши деди:

- Кел, уни менга бер, оиладорман, атрофимда етти марта
айлангин, сенга шу ҳаж бўлади.

Боязид шундай килди-да, орқасига қайтди».

Низом қах-қах уриб кулди ва деди:

- Билло, Худо хаки ахмоқ экан!

Бозорнинг таъби хира бўлди ва қуйидаги шеърни ўқиди:

*Каъбани тавоб қилишга бордим,
Ҳарамга йўл бермадилар,
Сен ташқарида не қилдинг,
Ки, уй ичига кирсанг?*

Низом ранжиб дод деди:

- Эҳ, аблах! Ҳеч бахиллигингни қўймадинг, қўймадинг-да?!

Ҳаждан сўнг, бошқа ҳеч кимга гап бермасди. Гапирарди-ю, гапирарди. Тўхтовсиз. Гўё у шоҳ эди-ю, бошқалар кул. Унинг боши баланд, бошқаларники паст, факат бош қимирлатарди, холос. У жаг урарди, жаг. Гўё маданият оламининг олимидай. Аслида гаплари ўзи каби пуч, мағизсиз. Бирн боғдан, бири тоғдан.

- Бир шалағи чиққан «Москвич»им бор эди, - дерди у, - уни сотдиму пулига Ҳажга бордим. Ҳаждан қайтиб, «Волга» олдим.

Ҳамма ўтирганлар ич-ичларидан газабланардилар. Аммо оғиз очмасдилар. Иложлари йўқ эди. Қўркишарди. У ҳожи, дуо қиларди, дуо қилди, дуо қабул бўлади дердилар...

Кўп оворачиликдан сўнг Бозорнинг ҳам бахти кулди. Шу вазоратга ишга олдилар. Синов муҳлати билан.

- Синовдан ўтсанг, - деди бошлик, - нур устига аъло нур. Ўтолмасанг, тўрт томонинг қибла.

Бозор бу таклифни жон-дили билан қабул қилди. Бу тонг унга биринчи топшириқни бердилар. У ишхонасига назар ташлади-да, хайратга тушди. Юраги гуп-гуп урарди. Охиста-охиста қалб уруши пасайди. Кафтларини бир-бирга ишқалаб, ўзига-ўзи деди:

- Умизсидликлар вақти ўтди, энди олға юриш учун белни маҳкам боғлаш керак!

У юзини қибла томонга бурди, дуо-ю, фотиҳа ўқиди, қўлини юзига тортди. Енгилгина энтиқиб сўнг стол ёнига ўтирди. Фикрларини бир жойга тўплади. Рангоранг хаёллар боши узра парвозда эди.

Иши осонгина юришиб борарди. У бундан кават-кават семириб, гайратига-гайрат қўшилари.

- Иншооллоҳ, соат тўртларгача ишни тамомлайман, - дерди у ўзига-ўзи ва бутун вужудини хурсандлик туйғуси қамраб олган эди.

Аммо...

Бир лаҳзадан сўнг, кабинет эшиги тақиллади.

- Мумкинми, акажон! – дея бир йигит кириб келди. Бозор мехмон ҳурмати деб, ўрнидан турди, мулоийм табассум қилиб у билан қўришди. Келган йигит хотиржам, кифтидаги сумкасини стол устига қўйди. Ўзи рўпарадаги курсига бемалол ўтирди. Сўнг, Бозорга юзланди:

- Акажон, бой бўлишни истайсизми?

- Нима?! Ҳа-а... - кулимсиради Бозор, - ахир, буни ким истамайди, ука.

- Агар мен сизни бой қилсам, нима дейсиз?

Бозор хушнудлик билан деди:

- Кўп савоб иш қилган бўлардинг!

Йигит хурсанд бўлиб, сумкасидан бир китобни чиқариб, унга узатди. Бозор китобни қўлига олиб, бир оз хайрон бўлди.

- Бу китоб «Бойишнинг 33 усули», - деди ҳовлиқиб йигит.

Бозор бир лаҳза хайрон бўлиб, жимиб қолди.

- Сотиб олинг-у ўқиб бой бўлинг! – китоб қилди йигит. – Бу китобни сотиб олган ҳар бир киши аллақачон бою, бадавлат бўлиб кетишди.

- Нахот? – ҳайратланиб сўради Бозор.

- Ҳа, ҳа! – йигитнинг овози кўтарилди. – Худо урсин, авлиёлар урсинки, рост айтяпман.

Бозор китобни истар-истамас варақлаб, ўзича назардан ўтказди.

- Минг дона эди, сотдим, - мактанди йигит, - ҳозир ҳаммаси бўлиб уч-тўрт дона қолди. Худо урсин, авлиёлар урсинки, рост айтяпман.

- Қасам ичма, - деди Бозор. – Гапингга ишонаман...

- Олингки, кейин пушаймон бўлманг.

Бозор ўйга толди.

- О, бу китоб жуда арзон, - Ҳовлиқди йигит, - ҳаммаси бўлиб ўн беш сомон.

- Қиммат-ку?

- Йигит қаҳ-қаҳ уриб қолди.

- Нега қаҳ-қаҳ урасан?

- Бўлмасам-чи! Қиммат дейсиз! Нима, ўн беш сомон ҳам пул бўлдимиз? Ҳатто кироий гап ҳам эмас. Ўн беш сомон билан на бой бўласизу, на камбағал.

Йигитнинг бу гапидан Бозор хижолатга тушди.

- Нима десам экан?... Тўғри, ўн беш сомон билан бой ҳам бўлмайсизу, камбағал ҳам. Лекин...

- Лекин! – Масхара қилди йигит. – Лекинни қўй!

Бозор гапни узиб-узиб деди:

- Шуни билки, бир йил бекор эдим, янги ишга чиқдим. Бугун биринчи иш куним.

- Ҳех, - яна масхара қилди йигит. – О, илгари ишлардинг-ку! Ахир, эшак бокмагансан-ку!

«Ё тавба, эчкига жон кайгуси қассобга ёғ» дилидан ўтказди Бозор.

- Ҳа, гапинг рост, - бошини қашлади Бозор. Кейин илтижо-ли ҳолатда деди:

- Бир ойдан кейин келинг, маош олдим, дегунча битта эмас, икки донасини сотиб оламан.

- Э, қўйинг-э! – китобни Бозорнинг қўлидан тортиб олди йигит. – Бир ойдан кейин келинг эмиш-а?!

Йигит ғазабли ҳолатда гур-гур қилиб кабинетдан чиқиб кетди.

- Хайрият! – энтикди Бозор ва стулига ўтирди ва фикру хаёлларини эндигина тўплаган ҳам эдики, эшик яна очилди. Йигит қўлида катта карсонни кўтарган ҳолда кириб, баланд овоз билан бидирлаб деди:

- Хонаки сомса! Варақи! Қўлда сўйилган гўштдан. Иссик-кина, ҳозир тандирдан узилган! Гўштли сомса, пиёзи йўқ. Сомса эмас, роҳати жон! Сомса эмас, ороми жон!

Сомса ҳиди Бозорнинг иштаҳасини очди. Аммо у ўзини қўлга олиб:

- Йўқ, минг марта раҳмат! – деди. – Лозим эмас.

- Раҳматинг менга керак эмас? – деди йигит. – Сомса ол, сомса! Неча дона берай? Олти дона бас?..

- Йўқ, йўқ! – Бозор йигитнинг сўзини бўлди. – керак эмас, дедим-ку?

- Э, нега керак эмас?! – деди йигит ўзини жинниликка олиб ва сўради: - Рўзамисиз, нима бало?!

- А?.. Рўза?.. Йўқ-к, о рўза ойи эмас-ку?

Йигит норизо оҳангда сўради:

- Бўлмаса, нега сотиб олмайсиз?

- Биласанми, - чайналди Бозор. – Истамайман!

Аммо йигит уни тушунишни истамасди ва чиқиб кетмасди.

Савол устига савол берарди:

- Истамайсан? Нега? Ахир, нега хохламайсан?

- Биласанми... яна чайналди Бозор. - Иштахам йўк. Ха, иштахам йўк. Афтидан, бир оз шабадалабманми, мазам йўк...

- Э, бу сомсаларни бе иштаха ҳам ейсиз, - қайсарлик қиларди йигит. - Шундайгина, оғизда эрийди. Сариёгдай. Ишонинг. Хўш, кани, айтинг нечта берай?

- Керак эмас! - Қизишган оҳангда деди Бозор ва жиддий туриб кўшимча қилди: - Мен тўкман!

- Тўксиз?! Ҳеч гап эмас, олинг, ўраб кўйинг, кейин мазза қилиб ейсиз.

- Тўкман, дедим-ку! - ғазаби жўшди Бозорнинг.

- Об-бо! - юзи тундлашди йигитнинг. - Сенинг қайси мусикага ўйнашингни тополмадим!

Бозор шашт билан ўрнидан турди. Йигит ташвишга тушиб қолди.

- Э, хой, енгил бўлманг, оғир бўлинг...

Бозор нолиган ҳолатда деди:

- Ахир, ишлашга кўясизми, йўкми?

- Қизишманг! О, буни бозор, дейдилар, бозор.

- Э!...

Эшик қаттиқ ёпилди. Йигит кўздан ғойиб бўлди. Бозор ўтирган жойида осмонга боқди:

- Ох, Худоё! Мени бу бизнесменлар қўлидан қутқар!

Аммо Худо унинг додига етмасди.

У ҳали ўзига келмасдан телефон жиринглади. Юзини буриштириб унга қаради. Телефон бошқа садо чиқармади.

- Қўрқди! - кулимсиради у.

Унинг кулиши билан телефон яна жиринглади.

- Худоё! - дея трубкани олди. Ҳеч овоз келмади. У қифтини учирган ҳолда трубкани жойига қўйди. Шу пайт семиз хотин пўшт-пўштлаб кабинетга кириб келди.

- Марҳамат, пайпоқ, - қўлидаги пайпоқларни кўрсатиб деди у. - пахтадан, хузури жон, арзон. Ниҳоятда чидамли. Биттасини икки-уч ой киясиз.

- Юз фоиз пахтами? - беихтиёр сўради Бозор.

- Юз фоиз! - хотиржам жавоб берди аёл. - Юз фоиз! Ёлғон айтсам, гунг бўлай! Ёлғон айтсам, кўр бўлай! Нечта берай?

- Йўк, йўк, керак эмас, - саросима ҳолатда деди Бозор. - уйда бор.

Хотин унга канадай ёпишиб, «сотиб олинг» дерди. Бозор бир азоб билан хотинни кабинетдан чиқарди.

- Уф-ф-ф... - дея Бозор курсига ўтирган ҳам эдики кабинетга нуроний чол кириб келди. У чолга эътибор бериб, дадаси эсига тушиб, дили гумуриб кетди. Чол ҳурмати ўрнидан турди. Салому алейкум, - ҳол-ахвол сўрашилгач, сохта табассум билан чол сўради:

- Ўғлим, Худога ишонасанми?

- Худога шукр, мусулмонмиз, қандай худога ишонмай? – табассум билан жавоб берди Бозор.

- Офарин! – коникиш ҳисси билан деди чол ва икки кўлини дуога кўтариб дуо қилди-ю, узундан-узоқ оят ўқиди. Сўнг Бозорга қараб индамай тураверди. Бозор гаранг бўлиб, нима қилишини билмай, икки кўлини кўксига қўйганича:

- Раҳмат, минг раҳмат, - деди.

- Раҳматни киссага солиб бўлмайди, - ковоғи осилиб норизо оҳангда деди чол. Унинг овози ғазабли, нигоҳи ўткир эди. Бозор така-пука бўлиб қолди.

- Ўғлим, дуо ҳақини беринг, - амирона талаб қилди чол, - мени кўп ушлаб турманг.

- Дуо ҳақи? – Бозор хангу манг эди.

«Дуо ҳақи» олишувда чол ғолиб чиқди. Бозор хотини тушлик учун берган бир сомони ноилож узатди. То ўзига келгунча, эшик яна очилди. Хайрият, бу дафъа Сафар келди. Бозор бу вазифага унинг шарофати билан соҳиб бўлган эди. Шу боис ўрнидан туриб унинг иззат-ҳурматини жойига қўйди.

- Одам ҳеч тўймас экан-да! – қўл силтаб ғазабли ҳолатда гудурлади Сафар. Бозор бошқатдан довдираб қолди.

- Ҳозир кабинетингдан чиққан чолни биласанми? – Эшик томон ишора қилиб сўради Сафар.

- Йўк, биринчи кўришим, - хайрон бўлиб жавоб берди Бозор, - у ким ўзи?

- Наҳотки, Хўжамастни билмасанг? – ўз навбатида хайрон бўлиб сўради Сафар.

- Хўжамаст? Ҳм-м... - андишага борди Бозор, йўк, танимайман.

- Уни кўпчилик танийди, - оҳ тортиб деди Сафар, - ишга чапдаст беш ўғли бор, бой, бадавлат одам.

- Наҳот? – таажжубланди Бозор. – Отанинг бу иши уларга иснод эмасми? Қандай ҳолат уни бу йўлга солган бўлса?

- Ким билади? – кифтини учирди Сафар, - ажабланарли жойи шундаки, шундай давлатманд гадойлар тобора кўпайиб борапти.

- Ҳа-а, - деди энтикиб Бозор, - дейдиларки, «дунёдор кўзни ё қаноат тўлдиради, ёки гўр тупроғи».

- Афтидан гўр тупроғи, - афсусли ох тортди Сафар. – Хайр, ўзига қийин. – Хўш, топширикни қарийб бажариб қўйдингми?

- Э, ҳали бошлаганим йўқ, - ох тортди Бозор.

- Нима? – таажжубланди Сафар. – Нега?

- Э, сўрама, - қўл силтади Бозор. – Эрталабдан ботлаб ҳали буниси келади, ҳали униси. Ҳар кун шу аҳволми ёки менинг шарофатим биланми...

- Э, ҳар кун шу аҳвол, - деб жавоб берди Сафар.

- Бу ҳолда қандай ишлайсиз? – хайрат билан сўради Бозор.

- Одатланиб кетганман, - яна хўрсинди Сафар. – Ҳа, ҳа, деб бош қимирлатаману ишимни қилавераман. Хайр, мен кетдим, сенга ҳалақит бермай.

Бозор уни одоб юзасидан эшиккача кузатиб қўйди.

III

Ох, тушлик пайти мунча тез келди-а?

Бозор қоринни алдамоқчи бўлиб бир оз сайр қилди. Унинг олдида икки ўрта ёшдаги аёл боришарди.

- Нима бало, ёғади чоғи? – деди улардан бири.

- Ҳа, ҳавонинг қовоғи солиқ, - деди шериги.

Улар осмонга боқдилар. Чиндан ҳам ҳаво булут эди. Кейин унинг диққатини икки ёш ўзига тортди.

- Бугун ҳам ўтди, - деди улардан бири афсусланган оҳангда.

- Ҳа, тушлик пайти ки бўлди, у ёғи тез ўтади, - дўстининг гапини маъқуллади бошқаси.

Бозорнинг юраги жиг этиб кетди. У кабинетга кириб иш стулига энди ўтирган эди, хонага 7-8 ёшлардаги қизгина кириб келди. Сочлари ифлос, тароқ тегмаган эди.

Икки елкасига писта шодалари осилган. Қўлидаги катта кути канду курсга, сигаретларга тўла.

- Ака, бирор нарса олинг - бўйин эгиб, илтижо қилди қизча.

Бозорнинг унга ичи ачиди, бирор нарса сотиб олмоқчи бўлди, аммо киссасида бирор тийини йўқлиги эсига тушди.

Қизгина маънос чикиб кетди.

Хар-хар замон эшик очилиб турарди-ю, хар ким кириб, у, бу сотиб олишни таклиф қиларди. Бозорнинг бундан кўнгли хира бўлиб, ғазаби қайнарди. Бирок шайтоннинг бўйнини синдириб, оғзини тийиб турарди.

Ба дафъа бир қиз, ижозатсиз, хона эшигини очди. Қиз эмас, лари! У сепган атиру ёқимли хид киздан олдин хонага кириб келди. Унинг ҳидидан Бозор қарийб маст бўлиб қолаёзди. Беихтиёр жойидан турди. Аммо ҳеч нарса дея олмади. Қиз ишва-ю, ноз билан унинг олдига келди:

- Бирор нарса керакми?

У дарҳол кизнинг қўлларига боқди. Қиз қўли бўш эди. Қиз яна сўради.

- Нима?

- Шаҳд!

Қиз нозланиб, чунон ноз-карашма билан, табассум қилдики, Бозорнинг юраги жиг этиб кетди.

- Шаҳд? – деди Бозор таажжубланиб. – Қандай шаҳд?

- Сен шаҳдни билмайсанми, қандай йиғитсан, ўзи? – таъна қилди қиз. – Ё оғилхонада ўсганмисан-а?

«Оғилхонада катта бўлдингми?! Қизнинг бу гапи Бозорнинг иззат-нафсига қаттиқ тегди. Аммо ҳеч нарса демади. Қовоғини солиб олди.

- Э, хой, бир кечагина мен билан ётсанг бир умр унутмайсан, - деди қиз гижинглаб. – Дарду ғамдан холис бўласан. Жисму жоннинг ҳаловат олади. Ҳа, менинг кучоғим биҳиштдир, биҳишт...

- Ни-ма? – ҳайратдан Бозорнинг кўзлари катта-катта очилди.

- Қўркма, - деди қиз, - қиммат эмас. Атиги ўн минг. Сендай йиғитга ўн минг нима-ю, хас нима. Хўш, хоҳлайсанми?

Бозор лол қолди. Нима дейишини билмасди. Бутун вужуди титрарди.

- Қиз қаҳ-қаҳ уриб кулди. Сўнг деди:

- Ой, кашмар, рангинг учди-а? Қўркма, гарантияси билан!

- Қандай? – ҳайрон бўлди Бозор.

- Духтурдан справкам бор, - деди қиз. – Ёлғон айтсам, кўр бўлай! Ишонмайсанми? Кўрсатайми?

- Йўқ, йўқ! Керак эмас!

- Хайр, хоҳламанг йўқ!

Бозорнинг чехраси хиралашди. «Астағфирилло!» - деб гулдиради.

Киз чехрасида илондек айёрлик жилваланди.

Бозор истехзоли ҳолатда ерга каради. Кўнглидан: «Э, Худо агар бандам десанг, менга ирода бер!» - дея ўтказди.

- Нима, маъкул эмасманми? - карашма билан нозланиб сўради киз ва бир товланиб яна сўради: - Кўрдингми?

- Нимани? - тушунмади Бозор.

- Э, сен, куп-курук, ёғоч экансан-ку? - яна таъна килди киз. - Фигурная! Кўр, ҳамма нарсам, жойида. Олдим, кетим, қадду қомат. Кўрган одамнинг оғзидан сўлакайи оқади-ю, сен бўлсанг, истамайсан.

Бозор уялиб-суялиб, тўхтаб-тўхтаб жавоб берди:

- О-о... биласанми... Иштиёк йўкрок...

- Ҳа-а? Қандай?

- Ҳа, - деди Бозор. - Ўзни тутиш керак.

- Нима? - Қиз қаҳ-қаҳ уриб кулди. - Мардмисан?

- Йўғ-е, - лоладай қизариб жавоб берди Бозор, - пул...

- Нима? Пулинг йўқми? - киз хонани бошига кўтаргудек қаҳ-қаҳ отди. - Э, ўлма, сен-масхарабоз! Шундай ваҳимали идорада ишласангу пулинг бўлмаса. Ҳа-ха-ха...

Бозорнинг авзойи тамоман ўзгарди. Кўнгли қоронгилашди. «Ё, Худоё! - дерди у дилида, - қандақа замон бўлди, ўзи? Наҳотки одам кабинетма-кабинет юриб, номусини савдога қўйса? Худоё, ери-ю, осмонидан ўзинг асра».

- Хўш, истайсанми?

Бозор пешона терларини артар экан, жавоб ўрнига савол берди:

- Сен, шу шаҳарданмисан?

- Йўқ, киндик қоним Сангреса кишлоғига тўкилган, боки-ралигим қони эса шу шаҳарда, - деди киз ва аччиқ билан сўради. - Яна савол-павол борми?

Бозор шарм-хаёдан терлаб кетди. Қиз унинг рўпарасида савлат тўкиб турарди. Унинг димонга атр яна қандайдир хидлар гуллаб урарди, бошини, кўнглини айнитарарди...

- Хайр, ана сенга саккиз минг! - қизнинг бу гапи Бозорни ўзига келтирди. Кўрдикки, киз рўпарасида тикилиб турибди, бирданга асабийлашди.

- Э, садкаи хотин кет! - дод солди Бозор. - Ҳайда, аравангни!

Қиз бирданига курук ўтиндай ўт олди.

- Э, хой! - бақирди у. - Садкаи эркак кет! Билдингми?

Ҳез бўлсанг, мен ҳезман дегин!

Бозор ҳам тутоқди:

- Йўқол!

Аммо у – қиз жойидан жилмади.

Бозор тундлашиб чиқиш эшигини очди.

- Ҳайда аравангни! Йўқ десанг, уриб оёгингни синдираман!

Аммо қиз индамай яна жойида тураверди.

- Чик кабинетдан!

- Э, кабинетинг бошингни есин!

Бозор уни итариб чиқариб, эшикни ёпди.

- Уф-ф-ф...

Юрагига оғриқ кирди. Зўрға курсисига ўтирди. У худди бемордай бемадор эди.

IV

Во дарёғки, вақт бизнинг ихтиёримизда эмас!

Шундай қилиб, иш куни тугади!

Қўқ юзини қора булут парчаси тўсди. Бозорнинг юзи булутли ҳаводай хиралашди. Кўнгилни айнитувчи ҳид димоғига урилди. Юрак уруши бирданига тезлашди. Нафас олиши оғирлашди. Нима қилишини билмай, гаранг бўлди.

Ногоҳ телефон шиддатли жиранглади.

«Низомдир» - иккиланиб трубкани кўтарди.

- Алло! Роддом?!

Умр йўлдоши ҳомилали, ой куни яқинлашиб қолганини эслаб баланд овозда деди:

- Ҳа, Ҳа! Эшитаман!

- Бу ер роддомми?

- Бирданига кайфи учди:

- Йўқ, бу ер – қабристон!

Шу аснода яна эшик очилди. Бир йигит беижозат ховлиқиб кириб, саросима сўради:

- Сиски борми?

Бозор у томонга тешворгудек тикилди.

- Нима дединг?

- Сиски борми?

Бозорнинг тоқати тоқ бўлди. Шайтон унинг устидан ғолиб чиқиб, ўрнидан ирғиб туриб, йигитга бакирди:

- Кўрмисан, эркакни хотиндан ажратолмайсан!

- Тоға, дод дема, - деди хотиржам йигит. – Рус пули ёки долларинг бўлса сотиб олай, девдим.

Бозор энди куруқ баргдай ловуллаб ёнди.

- Ҳе, долларинг бошингдан қолсин!

- Дагаллик қилма, оға буни бозор дейдилар, - деди йигит. – Билдингми? Бозор! Сотиб оласан, сотасан...

Бозор бирдан гижиниб, ғазабдан тишларини гичирлатиб бақирди:

- Ҳе, шундай бозор қирлиб кетсин!

Шу лаҳза телефон жиринглади. Унинг садоси Бозорнинг назарига бомба портлагандай туюлди.

Гўё тақдир ўқидай дилига уриб, ғойиб бўлди.

- Эҳ, Худоё!..

ТОҲИРИ МУҲАММАДРИЗО

Адабиёт майдонига ўзига хос услуб ва овози билан кириб келаётган бу ёш ижодкор асли Душанбеда тугилган бўлса-да, болалиги ота-она юрти – Тоғли Бадахшоннинг Шугнон воҳасидаги Вери қишлоғида ўтган. Шу боисдан бўлса керак, унинг асарларида жаҳон томининг гўзал табияти, халқининг расм-русуми баралла сезилиб туради.

1999 йили Тоҳиржоннинг илк китоби – «Ишқи парӣ» номли қисса ва ҳикоялари чоп бўлиб чиқди. Уни китобхонлар яхши кутиб олдилар. Тоҳиржон дилига ижод ишқини дадаси забардаст журналист, А.Лоҳутий мукофоти лауреати, шодравон Мамадвафо Мамадризоев солган эди. Ўғил ота касбини эъзозлаб, янги-янги асарлар яратиши билан машғул. 1981 йили Тоҷикистон давлат университетининг филология факултети кечки бўлимини тугатган Тоҳиржон меҳнат фаолиятини Беҳзод номидаги республика ўлкашунослик музейида бошлаган. Кўп йиллар тоҷик телевидениесида бўлим мудири ва муҳаррир бўлиб ишлади. 1995 йили журналистларнинг халқаро Конференциясида иштирок этди. Айни пайтда Тоҷикистон Маданият вазирлигининг Санъат бошқармасида бош муҳаррирлик вазифасини ижро этяпти.

Тоҳиржоннинг «Чарх» номли қисса ва ҳикоялардан иборат иккинчи китоби чоп булиши арафасида.

2000 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

ПАРИ ИШҚИ (хикоя)

Имрон кўзини кийналиб очди: назарига темир дарвозани очгандай туюлди. Аммо узун-узун киприклари яна бир-бирига ёпишди. Айвондан тушиб турган ёруғлик юзига урилди. Чидаб бўлмас даражадаги дард унга азоб берарди. Ҳаёт чанкогини ҳис этди. Қандайдир бир ички куч: бу зулмат асири бўлиб колмаслигинг керак, ҳаракат қил... дегандай уни қистарди. Танида қандайдир куч пайдо бўлиб яна кўзини очди. Иккинчи бор. Бу дафъа қийналмади. Чакноқ нур унга мушфик дўстдай ёкди. Атрофда сокинлик ҳукмрон эди. Ҳатто беқарор чумчуқлар ҳам ўзларини ар-ар тарагининг шоҳу япроқлари орасига олишганди. Ногоҳ қулоғига қайси бир парранданинг қанот қоққани эшитилди. Имрон тепага бокди. Икки оқ кабутар айвондан уй ичига кирди. Бири хиромон-хиромон юриб, унинг ёстиғи устига, бошқаси тиззасига келиб қўнди.

«Уволлар, жойини йўқотиб қўйганга ўхшайди, - деди Имрон дилида паррандаларга қуйиниб. - Энди, қандай қилиб уйдан чиқиб кетаркан?».

Жонворлар йигитнинг бу андишасига пайхос боргандай ўзаро майин оҳангда гурув-гурув қилишиб, гўё дердилар: «парво қилма, ҳисобини топамиз».

Имрон чиройли кабутарларга бокиб ётганича яна уйқуга кетди. Она охишта эшикни очиб қаради. Икки ҳафтадирки, бу жигарбандининг беҳуш ётганини кўриб онаизор адою-тамом бўлди: тамадди қилиш ва уйқуни эсидан чиқариб қўйди, Имроннинг бошида ўтириб тунни-кунга улади. Худога тавалло қилиб: менинг жонимни олу, ўғлимга соғлик ато эт, деди. Мушфик она Имрон боши ва тиззасида турган кабутарларни кўриб, қўрқувдан юраги ёрилаёзди. Қандай шум, ваҳимали ўй-хаёлларга бормади, дейсиз?

Нахот, шум дақиқалар етиб келган бўлса? Онанинг юраги каттиқрок уриб ўғлининг хазин юзига тикилди. Имроннинг бир маромда, озод нафас олишидан она таскин топиб, ўғлининг ёнига ўтирди. Ўзини маломат қилиб, парвардигорга офаринлар ўкиди. Кабутарлар унга эътибор бермай, анчагача Имрон олдида бўлишди, сўнг қанот қоқишиб, келган йўлларида унинг чикиб зангори осмонда кўзга кўринмай кетишди.

Кампир ўғлининг ёстиғи устига эгилиб, кафтини Имрон-

нинг пешонасига кўйди. «Хайрият-э, иссиғи пасайибди, - она дилида шодлик уйғонди. Иншооллоҳ, болагинам шифо топади. Кабутарлар беҳуда келишмаган... Ҳаммасини Имроннинг дадасига айтиш керак...» Кимдир унинг кифтига қўлини қўйди. Бошини кўтариб қараса, чоли. Бирдан ҳушёр тортиб, унга юз берган воқеани сўзлаб берди.

- Ажабо! – деди мўйсафид офтобда қорайган пешонасини қашлаган бўлиб, - халифа олдига бораман. Мумкин, у бу ҳодиса таъбирини айтиб берса.

Халифа чолнинг нақлини эпитиб ўйчан ўрнидан турди-да, жавондан кўк шоҳига ўралган китобни олиб очди. Унсиз ҳолатда саҳифаларини варақлаб, ёзувларни назардан ўтказди.

- У икки кабутар парилар эди, - деди у чолга. - Агар улар хонадонингга кирмаганда, фарзандинг оламдан кўз юмарди. Энди эса, Худованд мадади билан оёққа туради.

Мўйсафид қувончдан кўз ёши тўкиб, халифа қўлини ўпди. У то уйингача ўша хосиятли кабутарлардай қанот чиқариб учиб келди, назарида.

Имроннинг касали тузала бошлади. Муборак жума куни чолу кампир кишлоқ аҳлига худойи қилиб беришди...

Ғунд дарёси маст қоплондай ўкириб оқарди. Тўлқинлар гоҳ пасту баланд бўлиб хестлаб, тошларга урилиб, атрофга сочилиб, пастга қараб чопарди. Сув офтоб нурида жилоланиб, чўққи ҳосил қиларди, қаҳрлангандай қирғоққа ҳамла, қилиб яна орқага қайтарди...

Имрон чизаётган суратига тикилди. Унда шўх тоғ дарёсининг жўшиб, кўпириб оқиши ўз аксини топганди. Ҳаммаси жойида, табиий. Аммо нимадир етишмаётгандай. Хўш, нима? У дилтанг бўлиб мўйқаламни рангдонга ташлади-да, нарироқдаги виқор билан турган катта ҳарсанг тош устига бориб ўтирди.

Ногоҳ хушҳолона қулги овози қулогига чалинди. Имрон ортига қаради. Ҳозиргина илҳом қуши ҳаёлига келтирган янги фикрни бу қулғу булутдек тарқатиб юборди. Тутуққанидан нима дейишини билмасди. Сарвқомат, чўққи тепасидаги қордай оппоқ юзли қизга кўзи тушиб, ҳайрон бўлиб қолди.

Қиз Имроннинг шошиб, гангиб қолганидан янада завқланиб, қаҳ-қаҳ отди. Имрон қизнинг мовий кўзларини, ерга текудек зулфини, лаълдек ялтироқ лабларига бир-бир бокиб, уни қаердадир кўрганини кўнглидан ўтказа бошлади. Ҳарҳолда бу қиз унга ҳамқишлоқ эмасди.

- Бу сенинг ижодингми? – расм доскаси олдига келиб, майин овоз-да сўради киз.

- Сенинг номинг нима? – саволга-савол берди Имрон.

Киз табассум билан деди:

- Мино...

- Мино?! Ғайри оддий ном... Даданг шоирми...

Киз яна жарангли овоз билан кулди. Имрон хижолатдан терлаб кетди.

- Бемаъни гапирдим, - ўзини маломат қила бошлади у.

- Дадамларда шоирлик истеъдодлари бор, - мулоим оҳангда деди киз йнгитнинг ноқулай ҳолатга тушиб қолганини сезиб.

- Таътилни кишлоқда ўтказасанми? – гапни бошқа томонга бурди Имрон.

- Таътилними?! – Мино унинг мақсадини тушуниб етмади.

- Ҳа, сен шахардан келмадингми?

- Йўқ.

- Ундай бўлса, уйлариңг қаерда? – Имрон ўзиниңг доводи раб қолганини ҳис этди.

- Айтмайман, - ширин кулги билан шўхлик қияди Мино, - уйимиз узокда...

- Хайр, истамасанг, айтма, - ранжиган бўлди Имрон.

- Нега сўраяпсан?

- Совчи юбормоқчиман.

- Совчилариңг уйимизни топа олмаслигидан қўрқаман, - айёро-на табассум қилди Мино.

- Нега? Ернинг тагидан бўлса ҳам топишади...

- Маконим – Октоқ.

Имрон хушҳол кулди.

- Жуда шўх экансан, - деди у, - Сени илк бор кўраётган бўлсам-да, ҳаёлимда кўпдан буён танишдай.

- Худди шундай, - Имроннинг гапини қувватлади Мино, - бизлар эски танишмиз.

- Мино, мен жиддий гапиряпман...

- Мен ҳам жиддий айтяпман. У вақтда сен бемор эдинг. Мену синглим сени йўқлаб келгандик.

- Ростини айтсам, эсимда йўқ, - кифтини учирди Имрон, - хушсиз ётгандим.

- Йўқ, биз кирган заҳоти сен кўзингни очган эдинг, - луқма ташлади Мино.

- Мен икки кабутарни кўрдим, - деди Имрон ва ўйланиб туриб пичирлади. - Демак ўшалардан бири сен?! Сен...

- Мен пари...

Имрон жойида ўтирарди. Минонинг шодон хандаси ҳам йўқолди.

У хаёл сурган ҳолда деди.

- Хайр, Имрон, мен бораёй.

Йигит саросималик билан ўрнидан турди.

- Мино, бир лахза шошма, - деди Имрон қизнинг биллагидан ушлаб, - яна келасанми?

- Нимага? - соҳилга қадалган нигоҳини узиб йигит юзига боқди пари.

- Сен менинг нажоткоримсан, - пичирлагандай деди Имрон,

- Мен сендан қарздорман...

- Сен ҳеч кимдан қарздор эмассан, - зўраки жилмайди Мино.

- Бу тақдир амри эди.

- Аммо мен сени доимо кўриб туришни истайман, - илтижо қилди йигит. - Ҳа, шундай!

Минонинг юраги юмшагандай бўлди.

- Майли, - сўз берди у. - Бир ҳафтадан кейин келаман.

- Бир ҳафтадан кейин?! Бунча узок.

- Тоқат қил!

Имронда рози бўлишдан бошқа иложи йўқ эди.

Мино ширин табассум қилди-да, кабутарга айланди.

У Имроннинг боши устида икки-уч айланиб, осмонўпар тоғлар орасида гойиб бўлди...

Имрон уч оёқли рассом доскаси олдига келди, мўйқаламни хўллаб коғозга ишқади. Сўнг лаълсимон рангни олди. Сўнг завк билан расм чизишга берилди, лекин нимани ёки кимни чизаётганини ўзи ҳам билмасди. Беихтиёр пайхос қилдики, мўйқалам изида Минонинг сиймоси намоён бўлиб борарди.

«Энди, орқа фонига тоғ дарёсини акс эттираман, - дерди рассом дилида. Мино дарё сувидай покиза. Бу ерда мантиқ бор. Хўш, энди ҳаво рангини ишлатаман».

Йигит енгига пешона терларини артди-да, нарирокка бориб чизган расмига разм солди. Суратдаги Мино ўйноқи қиз ва жилмайган ҳолда унга сеҳрли боқиб турарди...

Имрон таъби хўш ҳолда ишхонасидан чиқиб қараса, дадаси кўлида курак арик сувини экинзорга ўнглаяпти.

- Дада, чизган расмимни кўрасанми? – дея сўради у дадасидан. Чол юзидаги табассум ва чақноқ кўзини кўриб, ўзи ҳам қуволиб кетди.

- Албатта, ўғлим, - деди қониқиш билан. Чол белни деворга тираб қўйди-да, расмхонага кирди. Имрон ҳали тайёр бўлмаган тўрт оёқли доскаларда бетартиб ётган расмлар олдидан ўтиб Мино сура-ти олдида тўхтади ва расм бетига ёпиб қўйилган пардани кўтарди. Дадаси расмни берилиб назардан ўтказди-да, деди:

- Чиройли расм... Менга маъқул...

- Намунча нозанин киз, - деди расмхонага иттифоқо кириб қолган она ҳам хурсанд бўлиб, - худди парига ўхшайди-я? Ўғлим Имронжон, ана шундай чиройли келин топсанг, таърифнинг оламга кетарди...

Имрон хушчакчақ ҳолатда олдин дадасини, кейин онасини кучди.

Назарига кунлар чўзилиб кетаётганга ўхшарди. Йигит нима билан овуниб вақтни ўтказишни билмасди. Қогозу чорпоянинг олди-га келса ҳеч бир ғайрат ёки ҳаёл келмасди. Илҳом юз кўрсатмасди гўё. Мўйқаламни ушлаганича Мино расми олдида гаранг бўлиб, соатлаб турарди... Кейин ҳаёлан қишлоқ кўчаларини кезарди, дарё лабида ўтирар, дара-ю, тоғларга чиқарди. Ҳамқишлоқлари уни кўришиб ажабланиб дердилар: - «Бола бечора касалликдан сўнг мияси айланиб қўйди...»

...Нихоят, бир ҳафта ўтди.

Имрон чизган расмини кўтариб Ғунд дарёси соҳилига келди.

Уни учоёқ доскага ўрнатаётганида Минонинг овози эшитилди:

- У кимнинг расми?

Йигит уялиб кетди, кейин: «Нима бўлса, бўлди» қабилида иш тутиб, расмни кизга кўрсатди.

- Ҳушқалам расм экансан, Имрон, - деди Мино шодланиб. Бу сен учун ҳадя Мино...

- Ташаккур...

Имрон Минонинг кўлини олди-да, кўксига қўйди.

- Мино, юрагимнинг уришини хис этяпсанми? Сен билан учрашган кунимдан буён чехранг кўз олдимдан нари кетмайди. Ҳар бир гапинг, ҳаракат ва шўхликларингни эслаб, роҳатланаман. Мино мен сени севиб қолдим...

Мино кўлини йигитнинг панжалари орасидан тортиб олиб, икки, уч кадам нарига кетди.

- Сен одамсан, мен пари, - деди у, - парилар ҳеч вақт одамлар билан бирга бўлмайдилар.

- Нега? – сўради Имрон.

- Одамлар берган сўзларига вафо қилмайдилар, - дея жавоб берди Мино, - гаплари бошқа-ю, тутган ишлари бошқа.

- Одамлар ҳар хил бўладилар-ку? – деди Имрон. Агар бирлари аҳдига вафо қилишмаса, бошқалари то танда рамакдек жонлари қолгунча сўзига содик қоладилар.

- Сен одамларнинг қайси туридан? – сўради пари.

- Сен учун қурбон бўлишга тайёрман, - деди Имрон.

Мино унинг самимийлигидан хаяжонланиб кетди ва очик кўнгиллик билан уялиқираб деди:

- Мен ҳам... Сени кўрганимданок ёқтириб қолдим. Сенга ишонаман, лекин шартим билан.

- Қандай шарт? – бетоқатланиб сўради Имрон.

- Мени қистамайсан, бирор тўй ёки мотамхонага олиб бормайсан, - деб шартини айтди Мино. – Агар рози бўлсанг, мен бир умрлик ёринг бўламан...

Ғунд ҳамон шовулаб окарди.

У қаерга бунчалик шошади? Эҳтимол, вақтга етиб олмоқчидир. У бешафқат, тошбағир ҳам худди дарё каби шошилишч йўл босади-ю, босади.

Имрон фақат шундан афсусланади. Ахир, тирикчилиги яхши эди. Ишчан, гўзал хотини, севимли фарзандлари, обод уйи, ажойиб машғулоти бўлса, кексалик фароғатини суришаётган ота-онаси қошида бўлса. Ҳаётда кишига яна нима керак? Фақат, баъзан айрим кишилар шахсий ҳаётига қизиқишади.

- Нега хотиннинг билан келмадинг?

- Афтидан Минобону маъракабезорга ўхшайди...

- Имрон оиланг билан келсанг саз бўларди. Сизлар шунчалик муносиб жуфтсизларки...

Бундайин гапу сўроқлар унинг асабига тегарди. Аммо сир бой бермасди. Бирор баҳона топиб дилни зада қилувчи суриштиришлардан ўзини четга оларди.

Бир куни Имроннинг қўшниси оламдан ўтди. Қишлоқнинг расму-русумига кўра инсонийлик нуқтаи назаридан Имрон хотини билан марҳумнинг яқинлари ғамига шерик бўлиши лозим эди. Буни

кандай қилиб Минога тушунтиради?

У ҳеч ҳам рози бўлмайди. Ғийбатчиларга худо беради. Хуш, нима қилсин? Имроннинг бошига оғриқ кирди. Илк бор таҳликага тушди.

«Аҳду паймон қилган эдик. Аммо Мино мени қўллаши керак, кечиритиши керак, - дилидан ўтказа бошлади у. - Маъракани яхши ўтказсак, бошқа ташвишга солмайман. Агар гапимга кўнмаса, мажбур қиламан».

Имрон уйга кирди. Хотини чок тикиш машинаси ёнида ўтирарди.

- Мино либосларингни кий, - буюрди Имрон тўсатдан. - Қўшнининг уйига борамиз.

Пари тикишдан тўхтаб, эри томон боқди. Эр бошқа ёққа қаради.

- Нима, фаромўшхотир бўлиб қолдингми? - сўради Мино.

Имрон чуқур хўрсинди:

- Ҳеч нарсани унутганим йўқ, - деди у. - Аммо шундай оғир кунда кўни-кўшни уйига кирмасанг, ҳамма юзингга тупуради.

- Ун-ун беш кишининг мулоҳазаси аҳамиятлими, ёки қилган лафзинг аҳамиятлими? - жиддий сўради Мино.

- Кел, нозу нузингни кўпайтирма, - жажли чикди Имроннинг. Тайёр бўл, бирга фотиҳага борамиз.

- Майли, бораман, - деди ноиложликдан Мино, - аммо сен пушаймон бўласан...

Имрон унинг таҳдидига эътибор бермади.

...Улар мотамхонага киришди. Эркаклар ғамгин, бошлари ҳам, хотинлар йиғлардилар. Ҳаммадан ҳам марҳум киши хотинининг фарёди баланд эди. У зор-зор йиғларди-ю, умр йўлдошини эсларди. Мино аёллар билан остона олдида турарди. Имрон бир лаҳза раҳматли бўлган киши бошида кўз ёши тўкди-ю, сўнг мўйсафидлар ёнига ўтирди.

Тасоддифан хонага ғўладан келган калбош, афти қора эркак кириб келди. Унинг катта, осилган қорни гўё ҳозир тушиб кетадигандек. Қўшни хотин уни кўрди-ю, йиғидан тўхтади. Мино эса бирдан қаҳ-қаҳ отиб кулди. У билан бирга турган аёллар миш-миш қилишиб, сездирмасдан ўзларини ундан четга олдилар. Тўпланганлар хомушу хайратланган ҳолда яна қандай ҳодиса юз беришини кутардилар. Имроннинг икки бети лаҳчадек қип-қизил эди. У ўткир ва қора кўзларини атрофдагилардан узиб Минонинг қўлини ушла-

ди ва хонани тарк этди.

Имрон ҳеч нарса демасди. Назарига атрофни коронгулик босгандай эди.

У эшикни тепиб очди ва Минони енгилгина нарсадек осон ичкари отди. Хотинининг бошига шафқатсизларча мушт туширди ва ғазаб билан сўради:

- Сен нега кулдинг? Икки оламга шарманда бўлдим... Менга жавоб бер, - бакирди Имрон.

Пари кўз ёшларини арта туриб деди:

- Қўшни хотин куйиниб йиглаб: «Бева бўлиб қолдим мени, энди ҳеч ким хотин қилиб олмайди» деб турганида ногоҳ юзи қора одам кириб келгач, хотин унга қаради-да ўз-ўзига: «Аққалан, шу гўла мени хотинликка олса, катта бахт эди» деди. Унинг шу гапига кулиб юбордим.

Имрон ҳолсизланиб ўтирди.

- Мени бирор маъракага олиб борма, деб айтган эдим. Аммо сен мени зўрладинг. - Мино эшик томон равона бўлди. Йўлида тўхтаб Имронга қаради:

- Алвидо, Имрон! Мени бошқа излама. Сен мени ҳеч вақт тополмайсан!

Мино ташқари чикди.

Имрон гўё сеҳрлангандек гаранг бўлиб ўтирарди. Бир лаҳзадан сўнг ўзига келиб, хотини орқасидан чопди. Уни излаб харчанд фарёд чекса ҳам, тополмади.

Мино фарзандлари билан ғойиб бўлган эди.

...Имрон катта харсанг тош бетига шап-шап қўл урди. Ўтган кунлари кўз олдида жилвагар бўлди. Худди шу жойда илк бор Минони учратган эди. Ох, қандай хушбахт айём эди.

У умрийўлдоши расмини тош устига қўйди ва ҳамма вақтдагидек, суратни назардан ўтказди. Хуржунидан бир бурда нон олиб, дарё сувида ҳўллади. Ғунд мавжлари пай дар - пай соҳилга уриларди. Имрон нонни оғзига солиб чайнади.

Кўзлари осмонга бокди-ю, лол қолди. Бир тўда кабутарлар боши устида чарх уришарди. Имрон ховлиқиб, хансираб тепаликка чикди, қўлларини кабутарларга узатиб фарёд қилди:

- Мино... Мино..

Имрон бир пастдан сўнг хотинининг ва фарзандларининг номларини тилга олди. Кўрдик, ҳаракатлари беҳуда, тиззаси билан йиқилиб, йиғлади...

Икки йил у ўлканинг бурчак-бурчакларигача кезиб чикди, хатто калишлари тешилиб кетди. Қишлоғу шаҳар, тоғу дара, қиру адирларни босиб ўтди. Ҳар маскану маконда у одамларга Минонинг расмини кўрсатар, фарзандларини излар эди. Аммо ҳеч ким уларни кўрмаган эди.

Бу орада у кекса ота-онаси фарзанду неваралар ҳажрида куйиб жонларини жабборга топширгани ҳақида хабар эшитди.

Имрон йигларди. У бахтини ўз кўли билан барбод бергани учун ўз ҳолича йигларди. Афсуски, аллақачон кеч бўлган эди. Пушаймон ейишдан не фойда...

У хуржундан рубобини олди. Тирноқлари торларга тегди. Дардли кўшиқ атрофга тарала бошланди:

*Эй, шўх, ситамгар пари,
Ҳажрингда куйди жоним,
Гўзалларнинг сарвари.
Қорайтирдинг жаҳоним, мани.
Менинг ситамгаримсан,
Сенинг қаландарингман.*

У Минонинг расмига узоқ-узоқ тикиларди. Рубобни расм олдиға кўйиб, дарё мавжларига оёгини тутарди. Ногоҳ Ғунд мавжларни уни ўз бағрига тортиди...

Уни тупрокка топширганларида, ноҳост бир гала кабутарлар учиб келишиб, унинг қабрига қўнишди:

Қуръондан оят ўкилиб бўлгач, одамлар назари кабутарлар тўдасига тушди. Ернинг икки мавжи: - бири одамийлик, бири ҳавоий мавж гўристонни вазнин ҳолатда оҳиста-оҳиста тарк этишди.

Аммо ўша уни саҳардан то қоронғу тушгунча бир кабутар ерга тушиб намли кўзлари билан совуқ мазорни тарк этмади.

Яна тўрт жума кунлари гўристоннинг юқорисидаги кишлоқдан оху нола қулоққа чалиниб турди, аммо у одам ноласига кам ўхшарди.

РАВШАНИ МАХСУМЗОД

Равшан Махсумзод 27 сентябр, 1963 йил Сурхондарё вилоятининг Бойсун ноҳиясида дунёга келди. Санкт-Петербург давлат университетининг журналистика факултетини битирди. Республикамиздаги “Сухан”, “Саховат”, “Тоҷикистон” газеталарида фаолият юритди. Айни пайтда “Чархи гардун” ҳафтаномасида хизмат қилмоқда.

“Арзи дил” (1996), “Духтари кӯҳистон” (2003) каби ҳикоя ва қиссалар тўплами муаллифидир.

2000 йилдан Тоҷикистон Ёзувчилар Иттифоқи аъзоси.

АКА-УКАЛАР

(Хикоя)

Сарвар Одил – кишлоқ касалхонасининг бош врач беморхонасининг катта дарвозасидан кириши билан асфальт йўлакнинг адогида кўзи тўрт бўлиб ўтирган колхоз раисининг ўғли Соҳибни кўрди. Соҳиб ҳайдовчилик курсини битиргач, отасининг хизмат машинасини минарди. Унинг кутилмаган бу ташрифидан минг бир хаёлга борган Сарвар Одил кадамини тезлатди.

—Салом, духтур! – ўрнidan турди Соҳиб.

—Салом, — жавоб қайтарди Сарвар Одил ва савол аломати билан унга бошдан - оёқ разм солди. — Тинчликми?

—Тинчлик, — гудурлади Соҳиб ва иш кабинети томон юра бошлаган бош врач билан ёнма-ён бораркан, қўшиб қўйди:

—Душанбеда бир ҳамкишлогимиз бандалик қилибди... бугун мурдасини олиб келишаркан. Отам «Тез ёрдам» машинаси кераклигини тайинлаб юборди.

—Қайси ҳамкишлогимиз?

—Билмайман... номи эсимда йўқ. Зўр олим эди, — дедилар отам.

—Мафтун Шокир-ку, эмас?

—Ҳа, ҳа, топдингиз, Мафтун Шокир!

—Наҳотки... қачон?

—Кечаси уйимизга шаҳардан қўнғирок қилишди. Ўлишидан олдин мени кишлоққа кўминглар, деб васият қилган экан.

Сарвар Одил бу нохуш хабардан гаранг бўлиб, костюмининг ҳамма чўнтақларини ковлаштириб, ниҳоят, калитни топди ва уни кулфга солаётиб сўради:

—Темир йўл бекатига... ким боради?

—Аллақачон олти киши бозорбошига тўпланишган, афтидан ҳаммалари борадиганга ўхшайди.

—Майли, — деди бош врач кабинетига кираркан, — бориб машина йўлга шай экан, дегин.

Соҳиб чиқиб кетди.

Сарвар Одил дераза ойнасини тирноғи билан чертиб, у томондан ўтиб кетаётган ҳамширани тўхтатиб деди:

—Хўжалик мудирини чақир.

У айтарли катта бўлмаган хонада хаёл суриб, у ёқдан-бу ёққа хийла юргач, устига оқ чойшаб ёзилган юмшоқ каравотга ўтирди.

Устози Мафтун Шокирнинг тиббиёт олийгоҳида етти йиллик тала-
балик йиллари, тез-тез учрашиб турадиган серажин сиймоси кўз
олдидан асло нари кетмасди. Айниқса, куз пайтлари ёш Сарвар ёзги
таътилдан қайтган вақтларида Мафтун Шокир болалардай куво-
ниб қишлоқдаги янгиликлар, ҳамқишлоқларининг ҳолу аҳволла-
рини қайта-қайта сўрарди:

— Ҳали ҳам Саримаск даштига бугдой экишадими?

— Албатта, экишади. Экин майдонлари йилдан-йилга кенгайиб
борапти.

— Болалар эшагу канорларда сомон ташишар?

— Ташишади-ю... кам. Ҳозир одамлар ўту сомонларни кўпроқ ма-
шинада олиб келишади.

— Дуруст, — дея ютиниб, сўзида давом этди Мафтун Шокир, —
ҳозир игна ташласанг, машинанинг устига тушади. Аммо бизнинг
болалик йилларимизда машина анконинг уруги эди. Эркагу аёл
ўроқ ўрардик. Гарчи қорнимиз очу ялангоёқ бўлсак-да, чарчаш ни-
малигини билмасдик. Одамлар йиғилишиб, хирмон жойларида
қатор-қатор бўлиб ётишарди. Сен, албатта, ўроқ ўришдан кейин
очиқ ва тоза ҳавода чўзилиб ётишнинг нақадар гаштли эканлиги-
ни билмайсан. Юлдузларга тўла осмонга боқасану хаёлингда ҳози-
рок юлдузлар бошимга ёғилади, деб ўйлайсан. Аммо ҳозирчи? Одам-
лар бир-бирларидан қочишади. Шахарликларнинг хулку атворла-
ри-ку, ҳаммага аён. Лекин, эшитишимча, қишлоқликлар орасида
ҳам меҳр-муҳаббат илдизига болта етганмиш. Ишонасанми, ҳали-
ҳалигача болалигимни туш кўраман. Ва бир неча кун унинг асири
бўлиб ақлу ҳушдан бегона юраману кўнглимда таътилга чиқсам,
албатта, қишлоққа бораман, деб ният қиламан. Аммо ҳеч йўқ-ки,
мақсадимга етсам: гоҳ болалар рози бўлишмайди, ёки бирон иш
чиқиб, ниятимни барбод қилади. Хуллас, йўлим ҳамиша боғланган.
Лекин азим қатъий. Худо хоҳласа, мана шу докторлик рисоламни
ҳиноя қилдим дегунча ҳамма нарсанинг баҳридан кечаману қиш-
лоққа кўч боғлайман. У ерда касалхона бор. Нафақага чиққинумга
қадар менга ҳам бирор иш топиб беришар. Болаларим, албатта,
кўнишмайди. Майли, улар мана шу бадбўй, серғавго шаҳарларида
қолаверишсин. Ёлғиз кетаман. Нима дединг?! — деб Сарварни оғуши-
га олганди Мафтун Шокир.

Бу уларнинг охириги суҳбатлари эди.

Сарвар Одил ана шундай хаёллар исканжасида қолиб Исмат —
қасалхона хўжалик ишлари мудири — хомсемиз, бугдойранг киши-

нинг хонага кирганини сезмай қолди.

— Чакирган эдингизми, ака?

— Машина каерда?

— Жойида.

— Бензин борми?

— Ҳа, бор. Агар керак бўлса, яшириб қўйилган ўн литр бензин ҳам бор.

— Ҳайдовчига айт, бензин қуйсину тезда бозорбошига борсин, одамлар кутиб туришибди.

— Тинчликми, ака?

— Мафтун Шокир ўтибдилар.

— Э, афсус... — хўрсиниб беихтиёр қўлларини юзига тортди Истам. Қишлоққа қўйишармикан?

— Ҳа.

Истам бир неча дақиқа жим қолди ва кейин бошини кутариб: — Ёшим қирққа бориб, ўша одамни худо ёлгончи қилмасину қишлоқда икки ё уч марта кўрдим. Келншга асло кўнгиллари йўқ эди, бугун мажбурлаб олиб келиш лозиммикан? — деб қўйди.

Сарвар Одил бир оғиз каттик гапириб Истамга танбех бермоқчи бўлди, аммо дарров мувофиқ сўз тополмай, лол қолди. Унинг бу ҳолатидан Истам ўзича хулоса чиқарди.

— Мен ўша кишига ҳайронман. Бир умр катта мактабларда ишлаб, озгина пул тўплаб, қишлоққа биттагина уй қуриб, фарзандларидан биронтасини кўчириб келмади-я. Мана бугун тобутини ўша ердан бемалол чиқаришарди, кимнинг кўнгли тортса, бир қадам кириб фотиҳа ўқирди. Сизнингча укалар, Сабзали, акасининг ўлигини уйига киргизадими? Ишонмайман! Ахир, укаси юборган совиқларни эшиги остонасидан ноумид қайтарган, ана шу муаллим эмасмиди. Қиз рози эмасмиш. Тавба! Ота бўлса-ю, пушти камаридан бўлган кизни йўлга кирита олмаса:

Истамнинг бу сўзларидан Сарвар Одилнинг жаҳли чиқиб, унинг гапларини бўлди:

— Ҳали сенинг аклинг кўп нарсаларга етмайди.

— Йўқ, ака, саводим у кадар бўлмаса-да, худога шукр, оқ билан қоранинг фарқига бораман. Марҳумнинг орқасидан ғийбат қилиш гуноҳ... аммо мартабали муаллим бўлатуриб акаллан ҳамқишлоқларидан бирортасининг кўлидан ушлаб диплом эгаси қилмаган бўлса, унга нима деб баҳо беришади?! Болаларимиздан кўпларининг «Кўчаларда саломимизга алиқ олмайдилар», деган гапларини ўз

кулогим билан эшитганман.

—Кимдан эшитдинг?! — газабланди бош врач. Мумкин ўқиш ўрнига кунларини кўчада санкиш билан ўтказадиган уч-тўртта такасалтанг айтгандир. Ҳақиқатдан ҳам муаллимнинг ундайларни кўргани кўзи йўқ эди. Аммо аълочи болалар учун жонини ҳам аямасди. Ҳеч эсимдан чиқмайди: таҳсилот пайтида тери касалликларини даволовчилар гуруҳига киритилганимни эшитгач, бир зум ўйланиб турдилар-да, тери касалликлари духтури ҳам зарур, аммо сен қобилятли боласан, жаррох бўлишингни истардим, ахир қишлоғимизда бирон нафар ҳам жаррох йўқ-ку, — дедилар.

Муаллимга бу соҳа талабгорлари кўплигини ва мени қабул қилишлари гумонлигини айтганимда худди ўша кун мени бошлаб олийгоҳ ректори қабулига олиб бордилар. Олиму муаллимлар олдида обрў эътиборлари борлиги учун ректор гапларини қайтармади. Ректор қабулидан чиқиб зинапоялардан тушарканмиз кўлтигимдан ушлаб, «Сенинг ишингга аралашдим, хафа бўлмагин», дедилар. Мен, ука, бир марта бу касбнинг шаттасини еган эдим: тиббиёт билим юртини тугатиб бир йил қишлоғимиздаги касалхонада ишладим. У йиллар шаронт жуда оғир эди. Сен, албатта, билмайсан, отанг яхши билса керак. Бир кун касалхонага бемор қизчани олиб келишди. Текшириб кўрсам, кўричак бўлибди, дарров жаррохлик қилиш керак эди. Касал оғриқдан худди ўтга тушган сочдай жингалак бўлиб, илтижол кўзларини менга тикиб мадад сўрарди. Аммо кўлимдан ҳеч нарсаси келмасди. Оқибатда ноҳия касалхонасига етмай йўлда узилди. Бу воқеадан бир йил ўтгач, тиббиёт олийгоҳига кириб жаррохлик касбини эгалладим. Институтни битиргач, қишлоққа қайтиб, халққа хизмат қилишни кўнглимга тугиб қўйгандим, аммо устозимнинг гапини икки қиллолмадим — илмий иш билан шуғулландим.

Истам нимадир демоқчи бўлди, аммо бош врач уни оғиз очгани кўймай, деди:

—Бор, иш кетидан бўл!

Мурдани кундузи роса соат бирда олиб келишди. Ва одамлар тобут ортидан пиёда-ю, савора қабристон томон йўл олишди. Йўл-йўлакай битта-иккита ҳамқишлоқлар издиҳомга келиб қўшнилишарди. Мархумнинг укаси Сабзалининг уйига яқинлашганларида, кимдир шошганича жамоат раисига етиб паст овоз билан деди:

—Раис, одамлар мурдани аввал отасининг уйида бир зум тўхта-тиб, кейин чиқаришсин, дейишяпти. Ҳар ҳолда киндик қони шу уйда

тўкилган. Ҳали раис оғзини очмасдан у билан ёнма-ён бораётган бир мўйсафид деди:

—Сен билан одамларнинг дардларинг йўк... Укаси рози бўлади, деб ўйлайсанми?

—Бўлмасачи? Муаллим ҳам мана шу ҳовлининг бир четига шерик... отасидан мерос қолган уй.

—Отасининг лойдан қилинган уйи қачонлардир ер билан яқсон бўлган. — Бу ҳовлини Сабзали ўз пулига қурган. Одамгарчилиги бўлганда ўзи айтарди, —деди раис қўли билан одамларнинг олдида бораётган Сабзалига ишора қилиб... Истамаса, иложи қанча?!

Қабристонга етганларида икки гўрқов аллақачон қабрни тайёрлаб кутиб туришарди. Ўша кунни кишлоқ тарихида биринчи марта қабристонда митинг бўлди. Аввалига жамоат раиси бир қадам олдинга чиқиб, Мафтун Шокир хоксор инсон, зўр олим эдилар, ҳамкишлоқлари у кишининг номларини асло унутмайдилар, деди. Кейин бир неча меҳмон, Мафтун Шокирнинг ҳамкасблари, навбати билан унинг илмий ютуқлари ҳақида сўз юритдилар.

Жамоат раиси ҳамкишлоқларидан яна бирор киши гапирармикан, деган умид билан атрофга назар ташлади. Аммо бирон киши ўрнидан қимирламади. Сарвар Одил ҳаёлида бу бир неча дақиқа асрдан ҳам узундай туюлди. У Мафтун Шокирнинг тенгдошлари бўлган мўйсафидларнинг юзларига боқиб: «Эй одамлар, нега жимсизлар! Нахотки, ёшлиғу ўспиринлик айёмингиз бирга ўтган бугунга келиб абадулабад ер остига кетган киши ҳақида заррача бўлса хотираларинг бўлмаса? Ахир бир оғиз гапирсаларингчи?» — деб бакиришни истарди. Ҳамма жимгина, жамоат раисига тикилиб турарди.

Сарвар Одил олдинги қаторда ўтирган чоллардан ўтиб Мафтун Шокир ҳақида дард билан гапирмоқчи бўлди. Аммо жамоат раиси қўл ишораси билан кишиларни ўтиришга ишора қилди. Кишлоқ мулласи Қуръони Каримдан бир пора ўқиди.

Одамлар қабристондан чиқиб ҳар томонга тарқаб кетдилар. Душанбедан келган меҳмонлар ҳам йўл олислигини айтиб, узр сўрашиб, йўлга чиқдилар. Мафтун Шокирнинг хотину кизи ҳам уларга эргашдилар. Сарвар Одил ҳаёллари паришон бўлиб касалхона томон пиёда йўл олди. Мафтун Шокир укасининг уйи олдидан ўтаркан «Во ажабо, гўё кишилар одамни эмас худди дарахт илдизини кўмишгандай илк бор инсон дафнидан кейин кишлоқнинг бирон хонадонидан йиғи чиқмади-я, деб бутун вужуди билан ҳис этди. У

ана шундай ғамгин хаёллар гирдобиди димоғи куйиб касалхонага етиб келиб айвонда Нарзи кампирни учратди. Кампир неча йилдан буён кон босими баландлигидан кийналиб юрарди.

— Садағанг кетай, — бир қўли билан бошини ушлаганича нолишни бошлади кампир. — Бир соатдан буён сизни кутаман. Бу сабил колгур бош оғриғи хеч қўймапти. Ўша дорингиздан яна биттагина берсангиз...

— Сизга кеча айтдим-ку, ўша доридан бошқа қолмади, деб! — бирданига тутоқиб деди Сарвар Одил. Менинг дори заводим йўқки, сизларнинг ҳаммаларингга чаппа-роста қилиб бўлиб бераверсам...

Нарзи кампир авваллари лабларидан кулги аримайдиган бош врачнинг бу совук муомаласидан хайрон бўлиб астагина ўрнидан турди.

— Сизни беҳуда кутибман-да. Э, вой бошим! — деганича чўлоқланиб эшик томон йўл олди. — Қайси бир куни Мафтун Шокирдай ўламан-у... бечора Мафтун! Одамзод ҳам бекор экан-да. Нақадар ёқимли овози бор эди-я! Ўрок пайти қўшиқ куйлаганда овози Саримаскнинг тоғу тошларини сув қилиб юборарди. Мана кетди, охи-рат уйига...

Сарвар Одил эшик туткичини ушлаганича кампирнинг гур-ғурига қулоқ солиб ичкарига кирди. Ва стол тортмасидан ичида бир неча хоб дори жилоланиб турган шишани олиб ташқарига чиқди. Ёши кетган фаррош хотин коридорда дераза пештахталарини истар-истамас ҳўл латта билан артарди.

Фаррош кампир йўлақда Нарзи кампирга етиб дориларни берганида у хайрон бўлиб сўради:

— Ким берди?

— Бош врач.

— Мен, мана шу духтурларга хайронман, — деди кампир йўлида давом этаркан. — Ҳозир шунча ёлворсам, йўқ, деди, бир дам ўтмасдан бу дорини каердан топдййкан-а?! Тавба!..

МУНДАРИЖА

Абдумалик Баҳорий. Синов (ҳикоя). О.Жуманов таржимаси.....	4
Шодон Ҳаниф. Ишк машъали (ҳикоя). О.Жуманов таржимаси....	10
Ўрин Кӯҳзод. Ачиниш. (насрий дoston). О.Жуманов таржимаси....	16
Меҳмон Бахтий. Тақдир тақозоси (қисса)	
О.Жуманов таржимаси.....	30
Сорбон. Ёлғизлик (қисса). О.Жуманов таржимаси.....	70
Маҳкам Пўлат. Бу қандай ғавғо!? (ҳикоя).	
Ж.Тошматов таржимаси.....	98
Кароматулло Мирзоев. Ишк дарди (қисса). З.Дўстматов ва	
О.Жуманов таржимаси.....	111
Саттор Турсун. Жар лаби бўйлаб (ҳикоя).	
О.Жуманов таржимаси.....	202
Адаш Истад. Авесто фоли (ҳикоя). О.Жуманов таржимаси.....	230
Абдулҳамид Самадов. Маҳбус (қисса).	
О.Жуманов таржимаси.....	236
Юсуфжон Аҳмадзода Турналар, Окбулут, Юз йил яшагин-е, дурроҷ:	
(ҳикоялар) О.Жуманов таржимаси.....	305
Ато Ҳамдам. Масҳарабоз (қисса). Ж.Тошматов таржимаси.....	317
Муҳаммадзамон Солиҳ. Қайтиш (ҳикоя).	
О.Жуманов таржимаси.....	336
Жонибек Ақобиров. Баҳс, Иродасиз (ҳикоялар)	
О.Жуманов таржимаси.....	343
Баҳманёр. Ҳасрат тутуни (қисса) О.Жуманов таржимаси.....	357
Абдурофеъ Рабиев. Севги ва садоқат (ҳикоя).	
О.Жуманов таржимаси.....	377
Мансур Суруш. Лотнинг хотини (ҳикоя)	
О.Жуманов таржимаси.....	399
Шерали Мусо. Тақдир ўки (ҳикоя). Ж.Тошматов таржимаси.....	406
Тоҳир Муҳаммадризо. Ишк париси (ҳикоя)	
Ж.Тошматов таржимаси.....	422
Равшан Маҳсумзод. Ака - укалар (ҳикоя)	
О.Жуманов таржимаси.....	432

Тоғли диёр қушиклари (Тоҷик адибларининг қисса ва ҳикоялари)

Техник муҳаррир:	Меҳринисо Саидова
Рассом:	Азимжон Мухаммадиев
Матн терувчи:	Абдуллажон Насриддинов
Саҳифа боғловчи:	Шамсия Мирзоева
Суратчи:	Нурулло Исобоев

Теришга берилди 10.08.2004. Босишга рухсат этилди 15.03.2005. Қоғоз андозаси 60X84 $\frac{1}{16}$. Офсет қоғози, гарнитураси адабий, ҳажми 27 босма тобок. Ҳисоб листи 26,18. Адади 1000. Буюртма 2. Нархи келишилган ҳолда.

**Тоҷикистон Ҷумҳурияти маданият вазирлиги “Адиб”
нашриёти, манзил.
734025 Душанбе шаҳри, Рудаки хиббони 37.**

